

Ad locum:
**VIETA, IDENTITĀTE
UN
RĪCĪBSPĒJA**

Zinātniskā redaktore *Dr. sc. soc.* Aija Zobena

LU Akadēmiskais apgāds

Ad locum:
**VIETA, IDENTITĀTE UN
RĪCĪBSPĒJA**

Zinātniskā redaktore *Dr. sc. soc.* Aija Zobena

Ad locum: vieta, identitāte un rīcībšpēja. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2014. 304. lpp.

Grāmata izdota ar valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” atbalstu.

Recenzentes:

Ph. D. Agnese Cimdiņa

Ph. D. Ieva Raubiško

Lēmums par grāmatas „*Ad locum*: vieta, identitāte un rīcībšpēja” izdošanu LU apgādā pieņemts 09.12.2013. ar SZF Domes sēdes lēmumu Nr. 2960-V2-2-72 (protokols Nr. 2960-V2-1-16).

Zinātniskā redaktore *Dr. sc. soc.* Aija Zobena

Literārā redaktore *Mg. phil.* Ausma Tabuna

Kopsavilkums angļu valodā: *Dr. sc. soc.* Aija Zobena,
Dr. sc. soc. Mareks Niklass

Korektore Ruta Puriņa

Maketu un vāka dizainu veidojusi Andra Liepiņa

Vāka dizainam izmantota Evijas Začas fotogrāfija

© Latvijas Universitāte, 2014

© Dina Bite, Vera Boroņenko, Miķelis Grīviņš, Viola Korpa, Jānis Ūsis, Ilze Lāce, Agita Līviņa, Mareks Niklass, Jurijs Ņikišins, Līga Paula, Līga Rasnača, Anna Stepčenko, Evija Zača, Aija Zobena, 2014

ISBN 978-9984-45-817-5

SATURS

PRIEKŠVārds	5
IEVADS <i>Aija Zobena, Miķelis Grīviņš, Jurijs Ņikišins.</i> Vieta, identitāte un rīcībspēja	6
1. nodaļa KONCEPTUALIZĒT VIETU MĒROGOS UN DARBĪBĀ	19
<i>Ilze Lāce.</i> Cilvēks un vieta: tēmas nozīmīgums Latvijas socioloģijā	20
<i>Anna Stepčenko.</i> Nacionālās, reģionālās identitātes un telpas strukturācijas interference	41
<i>Dina Bite.</i> Jēdziena „reģions” interpretācija un reģionu attīstības teoriju pārskats	65
<i>Jurijs Ņikišins.</i> Politiskā rīcībspēja un līdzdalība: teorētiskie un metodoloģiskie aspekti	89
<i>Līga Paula.</i> Etnisko kopienu rīcībspēja prakses kopienu pieejas skatījumā	111
<i>Līga Rasnača.</i> Darba tirgus reģionos	132
2. nodaļa RADOT VIETU TĒLOS UN RĪCĪBĀ	163
<i>Miķelis Grīviņš.</i> „Nauda seko skolēnam”: sociālo pakalpojumu organizācija reģionā	164
<i>Mareks Niklass.</i> Sociālās palīdzības riski: labklājības slazds	186
<i>Viola Korpa.</i> Ģimeņu dzīvesstils: starp dzīves un darba vietu	205
<i>Evija Zača.</i> Skats uz vietu: urbānā pieredze	223

<i>Jānis Ķusis.</i> Mazpilsētas reģionos	242
<i>Agita Līviņa.</i> Tūrisms un vietas zīmols	263
<i>Vera Boronenko.</i> Vietējo resursu mobilizācija: sapropēļa piemērs	284
<i>Ad locum:</i> Place, Identity and Capability	305
Autori	310

PRIEKŠVārds

Domājot par ilgtspējīgu attīstību, kuras pamatā ir sociālās, ekonomiskās un ekoloģiskās sistēmas līdzsvara ideja, sociālo zinātņu pārstāvju un reģionālās un lauku attīstības praktiķu uzmanība arvien biežāk pievērsta attīstības procesu teritorializācijai. No šauras nozaru perspektīvas mēģinot šķetināt kompleksās reģionālās un lauku attīstības problēmas, cerēto risinājumu vietā bieži vien nonākam pie vēl lielākiem samezgļojumiem, neracionālas attīstības resursu šķērdēšanas un neizmantotām iespējām.

Kas ir pamatā vietu dzīvotspējai – spējai adaptēties, transformēties, pārvarēt krīzes? Vietas un kopiena, kas to apdzīvo, ir cieši saistītas. Jautājums par vietu un kopienas dzīvotspēju ir vienlīdz svarīgs gan dažāda līmeņa stratēģiskās attīstības dokumentu autoriem, iezīmējot sasniedzamos mērķus, gan katram indivīdam, kas pieņem lēmumus par to, kā veidot savu dzīvi nākotnē.

Sociālajās zinātnēs telpa/vieta/teritorija ir grūti konceptualizējamas, jo ietver daudzveidīgus un dažāda līmeņa un darbības mēroga komponentus. Tā ir gan fiziskā telpa kā pasīvs resurss sociālo aģentu darbībā, ar vietu saistītā sociālā organizācija un funkcionalitāte, kas ar to saistīta, gan subjektīvās piesaistes telpai individuālās un kopienas prakses. Jaunus teorētiskus izaicinājumus izvirza integrētā neoendogēnā izpratne par kopienas un teritorijas attīstību, kurā saplūst dažādi līmeņi (lokālais, nacionālais, reģionālais, globālais), resursi, idejas, sociālie aģenti.

Valsts pētījumu programmas „Nacionāla identitāte” projekts „Nacionālā identitāte un rīcībspēja” 2010. gadā apvienoja pētniekus no Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta, Latvijas Lauksaimniecības universitātes, Daugavpils Universitātes un Vidzemes Augstskolas. Šī monogrāfija iezīmē problēmas un to izpēti lauku, meklējot teorētiskos skaidrojumus un praktiskos risinājumus dažādu sociālo aģentu rīcībspējas stratēģijām vietu un kopienas dzīvotspējai.

Aija Zobena

IEVADS

Aija Zobena, Miķelis Grīviņš, Jurijs Ņikišins

VIETA, IDENTITĀTE UN RĪCĪSPĒJA

Nacionālās identitātes pētījumi ir viens no populārākajiem pētniecības laukiem sociālajās zinātnēs (Carey, 2002, 390) un viens no visvairāk minētajiem pētniecības virzieniem Latvijā, ar ko nodarbojas dažādu sociālo un humanitāro zinātņu pārstāvji. Neskatoties uz relatīvu pētišanas metožu līdzību, jāreķinās ar to, ka katras zinātnes nozares pārstāvjiem būs sava specifiska izpratne par to, kas ir identitāte. Neapstrīdot šī jēdziena daudzdimensionalitāti, starpdisciplinārā projektā ir nepieciešama zinātnes nozaru pārstāvju vienošanās par kopīgu, pietiekami elastīgu un visiem pieņemamu nacionālās identitātes definīciju un tās robežām, lai noteiktu metodoloģiski vienotu izpētes izejas punktu.

Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” ietvaros veikta pētījuma „Nacionālā identitāte un rīcīspēja” mērķis – **nacionālās identitātes, reģionālās identitātes un rīcīspējas izpēte** un **reģionālās un kopienu rīcīspējas** veicināšanas stratēģiju izstrāde. Projekta gaitā paredzēta kopienu pieejas rīcīspējas veidošanās izpēte un uz to balstītu attīstības stratēģiju izstrāde, reģionālās rīcīspējas konceptuālo modeļu un stratēģiju veidošanas principu izstrāde un šo modeļu aprobācija praksē. Šī monogrāfija iezīmē vairākus teorētiskus un praktiskus uzdevumus:

- jēdzienu *nacionālā identitāte, reģionālā identitāte* un *rīcīspēja* teorētiskā analīze Latvijā 21. gadsimtā;
- vietas identitātes un piesaistes prakšu mēroga konceptualizācija;
- reģionu konkurētspējas un attīstības ilgtspējas nosacījumu analīze;
- pilsētas un lauku attiecību analīze reģionālās identitātes un rīcīspējas kontekstā;
- individuālo un kolektīvo rīcīspējas stratēģiju vietas veidošanās analīze.

Konceptualizējot vietu, identitāti un rīcīspēju

Monogrāfijā apkoptajos rakstos autori meklē kopīgu skatu punktu uz vietas, identitātes un rīcīspējas daudznozīmīgajām savstarpējām attiecībām, tās aplūkojot dažādā pietuvinājumā, gluži kā mainot foto-kameras lēcas, atklāj nozīmīgas sakarības to teorētiskajā un praktiskajā

interpretācijā, gan pievēršoties nozīmīgiem jēdzienu interpretācijas metodoloģiskajiem aspektiem, gan norādot uz aktuālām norisēm Latvijas sociālās dzīves realitātē 21. gadsimta sākumā. Rakstu autori sniedz plašu skatījumu, demonstrējot redzējumu daudzveidību un aplūkojamo procesu daudznozīmīgas interpretācijas iespējas gan jēdzienu teorētiskajā analizē, gan sociālo subjektu prakses daudzveidīgo izpausmju analizē.

Dažādu sociālo subjektu rīcība un prakses veido savdabīgu, tikai tiem piemītošo vietas identitāti, savukārt piederība vietai var kļūt par nozīmīgu indivīdu, kopienas identitātes dimensiju, rosinot tos turpmākajām darbībām, veidojot pamatu konkrētām ikdienas praksēm.

Rakstu autori atklāj komplicētās saites un cēloņsakarības, kas veidojas starp vietām dažādos mērogos un ar tām saistītajiem sociālajiem aģentiem. Tās ietver dažāda mēroga un nozīmes darbības – no indivīda dziļi personiskās piederības vietai un kopienai sajūtas, kas izaug no intīmas saites ar konkrētas vietas raisītajām izjūtām un privātām atmiņām, līdz praktiskai telpas apguvei ikdienas mobilitātē un dažādu sociālo kopiņu rīcībai, pielāgojot telpu savu ikdienas vajadzību realizācijai. Identitātes veidošanās ir komplicēta dažādu faktoru mijiedarbības procesa rezultāts, savukārt tā pati rosina un ietekmē dažādu sociālo subjektu rīcībspēju nākotnē.

Identitāte

Oksfordas socioloģijas vārdnīcā (Marshall, 1998, 296), skaidrojot termina „identitāte” izpratnes atšķirīgās socioloģijas skolās, secināts, ka mūsdienu socioloģijā nevar runāt par vienotu identitātes definīciju. Šis jēdziens tiek lietots plaši un brīvi, attiecinot to uz cilvēka pašizpratni par savu būtību, sajūtām un viedokļiem par sevi. Reizēm tiek pieņemts, ka identitāte nāk no ekspektācijām (gaidām) par sociālām lomām, ko spēlē un internalizē cilvēki. Šis skaidrojums neprecīzē, kā būtu interpretējams termins „identitāte”. Drīzāk tas rada vēl lielākas metodoloģiskas problēmas, iezīmējot, ka identitāte vienlaikus ir gan statistiska indivīda iezīme, gan arī prakse (process). Šāds plašs skatījums rada pārliecību, ka diskusijas par šo terminu ir šī termina sastāvdaļa un var tikt izmantotas, lai padziļinātu tā interpretāciju.

Jēdziena „identitāte” lietojums ir nozīmīgi mainījies arī vēsturiski – no filosofiska apzīmējuma, kurš ir izmantots, lai raksturotu indivīda īpašības un personības iezīmes, līdz pat identitātes konstrukcijām, kuras indivīds var brīvi pieņemt un mainīt. Šādu ambivalentu identitātes interpretāciju iezīmē arī M. Kaprāna un V. Zelčes skaidrojums, kurš vienlaikus norāda uz skaidrojumu konversācijas vārdnīcā, sociāli konstruētās diskursīvās praksēs, kā arī iesakņotību vietās un grupās (Kaprāns, Zelče, 2010).

Paplašinājusies ir ne tikai termina interpretācija, bet arī to aģentu loks, uz kuriem šo terminu var attiecināt. Šobrīd par identitāti mēs varam runāt ne tikai indivīda, bet arī vietas, objekta un pat laika kontekstā. Tāds atvasinājums kā „identifikācija” var tikt attiecināts uz virkni dažādu perspektīvu, kurām bieži nu jau vairs nav iespējams atrast tiešas saiknes ar sociālajām zinātnēm.

Pētnieki Latvijā (piemēram, Kaprāns, Zelče, 2010, 14; Rungule, 2005, 26), aplūkojot šī termina interpretācijas attīstību, norāda uz Tāļa Tisenkopfa 90. gadu beigu meklējumiem, kuros autors iezīmē pamata atziņas, kuras ar identitāti var saistīt. T. Tisenkopfs norāda uz nepieciešamību uzlūkot un ņemt vērā tādus faktorus kā, piemēram, konteksts, identitāšu dažādība un mainība, saikne ar vērtībām utt. Šis skatījums jau ietver norādes uz identitāti kā sociāli konstruētu un vienotos konceptos netveramu faktoru ietekmi. Tomēr arī šāds abstraktums daudziem pētniekiem Latvijā nav bijis pietiekams un dažus gadus vēlāk, meklējot reģionālās identitātes definīciju, Baiba Bela-Krūmiņa norāda uz identitāti kā uz individuālu stāstījumu, kas balstīts uz emocionālo un praktisko mijiedarbību ar konkrēto vietu. B. Bela-Krūmiņa u. c. raksta: *Identitāte ir kā stāsts, ko cilvēki izveidojuši par saviem līdzcilvēkiem un savu dzīves telpu, tā palīdz piešķirt nozīmi teritorijai, ko viņi apdzīvo. Reģionālā identitāte raksturo cilvēka attiecības ar konkrēta reģiona teritoriju, sociālo sistēmu un vēsturi – ar ainavu, iedzīvotājiem, kultūru, tradīcijām utt.* (2005, 25). Autori arī norāda, ka *Ir svarīgi aizsākt diskusiju par nacionālo un reģionālo identitāti kā nozīmīgu resursu pilsoniskās sabiedrības saliedēšanā un lokālo kopienu saliedētības un rīcībspējas paplašināšanā.* (Turpat, 24) Te, no vienas puses, uzsvērta identitātes konstruētā izpratne, kurā indivīds, balstoties uz noteiktām pazīmēm, kā arī atsevišķiem ierobežojumiem, var izvēlēties savu identitāti. No otras puses, identitāte tiek saistīta ar praksēm, kuras šādas identitātes rada vai var radīt. Autori loģiski secina – pamanot šīs prakses, mēs varam pamanīt sociālus resursus, kas var tikt izmantoti noteiktu mērķu sasniegšanai.

Kopējo termina identitātes interpretācijas virzību apkopo B. Zepa un E. Kļave, ziņojuma „Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja” ievadā rakstot, ka *kolektīvā identitāte norāda uz piederību grupai, tā ir subjektīva, jo piederību grupai nosaka indivīda izvēle. Taču šī izvēle var īstenoties sabiedrībā saskaņā ar pastāvošām struktūrām un diskursīvām praksēm. Skaidrojot identitāti, jāuzsver indivīda aktīvā loma identitātes izveidē, šai ziņā identitāti var uzlūkot kā pretstatu kastai, pēdējā norāda uz stingru un nemaināmu vietu sabiedrībā* (2011, 11). Attiecīgi identitātes pamats un ietvertie atribūti ir atkarīgi no indivīda subjektīvās interpretācijas gan par savu saikni ar kādu noteiktu grupu, gan arī par šīs grupas īpašībām. Piederību grupai indivīds apliecina un nostiprina ar praksēm, kuru rezultātā veido konkrēto

identitāti, nosakot tās redzamās īpašības. Nākamajā pārskata par tautas attīstību nodaļā B. Zepa šo domu formulē precīzāk norādot, ka *identitātes konstruēšanā svarīgi izprast divas puses: no vienas puses, piederības sajūta ir paša subjekta refleksija par to, kas viņš ir, kādu kopienu uzskata par savējo, kur subjekts novelk robežas, nodalot savējos no citiem, no svešajiem. Bet, no otras puses, identitāšu konstruēšanā noteikta loma ir ārējiem aģentiem, sociālajām struktūrām* (Zepa, 2011, 18). Ir viegli vilkt paralēles starp B. Zepas sniegto skaidrojumu un te pieminēto Oksfordas socioloģijas vārdnīcā doto skaidrojumu.

Aprakstītais skatījums lasītāju pietuvina termina „identitāte” interpretācijai. Reizē atsevišķi ir jānodala jēdziena „nacionālā identitāte” skaidrojums. Plašs skaidrojums par to, kā interpretēt šo terminu, ir pieejams citos pētījumos un izdevumos, kas saistīti ar valsts pētījumu programmu „Nacionālā identitāte”. M. Kaprāns un V. Zelče grāmatas „Pēdējais karš: atmiņa un traumas komunikācija” ievada nodaļā (Kaprāns, Zelče, 2010) uzsvaru liek uz kopīgu pieredzi un pieredzes komunikāciju, tādējādi akceptējot antropoloģisku interpretāciju un individuāli biogrāfisku nacionālās identitātes pieredzi. Reizē autori uzsver neapmierinātību ar pieejamo latviskās identitātes interpretāciju.

B. Zepa izdevumā „Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja” tiecas aplūkot dažādu autoru plašo skatījumu, kā šo jēdzienu konceptualizēt, pamatā nodalot sešas dimensijas: 1) psiholoģiskā dimensija; 2) kultūra; 3) teritoriālā piederība; 4) vēsturiskā atmiņa; 5) politiskā dimensija; 6) kopīga ekonomika (Zepa, 2011). B. Zepa aplūko plašu teorētisko avotu klāstu, pretstata to iedzīvotāju aptaujas rezultātiem un papildina ar Latvijas vēstures ainu interpretācijām. Reizē B. Zepa konstanti atgādina valodas kā identitāti konstruējoša, saliedējoša elementa nozīmi un netieši nošķir identitāti kā kvantitatīvi mērāmu pazīmi un kā diskursīvu konstrukciju.

Lai arī te ir iezīmēts virziens, kā būtu vēlams uzlūkot nacionālo identitāti, minētie skatījumi tomēr atstāj plašu vietu diskusijām. Latvijā nācijas un nacionālās identitātes jēdziens līdz šim lielākoties ir uztverti un definēti etniskā perspektīvā. Par to skaidri liecina, piemēram, konteksts, kurā identitātes jēdziens ir lietots valsts programmā „Sabiedrības integrācija Latvijā”: .. *katram Latvijas iedzīvotājam ir tiesības uz savas nacionālās identitātes veidošanu un saglabāšanu. Integrācijas programma paredz izstrādāt konkrētus mehānismus latviešu tautas pašnoteikšanās tiesību garantēšanai, kā arī mazākumtautību tiesību īstenošanas nodrošināšanai.* (Sabiedrības integrācija Latvijā, 2001, 8) Anglosakšu izcelsmes valstīs nācija ir sinonīms valstij jeb, precīzāk, valsts pilsoņu kopumam. Vārdu savienojums *a British national* apzīmē Apvienotās Karalistes pilsoni, nevis „britu tautības” cilvēku. Tiek pieņemts, ka šo pilsoņu kopumu vieno piederības sajūta valstij, tiesību un pienākumu kopums, kā arī pieķeršanās

kādām kopīgām vērtībām, piemēram, demokrātijai. Šādi galvenās pilsonības pazīmes un tās īpašības definē Austrālija (Department of Immigration and Multicultural Affairs 1997, cit. pēc Piller 2001, 265–266). Šis pielīdzinājums ir izejas punkts arī zinātniskajā literatūrā. Piemēram, R. Bonds (Bond, 2006, 610) norāda, ka *formāli, iekļaušana nācijā notiek kā pilsonības piešķiršana tiem (vai vairākumam to), kas dzīvo valsts robežās (within national boundaries)*. Tai pašā laikā *pat piltiesīgie pilsoņi „vairākuma” acīs var būt izslēgti no dalības nācijā, kurai viņi pieder* (turpat).

Austrumeiropā šāda nācijas un pilsonības pielīdzināšana nav bijusi tradicionāla; turpretim **ar nāciju biežāk saprot cilvēku kopumu, kuru vieno kopīgā izcelsme un (etniskā) kultūra**. Piemēram, intervējot vācu tautības austriešus, izrādījās, ka valsts pilsonība vien nav pietiekama, lai cilvēku atzītu par īsto austrieti. Ne mazāk svarīga bija dzimtā vācu valoda, austriešu izcelsme (faktiski – etniskā vācu), dzimšanas un nobriešanas vieta, katoļticība un patriotisms (Wodak, de Cillia, Reisigl, and Liebhart 1999, cit. pēc Piller 2001, 264). Arī vācu socioloģijas klasiķis Makss Vēbers definēja nāciju kā „prestīža kopienu”, kuru vieno mīts par kopīgo etnisko izcelsmi (Weber, 1948, cit. pēc Hutchinson and Smith 1995, 15, 25). Šajā pētījumā termins „identitāte” nav mākslīgi jāsašaurina. Tieši otrādi, tajā jāiekļauj gan pilsoniskais, gan etniskais aspekts.

Te iezīmētie identitātes skaidrojumi atstāj plašu vietu diskusijām un var tikt izmantoti tikai pirmo ierosmju gūšanai un pirmajiem soļiem, definējot savu izpratni. Rakstu krājumā vairāki autori vērš uzmanību uz šiem jautājumiem un meklē atbildes, kuras palīdzētu labāk izprast jēdzienus „identitāte” un „nacionālā identitāte”. Piemēram, Anna Stepčenko esejā „Nacionālās, reģionālās identitātes un telpas strukturācijas interference” aplūko klasiskās socioloģijas teorijas, lai skaidrotu attiecības starp dažādiem telpas līmeņiem un identitāti. Viens no secinājumiem, pie kuriem A. Stepčenko nonāk, ir tas, ka institucionālā plānošanas līmenī nozīmīgāka ir piederība plašākai cilvēku grupai, piemēram, valstij, bet individuāli nozīmīgāka ir šaurāka identitāte, piemēram, piederība ģimenei. L. Paula savukārt aplūko etnisko identitāti, meklējot, kā šāda identitāte var tikt izmantota, mobilizējoties rīcībai. L. Paula secina, ka etnisko grupu rīcībspēja ir daudzdimensionāls faktors, kuru ietekmē grupas pieeja resursiem un tas, vai šie resursi ir akceptēti.

Vieta un reģionālā identitāte

Definējot nozīmīgus identitātes aspektus, kas ir saistīti ar piederību nozīmīgām sociālām kopībām (etniskajām, reliģiskajām u. c.), ir būtiski tos papildināt ar vēl vienu – vietas piederības – aspektu. Monogrāfijas nosaukumā „*Ad locum: vieta, identitāte, rīcībspēja*” **vietas jēdziens ir izvirzīts kā galvenais identitātes un rīcībspējas interpretācijā**. Autori

samērā reti lieto jēdzienu „vieta”, bet biežāk izmanto konkrētākus vietas apzīmējumus – reģions, valsts, ārzemes – vai pat ļoti konkrēti norāda uz novadu, pagastu, pilsētu, mazpilsētu, Rīgu utt., rosinot domāt par vietas mēroga kontekstualitāti konkrētās telpas apguves praksēs un dažādu sociālo aģentu rīcībspējas izpausmēs. Nozīmīgu vietu tēmas analizē ieņem jēdziens „reģions”, kas atkarībā no uzlūkotās problēmas tiek skaidrots atšķirīgi. Jēdzienu „telpa”, „vieta”, „teritorija”, „reģions” lietojums iezīmē plašu lauku diskusijām par problēmām, kas rodas, konceptualizējot daudzveidīgās attiecības starp fizisko telpu kā pasīvu fizikālu faktoru kopumu un ar to saistīto sociālo organizāciju, funkcionālo piesaisti un personisko uztveri. Zinātniskajā literatūrā var atrast dažādas jēdziena „reģions” definīcijas, kas iezīmē dažādas metodoloģiskās perspektīvas. M. Kītings (Keating, 1997, 383), definējot reģionu, uzsver trīs reģiona īpašības/aspektus:

- 1) reģions ir noteikta teritorija, kur notiek dažādi funkcionālie procesi;
- 2) reģions ir institucionāla sistēma, kas izpaužas vai nu kā reģionāla pārvaldība, vai citas (piem., centrālās valdības noteiktas) varas institūcijas;
- 3) tas var būt aģents valsts nacionālajā politikā un pat ārpolitikā, cenšoties sasniegt kādus sociālus vai ekonomiskus mērķus.

Kā redzam, šī definīcija ir lielā mērā politoloģiska ar attiecīgu terminu lietojumu.

A. Pāsi norāda (Paasi, 2003, 476), ka galvenais jautājums par reģionālo identitāti ir nevis tas, kā individuālais un sociālais tiek integrēts telpā, bet kā societelpiskais var tikt konceptualizēts individuālā/kolektīvā „veidošanā”. Reģionālās identitātes naratīvi balstās uz dažādiem elementiem: idejām par dabu, ainavu, būvēm, kultūru un etnosu, valodu un dialektiem, ekonomisko situāciju, attiecībām starp centru un perifēriju, stereotipiem par cilvēkiem un kopienu (gan „mums”, gan „viņiem”), reāliem vai iedomātiem stāstiem, vēsturi, cilvēku pašidentifikāciju (turpat, 477). Šī reģionālās identitātes definīcija akcentē reģiona institucionalizēšanas procesa interpretāciju, kuras gaitā tiek radītas tā teritoriālās robežas, simboli un institūcijas (turpat, 478). Pētnieki (Antonsich, 2010, 262) citē vēl agrīnāku A. Pāsi rakstu, kurā reģiona institucionalizācija tiek traktēta kā process, kura gaitā reģioni parādās kā sociālie, politiskie un ekonomiskie aģenti. Šo rakstu varētu interpretēt kā aicinājumu reģionu definēt kā individuālu/kolektīvu pieļaujamās rīcības interpretāciju.

Skaidri saistot terminus „reģions” un „identitāte”, ir svarīgi nošķirt 1) **reģiona identitāti** no 2) **reģionālās identitātes** jeb reģionālās apziņas. Pirmā attiecas uz tām dabas, kultūras un iedzīvotāju īpašībām, kuras lieto zinātniskajās, politiskajās, kultūras, mārketinga, administrācijas un citos diskursos un klasifikācijās, lai atšķirtu vienu reģionu no cita. Otrā (reģionālā identitāte jeb apziņa) norāda uz cilvēku daudzveidīgo identificēšanos

ar institucionālām praksēm, diskursiem un simboliem, kuri veido reģionu (Paasi, 2003, 478). Šie spriedumi ir visai abstrakti, bet to galvenā ideja ir tā, ka reģionālā identitāte jāmeklē reģiona iekšienē, nevis vērojot to no ārienes. Tādējādi galvenais reģionālās identitātes pētišanas jautājums ir nevis kā to definēt, bet ko domā paši cilvēki, runājot vai rakstot par reģionālo identitāti (Paasi, 2003, 481).

Līdzīgu skatījumu pauž izdevuma „Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005: Rīcībspēja reģionos” redaktore A. Zobena, norādot, ka *svarīga loma šo bagātīgo resursu apzināšanā un izmantošanā ir ne tikai nacionālajai, bet arī reģionālajai un vietējai identitātei. Vai cilvēki apzinās sevi kā savas zemes patiesos saimniekus un savu senču mantiniekus, kas prot ne tikai likt lietā, bet arī vairot priekšteču radītās vērtības? Tradicionālās kultūras vērtības, ja tās netiek iedzīvinātas mūsdienā paaudzes ikdienas darbībā, ja tām netiek dota jauna, aktuāla interpretācija, var cēli apputēt muzejos un pūra lādēs* (2005, 12).

Latvijā reģionu pētišana agrāk izklāstīto pieeju perspektīvā var būt apgrūtināta, jo Vidzeme, Kurzeme, Zemgale un Latgale, būdamas pat ierakstītas Satversmē, paliek tomēr lielākoties kā kultūrvēsturiskie apgabali vai reizēm (atsevišķu varas institūciju vajadzībām) kā teritoriālās vienības, bet tām trūkst ekonomiskās pašpietiekamības, politiskās vienotības un skaidri definētu robežu, kādas bija, piemēram, pirmajā Latvijas Republikā. No otras puses, administratīvi teritoriālās reformas rezultātā jaunizveidotie novadi, būdami tīri funkcionālas, administratīvas vienības (cits jautājums – cik veiksmīgi tie var pildīt savas funkcijas), nav klasificējami kā reģioni, jo tiem tāpat trūkst iesakņotības iedzīvotāju uztverē, kā arī jau minētās ekonomiskās un politiskās pašpietiekamības.

Monogrāfijā diskusiju par reģiona jēdziena un vietas interpretāciju turpina D. Bite un I. Lāce. Sniedzot plašu ieskatu dažādās interpretācijās, D. Bite secina, ka reģionu veido mijiedarbība starp objektīvajām un subjektīvajām iezīmēm, kas transformējas sociālās, ekonomiskās un politiskās struktūrās. Šādu skatījumu praksē demonstrē I. Lāce, saistot vietas objektīvos ierobežojumus un tās subjektīvo interpretāciju.

Rīcībspēja

Trešais monogrāfijas nosaukumā minētais jēdziens „rīcībspēja” ir ne mazāk complicēts kā abi iepriekš aplūkoti, tas tieši papildina gan reģiona, gan arī identitātes izpratni. Pārskatā par tautas attīstību un rīcībspēju reģionos autori definē, ka **rīcībspēja** (angļu val. *capability*) ir *individā spēja izmantot sabiedrības piedāvātās sociālās darbības iespējas* (Zobena, 2005, 16). Šī definīcija demonstrē arī citos pētījumos raksturīgo mēģinājumu rīcībspēju saistīt ar konkrētu individu. 2011. gadā izdotajā pārskatā par tautas attīstību A. Zobena u. c. (2011) precīzāk nodala individuālo un

kolektīvo rīcībspēju, tādā veidā iezīmējot gan to, ka, apvienojoties grupā, indivīdi var iegūt jaunas iespējas sasniegt mērķus, gan arī to, ka atsevišķas grupas var būt ierobežotas tieši to īpašību dēļ, kuras tās padara par grupu. Pārskata autori, turpinot papildināt izpratni par rīcībspējas īpatnībām, lieto arī tādus terminus kā „kopīgā atbildība” un „takas atkarība”. Abu šo jēdzienu interpretācijā 2011. gada pārskatā par tautas attīstību izmantota tikai daļa no tajos ietvertā teorētiskā potenciāla.

Monogrāfijas autori, tikai nedaudz pievēršoties šiem jēdzieniem, ilustrē šo jēdzienu teorētiskās interpretācijas potenciālās iespējas. Jēdziens „kopīgā atbildība” rada leģitīmu veidu, kā savienot rīcībspējas mikro jeb individuālo līmeni ar jebkuru citu plašāka rīcībspējas mēroga līmeni. Indivīds veido ne tikai sevi, bet arī vidi sev apkārt, kas, savukārt, nosaka viņa iespēju robežas. Rīcība, kas ir vērsta uz praksēm ārpus indivīda ikdienas darbības, var ietekmēt pašam indivīdam pieejamos rīcības nosacījumus. Šī rīcība pārkāpj viena indivīda darbības robežas un veido darbības nosacījumus, kas kopumā veido vidi, tātad faktiski var būt viens no veidiem, kā veidojas kopiena un tās izpratne, un, iespējams, arī kopienas identitāte.

Jēdziens „takas atkarība” (*path dependency*) tiek lietots, lai apzīmētu ierobežojumus, kas veidojas iesakņotu stratēģiju dēļ. Tas apzīmē konkrētas prakses, kuras tiek realizētas noteiktā veidā tāpēc, ka tā ir jānotiek (ir pieņemts rīkoties). Faktori, kas nosaka prakses, var būt veidojušies noteiktu kultūras vai reģiona vēsturisku īpatnību, grupas identitātes vai citu faktoru ietekmē. Indivīdam nav racionālu ierobežojumu, kas noteiktu nepieciešamību izvēlēties tieši konkrētās prakses, un šīs prakses var ierobežot indivīda iespējas, tomēr indivīdi izvēlas tieši šo praksi, tādā veidā nespējot objektīvi izvērtēt un izmantot visus sev pieejamos resursus.

Vairums monogrāfijas autoru aplūko dažādus rīcībspējas aspektus. Piemēram, M. Niklass, apskatot indivīda rīcībspējas un takas atkarības mijiedarbību, demonstrē, kā indivīds nonāk tā sauktajā labklājības slazdā. Situācijā, kad sociālo pabalstu apjoms pārsniedz darba algu, indivīdam zūd motivācija iekļauties darba tirgū. Šīs situācijas analīze parāda, ka cilvēka rīcībspēja ir atkarīga no takas, pa kuru viņš iet, cita ceļa izvēle, lai arī tas varētu paplašināt rīcībspējas nosacījumus, subjektīvi tiek uztverta kā zaudējums. L. Rasnača raksturo darba tirgus attiecības kā tādas attiecības, kurās indivīds iegūst gan noteiktu statusu, gan labklājību, gan arī sociālo drošību nākotnē. Autore ir izvirzījusi ambiciozu mērķi – noskaidrot labākās teorētiskās pieejas, kuras ļauj pamatot rīcībspējas atšķirības dažādās reģionālajās vienībās.

J. Ņikišins rīcībspējas skaidrojumā kombinē politiski institucionālīzētus mehānismus un indivīda zināšanas un pieredzi, meklējot iespējas, kā terminus „līdzdalība” un „kompetence” izmantot, lai skaidrotu lokālo politisko aktivitāti reģionālā līmenī.

Aplūkojot rīcībspēju kā nepieciešamību radīt zināšanas par vietu, J. Ķūsis un A. Līviņa aicina pašvaldības un tūrisma attīstībā iesaistītos aģentus meklēt vietai specifisko piedāvājumu, kas tai ļautu veidot precīzāku saikni gan ar iedzīvotājiem, gan arī ar vidi uzņēmējdarbības attīstībai novados.

Rīcībspēju ir praktiski neiespējami nodalīt no vietas – no darbības vides, kurā veidojas tās nosacījumi un kurā tā realizējas. Tieši tāpat rīcībspēja ir tieši saistīta ar identitāti – ar atbildi uz jautājumu, kas es esmu/mēs esam. Citiem vārdiem, rīcībspēju nevar nodalīt no identitātes, kas var būt tiešs vai netiešs ierobežojums vai tieši otrādi – iespēja sociālo subjektu darbībai. Attiecības starp identitāti, vietu un rīcībspēju var interpretēt kā cirkulāras attiecības.

Rīcībspēja vai, konkrētāk, izvēlētā prakse/prakses ir faktori, kas nosaka gan vietu, kura tiek analizēta, gan arī indivīdu: prakses nosaka gan vietu, gan identitāti, un otrādi.

Vieta, identitāte un rīcībspēja: monogrāfijas struktūra

Monogrāfijas pirmajā nodaļā „**Konceptualizēt vietu mērogos un darbībā**” autori meklē teorētiskus skaidrojumus, veido definīcijas, lai konceptualizētu procesus vietā. Uzmanības centrā ir jautājums, kā salāgot vietas (reģiona) institucionālās organizācijas mērogus ar dažādu sociālo subjektu (indivīdu, kopienu, pašvaldību) rīcībspējas iespējām un vajadzībām. Šī nodaļa sākas ar Ilzes Lāces rakstu „**Cilvēks un vieta: tēmas nozīmīgums Latvijas socioloģijā**”.

I. Lāce piedāvā detalizētu teorētisku aprakstu, kā no sociālo zinātņu perspektīvas konceptualizēt jēdzienu „vieta”. Sniedzot ieskatu plašā teorētisko skaidrojumu laukā, autore vietu uzlūko gan kā fonu ikdienas norisēm, gan arī kā procesus veicinošu aģentu. Vienlaikus autore arī skaidro vietas saikni ar indivīdu – piederības izjūtu, vietas identitāti, mijiedarbību utt. Raksta otrajā daļā autore aprakstītos teorētiskos skaidrojumus izmanto, lai uzdotu jautājumus, uz kuriem nepieciešams atbildēt, aplūkojot un pētot Latvijas teritoriālos procesus.

Anna Stepčenko rakstā „**Nacionālās, reģionālās identitātes un telpas strukturācijas interference**” klasiskajās socioloģiskajās teorijās meklē skatījumu, kas ļautu saistīt jēdzienus „vieta” un „nacionālā identitāte”. Autore, balstoties uz klasisko sociologu – Entonija Smita (*Anthony Smith*), Georga Zimmela (*Georg Simmel*) un Ferdinanda Tennisa (*Ferdinand Tönnies*) – darbiem, veic strukturētu analīzi tādām attiecībām, kādas var veidoties starp vietu un identitāti, pārsvarā šo analīzi attiecinot uz nacionālo identitāti. Raksta noslēgumā autore raksturo identitātes apzināšanos mūsdienu Rietumu sabiedrībā, iezīmē termina „identitāte” fragmentārismu un uzsver identitāšu subjektīvo nozīmīgumu.

Dina Bite rakstā „**Reģionu jēdziena interpretācija un reģionu attīstības teoriju pārskats**” sniedz ieskatu daudzveidīgajā un plašajā ideju klāstā, kurš tiek attiecināts uz reģionu. Reģiona definīcijās akcentēti dažādi aspekti – teritoriālās īpatnības, administratīvais nodalījums, teritorijas iekšējās saites. Autore apraksta dažādus veidus, kā klasificēt reģionus, un arī secīgi aplūko gan klasiskās reģionu attīstības teorijas, gan arī reģionu attīstības koncepcijas no jaunā reģionālisma perspektīvas.

Jurijs Ņikišins rakstā „**Politiskā rīcībspēja un līdzdalība: teorētiskie un metodoloģiskie aspekti**” pievēršas politiskās rīcībspējas analīzei, tās definīcijām, operacionalizācijai un nozīmīgāko pētījumu izvērtējumam, īpašu uzmanību veltot politiskajai rīcībspējai reģionālajā un lokālajā (vietējā) līmenī, atsevišķi kā vienu no rīcībspējas elementiem nodalot politisko līdzdalību. Iezīmējot veidus, kā tuvināties izpratnei par līdzdalību, autors sniedz dažādu iespējamo mērījumu kritisku izvērtējumu, paskaidrojot to atšķirības un nonākot pie secinājuma, ka lokālās vides īpatnības nosaka prakšu izpausmes dažādību. Lai gan rakstā uzmanība veltīta arī indivīda un grupas raksturojumam kā faktoriem, kas varētu palīdzēt raksturot līdzdalību un attiecīgi rīcībspēju, tomēr pamatā analīze veikta institucionālā līmenī.

Līga Paula rakstā „**Etnisko kopienu rīcībspēja prakses kopienu pieejas skatījumā**” uzmanību koncentrē uz procesiem, kuri norisinās pirms līdzdalības un institucionalizācijas. Katrā grupā ir pieejami dažādi resursi, kurus var izmantot kopienas mērķu sasniegšanai. Gan pieejamie resursi, gan arī spējas, gan arī reāla rīcība, resursus liekot lietā, ir apzīmējama kā rīcībspēja. Rīcībspēja tiek interpretēta kā komplicēts prakšu, zināšanu un instrumentu sajaukums. Lai precīzāk raksturotu šo ideju, autore uzsver, ka rīcībspēju nedrīkst uzlūkot kā nemainīgu visos sociālajos laukos – drīzāk ir jānodala rīcībspējas dimensijas (kultūras un sociālo dimensiju, ekonomisko dimensiju un politisko dimensiju), kur katra no tām paredz atšķirīgas īpašības un iekšējās attiecības. L. Paula parāda, kā vienā grupā nošķiramas prakses kopienas no plašākas grupas un kā vienā grupā var veidoties gan savstarpēji saistītas, gan arī nesaistītas prakses kopienas.

Līga Rasnača rakstā „**Darba tirgus reģionos**” meklē teorētisku pamatojumu tam, kurām reģionu darba tirgus dimensijām būtu jāpievērš uzmanība. Autore uzsāk analīzi, darba tirgus un reģionu saikni aplūkojot no tādu modernu klasiķu kā Zigmunts Baumans (*Zigmunt Bauman*), Ulriks Beks (*Ulrick Beck*) un Manuels Kastels (*Manuel Castells*) teoriju perspektīvas. Šis ievads gan ilustrē dažādos procesus, kādi būtu jāņem vērā, domājot par darba tirgus izmaiņām reģionos, gan sniedz netiešu pārskatu par izmaiņām vietas interpretācijā. Detalizētu izklāstu par to, kā ir iespējams skatīties uz darba tirgus reģionalizāciju un kādas ir atšķirības starp dažādiem reģioniem, papildina pilsētu un lauku darba tirgus specifikas analīze, kā arī ieskats faktoros, kas būtu jāņem vērā, domājot

par postsociālistisko sabiedrību darba tirgu. Autore iezīmē galvenos jautājumus, par kuriem būtu nepieciešams diskutēt, analizējot Latvijas darba tirgu.

Monogrāfijas otrā nodaļa „**Radīt vietu tēlos un rīcībā**” ir veltīta konkrētu rīcībspējas izpausmju analīzei, izvēloties piemērus no plaša sabiedrības dzīves jomu spektra – no izglītības politikas līdz sapropeļa izmantošanai. Atšķirīgs ir arī izvēlēto rīcībspējas izpausmju mērogs – no valsts politikas līdz individuālām stratēģijām. **Miķelis Grīviņš** rakstā „**„Nauda seko skolēnam”: sociālo pakalpojumu organizācija reģionā**” sniedz ieskatu sociālo pakalpojumu nodrošinājuma izvērtējumā dažādos analīzes līmeņos. Izglītības finansējuma reformas piemērs ļauj izsekot tam, kā ar valsts līmeņa politikas maiņu tika veicinātas pārmaiņas novadu līmenī. Šī piemēra analīze parāda, kā makrolīmeņa izmaiņas var provocēt rezultātus, kuri ir pretēji sagaidāmajiem, kā viena pakalpojuma organizācija sazarojas ar citiem pakalpojumiem un kā vienā pakalpojumā apvienojas dažādi aģenti ar dažādām interesēm. Rezultātā ar vienotām reformām var būt neiespējami sasniegt nospraustos mērķus, tādēļ ir nepieciešama iedziļināšanās katrā konkrēta novada situācijā.

Mareks Niklass rakstā „**Sociālās palīdzības riski: labklājības slazds**” skaidro, ka Latvijas pašvaldību sniegtā sociālā palīdzība var būt par iemeslu, lai veidotos labklājības slazds, t. i., situācija, kurā iedzīvotājam ir izdevīgāk turpināt saņemt sociālo palīdzību, nevis sākt meklēt darbu. Iedzīvotājiem, kuri ir nonākuši labklājības slazdā, nākas samierināties ar zemu atalgojumu darba tirgū vai arī turpināt paļauties uz sociālo palīdzību. Ieguvumi, kurus iegūst slazdā iekļuvušais, nav mērāmi tikai ar atalgojumu. Tā, piemēram, trūcīgie pacienti ārstu var apmeklēt bez maksas, bērni bieži var saņemt skolā brīvpusdienas utt. Tai pašā laikā nodarbinātības eksperti bieži nepietiekami novērtē nodarbinātības izmaksas: maksu par apģērbu, maltītēm, sabiedrisko transportu, maksu par auklīti ģimenēs ar bērniem u. tml. Lai gan sociālo darbinieku klientu grupas dažādos novados pārsvarā ir līdzīgas, tomēr starp pašvaldībām ir novērojamas arī atšķirības.

Viola Korpa rakstā „**Ģimenes dzīvesstils: starp dzīves un darba vietu**” uzmanību vērs uz ģimenes izvēlēto dzīvesstilu, padziļināti aplūkojot iespējas dažādās telpās saskaņot ģimenes un darba dzīvi. Šajā rakstā autore sniedz detalizētu dažādu ģimeņu dzīvesstilu aprakstu, pieminot dažādus veidus, kā var veidoties mūsdienu ģimeņu formas. Šīs dažādās formas autore interpretē kā ģimenes dzīvesstilu, kura izvēle veidojas, mijiedarbojoties faktoriem, kas nosaka indivīda zināšanas un sociālo procesu interpretāciju un rīcībspēju. Vietējā politika ir viens no faktoriem, kas tieši ietekmē ģimenes dzīvesstilu, savukārt tas nodrošina (vai nenodrošina) nācīgas kontinuitāti.

Evija Zača rakstā „**Skats uz vietu: urbānā pieredze**” aplūko pilsētu kā vidi, kas strukturē tās iedzīvotāju ikdienu un veido viņu interpretāciju par sociālo realitāti. Rakstu ievada vispārīgs pārskats par dažādām perspektīvām, kā uzlūkot pilsētu. Tas aptver gan tādu socioloģijas klasiķu kā Maksa Vēbera (*Max Weber*) un Georga Zimmela (*Georg Simmel*) teorētiskos skatījumus, gan arī daudz mūsdienīgākus pilsētvides skaidrojumus. Izmantojot piemērus par Rīgas ikdienu, autore parāda, kā sociālā vide ietekmē indivīdu ikdienu un var būt faktors, kas veicina sabiedrisko un ekonomisko dzīvi. Gan apzināti, gan neapzināti pilsētvidē ienāk atšķirības starp dažādām sociālām grupām un to iespējām.

Jānis Ķusis rakstā „**Mazpilsēta reģionos**” definē lomas, ko mazpilsētas spēlē Latvijas reģionu attīstībā un identitātes veidošanā. Mazpilsētas definīcijas meklējumi tiek veikti, pārskatot daudz dažādu kritēriju, kuri mēdz tikt izmantoti, lai klasificētu pilsētas, – gan tādi objektīvi faktori kā administratīvie kritēriji vai pilsētas izmēri, gan arī subjektīvie kritēriji – pilsētas pievilcība. Mazpilsētu nozīmību nosaka gan vieta ar spēcīgu tēlu, gan arī identitātes avots, kuru paši iedzīvotāji var veidot, gan arī elements, kas attīstoties var veicināt iedzīvotāju rīcībaspēju.

Agita Liviņa rakstā „**Tūrisms un vietas zīmols**” analizē vietas zīmolu, aplūkojot to gan attīstības, gan identitātes, gan rīcībaspējas kontekstā. Vietas zīmološana ir viens no veidiem, kas var efektīvi veicināt tūrisma. Zīmolojot vietu, ir iespējams tieši uzlabot konkrētās teritorijas dzīves kvalitāti un palielināt šīs konkrētās vietas konkurētspēju, par to liecina konkrēti vietas zīmološanas piemēri Latvijā. Lai gan zīmološanas idejas šobrīd ir populāras, vietas iedzīvotājiem būtu nepieciešams kritiski izvērtēt jau pieejamos vietas zīmola resursus un nenopostīt vietas unikalitāti.

Otrās daļas noslēgumā **Vera Boroņenko** rakstā „**Vietējo resursu mobilizācija: sapropeļa piemērs**” piedāvā dažādu resursu mobilizācijas mehānismu interpretāciju. V. Boroņenko demonstrē, kā reģionā veidot ilgtspējīgu un konkurētspējīgu reģiona attīstības stratēģiju. Rakstā tiek piedāvāta shēma, kas parāda, kā conceptualizēt rīcībaspējas veicināšanu, izmantojot jēdzienus „iekšējie un ārējie resursi”, „pieejamais kapitāls”, „resursu aktivācija un kapitalizācija”, par iemēru izmantojot sapropeļa ieguvi.

Literatūra

- Antonsich, M. (2010). Exploring the correspondence between regional forms of governance and regional identity: The case of Western Europe. *European Urban and Regional Studies*, July 2010, vol. 17 (3), p. 261-276, first published on April 28, 2010.
- Bela-Krūmiņa, B., Krūmiņš, J., Kursīte-Pakule, J., Priedīte-Kleinhofa, A., Putniņa A., Šķiņķis, P. (2005). Cilvēki un vietas. Grām.: Zobena, A. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005: Rīcībaspēja reģionos*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 21.-45. lpp.

- Bond, R. (2006). Belonging and Becoming: National Identity and Exclusion. *Sociology*, August 2006, vol. 40 (4), p. 609-626.
- Carey, S. (2002). Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration? *European Union Politics*, December 2002, vol. 3 (4), p. 387-413.
- Hutchinson, J., and Smith, A. (ed.) (1995). *Nationalism (Oxford Readers)*. Oxford University Press, USA.
- Kaprāns, M., Zelče, V. (2010). Identitāte, sociālā atmiņa un kultūras trauma. Grām.: Kaprāns, M. un Zelče, V. *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 11.-28. lpp.
- Keating, M. (1997). The invention of regions: political restructuring and territorial government in Western Europe. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 1997, vol. 15, p. 383-398.
- Marshall, G. (ed.) (1998). *A Dictionary of Sociology*. Oxford University Press.
- Paasi, A. (2003). Region and place: regional identity in question. *Progress in Human Geography*, August 2003, vol. 27 (4), p. 475-485.
- Piller, I. (2001). Naturalization language testing and its basis in ideologies of national identity and citizenship. *International Journal of Bilingualism*, September 2001, vol. 5 (3), p. 259-277.
- Rungule, R. (2005). *Jauniešu identitātes veidošanās un pētījuma pārskats*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 114. lpp.
- Sabiedrības integrācija Latvijā*. (2001). Valsts programma „Sabiedrības integrācija Latvijā”. Pieejams: http://www.lsis.lv/files/pics/Par_mums/VPSIL-pilna-versija-labais.pdf (sk. 31.01.2012.)
- Zepa, B., Kļave, E. (2011). Ievads. Grām.: Zepa, B., Kļave, E. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 11.-13. lpp.
- Zepa, B. (2011). Kas ir nacionālā identitāte? Kā to skaidrot? Grām.: Zepa, B., Kļave, E. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 15.-20. lpp.
- Zobena, A. (2005). Ievads. Grām.: Zobena, A. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005: Rīcībspēja reģionos*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 12.-17. lpp.
- Zobena, A. et. al. (2011). Individuālās rīcībspējas stratēģijas: izaicinājumi un riski. Grām.: Zepa, B., Kļave, E. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 111.-116. lpp.

1. nodaļa

KONCEPTUALIZĒT VIETU MĒROGOS UN DARBĪBĀ

Ilze Lāce

CILVĒKS UN VIETA: TĒMAS NOZĪMĪGUMS LATVIJAS SOCIOLOĢIJĀ

Latvijā pēdējo divdesmit gadu laikā gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī ir notikuši daudzveidīgi procesi, kuri ir saistīti ar teritorijas attīstību un kurus ir vērts analizēt, izmantojot gan dažādus jēdzienus, kas saistīti ar vietu un telpu, gan arī sociālās nozīmes un attieksmes, kuras arī ir saistītas ar vietu un telpu. Raksta mērķis ir sniegt ieskatu cilvēka un vietas mijiedarbības dažādu aspektu konceptualizācijā un izpētē sociālajās zinātnēs, kā arī konceptu un pētniecisko atziņu potenciālajā lietojumā Latvijā.

Rakstā tiks analizēts, kāpēc vietas jēdziens ir svarīgs un kā to potenciāli veiksmīgi izmantot Latvijā notiekošo sociālo procesu analizē. Pēc tam tiks sniegts ieskats ar vietu saistītu jēdzienu analizē dažādās teorētiskās pieejās un zinātņu disciplinās. Visbeidzot, tiks identificēti jautājumi, kas ir potenciāli nozīmīgi cilvēka un vietas mijiedarbības izpētē Latvijā.

Rakstā argumentēts, kā vietas jēdziena un ar to saistīto attieksmju un sociālo procesu izpēte var būt noderīga, analizējot cilvēku piesaisti un piederību dažādām sociālām un teritoriālām kopībām (saistībā ar identitāti, dzīves kvalitāti, sociālo, demogrāfisko un dzīvesstila stratifikāciju). Tāpat vietas jēdziens ir nozīmīgs, pētot cilvēku ikdienas mobilitāti saistībā ar dažādiem pakalpojumiem un iespējām, kas raksturo vietas piemērotību un dzīves kvalitāti, kā arī ikdienas teritoriālās mobilitātes nozīmi attiecībā uz dažādu sociālu un demogrāfisku grupu dzīves kvalitāti. Ne mazāk svarīga ir dažādu vietas aspektu mijiedarbība ar tajā dzīvojošajiem cilvēkiem – vieta veido kopienu un kopiena veido vietu.

Atslēgvārdi: vieta, telpa, piederības izjūta vietai, vietas identitāte, vietas attīstība, teritoriālā mobilitāte.

Ievads

Latvijā pēdējo divdesmit gadu laikā ir notikuši daudzveidīgi dažāda mēroga procesi, kas saistīti ar teritoriālo attīstību, – 2009. gadā tika pabeigts teju desmit gadus ilgušais administratīvi teritoriālās reformas posms¹, ekonomisku un sociālu procesu rezultātā ir mainījusies pilsētu un lauku apdzīvotības struktūra, kas ir būtiski izmainījusi cilvēku iespējas un dzīves kvalitāti šajās teritorijās. Tāpat Latvija nestāv nomaļus no starptautiskiem attīstības procesiem – no līdzdalības dažāda līmeņa

¹ Administratīvi teritoriālās reformas process tika aizsākts 1999. gadā, un 2009. gadā tika izveidoti 109 novadi. Tomēr reformas process joprojām turpinās, jauno novadu robežas nav strikti noteiktas, tās mainās un attīstās.

un nozīmes starptautiskās organizācijās, starptautiskos migrācijas procesos u. tml.

Kādas pārmaiņas šo procesu rezultātā ir notikušas cilvēku priekšstats, attieksmēs, uzvedībā un vērtībās, kas ir saistītas ar piederību, piesaisti dažādām teritorijām un sociālām grupām? Šie jautājumi ir svarīgi un iepriekš pētīti dažādu zinātņu un teorētisko paradigmu ietvaros (piemēram, ar nacionālo identitāti, tostarp arī ar teritoriālo identitāti saistīti jautājumi pētīti socioloģijā; iedzīvotāju migrācijas procesi un telpiskās struktūras izmaiņas aplūkotas ģeogrāfijā u. tml.; ir arī lietišķie pētījumi, piemēram, VRAA, 2009; LLKC, 2012). Šos procesus ir vērts analizēt, izmantojot arī dažādus ar vietu, telpu, teritoriju saistītus jēdzienus, sociālās nozīmes un attieksmes. Iespējamie pētījumu virzieni un potenciālie ieguvumi analizēti šajā rakstā. Raksta mērķis ir sniegt ieskatu cilvēka un vietas mijiedarbības dažādu aspektu konceptualizācijā un izpētē sociālajās zinātnēs, kā arī to potenciālajā lietojumā Latvijā.

Lai gan šī raksta mērķis nav sniegt izvērstu pārskatu par Latvijas sociālajās zinātnēs, it īpaši – socioloģijā, iepriekš paveikto teritoriālās attīstības un teritoriālo attieksmju izpētē, tomēr vispārīgs pētniecisks pārskats liek domāt, ka nav pamata apšaubīt ASV sociologa Tomasa Ģirina konstatējumu, ka tikai salīdzinoši nesen vieta socioloģiskajā izpētē no pasīva aktivitāšu norises fona ir kļuvusi par izpētes priekšmetu, aktīvu aģentu, dažādu attieksmju un rīcības subjektu (Gieryn, 2000; Halfacree, 2006). Šī raksta mērķis ir parādīt, kādā veidā vietas un cilvēka mijiedarbības daudzveidības un cilvēka rīcības teritoriālo dimensiju socioloģiska izpēte, kā arī vietas kā izpētes priekšmeta aktualizācija socioloģijā varētu būt noderīga, lai labāk saprastu, skaidrotu Latvijā notiekošos teritoriālos procesus un ar tiem saistītās attieksmes un cilvēku uzvedību.

Izmaiņas, kas saistītas ar teritoriju, var ietekmēt cilvēkus, kas šajās vietās dzīvo – piemēram, dažādas izmaiņas dzīvesvietā var būtiski mainīt tās pievilcību un motivēt dzīvesvietas maiņai. Tajā pašā laikā cilvēki ar savām interesēm, attieksmi, uzvedību ietekmē teritoriālos procesus – piemēram, izvēloties mainīt dzīvesvietu vai palikt iepriekšējā un cīnīties par sev vēlamām izmaiņām, savu interešu pārstāvēniecību un tādējādi veidot sev vēlamu dzīvesvietu. Migrācija un iesaistīšanās savu interešu aizstāvībā ir tikai divas no iespējamajām teritoriālajām stratēģijām, kuras var izvēlēties iesaistītie aģenti un ar kuru palīdzību var izprast teritoriālos procesus. **Kādu vēl teritoriālo procesu izskaidrošanā cilvēka un vietas mijiedarbības analīzei varētu būt nozīme? Ko teritoriālās/reģionālās plānošanas procesu izpratnei var dot vietas un piederības izjūtas vietai jēdzienu teorētiska un empīriskā izpēte?**

Lai atbildētu uz iepriekš uzdotajiem jautājumiem, vispirms autore sniegs īsu ieskatu vietas jēdziena un cilvēka–vietas attiecību konceptualizācijā sociālajās zinātnēs un socioloģijā. Pēc tam tiks analizēti dažādi

Latvijā notiekoši sociāli un teritoriāli procesi, kuru izpētē varētu būt noderīgas teorētiskas un empīriskas atziņas par cilvēka un vietas mijiedarbību. Analīzes mērķis ir parādīt, kāpēc, pētot un plānojot reģionālo un vietējo attīstību, būtisks ir teritoriālais konteksts – cilvēku emocionālā un funkcionālā piesaiste vietai, priekšstati par vietu, kā arī vērtības un nozīmes, kādas cilvēks tai piešķir.

Vietas jēdziens sociālajās zinātnēs

Telpa un laiks sociālo zinātņu pētījumos ir nemitīgi klātesošs un nereti pašsaprotams sociālās darbības fons. Visvairāk par telpisko, teritoriālo kā pamata pētījuma priekšmetu ir runāts ģeogrāfijā un filozofijā, arī sociālajā un vides psiholoģijā, antropoloģijā, socioloģijā. Aizvien biežāk vieta kā izpētes priekšmets parādās arī arhitektūrā (piemēram, Dovey, 1999), pilsētplānošanā (piemēram, Manzo, 2003) un tūrisma un mārketinga studijās, arī pētījumos par dabas resursu efektīvu izmantošanu (piemēram, Williams, Vaske, 2003).

Vietas jēdziens ir plaši lietots ikdienā, bet zinātniskajā terminoloģijā nav skaidri definēts (Cresswell, 2004), tāpēc, telpiskajam kļūstot par pētījuma objektu, svarīgs kļūst vairāku savstarpēji saistītu, dažkārt paralēli lietotu jēdzienu nošķirums. Vieta un telpa ir biežāk lietotie jēdzieni. **Telpa** ir abstraktākais un vispārīgākais jēdziens, ko raksturo geometriskas dimensijas un objektivitāte ģeogrāfiskas atrašanās vietas noteikšanā attiecībā pret citām vietām. Manuels Kastels, piemēram, runā par telpu kā par plašāku ietvaru, kurā veidojas citas sociāli telpiskas konstrukcijas – plūsmu telpa (*space of places*) un vietu telpa (*space of flows*) (Castells, 2001). **Vieta** ir sociāli un individuāli nozīmīga telpas daļa, ko veido attieksmes, kas izveidojušās cilvēka (vai kopienas) pieredzē, vietai piešķirtās nozīmes, pieredze un ikdienas telpiskās prakses (Tuan, 1977; Cresswell, 2004; Gieryn, 2000 u. c.). Līdz ar to vietai nav stingri nospraustu robežu – tās veidojas attiecībās, t. i., vietu caurauž sociālas, ekonomiskas, varas, informācijas u. c. attiecības un plūsmas, kas dažādas vietas satuvina un attālina neatkarīgi no faktiskā attāluma objektīvajā telpā (Massey, 2005).

Vietas studijas ir **starpdisciplināras** – katra zinātņu nozare ienes jaunas sakarības, jaunas idejas, kā varētu un kāpēc ir nepieciešams skatīties uz cilvēka un vietas attiecībām. Mijiedarbojoties un saskaroties filozofijas, ģeogrāfijas, socioloģijas, antropoloģijas, vides un sociālās psiholoģijas un citu sociālo zinātņu pētījumu laukiem (priekšmetiem), vērojama zināma disciplīnu tuvināšanās telpiskā sociālo nozīmju izpētē, tāpēc telpiskuma sociālās nozīmes kļūst par atsevišķu pētījuma priekšmetu.

Viens no piemēriem ir teritorijas kā vienotas fizikālas un sociālas telpas izpratne kultūras un cilvēka ģeogrāfijā (t. s. kultūras pavērsiens,

angļu val. *cultural turn*) un mēģinājumi piešķirt indivīdam kā rīcības aģentam lielāku nozīmi, lai labāk saprastu un skaidrotu dažādas telpiskas norises. Tas nozīmēja plašāku Entonija Gidensa, Mišela Fuko, Pjēra Burdjē ideju izmantojumu pētījumos par dažādiem teritoriāliem procesiem ģeogrāfijā. Britu ģeogrāfs Robs Šildss, piemēram, analizējis indivīda spēju ietekmēt un veidot dažādu ģeogrāfisku vietu tēlu nozīmi, unikalitāti un ietekmēt to attīstību (Shields, 1991), izmantojot šo teorētiku idejas, lai raksturotu vietas un indivīda kā telpiskas struktūras un aģenta savstarpējās mijiedarbības modeļus. Savukārt ģeogrāfi atsevišķā rakstu krājumā (Hilier, Rooksby, 2005) pievērsušies Burdjē *habitus* jēdziena lietojamībai, lai raksturotu vietas politiku, vietas veidošanu un dažādu sociāli mazaizsargātu grupu telpas.

Līdzīgi lauku un arī pilsētu sociologi, meklējot skaidrojumus telpiskajiem procesiem un to ietekmei uz sociālajiem procesiem, nereti izmanto lauku/pilsētu ģeogrāfu idejas, lai raksturotu migrācijas un reģionālās attīstības procesus. Piemēram, Keits Hālfekrī (Halfacree, 2006), conceptualizējot lauku kā sociālas telpas un lauku attīstības problemātiku, izmanto franču filozofa un ģeogrāfa Anrī Lefēvra (Lefebvre, 1971/1991) idejas par telpas „producēšanu”, konstruēšanu.

Pilsētu socioloģijā, raksturojot pilsētu kā telpu, kurā norisinās dažādi mobilitātes procesi, sociologs Džons Arijs izmanto Šaronas Zakinas (Zukin, 1998) un Mišela de Kartjē (de Certeau, 1988) idejas par vietu kā plašākā telpā atstātu individuālu „pēdu nospiedumu” un neatkārtojamo uztvērumu un pieredžu kompleksu (Urry, 2007).

Analizējot vietu kā dažādu priekšstatu, attieksmju un vērtību kopumu, kas raksturo cilvēka un vietas savstarpējo mijiedarbību, gan socioloģijā, gan ģeogrāfijā ietekmīgi ir bijuši antropologu pētījumi un idejas. Tādas ir antropoloģes Lisas Malki (paralēli un turpmāk arī antropologa Ulfa Hanerza un sociologa Pēra Gustafsona attīstītas un turpinātas) idejas par cilvēka un vietas attiecībām kā pretstatu starp saknēm (*roots*) un trajektorijām (*routes*). Šis pretstatījums raksturo atšķirīgas vērtības, kas saistās ar vietu un dažādām individuālām teritoriālām stratēģijām, piemēram, teritoriālo mobilitāti (Malkki, 1992; Hannerz, 1990; Gustafson, 2001, 2009). Šīs kategorijas lielā mērā atbilst pretstatam starp lokālisma un kosmopolītisma vērtībām (Hannerz, 1990). Nedaudz līdzīgas idejas pauž filozofi Delēzs un Gvatari, runājot par nomadiem un vietsēžiem kā pretpoliem attieksmēs, kas saistītas ar iesakņotību, vietas nozīmi un gatavību iesaistīties teritoriālajā mobilitātē (Deleuze, Guattari, 1986; Cresswell, 2006). Šīs attieksmes, analizējot nacionālās identitātes īpatnības Latvijā, empīriski analizējis arī Aivars Tabuns (Tabuns, 2006).

Raksturojot **dažādu disciplīnu nozīmi**, telpiskais lielākoties ir bijis izpētes centrā ģeogrāfijā un filozofijā, līdz ar to šim disciplīnām

ir bijusi vislielākā ietekme vietas un telpas procesu izpētē. Ar telpisko saistītās teorētiskās sakarības gan filozofijā, gan ģeogrāfijā raksturo **divas plašākas pieejas** atkarībā no tā, kā tika vērtēta cilvēka un vietas mijiedarbība.

Domājot par vietu, kura spēj cilvēkā raisīt piesaisti un piederības izjūtu un būt daļa no identitātes, 20. gadsimta 70. gados radās humānistiskais/fenomenoloģiskais skatījums, kuru pārstāv tādi ģeogrāfi kā Edvīns Relfs (Relph, 1976) un Dži-Fu Tuans (Tuan, 1990). Fenomenoloģiskā virziena pārstāvji norāda, ka tieši cilvēka emocionālā piesaiste, simboli, nozīmes, kuras cilvēks piešķir fiziskiem objektiem telpā, pārvērš šo kopumu par personiskas pieredzes vienību – vietu. Piesaiste vietai ir viena no cilvēka pamatvajadzībām, ko šie autori apraksta kā iesakņotību, identitāti, siltumu, tuvas sociālas attiecības, – piederības izjūta lielā mērā ir saistīta ar piederību kopienai (Agnew, 1987). Fenomenoloģiskā virziena pārstāvji uzskata, ka piederība vietai ir fundamentāla cilvēciska vajadzība, un pauž satraukumu, ka mūsdienās šo piederību nav iespējams īstenot pakāpeniski pieaugošās telpiskās vienveidības dēļ. Tomēr būtiski ir gan subjektīvie, gan objektīvie aspekti, kas veido piederību (Agnew, 1987; Massey, 2005; Gieryn, 2000).

Fenomenoloģiskās pieejas pamati balstās uz filozofu Heidegera, Husserla un Merlo-Pontī uzskatiem – akcentēts tiek vietas uztvērumš, personiskās vietas pieredzes unikalitāte (Tuan, 1990; Relph, 1974). Vieta ir ar individuālu pieredzi personificēts pretstats abstraktai ģeometriskai/ģeogrāfiskai telpai, vieta ir strukturēta un atspoguļojas kultūrā, reliģijā, sabiedrības organizācijā (Tuan, 1993). Vieta ir neatņemama jebkuru norišu daļa – visas norises notiek kādā vietā un cilvēka esība bez vietas nav īsti iespējama (Relph, 1974; Casey, 1998; Tuan, 1990; Malpas, 1999). Vieta un esība ķermeniski un uztveres ziņā ir savijušās tik cieši kopā, ka vieta ir daļa no cilvēka un cilvēks vienmēr ir vietā; cilvēks pārvietojas pa vietu, un vieta „plūst” cauri cilvēkam (Merleau-Ponty, 1962). Līdz ar to vietas un vietas pārdzīvojuma unikalitāte šādā skatījumā ir būtiska dzīves kvalitātes daļa (Relph, 1974), jo tā ir cieši, neatņemami saistīta ar indivīda esību (atrašanos vietā) un attiecīgi – ar identitāti. Vai globalizācija (modernizācija) vienādo vietas, iznīcinot to īpašo, vienreizējo, unikālo, kas katrā vietā ir atrodams, veidojot „nevietas” (*non-places*), un kā tas ietekmē cilvēka teritoriālās attieksmes, izjūtas, identitāti? Fenomenoloģiskās pieejas pārstāvji ir samērā kritiski pret šīm pārmaiņām un uzskata, ka tās ir bīstamas vietā iesakņotas identitātes pamatiem (Relph, 1974; Augé, 1995).

Īpaša nozīme, pētot cilvēka un vietas attiecību dažādus līmeņus, ir **globalizācijas** procesu studijām sociālajās zinātnēs. Analizējot globalizācijas unificējošo ietekmi uz kultūras, mediju telpu, arī vietu, pētnieki nereti izmanto globalizācijas jēdzienu (piemēram, Swingedow, 2004).

Jēdzienā ietverta skepse pret bailēm no kultūras homogenizācijas un vienādošanas, ko pauž fenomenoloģiskās pieejas autori. Vienlaikus tiek aplūkotas arī dažādas stratēģijas, kuras cilvēki lieto, saskaroties ar globālo, un kuru rezultātā mainās un pārveidojas gan vietas, gan cilvēku uztvere – veidojas jaunas, nereti vietējībā iesakņotas identitātes. Piemēram, Manuels Kastels, raksturojot sociālās pārmaiņas sabiedrībā un tās apzīmējot ar jēdzienu „tīklu sabiedrība” (*network society*), raksta par „vietu telpu” pretstatā „plūsmu telpai”, kur pirmajā daudz lielāka nozīme ir iesakņotībai, identitātei, vietas unikalitātei, kamēr otrā gadījumā būtiskākas ir laiktelpas saiknes starp vietām – starp finanšu resursu, preču, informācijas u. tml. plūsmu, to atbilstība tirgus ekonomikas loģikai (Castells, 1996; 2000). Tomēr, analizējot identitātes transformācijas šajā telpā, Kastels min vairākus piemērus, kas raksturo identitātes meklējumus, par pamatu ņemot dažādas vērtības – reliģiju, etnicitāti u. tml. –, kas sakņojas teritorijā, kultūrā un veidojas kā pretstats globālajam un vienlaikus kā sintēze ar globālo.

Atšķirīgi vietas nozīmi raksturo **kritiskās pieejas** pārstāvji, kuru skatījumā vieta konstruējas telpiskās atrašanās vietas, materiālās kultūras un sociālo nozīmju mijiedarbes procesā (Lefebvre, 1974/1991; Shields, 1991; Merrifield, 1993).

Cilvēka dzīves vide (*lived world*, Lefebvre, 1974/1991) veidojas telpas, tās materiālā „pildījuma” – arhitektūras, pilsētplānošanas u. tml. procesu, kā arī ekonomisku un sociālu procesu rezultātā, papildinoties ar individuālu pieredzi. Jau minētā Manuela Kastela 20. gadsimta beigu sabiedrības pārmaiņu analīze, pētot informācijas un komunikāciju tehnoloģiju un tirgus ekonomikas mijiedarbības procesā radušās izmaiņas sabiedrībā, var būt arī piemērs sociālās telpas un laika transformācijām tehnoloģisko un ekonomisko procesu rezultātā. Kastela skatījumā informācijas un komunikāciju tehnoloģiju radīto telpas un laika transformāciju rezultātā „plūsmu telpa” nomaina „vietu telpu” (t. i., iesakņotības – vietas kā visu nozīmju avota, pamata nozīme mazinās), bet laiks kļūst par globālu, sociālajiem un bioloģiskajiem ritmiem nepiesaistītu parādību (Castells, 1996; 2000). Līdz ar to mainās arī cilvēka ikdienas dzīves vide – pieaug fiziskās, teritoriālās un virtuālās mobilitātes nozīme (piemēram, Urry, 2007), bet sociālo kontaktu loks, informācijas telpa, dažādas profesionālās un personiskās pašrealizācijas iespējas kļūst daudzveidīgākas (Castells, 1996; 2000).

Lai arī kritiskajā pieejā netiek apšaubīta vietas nozīme cilvēka dzīvē, daudz lielāka uzmanība tiek pievērsta vietas veidošanās dinamikai, dažādu ekonomisku un sociālu procesu ietekmei, kas ļauj skaidrot plašākus telpiskās attīstības procesus, iekļaujot vienā modelī gan individuālo, personisko, subjektīvo vietas pieredzi, vērtības un attieksmes, gan plašākus sociālus un ekonomiskus procesus (piemēram, Halfacree, 2006).

Visbeidzot, vai šajā daudzveidībā ir iespējama vienota jēdzienu izpratne?

Ietekmīgākās zinātņu disciplīnas nenoliedzami šajā laukā ir bijušas filozofija un ģeogrāfija. Filozofijā telpiskajam kā domāšanas kategorijai vienmēr ir bijusi nozīme. Padziļinātu uzmanību tai pievērsis Edvards Keisijs divos apjomīgos darbos par vietas, telpas un teritorijas nozīmi un izpratni filozofiskajā domā, sākot no antīkās filozofijas un beidzot ar mūsdienām (Casey, 1993; 1998). Aplūkojot dažādu ietekmīgu domātāju – Heidegera, Huserla u. c. – idejas par telpisko un tā nozīmi, Keisijs arī analizē šo uzskatu saistību ar attiecīgajiem priekšstatiem par pasauli un sabiedrību, nošķirot abstraktu telpu no cilvēka ikdienas dzīves pieredzes telpas, kas raksturo vietu (Casey, 2001).

Vislielākā interese par vietu un telpu ir bijusi cilvēka ģeogrāfijas pētniekiem. 20. gadsimta 70. gados notika diskusijas par to, vai vietu vajadzētu uztvert subjektīvi (kā cilvēka teritoriālās pieredzes veidotu fenomenu) vai objektīvi (kā ģeogrāfisku objektu fizisku kopumu, kuru var analizēt, izmantojot telpisko datu statistisko analīzi) (Cresswell, 2004; Gustafson, 2006). Ģeogrāfijā telpa, teritorija un vieta ir vieni no galvenajiem izpētes objektiem, bet šajā rakstā visinteresantākie ir pētījumi un idejas, kas saistītas ar cilvēka ģeogrāfijas un kultūras ģeogrāfijas nozari. Viens no tiem ir **telpas un vietas nošķirums**, kur vieta ir ar nozīmēm, vērtībām un individuālu pieredzi piesātināta telpas daļa, kas pretstatīta telpai (Cresswell, 2004; Massey, 2005; Agnew, 1987). Tātad kopumā **vietas jēdziens sociālajās zinātnēs ir jēgpilns, ar sociāliem tēliem un praksēm piesātināts cilvēka rīcības lauks, kas tiek pretstatīts telpai – abstraktam fizikāli ģeometriskam jēdzienam. Vieta ir jēgpilna telpiska vienība neatkarīgi no teritoriālā mēroga**, tātad par to un tajā esošajām sakarībām var runāt neatkarīgi no tā, vai tā ir tuvējā apkārtnē, reģions, valsts vai kāda cita telpa, kuru piepilda cilvēka piešķirtās nozīmes (Gustafson, 2006; Gieryn, 2000).

Tāpat par vietu un telpu ir iespējams runāt kā par **vairākām savstarpēji saistītām un mijiedarbīgām telpiskuma dimensijām, kas parasti ietver telpisko/ģeogrāfisko atrašanās vietu, fizisko un materiālo, kā arī sociāli konstruēto un pieredzes un attieksmju veidoto telpiskumu** (piemēram, Agnew, 1987; arī Lefebvre, 1974/1991; Cresswell, 2004).

Fenomenoloģiski un kritiski orientēto autoru priekšstati galvenokārt atšķiras par to, kā vieta veidojas un kā tā ietekmē sociālos procesus. Priekšstati par vietu veidojošajiem pamatelementiem būtiski neatšķiras.

Turpmākajās trīs apakšnodaļās aplūkoti trīs cilvēka un vietas mijiedarbības izpētes virzieni sociālajās zinātnēs – vietas nozīme teritorijas sociālās attīstības procesos, cilvēka un vietas mijiedarbības izpēte mikrolīmenī (kā piesaistes vietai izjūta, kā piederības izjūta un kā vietas identitāte), kā arī vietas veidošanās process teritoriālās migrācijas kontekstā.

Vietas socioloģija: norišu fons vai aktīvs pārmaiņu aģents?

Vieta socioloģijā no dažādu norišu fona ir pārvērtusies par cīņas lauku un cīņas priekšmetu un attiecīgi – arī par izpētes objektu (Gieryn, 2000); arī citu sociālo zinātņu pētniecībā aizvien vairāk uzmanības tiek pievērsts teritoriālajām pārmaiņām un identitātēm.

Lai arī citās sociālo zinātņu disciplinās par vietas nozīmi ir rakstīts daudz, ASV sociologs Tomass Gīrins norāda, ka līdz šim vietas nozīme socioloģijā pamatā ir bijusi margināla (turpat). Lai arī pastāv lauku un pilsētas socioloģija, ir migrācijas un kopienu socioloģija, tomēr šajās disciplinās vietai nav tikusi piešķirta aktīva sociāla aģenta loma, bet drīzāk – specifiska norišu fona loma, uz kura risinās dažādu grupu interešu virzīti procesi.

Analizējot vietas socioloģijas potenciālās iespējas, Tomass Gīrins argumentē, ka vietas jēdziens jau sniedz un var sniegt vēl papildu **pievienoto vērtību dažādu sociālu parādību** (sociālās nevienlīdzības, kopienas, sociālās interakcijas, sociālo kustību, noziedzības, identitātes, dzīves posmu u. c. sociālu fenomenu) **empīriskā izpētē**. Līdz ar to socioloģiskā aspektā ir būtiski trīs pamatjautājumi: **kas ir vieta, kā tā veidojas un kā tā veido (formē) sociālos procesus** (turpat).

Kā jau minēts iepriekš, vietu veido vairāki savstarpēji mijiedarbigi elementi; dažādi autori tos formulē atšķirīgi, bet kopumā ir vienisprātis, ka vietu veido

- tās ģeogrāfiskā atrašanās (attiecībā pret citām, piemēram, kartē) un mērogs;
- materiālā, fiziskā forma – tā ir „materiāli radīta” vietas „forma”, to veido dabas un cilvēka būvētā vienība, kas mediē sociālos procesus;
- subjektīvi (individuāli vai kolektīvi) piešķirtās nozīmes un vērtība, t. i., vietas ir dubulti konstruētas, tās veido ne tikai cilvēka būves un dabas formējumi, bet arī nozīmes, kuras tām piešķir cilvēki, priekšstati, attieksmes, uztvere, izpratne (Agnew, 1987; Gieryn, 2000; Lefebvre, 1974/1991 u. c.).

Socioloģiskajā skatījumā darbība vienmēr ir „ievietota” (*emplaced*). Līdz ar to vieta atrodas mijiedarbigās attiecībās ar citām sociālām un kultūras vienībām. Vieta faktiski veidojas ģeogrāfiskās telpas, cilvēku un institūciju darbības prakšu rezultātā, un tajā pašā laikā dažādi vietas elementi arī vienlaikus piedalās šo prakšu un institūciju veidošanas procesā (Gieryn, 2000).

Līdz ar to būtiski ir jautājumi, kā ģeogrāfiskais novietojums, vietas materiālās formas (arhitektūra, infrastruktūra u. tml.) un dažādi kultūras priekšstati, attieksmes saskaras un īstenojas sociālās praksēs, normās un vērtībās, varas un nevienlīdzības attiecībās. Lai uz tiem varētu atbildēt, būtiski ir aplūkot **vietas veidošanās un veidošanas procesu** (*placemaking*), tajā iesaistītos aģentus, kā arī izvērtēt **vietas ietekmi, vietas**

„**producējošo spēku**”, kas, savukārt, ietekmē indivīdu un kopieni (Gieryn, 2000; arī Lefebvre, 1974/1991; Halfacree, 2006).

Vietas veidojas dažādās **varas un ekonomikas** attiecībās un makro-līmeņa procesos. Vietu mūsdienās veido kapitālisma ekonomikas loģika, nācijvalsts kā politiskās leģitimitātes avots un moderno tehnoloģiju radītās iespējas. Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas un transporta iespējas ir radījušas apjomīgas informācijas, preču un cilvēku plūsmas, kas ir būtiski mainījušas fiziskās klātbūtnes, tuvuma nozīmi sociālajos un ekonomiskajos procesos (Urry, 1999; Castells, 2000; Giddens, 1990).

Tāpat būtiskas ir profesionālo **vietas veidošanas ekspertu** (piemēram, arhitektu, pilsētplānotāju, mārketinga speciālistu u. tml.) **prakses**. Šie vietas veidošanas profesionāļi darbojas kā mediatori, kas ekonomikas, politikas u. c. idejas realizē konkrētās formās un tēlos (piemēram, ēkās). Vietu veido arī cilvēka **vietas uztvere un ar vietu saistītās attieksmes**, kuras rodas mijiedarbes procesā ar vietu un uz kurām balstoties cilvēki pēc tam rīkojas. Piemēram, kopienas un iedzīvotāju interešu grupas nereti aktīvi protestē pret to, kas notiek ar teritorijas plānošanu un publisko telpu viņu apkārtnē, ja attīstības procesi nesaskan ar viņu priekšstatiem par vēlamu (Gieryn, 2000). Izmantojot aģentu tīklu teoriju, iespējams analizēt un izvērtēt dažādu interešu grupu un to resursu nozīmi vietas veidošanā (van der Ploeg, Marsden 2008; Murdoch, Marsden, 1995). Lietojot Anrī Lefēvra vietas „producēšanas” ideju, Keits Hālfekrī analizē lauku kā vietas veidošanās un attīstības dinamiku dažādu sociālu un ekonomisku procesu ietekmē (Halfacree, 2006).

Sociālā un vides psiholoģija: piederības izjūta vietai kā cilvēka un vietas attieksmju veidošanās process

Sociālā un vides psiholoģijā cilvēka un vietas attiecību analizē pamatā tiek izmantots jēdziens „**piesaiste (piederība) vietai**”² (*place attachment*), kuru iespējams vēl sīkāk analizēt kā vairākus mijiedarbīgus procesus – vietas uztveri (*perception*), ar vietu saistītas emocionālas attieksmes (*affection*) un zināšanas par vietu (*cognition*), un tie visi veidojas cilvēka tiešā vai pastarpinātā mijiedarbībā ar konkrētu vietu (Low, Altman, 1992; Giuliani, 2003). Piederības izjūta vietai ietver attieksmju un vērtību kopumu, kas radies, gūstot ikdienas pieredzi konkrētā vietā (Giuliani, 2003; Low, Altman, 1992 u. c.). Vides psiholoģijā cilvēka „attiecības” ar vietu, piederības izjūta vietai ir viens no galvenajiem elementiem, un tas tiek raksturots ar daudzveidīgiem jēdzieniem, piemēram, iesakņotība, vietas sajūta (*sense of place*), piederība/piederīgums, savējība, pieķeršanās, piesaiste, iesaiste, funkcionāla atkarība no dzīvesvietas elementiem (*place*

² Lai arī starp jēdzieniem „piesaistes izjūtas” un „piederības izjūtas vietai” pastāv zināmas atšķirības, šajā rakstā tie lietoti kā sinonīmi.

dependency) u. tml. (Giuliani, 2003). Socioloģijā piederības izjūta vietai un dažādi to veidojošie līdzīgie elementi ir sociāli mediēts vietas objektīvās iespēju struktūras atspoguļojums (Stedman, 2002).

Piederības izjūtas vietai jēdziena daudzšķautņainību labi raksturo piemērs, kur aplūkota piederības nozīme vides pārveidošanas, reģenerācijas kontekstā urbānā vidē dažādās Eiropas valstīs. Apkopojot emociju socioloģijas, sociālās iekļaušanas un pētījumu (par cilvēka saiknes ar vietu daudzveidību) atziņas dažādās disciplīnās, autori piederības izjūtu vietai raksturo ar šādiem indikatoriem:

- identificēšanās ar vietu – vietas identitāte (savējība, māju sajūta);
- piesaiste/piederības izjūta vietai (ar vietu saista ģimene, draugi, kopienas saites – līdzdalība organizācijās, interešu grupās; saista mājoklis, īpašums);
- vietas „lokuss”, vietas centrs (mājoklis, dzīvesvietas kopiena, reģions u. tml.), vietas izjūta (iesakņotība, piederības izjūta kopienai) (van der Graaf, 2009).

Lai arī tiek izmantoti dažādi jēdzieni un mērījumu skalas, parasti mēdz runāt par šādām piesaistes/piederības vietai elementiem: par **vietas identitāti**, **emocionālo piesaisti/māju sajūtu** (Easthope, 2004), kā arī **vietas funkcionālo atbilstību** cilvēka priekšstatiem par vēlamu dzīves kvalitāti – apmierinātību ar dažādiem dzīvesvietā pieejamiem pakalpojumiem (veselības aprūpe, izglītība; pašvaldību, banku pakalpojumi u. tml.) un iespējām (darba, brīvā laika pavadīšanas iespējas u. tml.).

Sociālā un vides psiholoģija koncentrējas uz šo cilvēka un vietas attiecību elementu **savstarpējas mijiedarbības izpēti** (Low, Altman, 1992; Giuliani, 2003). Nereti ir pētīta piesaistes izjūta vietai dažādās sociālās un demogrāfiskās iedzīvotāju grupās – jauniešu, gados vecāku cilvēku, tūristu, jauniešu grupā, ikdienā daudz ceļojošu cilvēku grupā u. tml. (piemēram, jauniešu piesaisti vietai un teritoriālo uzvedību pētījuši tādi autori kā Wiborg, 2004; Rye, 2004; Tuhkunen, 2002; Pretty, Chipuer, 2003 u. c.).

Tāpat nozīmīgi ir pētīt piesaistes izjūtas vietai un ar vidi, vietu saistītu **uzvedību** – piemēram, vides aizsardzības aktivitātes, iesaisti kopienas dzīvē, bet visbiežāk – dzīvesvietas maiņu vai plānu mainīt dzīvesvietu (Gustafson, 2006; Steadman, 2002 u. c.). Piederības izjūtas intensitāte dažādiem teritoriāliem līmeņiem ir atšķirīga (Gustafson, 2006; 2009) un saistīta ar atšķirīgām teritoriālām mobilitātēm – ikdienas ceļojumiem, tālākiem ceļojumiem u. tml. Intensīvāka ceļošana veicina augstāku piesaistes izjūtu plašākai teritorijai.

Aplūkojot cilvēka attiecības ar vietu, atsevišķi mēdz analizēt nozīmes un emocijas, kas saistās ar vietām, piemēram, dzīvesvietu, bērnības vietām, dažādu tūrisma, izklaides, brīvā laika pakalpojumu saņemšanas vietām, simboliski nozīmīgām vietām u. tml., kurām ir bijusi nozīme cilvēka dzīvē.

Vieta un teritoriālā mobilitāte: personisko nozīmju piesātinātas vietas rašanās kustībā/trajektorijā

Mobilitāte ir ne tikai fiziska pārvietošanās, tā ir arī mentāls process. Cilvēkam ceļojot, pārceļoties uz dzīvi vai uz kādu laiku iesaistoties ikdienas migrācijā uz darbu, mācībām vai saistībā ar dažādu pakalpojumu izmantošanu, veidojas vietas uztvere, vietas identitāte, atkarība no vietas piedāvātajiem pakalpojumiem un cita veida piederība, piesaiste vietai. Piederības izjūta vietai, vietas identitāte, teritorijas, vietas uztvere funkcionāli, fenomenoloģiski un citādi ir saistīta ar konstruktīvām un/vai destruktiivām aktivitātēm vietā.

Vietas un telpas pretstatījumam līdzīgs ir teritoriālās mobilitātes un kustības/pārvietošanās pretstatījums (Cresswell, 2004). Vieta un teritoriālā mobilitāte ir izsakāmas, raksturojamas viena ar otras palīdzību – **cilvēka pārvietošanās ir pārvietošanās no vienas vietas „piederības izjūtas, piesaistes gravitācijas lauka” uz otru** (turpat), savukārt cilvēka vietas uztveri, priekšstatus par vietām lielā mērā veido **ikdienas dzīves trajektorijas** (Schönfelder, Axhausen, 2003; Thrift, 2004; Urry, 2007). Atrāšanās vietā vienlaikus ir piesaistošas struktūras un dažādu plūsmu mijiedarbības process. Tādējādi vietu ir iespējams aplūkot kā daļu no kopīgo mobilitātes plūsmu tīklojuma un kā individuālu mobilitātes trajektoriju, bet teritoriālo mobilitāti – kā vietu veidojošu procesu. Vieta šādā gadījumā ir plūsmu un piesaistes prakšu telpa.

Mikrolīmenī vietas veidošanas ikdienas pieredzi kustībā ir analizējis arī, piemēram, franču ģeogrāfs Mišels de Kartjē, raksturojot cilvēka individuālās vietas pieredzes veidošanos pilsētas vidē kā ikdienas pārvietošanās trajektoriju un prakšu veidotu „mentālo karti” (de Certeau, 1984).

Teritorijas un kustības (vietas un mobilitātes) attiecības pētnieciskajā literatūrā konceptualizē, izmantojot vairākus atšķirīgu jēdzienu pārus. Antropoloģijā piesaistes vietai izjūtu, ar vietu saistītās vērtības un attieksmes teritoriālās mobilitātes kontekstā ir pētījuši skandināvu antropologi Līsa Malki un Ulfs Hanerzs, ieviešot „sakņu” (*roots*) un trajektoriju (*routes*) jēdzienu (Malkki, 1992; Hanerz, 1990). Šie ir kompleksi jēdzieni, kas raksturo vērtības, attieksmes un norāda uz vietas identitātes veidošanās pamatprincipiem dažādās kultūrās, sociālās grupās – vienam pamatā ir jēgas, nozīmes piešķirums iesakņotībai, kamēr otru raksturo ceļojuma, pārvietošanās trajektorijas nozīme teritoriālās identitātes veidošanā. Līdzīgi Delēzs un Gvatari runā par vietsēdību un nomadismu kā vietas-pārvietošanās kontinuuma pretpoliem kultūrā (Deleuze & Guattari, 1986).

Attīstot šo ideju tālāk un pētot piesaistes veidošanos vairākām teritoriāli attālinātām vietām (piemēram, diasporas piesaisti mītnes zemei un izcelsmes zemei; piederības izjūtu pastāvīgajai mītnes vietai un vietai, kur atrodas vasaras mājas u. tml.), zviedru sociologs Pērs Gustafsons uzskata,

ka ir nepieciešams runāt par translokālu vai transnacionālu piesaisti pretstatā lokālai piesaistei, kas veidojas vairākām teritoriālām vienībām vienlaikus (Gustafson, 2001, 2007).

Apkopojot iepriekš teikto, cilvēka un vietas savstarpējo mijiedarbību var pētīt no vairākiem atšķirīgiem skatpunktiem un teorētiskām pieejām. Viens no skatījumiem ir saistīts ar **vietas** un **teritoriālās mobilitātes** pretstatījumu, analizējot, kā veidojas indivīda priekšstati par vietu, piesaiste vietai un teritoriālās uzvedības stratēģijas. Otra pieeja ir saistīta ar cilvēka un vietas mijiedarbību mikrolīmenī un koncentrējas ap **piesaistes vietai izjūtu/piederības vietai izjūtu**, un veido cilvēka attieksmes pret vietu, ietekmējot dažāda veida uzvedību, kas saistīta ar vietu, – iesaistīšanos kopienas dzīvē, iesaistīšanos dažādos vides uzturēšanas pasākumos u. tml. Trešā pieeja ļauj saistīt dažādus plašākus **ekonomiskus, politiskus un sociālus procesus**, kas veido vietu, un individuālas un kolektīvas iedzīvotāju stratēģijas savu interešu īstenošanai dzīvesvietā.

Turpmākajā raksta daļā ir argumentēts, ka šādu jēdzienu un pieeju izmantošana ļauj labāk saprast dažādus teritoriālās attīstības procesus Latvijā un to dinamiku, un kādā veidā tas notiek.

Vietas jēdziena potenciāls teritoriālo procesu izpētē Latvijā

Izmantojot iepriekšējā nodaļā sniegto pārskatu par vietas un telpas izpētes teorētiskām atziņām sociālajās zinātnēs, šajā nodaļā aprakstīti potenciāli interesanti empīriski pētnieciski jautājumi, par pamatu ņemot iepriekš aprakstītās pieejas cilvēka–vietas mijiedarbības izpētē.

Administratīvi teritoriālā reforma un vietas veidošana

Telpisko dimensiju sociālajās zinātnēs Latvijā būtiski akcentēja administratīvi teritoriālās reformas pēdējais posms un ar to saistītās diskusijas, kuru rezultātā tika izveidotas jaunas administratīvi teritoriālas vienības – novadi un cilvēkiem būtiski mainījās līdzšinējā administratīvā, teritoriālā un ikdienas dzīves telpiskā struktūra. Jaunizveidotajiem novadiem raksturīga zināma neviendabība gan mērogu, gan vēsturisko un funkcionālo saišu ziņā (ir novadi, kurus vieno senas kultūrvēsturiskas saiknes, bet daudziem kopīgas identitātes veidošana bija jāsāk no jauna) – ekonomiskās saites, transporta, dažādu iestāžu un pakalpojumu tīkli u. tml. dažos novados veido vienotu veselumu, bet citos ir fragmentēti. Pat cilvēku ikdienas kustība novadu un reģionu teritorijā ne vienmēr bija vienota (piemēram, novados, kuros apvienojās pagasti no dažādiem bijušajiem rajoniem, kur jau bija izveidota transporta u. c. infrastruktūra). Līdz ar to ir risks, ka cilvēku ikdienas pārvietošanās prakses un ar darbu, mācībām, pakalpojumu izmantošanu saistītās ikdienas dzīves

telpas kontrastē un nav savietojamas vai realizējamas jaunajā teritoriālās pārvaldības modelī. Tas liek domāt, ka novadu veidošana nereti nav balstīta uz racionālu, saimniecisku un funkcionāla ģeogrāfiskā tīkla loģiku. Jaunie novadi dažkārt iegūst jaunveidotus nosaukumus, kas neatbilst nevienai no novadā iekļautajām teritorijām un uzreiz nesaistās ar konkrētu vietu Latvijas kartē (piemēram, Beverīnas novads, Pārgaujas novads u. c.). Iedzīvotāju funkcionāli sociālo un ekonomisko kontaktu tīkla izpēte un iedzīvotāju teritoriālās attieksmes (piederības izjūtu raksturojoši elementi) varētu sniegt vērtīgu informāciju par norisēm jaunizveidotajos novados. Vietas jēdziena izmantošana varētu būt noderīga, sniedzot atbildes uz jautājumiem, kāda ir un kā veidojas vietas identitāte jaunizveidotajos novados. Kā ikdienas mobilitātes procesā veidotā ikdienas dzīves telpa ir saistīta ar piesaisti vietai un piederības izjūtu vietai? Kā notiek jaunās vietas – novada – identitātes veidošana?

Lai varētu pilnvērtīgi analizēt un izprast šos procesus, jāņem vērā triju vietas dimensiju mijiedarbība – vieta veidojas, mijiedarbojoties ģeogrāfiskās telpas novietojumam, materiālajai un fiziskajai videi (apbūve, infrastruktūra u. tml.), kā arī subjektīvajām attieksmēm un priekšstatiem (Gieryn, 2000; Agnew, 1987). Domājot par administratīvi teritoriālās reformas norisi un rezultātiem, būtiski ir politiski un ekonomiski procesi valstī un to mijiedarbe ar dažādām vietējo interešu grupām, kas varēja ietekmēt jaunveidoto novadu mērogus un formas (piemēram, daži pētnieki (Halfacree, 2006; Murdoch, Marsden, 1995) analizējuši dažādu interešu grupu iespējas ietekmēt dažādus teritorijas attīstības virzienus). Šobrīd nozīmīgs aspekts, domājot par administratīvi teritoriālās reformas turpmāko virzību, ir arī vietu veidojošo profesionāļu – reģionālās attīstības, vietējās pašvaldības attīstības plānotāju – darbības prioritātes, veidojot vienotu novada infrastruktūras un identitātes telpu (Gieryn, 2000), kā arī cilvēku uztvere, priekšstati un vērtējums par pārmaiņām dzīvesvietā, to atbilstību viņu priekšstatiem par vēlamo (piemēram, De Graaf, 2009).

Vietas veidošana, piesaistes vietai izjūta un migrācija:

labā vieta, kur dzīvot

Būtiski teritoriālos procesus ietekmē **demogrāfiskās situācijas izmaiņas** Latvijā. Apstākļos, kad sarūk iedzīvotāju skaits laukos, pastāv novecošanas problēma, sarūk ekonomika un dārga un grūti realizējama kļūst kvalitatīvu sociālo pakalpojumu nodrošināšana, izveidojas maģiskais loks – **ekonomikas sarukšanas un pakalpojumu pieejamības samazināšanās dēļ pazeminās dzīves kvalitāte**, līdz ar to tiem, kuriem ir iespēja un resursi, neapmierinošas dzīves kvalitātes gadījumā viena no stratēģijām var būt migrācija – izšķiršanās starp palikšanu, piesaistes saglabāšanu pašreizējai dzīvesvietai vai dzīvesvietas maiņu. Vai ir iespējams ko darīt, lai veicinātu citu teritoriālu stratēģiju (piemēram, vairāku

dzīvesvietu, ikdienas svārstmigrācijas u. tml.) plašāku izplatību? Kādas ir iedzīvotāju prasības teritorijai, kurā viņi vēlētos dzīvot, un kā pietrūkst laukos? Kā iedzīvotāji vērtē dzīvesvietā pieejamos pakalpojumus un iespējas, cik tie ir pieejami, un kādam būtu jābūt optimālajam dažādu pakalpojumu, iespēju nodrošinājumam dzīvesvietā?

Izmantojot telpiskos jēdzienus, šo izmaiņu sakarā var runāt par **no-plicinātu vai, gluži otrādi, piesātinātu vietu** (*thinned-out/thick places*, Casey 2001; Baerenholdt, Aarsaether, 2002) – vietu, kurā kā piesaisti un piederību veido personisko nozīmju slānis, sociālo kontaktu tīkls, arī dažādu iespēju – darba, mācību, brīvā laika pavadīšanas – pieejamība, vietas iespēju struktūra, kas padara šo vietu apdzīvotu un pievilcīgu dzīvošanai. Ja tas ir izdevies, iedzīvotājiem ir pietiekami daudz piesaistes punktu dzīvesvietai, iedzīvotāji neaizplūst, to skaits var pat palielināties. Kas ir tie vietas veidošanas mehānismi, kas piesaista cilvēkus kādai vietai (vai, gluži otrādi, atgrūž no tās)? Kā dažādi vietas elementi un to mijiedarbība veido kopienas un dzīvošanu, to, kas tajā vietā notiek? Kā varētu veidot vietu – ko vajadzētu materiālajai struktūrai, kā vajadzētu mainīt cilvēku domas, viedokļus, lai šī vieta būtu tāda, kurā cilvēkiem gribētos dzīvot? Šie ir jautājumi, uz kuriem ar vietas un telpas jēdzieniem var palīdzēt atbildēt.

Publiskajā telpā daudz runā par **masīvām migrācijas plūsmām** no Latvijas uz ārzemēm un nepieciešamību stiprināt aizbraucēju saiknes ar Latviju kā valsti, tās iedzīvotājiem, teritoriju. Savukārt aizbraucēji, iedzīvojoties jaunajās mājās, veido vietu ārzemēs. Aivara Tabuna (Tabuns, 2006) rakstā par nacionālo identitāti salīdzinošā kontekstā analizēta Latvijas iedzīvotāju atbilstība diviem teritoriālo attieksmju tipiem – vietsēžiem un nomadiem. Katrs no tiem ietver vērtību, attieksmju un priekšstatu kopumu, kas saistīti ar vietas – dzīvesvietas, dzimtās vietas – nozīmi, konstruēšanu un teritoriālās uzvedības (piemēram, migrācijas) vērtējumu (Cresswell, 2006). Domājot par to, vai emigrējušiem iedzīvotājiem veidojas piederības izjūtas jaunajai mītnes zemei un saglabājas saiknes ar Latviju, varētu būt vērtīgi izmantot arī Pēra Gustafsona idejas par translokālu vai transnacionālu piederības izjūtu (Gustafson, 2001, 2007) un dažādiem mehānismiem, kā šādu multilokālu piederību un ar to saistītas prakses veidot un veicināt (tāds ir, piemēram, Aijas Lulles pētījums (Lulle, 2012) par viesstrādniekiem no Latvijas Gērnijas salā un viņu vietas uztveri un vietas konstruēšanas stratēģijām).

Vietas pārveide, jaunveide un ar to saistītie interešu konflikti

Ir novērojami pretēji procesi iedzīvotāju aizplūšanai – cilvēku izvēle par labu dzīvei laukos (*counterurbanisation*) vai lielpilsētai tuvās teritorijās (piemēram, lai arī kopumā Latvijā iedzīvotāju skaits samazinās,

Pierīgas teritorijā ir vērojams iedzīvotāju skaita pieaugums pēdējos gados; CSP, 2011). Britu sociologi, analizējot līdzīgus procesus Lielbritānijā, vērtē, ka šāda izvēle nereti ir tipiska vidusslānim, kam interesē salīdzinoši lēti mājokļi pievilcīgā un nereti stereotipizētā lauku idillē, kur vienlaikus ir pieejami dažādi pakalpojumi un kas ir ērti pieejama (Ilberry, 1998; Marsden et al., 1993), kā arī cilvēkiem, kam ir pietiekami daudz resursu un kam dzīve laukos, tuvu dabai ir drīzāk dzīvesstila izvēle nekā nepieciešamība (Savage et al., 2005; Shucksmith, 2011; arī Jetzkowitz et al., 2007; Cloke et al., 1997). Šīs izvēles ir saistītas ar dažādām teritoriālām ikdienas praksēm, vērtībām, teritorijas attīstības nākotnes redzējumiem un atšķirīgiem resursiem panākt sev vēlamu.

Kā atšķiras piesaiste vietai dažādās iedzīvotāju grupās dažādām dzīvesvietām Latvijā? Kā atšķiras dažādām iedzīvotāju grupām pieejamie resursi un iespējas ietekmēt savu interešu ievērošanu saistībā ar dzīvesvietas telpisko attīstību?

Britu pētnieki ir veikuši pētījumus par **dažādu interešu grupu „saspēli”** un konfliktiem lauku teritoriju attīstības jautājumos, un viens no secinājumiem ir, ka dažādām lauku attīstībā iesaistītām grupām (tūristi, lauksaimnieki, vidusšķiras pārstāvji, kas dzīvo laukos, bet strādā urbānā vidē) būtiski atšķiras priekšstati par to, kas viņus piesaista vietai, kādas ir vietas vērtības un kādu viņi redz vietas attīstību (Marsden et al., 1993). Tās ne vienmēr ir tīri racionālas grupu intereses. Nereti tās ir teritoriālas attieksmes – piederības izjūta vietai, vietas izjūta un vietas identitāte, dažādi funkcionālie aspekti, kas saistīti ar mājokli, māju sajūtu, kopienu, tuvākās dzīves vides kvalitāti un vietas iespēju struktūru.

Piesaistes vietai izjūta ne tikai ļauj justies piederīgam kādai vietai, tās veidolam un kopienai, bet arī var būt saistīta ar **mobilizēšanos ļoti konkrētu priekšstatu, emocionālās saiknes vai funkcionālu aspektu aizstāvībai**. Lai arī kopumā gan reģionālajā politikā, gan publiskajā telpā tiek atbalstītas investīcijas lauku ekonomikai un jaunu darbvieta radīšanai laukos, ļoti konkrēti priekšstati par to, kādi ir Latvijas lauki un kādiem tiem vajadzētu būt – lauki ražošanai vai lauki rekreācijai, lauki kā dzīves vide, vieta, kur realizēt tradicionālo dzīvesstilu, vai tūrisma industrija – ietekmēs cilvēka atbalstu vai pretestību dažāda apjoma lauksaimniecības vai rūpniecības projektu īstenošanai lauku teritorijās. Neliela vietējā lidlauka attīstība pie kādas metropolei tuvumā esošas mazpilsētas varētu veicināt šīs pilsētas ekonomisko attīstību, radot jaunas darbvietas tūrisma pakalpojumu nozarē. Bet iedzīvotāju atbalsts projektam būs lielā mērā atkarīgs no priekšstatiem par mazpilsētu kā dzīves un ekonomiskās attīstības vidi – vai tā ir vieta, kurā var dzīvot, atrast darbu, veidot uzņēmumu, vai tā ir pievilcīga dzīves vide, kur atpūsties pēc darba lielpilsētā – un no šiem priekšstatiem izrietošā tūrisma un transporta infrastruktūras attīstības perspektīvu vērtējuma.

Līdzīgi pretrunīgi vērtējumi var veidoties arī par citiem attīstības vai atjaunotnes (reģenerācijas) projektiem, piemēram, vērtējot kopumā salīdzinoši „zaļu” un ilgtspējīgu attīstības projektu, domājot par atkritumu šķirošanas poligona, biogāzes ražotnes vai vēja ģeneratoru parka izveidi dzīvesvietas tuvumā.

Citas situācijas ir saistītas ar **pilsētu apkaimju reģenerācijas** (atjaunotnes) projektiem (tādi ir, piemēram, Karosta Liepājā, labi iecerētais Ķemeru sanatorijas kompleksa atjaunošanas process Jūrmalā u. tml.), kā arī dažādu dzīves vides kvalitāti uzlabojošu ēku un infrastruktūras objektu būvniecību laukos – dažādu sabiedriskas nozīmes būvju celšanu, atjaunošanu (saieta nami, sporta zāles u. tml.). Nereti reģenerējamas pilsētvides vai lauku vides vienkāršie iedzīvotāji ir kritiski attiecībā uz pilsētplānotāju izstrādāto attīstības un atjaunotnes projektu, jo tas būtiski maina viņiem ierasto vidi un piesaista citus iedzīvotājus, kuri bieži pārstāv ne tikai citu dzīvesstilu, bet arī citas vērtības un priekšstatus par vietas attīstību (piemēram, lauksaimnieciskā vai industriālā ražošana varētu būt pievilcīga tiem, kas attiecīgajā vietā dzīvo, kam tur pieder zeme un kas ir ieinteresēti ienākumu gūšanā, savukārt pret šādām „produktīvām” lauku attīstības iniciatīvām, visticamāk, būs tie, kuriem lauki ir vide rekreācijai (Murdoch, Marsden, 1995)).

Vēl būtisks jautājums ir, vai šos atjaunotnes pasākumus ir ierosinājusi un atbalstījusi vietējā kopiena vai arī tie realizēti, neņemot vērā faktiskās kopienas vajadzības. Otrajā gadījumā ir lielāka iespēja, ka labi iecerētais atjaunotnes projekts vai infrastruktūras būve nesasnies mērķi – uzlabot vietējo iedzīvotāju dzīves kvalitāti – un ka neveidosies piederības izjūta pilnveidotajai vietai (van der Graaf, 2009).

Jaunveidotas vietas ir arī salīdzinoši neilgā laikposmā izveidojušies **jaunie ciemati ar rindu mājām, nelielām piepilsētas tipa jaunbūvētām mājām**, kas atrodas tuvu cita citai, vietās, kurās pirms tam šādu apbūvju nav bijis. Tas ir samērā maz pētīts process. Kas veido šo cilvēku attieksmi pret teritoriju un vietas identitāti? Vai šādā teritorijā var izveidoties jauna kopiena, jauna vieta, funkcionāla teritorija, kam ir sociāla un simboliska nozīme? Vai un kā veidojas māju sajūta šādās vietās, un vai tā kaut kādā veidā veicina lokālo rīcībspēju – cilvēku vēlmi un varēšanu iesaistīties lokālās sociālās dzīves veidošanā? Šie ir daži jautājumi un parādības, kuru socioloģiskā analizē varētu būt noderīgs vietas jēdziens.

Citas pieredzē (un simboliski) nozīmīgas vietas, piesaistes izjūta tām un saistītā uzvedība

Īpašas vietas ir tūrisma un brīvdienu aktīvās atpūtas populārie maršruti, dabas liegumi un parki. Tādi ir arī dažādi kultūrvēstures pieminekļi – dabas un kultūras objekti ar īpašu nozīmi kādas sociālas vai etniskas grupas identitātes veidošanā (Anderson, 2006).

Ar šādām vietām saistītas atšķirīgas teritoriālās prakses, vajadzības (pēc dažādām vides kvalitātēm un infrastruktūras) un vērtības. Tādas ir, piemēram, vasaras atpūtas vietas, kurām raksturīgs augsts vasaras un otro māju īpašnieku īpatsvars iedzīvotāju vidū, salīdzinoši augsts ikgadējo/ilggadējo tūristu īpatsvars (piemēram, tie varētu būt laivotāji Salacā vai Gaujā vai cilvēki, kuri katru gadu rudenī brauc uz Siguldu vai pavada vasaras Liepājā u. tml.). Šos cilvēkus acīmredzami saista noteikta veida piederības izjūta konkrētai vietai (pilsētai, upes posmam u. tml., jo viņi tajā atgriežas atkal un atkal), un ļoti iespējams, ka kritiskā situācijā arī šīs cilvēku grupas intereses un rīcība var kļūt būtiska vietas attīstībai. Nereti vides psiholoģijas un tūrisma studijās ir pētīta tūristu piederības izjūta konkrētai vietai (piemēram, nacionālajam parkam, kalnu grēdai, reģionam, pilsētai), saistot to ar cilvēka uzskatiem un rīcību vides aizsardzības jomā.

Latvijā cilvēkiem, kuriem pieder īpašums kādā teritorijā, lokālā rīcībspēja ir nostiprināta arī formāli – šim nekustamā īpašuma īpašniekam ir balsstiesības pašvaldību vēlēšanās attiecīgajā pašvaldībā. Tāpēc būtu noderīgi zināt, kas veido tūristu un vasaras/otro māju īpašnieku piederības izjūtu šīm teritorijām un kā viņi ir to realizējuši vai būtu gatavi realizēt rīcībā, un kā iesaistās kopienas dzīvē.

Secinājumi

Telpiskās pieredzes un attieksmes sociālo zinātņu disciplīnu pārstāvji konceptualizējuši cilvēka un vietas daudzveidīgo mijiedarbības procesu rezultātus šādos raksturīgos jēdzienos: „vietas izjūta”, „vietas identitāte”, „piederība” un „piederības izjūta”, „piesaiste vietai”, „apmierinātība ar dzīvesvietu” u. c.

Vietas konceptu sociālajās zinātnēs veido vairākas savstarpēji mijiedarbīgas dimensijas, ietverot gan novietojumu telpā, ģeogrāfisko atrašanās vietu un attālumus, gan arhitektūru un teritorijas plānojumu (materiālo, fizisko vidi), gan sociālās un kultūras nozīmes, individuālās attieksmes un priekšstatus. Vietas konstruēšana, veidošana notiek dažādu plašāku sociālu, ekonomisku, politisku procesu (piemēram, lauku ekonomikas pārstrukturācija, administratīvi teritoriālās reformas u. tml.) ietekmē, mijiedarbojoties šīm vietas dimensijām un iesaistoties dažādiem aģentiem, kas veido vietu.

Ko būtu svarīgi pētīt, domājot par telpiskuma nozīmi sociālajos procesos Latvijā? Viens no būtiskiem jautājumiem ir piesaiste un piederība dažādām sociālām un teritoriālām kopībām. Dzīvesvietas izvēlē atspoguļojas gan sociālās un demogrāfiskās atšķirības, gan dzīvesstila stratifikācija. Teritoriālās mobilitātes izpētē ar vietu saistītās nozīmes un attieksmes, kā arī vietu un kopienu veidojošie ekonomiskie, sociālie un politiskie procesi ir būtiski, jo to rezultātā veidojas cilvēka teritoriāli stratēģiskie

lēmumi, piemēram, mainīt vai nemainīt dzīvesvietu. Būtiski ir procesi un lēmumi, kas saistīti ar reģionālo attīstību, jo to rezultātā veidojas dažādu pakalpojumu un iespēju pieejamība, kurai vajadzētu būt iekļaujošai un atšķirības izlīdzinošai visiem iedzīvotājiem visā Latvijas teritorijā. Tāpat būtiski izprast, kā dažādas iedzīvotāju interešu grupas līdztekus plašākiem valsts un starptautiska mēroga teritoriāliem procesiem, tostarp migrācijai, ietekmē Latvijas lauku teritorijas veidolu.

Šo jautājumu padziļinātai izpētei varētu un vajadzētu pievērsties empīriskos pētījumos. Tas daļēji mēģināts 2010./2011. gada pārskatā par tautas attīstību „Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja” (Bite et al., 2011), analizējot piesaistes vietai izjūtas modeļus Latvijā – kādi elementi piesaista cilvēkus pašreizējā dzīvesvietā, kādi raksturo vēlamo dzīvesvietu un kāda ir pašreizējā iesaistīšanās kopienas dzīvē. Balstoties uz šiem datiem, raksturotas arī dažādas dzīvesvietas Latvijā pēc tā, kas cilvēkiem ir būtiski, lai šajā vietā dzīvotu, un tas ir nozīmīgi reģionālās attīstības kontekstā.

Ir uzsākta arī dzīvesvietas iespēju struktūras (darba, mācību, dažādu pakalpojumu saņemšanas iespēju pieejamība u. tml.) un ikdienas dzīves telpas (saistībā ar dažādu pakalpojumu saņemšanu) iespēju izmantošanas analīze, lai sniegtu ieskatu par sociālās iekļaušanas un dzīves kvalitātes atšķirību telpisko dimensiju dažādām sociālām un demogrāfiskām grupām laukos (Lāce, Zobena, 2011). Visbeidzot, plānota dažādu vietas dimensiju mijiedarbības gadījumu izpētes analīze, pievēršoties tam, kā vietas veidošanās dinamika ietekmē teritorijas iedzīvotājus un kopienas un kā iedzīvotāji un kopiena var ietekmēt vietas attīstības trajektoriju.

Literatūra

- Agnew, J. (1987). *Place and politics: The geographical mediation of state and society*. Boston: Allen & Unwin, p. 276.
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 240 p.
- Augé, M. (1995). *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso, p. 122.
- Baerenholdt, J. O., Aarsaether, N. (2002). Coping Strategies, Social Capital and Space. *European Urban and Regional Studies*, vol. 9, No. 2, p. 151-165.
- Bite, D., Daugavietis, J., Lāce, I. et al. (2011). Reģionālā identitāte un rīcībspēja. Grām.: Zepa, B. un Kļave, E. (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja*. Rīga: LU SPPI, 97.-117. lpp.
- Casey, E. (1993). *Getting back into place: Toward a renewed understanding of the place-world*. Indiana University Press, p. 403.
- Casey, E. (1998). *The fate of place: a philosophical history*. University of California Press, p. 495.
- Casey, E. (2001). Between Geography and Philosophy: What Does It Mean to Be in the Place-World? *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 91, Issue 4, p. 683-693.

- Castells, M. (1996). The information age: economy, society and culture. *The rise of the network society*, vol. 1. Blackwell, p. 594.
- Castells, M. (2000). The information age: economy, society and culture. *The Power of Identity*, vol. 2. John Wiley and Sons, p. 584.
- Certeau, M. de (1988). *The practice of everyday life*. London: University of California Press, p. 229.
- Cloke, P., Milbourne, P., Thomas, C. (1997). Living lives in Different Ways? Deprivation, Marginalization and Changing Lifestyles in Rural England. *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, vol. 22, No. 2, p. 210-230.
- Cresswell, T. (2004). *Place: a short introduction*. Blackwell Publishing, p. 153.
- Cresswell, T. (2006). *On the move: mobility in the modern western world*. Routledge, p. 327.
- CSP (2012). *ISG12. Pastāvīgo iedzīvotāju skaits statistiskajos reģionos, republikas pilsētās un novados gada sākumā*. Pieejams: <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp> (sk. 30.01.2012.)
- Deleuze, G., Guattari, F. (1986). *Nomadology: The war machine*. New York: Semiotext(e), p. 147.
- Dovey, K. (1999). *Framing places: Mediating power in built form*. London: Routledge, p. 212.
- Easthope, H. (2004). A place called home. *Housing, theory and society*, vol. 2, Issue 3, p. 128-138.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press, p. 185.
- Gieryn, T. F. (2000). A Space for Place in Sociology. *Annual Review of Sociology*, vol. 26, p. 463-496.
- Giuliani, M. V. (2003). Theory of Attachment and Place Attachment. Bonnes Mirilia, Terence Lee, Marino Bonaiuto (red.) *Psychological theories for environmental issues*. Chippenham: Ashgate, p. 137-170.
- Graaf, P. van der (2009). *Out of Place?: Emotional Ties to the neighbourhood in urban renewal in the Netherlands and the United Kingdom*. Amsterdam University Press, p. 314.
- Gustafson, P. (2001). Roots and Routes: Exploring the Relationship between Place Attachment and Mobility. *Environment and Behavior*, vol. 33, No. 5, p. 667-686.
- Gustafson, P. (2006). Place attachment and Mobility. Norman McIntyre, Daniel Williams, Kevin McHugh (red.) *Multiple dwelling and tourism: negotiating place, home and identity*. CAB, p. 17-31.
- Gustafson, P. (2009). Mobility and Territorial Belonging. *Environment and Behavior*, vol. 41, No. 4, p. 490-508.
- Halfacree, K. (2006). Rural Space: Construcing a Three-fold Architecture. In: P. J. Cloke, T. Marsden (red.) *Handbook of rural studies*. London: Sage Publications Ltd., p. 44-62.
- Hannerz, U. (1990). Cosmopolitans and locals in world culture. *Theory, culture and society*, vol. 7, p. 237, 237-251.
- Hilier, J., Rooksby, E., (red.) (2005). *Habitus: A sense of place*. Cornwall: Ashgate, p. 427.
- Ilberry, B. (red.) (1998). *The geography of rural change*. Longman Harlow, p. 267.
- Jetzkowitz, J., Schneider, J., Brunzel, S. (2007). Suburbanisation, Mobility and the 'Good Life in the Country': A Lifestyle Approach to the Sociology of Urban Sprawl in Germany. *Sociologia Ruralis*, vol. 47, p. 148-171.

- Lāce I., Zobena, A. (2012). Pakalpojumu nozīme Latvijas lauku iedzīvotāju ikdienas dzīves telpā un mobilitātē. Grām.: Raubiško, I., Cimdiņa, A. (red.) *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 177.-202. lpp.
- Lefebvre, H. (1974/1991). *The production of space*. Malden MA: Blackwell, p. 455.
- LLKC (2012). *Latvijas Lauku telpas attīstība un tās izaicinājumi*. Pieejams: http://www.llkc.lv/upload_file/401372/LAUKI_LOSP_upd_2012_0118.pdf (sk. 30.01.2012.)
- Low, S., Altman, I. (1992). *Place Attachment*. New York: Plenum Press, p. 314.
- Lulle, A. (2012). Vietas un telpas problemātika mobilitātes pētījumos. Grām.: Raubiško, I., Cimdiņa, A. (red.). *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 135.-152. lpp.
- Malkki, L. (1992). National geographic: the rooting of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees. *Cultural anthropology*, vol. 7, Issue 1, p. 24-44.
- Malpas, J. (1999). *Place and experience: A philosophical topography*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 218.
- Manzo, L. C. (2003). Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology*, vol. 23, p. 47-61.
- Marsden, T., Lowe, P., Murdoch, J., Flynn, A., Munton, R. (1993). *Constructing the Countryside: An Approach To Rural Development (Restructuring Rural Areas)*. UCL Press, p. 224.
- Massey, D. (2005). *For Space*. London: Sage, p. 222.
- Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of Perception*. London: Routledge, p. 466.
- Merrifield, A. (1993). Place and Space: A Lefebvrian Reconciliation. *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, vol. 18, No. 4, p. 516-531.
- Murdoch, J., Marsden, T. (1995). The Spatialization of Politics: Local and National Actor-Spaces in Environmental Conflict. *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, vol. 20, No. 3, p. 368-380.
- Ploeg, J. D. van der, Marsden, T. (red.) (2008). *Unfolding Webs: The Dynamics of Regional Rural Development*. Assen: Van Gorcum, p. 262.
- Pretty, G. H., Chipuer, H. (2003). Sense of place amongst adolescents and adults in two rural Australian towns: the discriminating features of place attachment, sense of community and place dependence in relation to place identity. *Journal of Environmental Psychology*, vol. 23, No. 3, p. 273-287.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion, p. 156.
- Rye, J. F. (2004). Constructing the countryside: Differences in teenagers' images of the rural. In: *XI World Congress in Rural Sociology*, p. 25-30.
- Savage, M., Bagnall, G., Longhurst, B. (2005). In: *Globalisation and Belonging*. London: Sage, p. 233.
- Schönfelder, S., Axhausen, K. W. (2003). Activity spaces: measures of social exclusion? *Transport Policy*, vol. 10, p. 273-286.
- Schucksmith, M. (2011). Inequality, power and injustice in rural areas: beyond social exclusion? *Keynote paper in XXIV Congress of the European Society for Rural Sociology, Chania, Crete*. August 2011, 19 p. Pieejams: http://esrs2011.maich.gr/docs/plenaries/SCHUCKSMITH_paper.pdf (sk. 20.04.2012.)
- Shields, R. (1991). *Places on the margin: Alternative geographies of modernity*. London: Routledge, p. 334.
- Stedman, R. C. (2002). Toward a Social Psychology of Place: Predicting Behavior from Place-Based Cognitions, Attitude, and Identity. *Environment and Behavior*, vol. 34, p. 561-581.
- Swyngedouw, E. (2004). Globalisation or 'glocalisation'? Networks, territories and rescaling. *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 17, Issue 1, p. 25-48.

- Tabuns, A. (2007). Nacionālā identitāte un integrācija (1995–2003). Grām.: *Drošība un tiesiskums Latvijā*. Zin. red. A. Tabuns. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 93.-119. lpp.
- Thrift, N. (2004). Movement-space: The changing domain of thinking resulting from the development of new kinds of spatial awareness. *Economy and Society*, vol. 33, Issue 4, p. 582-604.
- Tuan, Yi-Fu (1990). *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes, and values*. New York: Columbia University Press, p. 260.
- Tuhkuken, A. (2002) Ideal life and proud feelings in the north. *Young*, vol. 10, No. 3/4, p. 42-60.
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press, p. 335.
- VRAA (2009). *Latvijas pilsētu un lauku teritoriju mijiedarbības izvērtējums*. Pieejams: http://www.vraa.gov.lv/uploads/petnieciba/petijumi/Pilsetu_lauku_mijiedarbiba_GALA_Zinojums.pdf (sk. 30.01.2012.)
- Wiborg, A. (2004). Place, Nature and Migration: Students' Attachment to their Rural Home Places. *Sociologia Ruralis*, vol. 44, No. 4, p. 417-432.
- Williams, D. R., Vaske, J. J. (2003). The Measurement of Place Attachment: Validity and Generalizability of a Psychometric Approach. *Forest Science*, vol. 49, No. 6, p. 830-840.
- Zukin, S. (1998). Urban lifestyles: diversity and standardisation in spaces of consumption. *Urban Studies*, vol. 35, No. 5, p. 825-839.

Anna Stepčenko

NACIONĀLĀS, REĢIONĀLĀS IDENTITĀTES UN Telpas STRUKTURĀCIJAS INTERFERENCE

Identitātes koncepcija šai rakstā tiek analizēta kā daudzslāņaina dažāda satura un apjoma pašapziņas struktūra saistībā ar telpas fizisko, ģeogrāfisko un sociālo strukturāciju. Jēdzienu un koncepcijas savietojums ar realitāti balstīts kā uz Latvijas, tā telpiski plašākām reālijām.

Atslēgvārdi: telpas strukturācija, nacionālā identitāte, reģionālā identitāte, identitātes interference.

Terminu skaidrojums

Identitātes interference – vairāku piederības veidu pārklāšanās indivīda vai sociālas grupas apziņā.

Reģionālā identitāte – piederība telpas sadalījuma vienībai.

Nacionālā identitāte – piederība valstiskam veidojumam.

Telpas strukturācija – telpas sadalījums pēc piederības un apdzīvotības īpatnībām.

Ievads

Telpa un laiks ir vispārējas indivīda, sociālo grupu un sabiedrības eksistences formas. Visi notikumi, dzīvības, cilvēkdzīves norises ir saistītas ar telpas un laika universālām uztveres strukturācijas formām. Viss notiek telpā un laikā. Telpas īpašības var ietekmēt cilvēku rīcību. Cilvēku rīcība atstāj pēdas, nospiedumus telpā. Telpas kvalitātes un cilvēka raksturs, rīcība mijiedarbojas, savstarpēji kvalitatīvi ietekmējot vienam otru. Laikam kvalitātes tonējumu piešķir cilvēku rīcības izraisīti notikumi. Laikam pašam par sevi, atšķirībā no telpas, nav sociāli marķētu īpašību.

Telpas klasiskā socioloģiskā analizē sniegta norāde par izziņas darba dalīšanas specializāciju saistībā ar telpas un laika uztveres formām, proti, ka telpas kā fiziskas vides izpētē specializējušies ģeogrāfi, bet laika kategorijas izpausmes sociālā vidē kā notikumu dokumentācijas un interpretācijas speciālisti ir historiogrāfi, vēsturnieki. Sociologi ir tie speciālisti, kas telpas un laika koordināšu sistēmā analizē sociālās dzīves struktūru, norises, pārmaiņas.

Telpas analīzes jēdzieniskais un tematiskais ietvars, kas izveidots klasiskās socioloģijas teorijās, mūsdienās ir pilnā mērā spēkā. Jēdzieni

„teritorija”, „vieta”, „mājas”, „robežas”, „centrs”, „centrtiece”, „decentralizācija”, „tukša telpa”, „neitrālā teritorija”, „tuvums, „tālums/distance”, „apdzīvotības blīvums vai izkliedētība”, „kompaktās un izkliedētās grupas” (diaspora), „mobilitāte vai fiksācija telpā”, „valstu lielums vai mazums” ir tās loģiskās kategorijas un jēdzieni, kas nemainīti palikuši derīgi telpas analizē. Tāpat telpas vienreizība, zeme kā dzīvestelpas un izdzīvošanas pamats, kas sociālā konstrukcijā modificēts par īpašumu, vietas individualizācija, dabas vides ietekme uz sociālās grupas raksturu, mentalitāti ir daļa no jēdzieniem, kā tiek analizēta telpas un sociālās dzīves plūsmas (laikā) mijiedarbība klasikā un mūsdienās. Loģiskais telpas analīzes karkass saglabājis stabilitāti, laika plūdamā cilvēku rīcība un vēsturiski notikumi ir ietekmējuši daudzu šo jēdzienu saturu un gan individu, gan grupu mijiedarbības likumsakarības.

Mūsdienu tekstos daļa šo jēdzienu tiek lietota, tiem pievienojot jaunus fokusējumus, un ir izveidoti jauni jēdzieni telpas analīzei saistībā ar jaunām sociālām reālijām telpas apdzīvošanā un individu, sociālo grupu, valstu mijiedarbībā.

Sociālās identitātes koncepcija, tai skaitā nacionālā un/vai reģionālā identitāte (abas var dažādos variantos pārklāties), ir veidota izsenis. Teorētiski identitāte ir apzināta saistībā ar sociālo grupu piesaisti vietai telpā un pašsaglabāšanās stratēģijām un taktikām (galvenās no tām ir konservatīvisms vai, gluži pretēji, atvērtība pārmaiņām, fleksibilitāte, ātra adaptācija jauniem apstākļiem), kā arī identitātes simboliskām zīmēm, kas marķē sociālo grupu atšķirības un saliedē ap simboliem.

Lielos mērogos hronoloģiskā secība cilvēku piesaistei telpai bijusi tāda, ka nomadisms – nemitīgu vietas maiņu izdzīvošanas resursu meklējumos – nomainījusi brīvprātīga vai ārēju apstākļu ietekmēta (ieskaitot varas), piespiesta fiksācija telpā – apmešanās kādā vietā uz pastāvīgu dzīvi. Kopš 20. gadsimta pēdējās trešdaļas tas pasaules reģions, kur valdošā ideoloģija ir neolibērālisms un tautsaimniecībā dominē brīvais tirgus, ir izraisījis pārmaiņas, kas nosauktas par globalizāciju. Globalizācijas saturiskā būtība ir kapitāla, preču un cilvēku mobilitātes intensifikācija zemeslodes mērogā. Šo mobilitāti, ja to attiecina uz cilvēkiem, iespējams nodēvēt par nomadisma atgriešanos jaunā formā, augšupejošā pakāpē ar gluži citu dzīves kvalitāti. Mūsdienās lielai daļai cilvēku tiesiski, ekonomiski, tehnoloģiski dota mobilitātes iespēja, kas nozīmē iespēju mainīt vietu, kur turpmāk dzīvot. Cilvēku mobilitāti var ietekmēt vairāki faktori: (1) dabas un sociālas kataklizmas; (2) ekonomiskā determinācija, kad izcelsmes valstī darbatirgus stāvokli raksturo ilgstoši augsts bezdarbs, tajā ir plaši izplatīta dziļa nabadzība un pārvaldība dreifē nenoteiktībā vai vēlme nopelnīt vairāk piespiež emigrēt no savas valsts (šie faktori ietekmējuši pārvietošanos telpā senvēsturē un tagadnē); (3) vai izvēles brīvības faktors kā iespēju

izmēģināšana. Mainīt dzīvesvietu gan vienas valsts teritorijā, gan nomainot vienu valsti pret citu dažādās variācijās mūsdienās ir relatīvi viegli.

Mobilitāte ir viens no faktoriem, kas mūsdienās ietekmē identitātes apzināšanos un paplašināšanos. Identitātes pamatjautājums „Kas es esmu?“, ja tas attiecināts uz individu, vai „Kas mēs esam?“, ja tas attiecināts uz grupu, mūsdienās lielai daļai cilvēku atbilžu meklējumos salīdzinājumā ar pagātni ir dažādi mainīties – vienkāršojies, sarežģīties, paplašināties. Identitātes pašapziņa paplašinās, ja cilvēkam ir ceļošanas, dzīvesvietu maiņas pieredze un/vai garīgas attīstības pieredze.

Raksta mērķis ir analizēt multifaktorālo kolektīvās un individuālās identitātes determināciju, par primāro determinanti definējot piederību vietai, un identitāšu pārklāšanos indivīda un sociālas grupas pašapziņā.

Telpas strukturācija

Telpas strukturācija ir ietilpīgs jēdziens un interesants intelektuāls pasākums, ja pētām pasaules vai Latvijas karti un salīdzinām, kā kartes veidols – valstu un reģionu robežas – varas personu lēmumu un notikumu ietekmē mainījušās, laikam ritot. Telpas strukturācijas apzināšanās ietver jēdzienu virkni, kas saistīta ar telpas konkretizāciju – tās sadalīšanu vienībās un/vai to raksturošanu pēc kādas tipiskas pazīmes. Telpu raksturojoši jēdzieni tās sasaistē ar iedzīvotājiem dažādā konkretizācijā ir teritorija (piemēram, apdzīvota teritorija, pilsētas teritorija, lauku teritorija, pilsēta ar lauku teritoriju), zeme, platība, reģions, dabas vide, vieta (apdzīvota vieta, dzīvesvieta), vietas individualizācija, robežas, tuvums – distance, mājas.

Robežas kā dabas veidojumi vai sociālas konstrukcijas telpu sadala dažāda lieluma teritorijās. Dabiskās telpu sadalošās robežas ir fiziski teritoriju sadaloši dabas veidojumi: upes, jūras, okeāni, purvi, kalni, tuksneši, meži, kas ir dabiski pārvietošanās šķēršļi. Cilvēku veidotas robežas ir sociālas konstrukcijas, kuras saistībā ar telpas sadalījumu var būt kaut kādā mērā saskanīgas ar dabisko telpas parcelēšanu. Telpas sadalīšana, kuru veic cilvēki, vienmēr ir saistīta ar īpašumtiesībām un varas jautājumu, kam kāda teritorija, zemes platība un citi resursi pieder un kas šai teritorijā īstenos varu – izdos likumus, rīkojumus, plānos, organizēs, kontrolēs.

Telpiskā strukturācija saķēdējas ar sociālām struktūrām, kurās britu sociologa Entonija Gidensa (*Anthony Giddens*) skaidrojumā (Giddens, 1999, 33) cilvēku rīcība un mijiedarbība izveido dziļas nemainīgas sakarības. Cilvēku rīcības un mijiedarbības tipiskās izpausmes kādā telpas nogabalā veido šai vietai raksturīgas kvalitātes sociālo vidi. Daži īpašību pāri no iespējamām sociālās vides kvalitātēm – atvērta vai noslēgta, draudzīga vai naidīga, droša vai riskanta, attīstību veicinoša vai depresīva, degradējoša.

Apjomīgajā sešu autoru apcerējumā „Dažādā Latvija” Latvijas tautsaimnieciskā un pārvaldības situācija analizēta, lietojot daudzus telpiskās strukturācijas jēdzienus. Latvijas attīstības stāvoklis 2005. gadā tiek raksturots, valsts teritorijas sadalījumu konkretizējot pēc tās mēroga. Apdzīvotās vietas tiek iedalītas reģionos, rajonos, pilsētās, pagastos. Tādas telpiskās strukturācijas vienības Latvijā pastāvēja pirms administratīvi teritoriālās reformas 2009. gadā. Jēdziens „vieta” pieminētā izdevumā skaidrots, to pretstatot jēdzienam „reģions”. Salīdzinot abu minēto telpisko struktūru mērogos, vieta te raksturota kā neliela mēroga cilvēka ikdienas dzīves un pieredzes telpa (Vanags et al., 2005, 16). Reģions salīdzinājumā ar vietu tiek raksturots kā liela mēroga telpa. „Savukārt teritorija ir telpas apzīmējums, kuras galvenā pazīme ir robežas neatkarīgi no mēroga lieluma.” (Turpat, 16) Tādējādi jēdziens „teritorija” tiek raksturots kā vispārīgāks salīdzinājumā ar vietas un reģiona jēdzienu.

Identitāte un tās determinanti

Identitātes jēdziens apzīmē indivīda un sociālas grupas patības, tipisko īpašību, kopīguma un piederības apzināšanos. Identitātes eksistenciāli filosofiski jau senatnē formulēti jautājumi ir: kas/kāds es esmu?, kas/kādi mēs esam?, no kurienes nāku/nākam?, uz kuriem eju/ejam?. Mūsdienās tie var tikt papildināti ar jautājumiem: kas man/mums kopīgs ar citiem?, kas atšķirīgs no citiem?, kam jūtos/jūtamies piederīgi?, kur jūtos/jūtamies mājās?, kur, kam jūtos/jūtamies svešinieks/svešinieki?.

Sociālā aspektā vienkāršāk uz identitāti raugās nereflektējošā masu jeb tautas ikdienas apziņa, kas ir samērā viegli ietekmējama, un šo likumsakarību plaši liek lietā dažādi demagogi, ideologi un politiķi. Ikdienas apziņa identitāti saprot kā tāpatību, kā homogenitātes principu. „Kādas atsevišķas grupas locekļi ir savstarpēji līdzīgi vienīgi tajos aspektos, kuros viņi atšķiras no citiem, kas neietilpst šajā grupā. Grupas locekļi vienādi ģērbjas, ēd un runā vienā un tajā pašā valodā; visos šajos aspektos viņi atšķiras no citiem, kas ģērbjas, ēd un runā citādi. Šī līdzības un atšķirības kopizteiksme ir viena no nacionālās „identitātes” pazīmēm.” (Smits, 1997, 83)

Atsevišķas lielās grupas identitātes transformācija par nacionālo identitāti, kuru E. Smits piesauc citāta noslēgumā, ir vēsturiski jauna parādība, radusies līdz ar nacionālas valsts institūcijas relatīvi neseno izveidošanos. Socioloģiski identitātes jautājums kopš senatnes konsekventi centrējies ap jēdzienu „kopīgais”. **Būtiskākais kopīgais kā identitātes pamats ir kopīgā telpiskā lokalizācija (vieta), cilvēku kopiena, institūcijas (valsts vara, izglītība, ģimene, reliģija, profesijas), valoda, simboli, sadzīviskas normas.** Būtiskākā kopīguma uzskaitījumā, ja to attiecinām uz nacionālo identitāti, proti, nacionālas valsts pilsoņu kopumu, parādās

tāda likumsakarība, ka līdzās vairākām kopīgām pazīmēm pat vienā cilvēku kopumā parādās atšķirības pazīmes, kas diferencē identitāti. Gan indivīds, gan sociālas grupas ir vairāku identitāšu sakopojums.

Svarīgākie identitāti veidojošie determinanti, ja uzmanību vēršam uz nacionālas valsts ietvaru, ir

- 1) kopīga dzīvesvieta mērogā no valstiskas piederības līdz ielai un mājai pilsētā vai ciemā;
- 2) institucionalizētās varas telpa, kurā nākas dzīvot;
- 3) sociālā diferenciacija, kas raksturojama kā sociālā stratifikācija, un piederība noteiktam sociālam slānim ir cits būtisks identitātes pamats;
- 4) vērtīborientācija un ar to saistītais dzīvesstils kā cilvēkus vienojošais vai distancējošais identitātes faktors. Aplūkojam šos faktoros detalizētāk.

Kopīga dzīvesvieta

Kopīga dzīvesvieta ir norobežota teritorija (senatnē norobežota ar vaļņiem un grāvjiem, kam uzskatāma ilustrācija ir Vecrīga ar grāvja saglabāšanu, to pārvēršot par kanālu un Bastejkalnu kā fortifikācijas un pilsētas robežas zīmēm), kuru kāda cilvēku kopiena apdzīvo. **Kopīga dzīvesvieta, kopīgas normas un tiesa, kopīga reliģija**/draudze tiek sākotnēji identificēti kā sociālas grupas kopīgās identitātes pamatelementi klasiskā socioloģiskā tekstā „Telpa un sabiedrības telpiskā strukturācija”. „Šie ir trīs pavisam atšķirīgi motīvi, kas apvieno kādu noteiktu personu skaitu kādā noteiktā zemesgabalā. Visi trīs šo teritoriju vienojoši okupē tikpat netraucēti kā gaismas un skaņas viļņi, kas plūst caur telpu un kopumā iedarbojas uz to vienojoši, ārējā izpausmē visuzskatāmāk šo funkciju rāda „valnis un grāvis”.” (Simmel, 1992b, 688) Identitātes diskursu papildinoša, vērtīga ir Georga Zimmela (*Georg Simmel*) norāde par korelāciju starp norobežoto telpas daļu, kas varētu būt pilsēta, reģions, valsts vai cits teritoriāls veidojums, un šīs vietas tipisko atmosfēru, kuru veido šīs teritorijas iedzīvotāju psihiskā enerģija un centrālās politiskās varas rīcības modeļi. Šo likumsakarību 2010. gadā finanšu spekulāciju izraisītās ekonomiskās krīzes apstākļos spilgti ilustrē Francijas un Latvijas iedzīvotāju rīcībspējas atšķirības, kas izpaužas reakcijās uz centrālās politiskās un finanšu varas darījumiem, kuri balstās uz neoliberalisma ideoloģiju un kuri pasliktinājuši iedzīvotāju vairākuma dzīves kvalitāti.

Cilvēku kopienas dzīvesvietas nozīmīga kvalitatīva iezīme ir dabas vides savdabība – ainava un klimats. Telpas pamatkvalitātes, kas raksturo dabas vidi un ir būtiskas kategorijas sociālo reāliju analīzē, ir

- 1) vienreizība jeb unikalitāte;
- 2) robežas kā fiziskās, sociālās un individuālās telpas sadalījuma zīmes;

- 3) fiksācija telpā jeb iesakņošanās kādā vietā, kas rada stabilitātes un drošības jūtas pretstatā nedrošībai un nemieram vietai nepiesaistītā bezsakņu eksistencē (turpat, 690-705).

Vietas unikalitāte izpaužas divējādi: pirmkārt, apdzīvotu vietu nevar aizņemt cits – nedz indivīds, nedz grupa, otrkārt, unikāla ir šīs vietas savdabīgā ainava un klimatiskie apstākļi, kas ietekmē tās iedzīvotāju raksturu. Tā, piemēram, maigais dienvidu klimats korelē ar cilvēku atvērtību un komunikabilitāti, jo aicina no slēgtām telpām ārējā dabas telpā. Ziemeļnieku noslēgtība, tipiskā rudens depresija, racionalitāte, vēsums un distance mijiedarbībā ar citiem ir saistīta ar ilgstošo tumsas un aukstuma periodu, kā arī skaudriem izdzīvošanas nosacījumiem.

Telpu norobežojošie dabas veidojumi – kalni, jūra, okeāns, tuksnesis, sliksņa – ietekmē šo vietu iedzīvotāju raksturu tādējādi, ka viņi izteiktāk saglabā robežu izjūtu mijiedarbībā ar citiem. Var droši apgalvot, ka telpas kvalitātes veido cilvēku rakstura īpašības. Piemēram, kalniešiem kalnu ierobežotā dzīvesvieta izveidojusi brīvības mīlestību, konservatīvismu un kaislīgu pieķeršanos savai dzīvesvietai, jūtīgumu savstarpējās attiecībās. Teritorijas unikalitāte ir tipiskas kalniešu nostalgijas cēlonis, ja viņi mainījuši dzīvesvietu. Nostalgija pazīstama arī senu pilsētu iedzīvotājiem, ja viņi ir pārcēlušies uz kādu jaunāku pilsētu, kura būvēta pēc racionāla plānojuma. Tāda noskaņa ir sveša līdzenuma un moderno, racionāli veidoto taisnlīniju ielu pilsētu iedzīvotājiem (turpat, 695).

Kopīgi apdzīvotā teritorija un veids, kā šai teritorijā tiek iegūti iztikas līdzekļi, kā dabas vide ietekmējusi cilvēku raksturu, kā ritualizēts dzīves ritums, var veidot kopības apziņu un/vai jūtas, kas izslēdz citādo – svešinieku atzišanu par savējiem pat tad, ja viņi pārnākuši uz dzīvi šai teritorijā no cita reģiona pirms vairākiem gadu desmitiem vai pat simtiem. To 2010. gada rudenī apliecina ienācēji Vidzemes jūrmalas mazpilsētā no Latvijas vidienes, sakot: kaut viņi te dzīvojot vairākus gadu desmitus, jūtams, ka viņi pilnībā par savējiem netiek atzīti. Lokālās identitātes apziņa šai gadījumā ir konstruējusi robežas, kas marķē iesakņošanās dziļumu. Līdzīga rakstura mijiedarbība varētu būt ar citu vietu piejūras un iekšzemes reģionu iedzīvotājiem. To varētu sacīt par romu etnosu Latvijā. Svešības pamats te ir ģenētiski un sociālās vides ietekmētās rakstura īpašības, vērtīborientācija, izglītības līmenis un atšķirīgais dzīvesstils.

Kopīgā dzīvesvieta un līdz ar to kopīgā klimatiski un ainaviski pazīstamā dabas vide ir reģionālās un nacionālās identitātes interferences kopīgais lauks. Britu sociologs Entonijs D. Smits (*Anthony D. Smith*) arhetipiski vienkārši raksturo dzīvesvietas saistību ar nacionālās identitātes fenomenu: „Modernajām nācijām piemīt vēl kāda senatnīguma šķautne – dzīvesvieta. Nācijas atrodas tur, kur tām, kā tiek uzskatīts, jābūt, jo tās jau sen ir saistītas ar kādu īpašu vietu zem saules. „Nācijām ir dziļas saknes.” Pat tad, ja šīs saknes nemaz nav tik dziļas, uz to ir jāpastāv ne vien tādēļ,

lai iegūtu starptautisku atzišanu, bet arī lai tuvotos daudz fundamentālākam mērķim – panāktu vispārēju iekšēju drošību un atjaunotni. Skaudri praktiskie nacionalitātes aspekti šeit sadodas rokrokā ar tīri simboliskiem elementiem. Nacionalisms – tas ir jautājums par „zemi” – gan kā īpašumu un (burtiski) atjaunotni, gan kā vēstures iezīmētu „tēvzemi” un piederību pie teritorijas, kur dzīvojuši nācijas sentēvi. Tātad subjektīvi nācijas atrašanās vieta ir atkarīga no tā, kā lasa tās etnisko vēsturi, un tas jau iepriekš paredz saistību, kāda noteiktas vēsturiskas kopienas cilvēkus vieno ar noteikta zemes stūrīša (teritorijas) likteni.” (Smits, 1997, 77-78) Kopīgā dzīvesvieta ir saistīta ar ierastu dabas ainavu un izzinātām gadalaiku pārejām, tātad spēcīgu ieradumu. E. Smits, pētot, kā etnosi veidojuši etniski homogēnas nacionālas valstis, norāda, ka etniskās grupas intelektuāļu grupa, lai mobilizētu pasīvo kopienu, proti, jebkuras etniskas grupas tautas masu attīstības ceļā uz nacionālas valsts izveidi un nacionālas identitātes veidošanu, kā būtisku faktoru ir izmantojusi dabas ainavu.

E. Smits par telpiskās savdabības faktoru nacionālas valsts un nacionālas identitātes veidošanā saka: inteliģencei *ethnies* attīstībā par nāciju „jādarbojas divos stratēģiskos virzienos: pirmkārt, jāveido sabiedrības „kartes”, kur parādīta *ethnies* vēsture, vieta citu nāciju vidū, otrkārt, jāsarūpē atdzimšanai sabiedrībai „morāli”, kas cilvēkus iedvesmotu ievērot tautas tikumību. Tādā veidā varētu sagādāt jaunajai nācijai nepieciešamās pamatzinības un tikumisko mērķtiecību, lai nemitīgi turpinātu atjaunināt tās savdabīgo pasaules skatījumu un kultūru.

Šādas sabiedrības kartes un morāli no dzīvās etniskās pagājības varēja iegūt divējādā ceļā. Un abus šos ceļus ļaužu audzinātāji – intelektuāļi – ir atraduši tautas dzīvē, simbolos un iecienītākajās vēstures tradīcijās. Pirmais ceļš bija atgriešanās „pie dabas” tās „poētiskajā dzīvestelpā”.

Daba un dzīvestelpa šeit ir pavisam īpašas parādības, no tām veidojas tautas vēsturiskā mājvieta, tās atmiņu svētā glabātuve. Šīm parādībām piemīt pašām sava vēsturiskā poēzija – kam gars uz to noskaņots, tie to saklausa. Tēvzeme ir ne tikai nacionālās drāmas norises vieta, bet arī drāmas galvenā varone, un tēvzemes „dabiskie” vaibsti tautas uztverē iegūst vēsturiski svarīgu jēgu. Tā, piemēram, ezeri, kalni, upes un lejas – jebkuri dabas dotumi – tautas acīs var kļūt par garīgu vērtību un „īstas” pieredzes simboliem; tā šveiciešiem *Jungfrava* kļuva par šķīstības un dabas skaistuma simbolu, *Vierwaldstatter See* – par vēstures drāmas teātri, kur 1291. gadā likti *Eidgenossenschaft* pamati. Šajā poētiskajā vēsturē vienkop sakusuši fakti un teiksmas, un rezultātā radušies mīti, kas attīra cilvēka dvēseli un iedvesmo viņu stāties pretī tirānijai. Un otrādi – vēstures notikumus un pieminekļus ir iespējams „naturalizēt”. Pilis, tempļi, celles un dolmeni tiek iekļauti ainavā un interpretēti kā īpaša dabas sastāvdaļa. Stounhendža 18. un 19. gadsimtā kļuva par „dabisku” britu senatnes simbolu, par romantisku vēstures atdzīvinātāju” (turpat, 73).

Kopīgas vietas un citu kopības parametru apziņas un izjūtas mērogi ir atšķirīgi. Šīs identitātes ir kā koncentriski apļi. Uz piederību vietai balstīta identitāte viena indivīda apziņā var ietvert daudzas lokalitātes – piederības apziņu un jūtas mājām, ielai, namam, ciemam, pilsētai, valsts reģionam, valstij, kontinentam, visbeidzot, planētai Zemei un kosmosam. Pēdējo minēto lokalitāšu apjomi, ja tie iekļauti identitātes apziņā, jau nozīmē paplašinātu apziņu salīdzinājumā ar ikdienas apziņu, kuras nesēji, turklāt jo aprobežotāki paši, jo kaismīgāk nosoda paplašinātas apziņas idejas. Sensenais piemērs tam ir izplatītais kosmopolītisma noraidījums, jo šāds apziņas apvārsnis un vērtību lauka plašums vairākus ir pilnīgi neapverams. Ikdienas apziņas uztveres mērogs visbiežāk nepārsniedz lokālās identitātes robežu, kas saistīta ar indivīda vai grupas dzīvesvietu un dažos gadījumos vai laikposmos ar valstisko piederību, nacionālo identitāti. Šo sakarību, ka „apziņa gan mēdz parādīties nelielos populācijas slāņos, taču nekādu atbalsi plašākā sabiedrībā negūst” (turpat, 81), nacionālisma apziņas veidošanas kontekstā konstatējis E. Smits. Viņa pētnieciskā darba atziņa par nacionālisma apziņu ir tāda, ka tautas masai nacionālisma ideja izdzīvošanas rūpju dēļ bijusi pilnīgi vienaldzīga un tāla. Tautas masas nacionālās identitātes apziņu ir uzsākusi veidot neliela intelektuāļu grupa.

Institucionalizētās varas telpa un identitāte

Teritorija sociālā konstrukcijā vienmēr saistīta ar varu un īpašumu. Varas subordinācija izkārtojas no valsts varas, kurai ir starptautiski līgumiski noteiktas robežas, līdz indivīda iespējai iegūt īpašumā zemi un līdz ar likumiski nostiprinātu īpašumu automātiski iegūt varu vismaz pār šo teritoriju.

Tieksme iegūt īpašumus nesaraujami saistīta ar tieksmi pēc varas (tiesa, īpašums dod arī iespēju būt neatkarīgam, kas svarīgi, ja sociālo dzīvi pārvalda konkurence, tās dabiskās sekas – sociālā nevienlīdzība un nedrošība). Īpašumu lielums tieši korelē ar varas lielumu, jo ļauj gan piekļūt varai, gan ietekmēt varas personu lēmumus, gan simbiotiski savienoties ar varu. Piemēram, britu monarha varas pārmantošanas iedibināšana bijusi saistīta ar karaļnama milzīgajiem zemes īpašumiem. Īpašumi un vara kā vienots nedalāms veselums tiek saglabāti monarha ģimenes pēctečiem, juridiski ieviešot un nostiprinot mantošanas institūciju. Monarhu gadījums ilustrē to joprojām aktuālo likumsakarību sociālā dzīvē, ka „ievērojama bagātība tā īpašniekam jebkurā gadījumā nodrošina vadošo pozīciju grupā” (Simmel, 1992a, 577). Ekonomiskais kapitāls ir privilēģija, kas tiecas privilēģiju telpu paplašināt, savienojoties ar politiskās varas kapitālu, un šis privilēģētais stāvoklis tiek nostiprināts ar likumu varu kā leģitīms un nemaināms stāvoklis. Mums ir bijusi iespēja būt par lieciniekiem, kā politisko, ekonomisko, sociālo struktūru pārmaiņu laikā tiek iedibināts šāds stāvoklis.

Telpas socioloģiskā analizē G. Zimmels secina, ka varas prakse pār cilvēkiem dokumentē varas saistību ar telpu. Vara pār teritoriju vienmēr nozīmē arī varu pār cilvēkiem šai teritorijā. Zemes īpašniekiem pirmsindustriālajā saimniecības formā zeme piederēja kopā ar cilvēkiem, kas dzīvoja uz tās. Vēsturnieku pētījumi par latviešu tautastērpu izcelsmi liecina, ka tautastērpu atšķirības saistītas ar savdabīgu dzimtļaužu iezīmēšanu. Muižnieki marķēja savus zemniekus, liekot viņiem valkāt viena tipa – līdzīga raksta un noteiktu krāsu – apģērbus. Tais laikos, kad apģērbs nebija tik viegli pieejams un nomaināms kā mūsdienās, aizbēgušo zemnieku kā savu zudušo īpašumu varēja identificēt pēc apģērba zīmola.

Valsts vara pār teritoriju nozīmē varu pār cilvēkiem. Precīzāk būtu teikt, ka valdīt pār iedzīvotājiem var vienīgi tad, ja tiek valdīts pār teritoriju.

Vara pār teritoriju ir aplinkus formulējums faktiskai varai pār cilvēkiem. To apliecina juridiskais fakts, ka valsts savās robežās valda pār visiem pašreizējiem un iespējamiem subjektiem bez izņēmuma. Varai pār cilvēkiem vienmēr ir īpašs mērķis vai nolūks, tā nebūt nav pašsaprotama kompetence. Teritorijas pārvaldību nedrīkst sajaukt ar vienas sociālas grupas varu pār citu sociālu grupu (Simmel, 1992b, 776-777).

Darbā „Socioloģija” G. Zimmels, lietojot jēdzienu „grupas identitāte” (Simmel, 1992a, 559), analizē tos faktorus, kas izskaidro faktu, ka grupas identitāte saglabājas, kaut nomainās indivīdi, mainās dzīves nosacījumi vai tiek pazaudēti kaut kas no grupai kopīgi nozīmīgā.

Pirmais faktors Georga Zimmela skaidrojumā ir materiālais faktors: lokalitāte jeb teritorija, zeme ir tas, kas uztur grupas – valsts iedzīvotāju vai ģimenes – kontinuitāti. Pārdot zemi ir nozīmējais ģimenes kopienas eksistences pamata nojaukšanu, kopienas ķēdes iziršanu. Grupas un indivīda pašsaglabāšanās un neiznīkšanas zīme ir zemes reāla īpašuma nepārdošana, nepārdodamība un nezaudēšana (turpat, 592).

Valsts teritorija ir nedalāma vienība, saikni ar to uztur tāds spēcīgs afekts kā patriotisms – tēvzemes mīlestība. Šis afekts ir ļoti svarīgs grupas politiskās pašsaglabāšanās elements un centrīes punkts (turpat, 561).

Te vietā mudināt uz pārdomām, kādas sekas gaidāmas Latvijā, kad tās teritorija pirkšanas–pārdošanas ceļā lielās platībās ar uzpircēju (spekulantu) biznesa starpniecību no pilsoņiem jau nonākusi ārzemnieku īpašumā un vēl lielākās platībās, iespējams, nonāks ārzemnieku īpašumā no 2014. gada, kad zeme Latvijā kļūs par brīvā tirgus precī. Ieinteresēto (maz ticams, ka tuvredzīgo) personu mierinājuma vārdi, ka zeme nekur netiks aizvesta, nepārlicina par to, ka nekas nelāgs nenotiks, jo spēkā paliek likumsakarība, ka vara pieder zemes un kapitāla īpašniekam.

Pakļauto mierinājumam situācijā, kad valsts teritorija lielā mērā nonāktu ārzemnieku īpašumā, var ņemt vērā G. Zimmela norādītu citu būtisku nemateriālas iedabas faktoru, kas uztur grupas identitāti.

Tas meklējams un atrodams cilvēku apziņā, iekšējā pasaulē. Tā ir psihiska vienotība ar teritoriju, garīgi pavedieni, kas nav iznīcināmi. Georgs Zimmels šo neiznīcināmo saikni ar teritoriju, kuru grupa/individūs apdzīvo, ilustrē ar daudziem plaši izvērstiem kultūrvēsturiskiem faktiem. Te kā paskaidrojumu lai minam gadījumu un kodolīgi formulētu likumsakarību, kā kāds Bostonas iedzīvotājs spāņu–amerikāņu kara laikā atbildējis uz jautājumu, ko viņš domā par to, ka spāņi, bombardējot Bostonu, iespējams, to iznīcinās. *Bombard Boston! You talk as though Boston were locality. Boston is not a place, Boston is a state of mind. You can no more shoot it with a gun than you could shoot wisdom, or justice, or magnanimity.*¹ (Turpat, 562)

Citētā bostonieša atbilde izsaka to, ka fiziskā vieta, ja cilvēks ar to identificējies, kļūst par cilvēka garīgo mītņi un vērtību, kuru nav iespējams iznīcināt pat tad, ja tā reālā dzīvē ir fiziski iznīcināta, tāpat kā nav iespējams fiziski iznīcināt garīgas vērtības.

Cita indivīdu un grupu identitātes izpausme saistībā ar varas telpisko manifestāciju ir būt par **galvaspilsētas** iedzīvotāju. Latvijā tas nozīmē būt rīdziniekam. Rīgas statuss veido ļoti interesantas, padziļinātas analīzes vērtas kombinācijas. Rīgai piemīt magnētisks iedzīvotāju pievilksanas spēks, un paradoksāli, ka vienlaikus daudzi ienācēji pauž ambivalentas jūtas pret Rīgu un dzīvi Rīgā. Tādi sociāli labumi kā izglītība, objektīvās kultūras koncentrācija, nodarbinātības iespēja likuši daudziem pārcelties uz Rīgu, bet ieraduma spēks, kas saista pie iepriekšējās mazākās dzīvesvietas, liek viņiem žēloties par Rīgu. Tipiskākās žēlabas ir, ka te pārāk liela steiga un cilvēki neizrāda emocijas. Galvaspilsēta vienmēr un visur bijusi funkcionālās daudzveidības un finanšu centralizācijas vieta, un valsts varas institūciju rezidence. Racionalitāte un aprēķins ir jebkuras metropoles psihiskās pamatfunkcijas (Zimmels, 2000a).

Galvaspilsētas parasti ir metropoles, un garīgā konstitūcija, kas veido to iedzīvotāju identitāti, ir gluži cita nekā provinces, mazpilsētas vai lauku iedzīvotājam. Dzīvesvietas tips tādējādi korelē ar varas apjomu un ir vēl kādas citas identitātes šķautnes pamats. Rezumējumā secināms, ka telpiskais iedalījums ir saistīts ar varu un ka indivīdu, kā arī grupu identitātes apziņa korelē ar piesaisti vietai, varas pilnvarojumu un brīvības pakāpi. Identitāte ir atšķirīga pilsētniekam un lauciniekam, galvaspilsētas, mazpilsētas, vidēja lieluma pilsētas un metropoles iedzīvotājam.

¹ „Bombardēt Bostonu! Jūs runājat tā, it kā Bostona būtu lokalitāte. Bostona nav vieta, Bostona ir prāta stāvoklis. Ar ieročiem jūs to nevarat iznīcināt, tāpat kā ar ieročiem nevarat iznīcināt gudrību vai taisnīgumu, vai cēlsirdību.” Vācu valodas tekstā šis bostonieša identitātes apliecinājums ir saglabāts angļu valodā. Tā kā Bostona ir bijusi angļu kolonija un visa Masačūsetsas pavalsts tika nosaukta par Jauno Angliju, tad šīs vietas jauno apdzīvotāju identitāte nesaraucjami saistīta ar Vecās Anglijas, kas lokalizēta britu salās, valodisko identitātes zīmi. *Autores tulkojums un piezīme.*

Sociālā diferenciacija – stratifikācija un identitāte

Reģionālās un nacionālās identitātes analizē ir bieži sastopama tāda īpatnība, ka tiek nobīdīta fonā vai pat ignorēta reģiona vai valsts iedzīvotāju sociālā diferenciacija un līdz ar to neizbēgamās sociālās identitātes atšķirības it kā vienojošās nacionālās identitātes ietvaros. Sociālā stratifikācija nozīmē atšķirības sociālā statusā, piederībā sociālam slānim, izglītībā, darba dalīšanas hierarhijā, pēc atrašanās vietas bagātības – nabadzības skalā. Uzskaitītās sociālo atšķirību pamatpazīmes var tik izteikti dezintegrēt viena un tā paša etniskā kopuma pārstāvjus vai nacionālas valsts iedzīvotājus, ka ārēji vienojošais kopīgais – valoda, pilsonība, daži ieradumi, vēl kas cits – pārstāj vienot. Sociālo grupu atšķirības ar valsts teritoriju saistītā mēs-grupā ir tik attāliņošas, ka sociālai identitātei tuvāki ir pašas sociālās grupas pārstāvji, kas dzīvo citās valstīs, citās tautās. Zemākiem slāņiem šo sociālo tuvumu komunikācijā visbiežāk traucē paust un izjust valodu nezināšana.

Aristokrātija šo likumsakarību apstiprina ar dzīves praksi kopš senatnes. Tā zina svešvalodas, un tās komunikācijas partneri ir sava slāņa pārstāvji mītnes zemē, citā valstī, citā etnosā. Internacionālisms te ir pašsaprotams. Viņi regulāri satiekas kāzās un bērēs, augstās modes skatēs, citos pasākumos un pašu izraudzītās, iecienītās satikšanās vietās. Piemēram, mums tuvumā tādas vietas ir ar helikopteriem pieejama kāda vieta Norvēģijā, Karlovi Vari Čehijā, Nica Francijā.

Līdzīgi starptautiska komunikācija plaši izplatīta intelektuāļu vidū. Vidusslānis kopīgo valodu ar savējiem atrod uz kopīgo pazīmju pamata.

Sociālās diferenciacijas izpaudums sociālā strukturācijā slāņu un šķiru veidojumā kā identitātes paveids uzrāda likumsakarību, kā saturiski plašāka apjoma identitāte – nacionālā identitāte – sašķeļas. Tam pamatā ir nepārprotama sociālās nevienlīdzības manifestācija un vienas sociālas grupas kundzība pār citu/citām sociālām grupām. Polāri pretējie sociālie slāņi – nabagi (jaunākā pieklājības un terminoloģijas norma vārdu „nabags” aizstāj ar vārdu „trūcīgs”) un bagātie, būdami vienas nacionālas identitātes pārstāvji, dzīvo it kā paralēlās pasaulēs, kas nesatiekas, un var uztvert viens otru kā naidīgu svešinieku. To pierāda telpiskā segregācija. Bagātie apdzīvo noteiktas vietas un norobežojas. Latvijā šī publika ap savām mājvietām ierīkojusi augstus, biezus žogus. Abus sociālos polus vieno valsts institūcija un etnosa valoda, taču pat tā katram slānim var būt tik specifiska, ka, it kā vienā valodā runājot, tie ar grūtībām savstarpēji saprotas. Rezumējot jāsecina, ka sociālā identitāte ietver nacionālās identitātes sašķelšanas risku.

Vērtīborientācija, dzīvesstils un identitāte

Vērtīborientācijas līdzīguma tuvums vai citādība ir nozīmīgs identitātes determinants, kas satuvina gara radniekus vai distancē garā svešos.

Vērtību pārņemšana, to internalizācija kā process, kurā notiek vērtību nozīmīguma iekšēja diagnosticēšana, pieņemšana par savējām, risinās socializācijas procesā. Bērnam to māca, šo to viņš iemācās pats, vērojot pieaugušo uzvedību. Pieaudzis indivīds turpina mācīties no sociālās vides un no tās kultūras telpas, kuru spēj saprast un kuru izjūt par savējo. Tā var būt masu kultūra, šai gadījumā viņš ir manipulāciju objekts un garīgi nav kļuvis par nobriedušu personību, vai elitārā kultūra, kas ievieš citā eksistences dimensijā un paplašina identitātes apvārsni, ietverot identitāti plašākā koncentriskā aplī.

Nozīmīgākie socializācijas aģenti ir ģimene, skola/izglītības sistēma, masu mediji, vienaudži, sociālā vide un garīgā situācija, psiholoģiskā atmosfēra sabiedrībā. Pieaudzis, garīgi nobriedis indivīds var norobežoties no kādiem socializācijas aģentiem, bet agrīnā vecumā no šiem socializētājiem izvairīties nav iespējams.

Šis fakts tiek plaši izmantots, lai valsts ideoloģijai vēlamās vērtības, idejas, patriotisma jūtu ieaudzināšanu iekļautu izglītības sistēmā, īpaši izglītības sākumposmā.

E. Smits apraksta, kā gan izglītības sistēmā, gan ārpus tās tiek veidota tautas nacionālās identitātes apziņa, izmantojot sabiedrības „kartes” un „morāli”. Šīs specifiskās socializācijas sociālie un politiskie mērķi vēsturiski ir bijuši tautas masu ētiska attīrīšana un aktivizēšana. Tam ticis plaši izmantots vēstures priekšmets skolās, veidojot zelta laikmeta kultu. Nacionālās identitātes veidošanai „vajadzīgi etniskās pagātnes morālie ideāli, un par tādiem kļūst kopienas senlaiku slavas atdzīvinājumi. Tālab, izmantojot veselas mītu sērijas, notiek savdabīga atgriešanās pagātnē: tie ir mīti par tautas pirmsākumiem un izcelsmi, par atbrīvošanos un migrāciju, par zelta laikiem tautas dzīvē, par varoņiem un zintniekiem, un, iespējams, tie ir mīti par izredzētu tautu, kurai nu jāatdzimst pēc ilgas dusas aizmirstības snaudā, turklāt varbūt svešā pusē. Sasaistot visus motīvus vienkop, var izveidot komplicētu nacionālo mitoloģiju un tautas glābšanas drāmu” (Smits, 1997, 74). Nacionālās identitātes veidošanas procesā amorfās tautas masas apziņā reiz bijušo zelta laiku idejai nacionāli, E. Smits skaidrojumā, pievieno ikdienas dzīves un ikdienas apziņas bāzes elementus – kopīgo mājvietu un kopīgo senčus.

Ar kopīgiem senčiem tika saistīta kopīgas, sasniedzamas morāles atdzīvināšana un iedzīvināšana. Nacionālā identitāte tiek veidota, ietekmējot cilvēku jūtas, atmodinot psihes dziļu slāņus. Jūtas tiek atmodinātas, apelējot pie kopīgā, kas saistīts ar teritoriju, vēsturi, cilvēku kopienu. To dara divējādi, *izmantojot poētiskas dabas ainavas un vēsturi – zelta laikus. Faktiski šīs stratēģijas saknes iesniedzas tautas attieksmē pret laiku un telpu² un cilvēka saistībā ar saviem senčiem un mājvietu. Lūk, šo mūžveco*

² Autora izcēlumi.

*pārlicību un uzticību sensenajai mājvietai un saviem senčiem cauri paau-
džu paauudzēm nacionāli ir likuši lietā, izstrādājot sarežģītas abstrakcijas –
nacionālās identitātes – jauno valodu, simboliku un ideoloģiju. Jaunais
nācijas koncepts tika radīts ar nolūku ieviest haosā kārtību, piešķirt šai pa-
saulei jēgu un pirmsmoderno laiku tautas masu jūtas un centienus sasaistīt
ar cilvēka pieķeršanos savam zemes stūrītīm un savai ģimenei; te tad arī
daļēji slēpjas citādi grūti uztveramās ideoloģijas un valodas milzum plašās
un vitālās pievilcības spēks (turpat, 86).*

Rezumējot vērtību tematu, secināms, ka mājvieta un ģimeniskās saites pieder pie tām vērtībām, kuras absolūtais vairākums cilvēku izjūt kā kaut ko nozīmīgu tīri instinktīvi, ierunājas t. s. asiņu balss. Tādēļ jūtas saistībā ar šīm vērtībām ir galvenā psihes daļa, kas tiek ietekmēta.

Identitātes simboliskās zīmes

Kopības apziņa kā identitāte, kuru veido sociālas grupas kopīgā dzīvesvieta un dzīvesziņa, tiek marķēta, iezīmēta ar dažādām piederības zīmēm un simboliem. Pārsteidzoši līdzīgs saturs ir G. Zimmela darbam „Sociālas grupas pašsaglabāšanās” un E. Smits darba „Nacionālā identitāte” idejām par grupas identitātes semiotisko manifestāciju simboliskā, kaut arī tie rakstīti ar apmēram simts gadu intervālu. Parādību būtība nav mainījusies, mainījušās ir dekorācijas, aktieri un dažas detaļas spēles noteikumos, tādēļ analīzes rezultāti ir tik līdzīgi.

Zimmels sociālas grupas identitāti saista ar pašsaglabāšanās tieksmi un īpašu semiotiku, kas veicina pašsaglabāšanos. Sociālo grupu reprezentējošus simbolus Zimmels iedala šādi:

- 1) personas – izcīlas personības;
- 2) priekšmetiski simboli – karogi, ģerboņi, emblēmas, zīmogi, svētvietas;
- 3) rituālas darbības (Simmel, 1992a, 588).

E. Smits, pētīdams nacionālo identitāti, apkopojis vairāku autoru tekstus par nacionālo simboliku un norāda, ka grupas autonomiju, identitāti, vienotību un brālību izsaka noteikta zīmju valodas sistēma. E. Smits detalizēti uzskaita identitātes simboliskās zīmes. Tās ir „karogi, himnas, parādes, naudaszīmes, galvaspilsētas, zvēresti, tautastērpi, folkloras muzeji, kara varoņu pieminekļi, mirušo atceres pasākumi, pases un nacionālās robežas, kā arī mazāk acis krītošas realitātes: atpūtas, izklaidēšanās, sporta un spēļu vietas, lauku ainavas, tautas varoņi un varones, burvju pasakas, uzvedības normas, arhitektūras stili, amatniecība un mākslas, pilsetu izveides modeļi, tiesu procedūras, izglītības prakse un militārā kārtība – visi tie īpatnējie tikumi, ieražas, stili, kā arī rīcības un jūtu izpausmes varianti, kas ir kopīgi konkrētās kultūrvēsturiskās sabiedrības locekļiem” (Smits, 1997, 85). Identitātes simbolu uzskaitījumu E. Smits noslēdz ar rezumējumu par funkcijām, kuras sociālas grupas identitātes simboli veic.

„Piedaloties ceremonijās, rituālos un lietojot atbilstošus simbolus, ikviens sabiedrības loceklis iekļaujas tās dzīvē, jūtu un vērtību sistēmā un tādējādi allaž no jauna nodod sevi tās likteņa ziņā. Simbolika un ceremonijas [...] palīdz nodrošināt vēsturiskas un likteņlemtas abstraktas kopienas nepārtukotību.” (Turpat, 85)

Nacionālo identitāti Entonijš Smits sasaista ar nacionālismu, to raksturojot kā nācijas, nevis valsts ideoloģiju. E. Smits atkārtoti norāda, ka tautas masām nacionālisma ideoloģija bijusi sveša, nesaistoša. To ievadīt tautas apziņā uzņēmās par šo ideoloģiju iedegusies neliela inteliģences grupa, šim nolūkam liekot lietā identitātes simboliskās zīmes.

„Tas pats sakāms par nacionālismu kā valodu un simboliku. Iesākumā, kā mēs redzēsim, tas ir elites fenomens, kurā noteicošā loma ir intelektuāļiem. Tomēr tā nav ne nacionālisma ideoloģija, ne nacionālas jūtas. Nacionālisma valoda un simbolika ir plašāka parādība nekā ideoloģija vai ideoloģiska kustība; nacionālisma valoda un simbolika nereti saista ideoloģiju ar konkrētas populācijas plašāku slāņu „jūtām” un šajā nolūkā jo sevišķi izmanto lozungus, idejas, simbolus un ceremonijas. Tajā pašā laikā nacionālisma valoda un simbolika pārmet tiltu starp izzināšanas un izpausmes dimensijām, saistīdamās ar elites un daudz plašāku sabiedrības slāņu jūtām un centieniem. Autonomijas un autentiskuma tieksmes un sevi apziņošas, dabiskas sabiedrības simboli (piemēram, no jauna ceļot godā pretošanās kustības notikumus, ainavu, vēstures pieminekļu, vietējo ražojumu, amatniecības vai sporta veidu simboliku) liecina par izzināšanas un izpausmes saplūsmi vienotā veselumā un sasaistīšanos ar plašāku sabiedrības slāņu jūtām un centieniem.” (Turpat, 81)

E. Smits secina, ka nacionālu dievība ir pati nācija, ka viņu jūtas vērstas uz apzinātu pašcildināšanos un viņi godina vienīgi „nacionālās patības” tikumus (turpat, 85). Rezumējot secināms, ka semiotika sociālas grupas identitātes konstruēšanā ir līdzīga zīmolu konstrukcijām ekonomikā. Simboliskās zīmes var spēcīgi rezonēt apziņā kā informācija citu grupu piederīgajiem un emocionāls pārdzīvojums tai grupai, kuras identitāti tās simbolizē.

Identitātes apzināšanās mūsdienu Rietumu sabiedrībā

Piederība vietai, pakļautība kopīgai labai vai sliktai pārvaldībai, garīgās radniecības izjūta vērtīborientācijā, domāšanas veidā un dzīvesstilā ir pamatstruktūras, kas veido indivīda un grupas identitāti.

Identitātes diskurss sociālā aspektā Rietumu sabiedrībā ticis izvērsts 20. gs. 80. gados, kad sociālo procesu analītiķi diagnosticēja Rietumu sabiedrības **individualizācijas tendences hipertrofiju**, kas izpaužas tā, ka personiskā identitāte aizvien pieaugošā mērā atraisās no dažāda veida kopienas (nacionālās, reģionālās, profesionālās, ģimeniskās, dzimtās mājas)

identitātes (Paasi, 2010a). Vācu sociologs G. Zimmels individuālisma un liberālisma tendences kā divas attīstības dominantes, kas vērsīsies plašumā naudsaimniecības (tā kapitālismu konsekventi saucis G. Zimmels) sabiedrībā, ir diagnosticējis 19. un 20. gadsimta mijā (Zimmels, 2000b, 13-26). Tagad varam konstatēt, ka diagnoze un prognoze tikušas uzstādītas precīzi. Abas tendences pieņēmušās spēkā jau vairāk nekā gadsimta garumā un ir hipertrofējušās, kļuvušas tik pārmērīgas, ka draud ar risku Rietumu sabiedrības attīstībai. Pārmērīgais individualizācijas process 20. gadsimta beigās saasinājis uzmanību uz kopienu kā vērtību un sociālo labumu, lai mēģinātu līdzsvarot individuālistiskās un kolektivistiskās tendences.

Šo tendenču saprašanu, analīzi un sociālās politikas, reģionālās attīstības pamatnostādņu veidošanu mūsdienu industriāli attīstītā sabiedrībā ietekmējis cits klasisks darbs. Tas ir vācu sociologa Ferdinanda Tennisa (*Ferdinand Tönnies*) zīmola darbs „Sabiedrība un kopiena” (*Gesellschaft und Gemeinschaft*). Darba nosaukumu veido divas nozīmīgas kategorijas, kas ir hrestomātiskas mūsdienu sociālās dzīves analīzei, kā arī nacionālai un reģionālai attīstības plānošanai.

Eiropēiskās identitātes tipoloģija

Zīmīgi, ka aktuālās akadēmiskās debates par eiropieša identitāti (*European identity*) balstās uz divām identitātes tipoloģijām. Viena no tām saistīta ar kategoriju sabiedrību, otra ar kategoriju kopienu. Abu izcelsme saistīta ar slaveno klasisko F. Tennisa darbu „Sabiedrība un kopiena” (Tassinari, 2003, 11).

Viena daļa zinātnieku eiropieša identitāti konstruē uz jēdziena „**sabiedrība**” fundamenta. Tas nozīmē atzīt par pareizu un likumīgu brīvā tirgus un neoliberālisma ideoloģijas noteicošo ietekmi uz sociālo procesu un sociālo problēmu veidošanos. Ferdinands Tenniss darbā „Sabiedrība un kopiena” sabiedrību analizē pēc kopienas raksturojuma darba nosaukumam pretējā secībā, t. i., kopiena un sabiedrība. Ja iepazīt šo kategoriju saturu tai secībā, kā fiksēts nosaukumā, tad sabiedrību F. Tenniss raksturo kā distancētu, šķirtu cilvēku konstrukciju (Tönnies, 2002, 63). Kopīgais sabiedrībā ir objektīvā vērtība, kuras mērvienība un vienlaikus universāla vērtība ir nauda. Sociālās gribas pamatsaturs ir maiņas akts, jo ekonomika un ar to saistītā likumdošana ir sabiedrības dzīves pamats. Ekonomika ir objektīvo vērtību ražošana un maiņa. Likumdošanā tiek nostiprinātas indivīdu dabiskās tiesības iegūt vērtības un tiek regulētas indivīdu daudzveidīgās savstarpējās attiecības un maiņas akts konvenciju un līgumu formā (turpat, 66-72). Cilvēki sabiedrībā ir savstarpēji atkarīgi, jo savu darbu kā precī, par kuru tiek maksāts naudā, maina pret dažādām precēm, kas ir citu personu darba produkts. Kopumā sabiedrību Ferdinands Tenniss konstruē uz „negatīva pamata” pēc klasiskā Adama Smita

(*Adam Smith*) formulējuma, ka sabiedrībā „katrs cilvēks ir tirgonis”. Sabiedrībā katrs tiecas pēc izdevīguma, citus atzīst un pacieš tiktāl, ciktāl tie veicina kāroto izdevīgumu. Savstarpējās attiecības sabiedrībā ir potenciāli naidīgas, līdzīgas potenciāla kara stāvoklim. Tās ir tipiskas pircēja un pārdevēja attiecības, kur katrs tiecas minimāli dot un tērēt savu īpašumu un maksimāli iegūt no citam piederoša īpašuma (turpat, 82-83).

Te būtu piebilstams, ka tirgotāja–pircēja skalā indivīdu diferenciācija veido tipoloģiju, kuras pretējie tipi ir nepiesātināmas alkatības personas un naivi, vāji, viegli apkrāpjami indivīdi.

Citi pētnieki un politikas veidotāji par eiropieša identitātes bāzes pārādību uzlūko **kopieni**. Šai sabiedrības pārvaldības modelī brīvais tirgus tiek ierobežots un regulēts, lai veidotu sociālas labklājības valsti, harmoniskāku, taisnīgāku sociālo dzīvi.

Sabiedrību Ferdinands Tenniss raksturo kā tirgu, kur indivīdi savstarpēji konkurē, meklē izdevīgumu, tā padarot sabiedrību par vietu, kas līdzinās svešumam, bet kopiena ir kā dzīvs organisms, kas veidojies uz pozitīva pamata, kur sajūtam „jūtu siltumu” un jūtamies kā mājās.

Kopiena klasiskajā F. Tennīsa interpretācijā ir vieta, kur dzīvojam kopā ar citiem kopš dzimšanas. Kopienā cilvēki ir savstarpēji saistīti dabiskām saitēm un savstarpēji atkarīgi ekonomiski un emocionāli. Starppersoniskās saistvielas te ir instinkti, pavards, galds, ieradumi, kopīgi pārdzīvojumi, atmiņas, pateicības jūtas. Te ir kopīgs īpašums un kopīgi lietojamas lietas. Te ir dzīvīgas solidaritātes jūtas un vienmēr pieejams sociāls atbalsts (turpat, 10). Kopienas trīs pamatformas ir balstītas uz vienas pakāpes līdzīgas iedarbības fenomeniem: asinīm, vietu un garu. Tās ir radniecība, kaumiņi un draudzība kā garīgi vienojoša saite (turpat, 25). Primārā kopienas forma ir ģimene. Sākotnējais kopienas arhetips ir agrārā saimniecība.

Kopienas identitātes pamatam Tenniss vēl pievieno valodu, tikumu, ticību (turpat, 10). Lasot mūsdienu tekstus par nacionālo vai reģionālo identitāti, nākas secināt, ka viss te teiktais jau reiz ticis pasacīts.

Par Tennīsa darbu var secināt, ka visas minētās kopienas formas ir saistītas ar sociālās grupas identitāti – piederības un kopības pašreferenci.

Gluzi vai idilliskā kopienas atmosfēra, kādu to atveidojis Tenniss, mūsdienu Rietumu sociālajā dzīvē sastopama retāk, un tās intensitāte kļuvusi vājāka. Sociālā dzīve makrolīmenī ir piedzīvojusi būtiskas pārmaiņas, kopš veikta šī sabiedrības un kopienas dzīves salīdzinošā analīze, tomēr mikrokopienās, kur tiek uzturēta savstarpēja atbalsta atmosfēra un saglabāts jūtu siltums, iemājo drošības izjūta un ir dzīvas piederības jūtas kopienai.

Lai mazinātu sabiedrības identifikāciju ar tirgus laukumu, mūsdienās industriāli attīstītās Eiropas valstīs reģionālās attīstības plānošanā, pilsoniskās līdzdalības veicināšanas stratēģijās un sociālajā politikā tiek

pievērsta uzmanība **kopienas attīstībai kā labas sabiedrības** nosacījumam un ideāltipam. Kopienas jēdziens ir loģiskais pamats mūsdienu Eiropas Savienības reģionālās attīstības koncepcijai un subsidiaritātes principam varas sadalījumā sociālās dzīves un procesu pārvaldībā. Kopiena ir kā tilts starp indivīdu un sabiedrību. Ekoloģija, klimata pārmaiņas ir atsevišķas brīdinošās zīmes, kas norāda, ka neregulēts brīvais tirgus ved uz katastrofu. Šo faktoru jau ņēmušas vērā vairāku industriāli attīstīto valstu valdības, ievirzot dažu nozaru attīstību brīvam tirgum neraksturīgā virzienā, kur liela peļņa nav sagaidāma. Regulēts tirgus ir sabiedrības pārvaldības civilizētības rādītājs, kas ietver rūpes par kopīgo labumu un attīstības ilgtspēju un ar to atšķiras no brīvā tirgus, kas uzstāj uz *laissez-faire* (ļaujiet darīt visu, ko gribu) principa darbību, tā ļaujot materiāliem un varas resursiem nonākt stiprāko indivīdu īpašumā.

Reģiona noteiksme un reģionālā identitāte

Reģions ir telpas strukturācijas elements, kas tiek lietots, dažādu mērķu un vajadzību rosināts, un līdz ar to tiek atšķirīgi un daudzveidīgi definēts. Definīcijas ir atkarīgas no mērķa un interesēm, tādēļ jānosaka, kas ir reģions un kur iezīmējamas tā robežas.

Jēdziens „reģions” mūsdienās veidojies no tādu parādību kā vara un teritorija savstarpējās sasaistes. Jebkura maza vai liela apdzīvotas telpas daļa – teritorija – ir varas lietojuma vieta. Vienmēr kāds indivīds vai kāda grupa to pārvalda. Reģiona un varas mērogs var būt atšķirīgs. Reģions kā vienība var būt vienas valsts teritoriālā iedalījuma daļa un daudzu valstu bloks. Līdzīga daudzveidība pieejā izpaužas reģionu klasifikācijā. Reģionu definēšanas un klasifikācijas pamatprincipu nav daudz. Tie ir ģeogrāfiskie, ekonomiskie, politiskie un kultūras raksturlielumi. Ilgtspēju saglabājušas vairākas ģeogrāfisko, ekonomisko un kultūras aspektu ietverošās reģionu definīciju un skaidrojumu grupas. Reģionu raksturošanā tiek izmantota konvencionālā, morfoloģiskā un funkcionālā pieeja (Vanags, et al., 2005, 17).

Starptautiskajā politikā ir savi īpaši mērķi reģionu definēšanai un klasifikācijai. Populārākās reģiona definīcijas starptautiskās politikas aspektā ir plaši atreferētas latviešu valodā (Ozoliņa, Ž., 2000, 37-38, 47). Vispārināti raksturojot, reģions ir kāda teritorijas daļa vienas valsts teritorijas robežās, bet kontinenta un zemeslodes mērogā reģions ir valstu grupas, kas apvienotas pēc kādas noteiktas pazīmes un mērķorientācijas. „Pasaulē ir pieņemts, ka par reģionu var saukt jebkuru lielu Zemes virsmas daļu, kura pēc fiziski ģeogrāfiskām īpašībām vai cilvēka darbības rakstura ir atšķirīga no apkārtējām daļām. Turklāt reģions pēc

kādām jēgpilnām pazīmēm ir raksturojams kā iekšēji **viendabīga telpa**³.” (Vanags et al., 2005, 16)

Telpas viendabīgumu reģionā veido dabas noteiktās reljefa un klimata īpatnības, saimnieciskās darbības un labklājības līmeņa rādītāji, pārvaldības formas un kvalitāte, dzīvesstila un kultūras dzīves savdabība.

Reģionu sadalījumā ir konstatējams izteikts relativitātes princips. Mainās terminu lietojums, mainās reģionu lielumi, daļa reģionālo veidojumu ir fleksibli – samazinās, pieaug, pārstāj pastāvēt. Tam paralēli var notikt identitātes pārstrukturācija. Latvijas gadījumā jaunāko laiku zīmīgās notikumu robežlīnijas ir 1991. gada 21. augusts, 2004. gada 1. maijs, 2009. gada vasarā īstenotā administratīvi teritoriālā reforma, kas daļai iedzīvotāju gribot negribot liek adaptēties jaunai terminoloģiskai identitātei un pielāgoties pakalpojumu saņemšanas iespējām jaunās teritoriālās pārvaldības vienībās.

Reģiona mērogs var būt viena valsts teritorijas daļa. Latvijā tādi ir kultūrvēsturiskie Kurzemes, Latgales, Vidzemes, Sēlijas reģions. Pirmās republikas laikā Latvija bija sadalīta četros administratīvajos apgabalos (mūsdienu terminoloģijā – reģionos). Tie bija Kurzeme, Latgale, Vidzeme, Zemgale un galvaspilsēta Rīga (Enciklopēdiskā vārdnīca, 1991, 1. sēj., 367).

Pašlaik Latvijā ir oficiāli definēti pieci plānošanas reģioni: Rīgas, Kurzemes, Latgales, Vidzemes, Zemgales reģions.

Krietni lielāks reģiona mērogs ir tais gadījumos, kad tiek veidotas valstu apvienības noteiktu mērķu sasniegšanai (Ozoliņa, 2000, 47). Piemēram, Baltijas jūras reģions ir viens no ģeopolitiska valstu kopas veidojuma paraugiem. Droši vienojošais pamats šim reģionam ir Baltijas jūra, visā pārējā atšķirību ir tik daudz, ka šī reģiona valstu atšķirību uzskaitījums aizņem pāris lappušu (Graudiņš et al., 2006, 12-13).

Baltijas jūras reģions kā vairāku ekonomiski spēcīgu valstu kopums var veicināt Latvijas attīstību, ja vien Latvija to racionāli izmantotu. Pieredze rāda, ka reāli ar Latviju sadarboties gribošākas un spējīgākas ir telpiski tālākas Baltijas jūras reģiona valstis, nevis tuvākās Baltijas valstis, kuru vienotība un sadarbība ir oficiālu runu jebūtības temats, bet ne realitāte.

Ģeogrāfiski tuvu valstu kopas var veidot lielus reģionus, lai kopīgi konkurētu ar citu reģionu valstīm, vienlaikus konkurējot savstarpēji, tādi reģioni ir, piemēram, Austrumāzija, Latīņamerika.

Eiropas Savienība (ES) ir uzlūkojama kā vienots visai liela mēroga reģions, kas savukārt iedalīts 271 reģionā. Eiropas Savienībā tiek apzināti veidota reģionālā politika, kuras sastāvdaļa ir reģionu ekonomiskā, sociālā un teritoriālā kohēzija, proti, saliedētība un vienotība. Šim nolūkam ir izveidots kohēzijas fonds, lai finansiāli palīdzētu mazāk

³ Autora izcēlums.

attīstītiem reģioniem izlīdzināt attīstības rādītājus līdz augstāk attīstīto reģionu līmenim. Latvijai ir pieejamas ES kohēzijas fonda finanses (*Foundation Robert Schuman. The Letter. Issue 463*). Eiropas Komisijai ir pienākums ik pēc trim gadiem ziņot par progresu ES reģionu kohēzijā. Pašreizējā kohēzijas politika ir plānota līdz 2013. gadam, bet jau 2010. gada 10. novembra ziņojumā tika izteikti priekšlikumi par kohēzijas prioritāšu ietvaru nākamajam kohēzijas plānam līdz 2020. gadam. Eiropas Savienības Statistikas birojs (*Eurostat*) regulāri publicē reģionālo gadagrāmatu, kurā tiek sniegts pārskats par ES 271 reģiona ekonomisko, sociālo un demogrāfisko attīstību (*Foundation Robert Schuman. The Letter. Issue 463*).

Piecu Latvijas reģionu plānošanas jēgai vajadzētu harmonēt ar Eiropas Savienības reģionālās politikas jēgu, kas nozīmētu pašai savas apzinātas rūpes, idejas un plānus par savas valsts konkrētu teritoriju, jo īpaši par viegli ievainojamu, depresīvu teritoriju attīstību ar Eiropas Savienības kohēzijas fonda finansējuma piesaisti, lai mazinātu brīvā tirgus peļņas orientācijas stihijas ietekmi.

Somu pētnieks A. Pāsi (*Anssi Paasi*) reģionus definējis kā vēsturiski radušās struktūras, kuru institucionalizācija balstīta uz teritoriālo, simbolisko un institucionālo veidojumu (Paasi, 2010b). A. Pāsi reģionu raksturo kā strukturētu nepārtrauktību, kas pastāvīgi mainās, tā uzsverot telpaika koordinātu sistēmas laika ass nozīmi evolūcijā – nenovēršamās sociālās, ekonomiskās, politiskās, mentālās pārmaiņas.

Reģionālās un nacionālās identitātes interference

Iepriekšējā identitātes pamatstruktūru analīze skaidri parāda, ka nošķirti un atsevišķi aplūkota reģionālā un nacionālā identitāte vienas valsts teritorijā ir abstrakcija, kas reāli nepastāv. Ja tomēr mērķis ir abas šīs identitātes formas analizēt atsevišķi vai salīdzināt, tad jāņem vērā dažas likumsakarības:

1. Dažas nacionālās un reģionālās identitātes pazīmes un simboliskās zīmes vienas valsts iedzīvotājiem ir tāpatīgas jeb pilnīgi sakrīt, piemēram, valsts pilsoniskā piederība, valsts valoda, valsts svētki, ģerbonis, karogs, himna.
2. Vairākas nacionālās un reģionālās identitātes pazīmes vienas valsts iedzīvotājiem ir līdzīgas, jo dzīve rit telpiski tuvu līdzīgos dzīves apstākļos, kas var ietekmēt dzīvesstilu un vērtīborientāciju, to vienādojot.
3. Vienas valsts robežās nacionālā un reģionālā identitāte atšķiras pēc teritoriālā apjoma. Reģionālās identitātes kvantitatīvais un saturiskais apjoms ir mazāks par nacionālās identitātes apjomu.
4. Individualizācijas tendence liek veidot un akcentēt savas lokālās identitātes īpatnības un atšķirības zīmes un pazīmes. Tā, piemēram,

katram Latvijas reģionam un apdzīvotai vietai ir savs nosaukums, ģerbonis un citas atšķirības zīmes.

5. Vairāki faktori noteikuši to, ka Latvijas piecu plānošanas reģionu ekonomiskās, sociālās attīstības līmenis un politiskās pārvaldības kvalitāte ir atšķirīga. Ir vāji un spēcīgi reģioni, laba un slikta pārvaldība.

Nacionālā un reģionālā identitāte var dažādās kombinācijās pārklāties. Reģionālā identitāte var būt nacionālās identitātes daļa, piemēram, daļa iedzīvotāju Latvijā var identificēt sevi ar to Latvijas kultūrvēsturisko vai administratīvo reģionu, kurā dzīvo, dzimuši, auguši. Ja atšķirīgās identitātes iztēlotas kā apla ģeometriskās figūras, tad reģionālā identitāte būtu mazāks identitātes aplis, kas iekļauts plašākā nacionālās identitātes aplī. Dažas sociālas grupas un indivīdi savu reģionālo identitāti saista ar plašākiem pārnacionālu reģionu identitāšu ietvariem, identificējot sevi, piemēram, kā ziemeļnieku, rietumnieku, eiropieti, kosmopolītu vai ko citu.

Nacionālā un reģionālā identitāte sasaistās ar indivīda un sociālas grupas telpisko identifikāciju. Valsti un reģionu kā telpiski ierobežotu teritoriju raksturo daudzas dažādas konkrētas pazīmes: reljefa, ainavas un klimata īpatnības, lokālo apstākļu determinētā varas vai pārvaldības forma, saimnieciskā darbība kā izdzīvošanas un labklājības līmeņa determinants, kultūras īpatnības (valoda, tradīcijas, rituāli), mentalitātes īpatnības. Valsti un reģionus nošķir telpiskās un sociālās robežas, kas piesaista iedzīvotājus šai vietai vai liek tiem bēgt no šīs vietas un norobežo no citas vietas iedzīvotājiem.

Vispārīnnot var teikt, ka nacionālā un reģionālā identitāte var tikt interpretētas kā jēdzieni, lai analizētu saikni starp sociāliem aktoriem un institucionalizācijas procesu (turpat).

Nacionālā identitāte salīdzinājumā ar reģionālo identitāti, ja abas salīdzina vienas valsts mērogā, ir plašāka pēc apjoma, un tā ir sensitīvāks dažādu interešu un uzskatu grupu darbības un mijiedarbības lauks.

Valsts teritorija, kurā esam dzimuši, pēc Rietumu civilizācijas normām nozīmē pilsonisko piederību šai valstij un šīs valsts nacionālo identitāti. Etniskā identitāte ir atšķirīga identitātes forma salīdzinājumā ar nacionālo identitāti, tā ir šaurāka pēc apjoma un personiskāka. Šos identitātes veidus daļa publiski aktīvo personu Latvijā nesaprot, bet daļa saprot un apzināti šķeļ un naido sabiedrību. Sekas masu apziņas ietekmēšanai ar šādu ideoloģiju ir destruktīvas, tās blakusefekti ir kopīgā labuma atstāšana novārtā un valsts vājināšana. Pret šo grupu naidīgi vērsas radikālie nacionāļi, un tā ieņem aizsardzības pozīciju un kļūst piesardzīga. Tās identitātei ir daļējas nenoteiktības statuss, jo savas fiziskās izcelsmes teritorijā šīs grupas cilvēki kļuvuši par svešiniekiem. Līdz ar to pašsaprotamas ir šīs grupas rūpes galvenokārt par sava ekonomiskā kapitāla vairošanu. Dažus

idejiskos avotus radikālas nacionālās identitātes pamatošanai (faktiski tā ir etniskā identitāte) norādījis E. Smits: „Nacionālās identitātes (biežāk gan nacionāla rakstura) ideja ir gluži parasta 18. gadsimta rakstnieku doma, sevišķi raksturīga Monteskjē un Ruso. Patiesi, Ruso deklarēja: „Pirmais princips, kas mums jāievēro, ir nacionālais raksturs; katrai tautai ir savs raksturs, tā vajadzētu būt; ja tautai nav sava rakstura, mums jāsāk ar to, ka jāpiešķir tai raksturs.”” (Smits, 1997, 83) Ruso toni E. Smits raksturo kā autoritāru, tas atgādinot „vadoņu” runu toni, kad viņi uzrunā „tautu”. Pie šī radikālā nacionāļu spārna pievienojama Herdera kultūrpopulistiskā ideja, ka katrai tautai piešķirams ģenialitātes statuss, kas kā patiesa tās identitāte atrodama „etniskās pagātnes” dzīlēs.

Ideja par ģenialitātes statusu ir radniecīga, pat tāpatīga izredzētības idejai, kuru dažas tautas sev piedēvējušas kopš seniem laikiem, bet citas šo sev glaimojošo pašreferenci pielaiķojušas ne tik sen. Vēsturiskie notikumi parasti ir ļoti nepatīkami un traģiski, ja šāda augstprātība un lepnība savijas ar ekonomisko un varas interešu īstenošanu.

Cits, cildenāks vērtību mērs eiropēiskās nacionālās identitātes izpratnei lietots apgaismības laikmeta humānisma idejās. Šīs idejas neaprobežojas ar dzīves materiālo līmeni – tās ietiecas gara sfērā. Tās aicina sabiedrību, pirmkārt, uz vienotību, jo vienojošais ir kopīgā teritorija jeb dzimtene, tēvu zeme, otrkārt, uz saliedēšanos, „brālīgumu nācijas ietvaros – franču *patriots* Lielās franču revolūcijas laikā to sauca par *fraternité*⁴. Nācijas zemtekstā ietvertā metaforiskā ģimene šeit atdzimst pasaulīgi politiskā izskatā – kā pilsoņu savienība” (turpat, 84). Te varētu piebilst, ka brālības idejas izpratne var paplašināties līdz cilvēces mērogam. Tik cildeni un vareni tas izskan Bēthovena 9. simfonijā, kuras fragments ir izvēlēts par Eiropas Savienības himnu.

Nacionālā un etniskā identitāte vienas valsts iedzīvotāju vidū var pārklāties atšķirīgi. Daļai varētu būt svarīgas abas identitātes, daļai svarīgāka ir tā nacionālā identitāte, kas atbilst mūsdienu Rietumu civilizācijas standartam. To iedibināt rosinājusi pagalam rūgtā vēsturiskā pieredze, kuras mācībstunda stratēģiski domājošiem politiķiem likusi sociālo dzīvi Eiropā ietekmēt tā, lai nepieļautu, ka notikumu traģiku nāktos piedzīvot atkārtoti.

Noslēdzot identitāšu pārklāšanās diskursu, jānorāda, ka identitātes ne vien pārklājas, bet arī veido dažādus alķīmiskus savienojumus. Tas tiek izmantots socializācijā un manipulācijās ar apziņu. Spēcīgākās un mazākās kopienas formas, kāda ir ģimene, un cilvēka pieķeršanās jūtas savai ģimenei tiek izmantotas nacionālisma ideoloģijā. E. Smits norāda, ka ģimeniskā identitāte ir visspēcīgākā, tādēļ tā ir reāls šķērslis plašākas sociālas identitātes veidošanai un tādēļ ģimenes metaforu izmanto nacionālas

⁴ Brālība.

un etniskas identitātes veidošanai un stiprināšanai. „Nācija tiek iztēlota kā milzum liela ģimene, tās locekļi – kā dzimtenes mātes vai tēvzemes brāļi un māsas, kas runā savā mātes valodā. Nācijģimene tādā kārtā nostājas pāri katrai individuālajai ģimenei un ieņem tās vietu, turklāt izraisot tikpat stipru pieķeršanos un uzticību tai, kāda pastāv īstā ģimenē. Pat tur, kur iecietīgi izturas pret savu zemes stūrīti un ģimeni cienu tā, kā tas pienākas, nācijas valoda un simbolika aizstāv savas priekšrocības un ar valsts un pilsonības institūtu palīdzību izdara uz ģimeni juridisku un birokrātisku spiedienu.” (Turpat, 86)

Secinājumi

- Sociālas grupas un individuālās identitātes pamats ir kopīgais un piederība kopīgajam. Nozīmīgākais kopīgais ir saistīts ar telpas parametriem: lokalitāti – ģeogrāfisko vietu, kurā nācijas piedzimt un dzīvot.
- Sociāli nozīmīgākais identitātes pamats ir ģimene kā arhetipiska kopienas forma.
- Nacionālo identitāti veidojošā un saglabājošā institūcija ir valsts ar sev raksturīgiem varas instrumentiem: likumdošanu, birokrātiju, tiesu, policiju, cietumiem, armiju. Valsts pamatresursi ir teritorija un iedzīvotāji. Valsts savu autonomiju un atšķirību no citiem valstiskiem veidojumiem rāda semiotiski ar identitātes simboliskām zīmēm, kas vienlaikus ir tās iedzīvotāju nacionālās identitātes simbolika.
- Institucionāli nozīmīgākā identitāte ir nacionālā identitāte, jo definē indivīda valstisko piederību pilsonības institūcijai un apvieno valsts iedzīvotājus. Citas identitātes pazīmes fragmentējas un kombinējas visdažādākos variantos. Tās ir lielākā mērā atkarīgas no indivīda brīvās gribas.
- Kultūras aspektā identitātes kopīgais pamats ir valoda, normas, tradīcijas, rituāli, vērtību sistēma, reliģiskas un filozofiskas idejas, dzīvesstils.
- Laika dimensijā sociālo grupu aspektā ir konstatējama paaudzes identitāte. Vienai paaudzei raksturīgais kopīgais ir tās dzīvi ietverošās sociālās reālijas, vēsturiskie notikumi, vērtības, dzīvesstils.
- Telpiskās robežas nacionālai un reģionālai identitātei atšķiras pēc mēroga. Nacionālās identitātes robežas ir identas ar valsts robežām. Reģionālās identitātes mērogs var būt mainīgs robežās no valsts teritorijas daļas līdz pārnacionālam telpiskam izvērsumam, kas var būt daudzu tuvumā esošo valstu bloks, kontinents, ģeogrāfiskā lokalizācija. Grupas un indivīda identitātes mērogi telpas aspektā ir atšķirīgi, sākot ar dzimto vietu, reģionu valsts robežās, nacionālo valsti un beidzot ar plašāku pārnacionālu veidojumu.

- Reģionu apjomā un sadalījumā ir konstatējams relativitātes princips. Reģionu apjoms un nosaukums var mainīties. Tam paralēli notiek identitātes pārstrukturizācija.
- Identitāšu interference ir likumsakarība, kas izriet no atšķirīgiem identitātes veidiem un saturiskiem apjomiem. Tās pārklājas līdzīgi koncentriskiem apļiem.
- Garīgās saites ar vietu un cilvēkiem – kā fiziskiem, tā garīgiem radiniekiem – ir nemateriāla, fiziski neiznīcināma identitātes forma.
- Individuālā identitāte kolektīvās nacionālās un reģionālās identitātes ietvarā ir pašidentifikācijā atklāta patība, kas sastāv no daudzu identitāšu savijuma un pārklāšanās.

Literatūra

- Enciklopēdiskā vārdnīca 2 sējumos.* (1991). 1. sēj. Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 447 lpp.
- Foundation Robert Schuman. (2010). *The Letter*. Issue 463. Nov. 15th. Retrieved November 21.
- Graudiņš, R., Krūma, K., Ozoliņa, Ž., Rostoks, T., Pelnēns, G. (2006). *Baltijas jūras reģions pēc Eiropas Savienības paplašināšanās: attīstības scenāriji*. Rīga: Zinātne, 171. lpp.
- Ozoliņa, Ž. (2000). *Latvijas drošības politikas reģionālie aspekti*. Rīga: Izglītība, 256. lpp.
- Paasi, A. (2010a). *Region and place: regional identity in question*. Retrieved June 30. Pieejams: http://phg.sagepub.com/cgi/pdf_extract/27/4/475
- Paasi, A. (2010b). *Bounded spaces in the mobile world: Deconstructing 'regional identity'*. Retrieved June 30. Pieejams: <http://www3.interscience.wiley.com/journal/118910649/abstract>
- Schwartz, K. Z. S. (2006). *Nature and National Identity after Communism. Globalizing the Ethnoscape*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, p. 288.
- Simmel, G. (1992a). Selbsterhaltung der sozialen Gruppe. In: *Ders. Gesamtausgabe. Bd. 11. Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, S. 556-686.
- Simmel, G. (1992b). Der Raum und die räumlichen Ordnungen der Gesellschaft. In: *Ders. Gesamtausgabe. Bd. 11. Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, S. 687-790.
- Simmel, G. (1995). Soziologie des Raumes. In: *Ders. Gesamtausgabe. Hrsg. Otthein Rammstedt. Bd. 7*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, S. 132-183.
- Smits, E. D. (1997). *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB, 223. lpp.
- Tabuns, A. (red.) (2001). *National, State and Regime Identity in Latvia*. Riga: Baltic Study Centre, p. 271.
- Tassinari, F. (ed.) (2003). *The Baltic Sea Region in the European Union: Reflections on Identity, Soft-Security and Marginality*. Gdansk-Berlin: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität zu Berlin, p. 104.
- Tönnies, F. (2002). *Community and Society. Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*. Mineola, New York: Dover Publications, 294 p.

- Vanags, E., Krastiņš, O., Vilka, I., Locāne, V., Šķiņķis, P., Bauere, A. (2005). *Dažādā Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas*. Rīga: Latvijas Statistikas institūts. Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 586. lpp.
- Zimmels, G. (2000a). Lielpilsētas un garīgā dzīve. Grām.: Stepčenko, A. (red.). *Nauda. Dzīvesstils. Identitāte*. Rīga: Latvijas Universitāte, 27.-38. lpp.
- Zimmels, G. (2000b). Nauda modernajā kultūrā. Grām.: Stepčenko, A. (red.). *Nauda. Dzīvesstils. Identitāte*. Rīga: Latvijas Universitāte, 13.-26. lpp.
- Гидденс, Э. (1999/1993). *Социология*. Москва: Эдиториал УРСС, с. 703.

Dina Bite

JĒDZIENA „REĢIONS” INTERPRETĀCIJA UN REĢIONU ATTĪSTĪBAS TEORIJU PĀRSKATS

Reģions ir plaši lietots jēdziens gan publiskajā telpā, gan dažādās zinātņu nozarēs. Kā daudziem bieži izmantotiem jēdzieniem, arī reģionam ir vairākas definīcijas, izpratnes un skaidrojumi, turklāt tiem ir sarežģīti atrast kopsaucēju.

Latvijas sabiedrībā pēdējā laikā ar jēdzienu „reģions” vai „reģionāls” nereti apzīmē perifēriju jeb laukus, nošķirot Rīgu kā centru no pārējās Latvijas teritorijas. Tomēr šāda jēdziena „reģions” lietošana nav korekta un nesaskan ne ar reģionālās politikas nostādnēm, ne ar zinātniskajām atziņām reģionu pētījumos.

Šī raksta mērķis ir apkopot būtiskākās reģiona interpretācijas un attīstības teorijas, akcentējot reģiona un reģionu attīstības sociālos aspektus. Rakstā pievērsta uzmanība reģiona skaidrojumam, reģionu klasifikācijai, reģionu attīstības teorijām vecā un jaunā reģionālisma perspektīvā.

Atslēgvārdi: reģions, reģionu attīstība, reģionālisms, konverģence, diverģence.

Ievads

Reģions ir plaši lietots jēdziens gan publiskajā telpā, gan dažādās zinātņu nozarēs. Kā daudziem bieži izmantotiem jēdzieniem, arī reģionam ir vairākas definīcijas, izpratnes un skaidrojumi, turklāt tiem ir sarežģīti atrast kopsaucēju.

Latvijas sabiedrībā pēdējā laikā ar jēdzienu „reģions” vai „reģionāls” nereti apzīmē perifēriju jeb laukus, nošķirot Rīgu kā centru no pārējās Latvijas teritorijas. Tomēr šāda jēdziena „reģions” lietošana nav korekta un nesaskan ne ar reģionālās politikas nostādnēm, ne ar zinātniskajām atziņām reģionu pētījumos.

Šī raksta mērķis ir apkopot būtiskākās reģiona interpretācijas un attīstības teorijas, akcentējot reģiona un reģionu attīstības sociālos aspektus. Rakstā pievērsta uzmanība reģiona skaidrojumam, reģionu klasifikācijai, reģionu attīstības teorijām vecā un jaunā reģionālisma perspektīvā.

Reģiona interpretācija

Reģionam kā atsevišķai izpētes vienībai pastiprināta uzmanība tika pievērsta pēc Otrā pasaules kara beigām, kad aktualizējās telpiskās plānošanas jautājumi. Reģionu pētniecībai pievērsušies vairāku zinātņu

pārstāvji – ģeogrāfi, ekonomisti, teritorijas plānotāji, sociologi, tādēļ reģiona izpratne un interpretācija ir atkarīga no zinātņu nozares un pētījuma mērķa.

Sākotnējais, visām zinātņu nozarēm kopīgais pieņēmums ir tāds, ka reģions attiecas uz noteiktu teritorijas daļu, kurā ir kopīgas īpašības. Vispārējā praksē ir pieņemts, ka par reģionu var saukt jebkuru lielu zemes virsmas daļu, kura pēc fiziski ģeogrāfiskām īpašībām vai cilvēku darbības rakstura atšķiras no apkārtējām teritorijām. Reģionus raksturo iekšēja viendabība kultūras, saimnieciskajos un politiskajos procesos (Vaidere, Vanags, 2006). Ar kultūru tiek saprastas reģiona iedzīvotāju sociālās organizēšanās prakses, normas, valoda.

Atbilstoši ģeogrāfiskajai perspektīvai reģionu identificē pēc šādām pazīmēm:

- 1) noteiktai teritorijas daļai piemīt zināmas vienojošas īpašības;
- 2) noteikta teritorijas daļa ir funkcionāli neatkarīga;
- 3) noteikta teritorijas daļa, pār kuru ir vienota ekonomiska, politiska vai administratīva vara (Dunford, 2006).

Klasifikācijā minētie kritēriji ir salīdzinoši vispārīgi, tādēļ nepieciešama interpretācija, ko ietver minētās vienojošas īpašības (ģeogrāfiskas pazīmes, piemēram, līdzenums vai piejūras teritorija, kultūras pazīmes, piemēram, reliģija, valoda). Tāpat var diskutēt par funkcionālās neatkarības izpratni, kas rada jautājumu par reģiona lielumu, jomām, kādās reģions ir funkcionāli neatkarīgs. No minētajiem kritērijiem precīzākais un vieglāk atpazīstamais ir pēdējais, kas uzsver vienotu ekonomisku, politisku vai administratīvu varu. Šis aspekts pārsvarā tiek lietots plānošanā, reģionālajā politikā, pētniecībā, jo tas iezīmē skaidras robežas reģionu nošķiršanai un arī dažādu problēmu pētīšanai reģionā. Reģionu administratīvais statuss ir mēģinājums grupēt iedzīvotājus vai vietas loģiskās vienībās administratīvu mērķu sasniegšanai, jo telpiskas atšķirības rada nepieciešamību pēc atšķirīgām administratīvām struktūrām. Administratīvā struktūra paredz to, ka administratīvai autoritātei piemīt vara pieņemt lēmumus noteiktā teritorijā (European Regional ..., 2009). Administratīvās robežas vienkāršo politikas īstenošanu, tomēr administratīvais iedalījums ne vienmēr saskan ar to, kā reģiona robežas izjūt reģiona iedzīvotāji – kā tas atspoguļojas viņu dzīvesveidā, paradumos, praksēs. Tādēļ izpētes vērti jautājumi ir vienojošo īpašību un funkcionālās neatkarības aspekti, jo tie dod iespēju salīdzināt reālo, faktisko reģionu ar administratīvi noteiktajām robežām, proti, pārbaudīt, vai reģions funkcionē. Kopumā reģiona definēšanai zinātniskajā literatūrā netiek veltīta plaša diskusija, ko var skaidrot ar plašām jēdziena interpretācijas iespējām. Par būtiskāku izpētes jautājumu tiek uzskatītas reģionālās izaugsmes vai pagrimuma problēmas, nevis jēdziena skaidrošana. Daži autori pieņem, ka reģions ir ģeogrāfiska un ekonomiska realitāte, un atbilstoši šim pieņēmumam veido

pētījumu. Reģions kā sociāla realitāte ir viens no reģionālās zinātnes pētniecības virzieniem, tomēr reģionu attīstības pētījumos uzsvars tiek likts uz ekonomiskajiem aspektiem. Tādēļ attiecībā uz reģiona definēšanu un attīstību dominējošās ir ekonomikas zinātnes pārstāvju idejas un teorijas.

Par vienu no klasiskajām pieejām tiek dēvēta vācu ģeogrāfa Valtera Kristallera (*Walter Cristaller*) un ekonomista Augusta Loša (*August Losch*) centrālās vietas teorija. Atbilstoši tai reģions tiek definēts kā centrālo vietu jeb pilsētu hierarhiska sistēma. Katrā reģionā ir neliels skaits augstākas pakāpes pilsētu (*high order cities*) un liels skaits zemākas pakāpes pilsētu (*lower order cities*). Pilsētas pakāpe, savukārt, tiek noteikta ar preču piedāvājuma dažādību pilsētā (tirgus lielums). Pilsētas importē preces no augstākas pakāpes centriem un eksportē preces uz zemākas pakāpes centriem, un nemijiedarbojas ar sava līmeņa centriem (Dawkins, 2003). Šī definīcija palīdz izprast telpisko struktūru reģionos un uzsver stingru robežu nepieciešamību starp reģioniem. Tomēr centrālās vietas teorija tiek dēvēta par ideālistisku modeli apdzīvotu vietu sistēmas un savstarpējo saišu veidošanās procesā (Agarval, 2009), jo tā nevar pamatot dažādas reālajā dzīvē sastopamas nobīdes no šī modeļa. Piemēram, centrālās vietas teorija zināmā mērā zaudē savu nozīmi globalizācijas apstākļos, par ko liecina vismaz divi piemēri:

- 1) vājinās reģionu robežu nozīme – dažkārt ārējās saites reģiona pilsētām veidojas ciešākas nekā iekšējās saites;
- 2) mazākajām, hierarhiski zemāko līmeņu pilsētām nav obligāta atkarība no lielākajām reģiona pilsētām – ekonomisko un citu resursu plūsma var notikt, apejot lielās pilsētas.

Tātad globalizācijas procesi zināmā mērā mazina robežu nozīmību un apdzīvotu vietu hierarhiju reģionā. Piemēram, lauku teritoriju un lielo pilsētu vai starptautisko tirgu apvienošanās var notikt arī bez citu apdzīvotu vietu starpniecības (*mediation*) (Hinderink, Titus, 2002). Līdz ar to ne vienmēr pāreja no laukiem uz lielpilsētām (un otrādi), kur katram apdzīvotu vietu līmenim ierādīta sava funkcija, ir pakāpeniska.

Plaši atzīta pieeja ir reģionu definēt ar telpiski savstarpēji atkarīga jeb „mezgla” darba tirgus jēdzieniem. ASV ekonomisti Edgars Hūvers (*Edgar Hoover*) un Frenks Džaratāni (*Frank Giarratani*) uzskatīja, ka mezgla reģioniem ir divas būtiskas īpašības:

- 1) reģioni ir iekšēji integrēti tādā pakāpē, ka cilvēkresursu, kapitāla un preču plūsmas reģiona iekšienē ir izplatītākas, biežākas nekā ar citiem reģioniem;
- 2) reģionā dažādas aktivitātes vērstas uz apkārtējo teritoriju vienu punktu jeb mezglu, kas ir pieņemts par dominējošo vietu jeb mezgla vietu (Dawkins, 2003).

Abi autori šādas īpašības piedēvē t. s. funkcionāli integrētam reģionam, kurā pastāv ekonomiska mijiedarbība (to mēra ar preču,

pakalpojumu, naudas, cilvēkresursu plūsmām un pat ar telefona zvanu biežumu, un citām transakcijām). Otrs reģionu tips ir t. s. homogēnais tips, kurš pēc dažādu pazīmju izvērtēšanas ir relatīvi viendabīgs jeb vienvēidīgs. Šīs pazīmes var būt iedzīvotāju darba specializācija, ienākumi, labklājības līmenis, etniskais sastāvs un citi faktori. Abi autori uzskata, ka reģionu robežas vajadzētu vilkt pēc iekšējās homogenitātes pakāpes, ko nosaka minētie faktori (Hoover, Giarratani, 1999). Salīdzinot ar centrālās vietas teoriju, mezgla teorija ir vairāk piemērota reģiona funkcionālai analīzei, lai analizētu saites starp dažādiem aģentiem.

Harijs Ričardsons (*Harry W. Richardson*) mezgla konceptu papildināja ar policentriska jēdzienu, kas reģionā paredz vairākus mezglus un perifēriju, starp kuriem ir iekšēja funkcionāla integrācija (Richardson, 1979). Savukārt Kārļa Foksa (*Carl Fox*) ieviestais jēdziens „funkcionāls ekonomisks rajons/apgabals” ir mezgla pieejas variants, kas balstīts uz uzskatu, ka centrālā mezgla dominēšana pār perifēriju ir izskaidrojama ar darbaspēka telpisko atkarību no blakus esošiem nodarbinātības centriem (Fox, Kumar, 1994). Šī teorija nodrošina konceptuālo bāzi ekonomisko reģionu shēmām, un tā tiek izmantota gan praktisku, gan teorētisku iemeslu dēļ:

- 1) teorija tiek iekļauta dažādos statistiskos mērījumos, līdz ar to ir skaidra atbilstība jeb saistība starp reģionālo analīzi un sociālās labklājības analīzi;
- 2) teorija iekļauj telpu un telpisko integrāciju starp ekonomiskām vienībām (piemēram, telpa parādās darbaspēka transportēšanas izmaksās);
- 3) teorija ļauj norobežot reģionus, ja to nodrošina racionāls ekonomisks pamatojums (Dawkins, 2003).

Šīs teorijas problēma ir tā, ka tehnoloģiju un komunikāciju attīstība nereti vājina darbaspēka virzību uz centru, piesaistot to citiem nodarbinātības un pakalpojumu centriem. Tāpēc mūsdienās ir arvien grūtāk novilkt robežas starp reģioniem. Tāpat šo pieeju ierobežo politiski novilktais robežas, kas reti saskan ar ekonomiski funkcionālu teritoriju.

Tātad kā būtiskākās teorijas ekonomikas zinātnē attiecībā uz reģionu definēšanu var uzskatīt centrālās vietas teoriju un mezgla teoriju, kuras mūsdienās tiek izmantotas reģionālās politikas realizēšanā un jaunu konceptuālu ideju attīstīšanā.

Reģionus kā noteiktas teritorijas daļas citu no cita nošķir kopīgas pazīmes. Šīs pazīmes nosacīti var iedalīt divās grupās:

- 1) pazīmes, kuras raksturo reģiona telpisko dimensiju jeb objektīvo realitāti;
- 2) pazīmes, kuras raksturo reģiona netelpisko dimensiju jeb subjektīvo realitāti (Rengasami, 2008).

Objektīvo realitāti raksturo noteikti klimatiskie apstākļi, dabas objekti, noteikta flora un fauna, savukārt subjektīvā realitāte ietver tās

vērtības, normas, idejas un kārtību, kādu radījuši attiecīgā reģiona iedzīvotāji. Zinātniskajās aprindās pastāv diskusija par objektīvās un subjektīvās realitātes nozīmīgumu.

Viens viedoklis aizstāv ideju, ka noteicošās ir reģiona objektīvās pazīmes, kas ietekmē vietējo iedzīvotāju darbību, savstarpējās attiecības, dzīvesveidu. Viljams Kronons (*William Cronon*), piemēram, apraksta Čikāgas reģionu kā vēsturisku modeli, kur ekonomiskie spēki ir atkarīgi no Čikāgas upes un Mičigana ezera (Dawkins, 2003). Arī amerikāņu žurnālists Džoels Gerau (*Joel Garreau*) grāmatā „Ziemeļamerikas deviņas nācijas” (*The Nine Nations of North America*) analizē reģionālo atšķirību (nodarbošanās, dabas resursi) transformēšanos būtiskās iedzīvotāju pasaules uzskata atšķirībās, tāpēc var runāt par subnacionālu identitāti, kas nereti ir svarīgāka par nacionālu un pārnacionālu identitāti (North America .., 2010).

Otra pieeja vairāk akcentē sociālo attiecību specifiku, uzskatot, ka reģions nav nejaušs ekonomisko, sociālo un politisko procesu rezultāts. Reģiona iedzīvotāji lieto telpu un rada reģionu, darbojoties atbilstoši saviem mērķiem. Tādējādi reģions ir resurss, ko vienlaikus rada un izmanto reģiona iedzīvotāji (Johnston, 1991). Līdzīgas idejas 20. gs. 60. gados puda amerikāņu antropologs Edvards Hols (*Edward Twitchel Hall*), izstrādājot t. s. *proxemic* jeb telpiskās distances teoriju. Pēc E. Hols domām, cilvēki uztver un lieto telpu atkarībā no kultūras īpatnībām. Hols analizēja, kā indivīdi veido telpu ap sevi un plašākā mērogā, ieviešot intīmās, sociālās un publiskās telpas jēdzienu un analizējot tos dažādu kultūru kontekstā (Brown, 2009). Var piekrist abām minētajām perspektīvām, taču jāuzsver, ka reģionu veido subjektīvās un objektīvās realitātes mijiedarbība. Kopumā reģionus var definēt kā politiski, ekonomiski, sociāli noteiktas realitātes, kas rodas iedzīvotāju un lokālo dabas resursu mijiedarbības ietekmē.

Sociologi savā izpētē vai nu pievēršas reģionu subjektīvajai dimensijai, analizējot, kādas sociālas pazīmes atšķir vienu reģionu no otra, vai arī meklē objektīvās un subjektīvās realitātes saskares punktus, proti, kādā veidā noteiktas teritorijas daļas telpiskās īpašības ietekmē iedzīvotāju dzīvesstilu, savstarpējās attiecības, kopīgas kultūras veidošanos. Socioloģiskā izpratnē reģionu var definēt kā teritoriju, kurā sociāli un vides faktori kombinējas un veido relatīvi homogēnu sociālo struktūru. ASV ekonomiste Anna Mārkusena (*Ann Markusen*) reģionu definē kā vēsturiski attīstījušos, savstarpēji saistītu teritoriālu sabiedrību, kas pārvalda apkārtējo fizisko, sociālekonomisko, politisko un kultūras vidi, turklāt telpiskā struktūra atšķiras no citiem reģioniem un citām lielām teritoriālām vienībām, pilsētām un valstīm (Toland, Yoong, 2005).

Zinātniska un politiska diskusija raisījies arī par reģionu robežām. Tām raksturīgs gan formālais, gan neformālais aspekts. Formāli reģioni

tiek nodalīti administratīvu un politisku mērķu realizēšanai, un šīs robežas ir skaidri noteiktas. Neformālās robežas turpretī ir neskaidras, jo dažādu resursu plūsmas un iedzīvotāju mijiedarbība šķērso formālās reģionu robežas un savā ziņā „sapludina” reģionus. Tādēļ viens no uzskatiem pauž, ka reģionu no citiem reģioniem nošķir relatīva homogenitāte, unikalitāte, identifikācija, kā arī neskaidras robežas (Rengasami, 2008).

Formālās reģionu robežas iemieso jēdziens „plānošanas reģioni”, kas pēc savas būtības norāda uz politisku un administratīvu kontroli pār reģionu (Dawkins, 2003). Šīs pieejas priekšrocība ir skaidri novilkta robežas starp reģioniem, saskaņā ar tām politiķi un plānotāji veido un ievieš reģionālo politiku. Pieejas trūkums ir tas, ka ekonomiskie un vides reģioni reti kad saskan ar politiskajām robežām. Vēl reģionus var nošķirt atbilstoši tajos esošajiem dabas resursiem, ekosistēmām vai citām ģeogrāfiskām pazīmēm, kas liecina par dabas resursu sistēmu un cilvēku savstarpēju atkarību un mijiedarbību. Reģionu var definēt kā lielākas sistēmas (valsts) subsistēmu. Šeit svarīgi ir attīstīt iekšējas saites reģionā – jo stiprākas tās būs, jo stiprāka būs sistēma kopumā (Rengasami, 2008).

Socioloģijas zinātnē reģions parasti tiek pieņemts kā sociāla kategorija un priekšplānā tiek izvirzīti sociālie procesi reģionos. Atsevišķos gadījumos ir būtiski pievērsties arī reģionu robežu veidošanās apstākļiem, proti, pētīt reģionalizāciju kā sociālo prakšu un sociālo procesu rezultātu un reģionu kā īpašu sociālās dzīves realitāti, jo robežas var būtiski ietekmēt iedzīvotāju ikdienu materiālā, nemateriālā, sociālā, emocionālā, psiholoģiskā, ekonomiskā un politiskā ziņā. Tā sauktā vecā reģionālisma pārstāvji (E. B. Haas, K. Deutsch u. c.) apskata reģionu kā noslēgtu, ierobežotu vienību, kurā sociālo aģentu savstarpējā mijiedarbība relatīvi maz iziet ārpus reģiona robežām. Tomēr jaunā reģionālisma piekritēji (B. Hettne, B. Jessop, I. B. Neumann u. c.) reģionu robežas un sociālo aģentu saites uztver kā difūzas, elastīgas, un tas var tikt izmantots atsevišķu indivīdu, grupu un reģiona mērķu sasniegšanā. Ja mēģinātu salīdzināt reģionu robežas atbilstoši iepriekš minētajām objektīvajām un subjektīvajām pazīmēm, tad tās noteikti atšķirtos, un tas nenoliedzami sarežģītu politikas ieviešanas un zinātniskās izpētes darbu. Līdz ar to atbilstoši jaunā reģionālisma paradigmai mūsdienās tiek uzsvērtas reģionu administratīvās robežas. Noteikta teritorija tiek sadalīta reģionos, kuros pēc tam tiek realizētas pārvaldes funkcijas un kurus var zinātniski pētīt. Var diskutēt par to, kādu apstākļu ietekmē tiek pieņemts lēmums veidot robežas starp reģioniem, kurš atkal noved pie objektīvās un subjektīvās reģiona izpratnes. Objektīvā realitāte (noteikts klimats, flora, fauna, reljefs utt.) pati par sevi nerada nepieciešamību pēc teritorijas sadalīšanas noteiktās vienībās. Būtiskāka šeit ir subjektīvā realitāte jeb indivīdu un sociālu grupu pieņemtie lēmumi. Piemēram, viens no ģeogrāfijas zinātnes pārstāvjiem, Džordžs Kimbls (*George Kimble*), ir izteicies, ka „reģionalizācija ir cenšanās novilkt

robežas, kuras neeksistē, ap teritorijām, kur tas nav svarīgi” (Rengasami, 2008). Tas nozīmē, ka principā reģions ir intelektuāla kategorija jeb sociāla konstrukcija, kas radīta politisku, administratīvu un arī zinātnisku mērķu dēļ. Šai domai pievienojas arī vācu sociologs Georgs Zimmels (*Georg Simmel*), sakot, ka telpu var sadalīt un ierobežot sociālu mērķu labad. Robežas, kā uzskata G. Zimmels, *nav telpisks fakts ar socioloģiskām sekām, bet gan socioloģisks fakts, kas redzams telpiski* (Fearon, 2008). Kērtiss Vuds (*Curtis Wood*) uzsver: lai arī reģiona politiskās un administratīvās robežas nav redzamas telpiski, reģiona iedzīvotājus tās ietekmē ne mazāk kā reģiona fiziskās īpašības (Wood, 2008). Tas apstiprina iepriekš minēto domu par to, ka reģions ir subjektīvi radīta teritoriāla vienība, kur realizēt politiskos, administratīvos, ekonomiskos mērķus.

Atbilstoši Eiropas Komisijas interpretācijai reģionam piemīt identitāte, ko veido specifiskas ainavas, klimata, etniskās piederības un kopīgas vēstures īpašības. Reģionu robežas var būt dabiskas (upes, kalni), vēsturiskas un administratīvas. Ideālā gadījumā iedzīvotāji akceptē reģionu robežas un tās veido homogēnu, optimāla lieluma reģionu (European Regional .., 2009).

Kā redzams, reģionu definīcijas ietver dažādus aspektus. Tas, kuri aspekti tiek uzsvērti katrā konkrētā pētījumā, ir atkarīgs no pētījuma mērķa un specializācijas. Ja šīs definīcijas gribētu piemērot konkrētas valsts situācijai, tad katru reizi reģionu sadalījums izskatītos citāds. Turklāt tās ir teorētiskas shēmas, kas dzīvē vienkāršā un tīrā veidā nekur nepastāv. Socioloģiskā izpratnē reģions var tikt pielīdzināts sistēmai, kuru veido noteikti struktūrelementi (apdzīvotas vietas) un starp kuriem ir funkcionālas saites. Plašākā mērogā reģionu var uzskatīt par vienu no struktūrvienībām, kas veido valsti vai citu administratīvu vienību kā sistēmu. Šādā kontekstā jāpēta attiecības un saites starp vairākiem reģioniem. Reģions veidojas objektīvo un subjektīvo faktoru nepārtrauktā mijiedarbībā, uzturot vairāk vai mazāk stingras robežas ar ārējo vidi. Socioloģiskā nozīmē jāuzsver tas, ka reģions, neraugoties uz tā fiziskām, objektīvām īpašībām, ir sociāla konstrukcija – gan robežu novilkšana, gan reģiona definēšana ir atkarīga no indivīdu, sociālu grupu, institūciju darbības un mijiedarbības.

Reģionu klasifikācija

Reģionu klasifikācija ir tikpat daudzveidīga kā reģiona definēšana, kas atkarīga no izpētes mērķa un fokusa. Ģeogrāfijas zinātne piedāvā šādus reģionu klasificēšanas principus:

- 1) reģioni kā teritorijas vienības, t. sk. statistikas reģioni (izmantošanai pētniecībā);
- 2) reģioni kā instrumenti darbībai (administratīviem un plānošanas mērķiem);

- 3) reģioni kā pētījumu mērķis un rezultāts (objektīvās realitātes meklējumi). Šeit tiek uzskatīts, ka objektīvi reģionus nošķir problēmu un iespēju apzināšanās, kā arī spēja šīs problēmas risināt ar dažādām attīstības aktivitātēm (Rengasami, 2008).

Reģionus var klasificēt pēc noteikta indikatora. Atbilstoši šai pieejai izšķir viena faktora reģionus (lauksaimniecības, ekonomiskais reģions) un vairāku faktoru jeb saliktos reģionus:

- 1) homogēns reģions – viendabīgs ģeofizikālais raksturojums (klimate, topogrāfija u. tml.), viendabīga nodarbinātības struktūra, nodarbošanās modelis, migrācija, iedzīvotāju blīvums, resursi un ražošanas struktūra;
- 2) heterogēns (polarizēts, mezgla, funkcionāls) reģions – izteikts reģiona centrs, kur apkārtējo teritoriju iedzīvotāji saņem pakalpojumus. Līdz ar to starp centru un perifēriju pastāv atšķirības dzīves līmeņa, pieejamo pakalpojumu, ienākumu ziņā. Dažkārt reģionā veidojas vairāki mezgla punkti; tas atkarīgs no attāluma starp apdzīvotām vietām. Mezgla reģions sniedz izpratni par funkcionālām saitēm starp apdzīvotām vietām (cilvēkresursu, naudas un materiālu resursu plūsmas starp dažāda lieluma apdzīvotām vietām). Šeit vērojams funkciju sadalījums starp hierarhiski dažādām vietām; mezgla punktos ir plašāka spektra funkcijas nekā apkārtējās teritorijās (piemēram, pastāv gan pamatskola, gan augstskola). Apkārtējās teritorijas ir atkarīgas no centra pakalpojumiem (nevar nopirkt to, ko nepiedāvā). Mezgla punkti vienmēr ir pilsētas. Būtiskākā heterogēna reģiona īpašība ir savstarpēja atkarība, un tā lielums ir atkarīgs no transporta un citām komunikācijas iespējām (Rengasami, 2008).

Reģionus var klasificēt pēc attiecībām (makro-, mezo- un mikro-), kas liecina par mērogu, kurā tiek analizētas dažādas struktūras un iedzīvotāju attiecības:

- 1) makroreģions – tas var būt valsts vai vairāku valstu līmenī (lielās valstīs nākamais hierarhiskais līmenis aiz nacionālā līmeņa reģiona). Makroreģiona būtiskākā funkcija ir nozīmīgu projektu realizēšana (ceļa izbūve, upes ielejas sakārtošana), tādēļ makroreģions dažkārt pārkāpj formālās mazāku reģionu robežas;
- 2) mezoreģions – parasti ar to tiek saprasti valsts līmenī esošie reģioni. Šeit nozīmīga ir reģionu iekšēja homogenitāte, taču tas var būt veidots arī kā mezgla reģions;
- 3) mikroreģions – tas var būt rajonu/apgabalu līmenī, zemākais reģionu hierarhijā un teritorijas plānošanā. Šīni līmenī ir precīzākās datubāzes un kompakta administrācija. Lielpilsēta (mezgla punkts) šai gadījumā var būt viens mikroreģions, savukārt piepilsētas teritorija – otrs mikroreģions. Dažkārt mēdz izšķirt vēl mazākus reģionus, taču tas ir atsevišķu plānošanas aktivitāšu (*grass-root*

planning) gadījumos, kad iedzīvotāji negaida attiecīgā pakalpojuma saņemšanu no tuvākā mezgla punkta (Rengasami, 2008).

Vēl reģionus var klasificēt pēc reģionu veidojošiem faktoriem (spēkiem) – ģeogrāfiskais, vēsturiskais, kultūras reģions. Viens no reģionu definēšanas un interpretācijas būtiskiem aspektiem ir reģionu lielums, kā arī attīstības līmenis:

- 1) attīstīts reģions – attīstītu reģionu raksturo preču un pakalpojumu pieaugums, augsts IKP utt. Dažkārt reģions var kļūt pārāk attīstīts, kad, piemēram, kļūst pārāpdzīvots. Tomēr klasiski attīstīts reģions ir antonīms atpalikušam reģionam. Tas nozīmē, ka reģionā tiek izmantoti dažādi pieejamie resursi un potenciāls;
- 2) atpalicis/depresīvs reģions – tā veidošanos ietekmē ļoti dažādi faktori, kas tā vai citādi attiecināmi uz ekonomikas attīstību. Šeit ir svarīgi iedzīvotājiem nodrošināt iztikas līdzekļus;
- 3) neitrāls (vidējs) reģions – pie šī tipa tiek pieskaitīta jaunu pilsētu/satelītu veidošanās (Rengasami, 2008).

Ņemot vērā iepriekš minētos skaidrojumus, jāsecina, ka katrā konkrētā gadījumā reģiona robežas ir atšķirīgas gan pēc funkcionāliem, gan pēc administratīviem faktoriem. Reģionus var izšķirt dažādos mērogos, piemēram, nacionālā un pārnacionālā līmenī. Sadalot noteiktas teritorijas (valsti) reģionos, var izmantot normatīvos vai analītiskos kritērijus. Atbilstoši tiem reģioni tiek klasificēti šādi:

- 1) normatīvie (formālie) reģioni – tiek veidoti saskaņā ar politisko pieeju, kur pamatā ir pašvaldību funkcijas, iedzīvotāju skaits un citas administratīvas pazīmes. Tiem ir skaidri noteiktas teritoriālās robežas un administratīvās struktūras;
- 2) analītiskie (funkcionālie) reģioni – tiek veidoti pēc ģeogrāfiskām, sociālekonomiskām pazīmēm. To viendabīgumu raksturo noteiktas īpašības, funkcijas vai procesi (piemēram, Rīgas aglomerācija, pierobeža) (Vanags, Vilka, 2005).

Katram no šiem reģionu tiptiem ir savas stiprās un vājās puses. Normatīvie reģioni ir salīdzinoši stabili, nemainīgi, plaši atzīti, tādēļ tos izmanto statistikas mērķiem un pētījumu veikšanai. Analītiskie savukārt parāda objektīvo realitāti, telpiskā dalījuma funkcionalitāti. Šinī reģionu iedalījumā tiek uzsverta reģionu duālā daba – no vienas puses, reģionu ierobežo administratīvi noteikumi, no otras puses, reģions ir funkcionāli veidojusies teritorijas vienība. Šo aspektu saskaņošana pētījumos ir viena no metodoloģiskām problēmām. Normatīvo reģionu piemērs ir plānošanas reģions – tā lielums un funkcionalitāte ir atkarīgi no valsts reģionālās politikas, valsts lieluma (mazās valstīs ir tikai viens plānošanas reģions) un tā mērķis ir nodrošināt visu iedzīvotāju minimālās vajadzības, tādēļ tam jābūt optimāla lieluma un ar pietiekošu kapacitāti, lai varētu veikt reālas darbības.

Eiropas Savienībā izveidota t. s. NUTS (*Nomenclature of Units for Territorial Statistics* – Statistiski teritoriālo vienību nomenklatūra) sistēma jeb hierarhija, lai atsevišķu valstu reģionus varētu salīdzināt un tādējādi varētu vadīt izmaiņas ES administratīvajā struktūrā. NUTS tika izveidota 20. gs. 70. gadu sākumā, taču kopš tā laika ir ieviestas vairākas izmaiņas (pēdējās stājušās spēkā 2008. gada janvārī) (European Regional .., 2009).

Atbilstoši NUTS klasifikācijai tiek veikti dažādi pētījumi, noskaidrots t. s. perifērijas indekss u. tml. Kādā pētījumā, kas veikts ES valstīs, reģioni klasificēti šādi:

- 1) perifērie reģioni (lauku reģioni ar lauksaimniecisku vai industriālu ievirzi);
- 2) tūrisma reģioni (dažādas intensitātes);
- 3) reģioni ar augstiem kapitālieguldījumiem (industriālie reģioni ar apkārtējām teritorijām vai bez tām);
- 4) reģioni ar augstu cilvēkkapitāla ieguldījumu (terciāri reģionālie centri un centrālās aglomerācijas);
- 5) urbāni reģioni (industriālas pilsētas, terciāras pilsētas, metropoles) (Aumayr, 2006).

Procesu, kurā tiek klasificēti reģioni, sauc par reģionalizāciju. Šeit svarīgs ir klasifikācijas mērķis, tādēļ mēdz izšķirt ekonomisko, ģeogrāfisko, sociālkulturālo reģionalizāciju, kas atkārtoti apliecina reģiona interpretācijas un reģionu dalījuma potenciālo daudzveidību.

Klasiskās reģionu attīstības teorijas

Reģionu attīstības jēdziens bieži tiek lietots politikas mērķos un zinātniskajos pētījumos, tādēļ ir būtiski noskaidrot, kādas ir teorētiskās atziņas par reģionu attīstību, kādi ir galvenie konceptuālie pamatojumi, kas pievēršas attīstības ierosinātāju un mehānismu skaidrojumam. Šajā apakšnodaļā sniegts hronoloģisks reģionu attīstības teoriju izklāsts, izmantojot Kaseja Dokinsa (*Casey J. Dawkins*) teoriju tipoloģiju: konverģences teorijas, diverģences teorijas, strukturālisma teorijas.

Viena no definīcijām apgalvo, ka reģionu attīstība ir jaunu labumu radīšana noteiktā jomā noteiktā laika posmā, kā arī tā rāda, cik lielā mērā palielinājušies noteiktas teritorijas iedzīvotāju ienākumi (Dunford, 2006). Ar jaunu labumu radīšanu tiek saprasti veidi, kā reducēt nabadzību, nevienlīdzību, bezdarbu un kā paaugstināt cilvēku spējas un sasniegt brīvību, un iegūt zināmas vērtības jeb kvalitātes, piemēram, labu veselību, izglītību, drošību u. c. Attīstība paredz darbības, kuru rezultātā noteikta teritorija kļūst noderīgāka vai produktīvāka cilvēkiem, kas tajā dzīvo. Attīstība nereti tiek asociēta ar ideju, ka noteiktas vietas un to iedzīvotāji var pārvietoties no zemākas organizēšanās pakāpes uz augstāku. Tādējādi attīstība ir process, kurā iedzīvotāji vienlaikus ir sociālie aģenti un

labumu saņēmēji. Ilgu laiku reģionu attīstība (labklājība) tika saistīta ar ekonomisku izaugsmi, ienākumu un nodarbinātības līmeņa paaugstināšanos. Pēdējos gados ekonomiskais faktors ir paplašināts ar sociāliem, ekoloģiskiem, politiskiem un kultūras aspektiem. Piemēram, sociālās nevienlīdzības mazināšana, vides ilgtspējas nodrošināšana, labas pārvaldības izveidošana un kultūras dažādības atzīšana arī ir uzskatāmas par reģiona attīstības rādītājiem tās plašākajā nozīmē. Tomēr, tā kā eksistē ārkārtīgi daudz attīstības definīciju, tad jāatzīst un jāpieņem, ka attīstība ir sociāla konstrukcija, sociāli determinēts jēdziens, ko nosaka konkrētas cilvēku grupas intereses, pieredze noteiktā vietā un laikā (Pike, 2007).

Reģionu attīstības analīzei ir būtiski noskaidrot attīstības ierosinātāju. Pirmie teorētiskie skaidrojumi tika izstrādāti 20. gadsimta sākumā, un to kopīgā īpašība bija ekonomikas izaugsmes vai pagrimuma analīze (Dawkins, 2003). Tas nozīmē, ka sākotnēji reģionu attīstība tika skaidrota ekonomiskā determinisma kontekstā.

Turpmāk sniegts reģionālās attīstības teoriju retrospektīvs ieskats. Nosacīti tās var iedalīt divās paradīgmās, kas pievēršas ekonomikas un reģionu attīstībai: reģionu attīstības konverģences/diverģences teorijas un strukturālisma perspektīva.

Reģionālās attīstības teorija ir radusies no intelektuāli atšķirīgām tradīcijām. Par būtiskākām šeit jāuzskata neoklasiskā tirdzniecības teorija un izaugsmes teorija, kas aizstāv ideju par to, ka ekonomika starp reģioniem laika gaitā kļūst līdzīgāka vai atšķirīgāka. Sākotnējās idejas par ekonomisko attīstību, ko puda neoklasiskā ekonomikas teorija, bija bez telpiskās perspektīvas („netelpiskas”). Vēlāk parādījās krasi atšķirīgi redzējumi par reģionālo attīstību. Viena daļa teorētiķu uzsvēra reģionu robežu nozīmes mazināšanos un reģionu saplūšanu (konverģenci), kamēr citi – arvien pieaugošās atšķirības starp reģioniem (attīstītās valstis un attīstības valstis). Līdz ar to reģionālās ekonomikas attīstības teorijas atšķiras pēc tā, vai koncepcija atbalsta konverģenci vai diverģenci. Tiek uzskatīts, ka reģionālās ekonomiskās attīstības teorijas konceptuālo pamatojumu veido piecas teorijas: starpreģionālā konverģences hipotēze, lokalitātes teorija un reģionālā zinātne, ārējās (eksternālās) ekonomikas teorija, telpiskās konkurences modeļi un centrālās vietas teorija.

Starpreģionālā konverģences hipotēze balstās uz neoklasiskās ekonomiskās teorijas atziņām par to, ka laika gaitā darbaspēka izmaksas un citi rādītāji starp reģioniem izlīdzinās jeb tiecas uz konverģenci. Atbilstoši šai idejai jebkurš reģions cenšas izmantot savas priekšrocības, specializēties, intensificēt ražošanu un atbilstoši tam organizēt izdevīgu tirdzniecību ar citiem reģioniem (Dawkins, 2003). Šādā funkcionālā veidā katrs reģions atrod savu izaugsmes iespēju, specializējas un starp reģioniem mazinās atšķirības. Lielākā daļa turpmāko teoriju ir skatāmas kontekstā ar kritiku un ņemot vērā domas par konverģences hipotēzi un neoklasisko

ekonomiku. Vairāki autori izmantoja šīs idejas, lai skaidrotu savu pieeju reģionālās ekonomikas dažādiem aspektiem.

Lokalitātes teorija un reģionālā zinātne (*Location Theory and Regional Science*) izveidojās kā atbilde tam, ka tradicionālajā ekonomikas analizē telpa ņemta vērā. A. Veibers (*Alfred Weber*), E. Hūvers (*Edgar Hoover*), M. Grīnhuts (*Melvin Greenhut*), V. Izards (*Walter Isard*) attīstīja formālas matemātiskas metodes optimālai ražošanas izvietošanai, aprēķinot izejmateriālu un gala produktu transportēšanas izmaksas. Atbilstoši šai idejai firmām vajadzētu atrasties tuvu tirgiem, ja galaprodukta naudas izteiksme ir lielāka par ieguldījumiem. Un otrādi – firmām vajadzētu atrasties tuvāk izejmateriālu avotiem, ja izejmateriālu naudas izteiksme ir lielāka par galaprodukta vērtību (tādā veidā tiek ietaupītas transportēšanas izmaksas). Šī teorija gan nedod plašu skaidrojumu reģionu ekonomiskajai attīstībai, tomēr idejas par transporta izmaksu nozīmi būtiski ietekmēja turpmāko teoriju attīstību. Valters Izards izveidoja saikni starp lokācijas teoriju un t. s. reģionālo zinātni, kas pēta telpas ietekmi uz ekonomisku lēmumu pieņemšanu. Šī analītiskā metodoloģija kļuva par reģionālās politikas profesionālā instrumentārija sastāvdaļu.

Ārējās (eksternālās) ekonomikas teorija (*External Economies*). Iepriekš minētās lokācijas teorijas trūkums ir tas, ka izmaksu priekšrocības izejvielu avotiem vai tirgum tika modelētas tikai iekšējā ekonomikā. Alfreds Māršals (*Alfred Marshall*) uzskatīja, ka vairākas ražotnes var veidot klasterus tādu iemeslu dēļ, kas nav saistīti ar iekšējās transporta sistēmas īpašībām. Firmas var apvienoties vienuviet, ietekmējoties no ārējām ekonomikām. Tālāk šīs eksternālās ekonomikas tika iedalītas t. s. lokalizācijas ekonomikās (vienas specializācijas firmas vienā teritorijā) un urbanizācijas ekonomikās (kad vienkopus izvietojas dažādas specializācijas ražotnes).

Telpiskās konkurences modeļi (*Models of Spatial Competition*). H. Hotelings (*Harold Hotelling*) aizsāka ideju par telpas nozīmi preču cenas noteikšanā. Proti, telpiskais tuvums dod firmām tirgus varu – tuvējie pircēji būtu gatavi maksāt vairāk par precēm, ko var patērēt bez transportēšanas izmaksām. Tai pašā laikā pircēji izplatīšanas līnijas galā cieš no augstām transportēšanas izmaksām. Citi autori šo ideju ir papildinājuši; un šie modeļi rāda, ka ražotņu koncentrācijai ne vienmēr ir līdzsvarots iznākums (jo sevišķi sociālā jomā).

Centrālās vietas teorija (*Central Place Theory*). Pirmie mēģinājumi salikt kopā perspektīvas, kas ved pie vispārējas firmu izvietojuma teorijas, pieder V. Kristalleram un A. Lošam. Kristallers pirmais definēja centrālās vietas teoriju, aprakstot dažāda lieluma pilsētu sadalījumu Vācijas dienvidos. Lošs idejas papildināja ar ekonomisko aspektu – t. s. pieprasījuma konusu heksagonālā tirgus apgabalā. Tas nozīmē, ka firmu tirgus teritorijas relatīvais lielums (teritorija, kur tiek pārdotas firmas preces) ir

atkarīgs no ekonomikas mēroga un transportēšanas izmaksām. Par centrālo vietu dēvē to, kurā daļēji sakrīt dažādu produktu tirgus teritorijas. Tādā veidā firmu konkurence pēc lielākas tirgus telpas rada hierarhiski strukturētu pilsētu sistēmu atkarībā no to lieluma un produktu dažādības līmeņa (Dawkins, 2003). Citiem vārdiem, centrālās vietas teoriju var nosaukt par pilsētu tirdzniecības izvietojuma teoriju. Centralitāte, pēc Kristallera domām, nozīmē pilsētas svarīgumu, ko nosaka funkciju kvantitāte un kvalitāte. Viena no būtiskākajām centrālās vietas/pilsētas funkcijām ir organizēt resursu plūsmu un mijiedarbību ar perifērajām teritorijām. Centrālā vieta ir preču un pakalpojumu avots apkārtējām teritorijām. Centrālās vietas nozīmību un apdzīvoto vietu hierarhiju veido vairāku faktoru kopums: iedzīvotāju skaits, preču piedāvājums apkārtējo teritoriju iedzīvotājiem, ērtības, transporta tīkls, banku, kultūras un izglītības pakalpojumi, pārvaldes un administratīvās funkcijas. Vēl jāņem vērā telpiskā konkurence, centrālās vietas spēja ieviest jaunas funkcijas (Rengasami, 2008). Tiek uzskatīts, ka Kristallers izveidojis pilnīgāko apdzīvotības modeli.

Minētās teorijas veido konceptuālo pamatu turpmākajām teorijām par reģionu attīstību. Piemēram, centrālās vietas teorijas pārstāvji dod teorētisku ietvaru transporta izmaksu saistībai ar reģiona izaugsmi vai pagrimumu. Ārējās skalas/mēroga idejas ir pārņēmuši neoklasiskās teorijas piekritēji, kas apraksta elastīgas specializācijas tradīcijas. Šīs teorijas pieņemts dalīt konverģences un diverģences teorijās.

Konverģences teorijas ir uz eksportu balstītā teorija un neoklasiskā eksogēnās izaugsmes teorija.

Uz eksportu balstītā teorija (*Export Based Theory*). Duglass Norts (*Douglas North*) apgalvo, ka reģionālā izaugsme vietējās politiskajās, ekonomiskajās un sociālajās institūcijās ir atkarīga no reģiona atbildes ārējās pasaules pieprasījumam. Turklāt šim mērķim reģionā nav jāievieš daudzas ražotnes; eksportēt var arī roku darba izstrādājumus, pakalpojumus un lauksaimniecības preces. Reģionam augot, tā ekonomika kļūst arvien dažādāka, un laika gaitā reģions zaudē savu identitāti jeb robežas starp reģioniem zaudē savu nozīmību. Reģions Norta izpratnē ir teritorija, kas attīsta kopīgu eksporta bāzi (Rengasami, 2008). Norts eksportu saredzēja kā vienīgo alternatīvu reģiona izaugsmei, jo tādējādi tiek piesaistītas ārzemju investīcijas. Norta uzskati tika kritizēti, jo viņš maz uzmanības pievērša piedāvājuma aspektiem vai arī gadījumiem, kad eksports nav reģiona attīstības vienīgā determinante. Šī teorija ir izteikta eksogēni ierosinātas attīstības pieeja.

Neoklasiskā eksogēnās izaugsmes teorija (*Neoclassical Exogenous Growth Theory*). Atšķirībā no eksporta bāzes teorijas šī pieeja skaidro investīciju piedāvājumu reģionos, analizējot darbaspēka un kapitāla plūsmas starp reģioniem. Tika uzskatīts, ka starpreģionu konverģence notiek

straujāk nekā starpvalstu konverģence, jo saplūšanu veicinošie faktori ātrāk izplatās starp reģioniem (Dawkins, 2003).

Diverģences (novirzīšanās) teorijas lielā mērā radušās kā alternatīva konverģences teorijai. 20. gs. 60. gados tika veikti empīriski pētījumi, kas pierādīja, ka pastāv būtiskas atšķirības starp industrializētām valstīm un zemāk attīstītām valstīm iedzīvotāju dzīves līmeņa ziņā.

Kumulatīvā pamatojuma (cēloņsakarības) teorija (*Cumulative Causation Theory*). Gunnars Mirdals (*Gunnar Myrdal*) uzskatīja, ka izaugsmes process kļūst pašpietiekams, neatkarīgs kumulatīvās cēloņsakarības procesā. Zemāk attīstīti reģioni gan piedāvā mazāk atalgotu darbaspēku, tomēr labumu no tā gūst augstāk attīstīti reģioni (tie, kas izvieto savas ražotnes vājākos reģionos). Mirdals uzskatīja, ka atpalikušie reģioni var gūt labumu no citu reģionu izaugsmes, pateicoties inovāciju izplatīšanās efektam, un tas izpaužas galvenokārt ar kapitāla un darbaspēka plūsmu uz labāk attīstītiem reģioniem. Vēlāk šī pieeja tika papildināta ar idejām no eksporta pamata teorijas, ieviešot jēdzienu „efektivitātes alga”. Apgrozījuma pieaugums augsti industrializētiem reģioniem dod priekšrocības starptautiskajā tirgū. Kumulācijas efekts iestājas, kad ārēji faktori palielina pieprasījumu pēc industriālām precēm. Alga naudas izteiksmē var būt vienāda visos reģionos, bet efektivitātes alga (naudas alga, dalīta ar darba produktivitāti) tiecas būt zemāka industriālos reģionos (jo produktivitāte ir augstāka). Jo vairāk šie reģioni saražo, jo zemāka kļūst efektivitātes alga un reģions kļūst pašpietiekams, minimāli atkarīgs no citiem reģioniem. Kopumā šī teorija skaidro nevienlīdzīgas attiecības starp vairāk un mazāk attīstītiem reģioniem.

Izaugsmes pola teorija (*Growth Pole Theory*). Fransuā Perū (*François Perroux*) ieviesa izpratni par telpu kā spēku jeb telpu kā mijiedarbības tīklojumu, ko satur kopā centrīces spēks. Izaugsmes pols Perū interpretācijā ir saites starp firmām un ražošanas uzņēmumiem – jo ciešākas saites starp šiem aģentiem, jo straujāk attīstās reģions. Alberts Hiršmens (*Albert Hirschman*) izaugsmes pola teorijai pievienoja atziņas par to, kā polarizēti reģioni var palīdzēt attīstīties blakus teritorijām un vāji attīstītiem reģioniem (*hinterlands*), taču polarizētai izaugsmei var būt arī negatīvi efekti attiecībā uz vājākiem reģioniem. Alberts Hiršmens uzskatīja, ka lielāku efektu un līdz ar to straujāku attīstību var sagaidīt no investīcijām ekonomikas sektoros, kur ir plašs kontaktu/sadarbības tīkls (Bunker, 1989). Līdzīgu perspektīvu pārstāvēja Džozefs Frīdmens (*Joseph Friedman*), vairāk uzsverot vietējās politiskās pārvaldes (pašvaldības) un uzņēmēju lomu reģiona attīstībā. Tai pašā laikā vietējo iedzīvotāju vadīšanas prasmes ir atkarīgas no reģiona attīstības vēstures (Dawkins, 2003). Izaugsmes pola teorija izskaidro procesus, kuru rezultātā dažiem reģioniem attīstība ir vieglāka, ātrāka (lētāka), kamēr citiem nākas saskarties ar dažādām grūtībām.

Kopumā konverģences/diverģences teorijas reģionu attīstību skaidro ar faktoriem, kas tuvina vai attālina reģionu ekonomiskai izaugsmei.

Strukturālisma teorijas reģionu attīstību analizē kā strukturālu regulējumu veidošanās procesu gan reģiona iekšienē, gan ārpusē. Attīstība tiek skatīta kā evolucionārs, secīgs, no iepriekšējās pieredzes atkarīgs process cauri dažādiem ekonomiskā brieduma posmiem.

Pakāpju/sectoru teorija (*Stage/Sector Theory*). Šī koncepcija pārstāv strukturālisma pieejas agrīno periodu. Reģionālā attīstība šeit tiek saistīta ar konkrētas tautsaimniecības nozares (sektora) attīstību, piemēram, ar lauksaimniecību. Kā būtiskākie reģionu attīstības posmi tiek nosaukti lauksaimnieciskais, industriālais, eksporta ražošanas posms. Sākotnēji reģions ir nosacīti pašpietiekams, taču pamazām iesaistās mijiedarbībā ar apkārtējām teritorijām, darba dalīšana izmainās tā, lai reģions specializētos. Jozefs Aloizs Šumpēters (*Joseph Alois Schumpeter*) uzskatīja, ka reģionu attīstības posmus nošķir inovāciju ieviešana. Viņaprāt, inovācijas veidojas „radošā sabrukšanā”, kad vecās idejas tiek aizstātas ar jaunām. Līdzīgas idejas pārstāv Volts Vitmens Rostovs (*Walt Whitman Rostow*), proti, ilgtspējīgu attīstību nodrošina jaunu ražošanas līdzekļu ieviešana. Alans Preds (*Alan Pred*) analizēja, kādā veidā informācijas plūsmas struktūra ietekmē pilsētu sistēmas ekonomisko attīstību (kā iepriekš teikts, reģionu var definēt arī kā pilsētu sistēmu). Atbilstoši viņa teorijai telpiskās informācijas plūsmas tendences pilsētām dod priekšrocības ekonomiskajā izaugsme, vienlaikus stiprinot šo sistēmu. Atšķirībā no izaugsmes pola teorijas Preds uzskatīja, ka saites starp organizācijām metropolēs stiprina pašas organizācijas, taču nedod labumu apkārtējām teritorijām. Vērnons Hendersons (*Vernon Henderson*) aprakstīja, kādā veidā ražošanas struktūras izmaiņas ietekmē pilsētu lielumu, un secināja, ka pilsētas izaugsme ir atkarīga no tā, kāda nozīme ekonomiskajā struktūrā ir pilsētā attīstītai ražošanai jeb specializācijai (Dawkins, 2003). Sektoru teorija uzsver ekonomisko aktivitāšu trīs sektorus – primāro (izejvielu iegūšana), sekundāro (ražošana), terciāro sektoru (pakalpojumi). Augsti attīstītos reģionos/valstīs dominē terciārais sektors (t. s. terciārās civilizācijas posmā 70% nodarbināto strādā pakalpojumu sfērā) (Rengasami, 2008). Sektoru un pakāpju teorija pieder pie t. s. endogēnās attīstības teorijām, tādēļ to vājais punkts ir ārēju faktoru ignorēšana.

Peļņas/produktu cikla teorija (*Profit/Product Cycle Theory*). Reimonds Vernons (*Raymond Vernon*) uzskatīja, ka reģionu attīstība ir atkarīga no ražošanas struktūras reģionā, ko galvenokārt ietekmē eksports. Sākot eksportēt jaunu produktu, uzņēmumiem cenu atšķirība starp reģioniem ir mazāk svarīga, taču, produktu standartizējot, samazinās nepieciešamība pēc elastības un palielinās reģionālo atšķirību loma. Piemēram, tikko produkta ražošana tiek standartizēta, uzņēmums sāk nodarbināt lētāku darbaspēku no zemāk attīstītiem reģioniem. Vēlāk šo

ideju pārņēma Anna Mārkusena, paplašinot izpratni par konkurences struktūras izmaiņām dažādos produkta attīstības posmos un saistot to ar reģionu attīstību (Dawkins, 2003).

Ražošanas restrukturācijas teorija (*Industrial Restructuring Theory*). Šīs grupas teorijas uzskatāmas par nosacīti jaunākām pieejām strukturālisma kontekstā. 20. gs. 70.–80. gadu aktualitāte bija rūpniecības īpatsvara samazināšanās un pakalpojumu sektora palielināšanās, darbaspēka un kapitāla starptautiskā mobilitāte, kā arī arvien pieaugošas atšķirības darbaspēka izmaksās (t. sk. pēc dzimtes un etniskā principa). Šajā laikā parādījās tāds jēdziens kā „darbaspēka telpiskā stratifikācija”. Teorētiski aprakstīja saistību starp ražošanas organizācijas struktūru un kapitāla un darbaspēka tirgu reģionā (piemēram, tiešas ārzemju investīcijas izārda tradicionālo reģiona darbaspēka struktūru). Dorīna Mesija (*Doreen Massey*) un Ričards Mīgans (*Richard Meegan*) rakstīja par uzņēmumu stratēģijām darbaspēka samazināšanas nolūkos: intensifikācija, investīcijas un tehnoloģiskas izmaiņas, racionalizācija, kas tādā vai citādā veidā ietekmē reģiona attīstību. Attiecībā uz pakalpojumu sektora attīstību Tjeri Noels (*Thierry J. Noyelle*) un Tomass Stenbeks (*Thomas M. Stanback*) savos pētījumos konstatēja, ka notiek korporatīvo aktivitāšu centralizācija un zemākā līmeņa „balto apkaklišu” amatu decentralizācija. Maikls Storpers (*Michael Storper*) un Ričards Vokers (*Richard Walker*) pievērsa uzmanību darbaspēka sociālajām atšķirībām reģionos (kultūras, sociālo institūciju, pieprasījuma īpašības) un tam, kā uzņēmumi šīs atšķirības izmanto peļņas gūšanai (Dawkins, 2003).

Elastīgā specializācija un tīkla teorija (*Flexible Specialization and Network Theory*). Šī pieeja fokusējas uz mijiedarbības modeļiem jaunajos ražošanas attīstības apvidos. Elastīgā specializācija nozīmē piemērot preces un pakalpojumus jauniem, mainīgiem apstākļiem. Tiek pētīti un aprakstīti uzņēmumu tīkli, kurus saista kopīga informācija un zināšanas, turklāt šie tīkli vairāk balstās uz uzticēšanos nekā uz hierarhiskām autoritātēm organizācijās. Anna Lī Sakseniana (*Anna Lee Saxenian*) aprakstīja Silīcija ielejas panākumus, izmantojot ražošanas struktūras jaunās iespējas un sasniedzot zemu attīstīta reģiona augšupeju. Silīcija ielejas ražošanas struktūra bija balstīta uz blīviem sociāliem tīkliem un elastīgu specializāciju un uzņēmējdarbību. Šis reģions empīriski tika salīdzināts ar citu reģionu, kurā dominēja neliels skaits birokrātiski organizētu neatkarīgu uzņēmumu, kuru vērtības bija norobežošanās un neatkarība. Maikls Porters (*Michael E. Porter*) analizēja reģionālo klasteru saistību ar valsts konkurētspējas veicināšanu. Tai pašā laikā reģionālie uzņēmumu klasteri sekmē informācijas, ideju un inovāciju apmaiņu, sevišķi, ja uzņēmumiem ir kopīgas lokālās un nacionālās vērtības un normas. Atbilstoši citu autoru uzskatiem tīkli attīsta un pastiprina uzticēšanos starp uzņēmumiem. „Tīklotā reģiona” galvenās priekšrocības ir spēcīgas

publiskā un privātā sektora institūcijas ražošanas atbalstam, kanāli ātrai jaunu tehnoloģiju izplatībai, augsts starpuzņēmumu mijiedarbības līmenis, kā arī augsts tādu uzņēmumu īpatsvars, kuri ievieš inovācijas (Dawkins, 2003).

Marksistiskā teorija (*Marxist Theory*) ir viena no konceptuālām pieejām, kas skaidro strukturālas izmaiņas ekonomikā, īpaši uzsverot nevienmērīgu reģionu attīstību. Atšķirībā no konverģences/diverģences teorijām marksisti uzskata, ka atkarībā no dažādiem faktoriem reģionu izaugsme vai pagrimums ir epizodisks un nevienmērīgs. Marksisti reģionālās un ekonomiskās izmaiņas skaidro kā ekonomikas un ražošanas vēsturiskās attīstības rezultātu šķiru konflikta kontekstā. Reģionālā attīstība tiek saistīta ar vājāk attīstīto reģionu ekspluatāciju, koloniālismu un citu finansiālu un industriālu dominēšanu. Spāņu izcelsmes sociologs Manvels Kastels (*Manuel Castell*) raksta, ka reģiona attīstība jāvērtē sociālo un politisko attiecību vēsturiskā kontekstā, analizējot katram reģionam raksturīgās varas attiecības (nelīdzsvarotas sociālās attiecības). Nevienlīdzīga reģionu attīstība tiek skaidrota arī kā kapitāla pretrunu telpiskas izpausmes. Tāpat marksisti apraksta darbaspēka diferenciaciju saistībā ar reģionu attīstību. Kopumā marksisti pievēršas tam, kādā veidā kapitālisma nevienmērīga attīstība rada ekonomisku diferenciaciju starp reģioniem.

Minētās teorijas var uzskatīt par pamatu reģionu attīstības skaidrošanai no ekonomiskās perspektīvas. Šīs pieejas var iedalīt arī citādi, par kritēriju izvēloties izaugsmes ierosinātāju:

- 1) endogēni (iekšēji) ierosināta attīstība (piem., sektoru teorija, pakāpju teorija);
- 2) eksogēni (ārēji) ierosināta attīstība (piem., eksporta bāzes modelis);
- 3) telpiski ierosināta attīstība (piem., izaugsmes punkta, centrālās vietas teorija) (Rengasami, 2008).

Arī citur zinātniskajā literatūrā var sastapt idejas par to, vai attīstību ierosina ārēji vai iekšēji faktori. Pie ārējiem faktoriem biežāk tiek minēts eksporta pieprasījums un līdz ar to dažādi ārējie ienākumu avoti, turpretī pie iekšējiem faktoriem tas ir investīciju piedāvājums dažādām ekonomiskām aktivitātēm. Paralēli tam tiek aprakstītas vertikālās saites (nodrošina izaugsmi), horizontālās saites (nodrošina ietekmes izplatīšanos) un papildinošās saites starp sociālajiem aģentiem.

Reģionu attīstības koncepcijas jaunā reģionālisma perspektīvā

Līdz 20. gadsimta beigām reģionu vairāk uztvēra kā politisku un ekonomisku procesu iznākumu, bet pašlaik reģiona nozīme ir palielinājusies, tas reprezentē sociālās un ekonomiskās dzīves pamatu (Macleod, Jones, 2007). Kopumā reģionu attīstības analīze ciešā saistībā ar

ekonomiskajiem procesiem bija populāra līdz apmēram 20. gs. 80. gadiem. Pēc tam teorētiski pakāpeniski sāka atzīt arī citu faktoru ietekmi uz reģionu attīstību. Tika pievērsta uzmanība dažādu līmeņu politikas veidotāju jeb subjektu lomai reģiona attīstībā, piemēram, sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem u. c.

Tai pašā laikā mainījās arī ekonomiskais skatījums uz reģionu attīstību. Tā sauktais jaunais reģionālisms balstās uz ideju par ekonomikas izlīdzināšanos (ekonomikas normalizēšanos) starp stiprākiem un vājākiem reģioniem. Ekonomikas normalizēšanās liek uzsvāru uz ražošanu un saražoto preču eksportu (Gleeson, 2003). Šī pieeja būtībā balstās uz tradicionālu pieeju reģionu attīstībā – uz neoklasisko teoriju. Tā uzsver ekonomikas izšķirošo nozīmi reģionu konverģences vai diverģences virzienā (Rybakovas, 2007).

Vietas attīstības jeb reģionālisma teorijas uzsver attiecību izmaiņas starp teritoriju un funkcijām, kā arī reģionālās ražošanas sistēmas sociālo konstrukciju nozīmi. Reģionālā politika ir vērsta uz reģionālu decentralizāciju un endogēnu attīstību. Pēdējos gados ir mainījusies vietas izpratne, kas liecina par akcenta maiņu no ekonomiskiem procesiem uz sociāliem procesiem. Iepriekš minētie virzieni, pieejas reģionālajā attīstībā orientējas uz vietu kā uz attālumu starp tirgiem, darbaspēku un izejmateriālu. Jaunā pieeja (sākot ar 20. gs. 90. gadiem) savukārt vietu skaidro kā sociālo attiecību, normu, institūciju un vienotas izpratnes kompleksu, uzsverot, ka ekonomiskā attīstība ir kas vairāk par ražošanas procesu noteiktā vietā, ka ekonomika arī ir sociāla konstrukcija.

90. gados kļuva populārs arī sociālā kapitāla jēdziens. Tika uzskatīts, ka sociālajam kapitālam ir vairākas priekšrocības kapitālisma radīto problēmu risināšanā, jo sociālo attiecību modeļi un uzticēšanās

- ļauj līdzsvarot konkurenci un kooperāciju;
- ļauj ražot sabiedriski noderīgas preces un veikt ilgtermiņa kolektīvas investīcijas;
- pārvar individuālu īstermiņa racionalitāti un ļauj ievērot kolektīvas intereses (Keating, 2001).

90. gados zinātniskajās aprindās un reģionālajā politikā aktualizējās jēdziens „mācīšanās reģioni” (*learning regions*), ko raksturo inovāciju ieviešana un attīstība, pateicoties uzticēšanās pilnām attiecībām un sadarbībai. Inovācijas tiek skatītas kā sociāli interaktīva mācīšanās, kur piedalās dažādi sociālie aģenti un organizācijas. Atšķirībā no iepriekšējām teorijām, 90. gados tika uzsvērts, ka reģionu attīstību var ietekmēt arī cita, iepriekš nepārbaudīta savstarpēja atkarība (*untraded interdependence*) starp reģiona apdzīvotām vietām vai starp reģioniem (Keating, 2001). Šāda atkarība ir grūti izmērāma, jo tā balstās uz neformāliem kontaktiem un uz neekonomiskām kategorijām, taču tā ir tikpat reāla kā cita savstarpēja atkarība. Līdzīgas idejas pauž arī citi zinātnieki, proti, efektīva

pārvaldība, vēsture, kultūra, reliģija, dzimumu lomas, sociālās institūcijas ietekmē reģionu attīstību.

Tātad 20. gs. 80.–90. gados notika pāreja no ekonomiski determinētas reģionu attīstības uz politiski un sociāli determinētu reģionu attīstību. Līdz ar to izmainījās arī reģionālā politika, kas tiecās uz decentralizāciju un uzsvēra horizontālās saites starp aģentiem. Reģioni kļuva par politikas subjektiem. Pastiprinājās t. s. neoliberālā pārvalde, kad reģions no pasīva centrālās valdības finansējuma saņēmēja kļuva par proaktīvu subjektu, politikas ietekmētāju, politisko aģentu. Šajā laikā izplatījās tendence ieviest t. s. reģionālās attīstības aģentūras, jo atbilstoši pieņemumam reģionāla līmeņa institūcijas vislabāk var koordinēt sadarbību. Tāpat šīs institūcijas darbojas kā pētījumu rezultātu un jaunu tehnoloģiju pārneses centri.

20./21. gs. mijā sabiedriskajā apspriešanā parādījās divi reģionu attīstības modeļi – izsoles modelis un papildinātības modelis. Izsoles modeli dažādas teritorijas/reģionu daļas cīnās par ierobežotajiem resursiem un attīstības iespējām, taču papildinātības modelis ietver ideju par reģiona daļu kopīgu darbu un sadarbību visa reģiona labumam un dzīves kvalitātes paaugstināšanai. Šajā gadījumā atsevišķas reģiona daļas var atrast arī katra savu konkurences nišu, lai tādējādi sniegtu labumu reģionam. Ilgtspējīgu reģionālo attīstību atbilstoši šai pieejai nodrošina pieci faktori:

- 1) reģionam un tā daļām jābūt konkurētspējīgām;
- 2) cilvēku resursiem reģionā jābūt kvalitatīvākiem nekā vidēji valstī;
- 3) kopīga institūciju/nozaru/sectoru atbildība par reģiona attīstību (*hardware + software + heartware*);
- 4) mezolīmeņa partnerības, jo īpaši ekonomikas jomā;
- 5) līdztiesība un sociālā iekļaušana (Gaffikin, Morrisey, 2001).

Reģiona perspektīvas lietošanu politikā un plānošanā pēdējos gados nosaka vairāki būtiski faktori: telpiskā sociālā taisnīguma ideja, dzīves kvalitātes paaugstināšana, endogēnas attīstības ideja. Tādēļ, lai pētītu reģionu, būtiski šķita izanalizēt sociālos, ekonomiskos, pārvaldes un vides aspektus pagātnē, tagadnē un nākotnē. Atbilstoši iegūtajai informācijai veidojās konkrētā reģiona definīcija jeb izpratne. Šinī brīdī uzmanība jāpievērš noteiktai teritorijai, sociālajiem aģentiem un kopienas vajadzībām. Tālāk notiek attīstības plānu izstrāde, apspriešana un ieviešana (Rengasami, 2008).

Pēdējos gados aktuāla ir jaunas izpratnes jeb jaunu konstrukciju piedāvāšana reģiona interpretācijā (*rethinking, reconstruction*). Reģioni tiek skatīti kā telpisku sociālu attiecību konstrukcijas, kas pārņem plašu telpu un materializējas dažādās formās. Reģioni tiek uztverti kā sarežģīts sociālo attiecību savijums vai koncentrācija (*condensation*). Šis sociālās attiecības variē pēc ciešuma un dažādības, tādējādi veidojot atšķirīgus, unikālus reģionus. Vēl joprojām cilvēki tiecas reģionus uztvert kā noslēgtas, iekšēji integrētas teritoriālas vienības, kuru iedzīvotājiem ir kopīgas reģionālas

intereses, tomēr t. s. attiecību pieeja (*relational approach*) demonstrē plašāku pieeju reģiona skaidrojumam, nepieprasot skaidrus norobežojumus un iekšēju integrāciju (Hudson, 2005). Pēdējā desmitgadē uzmanība tiek pievērsta kultūrai un reģionālajai identitātei kā informācijas sabiedrības reģionālās attīstības mērīšanas instrumentiem, kā faktoriem, kas ietekmē uzvedību un attiecības. Zināmā mērā var runāt par kultūras determinismu (Keating, 2001).

Par reģiona attīstības galvenajiem aģentiem tiek uzskatīti vietējie iedzīvotāji un viņu vajadzības. Līdz ar to reģionu attīstību determinē dažādu sabiedrības grupu vajadzības, intereses, tādēļ ar vārdu „attīstība” var tikt saprasti vairāki modeļi jeb veidi, kā apmierināt šīs vajadzības. Jāuzsver, ka šinī nozīmē attīstība ir relatīva; tas, ko iedzīvotāji sauc par attīstību, var būt pat pretējs dažādos reģionos. Uz resursiem balstītā pieeja (*resources based*) nosauc dažādus resursus reģionu attīstības veicināšanai. Par resursiem var uzskatīt dabas objektus un fiziskos resursus, sociālās attiecības, kā arī zināšanas. Līdz ar to reģions ir vieta, kur noteiktas ģeogrāfiskas pazīmes saplūst ar preču, tehnoloģiju, cilvēku, finanšu, informācijas pārvietošanos un cirkulēšanu (Macleod, Jones, 2007). Līdztekus minētajam zinātniskajā literatūrā pašlaik tiek aktualizēts reģionālisms, kas balstās uz kopienu (*community based regionalism*) un apzīmē kopienu pārstāvošu organizāciju mēģinājumus pārorientēt reģionālo politiku ne-labvēlīgu/problemātisku kopienu virzienā, lai panāktu līdzsvarotu reģiona attīstību (Swanstrom, Banks, 2009).

Atbilstoši jaunā reģionālisma paradigmai reģionālā attīstība iziet cauri piecām fāzēm:

- 1) reģionālā telpa – ģeogrāfiska teritorija, ko norobežo fiziskas robežas, dabas objekti (reģions kā ģeogrāfiska vienība); telpa tiek organizēta izolētās kopienās;
- 2) reģionālais komplekss – paplašinās translokālās attiecības starp iedzīvotājiem, teritorijas daļas kļūst atkarīgas cita no citas un no reģionu sistēmas kopumā (reģions kā sociāla sistēma);
- 3) reģionālā sadarbība – organizējas spontāni kultūras, ekonomikas, politikas jomā. Ja sadarbība ir vairāk organizēta, šo reģiona attīstības pakāpi var dēvēt par formālu reģionu (organizētas sadarbības mehānisms);
- 4) reģionālā kopiena – reģiona līmenī veidojas pilsoniskā sabiedrība, kas balstās uz sociālo komunikāciju un kopīgām vērtībām;
- 5) reģionāli institucionalizēta valsts iekārta – fiksēta lēmumu pieņemšanas struktūra, konkrēta sociālo aģentu atbildība. Reģionos jārisina divas būtiskākās problēmas – konflikti un labklājības radīšana. Process ir līdzīgs kā valsts veidošanā, taču obligāti priekšnosacījumi ir stipra pilsoniskā sabiedrība un sociālā kapitāla uzkrāšana reģionos (Hettne, 2001).

Minētās fāzes var būt paraugs, kam pielīdzināt konkrēta reģiona izpētes rezultātus un situāciju.

Vienlaikus ar vietējās un reģionālās identitātes izvirzīšanos priekšplānā zinātnieki diskutē par globalizācijas ietekmi uz reģionu attīstību. No vienas puses, globālie procesi mazina reģionu robežu būtiskumu, paplašina un apvieno reģionus, taču, no otras puses, tie „satiekas” ar vietējo kultūru, vietējo iedzīvotāju interesēm u. tml. Tātad reģionālā attīstība mūsdienās balstās uz divu pretēju, paradoksālu procesu līdzspastāvēšanu – uz globalizāciju un lokalizāciju (Rybakovas, 2007). Abi šie procesi mijiedarbojas, saplūst, veidojot jaunas attīstības formas. Viens no globālo un lokālo procesu saplūšanas piemēriem ir pārtikas ķēdes, kad līdzās produktiem, kuri tiek piegādāti no citām valstīm, arvien palielinās pieprasījums pēc vietēja, nacionāla mēroga pārtikas produktiem. Globalizācijas un lokalizācijas līdzspastāvēšana, pēc dažu autoru domām, veido šādas reģionālās attīstības pazīmes jeb īpašības:

- 1) paplašinās starptautiskās un citas administratīvās robežas starp reģioniem;
- 2) sabiedrība plašāk iesaistās plānošanā;
- 3) pastiprinās reģionu konkurence;
- 4) veidojas megaurbāni reģioni;
- 5) aktivizējas vietējā pārvalde attīstības jautājumos (Rybakovas, 2007).

Šinī kontekstā reģionālajā zinātnē rodas tādi jēdzieni kā „pārrobežu reģionālā attīstība”, „virtuālie reģioni” u. c. Tātad mūsdienās reģiona un reģiona attīstības izpratne ir plašāka. Jaunais reģionālisms galvenokārt pievēršas subnacionāliem reģioniem kā politiski administratīvu aktivitāšu rezultātam (Macleod, Jones, 2007). Tas nozīmē, ka mūsdienās aktuālas ir administratīvās reģionu robežas un reģionu attīstība primāri ir atkarīga no vietējo sociālo aģentu darbības un sadarbības. Par galvenajiem faktoriem, kas nosaka reģionālās atšķirības (divergenci), tiek uzskatītas

- 1) valdības (pašvaldības) politika;
- 2) starpreģionālās kapitāla plūsmas;
- 3) vājas starpreģionālās saites (Ensign, 2008).

Viena no teorētiskām perspektīvām paredz šādus mūsdienīgu reģionu attīstības principus:

- 1) holistiskais princips – ciešas attiecības un līdzsvarota attīstība starp ekonomisko, sociālo, politisko, ekoloģisko un kultūras dimensiju: plaša, daudzpusīga attīstība, plašs mērāmo kritēriju spektrs;
- 2) progresīvais princips – balstās uz sociālas un telpiskas nevienlīdzības mazināšanu, uzsver valsts sadarbību ar pilsonisko sabiedrību. Šādas pieejas mērķis ir regulēt tirgu, lai tas neradītu nestabilitāti, bet stimulētu līdzsvarotu attīstību un vienlīdzīgas iespējas;
- 3) ilgtspējīgais princips – liek uzsvaru uz iekļaušanos, veselību, labklājību un dzīves kvalitāti. Ilgtspējīgas attīstības piekritēji meklē

strukturālas problēmas, aktualizē starppaaudžu perspektīvu un mēģina tās saskaņot ar lokālo un reģionālo līmeni (Pike, 2007).

Apkopojot iepriekš paustās idejas par reģiona attīstības idejām mūsdienās, var lietot šādu skaidrojumu: „Viens no lielākajiem mītiem ir tas, ka iedzīvotājiem ir jāatbalsta izaugsme, lai sekmētu ekonomiku. Patiesībā izaugsme ir jānošķir no attīstības: izaugsme nozīmē kļūt lielākam, taču attīstība nozīmē kļūt labākam – kvalitatīvākam un dažādākam.” (Pike, 2007) Līdz ar to visas idejas, iniciatīvas, aktivitātes, kas stiprina reģionu dažādību un kvalitāti, ir uzskatāmas par attīstības veicinātājam.

Secinājumi

Reģiona izpratne un interpretācija dažādās zinātņu nozarēs ir atšķirīga, jo tiek akcentēti kritēriji, kuri interesē attiecīgo zinātņu nozarei. Socioloģijā reģionu veido gan objektīvās reģiona pazīmes, gan reģiona iedzīvotāju attiecības, mijiedarbības raksturs, kas transformējas atšķirīgās sociālās, ekonomiskās, politiskās struktūrās. Reģionu veido subjektīvās un objektīvās realitātes mijiedarbība. Reģioni ir vēsturiski noteiktas realitātes, kas rodas iedzīvotāju un lokālo dabas resursu mijiedarbības ietekmē. Jāatceras, ka gan reģiona jēdziena interpretācija, gan attīstības izpratne ir sociāla konstrukcija, kas mainās laikā un telpā.

Vecais reģionālisms jeb paradigma reģionu pētīšanu un reģionālās politikas ieviešanu līdz 20. gs. 80. gadiem saistīja ar ekonomikas determinētu reģionu attīstību. Jaunā reģionālisma paradigma ņem vērā arī sociālus un kultūras faktoros, kas labvēlīgas izmaiņas reģionā ietekmē ne mazāk kā ekonomika. Mūsdienās tiek uzsvērta nepieciešamība sadarboties dažādiem reģiona sociālajiem aģentiem, kā arī vietējo iedzīvotāju iniciatīva reģiona attīstības veicināšanā.

Minētās teorijas dažādās kombinācijās izmantojamas reģionu un reģionu attīstības pētīšanai.

Literatūra

- Agarwal, P. (2009). *Walter Christaller: Hierarchical Patterns of Urbanization*. Pieejams: <http://www.csiss.org/classics/content/67> (sk. 23.09.2010.)
- Aumayr, C. M. (2006). *European Regional Types: A Clusteranalysis of European NUTS 3 Regions*. Joanneum Research: Institute of Technology and Regional Policy Intereg, 22 p.
- Brown, N. (2009). *Edward, T. Hall: Proxemic Theory, 1966. Center for Spatially Integrated Social Sciences*. Pieejams: <http://www.csiss.org/classics/content/13> (sk. 16.01.2010.)
- Bunker, S. G. (1989). Staples, Links and Poles in the Construction of Regional Development Theories. *Sociological Forum*, vol. 4 (4), p. 589-610.
- Dawkins, C. J. (2003). Regional Development Theories: Conceptual Foundations, Classical Works, and Recent Developments. *Journal of Planning Literature*, vol. 18, p. 31-172.

- Dunford, M. (2006). *Regional development models*. Pieejams: <http://www.geog.susx.ac.uk/research/eggd/ege/pdf/modelsrd.pdf> (sk. 23.10.2010.)
- Ensign, P. C. (2008). Small Business Considerations in Canada: The Resurgence of Regionalism. *The Journal of Entrepreneurship*, vol. 17 (1), p. 37-47.
- European Regional and Urban Statistics: Reference Guide*. (2009). European Communities, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, p. 255.
- Fearon, D. (2008). *George Simmel: The Sociology of Space*. Center for Spatially Integrated Social Sciences. Pieejams: <http://www.csiss.org/classics/content/75> (sk. 16.01.2010.)
- Fox, K. A., Kumar, T. K. (1994). The functional economic area: Delineation and implications for economic analysis and policy. In: *Urban – Regional economics, social system accounts, and eco-behavioral science: Selecting writings of Karl A. Fox*. Ames: Iowa State University Press.
- Gaffikin, F., Morrisey, M. (2001). Regional Development: An Integrated Approach? *Local Economy*, vol. 16 (1), p. 63-71.
- Gleeson, B. (2003). Learning about Regionalism from Europe: „Economic Normalisation” and Beyond. *Australian Geographical Studies*, vol. 41 (3), p. 221-236.
- Hettne, B. (2001). *Communication and non-communication in a regional system: the pathological cleavage pattern of South Asia*. Pieejams: <http://www.sasnet.lu.se/hettne.pdf> (sk. 23.10.2010.)
- Hinderink, J., Titus, M. (2002). Small Towns and Regional Development: Major Findings and Policy Implications from Comparative Research. *Urban Studies*, vol. 39, p. 379-391.
- Hoover, E. M., Giarratani, F. (1999). *An Introduction to Regional Economics*. Pieejams: <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Giarratani/contents.htm> (sk. 24.09.2010.)
- Hudson, R. (2005). Region and place: devolved regional government and regional economic success? *Progress in Human Geography*, vol. 29 (5), p. 618-625.
- Johnston, R. J. (1991). *A Question of Place: Exploring the Practice of Human Geography*. Oxford: Basil Blackwell, p. 290.
- Keating, M. (2001). Rethinking the Region: Culture, Institutions and Economic Development in Catalonia and Galicia. *European Urban and Regional Studies*, vol. 8, p. 217-234.
- Macleod, G., Jones, M. (2007). Territorial, Scalar, Networked, Connected: in what Sense a „Regional World”? *Regional Studies*, vol. 41 (9), p. 1177-1191.
- North America: Nine Nations*. Pieejams: <http://www.harpercollege.edu/mhealy/g10iilec/namer/nac/nacnine/na9intro/nacninf.htm> (sk. 16.10.2010.)
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A., Tomaney, J. (2007). What kind of local and regional development and for whom? *Regional Studies*, vol. 41 (9), p. 1253-1269.
- Rengasami, S. (2008). *Regional Planning & Development*. Madurai Institut of Social Sciences, 147. Pieejams: <http://www.scribd.com/doc/4384287/Regional-Planning-Full-Docment-SR> (sk. 15.01.2010.)
- Richardson, H. W. (1979). Aggregate efficiency and interregional equity. In: *Spatial inequalities and regional development*. Hendrik Folmer and Jan Oosterhaven, eds. Boston: Martinus Nijhoff.
- Rybakovas, E. (2007). A Model of Stakeholder Interest Based Regional Development. *Social Sciences/ Socialiniai mokslai*, vol. 4 (58), p. 28-36.
- Swanstrom, T., Banks, B. (2009). Going Regional: Community – Based Regionalism, Transportation, and Local Hiring Agreements. *Journal of Planning Education and Research*, vol. 28, p. 355-367.

- Toland, J., Yoong, P. (2005). Learning Regions in New Zealand: The Role of ICT. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology (IJEDICT)*, vol. 1 (4), p. 54-68.
- Vaidere, I., Vanags, E., Vanags, I., Vilka, I. (2006). *Reģionālā politika un pašvaldību attīstība Eiropas Savienībā un Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, Latvijas Statistikas institūts, 295 lpp.
- Vanags, E., Vilka, I. (2005). *Pašvaldību darbība un attīstība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 382 lpp.
- Wood, C. (2008). The Nature of Metropolitan Governance in Urban America: A Study of Cooperation and Conflict in the Kansas City Region. *Administration & Society*, vol. 40 (5), p. 483-501.

Jurijs Ņikišins

Politiskā rīcībspēja un līdzdalība: teorētiskie un metodoloģiskie aspekti

Politiskā rīcībspēja, plaši definējot, ietver politisko līdzdalību (centienus ietekmēt varas institūciju lēmumus), spēju orientēties politikas jautājumos (subjektīvo kompetenci), kā arī varas institūciju atsaučības un ietekmējamības novērtējumu. Raksts aplūko politiskās rīcībspējas teorētiskus skaidrojumus, izceļ līdzdalību kā sevišķu rīcībspējas dimensiju, kā arī apkopo svarīgākās reģionālās un lokālās līdzdalības pētniecības atziņas pasaulē. Nobeigumā tiek ieskicēti metodoloģiskie apsvērumi un rekomendācijas politiskās rīcībspējas un līdzdalības turpmākai empiriskai izpētei.

Atslēgvārdi: rīcībspēja, kompetence, politiskā līdzdalība, reģioni.

Ievads

2004./2005. gada Pārskatā par tautas attīstību, kura uzmanības centrā toreiz bija Latvijas reģioni, politiskā rīcībspēja tika definēta kā spēja ietekmēt saistošu un kolektīvu lēmumu pieņemšanu (Zobena, 2005, 91). Tā saturiski sasaucas ar politiskās kompetences (*political competence*) jēdzienu, kuru amerikāņu politikas zinātnieki klasiskajā darbā *The Civic Culture* („Pilsoniskā kultūra”) definē kā spēju izrādīt politisku ietekmi (Almond, Verba, 1989, 136-137). Cita autoru grupa (sk., piemēram, Iyengar, 1980; Kim et al., 2002; Seligson, 1980; Valentino et al., 2009) lieto terminu *political efficacy*, ko latviski varētu tulkot kā politiskā efektivitāte, iedarbība, ietekmes spēja vai rīcībspēja. Politisko efektivitāti definē kā sajūtu, ka individuālai politiskai rīcībai ir vai var būt ietekme uz politiskiem procesiem (Campbell, 1954, 187, cit. pēc Seligson, 1980); toties tā izpaužas ne tikai kā pārliecība, bet arī kā norma un reāla uzvedība, t. i., līdzdalība politikā (Easton, Dennis, 1967, 25-26). Indivīds ir subjektīvi kompetents jeb rīcībspējīgs, ja viņš tic, ka spēj izrādīt politisko ietekmi (Almond, Verba, 1989, 137). Politisko rīcībspēju tādējādi var definēt plaši: tā ietver gan pašu rīkošanos (līdzdalību dažādās aktivitātēs, kā balsošana, kontaktēšanās ar varas institūcijām vai protesti), gan indivīda rīcībspējas pašvērtējumu (subjektīvo kompetenci kā spēju orientēties politiskos jautājumos) un uzskatus par valsts institūciju atsaučību (*responsiveness*) vai neatsaučību pilsoņu prasībām.

Raksta mērķis ir aplūkot un apkopot teorētiskās un metodoloģiskās atziņas par politisko rīcībspēju, tās definīcijām un operacionalizāciju, koncentrējoties uz reģionālo un lokālo līmeni. Atsevišķi tiek aplūkota politiskā līdzdalība kā rīcībspējas izpausme, proti, uzskatu un nostādņu

konvertācija reālajā darbībā. Raksta sagaidāmais sniegums ir teorētiskās premisas, hipotēzes, kā arī metodoloģijas skice turpmākajai politiskās rīcībspējas padziļinātai pētīšanai Latvijas reģionos.

Politiskā kompetence, rīcībspēja, efektivitāte

Parasti ar vārdu „kompetence” mēdz saprast zināšanas un lietpratību kādā jomā¹. Politiskās kompetences termins ienāca socioloģijā un politikas zinātnē līdz ar G. Almonda (*Gabriel Almond*) un S. Verbas (*Sidney Verba*) grāmatas *The Civic Culture* iznākšanu. Sākumā viņi ieviesa terminu „politiskā ietekme” (*political influence*) kā apzīmējumu indivīda vai grupas spējai piespiest valsts amatpersonu rīkoties par labu spiediena subjektam, lai izvairītos no riska ciest kādus zaudējumus – zaudēt darbu vai balsis, tikt kritizētam utt. (Almond, Verba, 1989, 136). Ja indivīds spēj izrādīt šādu ietekmi, viņš uzskatāms par politiski kompetentu. Ja viņš pats tic, ka spēj izrādīt šādu ietekmi, viņš uzskatāms par subjektīvi kompetentu (turpat, 137). Tieši indivīda subjektīvā politiskā kompetence jeb tās pašvērtējums bija Almonda un Verbas uzmanības centrā (turpat).

Almonds un Verba izšķir divus subjektīvās kompetences veidus (turpat, 171). Indivīdi var uztvert sevi kā pilsoni (*citizens*) vai kā pavalstnieku (*subjects*). Kompetenti pilsoņi tic, ka spēj ietekmēt valdības lēmumus ar interešu grupu veidošanu, balsošanu un līdzīgām darbībām, kas ietver iespēju mainīt pastāvošo kārtību (pārskatīt spēles noteikumus vai mainīt varas institūciju personālo sastāvu). Savukārt kompetentiem pavalstniekiem piemīt administratīvā kompetence jeb ticība tam, ka viņi spēj lietot pašreizējos spēles noteikumus, proti, pieprasīt un saņemt no amatpersonām noteikumos paredzētos pakalpojumus. Izplatības rādītāji abiem kompetences veidiem var būt praktiski vienādi (piemēram, Apvienotajā Karalistē pilsoniskā kompetence piemīt 56% iedzīvotāju, bet administratīvā – 50%), bet var arī krasi atšķirties (Meksikā attiecīgi 33 un 8%) (turpat, 173).

Lai gan ar subjektīvo kompetenci nav iespējams noteikt politiskās ietekmes reālo pienesumu, to svarīgi pētīt divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, ja demokrātija ietver lēmumu ietekmēšanu ar pilsoņu līdzdalību, tad no pilsoņiem jāsapagaida līdzdalības rezultativitātes apzināšanās. Valsts vai pašvaldības darbinieks, kas pilda pilsoņa prasības, atsaucas nevis uz konkrētā cilvēka prasību, bet uz normām un noteikumiem, kas liek viņam atsaukties un izskatīt prasību. Otrkārt, ja indivīds tic, ka ir spējīgs izdarīt spiedienu, viņš ar lielāku varbūtību mēģinās to izdarīt nekā tas, kuram šādas pašpārlicības nav. Ja lēmumu pieņēmējiem ir priekšstats par pilsoņu

¹ Sk., piemēram, latviešu valodas skaidrojošo vārdnīcu tiešsaistē. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/>.

rīcībspēju un ietekmīgumu, tad viņi rīkosies citādi nekā tad, ja viņiem nebūtu šāda priekšstata (turpat, 138-139). Tāpat Almonds un Verba izceļ galvenos jautājumus, ar kuriem izzināma indivīda subjektīvā kompetence:

1. Kādos apstākļos un ar kādiem nosacījumiem indivīds centīsies apzināti ietekmēt varu? Tiek pieņemts, ka tas drīzāk notiks, ja indivīds uztver, ka kāds varas lēmums skar viņu tieši un nopietni, jo vienkāršam cilvēkam varas aktivitātes var likties nesaistītas ar viņa paša dzīvi.
2. Kādu ietekmes veidu izvēlēšies indivīds? Tas būtībā ir jautājums par politisko līdzdalību. Šeit aplūkojami apakšjautājumi par ietekmes kanāliem, rīcības konvencionalitāti, kā arī par to, vai rīcība būs individuāla vai apvienojoties vairākiem indivīdiem.
3. Kāds būtu indivīda rīcības sagaidāmais efekts vai rezultāts? Proti, jāizzina paša indivīda paredzējums par to, kādi iznākumi būs, ja viņš iesaistīsies darbībā (turpat, 140).

Almonds un Verba savā piecu valstu pētījumā ir izmantojuši piecus jautājumus subjektīvās kompetences novērtēšanai vietējās pašvaldības lietās. Šie jautājumi būtībā ir iepriekš izklāstīto vadlīniju operacionalizācija:

- 1) vai respondents tic, ka spēj saprast vietējo politiku;
- 2) vai respondents, viņaprāt, potenciāli varētu mēģināt ietekmēt vietējo pašvaldības administrāciju;
- 3) vai viņš pats mēģinātu īstenot šādu ietekmi;
- 4) vai viņš cer uz šāda mēģinājuma veiksmi;
- 5) vai viņš reāli kādreiz mēģinājis īstenot šādu ietekmi (turpat, 187).

Pirmais jautājums attiecas uz respondenta politisko zināšanu (*political cognition*) pašvērtējumu jeb, kā to formulē Eiropas Sociālā pētījuma (*European Social Survey*) anketas politisko jautājumu bloks, „Cik bieži Jums politika šķiet tik sarežģīta, ka Jūs īsti nesaprotat, kas notiek?” un „Cik grūti vai viegli Jums šķiet izveidot savu viedokli politiskos jautājumos?” (*European Social Survey*, 2010). Nākamie trīs Almonda un Verbas jautājumi izzina respondenta rīcības varbūtību un tās potenciālos iznākumus, bet piektais jautājums būtībā mēra politisko līdzdalību. Tādējādi Almonda un Verbas skatījumā līdzdalība aplūkojama kā viens no politiskās kompetences jeb rīcībspējas indikatoriem.

Salīdzinot subjektīvo kompetenci piecās valstīs, Almonds un Verba atklāja, ka tā biežāk vērojama lietās, kas attiecas uz vietējo kopienu vai pašvaldību nekā nacionālā līmenī. Viņuprāt, ar to apstiprinās izplatīts viedoklis par pilsoņu tuvību pašvaldībām to pieejamības, amatpersonu atpazīstamības dēļ, kā arī tādēļ, ka to lēmumi tiešāk ietekmē iedzīvotājus (turpat, 141). Līdz ar to domājams, ka viņu ierosinātās vai līdzīgas jautājumu konstrukcijas ir aprobējamas arī Latvijas lokālās rīcībspējas un līdzdalības pētīšanai.

Citi autori (Iyengar, 1980; Kim et al., 2002; Seligson, 1980; Valentino et al., 2009) dod priekšroku terminam *political efficacy*, ko latviski varētu tulkot kā (indivīda) politiskā efektivitāte, iedarbība, ietekme vai arī rīcībspēja. Sekojot A. Kempbelam (Campbell, 1954, 187, cit. pēc Seligson, 1980), viņi definē politisko efektivitāti kā sajūtu, ka individuālai politiskai rīcībai ir vai var būt ietekme uz politikas procesiem. Politiskajai efektivitātei piemīt trejāda daba: tā izpaužas kā norma, dispozīcija un reāla uzvedība (Easton, Dennis, 1967, 25-26). Efektivitāte kā norma iemieso pārliecību, ka demokrātiskās iekārtas apstākļos cilvēki kopumā ir politiski rīcībspējīgi. Dispozīcijas dimensija attiecas uz cilvēka politisko iemaņu un rīcībspējas pašvērtējumu, kamēr trešā dimensija parāda, vai indivīds tiešām rīkojas kā politiski rīcībspējīgs. Efektivitātes līmeņa noteikšanai D. Īstons un J. Deniss piedāvā piekrist vai nepiekrist pieciem apgalvojumiem, ko izstrādājuši Mičiganas Universitātes pētniecības centra pētnieki (*Survey Research Center*). Tie ir:

- „Es nedomāju, ka amatpersonām rūp, ko domā tādi cilvēki kā es”;
- „Jautājumi, kā vadīt šo valsti, tiek risināti galvenokārt caur balsošanu”;
- „Balsošana ir vienīgais veids, kurā cilvēki kā es var ietekmēt valdības politiku”;
- „Cilvēki kā es nevar ietekmēt to, ko dara valdība”;
- „Dažreiz politika un valdības lietas šķiet tik sarežģītas, ka es īsti nesaprotu, kas notiek” (turpat, 28).

M. Zeligsons (Seligson 1980, 630-631) norāda arī uz ierastu praksi lietot kompetences un efektivitātes jēdzienu kā sinonīmus, parādot Mičiganas Universitātes pētniecības centra (*Survey Research Center*) jautājumu politiskās efektivitātes izziņāšanai līdzību ar tiem, ko piedāvā Almonds un Verba grāmatā *The Civic Culture*. Šie jautājumi tiek konstruēti kā apgalvojumi par politiskās sistēmas saprotamību un indivīda kompetences un spēju pašvērtējumu, un respondentam būtu tiem jāpiekrīt vai tie jānoraida. Zeligsonam šai ziņā nepiekrīt E. Mullers (Muller 1970, 792), norādot, ka Mičiganas Universitātes jautājumi vairāk attiecas uz efektivitātes normatīvo dimensiju – proti, uz sistēmas vispārīgo atsaucību pilsoņu prasībām, bet *The Civic Culture* jautājumi vairāk skar indivīda domas par paša spēju izrādīt politisko ietekmi. Pārliecību par demokrātiskās sistēmas jeb iekārtas atsaucību dēvē par eksternālo jeb ārējo efektivitāti (*external efficacy*), bet respondenta iemaņu un ietekmes spēju pašvērtējumu – par internālo jeb iekšējo efektivitāti (*internal efficacy*) (sk., piemēram, Seligson, 1980, 632). Citi pētnieki ierosina attiecināt efektivitātes terminu tikai uz tās iekšējo dimensiju, proti, uz indivīda pašvērtējumu, bet ārējo efektivitāti asociēt ar uzticēšanos – pārliecību, ka vara darbojas indivīda vai sabiedrības interesēs neatkarīgi no indivīdu vai sabiedrības līdzdalības politiskajā procesā (Gamson, 1968, cit. pēc Kim et al., 2002, 334).

Starptautiskās sociālo pētījuma programmas (*International Social Survey Programme* (ISSP)) 2006. gada pētījums par valdības lomu ietver jautājumus, kas saturiski un struktūras ziņā līdzinās Mičiganas Universitātes pētniecības centra jautājumiem un skar gan ārējo, gan iekšējo efektivitāti. Piemēram, Latvijas respondentiem jāpauž piekrišana vai noraidījums šādiem apgalvojumiem:

- „Tādiem cilvēkiem kā man nav nekādas ietekmes uz valdības darbu”;
- „Vidusmēra pilsonim ir ievērojama ietekme uz vietējo politiku”;
- „Uzskatu, ka es diezgan labi orientējos Latvijai svarīgos politiskos jautājumos”;
- „Uzskatu, ka vairums cilvēku ir labāk informēti par Latvijas politiku un valdību nekā es”;
- „Saeimā ievēlētie deputāti cenšas pildīt savus priekšvēlēšanu solījumus”;
- „Vairumam valsts ierēdņu var uzticēt darbošanos valsts labā” (ISSP, 2006).

Ar sevišķiem jautājumiem tiek izziņāts arī valsts darbinieku godīgums un taisnīgums, tai skaitā iedzīvotāju viedoklis par amatpersonu korumpētības pakāpi. Tie attiecas vairāk uz uzticēšanos vai ārējās efektivitātes sajūtu:

- „Pēc Jūsu domām, cik bieži valsts darbinieki attiecas taisnīgi pret tādiem cilvēkiem kā Jūs?” (domāti kā ievēlētie, tā neievēlētie valsts darbinieki);
- „Vai Jūs domājat, ka Latvijā valsts darbinieku attieksme pret cilvēkiem ir atkarīga no tā, vai viņi šos cilvēkus pazīst?”;
- „Jūsaprāt, aptuveni cik daudzi politiķi Latvijā ir iesaistīti korupcijā?”;
- „Un, Jūsaprāt, aptuveni cik daudzi valsts darbinieki Latvijā ir iesaistīti korupcijā?”;
- „Cik bieži pēdējo piecu gadu laikā Jums vai Jūsu ģimenes loceklim ir bijis jāstāpjas ar valsts darbinieku, kurš ir devis mājienu vai prasījis kukuli vai pakalpojumu par savu darbu?” (ISSP, 2006).

Gan Mičiganas Universitātes pētniecības centra, gan Almonda un Verbas piedāvātie jautājumi tika kritizēti vairāku nepilnību dēļ. Tiem pārmeta atbilžu noturības trūkumu, jautājumu formulējumu paviršību un sociālo vēlamību (proti, formulējumi mudina respondentus izvēlēties konkrētus atbilžu variantus, noraidot citus); turklāt Almonda un Verbas efektivitātes jautājumu bloks nav pilnīgi identiski lietojams dažādās valstīs (Seligson, 1980, 632-633). Tāpēc Zeligsons piedāvā t. s. problēmrisinājuma pieeju (*problem-solving approach*) kā alternatīvu abām citām. Šīs pieejas centrā ir paša respondenta pamanītā problēma, kuru viņš gribētu atrisināt. Pirmais jautājums ir par kādu vietējo sabiedrisko problēmu, ko respondents apzinās un kas viņam rūp. Nākamajā solī respondentam lūgts īsi pastāstīt, kā šī problēma radusies. Trešais jautājums ir par to, kā

būtu iespējams to atrisināt. Visbeidzot, respondentam jautā, vai viņš pats varētu kaut ko izdarīt tās risināšanai (turpat, 634–635). Tādējādi šīs metodes kodols ir katra respondenta definētā problēmsituācija, kas visdrīzāk nebūs viena un tā pati visiem respondentiem vai pat to vairākumam. Šī metode tika lietota kvantitatīvajos apsekojumos, un tās izmēģinājumi liecina par metodes validitāti (turpat). Zeligsona metode varētu būt aprobēta arī kvalitatīvajās intervijās un reģionālā kontekstā, turklāt izzinot ne vien pilsoņu, bet arī vietējās elites pārstāvju subjektīvo efektivitāti.

Politiskā līdzdalība kā rīcībspējas dimensija

Politiskā līdzdalība, sevišķi tās individuālais raksturs, ir visai maz pētīta Latvijā. Aprakstošie rādītāji par politiskās līdzdalības veidiem Latvijā ir pieejami 2000.–2001. gada Pārskatā par tautas attīstību (Tisenkopfs, 2001). Citos pētījumos lielākoties tiek pētītas nevalstiskās organizācijas (NVO) kā pilsoniskās sabiedrības pilāri (piemēram, portālā „politika.lv”), bet tie būtībā skar visai niecīgu iedzīvotāju segmentu – tikai 3,3% Latvijas iedzīvotāju atzinušies, ka darbojas kādā NVO (Ņikišins, 2010, 59, pēc Eiropas Sociālā pētījuma datiem). Balsošana vēlēšanās ir biežāk sastopama (un daudziem arī vienīgā) politiskā aktivitāte, kurai Latvijas gadījumā seko pieķeršanās kādai konkrētai partijai un kontaktēšanās ar amatpersonām (turpat). Latvijā gandrīz nav veikti arī līdzdalības pētījumi, kur mūsu valsts tiktu salīdzināta ar ārvalstīm, izņemot B. Zepas rakstu par līdzdalību Latvijā un Norvēģijā (Zepa, 1999) un J. Ņikišina maģistra darbu par paaudžu atšķirībām Latvijā un Beļģijā (Ņikišins, 2010).

Pirmā problēma, ar kuru jāsaskaras, rakstot par politisko līdzdalību, ir vienotas, skaidras terminoloģiskās pieejas trūkums: kā definēt līdzdalību, kā pareizi lietojams šis termins un kas tam jāietver? Dažādu teorētiķu un pētnieku raksti lieto dažādus apzīmējumus līdzdalībai: pilsoņu vai pilsoniskā līdzdalība (*citizen/civic participation*), publiskā jeb sabiedriskā līdzdalība (*public participation*), pilsoniskā iesaistīšanās (*civic engagement*), biežāk lieto vienkārši vārdu „līdzdalība” (*participation*), retāk – „politiskā līdzdalība” (*political participation*). Vai visi tie apzīmē vienu un to pašu parādību? Pieņem uzreiz, ka šie termini uzskatāmi par sinonīmiem, būtu naivi, kaut daži autori, šķiet, lieto tos kā savstarpēji aizstājamus (sal. Conway, 1985, 1; Marschall, 2004, 231–232). Tāpēc sākumā jātiek skaidrībā, kā tie atšķiras, ja atšķiras vispār. Šim nolūkam pievērsīsimies sīkāk šo terminu lietotāju, proti, līdzdalības teorētiķu un pētnieku, atziņām.

Klasisko politiskās līdzdalības definīciju centrā ir indivīdu ietekme uz varas institūciju lēmumiem un personālo sastāvu. Līdzdalība ir indivīdu centieni ietekmēt varas institūciju lēmumus (Bernhagen, Marsh, 2007, 46; Kourvetaris 1990, 136; Milbrath, Goel 1977, 1–2; Verba et al., 1978, 46, 48;

Parry et al., 1992, 16), kā arī varas personu atlasīto vēlēšanu procesā (Conway, 1985, 1-2). Šajās definīcijās uzreiz saskatāms nodalījums starp ietekmes subjektu (indivīdi, pilsoņi) un ietekmes objektu (varas institūcijas un cilvēki, kas tajās darbojas un kas nosaka valsts pārvaldes politiku). Tā politisko līdzdalību definē lielākoties autori no anglosakšu kultūras valstīm, kur sabiedrības dalījums valdošajā elitē un pārvaldītajās masās daudziem novērotājiem ir acīmredzams fakts (piemēram, Domhoff, 1986; Dye, Zeigler, 1996). Stingri ievērojot šo definīciju, referendum un pārējie veidi, kādos tauta var tieši un nepastarpināti izteikt savu gribu un pieņemt (nevis tikai ietekmēt) lēmumu, it kā pārkāpj politiskās līdzdalības robežas. Politisko lēmumu lauks ir plašs un grūti nosakāms, tomēr tajā identificējamās tādas dimensijas kā valsts un sabiedrības pārvaldīšana, kolektīvā lēmumu pieņemšana un pilsoņu iesaistīšanās (*citizenship*) (Boggs, 2001, 287), tai skaitā lēmumu pieņemšana tiešās tautas līdzdalības ceļā.

Ievērojama tradīcija līdzdalības pētniecībā ir analizēt tās sakarību ar sociālo kapitālu, kurš ir definējams kā sociālās organizācijas īpašības, kas atvieglo koordināciju un sadarbošanos kopīgā labuma radīšanai (Putnam, 1995). R. Patnems (*Robert Putnam*), būdams plaši pazīstams kā sociālā kapitāla teorētiķis un pētnieks, savā esejā *Bowling Alone: America's Declining Social Capital* lieto jēdzienu „**pilsoniskā iesaistīšanās**” (*civic engagement*) kā triju aktivitāšu grupu apkopojumu: (1) politiskā līdzdalība (balsošana, dalība kādas organizācijas lokālā komitejā utt.), (2) dalība formālajās pilsoņu grupās (arodbiedrībās, sporta klubos, reliģiskajās organizācijās) un (3) neformālā saziņa kopīgas laika pavadīšanas pasākumos, piemēram, kāršu spēle, pikniks vai dziedāšana korī (Putnam, 1995, sal. Uslaner, Brown, 2005, 873-874). Pēc viņa novērojumiem, kopš 20. gs. 60. gadiem visu triju tipu aktivitātēs konstatējams līdzdalības kritums. Šis kritums liecinot par sociālā kapitāla mazināšanos, tāpēc kļūstot apdraudēta pilsoniskā sabiedrība un valsts demokrātiskās iekārtas dzīvotspēja (Putnam, 1995). Patnems identificē arī trīs pretējās tendences, kas no pirmā skatiena liecina par sociālā kapitāla atdzimšanu – jauno masu organizāciju (jeb terciāro asociāciju kā pretstatu sekundārām organizācijām) veidošanos, bezpeļņas organizāciju rašanos, kā arī pieaugošo dalību atbalsta un pašatbalsta grupās (piemēram, anonīmo alkoholiķu grupā). Tomēr saiknes starp šo apvienību dalībniekiem ir vājas, izpaužas reti un neregulāri, kā arī trūkst nepastarpinātās komunikācijas, līdz ar to, viņaprāt, uzskatīt tās par sociālā kapitāla reanimācijas laukiem neesot pareizi.

Kā norāda Patnema kritiķis K. Bogss (Boggs, 2001), Patnema kļūda ir pieņēmums, ka visi pilsoniskās iesaistīšanās veidi ir līdzvērtīgi kā sociālā kapitāla izmaiņu indikatori. Pirmkārt, Patnems ir ignorējis 60. gados radušās masu sociālās kustības, kuru darbības rezultātā tika panāktas fundamentālas izmaiņas masu sabiedrības vērtībās. Otrkārt, ne visi sociālā kapitāla veidi vienādi efektīvi mudina (*empower*) indivīdus „izteikt

savas prasības varai un aizsargāties no politisko līderu ļaunprātīgās varas izmantošanas” (Putnam, 1995). Kā piemēru minot Patnema piesaukto dalību *Rotary* vai *Elks* klubos, dziedāšanu un dalību sporta sacensībās, Bogss uzsver, ka politika reti kļūst par šādu apvienību darba kārtību. Papildu apliecinājums tam ir šo un līdzīgu grupu pastāvēšana arī autoritāro režīmu apstākļos (Boggs, 2001, 285), kādi bija fašistiskajā Itālijā vai PSRS, kamēr tās neizrādīja gatavību pretoties un panākt politiskās izmaiņas. Tai pašā laikā jauno masu organizāciju un kustību potenciāls, kaut arī minēts Patnema darbā, netiek pienācīgi novērtēts (turpat, 286). Šī aktivitāšu ignorēšana neļauj saskatīt, ka dažādiem grupu un kooperācijas tipiem ir atšķirīgas spējas ietekmēt politiskos jautājumus (turpat, 287). Sociālā kapitāla ietekme uz politiku, kā arī tās mehānismi nav īsti parādīti Patnema darbā (turpat). Patnems ignorē arī lielo biznesa korporāciju pieaugošo lomu un ietekmi uz politiku (Boggs to sauc par publiskās sfēras kolonizēšanu), tās rezultātā vājinās ievēlētās politiskās varas ietekme un arī šīs varas avota (pilsoņu) politiskās ietekmes iespējas (turpat, 288, 290). Kopumā Bogss uzsver nepieciešamību nošķirt politisko līdzdalību no pārējiem pilsoņu iesaistīšanās un kooperācijas veidiem; viņš argumentē, ka ne katra līdzcilvēku kopīgā rīcība ir politiska. Jāpatur prātā arī tas, ka daži politiskās līdzdalības veidi neprasa kaut cik manāmas, kur nu vēl ilgstošas piepūles kooperēties: aiziet nobalsot uz vēlēšanu iecirkni ir tīri individuāls akts, bet petīcijas parakstīšana daudziem nozīmē tikai dažu minūšu kontaktu ar iniciatīvas grupas pārstāvi, kas vāc parakstus.

Uzticēšanās pētnieki E. Aslaners un M. Brauns (Uslaner, Brown, 2005) ar pilsoniskās iesaistīšanās (*civic engagement*) terminu apvieno līdzdalību politiskajā un pilsoniskajā dzīvē (*participation in political and civic life*), tādējādi dodot mājienu, ka šie jēdzieni nav identiski, kaut arī skatāmi kopā. Pavisam ir pieci konkrēti līdzdalības veidi, kurus viņi apskata: brīvprātīgais darbs, ziedošana labdarībai, balsošana, petīciju parakstīšana un darbošanās politiskajā partijā. Visus tos viņi to sauc par **individuālām politiskajām aktivitātēm** (turpat, 870), kaut arī turpmāk tekstā atkal parādās nošķīrums starp politisko un pilsonisko (turpat, 871). Visbeidzot, pievēršoties sociālā kapitāla pētniecībai, viņi pārmet tai to pašu, ko iepriekš aplūkotois Bogss pārmet Patnemam: literatūra par sociālo kapitālu un tā izpausmēm aplūko visus līdzdalības veidus kā viendabīgus, un tas nav pareizi (turpat, 873-874). Aslaners un Brauns citē vairākus agrīnākus rakstus (Verba, Nie, 1972; Verba, Schlozman & Brady, 1995; Keeter, Zukin, Andolina & Jenkins, 2002; sk. Uslaner & Brown, 2005, 874), kuros parādīts, ka indivīdi mēdz specializēties kādā noteiktā līdzdalībā – politiskajā vai pilsoniskajā, bet ne abos līdzdalības veidos.

Šo specializēšanās un līdzdalību veidu nošķiršanās parādību viņi saista ar atziņu, ka politiskajai un pilsoniskajai līdzdalībai ir dažādas psiholoģiskas saknes. Ziedošana un brīvprātīgais darbs liek indivīdiem satikt

tos, kas krasi atšķiras no viņiem. Šādas aktivitātes atspoguļo solidaritāti ar ievērojami lielākām kopienām nekā tās, kurās ikdienā darbojas līdzīgi indivīdi, un ticību, ka dažādiem cilvēkiem ir kopīga identitāte un intereses (sal. Uslaner & Brown, 2005, 874). Šīs aktivitātes var aplūkot kā centienus uzlabot sabiedrību, izārstēt tās slimības (turpat). Turpretim politiskā līdzdalība pārstāv un pamatojas uz citām motivācijām, kuru centrā ir konfrontācija. Politikas mērķis ir uzvarēt, panākt mērķu sasniegšanu cīņā ar konkurējošiem spēkiem un interesēm, atstāt novārtā opozīciju. Kooperatīvās pilsoniskās iesaistīšanās faktors ir savstarpējā uzticēšanās, bet politiskā iesaistīšanās mēdz balstīties uz uzticēšanās trūkumu (*mistrust*) vai arī uz izvēlīgo uzticēšanos (*particularized trust* – uzticēšanās saišu veidošana tikai līdzīgo starpā) kā pretstatu vispārīgajam uzticēšanās veidam (*generalized trust*) jeb uz uzticēšanos cilvēkiem kopumā (turpat, 875). Tas noved pie atziņas, ka specifiska politiskās līdzdalības īpašība un neatņemams aspekts ir starpgrupu konflikts; sekojot konflikta socioloģijas klasiķim L. Kozeram, konflikts jāsaprot kā cīņa par vērtībām un piekļuvi ierobežotajiem statusiem, varai un resursiem (Coser, 1965, 8).

Holandiešu sociologi T. van der Mērs un E. van Ingens (van der Meer, van Ingen, 2009), empīriski pārbaudot hipotēzi par nepolitiskās un politiskās līdzdalības pārklāšanos 17 Eiropas valstīs, secinājuši, ka starp dalību NVO un politisko rīcību tiešām pastāv stipra un pozitīva korelācija, bet tā konstatēta t. s. interešu aizstāvības un aktivistu organizācijās, proti, tādām pilsoņu apvienībām, kuras par mērķiem izvirza grupas interešu aizstāvēšanu vai kāda plašāka sociālā jautājuma risināšanu (piemēram, cīņu par sieviešu tiesībām), kamēr brīvā laika pavadīšanas apvienībām (koru kolektīviem, putnu novērošanas grupām utt.) varbūtība konvertēt līdzdalību politiskajā aktivitātē ir minimāla – pretēji tam, kam ticēja Patnems. Otrkārt, atrastā korelācija attiecas uz formālo dalību apvienībās (*checkbook membership*), nevis uz reālām aktivitātēm un rosību, kuras pievienotais efekts izrādās minimāls. Tādējādi reālā aktivitāte NVO nav politiskās aktivitātes faktors. Visbeidzot, augstai pozitīvai sakarībai starp dalību NVO un politisko līdzdalību nav saistības ar pilsoniskām iemaņām (*civic skills*) vai pilsoņa mentalitāti (*civic-mindedness*), kas veidojas tieši nevalstiskajās organizācijās. Līdz ar to NVO uzskatāmas nevis par demokrātijas un līdzdalības skolām (*schools of democracy*), bet drīzāk par demokrātijas rezervuāriem (*pools of democracy*). Tātad nevis dalība NVO attīsta noslieci politiski aktīvi rīkoties, bet otrādi: šādās organizācijās nonāk indivīdi, kuriem atbilstošā nosliece un iemaņas jau ir. Politiskā un pilsoniskā līdzdalība ir dažādu aktivitāšu tipi, un tie ir analizējami atsevišķi.

Poļu socioloģe J. Nickovjaka definē politisko līdzdalību jeb aktivitāti kā individuālas vai kolektīvas darbības (nacionālā vai vietējā līmenī), kuras izrāda atbalstu vai opozīciju valsts struktūrām, iestādēm un/vai

to lēmumiem par sabiedriskā labumu sadali (Nyczkowiak, 2009, 53). Sabiedriskajam labumam (ko pati socioloģe nedefinē), šķiet, var pielīdzināt L. Kozera minētās vērtības, resursus, statusus un varu, kas parasti nav vienlīdzīgi pieejami dažādām sociālām grupām. Šī nevienlīdzība ietver arī spriedzes un konflikta priekšnosacījumus, kuri, pēc Aslamera un Brauna domām, piemīt politiskās līdzdalības dabai.

Daudzi autori pētījuši arī konkrētus pilsoņu iesaistīšanās veidus lokālā vai reģionālā līmenī. Piemēram, amerikāņu politikas zinātniece M. Māršala (Marschall, 2004) pievērš uzmanību pilsoņu centieniem apkarot noziedzību un risināt izglītības problēmas lokālā līmenī. Par teorētisko pamatu viņa izmanto (1) kopražošanas teoriju (*coproduction theory*), kuras pamatatziņa ir pašvaldības un iedzīvotāju kooperācija sabiedrisko pakalpojumu nodrošināšanā, un (2) politiskās līdzdalības teoriju. Viņasprāt, „kopražošanas teorijas atziņu kombinēšana ar tradicionāliem politiskās līdzdalības modeļiem sniedz pilnīgāku pilsoniskās līdzdalības ainu” (turpat, 231). Tas var nozīmēt vienu no divām lietām: vai nu pilsoniskā līdzdalība un politiskā līdzdalība uzskatāmas par sinonīmiem, vai arī tas ir kopražošanas efekts, kas „paceļ” politisko līdzdalību līdz pilsoniskajai līdzdalībai. Pētot viņas rakstu turpmāk, izrādās, ka tieši otrais minējums ir pareizs. Atsaucoties uz Verbas politiskās līdzdalības definīciju (Verba, 1995, cit. pēc Marschall, 2004, 232), viņa secina, ka individuālās rīcības mērķis ir paust vēlmes vai ietekmēt rezultātu. Tomēr politiskās darbības mēdz būt īslaicīgas (piemēram, balsošana) un, pats galvenais, tās rezultāts bieži vien ir pārāk neparedzams, nekonkrēts un nesasniedzams tuvākajā perspektīvā (Thomas, 1982, cit. pēc Marschall, 2004, 232). Tāpēc, kā argumentē Māršala, pilsoniskās līdzdalības mērķis ir gan paust vēlmes un ietekmēt politiku, gan arī nodrošināt un saglabāt sabiedrisko labumu (Marschall, 2004, 232).

Māršalas pieeja nozīmē, ka politiskā un pilsoniskā līdzdalība var būt nošķiramas, bet pamats tam nav vis motivācija un tieksmes kā Aslanera un Brauna teorijā, bet vienkārši indivīdu iesaistīšanās un ietekmēšanas iespēju līmenis. Iznāk, ka pilsoniskā līdzdalība ir politiskās līdzdalības paplašinātā versija, kur galvenais solis uz priekšu ir pilsoņu pašorganizēšanās, lai tieši pieņemtu svarīgus lēmumus. Šīs modifikācijas nav tradicionālajās politiskās līdzdalības teorijās, kuras, nodalot sabiedrību un varu un pirmajai atvēlot lēmumu ietekmēšanas, bet otrajai – lēmumu pieņemšanas lomu, būtībā paliek elites teoriju važās, kaut arī var sludināt maksimāli iespējamu pilsoņu iesaisti politikas procesā. No otras puses, jebkuru politisko lēmumu ieviešana praksē, kā parāda līdzšinējā pieredze, prasa arī specializēto, profesionālo institūciju iejaukšanos. Šīs institūcijas parasti atpazīstamas kā dažādu līmeņu (valsts, reģionu, pašvaldību) izpildvaras orgāni. Tie arī paliek reālie lēmumu īstenotāji, neraugoties uz to, kas tos pieņem – paši pilsoņi vai viņu parlamentārie pārstāvji. Protams, pastāv

iespēja arī ignorēt šo niansi, ja pamatojas uz premisu, ka tiešā lēmumu pieņemšana ir savā ziņā „absolūtākais” lēmumu pieņemšanas ietekmēšanas paveids.

Argumenti par labu pilsoniskās un politiskās līdzdalības „sinonimitātei” atrodami austrāliešu politikas zinātnieka B. Heda (Head, 2007) publikācijā. Viņš konstatē opozīciju starp divām demokrātijas izpratnēm – reformistu pieeju, kas akcentē pilsoņu aktivitāti dažādos līdzdalības veidos, un pārvaldības jeb reālistu pieeju, kas norāda uz profesionālās birokrātijas un reprezentatīvās valdības neizbēgamību un „iedzimto” elitārismu, kas uzsver demokrātijas ideālu nesasniedzamību. Tai pašā laikā pilsoņu iesaistīšana līdzdalībā bieži tiek aplūkota kā interešu un viedokļu pārstāvniecība grupās vai asociācijās, nevis kā tieša un vispusīga iesaistīšanās (Head, 2007, 442). Atsaucoties uz Starptautisko sabiedriskās līdzdalības asociāciju (*International Association for Public Participation*), viņš izšķir piecus sabiedriskās iesaistīšanās līmeņus: (1) sabiedrības informēšanu, (2) uzklaušīšanu, (3) iesaistīšanu, (4) sadarbību un (5) spējinašanu jeb pilnvarošanu (*empower*). Lēmumu īstenotāju centieni iesaistīt sabiedrību tādējādi svārstās no vienkāršas pilsoņu informēšanas par pieņemtajiem lēmumiem līdz gatavībai īstenot to, ko nolēmuši paši pilsoņi (turpat, 445). „Ideālā” gadījumā lēmumu pieņemšanas pilnvaras tiek nodotas no varas publikai, tai pašā laikā vara tikai ievieš lēmumus (*implementation*) praksē. Tādā veidā tiešā lēmumu pieņemšana tiek inkorporēta līdzdalības taksonomijā.

J. Terpstra (Terpstra, 2008) Nīderlandē pievērsās vietējo iedzīvotāju līdzdalībai tā saucamajos drošības tīklos, kuru mērķis bija palīdzēt policijai uzturēt vietējo kārtību. Kopienas locekļi varēja iesaistīties šais tīklos dažādi: (1) apmainoties ar informāciju, (2) iesniedzot priekšlikumus, (3) palīdzot policijai kārtības uzturēšanā un (4) pašiem izdomājot un finansiāli atbalstot drošības pasākumus (piemēram, noligt privātu kārtības uzraudzības firmu). Šie četri līdzdalības tipi iekļaujas divās kategorijās pēc darbības veida (runāšana un rīkošanās) un vēl divās kategorijās pēc līdzdalība veida (ierobežota vai paplašināta līdzdalība). Šeit arī iezīmējas secīgas līdzdalības stadijas – no informēšanas līdz nepastarpinātai rīcībai, kas pa tiešo maina līdzšinējo lietu kārtību.

B. Babadžanjans (Babajanian, 2008), pētot sociālā kapitāla un kopienas līdzdalības sakarību postpadomju Armēnijā, atvasina savu līdzdalības definīciju no Pasaules Bankas pētījumā ierosinātās definīcijas: līdzdalība ir sociālā un institucionālā organizēšanās, kurā pilsoņi ir spējīnāti (*empowered*) piedalīties institūcijās, kas ietekmē viņu dzīvi, iesaistīties pārrunās ar tām, ietekmēt un kontrolēt tās, kā arī likt tām uzņemties atbildību (World Bank, 2002, 11, cit. pēc Babajianian, 2008, 1308). Šī definīcija arī papildina klasiskās politiskās līdzdalības definīcijas ar tiešu pilsoņu iesaistīšanos lēmumu pieņemšanā līdz pat tās pārņemšanai savās rokās.

Tomēr sinonimitātes piekritēju argumentācijai pārmetams tas pats, ko Bogss pārmet Patnemam un sociālā kapitāla pētniecībai kopumā: tajā lietotā terminoloģija, kas veidojas ap pilsoniskās līdzdalības konceptu, liek domāt, ka runa ir par visu iedomājamo cilvēku aktivitāšu veidiem vai tādu personu aktivitātēm, kurām nav vērojami tieši politiskie iznākumi (Boggs, 2001). Turklāt, kā parādīja Aslaners un Brauns, politiskajai līdzdalībai var būt gan individuāls, gan kolektīvs raksturs, kamēr nepolitiskie līdzdalības veidi biežāk balstās uz kolektīvo saišu veidošanu un uzturēšanu (Uslaner, Brown, 2005). Tie ir galvenie iemesli, kāpēc šī raksta autors tomēr nostājas līdzdalības veidu nošķiruma piekritēju pusē. Vienīgais vērā ņemamais papildinājums ir ietekmes jēdziena paplašināšana, lai rosinātu pilsoņus pašiem pieņemt sabiedrībai un varai saistošus lēmumus. Tāpēc autora ieteiktā politiskās līdzdalības definīcija aptver individuālās vai kolektīvās darbības nacionālā vai lokālā līmenī, un tās izrāda atbalstu vai opozīciju valsts struktūrām, iestādēm un to lēmumiem par sabiedriskā labuma jeb sociāli nozīmīgo, parasti ierobežoto resursu sadali un izlietojumu un izpaužas kā šo lēmumu ietekmēšana vai pārņemšana savā ziņā.

Reģionālās/lokālās līdzdalības faktori: ārvalstu pētniecības pieredze

Reģionālās un lokālās līdzdalības pētījumos ir identificējami vairāki virzieni. Pirmais pēta reģionālo un lokālo līdzdalību pēc analogijas ar pētījumiem valsts vai starptautiskā līmenī, izzinot tās sakarību, piemēram, ar sociāli demogrāfiskajiem faktoriem. Otrais virziens velta uzmanību dažiem pašvaldību pārvaldes reformu piemēriem, kuru gaitā tika iecerēts iesaistīt iedzīvotājus tiešā lēmumu pieņemšanā. Trešais virziens pievēršas pašvaldības teritorijas iedzīvotāju skaitam, blīvumam, kā arī teritorijas lielumam un pārbauda, kā tas ietekmē vietējo cilvēku politisko aktivitāti. Turpmāk izklāstīti daži raksturīgi katra virziena piemēri.

P. Petersens un L. Rozs (Pettersen, Rose, 1996) savā rakstā analizē politisko līdzdalību vietējo pašvaldību līmenī Norvēģijā, aplūkojot septiņus līdzdalības paveidus. Tie ir: (1) iesaistīšanās NVO, (2) diskutēšana par politiskiem jautājumiem, (3) dalība demonstrācijās/petīcijas parakstīšana, (4) iesniegumu rakstīšana vietējai partijas organizācijai/kontaktēšanās ar vietējās pašvaldības pārstāvi, (5) viedokļa paušana laikrakstā, (6) balsošana pašvaldības vēlēšanās un (7) amata ieņemšana vietējā pašvaldībā. Papildus tika jautāts par (8) indivīda gatavību uzņemties amatu pašvaldībā (potenciālā līdzdalība). Ietekmes faktori dažādām līdzdalības formām izrādās dažādi.

Pētījumā par Norvēģijas pašvaldībām apstiprinājusies jau vairākkārt konstatētā tendence, ka aktīvāki politiskajā līdzdalībā ir vīrieši, personas ar augstāku izglītības līmeni, sociāli aktīvākie un pārliecinātākie par savām

spējām ietekmēt notikumu gaitu. Šie faktori, šķiet, ir universāli un pastāvīgi dažādās sabiedrībās, kaut arī reālās ietekmes var atšķirties pēc stipruma un nozīmīguma. Bez individuālā līmeņa faktoriem raksts skar arī to, ko var nosaukt par institucionālās vides ietekmi, proti (šajā gadījumā), kā politisko institūciju uzbūve un funkcionēšana var sekmēt vai apturēt politisko aktivitāti. Petersena un Roza rezultāti parāda, ka puse aplūkoto politiskās līdzdalības veidu vairāk raksturīgi mazāku pašvaldību iedzīvotājiem.

Pētījuma rezultātu atziņas par Norvēģijas pašvaldību iedzīvotāju politisko līdzdalību apstiprina arī J. Olivers (Oliver, 2000), veicot Amerikas pilsoņu līdzdalības pētījuma datu sekundāro analīzi (*American Citizen Participation Study*, Verba et al., 1995, cit. pēc Oliver 2000, 363). Analīzei tika atlasīti 2500 cilvēku no vairāk nekā 800 apdzīvotām vietām². Rezultāti atklāja, ka lielo pilsētu iedzīvotāji retāk kontaktējas ar amatpersonām, apmeklē kopienas vai nevalstiskās organizācijas saietus un balso vietējās vēlēšanās. To Olivers skaidro ar atšķirībām lielu un mazu pilsētu iedzīvotāju sociālajās attiecībās un psiholoģiskajā orientācijā: mazpilsētās dzīvojošie vairāk interesējas par vietējām aktualitātēm un ar lielāku varbūtību iesaistās kādā politiskajā aktivitātē, tādēļ ka viņiem ir ciešāka saikne ar kaimiņiem. Lielākās pilsētās šīs saiknes ir vājākas, līdz ar to mazinās mobilizācijas un savstarpējās rekrutēšanas efekti.

Pie līdzīgiem secinājumiem nonācis K. Larsens (Larsen, 2002) Dānijā. Viņa pamatarguments ir tas, ka mazākās pašvaldībās vēlētajiem ir vieglāk uzturēt tiešus kontaktus ar politiķiem un labāk pazīt viņu darbus. Larsena veiktās analīzes dati parāda, ka augstāki līmeņi balsošanai, dalībai pilsoņu organizācijās un kontaktiem ar politiķiem un pašvaldību ierēdņiem ir mazākās pašvaldībās. Tai pašā laikā pašvaldības lieluma ietekme netika konstatēta attiecībā uz interesi par politiku, kompetenci vai politisko diskutēšanu.

B. Goldfrenks (Goldfrank, 2002) pievērsās vietējās līdzdalības problemātikai, aplūkojot kreisās *Frente Amplio* (Plašā fronte) partijas īstenoto pašvaldības reformu Urugvajes galvaspilsētā Montevideo. Reformas mērķis bija divējāds – uzlabot pašvaldības sniegto pakalpojumu kvalitāti un paaugstināt pilsoņu iesaistīšanos pilsētas pārvaldīšanā. Reformas kodols bija pašvaldības decentralizācija: pilsētu sadalīja 18 zonās, katrā no tām izveidojot kopienas centru. Šiem centriem bija jāpārvalda zonu lietas un jākalpo par platformām vietējo iedzīvotāju iesaistei pārvaldē (tā notika apspriežu un priekšlikumu iesniegšanas veidā). Analizējot primāros apsekojumus, paša veiktās intervijas un novērojumus, Goldfrenks parāda, ka pilsētnieku attieksme pret pilsētas vadības darbu kļuvusi pozitīvāka, bet otrais mērķis (līdzdalības paaugstināšana) netika panākts. Autors

² Faktiski piedalījās par 13% mazāk, jo viņi nedzīvoja „identificējamās pašvaldībās vai pašvaldību jurisdikcijās” (Oliver, 2000, 363).

noraida pieaugošu individualizāciju un apātiju, kā arī pārlietu apmierinātību un motivācijas trūkumu kā iespējamus neveiksmes skaidrojumus un saskata tās cēloni faktā, ka sākotnēja decentralizācijas shēma tika pārskatīta labējās opozīcijas spiediena dēļ, kas padarīja to hierarhiskāku un līdzdalībai nelabvēlīgāku. Rakstā sastopama netieša norāde, ka tieši decentralizācija, ar to saprotot pilsētas teritorijas un pārvaldes struktūru fragmentāciju un apjoma samazināšanos, paaugstina līdzdalības potenciālu.

Tabula

Vietējās līdzdalības veidi Norvēģijā un to faktori (pēc Pettersen & Rose, 1996)

Līdzdalības veids	Faktori	Faktoru izpausme
Iesaistīšanās NVO	Dzimums Vecums Dzīvesvietas veids/lielums (iedzīvotāju skaita ziņā) Izglītība	Veids biežāk sastopams tādu labi izglīto pieaugušo vīriešu vidū, kas dzīvo mazākās pašvaldībās
Diskutēšana par politiku	Dzimums Dalība arodbiedrībā	Veids biežāk sastopams arodbiedrībās iesaistīto vīriešu vidū
Dalība demonstrācijās/ petīcijas parakstīšana	Dzimums Vecums Izglītība Dzīvesvietas veids/lielums Civilstāvoklis	Veids biežāk sastopams jauno, labi izglīto, pilsētās dzīvojošo neprecēto sieviešu vidū
Iesniegumu rakstīšana/kontaktēšanās	Dzimums Izglītība Dzīvesvietas veids/lielums Dalība arodbiedrībā	Veids biežāk sastopams labi izglīto, mazās pašvaldībās dzīvojošo, arodbiedrībās iesaistīto vīriešu vidū
Viedokļa paušana laikrakstā	Interese par politiku Pārlicība par savām ietekmēšanas spējām (<i>efficacy</i>)	Veids biežāk sastopams politiski ieinteresēto personu vidū ar lielāku pārlicības sajūtu
Balsošana	Dzīves cikls (vecums, civilstāvoklis)	Veids biežāk sastopams pieaugušo, laulībā sastāvošo personu vidū
Amata ieņemšana	Pārlicība par savām ietekmēšanas spējām Interese par politiku Dzīvesvietas veids/lielums	Veids biežāk sastopams mazās pašvaldībās dzīvojošo, politiski ieinteresēto personu vidū ar lielāku pārlicības sajūtu
Potenciāla amata ieņemšana	Pārlicība par savām ietekmēšanas spējām Interese par politiku Dzīvesvietas veids/lielums Dzimums Vecums	Veids biežāk sastopams mazās pašvaldībās dzīvojošo, politiski ieinteresēto jaunākā vecuma vīriešu vidū ar lielāku pārlicības sajūtu

Analizējot lokālās demokrātijas veiksmes (Brazīlija) un neveiksmes (Čīle) stāstus Latīņamerikā, P. Pozners (Posner, 2003) norāda, ka lokālā demokrātija var būt stipra un dzīvotspējīga ar diviem nosacījumiem. Pirmais ir ierēdņu atbildība un atskaitīšanās pilsoņu, nevis kādu šaurāku grupējumu (partiju u. tml.) priekšā. Tāpēc priekšroka, pēc Poznera domām, jādod tautas vēlētiem līderiem, jo tiešās vēlēšanas stiprinot viņu saikni ar pilsoņiem. Otrs nosacījums ir formālo institucionālo kanālu (*institutional channels*) esamība, ar kuru palīdzību var rezultatīvi izpausties pilsoņu līdzdalība. Kā piemēru Pozners min dažu Latīņamerikas pilsētu praksi iesaistīt iedzīvotājus municipālā budžeta apspriešanā un pieņemšanā; turklāt efektīvākas ir tās prakses, kas tiešā veidā padara pieņemamos lēmumus atkarīgus no iedzīvotāju gribas, nevis tās, kurās ir paredzēts tikai konsultēties, nevis realizēt viņu prasīto.

Goldfrenka rakstā tiek izcelts viens no līdzdalības veidiem, kura parasti nav tradicionālajās līdzdalības taksonomijās, proti, tieša iesaistīšanās valsts/pašvaldības pārvaldē. K. Andersons un F. van Laerhovens (Anderson, van Laerhoven, 2007) to sauc par līdzdalības pārvaldi (*participatory governance*), definējot to kā institūciju kopu, kas veicina (*facilitate*) pilsoņu līdzdalību politikas procesā vietējā pašvaldībā. Kā jau norādīts šajā rakstā, klasiskā līdzdalības pētniecība tomēr turpina sekot elitārisma pieejai un ierobežo līdzdalības definīciju ar centieniem ietekmēt varas institūciju lēmumus un varas personu atlasī, neņemot vērā līdzdalības pārvaldi. Tas ir acīmredzams trūkums, kas norāda uz nepieciešamību pārskatīt pašu līdzdalības definīciju.

Decentralizācijas apoloģētiem oponentiem K. Kelehera un D. Louerijs (Kelleher, Lowery, 2004). Tāpat kā Oliveris pirms četriem gadiem, viņi pievēršas pilsētas lielumam kā vietējās līdzdalības faktoram. Aplūkojot līdzšinējo pētniecību šajā jautājumā, viņi izceļ divas konkurējošas skolas. Pirmo viņi apzīmē ar izteicienu *small-is-beautiful* jeb „mazs ir skaists”. Šai pieejai, pie kuras pieskaitāmi arī iepriekš pārstāstītie Petersena un Roza, Olivera un Goldfrenka raksti, ir četri argumenti, kāpēc mazākai pilsētai būtu pozitīvi jāietekmē līdzdalība; katrs no šiem argumentiem būtībā pārstāv kādu „mazs ir skaists” skolas paveidu (sk. Kelleher, Lowery, 2004, 721-724). Viens no tiem postulē, ka mazāks kopienu lielums rada iedzīvotāju sociālā sastāva un kopīgo vērtību viendabīgumu, kam būtu jāstimulē interese par vietējām lietām un jāveicina līdzdalība. Citi pētnieki uzsver, ka svarīgs ir viendabīgums pats par sevi, īpaši ekonomiskais (līdzīgs ienākumu līmenis) un demogrāfiskais viendabīgums (homogēns etniskais sastāvs): daudzveidīgākās kopienās mēdz būt paaugstināta starpgrupu spriedze, kas līdzdalību ietekmējot negatīvi. Trešā „mazs ir skaists” argumentācijas versija izceļ faktoru kombināciju, kas sastāv no maza pašvaldības lieluma un attīstītiem līdzdalības mehānismiem ārpus tradicionālās balsošanas. Visbeidzot, publiskās izvēles (*public choice*) perspektīva

norāda uz „balsošanu ar kājām” (proti, pārceļšanos uz citu vietu) kā mehānismu, kurš liek ierēdņiem ieklausīties iedzīvotājos. Domājams, ka šim mehānismam var būt nozīme tikai sabiedrībās ar augstu ģeogrāfisko mobilitāti, pie kurām pieder arī ASV.

Otro skolu Kelehera un Louerijs nosauca par *large-is-lively* jeb „**liels ir dzīvīgs**”, minot arī tai četrus argumentus par labu apgalvojumam, ka līdzdalība ir intensīvāka tieši lielākās pilsētās (turpat, 725-728). Pirmkārt, pašvaldības fragmentācija nozīmē, ka iedzīvotājiem vairs nav telpas, kurā varētu apspriest (kur nu vēl risināt) tādas makrolīmeņa problēmas kā rasu segregācija, bezdarbs vai ekonomiskā attīstība. Šīs problēmas neizzūd, bet iedzīvotāji vienkārši zaudē iespēju ietekmēt to risināšanu, kas parasti paredz augstāku institucionālo līmeni un resursu koncentrāciju. Tāpēc sagaidāms, ka tieši fragmentētākās teritorijās līdzdalība, īpaši vēlēšanās, būs zemāka. Otrkārt, „liels ir dzīvīgs” skolas pārstāvji saskata daudzveidību kā līdzdalības stimulu, nevis bremsi. Sagaidāms, ka tieši kopienās, kur pastāv spriedze un konkurējošas intereses, politiķiem būs papildu stimuls mobilizēt savus atbalstītājus aktīvākai līdzdalībai. Treškārt, tiek apgalvots, ka mazākās pilsētas biežāk nekā lielākās mēdz reformēt pašvaldības sistēmu – piemēram, ieviešot t. s. „padomes/pārvaldnieka sistēmu” (*council-manager system*), kad pašvaldības padome ievēl pilsētas izpildedzinātāju, bet mēra vai padomes priekšsēdētāja loma paliek drīzāk ceremoniāla, vai arī paredzot pašvaldības deputātu papildu vēlēšanu iespēju. Kelehera un Louerijs atsaucas uz dažiem agrāk veiktajiem pētījumiem, kuri konstatēja līdzdalību mazinošu efektu šīm reformām (turpat, 727). Šis arguments ir spēkā arī ASV un institucionāli līdzīgo valstu gadījumā, kur līdzās padomes un pārvaldnieka sistēmai ir arī mēra un padomes (*mayor-council*) modelis; šajā gadījumā nominālais pilsētas galva ir arī reāls administrators, kas pārvalda pilsētas lietas. Latvijā šis otrais modelis nav paredzēts, līdz ar to nav iespējams empīriski noteikt līdzdalībai labvēlīgāku valdīšanas formu vietējā līmenī. Visbeidzot, „liels ir dzīvīgs” skolas piekritēji noraida oponentu apgalvojumu, ka psiholoģiskā saikne ar vietējo kopieni kā līdzdalības faktors ir ciešāka mazākās pilsētās; saskaņā ar 1992. gadā veikto pētījumu rezultātiem saikne ar kopieni ir krietni ciešāka lielākās pilsētās.

Analizējot pilsētas institucionālā konteksta ietekmi uz balsošanu, Kelehera un Louerijs izšķir četras dimensijas (turpat, 729-731). Pirmā no tām ir pilsētas lielums, ko nosaka ar iedzīvotāju skaitu. Otrā dimensija ir fragmentācija, kuru nosaka neatkarīgo jurisdikciju (vienkārši runājot, pašvaldību) skaits konkrētā pilsētas teritorijā. Jo vairāk ir pašvaldību, jo lielāka fragmentācija. Trešā dimensija ir koncentrācija, t. i., kādā mērā pilsētas iedzīvotāji ir izkliedēti pa vietējām pašvaldībām. Visbeidzot, viņi izšķir fragmentācijas un koncentrācijas savstarpējo ietekmi un tās efektu kā atsevišķu dimensiju. Izmantojot šo shēmu, Kelehera un Louerijs secina,

ka iedzīvotāju skaits pats pa sevi nav nozīmīgs līdzdalības faktors: variācijas līdzdalībā nosaka galvenokārt fragmentācija, koncentrācija un to savstarpējā iedarbība (stipri negatīva korelācija). Šo divu faktoru visnelabvēlīgākā kombinācija, pēc Keleheras un Louerija domām, ir lielas pilsētas, kuru apkaimē ir daudz priekšpilsētu ar savām pašvaldībām (turpat, 751). Vēlāk, 2009. gada pētījumā, viņi secinājuši, ka pilsētas lielumam tomēr ir pozitīva ietekme uz balsošanu un dalību NVO, kamēr lielāka fragmentācijas un koncentrācijas pakāpe samazina balsošanas varbūtību (turpat).

Lai gan šī shēma ir komplicēta un acimredzot rūpīgi izstrādāta, tās lietojums Latvijas apstākļos ir apšaubāms. Pēc administratīvi teritoriālās reformas un saskaņā ar Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumu (Latvijas Republikas Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums, 2010a) pašvaldības īsteno pārvaldi republikas pilsētās un novados. Citas teritoriālās vienības, kurām pienāktos pašvaldība, Latvijā nepastāv, kaut arī jaunajiem novadiem paredzēta iespēja iedalīt savu teritoriju novadu pilsētās un pagastos ar vietējām izpilddirekcijām. Tādējādi Latvijā formāli darbojas princips „viena administratīvā teritorija – viena pašvaldība”. Līdz ar to noteikt teritorijai fragmentācijas un koncentrācijas pakāpi un analizēt tās ietekmi uz līdzdalību pēc šīs shēmas nav reāli.

Apkopojums: metodoloģiskie apsvērumi kompetences un līdzdalības pētniecībai Latvijas reģionos

Šis raksts iezīmē rīcībspējas, kompetences un līdzdalības jēdzienu iespējamās definīcijas un operacionalizācijas variantus. Pēc iespējas piemēri tika atlasīti no teorētiskiem un empīriskiem rakstiem par šiem fenomeniem tieši reģionālā un lokālā līmenī. Šādu izvēli apstiprina atziņas, ka politiskā vara un sabiedriskā labuma pārdales institūcijas ir tuvākas iedzīvotājiem tieši vietējā līmenī un ka to darba kvalitāte tieši ietekmē iedzīvotāju dzīvi. Turklāt plaši tiek lietots arguments, ka piekļuve varas institūcijām zemākos varas līmeņos ir vieglāka nekā jautājumu risināšana nacionālā līmenī. Ņemot vērā, ka Latvijas pašvaldības lielākoties nodarbojas ar saimnieciskiem jautājumiem, piemēram, ar komunālās saimniecības funkcionalitātes, izglītības, veselības u. c. sociālo pakalpojumu nodrošināšanu (Latvijas Republikas likums „Par pašvaldībām”, 2010b), domājams, ka komunikācijā ar pašvaldībām iedzīvotāji biežāk izrādīs administratīvo kompetenci jeb spēju pieprasīt un saņemt pašvaldību pakalpojumus uz pašreizējo administratīvo noteikumu pamata. Politisko kompetenci iedzīvotāji izrāda ar dalību vēlēšanās, kā arī gadījumos, kad pašvaldības lēmumi un noteikumi neatbilst viņu interesēm un jāizdara spiedienu, lai mainītu spēles noteikumus.

Kompetences dimensijas, ko izcēla Almonds un Verba, mēdz operacionalizēt ar dažādiem jautājumiem. Šeit vērojams plašs variantu

klāsts – no Eiropas Sociālā pētījuma minimālisma, kad kompetenci reducē vien līdz zināšanu pašvērtējumam, līdz centieniem iedziļināties, likt respondentam radoši iztēlot situācijas, kurās viņš lietotu politisku ietekmi un kuras ietekmes veidi būtu, viņaprāt, atbilstošāki tajās vai citās situācijās. Gandrīz visas pieejas ierosina formulēt izteikumus par respondenta nostāju vai uzvedību, kuri respondentam būtu jāapstiprina vai jānoraida; parasti katrs jautājumu kopums izceļ vienu vai dažas kompetences dimensijas, pārējās atstājot novārtā. Samērā veiksmīgi formulējumi atrodami ISSP (*International Social Survey Programme*) anketā, kas tika izmantota 2006. gadā pētījumā par valdības lomu, kur skaidri iezīmējas dalījums – iekšējā un ārējā efektivitāte (respektīvi, indivīda spējas un varas atsauce), toties netika jautāts par potenciāliem mēģinājumiem izmantot ietekmi, nemaz nerunājot par šī potenciāla situatīvo diferencēšanos. Saikne starp subjektīvo kompetenci un reālām rīcībspējas izpausmēm joprojām ir vāji izstrādāta un prasa jaunus risinājumus. Viens no variantiem būtu izstrādāt kādus tipiskus scenārijus, kuros būtu jāizpaužas indivīda kompetencei un jāizzina, kādas līdzdalības stratēģijas viņš lietotu katrā no tām. Otrs veids ir ļaut respondentam pašam identificēt aktuālas vietējas problēmas, pie reizes izzinot viņa izpratni par to rašanos un iespējamajiem risinājumiem, kā arī to, vai un kā viņš pats iesaistītos risināšanā. Šis otrais variants paredz brīvāku respondenta izteikšanos un līdz ar to ir grūtāk kvantificējams, tāpēc to derētu rezervēt kvalitatīvajiem pētījumiem. Kā pirmais solis derētu arī politiskās efektivitātes jautājumus, ko izmantoja 2006. gadā pētījumā par valdības lomu, pielāgot pašvaldību līmenim – piemēram, apgalvojumā „Saeimā ievēlētie deputāti cenšas pildīt savus priekšvēlēšanu solījumus” Saeimas vietā minēt pilsētas vai novada domi, bet pārējos jautājumos centrālās varas amatpersonas aizstāt ar pašvaldību darbiniekiem.

Nodaļā par politisko līdzdalību tika parādīta tās definīciju daudzveidība, kas lielā mērā izriet no tā, cik plašs ir politiskajai līdzdalībai pielīdzināmo aktivitāšu klāsts un par ko pētnieki nav vienisprātis. Klasiskās definīcijas uzskaita līdz pārdesmit dažādu aktivitāšu, kas vērtēamas kā centieni izdarīt politisku ietekmi (sk., piemēram, Milbrath, 1965, 22-29). Tāpat tajās parasti skaidri izpaužas valdošās elites un masu nodalījums. Cita pieeja, kas nāk no sociālā kapitāla pētniecības tradīcijas, uzlūko politisko līdzdalību kā indivīdu sociālās kopdzīves un kopaktivitāšu veidu, pielīdzinot to dalībai vaļasprieka, brīvprātīgo vai interešu grupās un pulciņos. Šīs pieejas kritiķi norāda, ka ne visām kopdarbības aktivitātēm ir politiski mērķi, kuri attiektos uz sabiedriskā labuma, tai skaitā varas, sadali un izlietojumu. Sakarība starp aktīvu dalību nepolitiskās un politiskās kopienās tiešām pastāv, bet tai nav cēlonības. Politiskā aktivitāte nerodas no aktīvās dalības NVO un interešu grupās, bet drīzāk tie, kuriem ir iemesli piedalīties politikā, būs sociāli aktīvāki arī citur (kaut daži autori

apgalvo, ka viena līdzdalība mēdz pat atturēt iesaistīties otrā līdzdalībā). Savukārt citi pētnieki savos rakstos pievēršas konkrētiem gadījumiem, kad pilsoņu politiskā līdzdalība pārtapa aktīvās iniciatīvās kādu sabiedrisko pakalpojumu ieviešanā vai to kvalitātes uzlabošanā. Šādas darbības arī klasificējamās kā politiskā līdzdalība, kaut agrīnās definīcijas, šķiet, nepievērsa tam pienācīgu uzmanību. Līdz ar to domājams, ka ietekmes jēdziens, kas ir atslēgvārds politiskās līdzdalības definīcijā, jāsaprot plašāk un tajā jāiekļauj pašu pilsoņu spēja izrādīt kādu lēmumu pieņemšanas un īstenošanas iniciatīvu. Tai pašā laikā, lai šie lēmumi skaitītos politiski, tiem jāseko būtiskām pārmaiņām pieejamo sabiedrisko labumu (*public good*) klāstā un/vai šo labumu pārdales mehānismos.

Trešajā nodaļā tika iztirzāti dažādi faktori, kas atstāj iespaidu uz lokālo līdzdalību, tostarp institucionālie faktori. Norvēģu zinātnieki pārādījuši, ka konvencionālie veidi mēdz biežāk izpausties mazākās pašvaldībās, toties protesti ir raksturīgāki pilsētām. Vairāki citi pētījumi, kas veikti ASV, Dānijā un Urugvajā, apstiprina šo atziņu, par atslēgas faktoru atzīstot varas institūciju un amatpersonu vieglāku sasniedzamību mazākās kopienās, un min konkrētus piemērus, kad vietējās pašpārvaldes decentralizācija tika veikta ar apzinātu mērķi – ne tikai padarīt pašpārvaldi tuvāku pilsoņiem, bet arī veicināt aktīvāku pilsoņu iesaistīšanos pārvaldes lietās. Tomēr daži diezgan rūpīgi izstrādātie salīdzinājumi apstrīd decentralizācijas pozitīvo ietekmi uz līdzdalību; mazākās pašvaldībās trūkst pietiekamā iedzīvotāju un interešu grupu skaita, lai risinātu makrolīmeņa problēmas (vai to vietējās izpausmes). Turklāt mazas pašvaldības parasti ir viendabīgas iedzīvotāju sociālekonomiskā statusa, etniskās piederības un citu sociālo pazīmju ziņā, kamēr tieši nevienmērīgums, pēc decentralizācijas oponentu domām, ir stimulējošs politiskajai līdzdalībai un centieniem mainīt pastāvošo lietu kārtību. Mazajās pilsētās, pēc šo oponentu novērojumiem, biežāk iezīmējas tendence atteikties no mēru tiesās ievēlēšanas un atstāt svarīgāko personu izvēli pilsētas padomes ziņā, kas jau institucionāli aptur papildu pilsoņu līdzdalību. Tāpat viņi apstrīd apgalvojumus par saikņu ciešumu mazpilsētās, norādot, ka lielākās pašvaldībās tās esot stiprākas. Tās visas ir teorētiskas ūdensšķirtnes, kuru operacionalizācija un empīriskā pārbaude var dot daudz vērtīgu atziņu par pilsoņu politisko kompetenci un līdzdalību lokālā līmenī.

Jāsecina, ka līdzās tradicionālajiem kompetences un līdzdalības faktoriem (indivīda sociāldemogrāfiskajam statusam, kā arī uzskatiem un vērtībām) pašvaldību un reģionu līmenī pētnieki pievērš uzmanību institucionālajai videi, par pamatrādītājiem izvēloties pašvaldības iedzīvotāju skaitu, teritorijas fragmentācijas un iedzīvotāju koncentrācijas līmeņus, kā arī iedzīvotāju sociālekonomisko viendabīgumu un reizēm arī valdīšanas formu. Kaut gan iepriekš minēto apsvērumu dēļ ne visi šie rādītāji ir piemērojami Latvijai bez adaptācijas, to lietojums citās valstīs varētu

būt pamācošs un tie varētu rosināt pārdomas, sagatavojot turpmākos sadzīvojošos pētījumus Latvijas reģionos. Ņemot vērā, ka tie būtu vēl tikai jāiesāk, pirmajos mēģinājumos ieteicams aprobežoties ar vienkāršākiem rādītājiem. Tie varētu būt: pašvaldības lielums (iedzīvotāju skaits), iedzīvotāju blīvums, etniskā viendabīguma pakāpe un pašvaldības deputātu partejiskās piederības viendabīguma pakāpe. Pēdējā faktora iekļaušanu var pamatot ar otro „liels ir dzīvīgs” skolas argumentu, ka ar konkurences saasināšanos (lielāku partiju daudzveidību) būtu jāpieaug arī vietējo pilsoņu mobilizācijai un iesaistei politikajās aktivitātēs.

Literatūra

- Almond, G. A., Verba, S. (1989). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park; London; New Delhi: SAGE Publications.
- Andersson, K., Laerhoven, F. van (2007). From local strongman to facilitator: Institutional incentives for participatory municipal governance in Latin America. *Comparative Political Studies*, vol. 40 (9), p. 1085-1111.
- Babajanian, B. V. (2008). Social Capital and Community Participation in Post-Soviet Armenia: Implications for Policy and Practice. *Europe-Asia Studies*, 60 (8), p. 1299-1319.
- Bernhagen, P., Marsh, M. (2007). Voting and Protesting: Explaining Citizen Participation in Old and New European Democracies. *Democratization*, vol. 14, No. 1, February 2007, p. 44-72.
- Blakeley, G. (2010). Governing ourselves: citizen participation and governance in Barcelona and Manchester. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 34 (1), 2010, p. 130-145.
- Boggs, C. (2001). Social Capital and Political Fantasy: Robert Putnam's „Bowling Alone”. *Theory and Society*, vol. 30, No. 2 (Apr., 2001), p. 281-297.
- Cleuren, H. (2007). Local Democracy and Participation in Post-Authoritarian Chile. *European Review of Latin American and Caribbean Studies* 83, October 2007, p. 3-18.
- Conway, M. M. (1985). *Political participation in the United States*. Washington, DC: Congressional Quarterly.
- Coser, L. A. (1965). *The functions of social conflict*. London: Routledge: Kegan Paul.
- Crocker, D. A. (2007). Deliberative Participation in Local Development. *Journal of Human Development*, vol. 8, No. 3, November 2007, p. 431-455.
- Domhoff, G. W. (2005). *Who Rules America? Power, Politics, and Social Change*. Boston etc.: McGraw-Hill.
- Dye, T. R., Zeigler, H. (1996). *The irony of democracy: an uncommon introduction to American politics*. Fort Worth, TX (etc.): Harcourt Brace College.
- Easton, D., Dennis, J. (1967). The Child's Acquisition of Regime Norms: Political Efficacy. *The American Political Science Review*, vol. 61, No. 1 (Mar., 1967), p. 25-38.
- European Social Survey* (2010): ESS-4 2008 Documentation Report. Edition 3.01. Bergen, European Social Survey Data Archive, Norwegian Social Science Data Services.
- Goldfrank, B. (2002). The Fragile Flower of Local Democracy: a Case Study of Decentralization/Participation in Montevideo. *Politics & Society*, vol. 30, No. 1, March 2002, p. 51-83.

- Head, B. W. (2007). Community Engagement: Participation on Whose Terms? *Australian Journal of Political Science*, vol. 42, Issue 3, p. 441-454.
- International Social Survey Programme: Role of government IV* (2006). Producer: Köln: Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung an der Universität zu Köln (ZA 4700).
- Iyengar, S. (1980). Subjective Political Efficacy as a Measure of Diffuse Support. *Public Opinion Quarterly*; Summer80, vol. 44, Issue 2, p. 249-256.
- Kelleher, C. A. and Lowery, D. (2004). Political participation and metropolitan institutional contexts. *Urban Affairs Review*, 39 (6), p. 720-757.
- Kelleher, C. A. and Lowery, D. (2009). Central City Size, Metropolitan Institutions and Political Participation. *British Journal of Political Science*, 39, p. 59-92.
- Kim, U., Helgesen, G. and Ahn, B. M. (2002). Democracy, Trust, and Political Efficacy: Comparative Analysis of Danish and Korean Political Culture. *Applied Psychology*, vol. 51, p. 318-353.
- Kourvetaris, G. A. (1997). *Political Sociology: Structure and Process*. Boston (etc.): Allyn and Bacon.
- Larsen, C. A. (2002). Municipal Size and Democracy: A Critical Analysis of the Argument of Proximity Based on the Case of Denmark. *Scandinavian Political Studies*, vol. 25, Issue 4, p. 317-332.
- Latvijas Republikas Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums. (2010a). Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=185993> & *from=off* (sk. 24.11.2010.)
- Latvijas Republikas likums „Par pašvaldībām”. (2010b). Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57255> (sk. 24.11.2010.)
- Levi, M., Stoker, L. (2000). Political Trust and Trustworthiness. *Annual Review of Political Science*, vol. 3, Issue 1, p. 475-507.
- Marschall, M. (2004). Citizen participation and the neighborhood context: A new look at the coproduction of local public goods. *Political Research Quarterly*, vol. 57 (2), p. 231-244.
- Meer, T. van der, Ingen, E. van (2009). Schools of democracy? Disentangling the relationship between civic participation and political action in 17 European countries. *European Journal of Political Research*, vol. 48, p. 281-308.
- Milbrath, L. W., Goel, M. L. (1977). *Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?* 2nd ed. Chicago: Rand McNally College Publishing Company.
- Muller, E. N. (1970). Cross-National Dimensions of Political Competence. *The American Political Science Review*, vol. 64, No. 3, p. 792-809.
- Nyckowiak, J. (2009). Political Activity: Is Trust in Democratic Institutions Really a Relevant Determinant? *International Journal of Sociology*, vol. 39, No. 1, p. 49-61.
- Nikišins, J. (2010). *Paaudžu atšķirības politiskajā līdzdalībā Latvijā un Beļģijā: salīdzinoša analīze. Maģistra darbs*. Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa.
- Oliver, J. E. (2000). City Size and Civic Involvement in Metropolitan America. *The American Political Science Review*, vol. 94, No. 2, p. 361-373.
- Paige, J. M. (1971). Political orientation and riot participation. *American Sociological Review*, vol. 36, Issue 5, p. 810-820.
- Parry, G., Moyser, G. and Day, N. (1992). *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pettersen, P. A., Rose, L. E. (1996). Participation in Local Politics in Norway: Some Do, Some Don't; Some Will, Some Won't. *Political Behavior*, vol. 18, No. 1, p. 51-97.

- Portney, K. E, Berry, J. M. (2010). Participation and the Pursuit of Sustainability in U.S. Cities. *Urban Affairs Review*, vol. 46, No. 1, p. 119-139.
- Posner, P. W. (2003). Local Democracy and Popular Participation: Chile and Brazil in Comparative Perspective. *Democratization*, vol. 10, Issue 3, p. 39-67.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, vol. 6, No. 1, p. 65-78.
- Seligson, M. A. (1980). A Problem-Solving Approach to Measuring Political Efficacy. *Social Science Quarterly*, vol. 60, No. 4, p. 630-642.
- Skaidrojošā vārdnīca. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/> (sk. 19.02.2010.)
- Terpstra, J. (2008). Police, local government, and citizens as participants in local security networks. *Police Practice and Research*, vol. 9, No. 3, p. 213-225.
- Tisenkopfs, T. (galv. red.). (2001). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2000/2001*. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_process/3342/ (sk. 04.07.2011.)
- Uslaner, E., Brown, M. (2005). Inequality, trust, and civic engagement. *American Politics Research*, vol. 33, p. 868-894.
- Valentino, N., Gregorowicz, K., Groenendyk, E. (2009). Efficacy, Emotions and the Habit of Participation. *Political Behavior*, vol. 31, No. 3, p. 307-330.
- Verba, S., Nie, N. H., Kim, J. (1978). *Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison*. 1st ed. Cambridge a. o.: Cambridge University Press.
- Zepa, B. (1999). *Politiskā līdzdalība Latvijā*. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. Pieejams: <http://www.bszi.lv/downloads/resources/politLidzdaliba/politLidzdaliba1999.pdf> (sk. 04.05.2008.)
- Zobena, A. (galv. red.). (2005). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005: Ricībspēja reģionos*. Rīga: ANO Attīstības programma, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 148 lpp. Pieejams: http://www.szf.lu.lv/files/petnieciba/publikacijas/parskats_par_attistibu_8.pdf

Līga Paula

ETNISKO KOPIENU RĪCĪBSPĒJA PRAKSES KOPIENU PIEEJAS SKATĪJUMĀ

Rakstā definēts un skaidrots kopienu rīcībspējas jēdziens un analizēta etnisko kopienu rīcībspēja, izmantojot prakses kopienu teoriju un analīzes iespējas attiecinot uz dažādām etnisko kopienu rīcībspējas dimensijām: kultūras, sociālo, ekonomisko un politisko dimensiju. Prakses kopienu pieeja skaidro, kā kopienās notiek sociālā mācīšanās un dalīšanās zināšanās, un, šo pieeju izmantojot kopienu rīcībspējas analīzē, autore parāda, kā prakses kopienas kļūst par kopienu rīcībspējas izpausmes formām. Etnisko kopienu rīcībspējas dimensijas analizētas, balstoties uz ārzemēs un Latvijā veikto pētījumu rezultātiem. Autore secina, ka, pētot prakses kopienas plašākās kopienās, var izprast procesus, kas raksturo, piemēram, kā kopienas rīcībspēja attīstās un kas ir tās pamatā, kā rīcībspēja realizējas konkrētos rezultātos, cik šie procesi ir formāli, kas ir rīcības iniciatori un kādas problēmas vai kādi jautājumi nodarbina kopienas dažādās dzīves darbības jomās, un kādi iekšēji vai ārēji apstākļi rīcībspēju veicina vai bremzē.

Atslēgvārdi: kopiena, etniskā kopiena, kopienu rīcībspēja, prakses kopiena.

Ievads

Kas mūsdienu sabiedrībā motivē indivīdu darboties, un kas ietekmē viņa spējas aktīvi rīkoties? Vai mūsdienu sabiedrībā pārsvarā noteicošais ir individuālisms, un cik lielā mērā cilvēku rīcību nosaka kopienas intereses? Vai piederība kādai sociālai kopībai un identificēšanās ar to stiprina gan individuālo, gan kolektīvo rīcībspēju?

Raksta mērķis ir parādīt, kā kopienu rīcībspēju var analizēt, balstoties uz prakses kopienu teoriju. Lai šis apskats nebūtu abstrakts, dziļāku teorētisku priekšstatu par prakses kopienu teorijas lietošanas praktiskajām iespējām autore veido, analizējot etnisko kopienu rīcībspēju. Etniskās kopienas ir laba platforma šādai analīzei, jo tās piedāvā dažādus uzmanības vērtus piemērus, kas atspoguļo rīcībspējas dimensijas (sociālo, ekonomisko un politisko rīcībspēju) multietniskās sabiedrībās, arī Latvijā. Piederības sajūta kopienai ir būtisks faktors, kas ietekmē rīcībspēju gan individuālā, gan kopienas līmenī, tas attiecināms arī uz etniskajām kopienām. Pasaules pieredze rāda, ka, piemēram, etniskās piederības jautājumi vēl joprojām spēj mobilizēt un saliedēt cilvēkus noteiktai rīcībai, gan iestājoties par savas etniskās grupas tiesībām, gan cīnoties pret sev nevēlamiem procesiem. Tādā veidā izpaužas etnisko kopienu rīcībspēja visās tās dimensijās. Vēl joprojām cilvēki tiecas atšķirties no citiem, balstoties

uz etniskām pazīmēm. E. T. Gomez (E. T. Gomez) (Gomez, 2008), atsaucoties uz pētījumiem, raksta, ka kontakts starp dažādām etniskām kopienām neizbēgami noved pie atšķirību apzināšanās gan vairāk, gan mazāk attīstītās valstīs, un šīs atšķirības centrējas ap tādām tēmām kā identitāte, piederība, migrācija, pilsonība un nācijas veidošana. Etniskie konflikti veidojas pamatā ekonomisko faktoru dēļ. Ekonomiskā konkurence veicina etniskos saspīlējumus, jo valsts līderi un politiskās partijas izmanto etnisko identitāti, rasu un reliģiskās atšķirības kā līdzekli, lai mobilizētu atbalstu sev (turpat, 1). Ja politiķi propagandē šķeļošu etnisko politiku, tas sašķeļ nācijas, vērojama atšķirīga etnisko grupu pilsoniskā iesaistīšanās, kas var ietvert etniskos konfliktus (turpat, 8). Par spīti globalizācijas procesiem, vēl joprojām notiek aktīvas diskusijas par globālo un lokālo, kā arī unificēto kultūru un lokālo identitāti (Hall, 1999). Pētījumi rāda, ka etniskā piederība var ietekmēt cilvēku vēlmi savstarpēji sadarboties un sasniegt noteiktus mērķus, gan veicinot sadarbības procesus, gan arī tos kavējot. Iepriekš minētie piemēri liecina, ka procesi kopienās un dažādi ārēji kontekstuāli apstākļi būtiski ietekmē ne tikai individuālo, bet arī kopienas rīcībspēju kā sociālā, tā ekonomiskā un politiskā līmenī. Tas pamato etnisko kopienu izvēli kopienu rīcībspējas analīzei.

Lai arī cik liels individuālisms būtu sastopams mūsdienu sabiedrībās, joprojām ir daudz jautājumu, kurus nevar atrisināt vienatnē, tādēļ cilvēki apvienojas un meklē sev līdzīgos – pēc ārējām pazīmēm, pēc izcelšanās, pēc sociālā statusa, pēc interesēm un vajadzībām, pēc dzīvesveida un dzīvesstila u. tml. Šādi procesi var notikt arī lielāku sociālu kategoriju – etnisko kopienu – ietvaros, kuras iekšēji nebūt nav tik viendabīgas un homogēnas, kā reizēm tās tiek uztvertas. Lielākās kopienās veidojas mazākas, kas pārklājas, tiek nošķirtas, ātri veidojas un ātri izjūk, kļūst virtuālākas un pieejamākas vai, gluži pretēji, – noslēgtākas un specifiskākas, ar tendenci postmodernisma vērtību plurālisma apstākļos saglabāt kaut ko šķietami nemainīgu un vērtīgu, piemēram, kopienas identitāti. Bieži vien šīs intereses tiek realizētas ar neformāliem mehānismiem (arī formālās institūcijās) un izpaužas kā prakses kopienas.

Rakstā vispirms tiks apskatīts kopienas jēdziens, tad analizēta kopienu rīcībspēja un raksturotas prakses kopienu teorijas lietošanas iespējas, analizējot etnisko kopienu rīcībspējas izpausmes dažādās rīcībspējas dimensijās.

Kopienas un to rīcībspēja

Kopienas jēdziens sociālajās un humanitārajās zinātnēs ir ticis pietiekami daudz kritizēts par tā saturisko nekonkrētību, nespēju iezīmēt konkrētas robežas, kas atšķirtu kopienai piederīgos (un kā tos vispār identificēt?) no pārējās sabiedrības, par kopienas kā analīzes vienības lietderību

īpaši tajos gadījumos, kad pētnieki cenšas raksturot modernās un post-modernās sabiedrības struktūru un attīstības procesus. Lai arī modernajās sabiedrībās cilvēkus vada, pirmkārt, individuālās izvēles, pastāv notikumi, kas ir ārpus individuālās kontroles (Blackshaw, 2010, 17), tādēļ kopienas joprojām ir nozīmīgs sociālās struktūras elements un sociālajā vidē darbojas kā starpposms starp individu, mazajām sociālajām grupām un plašāku sabiedrību. Kā raksta Ž. F. Liotārs (Liotārs, 2008), arī post-modernās sabiedrībās ikviens jau no dzimšanas tiek iesaistīts noteiktās sociālās attiecībās, kuras nebūt nav tik sairušas sociālas kopības kā daļai autoru gribas domāt. Grupās un kopienās norit cilvēku dzīve, kopienas ietver noteiktas sociālo tīklu struktūras. Kopiena reprezentē noteiktas vērtības, dzīvesveidu, pārliecības, identitāti.

Kopienas jēdzienu lieto vairākās nozīmēs. To attiecina gan uz teritoriju, kur notiek grupas locekļu savstarpējā mijiedarbība, gan uz cilvēku kopumu, kas nepārstāv vienu ģeogrāfisku teritoriju, taču apvienojas, kādu kopīgu interešu vadīti. Šie kopienu veidi, protams, nereti pārklājas. Kopiena pati ir sociāla sistēma, kas nodrošina tās locekļu vajadzību apmierināšanu (Flora, Flora, 2003, 7). Tikai formāli parametri vien – kopīgi apdzīvota teritorija, piederība sociālam slānim vai etniskai grupai, rasei vai dzimumam – vēl neveido cilvēku kopumu par kopienu. Kopiena ir kaut kas vairāk par būšanu kopā vienuviet vai par atbilstību noteiktiem kritērijiem. Būtiska kopienas iezīme ir kopīga identitāte, kopīga vietas izjūta, cilvēku attiecības, vide, kultūra. Tātad kopiena ir sociāli konstruēts jēdziens. Kopienas locekļu attiecības balstās uz kopīgu vēsturi, vērtībām un normām, statusu un lomu modeļiem, savstarpējām ekspektācijām. Šie elementi rada identitātes izjūtu, kas ir psiholoģiski un sociāli nozīmīga (Brager et al., 1987).

Rīcībspējas jēdzienu definē gan indivīda, gan kopienas līmenī. Indivīda sociālā rīcībspēja tiek skaidrota kā indivīda „spēja izmantot sabiedrības piedāvātās darbības iespējas” (Zobena, 2005, 12). Jēdzienu „rīcībspēja” veido divi citi jēdzieni – „rīcība” un „spēja”, turklāt „spēja” te skatāma vismaz divās nozīmēs: lai indivīds varētu jeb spētu aktīvi rīkoties, viņam jāsasniedz konkrēts varēšanas līmenis, tātad – jābūt apveltītam ar noteiktām dotībām, zināšanām un prasmēm jeb, to visu kopā liekot, **spējām**, kā arī ar **iespējām** jeb izdevībām mērķtiecīgi realizēt savas ieceres, aktīvi piedaloties un rīkojoties. Iespējas nereti nosaka ārēji apstākļi, ko indivīdam vienam pašam ietekmēt ir visai grūti, taču, darbojoties kopienu līmenī, izmaiņas kopienas ārējā vidē var panākt.

Pētot angļu valodā rakstīto teorētisko literatūru un pētījumus par kopienu attīstību, jāsecina, ka tas, ko latviski var tulkot un apzīmēt vienā vārdā kā „iespējas” vai „spējas”, atkarībā no konteksta un niansētākām nozīmēm angļu valodā tiek apzīmēts ar dažādiem jēdzieniem: *capacity*, *capability*, *opportunity*, *possibility*, *agency*, *empowerment*. Pēdējais ir ļoti

atbilstošs jēdziens, analizējot rīcībspēju kopienās. Tātad iespējas (tulkojot no *empowerment*) tiek definētas kā grupas vai indivīda spējas (*capacity*) izdarīt efektīvas izvēles, kas nozīmē – izdarīt izvēles un pēc tam tās transformēt vēlamajās rīcībās un rezultātos (Alsop et al., 2006, 10). Šajā gadījumā tiek lietots arī jēdziens *agency*, kas ir aģents vai grupas spēja izdarīt mērķtiecīgas izvēles, kas, savukārt, nozīmē, ka aģents ir spējīgs paredzēt un mērķtiecīgi izdarīt izvēli. R. Alsopa (*R. Alsop*) ar līdzautoriem (turpat, 10) uzsver, ka *agency* nedrīkst uzskatīt par sinonīmu jēdzienam *empowerment*: ja cilvēkiem arī ir spējas izdarīt izvēli, tie var nebūt spējīgi izmantot tās efektīvi. Viņu ierobežo izdevību struktūra, ko definē kā tāda institucionālā konteksta aspektus, kura ietvaros aģents darbojas un kurš ietekmē viņu spējas pārvērst rīcībā (turpat). Tātad izdevību struktūra ir plašāks formālu un neformālu noteikumu un normu institucionāls, sociāls un politisks konteksts, kurā aktors tiecas realizēt savas intereses (Narayana, 2005, 6).

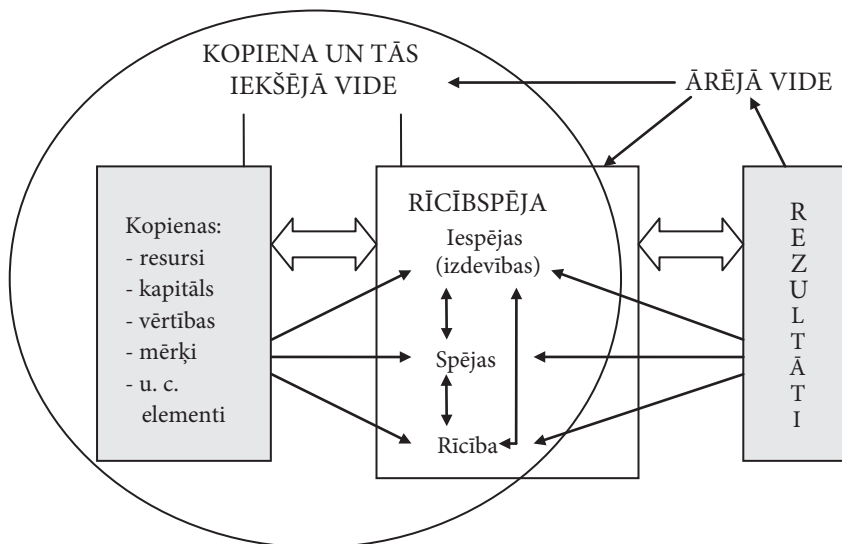
Kopieniu līmenī rīcībspēja nozīmē, ka kopienai jāspēj mobilizēt tās rīcībā esošie resursi un spējas, jāapzina iespējas, kā arī aktīvi, mērķtiecīgi un atbilstoši jārikojas izvīrīto mērķu sasniegšanai. Tieši pašas kopienas spēja mobilizēties un kolektīvi pašorganizēties savu interešu aizstāvēšanai, marginalizācijas un nabadzības novēršanai vai citu kopienai aktuālu jautājumu risināšanai daudzu praktiķu un pētnieku darbos tiek uzsvēta kā būtisks faktors, kas ietekmē kopienas rīcībspēju (sk., piemēram, Narayana, 2005; Alsop et al., 2006). Raksturojot kopienas rīcībspēju, jāatzīmē, ka kopienas spējas ir ļoti cieši saistītas ar iespējām ietekmēt procesu gaitu, tātad varu (Uphoff, 2005, 221), kas, balstoties uz M. Vēbera izpratni, tradicionāli tiek definēta kā varbūtība, ka kāds, kurš ir iesaistīts sociālās attiecībās, būs spējīgs realizēt savu gribu par spīti citu pretestībai (turpat).

Kopienas iekšējo vidi veido tās resursi, vērtības, tradīcijas, uzskati, mērķi, savstarpējās attiecības, kas nosaka kopienas iekšējo kapacitāti izmantot dažādas iespējas. Kopienas rīcībspēju ietekmē kā iekšējie, tā ārējie faktori un kopienas darbības rezultāti. Katrai kopienai ir savi iekšējie resursi, kuri, kā uzskata K. B. Flora (*C. B. Flora*) un Dž. L. Flora (*J. L. Flora*) (Flora, Flora, 2003), var tikt pārvērsti par kapitālu, ko, savukārt, tālāk var izmantot kopienas mērķu sasniegšanai:

- kultūras kapitāls tiek saistīts ar vērtībām un dzīvesveidu;
- cilvēkkapitālu veido katra kopienas locekļa prasmes, zināšanas un spējas, kas iegūtas gan formālās izglītošanās ceļā, gan neformāli;
- sociālais kapitāls ir sociālie tīkli, savstarpēja uzticēšanās un mijiedarbības normas, un tas ir nozīmīgs kapitāla veids identitātes veidošanai;
- finanšu kapitāls ir būtisks investīcijām kopienas infrastruktūrās;
- dabas kapitāls ietver kopienas teritorijas ainavu, augu un dzīvnieku biodaudzveidību un citus dabas resursus;

- politiskais kapitāls ietver varas elementu, balsttiesības, sakarus un organizācijas, un šis kapitāls ir kopienas spēja sadalīt resursus kopienā (Flora, Flora, 2003, 9-10; Paula, Zobena, 2007, 74).

1. attēlā parādīts autorei skatījums par to, kādas attiecības pastāv starp kopienai raksturīgajiem elementiem, kopienas rīcībspēju, kopienas sasniegumiem un kopienas ārējo vidi.

1. att. Kopiena un tās rīcībspēja (attēlu veidojusi autore)

Rīcībspēja attēlota tā, ka tā iziet ārpus kopienas robežām. Tam ir visai simboliska nozīme, jo nedrīkst ignorēt faktu, ka kopienas atrodas noteiktā vidē, nevis sociālā vakuumā, tādēļ tās rīcībspēju lielākā vai mazākā mērā ietekmē apkārtējie apstākļi, kuriem reizēm var būt noteicošā loma kopienas dzīvē un darbībā. Dažādi kopienas iekšējās un ārējās vides faktori var būt par katalizatoru rīcībspējas veicināšanai (labvēlīga sociālekonomiskā situācija, interešu lobīji, politiskā situācija un kultūra, cilvēkresursi, vēsturiskā pieredze, tradīcijas u. c.), tajā pašā laikā tie var rīcībspēju arī bloķēt vai ierobežot. Svarīgs aspekts ir cilvēkresursi un cilvēkkapitāls kopienā, līdera vai atslēgas cilvēka esamība, jo nereti daudzas idejas paliek nerealizētas, ja nav neviena, kurš uzņemtos iniciatīvu un organizētu kopienas locekļus kopīgai rīcībai. Kopienas rīcībspēju var ietekmēt fakts, ka konkrētās iniciatīvas līderis kopienu atstāj un viņam nav atbilstoša sekotāja. Starp pašiem rīcībspēju veidojošajiem elementiem pastāv ciešas atgriezeniskas saites. Ja izdevības tiek nemākulīgi izmantotas un nav izvēlēta atbilstoša rīcība, vēlamā rezultāta var nebūt. Starp izdevībām un kopienas spējām arī pastāv attiecības, jo atsevišķas izdevības var atraisīt,

aktivizēt un ļaut kopienai izmantot noteiktas spējas (lielā mērā tas ir saistīts ar kopienas cilvēkresursiem), savukārt kādu konkrētu spēju trūkums var liegt kopienas iespējas izmantot. Būtiska ir atgriezeniskā saite starp kopienu, rezultātiem un ārējo vidi. Veiksmes un panākumi tāpat kā zaudējumi var motivēt kopienu turpināt rīkoties vai arī apstāties. Kopienas darbība var mainīt ārējo vidi, ietekmēt kontekstuālo situāciju, un šis process var notikt arī pretējā virzienā.

Autore kopienų rīcībspēju raksturo, pamatojoties uz etnisko kopienu piemēru. Šī raksta kontekstā ar etniskām kopienām tiek saprasti cilvēku kopumi jēdziena plašākajā nozīmē, tātad ne tik daudz kā ģeogrāfiski iezīmētas vienības, bet gan kā cilvēku kopumi pēc etniskās piederības, un tiem ir raksturīga sevis kā etniskas grupas apzināšanās un līdz ar to identificēšanās ar konkrētu etnisko grupu. Individuālā līmenī etniskās piederības apzināšanās ietekmē indivīda rīcībspēju. Arī kopienu līmenī etniskās kopienas locekļu attieksme pret savu etnoidentitāti un citām etniskām kopienām ietekmē cilvēku rīcībspēju gan ikdienas situācijās, gan darbojoties sabiedriskā, ekonomiskā un politiskā jomā, nosakot iespējamās aktivitātes un darbības virzienus. To ir būtiski atzīmēt, analizējot prakses kopienas un rīcībspēju etniskās kopienās. Etniskās identitātes apzināšanās un uzturēšana ir viens no galvenajiem šo kopienu uzdevumiem pat tad, ja tas netiek skaidri definēts un pausts publiski, bet paliek kopienas kolektīvās apziņas līmenī. Kaut arī globalizācijas apstākļos daudzviet notiek kultūras unificēšanās, tomēr novērojama arī etnisko identitāšu atdzimšana (Faulks, 1999, 61), kas savukārt veicina pat visai radikālu politisku un etniski reliģisku kustību veidošanos visā pasaulē. Šādi procesi apstiprina, ka etniskās piederības apzināšanās spēj ietekmēt kopienu rīcībspēju, nosaka kolektīvās rīcības virzienus un līdzekļus mērķu sasniegšanai.

Rīcībspējai ir vairākas dimensijas, un tās labi saskatāmas arī etnisko kopienu kontekstā. Jebkura no tām saistās ar integrēšanos sabiedrībā. **Kultūras un sociālā rīcībspējas dimensija** izpaužas kopienas spējā apzināties un uzturēt savu identitāti, saglabāt savu etnisko kultūru dzīvu, atbalstīt kopienas locekļus un iestāties par viņu vajadzību apmierināšanu. Pētījumi rāda, ka atsevišķos gadījumos etniskās kopienas pašas spēj organizēt sociālā atbalsta tīklu kopienas locekļiem, turklāt veiksmīgāk salīdzinājumā ar to atbalsta pasākumu sistēmu, ko piedāvā valsts (sk., piemēram, Holley, 2003; Holley, 2004). Tas tādēļ, ka etniskā piederība un kopīgā kultūras pieredze (valoda, tradīcijas, dzīves uztvere, vēsturiskā pieredze, sociālā atmiņa) veicina savstarpēju uzticēšanos un lielāku ticību atbalsta sniedzējiem no sava vidus nekā no atsvešinātiem ierēdņiem un formāliem pasākumiem, ko paredz valsts.

Ekonomiskā rīcībspēja saistāma ar indivīdu un kopienas pārstāvju iesaistīšanos ekonomiskajās aktivitātēs, kas pamatā ir uzņēmējdarbība un darba tirgus. Šajā rīcībspējas dimensijā ir svarīgas spējas ieķļauties darba

tirgū, spēt darboties ar peļņu, pašrealizēties, būt neatkarīgam (Zobena, 2005, 81). Arī šajā dimensijā nereti būtiska nozīme ir etniskām attiecībām, īpaši tajās situācijās, kad, piemēram, novērojama segregācija darba tirgū pēc etniskā principa vai arī kad ekonomisko nostabilizēšanos individuālā vai ģimenes līmenī veicina etniskās kopienas locekļu atbalsts.

Politiskā dimensija parāda kopienas spējas realizēties valsts, pašvaldību un nevalstisko organizāciju darbībā. Politisko rīcībspēju raksturo gan etnisko kopienu iesaiste kopienas organizācijās, gan sadarbība ar citām etniskām kopienām un pārstāvniecība lokālās un nacionālās institūcijās, kuru darbība ietekmē pašu etnisko grupu dzīvi. Katra rīcībspējas dimensija sīkāk apskatīta raksta turpinājumā.

Praktiskā līmenī rīcībspēja cieši saistīta ar zināšanu pārnesi un radīšanu, pieredzes apmaiņu starp kopienas locekļiem vai starp kopienu un sociālajiem aģentiem no plašākas sabiedrības kā formālā, tā neformālā līmenī. Prakses kopienu teorija skaidro, kā šie procesi notiek, tāpēc šī teorija izmantota kopienu rīcībspējas analizē, lai parādītu, ka prakses kopienas uzskatāmas par rīcībspējas izpausmes formām.

Prakses kopienas kā etnisko kopienu rīcībspējas izpausmes formas

Prakses kopienas jēdziens etnisko grupu kontekstā

Lai arī Latvijā prakses kopienas jēdziens (*community of practice*) vēl nav plaši aprobēts, daudzu pasaules valstu pētnieku un praktiķu pieredzē tas tiek izmantots kopš 20. gs. 90. gadu sākuma (Lave, Wenger, 1991), lai parādītu, kā praktiski notiek zināšanu un pieredzes pārņemšana dažādās formālās un neformālās grupās un dažādos kontekstos. Šī dalīšanās zināšanās un pieredzē tiek skatīta kā neformāls process sociālās mācīšanās laikā, kad grupa cilvēku, kuri pārstāv kādu konkrētu zināšanu un prakses jomu vai vienkārši atraduši kopīgu interešu objektu vai problēmu, parasti neformāli savstarpēji dalās ar kodētām (*explicit*) un nekodētām (*tacit*) zināšanām. Tātad prakses kopienas galvenais uzdevums un mērķis, kā to uzskatīja šis pieejas autors E. Vengers (*E. Wenger*), ir kopīgi radīt jaunas zināšanas un dalīties pieredzē (turpat), taču mācīšanās pati par sevi ir drīzāk galvenajām grupas aktivitātēm līdztekus notiekošs process un tādēļ bieži pat neapzināts, nevis pats galvenais process, kā tas ir mācīšanās kopienās (*learning communities*). Īpaši svarīgi tas ir nekodēto zināšanu un pieredzes kontekstā, jo šādas zināšanas vislabāk var nodot, tieši kontaktējoties ar zināšanu saņēmēju, praktiski darbojoties kopā vai demonstrējot un novērojot kādus procesus. Šis aspekts vēl vairāk pasvīturo prakses kopienu neformālo dabu. Pasaules prakse rāda, ka šādas prakses kopienas darbojas arī formālās organizācijās (Wenger et al., 2002), jo to darbinieki

izjutuši nepieciešamību risināt kopīgas problēmas vai dalīties pieredzē labākai pienākumu izpildei.

Nereti nekodēto zināšanu lomu pietiekami nenovērtē īpaši tie zinātnieki un praktiķi (Duguid, 2005), kuri raduši lietas un procesus skaidrot, balstoties uz precīzi izskaidrojamiem un pamatojamiem faktiem, aprēķiniem, instrukcijām un visu citu, kas raksturīgs kodētām zināšanām. Tomēr jāpatur prātā, ka daudzas prasmes un zināšanas (piemēram, par problēmu risināšanu, situācijas vai attiecību interpretāciju, piemēram, etniskā kontekstā) ir visai situatīvas un vislabāk var tikt iegūtas un nodotas, tikai daloties personīgā pieredzē.

Prakses kopienas atšķiras no interešu kopienas vai ģeogrāfiskās kopienas ar to, ka neviena no pēdējām nenorāda uz kopīgu praksi, kas cilvēkus vieno. Prakses kopiena tiek definēta, izmantojot trīs dimensijas:

- **kopīgu iniciatīvu**, kuru definē un par kuru pastāvīgi diskutē, vai kuru formulē paši kopienas locekļi;
- **savstarpēju iesaistīšanos**, kas veido kopienas sociālu vienību;
- laika gaitā radītu **kopīgu repertuāru**, kas ietver rutīnas, jūtas, artefaktus, savu kopienai raksturīgo valodu, stilu utt (Wenger, 1998b).

Kopienai ir arī simboliska nozīme tās locekļu uztverē (Jenkins, 2008, 135-136). Darbojoties pēc kopīgas iniciatīvas, tiek radīta kopienas simboliskā konstrukcija, kas ietver līdzdalību, rituālus, robežas starp „mēs” un „viņi”, starp iekļaušanu un atstumšanu u. tml. Kopīgi radīti simboli (kopienas simboli un kopiena kā simbols) rada kopības un piederības sajūtu.

Prakses kopienās notiek mācīšanās, iekļaujot sociālo līdzdalību, tādējādi veidojas arī kopīga identitāte. Tātad prakses kopiena tiek definēta kā „individu grupu, kas darbojas dažādās sabiedriskās aktivitātēs, gūstot pieredzi un ilgstoši radot savu kopīgo identitāti, iesaistoties un dodot ieguldījumu kopienas praksēs” (Wenger, 1998a; Paula, Zobena, 2007, 75).

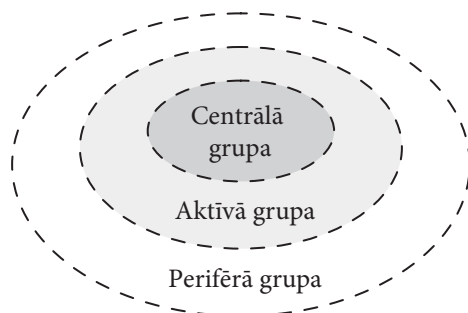
Tā kā prakses kopienas reizēm veidojas spontāni, bet citkārt ir apzināti un mērķtiecīgi organizētas, jāsecina, ka prakses kopienas veidošanās katrā gadījumā ir citāda (Pemberton, Stalker, 2006, 6). Prakses kopiena var apvienot cilvēkus ar kopīgām pazīmēm, interesēm, kuru pamatā bieži ir kopīga profesionāla darbība, taču tās var apvienot cilvēkus arī no ļoti dažādām darbības jomām, par pamatu ņemot kopīgas intereses, vajadzības vai realizējamus uzdevumus. Etnisko kopienas kontekstā šī kopīgā interese jeb kopīgā prakse ir, piemēram, etniskās identitātes un kultūras saglabāšana, etniskās pašapziņas stiprināšana, starpetnisko attiecību veidošana, minoritāšu mobilizēšanās savu interešu pārstāvēšanai politiskā līmenī, savstarpēja kopienas locekļu palīdzība uzņēmējdarbības uzsākšanā un attīstīšanā, kontaktu dibināšana ar tautiešiem etniskās izcelsmes zemēs u. tml.

Vienā un tajā pašā etniskā kopienā, vai tā ir neformāla vai formāli organizēta (kā biedrības), var veidoties daudz dažādu prakses kopienas,

kuru dalībnieki var pārstāvēt pat vairākas no tām, ja viņi izrādījuši pietiekami lielu iniciatīvu un tiecas iesaistīties dažādās aktivitātēs. Liela nozīme ir līderiem jeb atslēgas cilvēkiem, kuri var mainīties, ja mainās kopienas aktivitāšu prioritātes.

Bieži prakses kopienas ir grūti identificējamas to neformālās dabas dēļ, taču tās pētīt ir vērts tādēļ, ka prakses kopienu analīze ļauj noskaidrot mehānismus, kā praktiski notiek zināšanu un pieredzes apmaiņa un kādu pieredzi no tā var gūt citi. Šādas pozitīvas un, iespējams, arī negatīvas pieredzes apzināšana ļauj arī citām etniskām kopienām (īpaši multi-etniskā vidē) gūt iedrošinājumu aktivizēties un spējīnāt savu kapacitāti aktīvākai rīcībai. Prakses kopienu identificēšana un analīze ļauj izskaidrot atsevišķus kopienu panākumus.

Prakses kopienas locekļi atkarībā no viņu spējām, ieinteresētības un vēlmēm kopienas aktivitātēs izpilda dažādas lomas (Wenger et al., 2002). Ne visi prakses kopienas locekļi ir vienlīdz aktīvi kopienas darbā (sk. 2. attēlu). Centrālo grupu veido aktīvākie biedri – līderis vai iniciatīvas autors ar saviem palīgiem, savukārt aktīvajā grupā nosacīti iedalāmi visi tie prakses kopienas dalībnieki, kuri ļoti aktīvi un regulāri iesaistās kopienas aktivitātēs un palīdz realizēt kopienas uzdevumus. Centrālā grupa uzņemas koordinēt kopienas aktivitātes un projektus, identificē prakses tēmas u. tml. Perifērā daļa apvieno tos, kuri ir pasīvāki vai kopienas aktivitātēs iesaistās reti, taču viņu loma kopienas darbībā nedrīkst būt novērtēta par zemu. Mobilitāte starp šīm iekšējās struktūras daļām izpaužas tādējādi, ka, mainoties iniciatīvas nozīmīgumam kopienas locekļu uztverē vai mainoties atbilstošajiem prioritārajiem uzdevumiem u. tml., aktīvās grupas dalībnieki var kļūt par centrālās grupas biedriem vai arī tajā var nonākt kāds no perifērās daļas, un otrādi. Tādējādi kopienas dalībnieki iziet cauri šiem līmeņiem (Wenger et al., 2002). Turklāt prakses kopienas darbojas plašākā kopienā, tāpēc pastāv iespēja, ka prakses kopienai pievienosies kāds jauns biedrs, kurš līdz šim bijis pasīvs novērotājs.

2. att. **Prakses kopienas iekšējā struktūra: līdzdalības līmeņi**

(attēlu pārveidojusi autore, balstoties uz Wenger, McDermott, Snyder 2002, 57)

Prakses kopienu pētnieki atzīmē, ka svarīgs kopienas veiksmes faktors ir kopienas vērtība, ko grupai piešķir paši kopienas locekļi (Pember-ton, Stalker, 2006, 6-7). Tāpat kopienas veiksmi un darbības ilgumu var ietekmēt iesaistīto indivīdu motivācija, iniciatīvas ierosinātāja lēmums pamest kopienu, savstarpēja kopienas locekļu uzticēšanās, arī laika resursi.

Prakses kopienu attīstībā izšķir vairākas stadijas:

- sākotnējā kopienas veidošanās stadijā potenciālie prakses kopienas locekļi cits citu atrod, jo tiek meklēti cilvēki, kuri saskārušies ar līdzīgām problēmām, tiek meklēts vienojošais un kopīgs;
- otrajā stadijā notiek apvienošanās, cilvēki sanāk kopā un apzina savu potenciālu, tiek definēta iniciatīva jeb kopīgā prakse, kas būs kopienas darbības pamatā;
- nākamā ir visaktīvākā kopienas dzīves stadija, kuras laikā tiek realizētas visas kopienas aktivitātes, radīti artefakti, attīstītas savstarpējās attiecības, notiek adaptēšanās izmaiņām, ko radījuši apkārtējie apstākļi u. tml.;
- ceturtajā stadijā prakses kopiena vairs nav tik aktīva, taču joprojām darbojas kā zināšanu pārneses centrs, kur kopienas biedri var gūt atbalstu;
- visbeidzot, seko tāds posms kopienas dzīvē, kurā kopienas loma ir krietni mazinājusies – kopiena ir dzīva tikai tās biedru atmiņās kā nozīmīga viņu identitātes daļa, atmiņas par kopienu tiek uzturētas, stāstot stāstus, saglabājot artefaktus, krājot piemiņas lietas (Wenger, 1998b).

Atceroties prakses kopienas galvenos elementus – praksi, iesaistīšanos, kopīgu repertuāru un identitāti –, īpaša uzmanība jāpievērš tieši identitātei. Tas, kas vieno kopienas locekļus un kas jebkuru kopienu par tādu padara, ir piederības sajūta un kopienas locekļu „mēs” apziņa. Tā ir identificēšanās ar kopienu un tās aktivitātēm, lepnums par to, kas ir darīts arī pēc tam, kad prakses kopiena vairs aktīvi nedarbojas.

Prakses kopienas un rīcībspēja

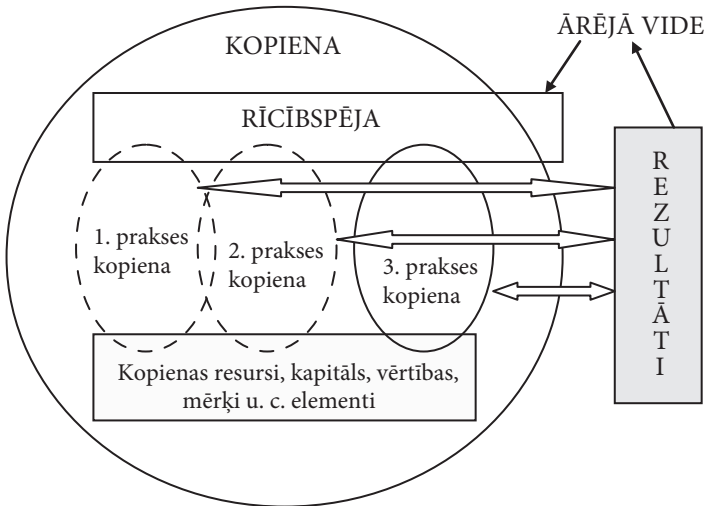
Prakses kopienas ir tās, kas realizē kopienas mērķus un uzdevumus, aktivizējot un konsolidējot kopienas rīcībā esošās spējas un resursus, kā arī darbojoties saskaņā ar kopienas vērtībām un interesēm. Citiem vārdiem, prakses kopienas ir rīcībspējas izpausmes forma, ar kuras palīdzību kopiena spēj sasniegt izvirzītos mērķus un nonākt pie konkrētiem rezultātiem. E. Vengers (turpat) raksta, ka prakses kopienas attīstās ap lietām, kas cilvēkiem ir patiesi nozīmīgas, un tādēļ kļūst par kopienu praksēm. Prakses atspoguļo kopienas locekļu izpratni par to, kas ir svarīgs. Etnisko kopienu kontekstā tās varētu būt, piemēram, etniskās identitātes saglabāšana un tradīciju nodošana jaunākajām paaudzēm, kultūras un valodas

uzturēšana, politiskā mobilizēšanās savu interešu pārstāvēšanai lēmējvaras institūcijās, sociālā atbalsta sniegšana kopienas locekļiem, dialoga veidošana ar citām etniskām kopienām u. tml.

Parasti prakses kopienas veidojas kā neformālas grupas, bet sākotnējās iniciatīvas var pāraugt formālās organizācijās, piemēram, cilvēki, kuriem rūp etniskās kultūras saglabāšana, apvienojas domubiedru grupā un tiecas uzturēt savas tradīcijas kopīgos pasākumos. Jūtot, ka tas pavērtu iespējas arī plašākai kopienai uzturēt savu etnisko pašapziņu un izkopt kultūras tradīcijas, kas ir īpaši svarīgi multiethniskās sabiedrībās, kā nākamais solis seko, piemēram, biedrības dibināšana, kurā, savukārt, paveras plašas iespējas attīstīties daudzām citu prakšu kopienām. Līdzīgi tas notiek arī ar centieniem aizstāvēt savas tiesības likumīgā ceļā. Individīdi, kuri piedzīvojuši, piemēram, rasistisku attieksmi pret sevi etniskās piederības dēļ un cīnījušies pret to individuāli, apvienojas, lai dalītos pieredzē, un visbeidzot dibina formālu organizāciju, kurai juridiski jau ir lielākas ietekmes iespējas un leģitīmas balsstiesības pārstāvēt konkrēto etnisko kopienu. Par svarīgu kopienas praksi var kļūt sadarbības veidošana un pieredzes apmaiņa ekonomiskajā jomā. Tās izpaužas kā personīgās pieredzes apmaiņa uzņēmējdarbības jomā, palīdzība darījumu slēgšanā ar tautiešiem etniskās izcelsmes zemē, ciešu sociālekonomisku kontaktu uzturēšana jaunajā mītnes zemē starp etniskai grupai piederīgiem un, visbeidzot, iespējams, arī kā savas stratēģijas izveide attiecībā pret nostiprināšanos un iesakņošanās mītnes zemē gan sociāli un ekonomiski, gan arī politiski.

Prakses kopienas sasaista kopienas iekšējos resursus ar rīcībspēju. 3. attēlā shematiski parādīts, ka jebkurā plašākā kopienā var veidoties vairākas prakses kopienas. Tās savstarpēji var būt nosacīti neatkarīgas un, iespējams, veidojas kā noslēgtākas grupas ar mazāk caurlaidīgām robežām (3. prakses kopiena), kas praktiski nozīmē to, ka kopienas prakse jeb iniciatīva ir pietiekami specifiska vai saistoša tikai noteiktai plašākās kopienas daļai un ka jaunu biedru iesaistīšanās prakses kopienā nenotiek vai arī ir novērojama ļoti reti. Citos gadījumos prakses kopienas var arī pārklāties (piemēram, 1. un 2. kopiena), jo, kā raksta E. Vengers (Wenger, 1998a), dažādās kopienu prakses un attiecības starp cilvēkiem var veidot plašākas konfigurācijas, kas pārsniedz vienas vienīgas prakses kopienas robežas, un veidojas tādi kā prakšu „zvaigznāji” (E. Vengers to sauc par *constellation* (turpat, 27)). Tas notiek tādēļ, ka vieni un tie paši cilvēki var būt iesaistīti vairāku prakses kopienu darbībā, ja viņus interesē konkrētās iniciatīvas, šīm prakses kopienām ir kopīgi artefakti, kopīgu mijiedarbību nosaka ģeogrāfiskais tuvums, notiek cīņa par tiem pašiem resursiem, ir kopīgas prakses kopienu veidošanās vēsturiskās saknes, darbības stili un diskursi pārklājas, iespējams, prakses kopienas saistītas ar tām pašām organizācijām u. tml. (turpat). Šajos gadījumos kopienu robežas var būt

stipri nosacītas, prakses kopienas locekļu mobilitāte notiek brīvāk un izpaužas gan kā jaunu biedru ienākšana, gan esošo aiziešana. Prakses kopienas locekļu mobilitāte novērojama arī kopienas iekšienē, tās struktūra atbilstoši grupas locekļu līdzdalības pakāpei jau skaidrota un parādīta 2. attēlā.

3. att. **Prakses kopienas un rīcībspēja** (attēlu veidojusi autore)

3. attēlā redzams, ka kopienas rīcībspēju var ietekmēt kopienas ārējā vide. Dažādi objektīvi pastāvoši ārēji apstākļi – etnopolitika, etnisko kopienu savstarpējās attiecības multietniskā vidē, kopienas sociālā statusa izmaiņas un vieta stratifikācijas sistēmā, sociālekonomiskā situācija valstī, migrācijas procesi u. tml. – var gan veicināt, gan kavēt kopienas iespējas realizēt savu potenciālu, kā arī var ietekmēt kopienas prakšu izvēli. Arī E. Vengers (Wenger, 1998b) atzīmē, ka acīmredzami ārēji ierobežojumi vai norādes var iespaidot izpratni par svarīgo, bet pat tad kopienas locekļi attīsta prakses, kas ir viņu pašu atbilde uz šīm ārējām ietekmēm. Arī tad, ja kopienas aktivitātes tiek pielāgotas kādiem ārējiem norādījumiem, tikai kopiena ir tā, kas rada praksi. Šajā nozīmē prakses kopienas E. Vengers uzskata par pilnībā pašorganizējošām sistēmām (turpat). Kopienas rīcībspējas kontekstā tas nozīmē, ka tikai no pašiem kopienas locekļiem lielā mērā atkarīgs, vai prakses kopienas veidosies un kas būs to galvenās aktivitātes, cik ilgi un kā tās pastāvēs, vai tās spēs sasniegt izvirzītos mērķus un vai kopienas līdz ar to būs gatavas izmantot to rīcībā esošos resursus un iespējas.

Rīcībspēju noteikti ietekmē kopienas darbības rezultāti, turklāt gan sasniegumi, gan zaudējumi. Sasniegumi var iedvesmot un motivēt

darboties tālāk, pozitīvi rezultāti, pieredze un, iespējams, arī prakses kopienas atpazīstamība var radīt jaunas iespējas vai norādīt uz tām, kā arī nostiprina kopienas locekļu spējas mērķtiecīgi izvēlēties atbilstošu rīcību mērķu sasniegšanai. Uz tālāku rīcību var mudināt arī neveiksmes, taču neveiksmju gadījumā ar noteiktiem ārējiem nosacījumiem kopiena var pārvērtēt savas iespējas un apslāpēt iniciatīvas. Rezultāti, savukārt, var ietekmēt ārējos apstākļus un tos mainīt, piemēram, ja etniskā kopiena spējusi mobilizēties un rast savu interešu pārstāvniecību vai lobiju lēmēj-institūcijās, tas var ietekmēt šīs kopienas situāciju plašākas sabiedrības un procesu kontekstā.

Analizējot prakses kopienas kā rīcībspējas aģentus etnisko kopienu kontekstā, jāatceras, ka rīcībspējai ir vairākas dimensijas, kurās tā izpaužas: sociālā un kultūras dimensija, ekonomiskā un politiskā dimensija. Etniskajai kopienai vienlaikus var būt aktuālas visas šīs jomas, taču kāda var kļūt prioritāra, un tas, savukārt, ietekmē prakses kopienu iespējamās iniciatīvas. Turpmāk tiks apskatīti atsevišķi piemēri, kas raksturo, kā etniskās kopienas rīcībspēja izpaužas, prakses kopienām realizējot etniskai kopienai būtiskus uzdevumus. Visuzskatāmāk to var redzēt, pētot dažādu nevalstisko organizāciju darbību, taču jāatceras, ka prakses kopienas var būt arī ļoti neformālas un veidoties pilnīgi neatkarīgi no formālu organizāciju klātbūtnes. Katra rīcībspējas dimensija tiks apskatīta sīkāk, balstoties uz dažādu valstu pētnieku pieredzi par etnisko kopienu rīcībspējas izpausmēm multietniskās sabiedrībās.

Sociālā un kultūras rīcībspēja

Kopienu sociālo un kultūras rīcībspēju var skatīt kā atsevišķas rīcībspējas dimensijas, bet var arī analizēt kopā, jo faktiski tās ir cieši saistītas. Šajā rakstā tās tiek apskatītas kopā.

Kultūras līmenī rīcībspēja vispirms saistāma ar etnisko identitāti, tradīcijām, etnisko pašapziņu, valodu (Tabuns, 2010). Parasti to īsteno dažādas nevalstiskas organizācijas, kas vērstas uz etniskās kultūras saglabāšanu un uzturēšanu, taču šī rīcībspējas dimensija izpaužas arī daudz neformālākās vidēs etnisko kopienu ikdienā.

Saistībā ar sociālo jomu var minēt L. C. Holijas (*L. C. Holley*) pētījumu par etnisko kopienu organizācijām (*ethnic agencies*) ASV (Holley, 2003). Tās veidotas, lai sniegtu sociālu palīdzību un atbalstu savā etniskā kopienā. Pētījumā tiek skaidrots, ka ar kultūras imperiālismu sabiedrībā dominējošās grupas vērtības tiek nostiprinātas kā normas un ietvertas arī sociālās palīdzības sistēmā, kas savukārt var ignorēt atsevišķu etnisko grupu savdabīgās kultūras iezīmes un pieredzi, nonākot ar tām konfliktā. Līdz ar to etniskās kopienas var vēlēties veidot savas sociālā atbalsta institūcijas, taču, tā kā tās var arī nebūt saistītas ar formālām pakalpojumu sniedzējām-sistēmām, tās var būt „neredzamas” (turpat, 49). Tā kā

kopienu veidotajās institūcijās darbojas kopienas locekļi, kas var nebūt profesionāli sociālie darbinieki, toties izprot kopienas etniskās īpatnības, tad kopīgā etniskā identitāte veicina palīdzības sniedzēju un klientu attiecību veidošanos.

Pētījumā tika apskatītas vairākas imigrantu etniskās kopienas ASV un intervēti kopienu radīto institucionālo atbalsta formu (*agencies*) lideri (turpat). Interviju analīze liecina, ka šie formējumi pēc savas būtības ir prakses kopienas, jo apvieno cilvēkus, kas vēlas dalīties savā pieredzē un atbalstīt personas, kuras nonākušas grūtībās, jo ir emigrējušas no citām valstīm, dzīvo nabadzībā, ir bez izglītības un nespēj atrast darbu, salīdzinoši grūtāk integrējas dominējošā kultūrā un iekļaujas sabiedrībā. Daudziem ir slikta pieredze ar varas iestādēm, ir ģimenes, kuras daudz negatīva pieredzējušas bēgļu gaitās, tāpēc pārdzīvo psiholoģiskas traumas. Kopienas ir izveidojušas dažādas atbalsta programmas savas etniskās kopienas atbalstam, līdz ar to prakses ir ļoti dažādas: bērnu, jauniešu un ģimeņu darbuzzināšana, kopienas kultūras mantojuma apzināšana jauniešu vidū, angļu valodas apguve (turpat). Līdztekus pamataaktivitātēm notiek kultūras pasākumi, kas ietver nacionālo ēdienu piedāvājumus, dejas, kultūras vēstures apguvi u. tml. Kopienas locekļi, kuriem tiešām ir kādas grūtības, labprātāk izvēlas doties pēc palīdzības pie etniskajām atbalsta struktūrām, jo tic, ka tās būs saprotošākas, bez rasistiskiem aizspriedumiem, sapratīs kultūru, lieto to pašu valodu, apgērību (turpat).

L. C. Holija (turpat, 59) secina, ka šādas etniskas atbalsta formas veidojas tad, kad kopienai ir attīstījusies etniskā pašapziņa. Tiklīdz tas notiek, kopienā parādās indivīdi vai grupas, kuras vēlas palīdzēt kopienas locekļiem, paaugstinot kopienas locekļu zināšanas, prasmes un kopienas atbalsta tīklu un ceļot kopienā etnisko pašapziņu. Tieši ar šīm kopienām institūcijām, kuras darbojas kā prakses kopienas, šie mērķi tiek sasniegti.

Ekonomiskā rīcībspēja

Viens no uzskatāmākajiem piemēriem, kur izpaužas etnisko kopienu ekonomiskā rīcībspēja, ir tā saucamās imigrantu radītās „etniskās ekonomikas” tajās valstīs, kur dažādu tautību iecelotāji veido nozīmīgu populācijas daļu (nozīmīgu, pirmkārt, skaitliskā ziņā un, otrkārt, arī ietekmes ziņā). Šādas situācijas savā pētījumā apraksta un analizē, piemēram, A. Peko (*A. Pécout*) (Pécout, 2010). Uzņēmējdarbība ir veids, kā imigranti var pielāgoties dažām sociālām un ekonomiskām tendencēm (piemēram, diskriminācijai, kvalifikācijas trūkumam, industriālai reorganizēšanai, bezdarbam, labklājības samazināšanai un darba tirgus noteikumu atcelšanai), kuras viņus tieši ietekmē (turpat, 59). Analizējot dažādas etniskās ekonomikas definīcijas, autors secina, ka tās ir visai pretrunīgas, taču ir kādas kopīgas iezīmes: ekonomikas var būt etniskas tādēļ, ka to aktori ir no vienas etniskās grupas, vai arī tādēļ, ka to būtību un darbību

veido aktoru kopīgā etnicitāte un sociāli kulturālās iezīmes. Tiek uzskatīts, ka etnicitāte pozitīvi ietekmē imigrantu centienus uzņēmējdarbībā (turpat, 60), kopīga etniskā piederība mazina konkurenci, rada savstarpēju uzņēmēju atbalstu, notiek informācijas izplatīšana un apmaiņošana, ir pieeja attāliem, toties uzticamiem biznesa partneriem (turpat, 62). Šajā ziņā liela nozīme ir sociālajiem tīkliem, solidaritātei, zināšanām par citām kultūrām. Tas ļauj etniskajiem uzņēmējiem labāk reaģēt uz savas etniskās kopienas vajadzībām, kopienu locekļi arniecīgām finansiālām iespējām vai prasmēm var realizēt sociālo mobilitāti savā kopienā. Autors savā rakstā diskutē par imigrantu uzņēmējdarbības etnisko dabu, aprakstot situāciju ar Vācijas turku uzņēmējiem Berlīnē (turpat).

Runājot par ekonomisko rīcībspēju etniskās ekonomikas kontekstā, jāņem vērā kontekstuālie aspekti: politiskā situācija, tiesiskie aspekti, institucionālā vide. Līdz ar to, lai arī etniskā ekonomika ir nišas ekonomika vai aizņem noteiktu segmentu kopējā ekonomikā, tā ir kopējās ekonomikas daļa.

Raksturojot etniskās minoritātes Latvijas darba tirgū, var atsaukties uz M. Hazana pētījumiem un situācijas analīzi (Hazans, 2010). Līdzīgi kā citu valstu pētījumos, arī Latvijā tiek konstatēts, ka etnisko minoritāšu un majoritātes (šajā gadījumā – latviešu) situācija nodarbinātības jomā atšķiras. Drīz pēc neatkarības atjaunošanas etniskajām minoritātēm situācija darba tirgū bija nelabvēlīgāka nekā latviešiem, jo šajā laika posmā vislielāko samazināšanos piedzīvoja tādi sektori kā rūpniecība un ar militāri industriālo kompleksu saistītā pētniecība, kurās nelatviešus nodarbināja daudz vairāk nekā latviešus, latviešu valodas vājās zināšanas apgrūtināja iespējas konkurēt darba tirgū ar latviešiem, un kā pēdējais svarīgākais faktors tiek minēts lielais nepilsoņu īpatsvars etnisko minoritāšu grupās (turpat, 125), tas savukārt daudziem liedza iespēju strādāt, piemēram, sabiedrības pārvaldes struktūrās.

Šie faktori būtiski ietekmēja latviešu un nelatviešu nodarbinātību atkarībā no profesijas un nozares. Situācija līdz 2007. gadam uzlabojās, jo etnisko minoritāšu pārstāvju latviešu valodas zināšanas ir pieaugušas, samazinājies nepilsoņu īpatsvars etnisko minoritāšu grupās, ekonomiskā izaugsme un darbaspēka aizplūšana no Latvijas pēc valsts iestāšanās Eiropas Savienībā radīja jaunas vakances darba tirgū, turklāt pieauga darba algas, mazinājās dažādas prasības, arī attiecībā uz latviešu valodas zināšanu līmeni (turpat, 131-132). Minētie apstākļi ļoti būtiski ietekmēja etnisko kopienu pārstāvju ekonomisko rīcībspēju.

Politiskā rīcībspēja

Politiskā rīcībspēja izpaužas kopienas līdzdalībā pilsoniskās sabiedrības aktivitātēs, dalībā nevalstiskās organizācijās, lokālā un nacionālā politikā.

Pētnieki konstatējuši, ka multietniskā sabiedrībā pilsoniskā sabiedrība var būt ļoti fragmentēta, ja katra etniska grupa darbojas etniskās asociācijās, kuras iekšēji pārklājas, taču tikai minimāli saskaras ar citām brīvprātīgām organizācijām ārpus kopienas (Fennema, 2004). Šādā fragmentētā pilsoniskā sabiedrībā nereti tikai valdošā elite sasaista dažādas etniskās kopienas. Institucionālās saites šajās situācijās ir ārkārtīgi svarīgas, lai izveidotos horizontālas starpetniskas saites starp kopienām (turpat, 438). Latvijas gadījumā tiek konstatēts, ka ir bijis daudz mēģinājumu dibināt dažādas konsultatīvās padomes, kuras nav izrādījušas pietiekami efektīvas, un etnisko kopienu pārstāvji, kuri darbojušies šādās padomēs, ir visai skeptiski noskaņoti par tādu veidojumu lietderību (Brands-Kehre, 2010, 118).

Atsevišķās multietniskās valstīs 20. gadsimta laikā bija vērojami centieni iedibināt multikulturālisma politiku, kas nozīmē, ka etniskām grupām ir atļauts uzturēt savu senču kultūras mantojumu un ka vienlaikus valsts uzņemas interventa lomu, aizsargājot etnisko grupu tiesības (Kivisto, Faist, 2007, 37). Modernajā un attīstītajā pasaulē Kanāda bija pirmā valsts, kura multikulturālismu kā vērtību ietvēra savā konstitūcijā. Multikulturālisma pieredzi vēlāk pārņēma arī Austrālija (turpat).

Multikulturālisms kā integrācijas alternatīva ir arī daudz kritizēts, taču tas ir mēģinājums radīt vienotu multikulturālu nāciju un labi raksturo veidu, kā, etniskām grupām mobilizējoties un aktivizējot savas tiesības, iespējams mainīt attieksmi un nostiprināt savas tiesības nacionālā līmenī.

Pilsoniskās līdzdalības kontekstā svarīga ir plašsaziņas līdzekļu loma. Etniskie masu mediji tiek uzskatīti par būtisku etnisko kopienu daļu, jo tie stiprina attiecības gan vertikāli (ar kopienas līderiem), gan horizontāli (starp kopienas locekļiem), izplatot aktuālu informāciju, radot un uzturot kopienas sabiedrisko domu, un tas savukārt ļauj kopienas līderiem runāt kopienas vārdā. M. Fenema (*M. Fennema*) uzskata, ka bez saviem medijiem etniskās kopienas ir vājas un iekšēji fragmentētas (Fennema, 2004, 439), taču noteikti jāpiemin, ka masu mediji var sabiedrību arī šķelt, ja tie, orientējoties tikai uz savu etnisko kopienu, tendenciozi pasniedz vai interpretē informāciju un kopienai svarīgus notikumus.

Citā pētījumā apskatīti etnisko minoritāšu masu mediji kā prakses kopienas (Husband, 2005), analizējot mediju lomu starpetnisko attiecību veidošanā multietniskās sabiedrībās. Pētījumā no prakses kopienu pieejas perspektīvas skatīts, kā darbojas etnisko minoritāšu mediji. Viens no mediju pamatuzdevumiem ir veicināt demokrātiskas un pilsoniskas sabiedrības veidošanos, un ar minoritāšu medijiem kā prakses kopienām etniskās kopienas var paust savu attieksmi un viedokli jautājumos, kas ir svarīgi kopienai un sabiedrībai kopumā. Pētījumā tika konstatētas šādas problēmas:

- minoritāšu medijiem salīdzinājumā ar dominējošās sabiedrības medijiem ir grūtāk piesaistīt finansējumu, ja to auditorija (kas parasti ir pati etniskā kopiena) ir salīdzinoši neliela;
- tā kā šie mediji vairāk orientējas uz pašu kopienas, tad parādās valodas barjera tiem, kuri nezina konkrētās kopienas valodu un tādēļ nespēj šos medijus izmantot (turpat).

Pētot mazākumtautību iespējas un situāciju politiskās līdzdalības kontekstā, tiek secināts, ka salīdzinoši lielai daļai Latvijas iedzīvotāju ir ierobežotas politiskās līdzdalības iespējas, jo vēl joprojām aptuveni sestā daļa Latvijas iedzīvotāju ir nepilsoņi, kam ir liegts piedalīties gan Saeimas, gan pašvaldību vēlēšanās (Brands-Kehre, 2010). Tā kā lielāko nepilsoņu daļu veido nelatvieši, tad pārsvarā etniskās minoritātes saskaras ar šiem ierobežojumiem. Kā raksta I. Brands-Kehre, līdzdalība var izpausties arī citos veidos, kur var piedalīties kā pilsoņi, tā nepilsoņi, piemēram, nevalstisko organizāciju darbībā, protesta akcijās, sabiedriskajās apspriešanās u. tml. Gan majoritātes, gan arī minoritāšu pārstāvji salīdzinoši maz iesaistās sabiedrisko organizāciju darbībā, īpaši organizācijās, kas skar sabiedriskās intereses (lielāka iedzīvotāju iesaistīšanās novērojama reliģiskās, kultūras organizācijās, kā arī arodbiedrībās). I. Brands-Kehre secina, ka jāveicina etniskā daudzveidība politiskajās partijās, jo, partijām kļūstot vairāk etniski integrētām, varētu labāk risināt jautājumus, kas saistīti ar mazākumtautībām un nepilsoņiem (turpat, 123). No rīcībspējas viedokļa tas nozīmē, ka arī pašām etniskajām kopienām jābūt iekšēji vairāk motivētām mobilizēties savu interešu reprezentēšanai un realizēšanai.

Secinājumi

Mūsdienu sabiedrībā kopienas joprojām ir nozīmīgs sociālās struktūras elements, kas sociālajā vidē darbojas kā starpposms starp individu, mazajām sociālajām grupām un plašāku sabiedrību, ietverot noteiktas sociālo tīklu struktūras un būdamas savdabīgas sociālas sistēmas.

Rīcībspējas jēdzienu definē gan indivīda, gan kopienas līmenī, un rīcībspēja nozīmē spēju izmantot piedāvātās izdevības un tām atbilstoši rīkoties, lai mērķtiecīgi sasniegtu vēlamos rezultātus. Kopienas rīcībspēja izpaužas kā kopienas spējas pašorganizēties savu mērķu realizēšanai un interešu aizstāvēšanai. To ietekmē kopienas resursi, vērtības un mērķi, tikpat svarīga ir atgriezeniskā saite ar darbības rezultātiem un kopienas ārējo vidi, kā arī tas, kādu impulsu kopienas sasniegumi dod tālākai kopienas darbībai.

Rīcībspējai ir vairākas dimensijas, un katra no tām saistāma ar kopienas integrēšanos plašākā sabiedrībā. Kultūras un sociālā dimensija izpaužas kopienas spējā apzināties un uzturēt savu identitāti, saglabāt savu kultūru un tradīcijas dzīvas, atbalstīt kopienas locekļus un iestāties par viņu

vajadzību apmierināšanu. Tā tiek realizēta, kopienām pašām organizējot sociālā atbalsta tiklu kopienas locekļiem. Ekonomiskā rīcībspēja saistāma ar kopienas locekļu spējām un iespējām iesaistīties ekonomiskajās aktivitātēs – uzņēmējdarbībā un darba tirgū. To ietekmē ne tikai kopienas iekšējās vides elementi, bet lielā mērā dažādi ārējie apstākļi, piemēram, segregācija darba tirgū, likumdošana, sabiedrībā valdošie aizspriedumi un diskriminācija pret konkrētās kopienas pārstāvjiem, vēsturiskā pieredze. Politiskā dimensija parāda kopienas spējas realizēties institucionālā līmenī – valsts, pašvaldību un nevalstisko organizāciju darbībā. Šo dimensiju raksturo kopienas locekļu iesaiste kopienas un arī citās organizācijās, īpaši tajās, kurām ir reālas iespējas ietekmēt lēmumu pieņemšanas procesus.

Praktiskā līmenī rīcībspēja cieši saistīta ar zināšanu pārnēsi un radīšanu, pieredzes apmaiņu starp kopienas locekļiem vai starp kopienu un sociālajiem aģentiem no plašākas sabiedrības kā formālā, tā neformālā līmenī. To var labi pamatot un skaidrot, izmantojot prakses kopienu teoriju – identificējot prakses kopienas, var konstatēt, kā kopienu rīcībspēja izpaužas un kā notiek jaunu zināšanu radīšana vai dalīšanās pieredzē. Īpaši būtiski tas ir nekodēto zināšanu un pieredzes kontekstā. Prakses kopienas apvieno cilvēkus ar kopīgām pazīmēm, interesēm, vajadzībām vai problēmām, kuru pamatā bieži ir kopīga profesionāla darbība, taču prakses kopienas var apvienot cilvēkus arī no ļoti dažādām darbības jomām. Etnisko kopienu kontekstā šīs kopīgās intereses jeb kopīgās prakses ir daudzveidīgas, piemēram, etniskās identitātes un kultūras saglabāšana, starpetnisko attiecību veidošana, ekonomiskās intereses vai centieni ietekmēt lēmumus politiskā līmenī.

Bieži prakses kopienas ir grūti identificējamas to neformālās dabas dēļ, taču sākotnējās neformālās iniciatīvas var pāraugt formālās organizācijās. Prakses kopienas ir vērts pētīt, lai noskaidrotu mehānismus, kā praktiski notiek zināšanu un pieredzes apmaiņa un kādu pieredzi no tā var gūt citas kopienas. Prakses kopienu pieeju var labi izmantot, lai raksturotu, kā praktiski notiek kopienas spējīnāšana dažādās rīcībspējas dimensijās. Identificējot prakses kopienu piemērus atsevišķās etniskās kopienās, kā arī tām veidojoties starp dažādām etniskām grupām, īpaši multietniskās vidēs, var izsekot procesiem, kas raksturo:

- kā kopienas rīcībspēja attīstās un kas ir tās pamatā;
- kā rīcībspēja realizējas konkrētos kopienai nozīmīgos rezultātos;
- cik šie procesi ir formāli un neformāli;
- kas ir rīcības iniciatori;
- kas ir galvenās problēmas vai interešu jautājumi, kuri nodarbina etniskās kopienas dažādās dzīves darbības jomās (izmantojot prakses kopienu terminoloģiju – kas ir tās prakses, kuras apvieno indivīdus kopīgai rīcībai);

- kāda ir etniskās kopienas iekšējā struktūra;
- vai sadarbība veidojas arī ar citām etniskām kopienām, kā tiek veidots dialogs;
- kādi iekšēji vai ārēji apstākļi rīcībspēju veicina un arī bremsē.

Prakses kopienas locekļiem kopienā ir dažāds statuss un dažādas lomas, tas ir atkarīgs no viņu spējām, ieinteresētības un vēlmēm iesaistīties kopienas aktivitātēs. Kopienų veido centrālā daļa, aktīvā daļa un perifērā daļa, starp kurām notiek mobilitāte, mainoties atbilstošajiem prioritārajiem uzdevumiem vai praksēm. Tā kā vienmēr pastāv iespēja, ka prakses kopienai var pievienoties kāds jauns biedrs, kurš līdz šim bijis pasīva novērotāja statusā, tad tas var ietekmēt arī kopienas rīcībspēju un darbības rezultātus, jo jaunpienācēji ar savām spējām un prasmēm var aktīvi piedalīties kopienas darbībā.

Atbildot uz raksta sākumā izvirzītajiem drīzāk retoriskajiem jautājumiem, autore sliecas domāt, ka mūsdienu sabiedrībā, kur liela nozīme ir individuālismam un kur augstu tiek vērtētas indivīda kompetences, prasmes un spējas – tāpat individuālā rīcībspēja –, nedrīkst ignorēt faktu, ka katra indivīda darbības tomēr norit plašākā sabiedrībā, kas arī determinē indivīda darbības robežas. Vērojama kopienas idejas atdzimšana, un kopiena pati kļūst par arēnu, kur individuālā rīcībspēja var izpausties. Turklāt kopienas rīcībspēju ļoti ietekmē ikviens kopienas loceklis, gan dodot savu ieguldījumu kopienas dzīvē, gan pasīvi noraugoties citu aktivitātēs. Šajā rakstā autore aktualizējusi teorētisku diskusiju, taču būtu nepieciešami turpmāki empīriski pētījumi, kuros tiktu identificēti dažādi uzskatāmi prakses kopienų piemēri, kas raksturotu Latvijas etnisko kopienų rīcībspēju visās tās dimensijās.

Literatūra

- Alsop, R., Bertelsen, F. M., Holland, J. (2006). *Empowerment in Practice: from Analysis to Implementation*. Washington: The World Bank.
- Blackshaw, T. (2010). *Key Concepts in Community Studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE Publications.
- Brager, G., Specht, H., Torczyner, L. J. (1987). *Community organizing*. 2nd edition. New York: Columbia University Press.
- Brands-Kehre, I. (2010). Pilsonība, līdzdalība un pārstāvniecība. Grām.: Muižnieks, N. (red.). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. LU SZF Sociālo un politisko pētījumu institūts. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Duguid, P. (2005). „The Art of Knowing”: Social and Tacit Dimensions of Knowledge and the Limits of the Community of Practice. *The Information Society*, vol. 21 (2), p. 109-118.
- Faulks, K. (1999). *Political Sociology: a Critical Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 248 p.
- Fennema, M. (2004). The Concept and Measurement of Ethnic Community. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 30 (3), p. 429-447.

- Flora, B. C., Flora, L. J. (eds.) (2003). *Rural Communities: Legacy and Change*. 2nd edition. Boulder (USA) and Oxford (UK): Westview Press.
- Gomez, T. E. (2008). Introduction. Modernization, democracy, equity and identity. In: Tarling, N., Gomez, T. E. (eds.) *The State, Development and Identity in Multi-ethnic Societies: Ethnicity, Equity and the Nation*. New York: Routledge.
- Hall, S. (1996). The Question of Cultural Identity. In: Hall, S., Held, D., Hubert, D., Thompson, K. (eds.) *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Malden (USA), Oxford (UK), Carlton (Australia): Blackwell Publishing, 672 p.
- Hazans, M. (2010). Etniskās minoritātes Latvijas darba tirgū no 1997. līdz 2009. gadam: situācija, integrācijas virzītājspēki un šķēršļi. Grām.: Muižnieks, N. (red.). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. LU SZF Sociālo un politisko pētījumu institūts. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 125.-159. lpp.
- Holley, C. L. (2003). The Influence of Ethnic Awareness on Ethnic Agencies. *Administration in Social Work*, vol. 27 (3), p. 47-63.
- Holley, C. L. (2004). Emerging Ethnic Agencies: Building Capacity to Build Community. *Journal of Community Practice*, vol. 11 (4), p. 39-57.
- Husband, C. (2005). Minority Ethnic Media As Communities of Practice: Professionalism and identity Politics in Interaction. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 31 (3), p. 461-479.
- Jenkins, R. (2008). *Social Identity*. 3rd edition. London and New York: Routledge.
- Kivisto, P., Faist, T. (2007). *Citizenship: Discourse, Theory, and Transnational Prospects*. Malden (USA), Oxford (UK), Carlton (Australia): Blackwell Publishing, 166 p.
- Kuper, A., Kuper, J. (eds.) (2003). *The Social Science Encyclopedia*. 2nd edition. London and New York: Routledge, 923 p.
- Lave, J., Wenger, E. (1991). *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liotārs, Ž. F. (2008). *Postmodernais stāvoklis. Pārskats par zināšanām*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs.
- Narayan, D. (2005). Conceptual Framework and Methodological Challenges. In: Narayan, D. (eds.) *Measuring Empowerment: Cross-disciplinary Perspectives*. Washington: World Bank Publications.
- Paula, L., Zobena, A. (2007). Partnerība – inovatīvs diskurss Latvijas lauku attīstībā. *LU Raksti*, 714. sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 72.-85. lpp.
- Pécoud, A. (2010). What is Ethnic in an Ethnic Economy? *International Review of Sociology – Revue Internationale de Sociologie*, vol. 20 (1), p. 59-76.
- Pemberton, J., Stalker, B. (2006). Aspects and Issues of Communities of (Mal) practice. In: Coakes, E., Clarke, S. *Encyclopedia of Communities of Practice in Information and Knowledge Management*. Hershey, London, Melbourne, Singapore: Idea Group Reference.
- Tabuns, A. (2010). Identitāte, etniskās attiecības, valoda un kultūra. Grām.: Muižnieks, N. (red.). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. LU SZF Sociālo un politisko pētījumu institūts. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Uphoff, N. (2005). Analytical Issues in Measuring Empowerment at the Community and Local Levels. In: Narayan, D. (eds.) *Measuring Empowerment: Cross-disciplinary Perspectives*. Washington: World Bank Publications.
- Wenger, E. (1998a). *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Wenger, E. (1998b). *Communities of Practice: Learning as a Social System*. Retrieved October 22, 2010. Pieejams: <http://www.co-i-l.com/coil/knowledge-garden/cop/index.shtml>
- Wenger, E., McDermott, R., Snyder, M. W. (2002). *Cultivating Communities of Practice*. Harvard: Harvard Business School Press.
- Zobena, A. (galv. red.). (2005). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005: Rīcībspēja reģionos*. Rīga: ANO Attīstības programma, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

Līga Rasnača

DARBA TIRGUS REĢIONOS

Raksta mērķis ir noskaidrot tās teorētiskās pieejas darba tirgus reģionālo atšķirību analīzei, kuras ļauj pamatot rīcībspējas atšķirības dažādās reģionālajās vienībās. Raksta autore meklē teorētisko pamatojumu, kurām reģionu darba tirgus dimensijām būtu jāpievērš uzmanība Latvijas reģionu darba tirgus empīriskās izpētes gaitā. Sociotelpiskā perspektīva un postsociālistiskā darba tirgus īpatnības ļauj raksturot darba tirgus aģentu rīcībspējas atšķirības, darba devēju un darba ņēmēju attiecības dažādās apdzīvoto vietu teritoriālajās vienībās. Rīcībspējas iespējas raksturo nozaru restrukturizācija, darba devēju aktivitāte darbvieta veidošanā un darba ņēmēju mobilitāte. Līdzsvarotas attīstības modelis uzsver ilgtspējīgas darbības nepieciešamību darba tirgū, attīstot dažādu reģionālo vienību – reģionu, lauku un pilsētu – savstarpējo mijiedarbību.

Atslēgvārdi: rīcībspēja darba tirgū, reģionālās atšķirības, plūsmu telpa.

Ievads

Darba tirgus attiecību reģionālo atšķirību jautājumi tiek analizēti gan darba tirgū, gan reģionālajā socioloģijā. Darba tirgus attiecību reģionalizācijas problēmas aktualizē globalizācijas procesi darba tirgū. Ar jēdzienu „reģions” apzīmē dažādas teritoriālās vienības, kurām piemīt ekonomiskās, sociālās, kultūras un politiskās atšķirības.

Jēdzienu „darba tirgus” var attiecināt gan uz noteiktu ģeogrāfisko apgabalu, gan uz dažādiem darba tirgus segmentiem. Darba tirgus plašā nozīmē ir arēna, kurā darbinieki savu darbaspēku maina pret algu, statusu un citiem darbā iegūstamiem labumiem. Jēdziens aptver tos institūtus un praksi, kas vada apmaiņas un pakalpojumu saņemšanas procesus starp darbiniekiem – darba ņēmējiem un darba devējiem (Kalleberg, Sorensen, 1979). Galvenie aģenti darba tirgū ir darba devēji un darba ņēmēji, bez kuriem nevar pastāvēt darba tirgus attiecības. Varas pozīcijas drīzāk ir darba devēju pusē, kuri ir iniciatori un lēmēji darba tirgus attiecību veidošanā, uzturēšanā un pārtraukšanā.

Rīcībspēja darba tirgū ietver cilvēku spēju un iespēju komponentus, kā arī procesu, kurā veidojas abu komponentu mijiedarbība. Darba tirgus attiecībās cilvēks iegūst noteiktu statusu, labklājību un sociālo drošību nākotnei. Analizējot darba tirgus atšķirības reģionos, tiks teorētiski pamatotas tās reģionu darba tirgus dimensijas, kuru analīzei ir vērts pievērst uzmanību Latvijas reģionu darba tirgus empīriskās izpētes gaitā. Analizējot reģionu darba tirgus attiecības, tiks ņemtas vērā darba tirgus attiecību laika un telpas dimensijas, kā arī Latvijas specifiskās sabiedrības iezīmes,

kuras veidojušās sociālo, politisko un globālo transformāciju kontekstā. Latvijas darba devēju un darba ņēmēju attiecības 21. gadsimtā neveidojas izolētā darba tirgus telpā. Tās ietekmē globālie procesi pasaulē (ekonomiskie uzplaukumi vai krīzes), sociāli politisko transformāciju pieredze (sociālisma perioda un tā rekonstrukcijas realizācija) un politiski ekonomiskās izmaiņas pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā (ES).

Globālo procesu ietekme darba tirgū

Socioloģijas makroprocesu pētnieki – poļu ebreju izcelsmes kultūras sociologs Zigmunts Baumanns (*Zigmunt Bauman*), vācu sociologs, riska sabiedrības koncepcijas veidotājs Ulriks Beks (*Ulrick Beck*) un spāņu izcelsmes informācijas tīklu un urbanizācijas procesu sociologs Manuels Kastels (*Manuel Castells*) –, raksturojot postindustriālo darba tirgus attiecību izmaiņas, uzsver globālo procesu ietekmes pieaugumu. Globālie procesi ietekmē teritorijas, teritoriju institūcijas, atsevišķus darba tirgus aģentus un to mobilitāti. Teritoriālās vienības globālie procesi ietekmē ar plūsmu telpas palīdzību, kura veidojas no tīkliem, informācijas tehnoloģiju kanāliem utt. Teritoriālo vienību atšķirības var analizēt globālo tīklu teoriju perspektīvā. No vienas puses, informāciju tehnoloģijas ļauj nojaukt sociālās un fiziskās telpas robežas, no otras puses, starptautiskās informācijas un finanšu plūsmas savstarpēji pievelkas, koncentrējas atsevišķās vietās, visbiežāk – attīstīto valstu globālajās pilsētās un lielpilsētās. Tādējādi dzīvesvieta tuvu globālo procesu centriem vai attālās nomalēs vēl arvien ietekmē iedzīvotāju rīcībspēju darba tirgū.

Globālo procesu iesaisti darba tirgus attiecību transformācijas procesā analizējis telpisko izmaiņu un tehnoloģiju rosināto pārmaiņu pētnieks Manuels Kastels. Darba process ir sociālās struktūras pamats. Darba un ražošanas attiecību tehnoloģiskās un vadības transformācijas, tīklojuma veidošanās ir galvenā svira, kas nodrošina globalizācijas procesa ietekmi sabiedrībā. Notiekošie procesi ir sarežģīti, un tehnoloģiskā determinisma perspektīvas ietvaros tos bieži nevar izskaidrot. Ne vienmēr jauno tehnoloģiju vadības iestādes var tikt izvietotas jebkur, kaut arī tas būtu ekonomiski izdevīgi. Šķietami racionāli būtu veicināt dārgi izmaksājošu biroju slēgšanu centrālajos biznesa rajonos un tos izvietot skaistās vietās visā pasaulē. Reālajā, ne tik racionālajā pasaulē notiek tieši otrādi, uz ko norāda arī Kastels savā darbā „Tīklojuma sabiedrības veidošanās”. Balstoties uz statistikas datu analīzi par zinātnes ietilpīgo un informāciju tehnoloģiju industriju izvietojumu ASV un Rietumeiropā, Kastels norāda uz faktisko industriju koncentrāciju ap vadības centriem. Nenotiek to tehnoloģiski iespējamā izkliede nacionālajās valstīs un globālajā telpā. Tāpēc var secināt, ka mijiedarbība starp tehnoloģiju, sabiedrību un telpu ir kompleksa un sarežģīta. Kastels analizējis arī mijiedarbību starp elektronisko tehnoloģiju

izplatību un pilsētas urbāno formu evolūciju. Novērotās tendences Kastels sintezē kā jaunu telpisko loģiku, nosaucot to par plūsmu telpu (*space of flows*). To iespējams pretstatīt kopējai vēsturiski vecākai vietas telpai (*the space of places*) (Castells, 2000a, 405-408). Plūsmu telpas jēdzienu Kastels interpretē kā subjektīvo un objektīvo faktoru kopumu, kas ietekmē darba tirgus attiecības dažādās teritoriālajās vienībās.

Postindustriālo procesu telpisko norišu raksturošanai Kastels izmanto arī jēdzienu „progresīvie pakalpojumi” (*advanced services*) (turpat, 409). Šajā grupā ietilpst finanšu, apdrošināšanas, nekustamā īpašuma, konsultāciju, juridiskie, reklāmas, dizaina, mārketinga, sabiedrisko attiecību, drošības, informācijas vākšanas, IKT (informācijas un komunikācijas tehnoloģiju), vadības, zinātnes un inovāciju pakalpojumi. Progresīvi var būt arī ražošanas, lauksaimniecības, enerģētikas un citi pakalpojumi, ja to darbībā svarīga nozīme ir zināšanu radīšanai, informācijas plūsmu apstrādei. Atšķirības progresīvo pakalpojumu pieejamībā ir viens no reģionu darba tirgus atšķirību avotiem.

Progresīvo pakalpojumu izkliede vai koncentrācija atkarīga no teritoriālo vienību kapacitātes, un tā savukārt – no savstarpējā pilsētu tīklojuma. Tāpēc tiek pievērsta uzmanība sociālajiem tīkliem – sociālo aktieru (aģentu) sociālo saišu (*sets*) kopumam. Lai identificētu sociālo tīklu, nepieciešams identificēt, pirmkārt, sociālos aktierus (aģentus), kuri savienoti ar tīklu mezglu punktiem (*nodes*), un, otrkārt, sociālās saites, kas rada savienojumu starp aktieriem (aģentiem). Katrs mezglu punkts ir sociāls aktieris, un līnijas, kas tos savieno, – sociālās saites¹. Sociālās saites var identificēt, vērojot resursu plūsmas starp sociālajiem aktieriem. Tīkla novērtēšanā svarīgs tā blīvums, stiprums un tas, kas ieņem centrālo aktieru vietu. Tīklā visas saites nav vienlīdzīgi nozīmīgas – dažas saites ir svarīgākas nekā citas, turklāt tīklā var būt arī strukturāli caurumi.

Plūsmas telpa veidojas no sešiem elementiem:

- 1) personīgā novērtējuma (draudzība, baznīca, kliķe, kopienas hierarhija u. c.),
- 2) materiālo resursu pārnese (naudas, kapitāla, preču, pakalpojumu plūsma),
- 3) informācijas (kas ar ko runā, sazinās, baumo, izplata inovācijas),
- 4) cilvēku kustības (starp vietām, organizācijām, profesijām, nozarēm),
- 5) formālajām lomām,
- 6) radniecības (turpat, 407-425).

Plūsmas Kastela raksturojumā veidojas gan no subjektīviem, ar cilvēku sociālo darbību veidotiem elementiem (no personiskā novērtējuma,

¹ Kastels ar jēdzienu „aktieris” saprot gan noteiktu aktīvo lēmumu pieņemšanas indivīdu, grupu, gan vietu kā aktivitāšu kopumu, kas mijiedarbojas ar saitēm un aģentiem. *Autores piezīme.*

neformāli izplatītās informācijas), gan no objektīvi nosacītiem, indivīdu subjektīvās uztveres neatkarīgiem elementiem (naudas, kapitāla, nozaru izvietojuma, infrastruktūras un informāciju tehnoloģijas tīkliem). Darba tirgus aģentu mijiedarbību darba tirgus attiecībās var ietekmēt visi minētie plūsmu elementi, kuri atšķirīgi izpaužas dažādās teritoriālās vienībās. Kastela plūsmu izpratne ietver gan resursu nodrošinājuma pieeju, gan arī tādus elementus, kuri raksturo sociālās attiecības. Plūsmas veidojas un pastāv telpā, tās ir telpas, arī darba tirgus telpas reģionalizācijas izpausme un atribūts (īpašība). Piemēram, darba ņēmēju plūsma no kādas vietas vai uz kādu vietu raksturo tās nozīmi darba tirgus attiecībās, iespējas šajā vietā ienākt jauniem darba devējiem vai šo iespēju trūkumu. Manuels Kastels analizē trīs plūsmu telpas līmeņus – infrastruktūras, organizatorisko un pārvaldes līmeni. Infrastruktūra (televīzijas, mobilo sakaru, telekomunikāciju pārklājumi) nodrošina piekļuvi informācijas tīkliem. Organizatoriskais līmenis nodrošina informācijas izplatību (tulkošanas centri, telekomunikāciju tīklu darbības vadības organizācijas u. c.). Organizatoriskas funkcijas (publiskā administratīvā pārvalde, privāto kompāniju vadība u. c.) ir koncentrētas globālajos mezglu punktos pasaules lielpilsētās. Tomēr arī tajās daļai iedzīvotāju nav piekļuves globālajiem varas, bagātības un prestiža tīkliem. Mazāk uzmanības Kastels pievērš trešajam plūsmu telpas elementam – valdošajai vadības elitei (*dominant managerial elite*) (Castells, 2000a, 445). Līdz ar to vietējo dzīvesveidu un darba tirgus attiecības nosaka tīklu loģika (Hubbard, 2004, 74-75). Tas nozīmē, ka teritoriālo vienību, lauku un mazo pilsētu piekļuve plūsmu telpai, tai skaitā darba tirgus attiecībām, atkarīga no piekļuves informācijas infrastruktūrai (piemēram, interneta pieslēgumu pieejamība un izmaksas), organizācijai un valdošajai elitei. Tas pats attiecas uz darba devējiem un darba ņēmējiem. Globālā ekonomika iesaista nozīmīgos procesos dažādu valstu cilvēkus, tajā pašā laikā „atslēdzot” no varas un bagātības tīkliem teritorijas, kuras no dominējošo interešu viedokļa nav perspektīvas (Castells, 2000b, 1-3). Cilvēku pieredzi, kura veidojas atšķirīgās vietās, tās kontekstu bieži neievēro no sabiedrības atdalītā politiskā un administratīvā vara, tāpēc veidojas plaša starp zināšanām un cilvēku personisko pieredzi vietējā mērogā (Castells 2000a, 407-453). Šī problēma ir īpaši aktuāla tām teritoriālajām vienībām – pilsētām un laukiem –, kuras atrodas tālu no varas centriem. Ražošanas decentralizācija, globālo saišu veidošana starp dažādiem ražotāju ķēdes posmiem ietekmē globālo preču un pakalpojumu tirgu, kurā savas iespējas meklē dažādas teritoriāli administratīvās vienības. Tāpēc, veidojot darba tirgus attiecības, katras teritoriālās vienības interesēs ir piesaistīt globālo plūsmu nesēju uzmanību.

Analizējot telpisko reģionālo vienību darba tirgus attiecību atšķirības, Kastela plūsmu telpas teorijas priekšrocības izriet no tā, ka šī teorija veiksmīgi spēj integrēt materiālo un sociālo elementu nozīmi apdzīvoto

vietu darba tirgū. Globālās darba dalīšanas rezultātā vienas teritoriālās vienības nokļūst globālo plūsmu centrā, tai pašā laikā attālinot no pārdošanas un bagātības tīkliem citas teritorijas, kuras investoriem nešķiet perspektīvas.

Zigmunts Baumans uzdod jautājumu par to, kā ir pārvarami atšķirīgu sociotelpisko vienību ierobežojumi. Telpisko distanci indivīdi ir pārvarējuši ar kājām, zirgu transportu, dzelzceļu, auto un gaisa transportu. Distances saīsināšana vēsturiskā perspektīvā izriet no laika nozīmes pieauguma, cilvēka vēlmēm un iespējām pārvarēt laika un telpas pretestību. Spēja pārvarēt telpu ātrāk nozīmē spēju palielināt savu varu, kontroles un vadības iespējas. Ieguvēji, kuru rīcībspēja palielinās, ir tie darba devēji un darba ņēmēji, kuri darba tirgū ierodas ātrāk, pirmie orientējas telpā un to kontrolē, līdz ar to viņi var pieprasīt vairāk teritorijas, noteikt noteikumus, kas tajā jāievēro. Izmaiņas sociālajā rīcībā Baumans saista ar emancipācijas teoriju – palielinoties tehniskām iespējām, cilvēks atbrīvojas no telpas un laika ierobežojumiem. Baumans izmanto jēdzienu „nevieta” (*non-place*), kas nozīmē simbolisku identitātes izpaušmi, noteiktas attiecības un pieredzi (Bauman, 2001, 110-112). Emancipāciju var attiecināt gan uz transporta attīstību, gan IKT, kuras tiem, kas dzīvo atšķirīgās sociotelpiskajās vienībās, pieejamas dažādā mērā. Tie indivīdi, kuru pārvietošanās iespējas ir plašākas, bieži nonāk nevietā, kurai nav vietas kultūras iezīmes, kas raksturīgas smagajai modernitātei. Nevietas ir vieglās modernitātes produkts – te sociālās attiecības risinās atbilstoši plūstošajai, mainīgajai attiecību loģikai. Nevietas jēdziens ir attiecināms uz starptautisko, globālo telpu un līdzinās Kastela jēdzienam „plūsmu telpa”.

Vieglās modernitātes (postindustriālo darba tirgus attiecību) priekšrocības izbauda, pirmkārt, darba devēji, kuru eksteritoriālās darbības iespējas pieaug (neatkarīgi no īpašuma formas), bet, otrkārt, arī darba ņēmēji, kuri vairs nav tik cieši saistīti ar darba devējiem, kas piederīgi vietai. Gan Kastels, gan Baumans uzsver atšķirīgas sociotelpiskās perspektīvas iezīmes, dažādi pamatojot to pastāvēšanu. Kastels šim nolūkam izmanto jēdzienu „plūsmu telpa”, Beks runā par darba tirgus attiecību detelpiskumu, bet Baumans ievieš tādu jēdzienu kā „nevieta”, tā ir telpa, kurā veidojas globalizēta, starptautiska vide bez izteiktas piederības izjūtas, trūkst identitātes. Tajā nedarbojas svešinieka atgrūšanas principi, kas raksturīgi mazām, provinciālām teritoriālām kopienām. Sociotelpiskā perspektīva piedāvā iespēju raksturot sociālās attiecības telpā un laikā kā kompleksu vienību, kurā telpiskie un sociālie raksturojumi ir savstarpēji saistīti un veido daudz stabilāku, grūtāk izmaināmu veselumu nekā šo elementu nošķirtības gadījumā.

Globalizācija ietekmē ne tik daudz nacionālo teritoriju robežas, cik teritoriju institucionālo pārklājumu (*institutional frame*). Globālā ekonomika var pastāvēt tikai tad, ja tā tiek ražota, atjaunota, apkalpota un

finansēta, tātad tikai tur, kur ir progresīvi (augsti specializēti) pakalpojumi. Globālās ekonomikas attīstības rezultātā tiek vājināts nacionālo, vietējo ekonomisko aģentu spēks un vara, daudzas nacionālās un vietējās varas funkcijas pārņem globālie aģenti. Daļu procesu iespējams ietekmēt nacionālā un vietējā līmenī, bet ir arī tādi, kuri nepakļaujas vietējās/nacionālās varas kontrolei, tāpēc atliek tiem laikus piemēroties. Viens no šādiem procesiem ir starptautiskā migrācija un ar to saistītā darba tirgus attīstība (Sassen, 2000). Autore uzskata, ka diskutējams jautājums par nacionālās un vietējās varas iespējām ietekmēt tos iemeslus, kas kavē vai veicina darba devēju un darba ņēmēju mobilitāti. Globālo procesu ietekme uz darba devēju un darba ņēmēju savstarpējām attiecībām izpaužas arī kā migrācijas intensitāte. Jo augstāks bezdarba līmenis, jo intensīvāka migrācija no apdzīvotās vietas (Dockery, 2000). Intensīvie migrācijas procesi no Latvijas uz citām ES valstīm neapšaubāmi atstājuši iespaidu uz darba devēju un darba ņēmēju attiecībām, tādējādi globalizācijai skarot arī vietējās darba tirgus attiecības. Tomēr būtu jāprecizē, kā tas notiek. Migrācijas intensitāte zināmā mērā raksturo arī rīcībspējas realizāciju. Intensīvāka migrācija uz citām ES valstīm raksturo tās iespējas un tiesības, kuras lielai daļai Latvijas darba tirgus aģentu iepriekš nebija pieejamas. Rīcībspējas pieaugumu migrācijas jomā raksturo tiesiskais nodrošinājums, legāla darba iegūšanas iespējas un sociālās drošības garantijas daļā ES valstu. Pastāvot augstai migrācijas intensitātei, darba devēju un darba ņēmēju attiecības retāk tiek orientētas uz ilgtermiņa un ilgtermiņīgām attiecībām. Tai pašā laikā migrācija ienes jaunu pieredzi ja ne visā darba attiecību spektrā, tad vismaz dažos darba devēju un darba ņēmēju attiecību jautājumos (piemēram, darba laika, darba organizācijas un darba samaksas regulējumā).

Ulriks Beks par globalizācijas sinonīmu nosauc sociālo detelpiskumu (*despatialization*), kuru raksturo

- 1) nacionālo sabiedrību savstarpējās atkarības pieaugums,
- 2) pārnacionālu institūtu un aģentu ietekmes pieaugums,
- 3) multikulturālās identitātes,
- 4) atšķirību pastiprināšanās starp pirmo un trešo pasauli, tradīcijām un modernitāti (Beck, 2005, 25).

Globalizācijas process paver jaunas iespējas darba tirgus dalībniekiem, bet globalizācijas spēki, dominējošās plūsmas dažādi ietekmē atšķirīgus darba tirgus segmentus un aģentus, kas tajos darbojas. 20. gadsimta beigās tehnoloģiskā un informācijas revolūcija izmainījusi domāšanas, ražošanas, vadības un komunikācijas veidus, šajās darbībās iesaistītos aģentus. Apdzīvoto vietu – teritoriālo vienību – darba tirgu ietekmē globālo savstarpējo saistību un atkarību pieaugums, tāpēc bieži samazinās noteiktu ģeogrāfisko vietu kultūras un darba tirgus atšķirības (Holloway, 2004, 42-44). Tajā pašā laikā var pieaugt sociālo atšķirību nozīme.

Kā iespējamo risinājumu šiem riskiem, kas ietekmē darba tirgu, Ulriks Beks iesaka pārnacionālu (*transnational*) kooperāciju nacionālu problēmu risināšanā (turpat, 45-46), t. i., plašāku starptautisko sadarbību tādu darba tirgus problēmu risināšanā kā ilgstoši augsts bezdarba līmenis, augsta starptautiskā migrācija u. c. Kastela pieeja ir līdzīga, jo darba tirgus attīstības iespējas izriet no pieejas plūsmu telpai, ko nosaka infrastruktūras, informatīvās telpas un sociālo attiecību dinamika. Baumans, savukārt, ievieš nevietas jēdzienu kā eksteritoriālu darba tirgus elementu. Attieksme pret „svešajiem” atšķiras globālo plūsmu centrālajos mezglu punktos un perifērijā, nomalēs, kas atrodas tālu no varas, zinātnes un kultūras centriem. Globālo plūsmu darbība ļauj veidoties centru hierarhijai, kuru izmanto Kastels globālo reģionālo atšķirību struktūras veidošanai.

1. Centru hierarhijas augšgalā ir globālās pilsētas (globālo pilsētu pētnieces Saskijas Sassenas termins (Sassen, 2001, 140-166)).
2. Zemāka hierarhija ir centriem, kuri specializējas specifisku tirgus spektra segmentu attīstībai (Čikāga, Amsterdama, Milāna).
3. Trešā līmeņa centri ir reģionālie centri, kuri strauji pievienojas globālajam tīklam (Madride, Maskava, Budapešta) (Castells, 2000a, 411).

Lauku reģioni un to pilsētas Latvijā nevar pretendēt uz kādu no Kastela minēto tipu statusiem, savukārt dažas republikas pilsētas un Rīga var izvēlēties tādu attīstības stratēģiju, kas ļautu iegūt vietu darba tirgū arī mazo pilsētu un lauku iedzīvotājiem. Tas nozīmē, ka mazajām pilsētām un laukiem jāmeklē citi pastāvēšanas un attīstības modeļi, vienlaikus veidojot saikni ar globālās plūsmu telpas skartiem centriem kā globālo darba tirgus attiecību tranzītpunktiem.

Kastela jēdzieni „plūsmu telpa” un „progresīvie pakalpojumi” ļauj pamatot dzīvesvietas telpas sociālās atšķirības, nevienlīdzību pakalpojumu pieejamībā un darba tirgus attiecību veidošanā un uzturēšanā. Baumana izmantotais komunitārisma jēdziens ļauj jaunā kvalitātē atgriezties pie pilsētu un lauku socioloģijas aizsācēju (Ferdinanda Tennīsa (*Ferdinand Toennies*), Luisa Virta (*Louis Wirth*)) idejām par pilsētas/lauku sociālo attiecību atšķirību, kopienas tipa attiecību lomas mazajās darba tirgus struktūrās ārpus urbāniem apgabaliem. Baumans postindustriālās sabiedrības (vieglās modernitātes) darba tirgus attiecības saista ar mobilitātes ienestajām pārmaiņām, to iespēju pieejamību darba tirgus aģentiem un arī to attiecību rutīnu, kura neļauj pieņemt citādā, svešā ienākšanu darba tirgū. Gan Kastela, gan Baumana pieeja telpisko darba tirgus attiecību atšķirību veidošanās procesam nav pretrunā ar sociotelpisko perspektīvu, kas pievērš uzmanību rezultātam, kurš var veidoties ar atšķirīgu mehānismu palīdzību. Globālajai ekonomikai izplatoties un veidojot jaunus tirgus, tā organizē un rada progresīvos pakalpojumus. Šie tirgi rada jaunas vienības (*units*), kuras pievienojas sistēmai un tās mainīgajām savstarpējām

saitēm. Ārzemju investīcijas parasti izraisa strauju reģionālās ekonomikas pieaugumu un nekustamā īpašuma bumu, kā arī nodarbinātības pieaugumu biznesa pakalpojumu sektorā. To apliecina Madrides piemērs 1986.–1990. gadā un visdrīzāk arī Rīgas piemērs 2005.–2008. gadā. Kastels Madrides telpiskās izmaiņas raksturo kā būtiskas, piesātinoties vērtīgai telpai pilsētas centrā un veidojoties intensīvai suburbanizācijai. Kastels to skaidro ar IKT revolūciju un kapitālistiskā darba tirgus restrukturizāciju, elastīgāku uzkrāšanas paradumu izplatīšanos (Cohen, 2000). Kastela aprakstītais Madrides piemērs un tā atbilstība Rīgas situācijai ir apliecinājums investīciju piesaistei Latvijas centrālajā pilsētā un to nepietiekamai pieejamībai reģionos ārpus Rīgas.

Latvijā nav tāda mēroga pilsētu, kuras varētu pretendēt uz globāla līmeņa centra statusu, tās neatrodas arī šādu centru tuvumā. Tādēļ tās darba tirgus attīstībai ir nozīmīga piekļuve plūsmu telpai, jo tikai tā iespējams izvairīties no palikšanas globālo darba tirgus procesu nomalē. Progresīvo pakalpojumu īpatsvars darba tirgus attiecībās raksturo dažādu reģionālo sociotelpisko vienību atšķirības.

Globalizācijas procesu iespaidā nereti veidojas plaisa starp zināšanām, cilvēku personisko pieredzi vietējā mērogā un attālināto, globalizēto darba devēju prasībām (Castells, 2000a, 423-430). Nodarbinātības problēmu risinājumi individuālā, grupu un sabiedrības līmenī arī ir atkarīgi no zināšanām un prasmēm. Pastāv atšķirīga izpratne par zināšanu nozīmi tautsaimniecībā un par resursu, īpaši dabas un materiālo resursu, nozīmes relatīvo mazināšanos. Kastela pieeja ļauj pievērsties nodarbinātības problēmām un to risinājumiem reģionos, abstrahējoties no finansiālā nodrošinājuma un materiālo resursu problēmas. Manuels Kastels klasificē trīs zināšanu ekonomikas attīstības posmus:

- 1) zināšanas aug strauji, un jaunas zināšanas pastāvīgi aizstāj vecās;
- 2) zinātniskās zināšanas (arī sociālo zinātņu) tiek vērtētas augstu; zināšanu „iespiešanās” ekonomikas attīstībā ir augstāka nekā iepriekšējās ekonomikas attīstības fāzēs;
- 3) zināšanu ekonomika izmanto jaunas zināšanas, lai radītu jaunas zināšanas (Cooke, 2002).

Darba tirgus attiecību atšķirības reģionālajās vienībās raksturo arī tas, kā darba devēji vērtē zināšanas, cik daudz darba devēju atzīst to nozīmi darba tirgus attiecībās, izvirzot prasības darba ņēmējiem. Arī pārstāvēto nozaru spektrs var norādīt uz zināšanu nozīmi ekonomikā un darba tirgū. Zināšanu ekonomikas attīstības posmu dalījumu var izmantot par kritēriju darba tirgus attiecību raksturošanai reģionālajās sociotelpiskajās vienībās. Otrās un trešās fāzes pazīmju esamība var liecināt par postindustriālās sabiedrības darba tirgus attiecībām. Dažādās sociotelpiskajās vienībās atšķirīgi var izpausties zināšanu sabiedrības fāzes un tām raksturīgās izpausmes. Globālās pārmaiņas pasaulē nav tikai vietu

(pilsētu) pārmaiņas. Uz mikroelektroniku un informāciju tehnoloģijām balstītā ražošana veicina jaunu industriju izvietojuma loģiku. Var runāt par jauno industriālo telpu, kurai ir raksturīgas tehnoloģiskas un organizatoriskas iespējas sadalīt ražošanas procesu dažādās vietās un realizēt re-integrāciju ar telekomunikāciju palīdzību. Darba tirgū augsto tehnoloģiju ražošanas (postindustriālajā) periodā notiek nodarbinātības struktūras pārmaiņas – palielinās augsti kvalificētie, uz zinātnes un tehnoloģiju saņiegumiem vērstie darba tirgus sektori un samazinās masu, nekvalificēto, rutīnas darbu sektori.

Teritoriālo vienību hierarhiju var skaidrot gan kā vietējā un nacionālā mēroga administratīvo un politisko struktūru, gan kā globālo spēku ietekmi. Globālo procesu izplatību teritoriālajās vienībās pētījis Manuels Kastels, analizējot, kā zinātnes un informācijas tehnoloģiju izplatība ietekmē darba tirgus restrukturizāciju, līdz ar to pievērsoties telpas sociālajai izpratnei (Castells, 2000a, 217-302). Kastels analizē arī telpas un laika sociālo nozīmi, norādot, ka laika un telpas sociālās formas nav reducēamas uz noteiktu datumu/gadskaitļu uztveri. Viena no Kastela pamattēzēm noteic, ka tīklu sabiedrībā telpa organizē laiku, bet gan telpa, gan laiks tiek transformēti informācijas tehnoloģiju un sociālo formu un procesu kombinētas iedarbības rezultātā. Tīklu sabiedrībā dažādās valstīs ir pieaudzis gan nodarbināto īpatsvars progresīvo pakalpojumu jomā, gan šo pakalpojumu īpatsvars iekšzemes kopproduktā. Bieži šie pakalpojumi tiek sniegti tieši metropoļu apkārtnē, kur arī nodarbina cilvēkus un piesaista investīcijas. Progresīvie pakalpojumi izplatās visā pasaulē, izņemot marginālos melnos punktus – teritorijas, kas „atslēgtas” no plūsmu telpas.

Kastela tīklu sabiedrības veidošanos veicina informācija un globālie procesi. Vietējā (lokālā) un globālā līmeņa attiecības ir paradoksālas: jo labāk kaut kas darbojas globālā līmenī, jo vairāk tas balstās uz vietējām īpatnībām, kuras ir mazāk mainīgas un specifiskākas (Cabus, 2001). Vietējais, globālais un nacionālais ir trīs vektori, kas raksturo ekonomisko procesu rezultātus un norises. Tikai varas lēmumi var ietekmēt vektoru darbības virzienu, bet varas lēmumi veidojas darba tirgus aģentu mijiedarbībā. Tieši nacionālā līmeņa nozīme relatīvi mazinās, t. i., nacionālā līmeņa lēmumi orientējas uz aktīvāku un elastīgāku koordināciju ar globāliem procesiem un vietējo aktivitāšu maksimālu atraisīšanu. Kastels šīs izmaiņas raksturo kā pāreju no vietas telpas uz plūsmu telpu, uzsverot kapitāla, informācijas un tehnoloģiju plūsmas, kuras rada (*mould*) globālos notikumus. Simbolu un tēlu plūsma atspoguļo vietējo, nacionālo un globālo organizāciju mijiedarbību. Dominējošās aktivitātes un procesi organizē sevi tīklos. Tāpēc vietu nozīme „izkūst” tīklos. Pat ja plūsmu loģika ir neatkarīga no vietām, plūsmu telpa nav iespējama un nerealizējas bez vietas, tāpēc var runāt par zināmu konkurenci starp vietām par plūsmu piesaisti. Vietējā elite (piemēram, pašvaldību vadītāji) bieži to saprot un

atbilstoši rīkojas. Kastels analizē arī reģionālās kultūras, apdzīvotības, nodarbinātības, darba tirgus aģentu pārmaiņu atšķirības, pieskaitot mācīšanos reģionālās kultūras elementiem (Castells, 2000a, 408). Pamatojoties uz plašu statistikas materiālu, Kastels analizē zinātnes un tehnoloģiju, īpaši informātikas un telekomunikāciju, sasniegumus globālajā ekonomikā, uzsverot, ka tie notiek plūsmu veidā. Šī plūsma var neskart vai tikai pastarpināti skart tās apdzīvotās vietas, kuras neatrodas globālās attīstības mezglu punktos vai sasaistes līnijās.

Globālo procesu iespajds reģionu darba tirgū var izpausties kā plūsmu telpas pieejamība, spēja to izmantot un mērķtiecīga tuvošanās tai. Progresīvie pakalpojumi dažādās reģionālajās vienībās raksturo darba tirgus aģentu spēju piekļūt plūsmu telpai. Globālo procesu ietekmi darba tirgū raksturo arī migrācijas procesu intensitāte, jo migrācija aktīvāk notiek no tiem reģioniem, kuros darba tirgus procesi apgrūtināti, ir augstāks bezdarba līmenis. Teritoriālo vienību atšķirības darba tirgū var analizēt globālo procesu un tajos iesaistīto informācijas tīklu teoriju perspektīvā. No vienas puses, migrācijas procesi, satiksme un informāciju tehnoloģijas ļauj telpiski uzlabot darba devēja un darba ņēmēja attiecības, kā arī izvietot jaunas darbvietas attālās nomalēs, tādējādi palielinot iedzīvotāju iespējas darba tirgū. No otras puses, infrastruktūras, informācijas un organizatorisko struktūru plūsmas, to dažādā pieejamība var pastiprināt teritoriālo vienību telpiskās atšķirības. Šī problēma īpaši aktuāla reģionos, kuri atrodas attālu no ekonomiskas aktivitātes un politiskās varas centriem.

Darba tirgus attiecību reģionalizācija

Reģionu nozīme darba tirgū mainījies līdz ar postindustriālo darba tirgus attiecību veidošanos 20. gs. 80. gados. Terminoloģiski šo periodu raksturo jēdzieni „jaunais reģionālisms” un „reģionu Eiropa”. Reģionālo aspektu nozīmes pieaugumu nosaka divi apstākļi.

Pirmkārt, samazinās nacionālo valstu iespējas kontrolēt darba tirgus procesus, jo pieaug globālo procesu (piemēram, demogrāfiskā, migrācijas un darba dalīšanas procesa) iespajds. Nacionālo valstu kontroles samazināšanās pār darba tirgu izpaužas kā atšķirības darba drošības, sociālās drošības un citu labklājības valsts funkciju nodrošināšanā tiem, kas atrodas centrā vai nomalē (*peripheria*).

Otrkārt, 20. gadsimta beigu norises darba tirgū izpaužas arī kā atsevišķu reģionu veiksmes stāsti, tie specializējas tradicionālo vai jauno tehnoloģiju nozaru attīstībā (piemēram, informāciju tehnoloģiju uzņēmumi Silīcija ielejā Kalifornijā un modes industrija Po ielejā Itālijā) (Dijkink, Winnips 2000, 323-335). Dalījumu centrā un nomalē var noteikt gan teritoriālais izvietojums ģeogrāfiskā nozīmē, gan darba tirgus polarizācija

pēc piederības primārajam vai sekundārajam darba tirgus segmentam ar atšķirīgu darba un sociālās drošības līmeni, atalgojumu, izglītības un kvalifikācijas prasībām (Lamote, Zubiri-Rey, 2008).

Kā atšķirīgi reģioni darba tirgū tiek izšķirti gan mikroreģioni (vietējie centri un to apkārtnē), gan reģionālās teritoriālās vienības valsts iekšienē, gan pasaules daļu un valstu grupas. Arī dalījums lauku un pilsētas teritorijās (*areas*) ir pamats reģionālo darba tirgus atšķirību interpretācijai.

Ar telpas reģionālizāciju tiek saprasta piederība dažādām apdzīvotām vietām, kas var ietekmēt attiecības darba tirgū. Telpa ietver ne tikai teritoriālās struktūras, bet arī vidi, noteiktas kultūras un sociālās iezīmes. Darba tirgus attiecību izpratnē telpa noteiktā teritoriālā vienībā nav tikai faktors, kas ietekmē darba tirgus attiecības, bet fenomens, kas pārstāv atšķirīgu darba tirgus attiecību kultūru un sociālās iezīmes (Rasnača, 2010, 239-254; Latvija. Pārskats ..., 2007, 43-44). Līdzīga pieeja darba tirgus attiecību pētniecībai sastopama vairāku pētnieku darbos. Sociālās attiecības ietekmē gan ekonomiskās iespējas, gan pašreizējais un potenciālais kontaktu daudzums, infrastruktūra un iedzīvotāju blīvums katrā apdzīvotā vietā (Savage, 2005, 72-80). Socioloģiskā izpēte prasa skaidru konceptuālo ietvaru, un tāpēc darba tirgus attiecību telpiskās perspektīvas analizē var mērķtiecīgi nodalīt tādas dzīvesvietu sociotelpiskās vienības, kuras definējamas, ņemot vērā to sociālās atšķirības. Telpa nozīmē vietu un formu, kurā noris sociālās aktivitātes, veidojas, pastāv un tiek pārtrauktas darba tirgus aģentu – darba devēju un darba ņēmēju – attiecības. Telpa ir ne tikai sociālās darbības ietvars, bet arī cilvēku rīcības orientieris, struktūrējot sociālo attiecību iespējas, kuras būtiski nosaka apdzīvotības struktūras, kā arī dažādu apdzīvoto vietu sasniedzamība. No vienas puses, telpa ir darba devēju un darba ņēmēju attiecību veidošanas ietvars, no otras puses, cilvēki paši ietekmē telpu un konstruē jaunu vidi, ceļot ēkas, būvējot ceļus un jaunas pilsētas, kā arī pārveidojot dzīvesvietas publisko telpu. Tāpēc cilvēku/sabiedrības un telpas savstarpējā iedarbība ir duāla, to nosaka 1) sociālā darbība telpisko veidojumu vidē un 2) to pārveidošana atbilstoši cilvēku vēlmēm un vajadzībām. Kastels uzskata, ka sabiedrības un telpas mijiedarbības rezultātā rodas četri jauno darbvietu izvietojuma teritoriju tipi.

1. Zinātnes un attīstības (*research and development*), inovācijas un līdzīgi ieguldījumi koncentrējas augsti industriālos ražošanas centros ar augstu dzīves kvalitāti, kuru apdraud vienīgi vides degradācija (piesārņojums).
2. Kvalificētas nozaru ražotnes veidojas vidēji lielās pilsētās.
3. Liels skaits daļēji kvalificēta darbaspēka tiek izvietots teritorijās, kur ir daudz brīvu darba resursu un augsta dzīves kvalitāte.
4. Pēcpārdošanas pakalpojumi, tehniskais atbalsts tiek organizēts reģionu centros (Castells, 2000a, 417-418).

Latvijas pilsētas acīmredzami nevar pretendēt uz augsti industriālu centru statusu (1. tips) vai nodrošināt augstu dzīves kvalitāti un vienlaikus lielu daudzumu brīva darbaspēka (3. tips). Latvijas pilsētas varētu mēģināt izmantot 2. un 4. darbvietu izvietojanas teritoriju tipu attīstības iespējas. 4. tips var attiekties uz Rīgu, ja tā nostiprina savu kā Baltijas reģiona centra statusu.

Sociālās atšķirības var skaidrot kā zināmu vienošanos par noteiktu uzvedības veidu, kas ir pieņemams dažādās reģionālajās vienībās. Vienošanās ietver arī noteiktu sociālās rīcības veidu darba tirgū, uzvedības kultūru darba devēju un darba ņēmēju attiecībās, kuru abas puses ievēro. Sociotelpiskā perspektīva savieno duālās attiecības starp cilvēkiem un telpu ar sociāliem faktoriem, kuri ir individuālas uzvedības bāze. Šīs pieejas pamatjēdziens ir „dzīvesvietas telpa kā vienošanās” (*settlement space*) (Gottdiener, Hutchinson, 2006, 18-19). Sociālās vienošanās aspekts vienlaikus papildina ekonomisko (resursu determinisma, kapitālu) pieeju un iezīmē alternatīvu pieeju, nenoliedzot resursu (pakalpojumu pieejamību) nozīmību, bet izceļot veidu, kā resursi tiek piesaistīti vai zaudēti. Sociālā vienošanās telpā izraisa asociācijas ar sociālo kohēziju telpā kā saliedētību, integrāciju un zināmu izlīdzinātību savstarpējo attiecību veidošanā. Jaunās pilsētu socioloģijas pārstāvja Marka Gotdīnera (*Mark Gottdiener*) sociotelpiskajā koncepcijā fiziskā un sociālā telpa veido vienotu kompleksu, kurā vienu elementu nevar atraut no otra, jo sociālā vienošanās, noteikti uzvedības modeļi ir telpiski nosacīti (turpat, 76-80).

Dzīvesvietas vienojošo telpu darba tirgus aģenti saprot, no vienas puses, kā dotu, konstantu teritoriālu veidojumu, kurā noris darba tirgus attiecības, no otras puses, kā cilvēku pārveidojumus, iekļaušanos, kas ietekmē šo telpu, kurā pieņemts noteikts darba tirgus attiecību veids. Tas var izpausties kā aktīva līdzdalība nepieciešamu pārveides procesu realizēšanā (uzņēmējdarbības centru, skolu un mācību centru radīšanā un pārveidošanā) vai spiediens uz vietējām, nacionālām un starptautiskām varas struktūrām, lai panāktu darba tirgus dalībniekiem vēlamas telpiskās izmaiņas (infrastruktūras, likumdošanas u. tml. izmaiņas). Sociotelpiskā perspektīva analizē ikdienas dzīves specifiku lielās pilsētās, piepilsētu teritorijās esošās apdzīvotās vietās, reģionu vidējās un mazās pilsētās, laukos, kā arī to teritoriālajās vienībās (pagastos, ciemos, viensētās). Sociotelpiskā perspektīva ļauj raksturot, kā atšķiras rīcībspēja, darba devēju un darba ņēmēju attiecības dažādās apdzīvoto vietu teritoriālajās vienībās. Laika un telpas analīze palīdz izprast tās grūtības, kas jāpārvar cilvēkam, darbojoties atšķirīgās laika vai telpas struktūrās. Darba tirgus attiecību reģionālās atšķirības nosaka

- 1) darba tirgus aģentu specifiskās īpašības;
- 2) atšķirīgais darba tirgus aģentu mijiedarbības veids;
- 3) reģionālās telpas sociālā un ekonomiskā vide.

Reģionālā socioloģija interesējas par sociāliem mehānismiem, kas ietekmē reģionālās atšķirības, darba tirgus attiecību attīstības tendences, postsociālistisko transformāciju telpiskās izpausmes dažādos reģionos, pilsētās un laukos (Castells, 2000b, 1-3).

Katrai teritoriālai kopienai ir savas specifiskas kultūras, etniskās iezīmes, un to unikalitāte ir vērtība pati par sevi. Pilsoņi tiek aicināti uzņemties atbildību par vietējo vidi. Vietējie centri var būt ne tikai pakalpojumu, administratīvie centri, bet arī lielpilsētām raksturīgu darba tirgus attiecību izplatīšanas avots, veicinot postindustriālo darba tirgus attiecību veidošanos un nostiprināšanos ārpus urbānajiem centriem. Darba tirgus attiecību reģionālo atšķirību pētījumi ir telpas un sabiedrības mijiedarbības pētniecība, kas analizē gan telpas teritoriālās un vides ietekmi, gan sociāli atšķirīgās iezīmes dažādās teritoriālajās vienībās. Centru nozīme darba tirgus procesos visspilgtāk var izpausties starp lauku un pilsētas reģioniem, lielpilsētu kā centru un laukiem kā perifēriju.

Pilsētas un lauku darba tirgus

Darba tirgus pētnieki plaši izmanto jēdzienus „lauku reģioni” un „urbānie reģioni”, kas ļauj identificēt atšķirības darba tirgū (Copus et al., 2006). Pilsētas un lauku reģionu atšķirības var skaidrot arī kā ilgstošas sociālās nevienlīdzības rezultātu, kas spilgtāk izpaužas lauku apgabalos, kuri ir attālināti (*remote*) no centrālajām pilsētām (Bird et al., 2003). Dalījumu pilsētas un lauku reģionos var teorētiski pamatot arī kā pilsētas un lauku kultūras un sociālās atšķirības.

Lauku/pilsētas telpiskajam dalījumam socioloģijas perspektīvā rast teorētisko pamatu un konceptuāli noteiktas atšķirības ir vienkāršāk nekā starp dažādām lauku vienībām. Definējot lauku reģionu jēdzienu, strīdīgs ir jautājums par mazo pilsētu piederību lauku vai pilsētu videi. Bieži sociālajās zinātnēs atšķirības starp laukiem un mazajām pilsētām netiek skaidri definētas. Lauki nereti tiek interpretēti ar negatīvu definīciju palīdzību, t. i., kā teritorijas ārpus urbānās (lielpilsētas un tās apkārtnes) vides. Šajā gadījumā lauku teritorijas jēdziens ir attiecināms arī uz mazām pilsētām, ciematiem un citām nelielām apdzīvotām vietām (Plesis, 2002; OECD, 1994).

Vairāku attīstīto valstu statistikā tiek nošķirti lauki un mazās pilsētas. Lauki (*rural areas*) ir teritoriālā atlikuma (*residual*) kategorija – lauki ir ārpusurbānās teritorijas. Lauku teritorijās (*areas*) nereti tiek iekļautas arī mazās pilsētas, ciemati un citas apdzīvotas vietas ar mazāk nekā 1000/2000/10 000 iedzīvotāju.

Dažādu valstu statistiskajos apsekojumos lauki tiek definēti visai atšķirīgi. Kā lauki tiek minētas

- 1) teritorijas ārpus apdzīvotām vietām ar 1000 un vairāk iedzīvotājiem;

- 2) teritorijas ārpus lielajiem (ar 10 000 un vairāk iedzīvotājiem) urbānajiem centriem vai to svārstmigrācijas zonas;
- 3) teritorijas, kurās iedzīvotāju blīvums ir mazāks par 150 iedzīvotājiem uz kvadrātkilometru (OECD – Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija);
- 4) apdzīvotās vietas ar 2500 vai mazāk iedzīvotājiem;
- 5) apdzīvotās vietas ar 500 un mazāk iedzīvotājiem (Desjardins et al., 2002).

Lauku apdzīvotās vietas var tikt definētas arī pēc dominējošā attiecību tipa darba tirgū, kas var būt noteiktas nozares, nodarbošanās izplatība.

Pīters Kloks (*Peter Cloke*) (Cloke, 1994), kas Kanādā pēta teritoriālās atšķirības no cilvēka ģeogrāfijas perspektīvas, definē lauku teritorijas (*areas*) kā teritorijas, kur dominē ekstensīvs lauksaimniecības vai mežsaimniecības zemes lietojums un lielas neizmantotas zemes platības. Šajā gadījumā kā lauki tiek klasificētas apdzīvotas vietas ar ekstensīvo ainavu; teritorijas, kuru iedzīvotājiem ir integrēta, izlīdzināta – kohēzijas (*cohesive*) – identitāte, t. i., viņu dzīvesveidam raksturīga cieņa pret vidi, ekstensīvajai ainavai atbilstoša uzvedība. Lauku teritoriju atšķirības nosaka ne tikai iedzīvotāju blīvums, bet arī attālums līdz lielajiem urbānajiem centriem, atšķirīgi iedzīvotāju dzīvesveida, saskarsmes, sociālo saišu, mijiedarbības modeļi. Lauku teritorijām raksturīgs arī celtnu izvietojuma blīvums, dominējošās nodarbinātības nozares (piemēram, lauksaimniecība, lopkopība, mežkopība). Šajās teritorijās daudzu iedzīvotāju dzīvesveidu, sociālās, ekonomiskās un kultūras aktivitātes ietekmē infrastruktūras objektu attālinātība, dabas sezonālie cikli, klimats. Daudzi lauku kopienas locekļi ir savstarpēji pazīstami, viņiem ir augstāka kopienas piederības sajūta, lauku iedzīvotāji biežāk sevi identificē ar teritoriju, kurā viņi dzīvo (turpat). Autorei kā svarīgākās lauku teritoriju iezīmes šķiet iedzīvotāju blīvums un attālums līdz lielajiem urbānajiem centriem, kas Latvijas gadījumā nozīmē arī ierobežotu darba tirgus nozaru pārstāvēniecību, un arī atšķirīgi sociālās uzvedības modeļi.

Dažādās pasaules valstīs – gan Eiropā, gan Ziemeļamerikā – pētnieki ir konstatējuši pakalpojumu pieejamības samazināšanos (sk. arī Latvija. Pārskats .., 2005; Latvija. Pārskats .., 2007), kas izpaužas kā pakalpojumu dažādības samazināšanās un pakalpojumu reģionalizācija (Latvija. Pārskats .., 2005, 55-80; Latvija. Pārskats .., 2007, 43-61). Tas rada nepieciešamību veidot lauku un mazo pilsētu atbalsta programmas to ekonomiskai atjaunotnei un transformācijai (Halseth & Rysert, 2006), kā arī padziļināti pētīt darba tirgus attiecības laukos un mazajās pilsētās.

Mazo pilsētu attīstību ietekmē gan nacionālās ekonomikas restrukturācija, gan arī globalizācija. Daudzas valstis atzīst mazo pilsētu saglabāšanas nepieciešamību, lai saglabātu to iedzīvotāju vietējās kultūras identitātes un aizsargātu primāro produktivitāti.

Mazo pilsētu pazīme nav tikai iedzīvotāju skaits, bet arī dislokācija, telpiskā izolētība vai attālinātība no lielām apdzīvotām vietām (Bandaranaike, 2002, 1-4). Tāpēc mazo pilsētu grupā bieži neietver piekrastes pilsētas (kūrorta zonu) un pilsētas, kuras atrodas tuvu lielajiem centriem. Mazās pilsētas ir reģionu sastāvdaļa, tās nav slēgtas sistēmas. Pilsētas funkcionālais lielums parasti neietilpst tās administratīvajās robežās.

Eiropas Savienībā 21. gadsimtā mazo pilsētu problēmām veltīti vairāki nozīmīgi pētījumi:

- 1) Mazo Eiropas pilsētu stiprināšanas aktivitāte (*Action to Strengthen Small European Towns*, ASSET, 2006). Projektu koordinēja Eiropas Padome ciematiem un mazajām pilsētām (attīstībai) (*European Council for Village and Small Town*, ECOVAST) (*Landscape Identification*, 2006);
- 2) Lauku un mazo pilsētu programma (Apdzīvotības stratēģijas programmas ietvaros) (*The Rural and Small Town Programme (Repopulation Strategy Programm)*);
- 3) Reģionu sadarbības programma ilgtspējīgai mazo pilsētu attīstībai (INTERREG IIC SusSET: *Sustaining Small Expanding Towns*, 2005).

Visos šajos pētījumos uzmanība pievērsta lauku un pilsētu atšķirīgās ekonomiskās attīstības problēmām. Minētajos pētījumos ņemts vērā, ka mazo pilsētu iedzīvotāju skaits var būt mazāks par 50 000, 20 000 vai 10 000. Tomēr visbiežāk iedzīvotāju skaits nav vienīgais un noteicošais kritērijs apdzīvotās vietas statusa noteikšanā, jo mazās lauku pilsētas analizē kā lauku teritoriju, apkārtējo lauku iedzīvotāju nodarbinātības resursu, pakalpojumu sniegšanas vietu. Tādējādi atsevišķas teritoriālās vienības darba tirgū veic sociāli duālu funkciju, kalpojot par resursu gan saviem, gan apkārtnes iedzīvotājiem.

Jēdziens *rural towns* tiek lietots, apzīmējot tās mazās pilsētas, kuras atrodas lauku, nevis urbanizētās teritorijās. Latvijas gadījumā tas nozīmē visu Latviju, izņemot Rīgas rajonu un Pierīgu (Vītoliņš, 2006, 147-163). Ģeogrāfi lieto arī jēdzienu „Lielrīga” (Krišjāne, Bauls, 2005, 130-148). Liela daļa lauku teritoriju, ieskaitot arī mazās pilsētas, atbilst arī attālinātu apgabalu (*remote*) definīcijai, jo tuvākais lielais centrs ar vismaz 10 000 iedzīvotāju nav sasniedzams 30 minūtēs. Kā jau tika norādīts, par „pārsvarā lauku” teritorijām Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (*Organization of Economic Cooperation and Development*, OECD) definē tās teritorijas, kurās vairāk nekā 50% teritorijas iedzīvotāju blīvums nepārsniedz 150 cilvēkus uz 1 km² (OECD 1994). Latvija pagaidām nav OECD dalībvalsts, tāpēc formāli tās definīcijas Latvijai nav saistošas, bet, ņemot vērā citu jauno ES dalībvalstu (Polijas, Čehijas, Slovākijas, Igaunijas) pieredzi OECD pētījumu un lauku politikas teorētisko konceptuālo jautājumu izstrādē, arī Latvija var izmantot izstrādāto klasifikāciju. Tādējādi ir

lietderīgi definēt laukus kā teritoriju, kura ietver arī mazās pilsētas, un kā grūti sasniedzamas definēt tās lauku teritorijas, no kurām Latvijas Republikas pilsētas nav sasniedzamas 30 minūšu laikā. Ja tiek izmantota OECD definīcija, lielāka daļa Latvijas mazo pilsētu un pārējo teritoriālo vienību atbilst lauku teritoriju kritērijiem. Tāpēc darba tirgus attiecības tajās visdrīzāk varētu vērtēt salīdzinājumā ar citu ES valstu lauku teritoriju darba tirgus attīstību. Šāda pieeja ļautu veiksmīgāk veidot mērķtiecīgu darba tirgus politiku lauku teritorijās.

Var izšķirt vismaz trīs atšķirīgas socioloģiskas pieejas lauku un pilsētu (lielpilsētu) darba tirgus sociālo atšķirību skaidrojumos. Pirmā pieeja atbilst Ferdinanda Tennīsa pilsētas un lauku atšķirību raksturojumam, otrā balstās uz Čikāgas skolas pilsētas dzīvesveida teorijas pamatlicēja Luisa Virta minētajām atšķirībām, bet trešā pievēršas sociālās kohēzijas jēdzienam un tā lietojumam.

Atbilstoši pirmajai – Ferdinanda Tennīsa – pieejai teritoriālās struktūras var tikt definētas pēc dominējošā attiecību tipa: lauku apdzīvotas vietas kā kopienu (*Gemeinschaft*) attiecības, bet pilsētas kā asociāciju (*Gesselchaft*) attiecības. Kopienas attiecībām raksturīgas ciešas primārās sociālās saites, bet asociāciju attiecībām – vājas primārās sociālās saites un sekundāro sociālo saišu instrumentālisms (Toennies, 2002). Lauku reģioni nav tikai ekonomiski mazattīstītas ģeogrāfiskas teritorijas, tos var raksturot no sociālā aspekta – kopienu attiecības, kas veicina savstarpēju sadarbību (Cloce, 1994, 536-537).

Kopienas attiecības atšķiras ar nozīmīgākām un ciešākām saitēm starp darba tirgus aģentiem. Kopienas attiecībās darba devēju un darba ņēmēju saista tiešas, uzticības pilnas attiecības, kas pieļauj nozīmīgu neformālo elementu klātesamību. Attiecību neformālais raksturs lauku reģionos var izpausties gan kā formālo darba un sociālās drošības normu neievērošana, gan kā atvieglota pieeja darbinieku personīgo problēmu risināšanai un virsstundu darbam.

Otro pieeju ieskicējis amerikāņu pilsētu pētnieks Luiss Virts, akcentējot trīs pazīmes, kas atšķir lielpilsētas no mazajām pilsētām, – to lielums, iedzīvotāju blīvums un sociālā dažādība. Šīs teritoriju īpatnības savukārt ietekmē citas to sociālās un kultūras iezīmes. Virts arī ieskicē ideju par augstāku tolerances līmeni pilsētās, kur cilvēki tik stingri neievēro tradicionālās morāles un uzvedības normas (Wirth, 1938, 1-24). Virts viens no pirmajiem uzsvēr arī pilsētu ietekmi uz apkārtējo teritoriju. Nozīmīga ir centrālās vietas hierarhija, kas lielā mērā nosaka pakalpojumu sasniedzamību – tā samazinās, pieaugot attālumam līdz centram. To nosaka izmaksas, laiks un nepieciešamās pūles, kas palielinās līdz ar veicamo attālumu. Darba tirgū laukos, pēc Virta teorijas, ir svarīgas personīgās īpašības un sociālā uzvedība ārpus darba tirgus attiecībām, bet pilsētā darba devēju un darba ņēmēju attiecībām ir bezpersonisks raksturs.

Mazie un vidējie urbānie centri – zemākā līmeņa centri pilsētu aranžējumā – akadēmiskajā vidē raisa interesi kā iespējamie modernizācijas izplatīšanās veicinātāji lauku apvidos. Tomēr somu sociologu pētījums par mazo pilsētu lomu reģionālajā attīstībā liecina, ka to funkcionēšana pagaidām bieži aprobežojas tikai ar pakalpojumu sniegšanu mazo pilsētu iedzīvotājiem un arī apkārtējo lauku iedzīvotājiem. Somu sociologa Jana Hinderlinka (*Jan Hinderlink*) pētījumu rezultāti, kas iegūti 20.–21. gadsimta mijā, norāda uz vāji attīstīto ražošanas un pakalpojumu sniegšanas funkciju; pieticīgo (*modest*) attīstību, kura lielā mērā atkarīga no makropolitikas un makroekonomikas procesiem; mazo pilsētu atkarību no apkārtējo lauku teritoriju attīstības; reģionālā un vietējā konteksta ietekmi uz mazajām pilsētām; atšķirīgām mazo pilsētu un to apkārtnes (*hinterland*) savstarpējo atkarību attiecībām dažādos reģionos (Hinderlink, 2002). Mazo lauku centru loma modernizācijas (zināšanu pārneses, IKT tehnoloģiju) izplatībā ir vēl viena izpētes joma, kurai vērts pievērst uzmanību rīcībspējas izpētē.

Trešā pieeja lauku un pilsētu atšķirībām koncentrējas uz pakalpojumu pieejamības un sasniedzamības problemātiku, kā arī sociālās kohēzijas veicināšanu. Laukos un mazajās pilsētās pamata pakalpojumu (tirdzniecība, sociālie, veselības, izglītības, infrastruktūras u. c. pakalpojumi) nodrošinājums ietekmē ne tikai ikdienas dzīves kvalitāti, bet arī ekonomiskās aktivitātes iespējas, tajā skaitā darba devēju iespējas radīt un uzturēt darbvietas. Pakalpojumi ir priekšnosacījums jaunai, elastīgai ekonomikas attīstībai, inovācijām vietējās kopienās, tie nodrošina darba devējiem elastīgas reaģēšanas iespējas mainīgos darba tirgus apstākļos. Pakalpojumu pieejamība rada pamatu sociālajai kohēzijai un sociālā kapitāla attīstībai (Desjardins et al., 2002). Pakalpojumu nodrošināšana nozīmē aģentu – darba devēju – klātbūtni: tie, kas sniedz pakalpojumus, un tie, kas tos saņem, gūst labumu no pakalpojumiem. Pakalpojumi nodrošina ne tikai indivīdu, bet arī kopienu, uzņēmēju un pārējo darba devēju vajadzības, veicinot rīcībspēju.

Pakalpojumu pieejamību būtiski ietekmē sabiedrības mobilitāte, jo pakalpojumu saņēmēju (bieži tieši maksāspējīgāko) mobilitāte samazina lauku un mazo pilsētu uzņēmēju un citu darba devēju ekonomiskās aktivitātes iespējas vietējā līmenī, samazinot potenciālo patērētāju skaitu (Rolfe, 2006). Līdz ar lauku kopienu ekonomiskās bāzes sašaurināšanos samazinās nodarbinātība – jaunie cilvēki, ģimenes dodas uz lielākām pilsētām, samazinās pakalpojumu pieejamība tirdzniecībā, veselības aprūpē, izglītībā. Pakalpojumu sniedzēji visbiežāk darbojas kā darba devēji, un pakalpojumus var nodrošināt gan komercuzņēmumi, gan arī dažādas nevalstiskās organizācijas: brīvprātīgās organizācijas, bezpeļņas organizācijas, labdarības organizācijas. Pakalpojumus var raksturot kā privātus, sabiedriskus, brīvprātīgus un specializētus.

Atgriezoties pie Virta un Tennīsa teorijām, pakalpojumus laukos un pilsētās var analizēt, pamatojoties uz dzīvesveida atšķirībām, kā kopienu attiecības vai to trūkumu. Lauku apvidos pakalpojumus sniedz personiski pazīstamiem cilvēkiem uz savstarpējas uzticības pamata, tiešas personiskas saskarsmes ceļā. Interpretējot iespējamās atšķirības sociāli atšķirīgā telpā, var pieņemt, ka urbānajai videi atbilst drīzāk bezpersoniskas, dinamiskas attiecības, izteikti komercializēti pakalpojumi, bet laukiem un mazajām pilsētām – neformālas, personificētas attiecības ar mazāku uzsvāru uz formālo noteikumu ievērošanu. Kultūras procesu sociologs Zigmunds Baumanis izvērsis Virta iezīmēto tolerances atšķirību ideju pilsētās un laukos, sociālo attiecību norises telpā skaidrojot ar katrai sociālajai apkārtni raksturīgu racionalitātes veidu. Baumanis kā vienu no modernitātes iezīmēm, kuras raksturīgas vietējām attiecībām gan kaimiņkopienās pilsētā, gan laukos, min atdzimstošo komunitārismu, ar to saprotot indivīdu un grupu savstarpējo atbildību. Sabiedrības locekļi tiek aicināti palīdzēt cits citam atbilstoši kopējai vienotības izjūtai (Etzioni, 2003, 224-228). Tā ir parādība, kura nav izzudusi, un to nenosaka ne šīs parādības šķietamā iracionalitāte, ne racionāli pamatota sagaidāma sabiedrības izvēle.

Katrai sociālai apkārtni (*setting*) raksturīgs savs racionalitātes veids un sava racionāla dzīves stratēģija (Bauman, 2001, 108). Tādējādi lauku reģionos darba tirgum varētu būt raksturīga sava, atšķirīga stratēģija darba devēju un darbinieku attiecību veidošanā. Postindustriālās sabiedrības pārmaiņu vieglums Baumana „vieglajā modernitātē” izpaužas drīzāk darbības veidā, jo cilvēki, kas kustas ātrāk, kam vieglāk atstāt ērtu vietu, izbauda vieglās modernitātes priekšrocības būt nesaistītiem, mainīt savu vietu darba tirgū.

Centieni turēt citādos, svešos noteiktā attālumā, ievērot distanci, izvairīties no nepieciešamas komunikācijas, vienošanās un savstarpējas uzticēšanās nav tikai iedomāta, tā ir pat droši sagaidāma (*expectable*) atbilde uz eksistenciālo nenoteiktību, kas sakņojas jauno sociālo saišu trauslumā vai nenoteiktībā. Šādi lēmumi (turēt pa gabalu nepazīstamo) labi saskan ar mūsdienās izplatītu parādību identificēt „svešķermeņu” invāziju kā briesmas personiskai drošībai, sinonimizējot drošību ar sociālās vides tīrību. Mēģinājumus izvairīties no saskarsmes ar svešiniekiem Baumanis salīdzina ar vecāku norādījumu bērnam „nerunāt ar svešinieku” (turpat, 108-110). „Svešo” pieņemšana vai atraidīšana attiecas gan uz darba tirgu kopumā, gan atsevišķiem tā aģentiem – gan darba devējiem, gan darba ņēmējiem. Tomēr darba devēju nostāja ir nozīmīgāka, jo darba devējiem pieder vara nepieļaut atšķirīgo, svešo darbinieku iesaisti darba tirgus attiecībās. Kā „svešos” var saprast sociāli, etniski, kultūras un valodas ziņā atšķirīgos darbiniekus, bet nepieņemams var būt, piemēram, arī jauns attiecību modelis, tā veidošanas prakse.

Lauku darba tirgus attiecību pārmaiņas postindustriālajā sabiedrībā pētnieki saista ar lauku kā dzīves un darba vides attīstību un lauksaimniecības nozares perspektīvām (van der Ploeg, 2006; Marsden, 2006). Nīderlandiešu lauku attīstības pētnieks Jans van der Ploegs (*Jan van der Ploeg*) uzsver zinātnes un pētījumu nepieciešamību lauku un lauksaimniecības attīstībā, tajā pašā laikā atzīstot instrumentālu teoriju trūkumu, kas kavē lauku problēmu konceptualizāciju. Lauku attīstības modeļus veidojis Skotijas Aberdīnas universitātes profesors Terijs Mārsdens (*Terry Marsden*), kurš izšķir trīs Eiropas lauku attīstības iespēju variantus: agroindustriālo, postražošanas un līdzsvarotas lauku attīstības modeli. Mārsdens lauku attīstības modeļu izvēli saista ar Kastela plūsmu teoriju, uzsverot cilvēku, kapitāla un zināšanu plūsmas iespaidu uz darba tirgus attiecībām laukos, kur trūkst aizsardzības mehānismu, kas plūsmu iespaidā tomēr ļautu saglabāt vietējo darba tirgu. Mārsdens uzskata, ka lauki kā darba un dzīves telpa ir īpaši neaizsargāti pret globālajiem vides, mobilitātes un citiem riskiem. Lauku darba tirgus attīstību nosaka trīs modeļu savstarpējā konkurence.

Dominējošais modelis laukos vēl arvien ir agrāri industriālais darba tirgus attiecību tips, kas vairāk atbilst industriālajai ražošanai. Šajā gadījumā lauki kā dzīves telpa tiek pakārtoti ražošanas vajadzībām, uzsvērtā ražošanas un sagādes ķēžu veidošana, primārā ražošanas sektora nozaru (piemēram, lauksaimniecības, mežizstrādes) vērtēšana augstāk par citām. Modeļa īstenošana bieži nozīmē monokultūru audzēšanu. Postražošanas (*post-productivist*) modelis veidojies pagājušā gadsimta 80. gados, kad lauksaimniecību skāra politiskā un vides krīze, kuras rezultātā laukos ienāca relatīvi liels skaits bijušo pilsētnieku ar vidēju ienākumu līmeni. Postražošanas modelis pievērs uzmanību dabas vides saglabāšanai, telpiski sašaurinot agrāri industriālās izpausmes. Tajā pašā laikā, paaugstinot izmaksas lauksaimnieciskajai ražošanai, modeļa darbības rezultātā turpina samazināties darbvietu skaits laukos, jo mazo lauku saimniecību īpašnieki nespēj nodrošināt savu uzņēmumu finansiālu ilgtspēju. Trešā līdzsvarotas lauku attīstības modeļa veidošanās sākās 20. gadsimta 90. gados, pastiprinoties pilsētas un lauku mijiedarbībai, lauksaimniecību veidojot kā daudzfunkcionālu praksi, kas ietver dažādas attiecības starp lauku uzņēmējiem un pilsētām (Marsden, Smith, 2005).

Pilsētas un lauku darba tirgus raksturojumam svarīga lauku un pilsētas reģionu definēšana, neiekļaujot lauku apgabalos urbanizētās piepilsētas teritorijas. Latvijā piepilsētas lauki netiek nošķirti no pārējām lauku teritorijām, un tas aprūpina statistikas datu izmantošanu. Lauku un pilsētas reģionu atšķirības teorētiski tiek pamatotas gan pilsētu socioloģijā, gan lauku socioloģijā. Pilsētas socioloģijā tiek meklētas sociālās atšķirības kopienas attiecību un pilsētas noteikto attiecību ietekmē. Funkcionālisma pieeja izpaužas pakalpojumu nodrošināšanas pieejā, saistot darba tirgus atšķirības ar pakalpojumu pieejamības problēmām

laukos. Lauku socioloģija savukārt drīzāk izmanto lauksaimnieciskās ražošanas lomu lauku sociālo raksturojumu veidošanā, kas ļauj atgriezties pie Kastela plūsmu telpas iespaida, sasaistot lauku/pilsētas darba tirgus atšķirību sociālos un materiālos elementus ar pieeju plūsmu telpai.

Postsociālistisko sabiedrību darba tirgus attiecības

Eiropas Savienības paplašināšanās ir pavērusi iespējas konsolidēt un nostiprināt pilsētu līmeņa pārvaldi, tādējādi samazinot valsts centrālās pārvaldes lomu. Privatizācija, īpaši jaunajās ES dalībvalstīs, veicina jaunu darba tirgus aģentu veidošanos, darba devēju aktīvāku iesaistīšanos vietējās infrastruktūras uzlabošanā (Robinson 2004, 570-573). Krīze ekonomikā un darba tirgū atklāj privatizācijas procesu rezultātā radušos privāto darba devēju un to veidoto darbvietu ilgtspēju vai tās trūkumu. Lai prasmīgi darbotos telpiski atšķirīgā vidē, darba devējiem jāprot vadīt un kontrolēt darbiniekus arī viņiem svešā sociālā vidē. Lielpilsētu „laipnība” (*civility*) izpaužas kā svešinieku spēja mijiedarboties, nevēršoties pret viņu svešatnību, nespiežot svešiniekiem atteikties no tiem raksturīgām īpašībām (Bauman 2001, 113). Atšķirīgo, citādo darba tirgus dalībnieku pieņemšana var atšķirties pilsētas/lauku dalījumā, kā arī iepriekšējās sociālisma sistēmas ierobežotās pieredzes dēļ. Atšķirīgās reģionālajās telpās var veidoties dažādas darba devēju un darba ņēmēju attiecības, kuras ietekmē tajās pastāvoši sociālo attiecību modeļi. Līdz ar to dažādās teritoriālās vienībās (pilsētās/laukos, reģionos, lielās pilsētās/mazās pilsētās, rajonos) var atšķirties darba tirgus aģentu attiecības (Gottdiener, Hutchinson, 2006, 18-19). Pārmaiņas lauku reģionos nevar aplūkot atrauti no to iepriekšējās vēsturiskās attīstības, jo šī brīža iespējas izriet no iepriekšējos periodos veidoto politisko, ekonomisko, sociālo un kultūras elementu konfigurācijas. Arī industriālās un inovatīvās ekonomiskās aktivitātes ietekmē vietējās nodarbinātības problēmu risināšanu. 90. gadu reģionālās attīstības centru pētnieki visbiežāk pilsētu attīstības virzību skaidro ar attīstības endogēno un ārēji stimulējošo – eksogēno – faktoru mijiedarbību (Kostiainen, Sotarauta, 2003). Daļa zinātnieku uzskata, ka reģionu attīstība tikai nosacīti notiek relatīvi patstāvīgi. Lielākoties tā ir atkarīga no nacionālās valsts tautsaimniecības attīstības, tādējādi ignorējot vietējo inovatīvo tīklu un struktūru nozīmi (Amin, Thrift, 1995, 91-108). Līdzīgi kā 20. gs. 90. gados Somijā, arī Latvijā prevalē nacionālā līmeņa tautsaimniecības attīstības politika, par ko liecina reģionu neskaidrais statuss, nevienlīdzīgais novadu dalījums, neskaidrība pilsētu dalījumā u. c. Tāpēc, analizējot Latvijas reģionu darba tirgus attiecību problēmas, jāievēro kopējās valsts darba tirgus un reģionālās politikas tendences.

Industriālās attīstības rezultāts ir labklājības valsts institūti un darba tirgus regulācija. Postindustriālo labklājības valstu sabiedrībās cilvēkam

tiek nodrošināta iespēja izdzīvot arī tad, ja viņš paliek ārpus darba tirgus attiecībām (Esping-Andersen, 1990, 12-40). Tomēr arī attīstīto labklājības valstu sabiedrībās darbaspējīgajiem iedzīvotājiem rīcībspēju ierobežo atrašanās ārpus darba tirgus, darba tirgus attiecību trūkums. Valstīs ar vājākiem labklājības valsts institūtiem cilvēku rīcībspēja ir tieši atkarīga no iesaistes darba tirgus attiecībās, jo ir mazāk iespēju pašauties uz sociālā atbalsta mehānismiem. Algots darbs nodrošina ne tikai iztikas līdzekļus, bet arī iespējas pašam individam un viņa apgādājamajiem līdzdarboties kopienas pasākumos un citās sabiedriskajās aktivitātēs. Postsociālistisko sabiedrību labklājības institūti veidoti, izmantojot veco Rietumeiropas un Ziemeļamerikas valstu pieredzi, ierobežojot to darbības ilgumu un nodrošinājuma līmeni. Tas nozīmē, ka darba ņēmēju un darba devēju sociālā aizsardzība, paliekot ārpus darba tirgus (piemēram, slimības vai bezdarba gadījumā), tiek nodrošināta īsāku laika posmu un zemākā līmenī (Aidukaite, 2007, 10-28). Tāpēc labklājības institūti nespēj kompensēt paaugstināto nedrošību postsociālistisko sabiedrību darba tirgū un veicināt darba devēju un darba ņēmēju rīcībspēju.

Postsociālistiskajās labklājības valstīs darba tirgus attiecību trūkums krasi pazemina darba ņēmēju rīcībspēju, jo darbaspējīgiem iedzīvotājiem ir ierobežotas iespējas ilgstoši saņemt iztikas līdzekļus, neiesaistoties darba tirgū. Profesionālās grupas, īpaši tās, kas nonākušas nevienlīdzīgā stāvoklī vai izjūt netaisnību, kā arī ir nodarbinātas pārmaiņām pakļautajās nozarēs, būtiski ietekmē dažādi vietējie vai globāli administratīvi lēmumi. Riska sabiedrības koncepcijā Beks telpiskās atšķirības vēlinās modernitātes sabiedrībā skaidro ne tik daudz ar jaunu bagātības (*wealth*) sadalījumu, cik ar jaunu iespēju un resursu deficīta sadalījumu (*distribution*). Jaunie riski veicina sabiedrības institūtu, nacionālo valdību krīzi. To nosaka gan risku neprognozējamība, gan to ietekmes ģeogrāfiskās izplatības sociāli telpiskā nevienlīdzība (riski stiprāk skar nabadzīgākas iedzīvotāju grupas un vietas) (Bradley, 2004, 15). No Beka uzrādītajiem ekonomiskās globalizācijas riskiem Latvijas lauku reģionos būtiskas ir darba tirgus attiecību telpiskās atšķirības, kuru izpēte sevišķu nozīmi iegūst, pastiprinoties emigrācijas procesiem. Par Latvijas sociāli telpisko nevienlīdzību uzskatāmi liecina tās teritoriālās vienības, kurās maz darba devēju un zema darba tirgus aktivitāte un kurās ir sociāli neizdevīgi darba un dzīves apstākļi. Darba tirgus attiecības no reģionālās socioloģijas perspektīvas analizējuši postsociālistisko sabiedrību darba tirgus reģionālo īpatnību pētnieki Mārtins Keune (*Martin Keune*), pētot darba tirgus reģionālās atšķirības Čehijā un Ungārijā, un Elisone Steninga (*Alison Stening*), analizējot darba tirgus restrukturācijas norisi Polijā. Keune salīdzina strukturālās izmaiņas Ungārijas un Čehijas darba tirgū, pievēršot uzmanību šo reģionālo vienību atšķirībām elastīgu nodarbinātības formu piedāvājumā (Keune, 2003). Keune pārsvarā izmanto statistikas datu analīzi un pēta

elastības un drošības faktoru mijiedarbību valstīs ar atšķirīgām darba tirgus attiecību tradīcijām un politisko orientāciju (liberālisms/institucionālizācija). Steninga pēta postsociālistiskās transformācijas mazā Polijas pilsētā, kur sociālisma laikā darbojusies vērienīga metālrāžošanas rūpnīca un darba centrālā vieta sabiedrībā izpaudusies kā zināms paternālisms arī citās iedzīvotāju kopienas attiecībās. Postsociālisma izmaiņas mazās pilsētas darba tirgū Steninga saista ar nozaru restrukturizāciju un darba ņēmēju mobilitāti. Steninga konstatē, ka, atšķirībā no Rietumeiropas sabiedrībām, Polijas metālrāzotāju mazajā pilsētā darbs vēl arvien ieņem galveno vietu sabiedrībā līdzīgi kā industriālās sabiedrības periodā, un tā varētu būt tipiska postsociālistisko sabiedrību iezīme (Stenning, 2005).

Teritoriālo un administratīvo reformu process postsociālistiskajās sabiedrībās arī var būtiski ietekmēt darba tirgu. Telpiskās vienības ir ne tikai vēsturiski, bet arī politiski veidojumi. Tāpēc, analizējot Latvijas situāciju, ir jāņem vērā administratīvi teritoriālās reformas realizācija un tās rezultātā izveidojusies administratīvās un politiskās pārvaldes sistēma.

Latvijā ir skaidri definēta administratīvā un politiskā struktūra, kas gan pakļauta ilgstošam pārveides procesam (administratīvi teritoriālā reforma tika īstenota no 1996. līdz 2009. gadam). 2009. gadā jaunajā administratīvi teritoriālā dalījuma kartē Latvijā izšķirti 106 novadi (vēlāk tie pieaug līdz 109 novadiem) un deviņas pilsētas (Republikas .., 2009). Latvijā statistikas un plānošanas funkciju nodrošināšanai ir izveidoti plānošanas reģioni (Kurzemes, Latgales, Rīgas, Vidzemes un Zemgales reģions), kā arī statistikas reģioni, kuros papildus iepriekš minētajiem reģioniem atsevišķi tiek nodalīts Pierīgas reģions.

Līdzīgi kā Igaunijā, arī Latvijā pēc apdzīvotības līmeņiem var izšķirt 3–5 līmeņu sistēmu, nodalot lielpilsētas, piepilsētas, lielpilsētu reģionus, mazās pilsētas un laukus. Administratīvā struktūra ļauj veidot priekšstatu par pilsētas/lauku iedzīvotāju proporcijām un pašvaldību administratīvajām robežām, bet ne par valsts pārvaldes izpildinstitūciju un pakalpojumu saņemšanas iestāžu (skola, slimnīca) tīklu. Teritoriālo vienību administratīvās struktūras izmaiņas Igaunijā tika veiktas, ņemot vērā ekonomikas restrukturāciju. Tā veicinājusi

- 1) nodarbinātības strukturālās pārmaiņas, lauksaimniecībā un industrijā nodarbināto krasu samazinājumu. Jaunas darbvietas radās galvenokārt pakalpojumu sektorā;
- 2) bezdarba pieaugumu, dažādu grupu ienākumu līmeņa polarizāciju (Kontuly, 2006, 333-334).

Latvijas administratīvās struktūras maiņa sakrita ar pasaules ekonomiskās krīzes procesiem darba tirgū, tāpēc administratīvā dalījuma reformas pozitīva ietekme darba tirgus attiecībās (kā to veicināšana) pagaidām nav novērojama. Drīzāk var runāt par to, ka Latvijā norisinās līdzīgi procesi kā Igaunijas darba tirgū, un par tiem rakstīts pārskatā: „[...] Darba

devēji ATR Latvijas reģionos vērtē piesardzīgi [..] pārsvarā negatīvi [..], jo tā darba devēju situāciju reģionos padara neizdevīgāku salīdzinājumā ar darba devēju situāciju Rīgā” (Latvija. Pārskats ..., 2009, 119-115), kā arī ekonomikas, ģeogrāfijas, socioloģijas un citu zinātņu virzienu pētījumos. Pārmaiņas ekonomikā un nodarbinātībā veicināja arī telpisko atšķirību palielināšanos, jo mainījās reģionālie pievilksnās un atgrūšanās (*push and pull*) faktori.

Kā svarīgākos atgrūšanās faktoros, kuri veicina darba tirgus aģentu attālināšanos no lauku reģionu darba tirgus, var minēt pieaugošās izdzīvošanas (iztikas) izmaksas, industriālo darbu samazināšanos urbanizētās teritorijās (arī daudzās mazajās pilsētās) un kritumu lauksaimniecības nodarbinātībā (laukos).

Par darba tirgus attīstības modeļu veidošanos un pastāvēšanu Latvijas laukos var priest pēc pārstāvētajām nozarēm un darba devējiem darba tirgus struktūrā. Mijiedarbība starp lauku un pilsētu darba tirgus aģentiem šajā rakstā netiks analizēta, jo tas prasa koncentrēt uzmanību tieši uz šo lauku darba tirgus attiecībām. Lauku reģionu darba tirgū īpaši nepieciešama augsta aģentu elastība, jo

- 1) potenciālo darba devēju ir mazāk;
- 2) mediatori (darba tirgus attiecību starpnieki) ir tālāk, tie nepiedāvā visus tos pakalpojumus, kurus var saņemt lielajās pilsētās;
- 3) ir vājāki ārējo darba tirgus attiecību iespēju faktori (citu izvēlu trūkums, zemāka samaksa, sociālo garantiju līmenis) (Rasnača, 2006, 265-294).

Taču būtu svarīgi noskaidrot, vai postsociālistiskajam darba tirgum raksturīgā darba centrālā vieta individuālu darba ņēmēju dzīvē, ko konstatē Steninga, izpaužas arī darba tirgus attiecībās kā darba devēju prasības darba ņēmējiem. Tālākas izpētes vērts ir arī Steningas secinājums par darba nedrošību, ko Beks attiecina uz visām postindustriālo sabiedrību darba tirgus attiecībām, bet Steninga akcentē augstāku nedrošības risku mazajās postsociālistiskajās sabiedrībās. Atsaucoties uz poļu izcelsmes angļu kultūras procesu sociologu Zigmuntu Baumanu, arī Steninga norāda uz atšķirīgām mobilitātes iespējām dažādiem darba tirgus aģentiem un dažādām darba ņēmēju grupām. Augstāku nedrošību darba tirgū kā postsociālistisko sabiedrību iezīmi min gan Beks, gan Steninga un Keune. Postsociālistiskā labklājības valsts nenodrošina darba zaudējuma riska kompensāciju tādā līmenī, lai veicinātu rīcībspēju darba tirgus aģentu attiecībās. Zemāks labklājības valsts sociālās drošības līmenis nozīmē arī zemāku rīcībspēju, jo, trūkstot drošībai, trūkst arī spējas uzņemties iniciatīvu, rīkoties darba tirgū. Administratīvo un teritoriālo reformu realizācija var ietekmēt darba tirgus funkcionēšanu reģionos, palielinot vai samazinot atsevišķu teritoriālo vienību un darba tirgus aģentu rīcībspēju.

Rīcībspēja darba tirgū

Rīcībspēju nosaka gan darba tirgus aģentu iesaistes iespējas un līmenis darba tirgū (nodarbinātības un bezdarba līmenis), gan darba tirgus attiecību kvalitāte (piemēram, darba laiks, atalgojums un kvalifikācijas paaugstināšanas iespējas) (Sehnbruch, 2008, 561-596). Ja trūkst nodarbinātības iespēju, ja darba tirgus attiecību veidošana kvantitatīvi ierobežota, tad visbiežāk arī darba tirgus attiecību kvalitāte nevar tikt nodrošināta. Tas izskaidrojams gan ar nodarbinātības veidu (nozaru, profesiju) ierobežotību, gan varas sadales nevienlīdzību (darba devēji var izvēlēties darbiniekus no plašāka darba meklētāju loka). Tomēr, ilgstoši pastāvot darbvieta deficītam, izsīkst arī darbaspēka rezerves gan marginalizācijas, gan emigrācijas dēļ, kas, savukārt, ierobežo darba tirgū palikušo indivīdu rīcībspēju. Norises darba tirgū ietekmē ne tikai darba tirgus aģenti, bet arī mediatori (*intermediates*) – tie sabiedrības institūti un aģenti, kas iesaistās darba tirgus attiecību veidošanā un regulācijā. Postindustriālo sabiedrību darba tirgus attiecību veidošanā un regulācijā līdzdarbojas arī sabiedriskā sektora (valsts, pašvaldību, nevalstisko organizāciju) mediatori. Tie aizstāv darba tirgus aģentu (darba devēju un darba ņēmēju) intereses darba tirgū un piedalās darba tirgus procesos (Benner, 2003). Mediatoru pārstāvniecība un darbība var būt viens no sociālās rīcībspējas raksturojumiem, kas dažādi izpaužas reģionu darba tirgū. Mediatori darba tirgū pārstāv dažādus sektorus, nozares un atšķiras ar savu darbības veidu (piemēram, IKT – informācijas un komunikāciju tehnoloģiju izmantošana).

Rīcībspējas jēdzienu var skaidrot ar funkcionēšanas jēdziena palīdzību, uzsverot kopīgo un atšķirīgo. Rīcībspēja nozīmē funkciju realizācijas iespējas. Funkcijas nozīmē kādu virzienu publisko/privāto darba tirgus aģentu darbībā, bet rīcībspēja raksturo to, ko cilvēki spēj sasniegt kā darba devēji vai darba ņēmēji.

Indijā dzimušais britu rīcībspējas jēdziena pētnieks Amartija Sens (*Amartya Sen*) norāda uz nepieciešamību cilvēka rīcībspēju vērtēt citādāk, nekā to dara neolīberālās darba tirgus koncepcijas pārstāvji, kuri neievēro nevienlīdzīgo varas sadalījumu starp aģentiem darba tirgū un informācijas pieejamības problēmas. Rīcībspējas līdztiesība nozīmē gūt panākumus gan indivīdam, gan sabiedrībai kopumā. Pamata rīcībspēja (*basic capability*) ietver gan materiālo apstākļu līdztiesību, gan morālo un sociālo līdztiesības nodrošinājumu (Sen, 1979, 197-220). Funkcionēšana ir indivīda rīcība, sasniegumi noteiktos sociālos apstākļos, un tā attiecas uz personas kā preces lietojumu darba tirgū. Tas sasaucas ar dāņu labklājības valsts teorētiķa Gostes Espinga-Andersena pieeju labklājības valsts lomai (Esping-Andersen, 1990, 16-52). Rīcībspēja savukārt nozīmē personas (darba ņēmēja vai darba devēja) spēju rīkoties kā darba tirgus aģentam un atrast savu vietu tajā. Rīcībspēja nozīmē arī izvēles iespējas starp funkciju

pildīšanu. Sens analizē sabiedrības attīstību atkarībā no cilvēku iespējām. Amartija Sena pieeja ietver ne tik daudz cilvēkkapitāla esamību, cik cilvēku nozīmes izpratni attīstības procesā (Clark, 2006, 2-10). Darba tirgū tas nozīmē pievērst uzmanību darba tirgus attiecībās iesaistīto aģentu iespēju realizācijai, tam, kā cilvēki jūtas darba tirgus attiecībās, kā viņi rīkojas: cenšas saglabāt, mainīt, pārtraukt vai uzsākt darba tirgus attiecības, saglabāt, uzturēt, mainīt vai iegūt jaunu statusu darba tirgus attiecībās.

Rīcības spējas perspektīvā cilvēki nav instrumenti, bet mērķi, kuru labā jānodrošina ilgtspējīga darba tirgus funkcionēšana. Darba tirgus attiecību dalībnieku rīcības spēja gan tieši, gan netieši ietekmē attīstību. Netieši rīcības spēja izpaužas kā darba ražīguma veicināšana, ekonomiskā izaugsme, demogrāfisko izmaiņu sekmēšana. Tiešā veidā rīcības spēja izpaužas kā cilvēku brīvības, labklājības iespēju pieaugums.

Rīcības spēju var attiecināt uz reģioniem, teritoriālajām vienībām (Barjak, 2000, 1-12). Reģionu rīcības spējas novērtējums ietver noteiktu telpisko vienību nodalīšanu, izcelšanu un ekonomisko un sociālo indikatoru novērtēšanu katrā no tiem. Kā ekonomiskie indikatori tiek minēti, piemēram, atalgojuma līmenis, darba ražīgums, nodokļu sistēmas raksturojums, ražošanas specializācija un citi rādītāji.

Par sociāliem indikatoriem reģionu rīcības spējas noteikšanai tiek izmantoti izglītības, iedzīvotāju blīvuma un zināšanu ekonomikas indikatori (piemēram, patenti, kvalifikācijas līmenis). Reģionu rīcības spējas problemātiskums slēpjas īstermiņa un ilgtermiņa ietekmes izvērtējumā, jo investīciju apjoms nenodrošina tiešu un strauju rīcības spējas pieaugumu, taču ilgtermiņā ieguldījumi nodrošina infrastruktūras veidošanos, tā noder par pamatu aktīvai rīcības spējai reģionā. Rīcības spēju var analizēt arī konkurētspējas kontekstā. Jebkuri rīcības spēju veicinošie resursi var izsīkt, tāpēc, piemēram, infrastruktūra jāatjauno un izglītotajiem iedzīvotājiem jāiegūst jaunas zināšanas (Maskel, Malmberg, 1995, 2). Darba tirgus attiecības reģionos var dažādi veicināt vai kavēt tajās iesaistīto aģentu piekļuvi infrastruktūrai un jaunu zināšanu un prasmju iegūšanai vai veco atjaunošanai. Var atšķirties arī priekšstati par to, kuriem aģentiem un kā jāiesaistās rīcības spējas ilgtspējas (resursu izsīkšanas) draudu novēršanā. Iespējams, ka var veidoties pretrunīgi priekšstati par atbildīgajiem aģentiem rīcības spējas resursu ilgtspējas nodrošināšanā. Piemēram, darba devēji gaida, ka valsts un citi publiskā sektora pārstāvji nodrošinās kvalitatīvu darba ņēmēju pieejamību darba tirgū, bet darba ņēmēji gaida atbalstu no darba devējiem, kuri, savukārt, uzskata to par darba ņēmēju personīgu problēmu.

Diskusija

Apkopojot analizēto teorētisko materiālu, var secināt, ka Manuela Kastela plūsmu telpas teorija ir izmantojama arī reģionu darba tirgus

analīzei, jo ļauj novērtēt kā materiālos, tā sociālos plūsmu telpas veidošanās aspektus, kuri nosaka darba tirgus aģentu rīcībspēju. Kastels uzsver arī varas lomu, veicinot piekļuvi plūsmu telpai. Zigmunta Baumaņa pieeja vērsta uz savstarpējās atbildības attiecībām darba tirgus teritoriālajās struktūrās, uz attieksmi pret tiem, kurus uzskata par „svešiniekiem” lauku un mazo pilsētu darba tirgū. Sociotelpiskā perspektīva, līdzīgi kā Kastela plūsmu telpas koncepcija, Beka sociālā detelpiskuma un Baumaņa nevietas jēdziens, ļauj kompleksi analizēt globālo plūsmu ietekmi uz vietējiem darba tirgus procesiem, piemēram, informāciju tehnoloģiju izmantošanu, svešvalodu prasmju vērtējumu u. c.

Apdzīvoto vietu hierarhijas analīze ļauj novērtēt atšķirīgu teritoriālo vienību iespējas darba tirgū un to ierobežojumus. Progresīvo pakalpojumu piedāvājums vai tā trūkums iezīmē atšķirīgas iespējas, rīcībspēju, dažādu teritoriju hierarhiju. Lauku un pilsētu tipa apdzīvoto vietu noteikšanā var balstīties uz Ekonomiskās attīstības un sadarbības organizācijas rekomendācijām. Pilsētas un lauku reģionu atšķirības skatīt gan telpisko, gan sociālo attiecību vienībā ļauj Marka Gotdīnera sociotelpiskā koncepcija. Lauku kā atšķirīgas sociotelpiskas vienības pētnieku – van der Ploega un Terija Mārdena – atzinumi ļauj pamatot plūsmu telpas teorijas lietošanu darba tirgus attiecību analīzei reģionos. Postsociālistiskās sabiedrības specifika saistāma ar augstāku darba nedrošību un zemāku sociālās aizsardzības līmeni postsociālistiskajās labklājības valstīs salīdzinājumā ar Rietumeiropas un Ziemeļamerikas demokrātijām, vecajām labklājības valstīm.

Rīcībspējas atšķirības reģionu darba tirgū var skaidrot gan kā globālo darba tirgus transformāciju atšķirīgas izpausmes (ātrums, intensitāte), gan kā telpisko un sociālo atšķirību specifiku. Viena no sociālo atšķirību dimensijām darba tirgū ir „svešā”, atšķirīgā pieņemšana darba tirgus attiecībās, ko var attiecināt uz visiem darba tirgus aģentiem (darba ņēmējiem, darba devējiem un mediatoriem). Gatavība iekļaut darba tirgū citādus, atšķirīgus dalībniekus, darba attiecību veidu un darbības nozares paver plašākas rīcībspējas un konkurences iespējas reģionos.

Secinājumi

Postindustriālajā sabiedrībā cilvēku rīcībspējas avots ir darba tirgus attiecības, kuras nodrošina ne tikai iztikas līdzekļu iegūšanu, bet arī sociālo statusu un sabiedrisko aktivitāšu iespējas.

Nacionālo valstu kontroles samazināšanās darba tirgū nozīmē reģionu lomas pieaugumu darba tirgus attiecību veidošanā un pastāvēšanā. Atsevišķu reģionu veiksmes stāsti darba tirgus uzplaukumā var būt gan zinātņu un informācijas ietilpīgo nozaru, gan tradicionālu un specifisku nozaru attīstības izpausmes.

Darba tirgus attiecību reģionālo atšķirību pētījumi ir telpas un sabiedrības mijiedarbības pētniecība, kas analizē gan telpas teritoriālo un vides ietekmi, gan sociāli atšķirīgās iezīmes dažādās teritoriālajās vienībās. Latvijā nav tāda mēroga pilsētu, kuras varētu pretendēt uz globāla līmeņa centra statusu, tā neatrodas arī šādu centru tuvumā. Tādēļ tās darba tirgus attīstībai ir svarīga piekļuve plūsmu telpai, jo tikai tā iespējams izvairīties no palikšanas globālo darba tirgus procesu nomalē. Progresīvo pakalpojumu īpatsvars darba tirgus attiecībās raksturo atšķirības starp dažādām reģionālajām sociotelpiskajām vienībām.

Rīcībspējas atšķirības reģionu darba tirgū izriet no piekļuves plūsmu telpai, ko var mērīt gan ar subjektīvo, gan objektīvo elementu plūsmām. Progresīvo pakalpojumu pieejamība ir indikators plūsmu telpas veidošanās iespējām. Rīcībspēju raksturo nozaru restrukturizācija un darba ņēmēju mobilitāte.

Darba nozīme individuālu darba ņēmēju dzīvē ietekmē gan darba tirgus attiecības, gan rīcībspēju ārpus darba tirgus. Postsociālistiskās sabiedrības attālos reģionos ir pamats sagaidīt augstāku nedrošību un risku darba tirgū, pateicoties šaurākam nozaru, darba devēju un zināšanu un informācijas ietilpīgu darbvietau piedāvājumam.

Pilsētas un lauku atšķirības var ietekmēt darba devēju un darba ņēmēju attiecību formālo/neformālo, personisko/bezpersonisko, dinamisko, komercializēto, toleranto/neiecietīgo raksturu. Darba devēju nostāju pret „svešajiem”, atšķirīgajiem darba ņēmējiem un jaunu darba tirgus attiecību formu izmantošanu nosaka varas pozīciju kapacitāte.

Lauku teritorijās darba tirgus attiecības atkarīgas no piekļuves plūsmu telpai un politiķu atbalstītā lauku attīstības modeļa (agrāri industriālā, postražošanas un līdzsvarotas attīstības modeļa). Līdzsvarotas attīstības modelis uzsver ilgtspējīgas darbības nepieciešamību darba tirgū, attīstot lauku un pilsētu savstarpējo mijiedarbību.

Migrācijas procesi ienes jaunu pieredzi darba tirgus attiecībās, vienlaikus vājinot orientāciju uz ilgstošām, ilgtspējīgām attiecībām starp darba tirgus aģentiem.

Vietējās varas pārstāvju iespējas ietekmēt darba tirgus procesus ierobežo pieeja plūsmu telpai, attiecību veidošanās starp darba tirgus aģentiem un attiecības starp darba tirgus aģentiem. Tās var realizēt gan patstāvīgi, gan ar citu darba tirgus mediatoru palīdzību.

Literatūra

- Aidukaite, J. (2007). *Old Welfare State Theories and New Regimes in Eastern Europe: Challenges or Implications?* Pieejams: http://www2.wu-wien.ac.at/espanet/2007/18_Aidukaite_Jolanta.pdf. (sk. 20.05.2011.)
- Amin, A. Thrift, N. (1995). Globalisation, institutional „thickness” and the local economy, In: Healey, P., Cameron, S., Graham, S. and Madani-Pour, A. (Eds.). *Managing Cities: the New Urban Context*. Chichester: John Wiley, p. 91-108.

- Bandaranaike, S. (2002). *Small Towns can Make a Difference*. James Cooke University Townsville, Q 4814. 1-43. Pieejams: http://www.apa.org.au/upload/2002-4D_Bandaranaike.pdf (sk. 11.09.2010.)
- Barjak, F. (2000). *Differences in the economic capability of regions – a typology for East Germany and Poland*. Pieejams: <http://www.jwh-halle.de> (sk. 10.06.2011.)
- Bauman, Z. (2001). *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press, p. 228.
- Beck, U. (2005). *The New Brave World of Work*. Malden: Polity, p. 202.
- Benner, C. (2003). Labour Flexibility and Regional Development: The Role of Labour Market Intermediaries. *Regional Studies*, vol. 37, p. 621-633, August/September, Routledge. Pieejams: <http://www.informaworld.com/smpp/title-content=1713393953> (sk. 04.11.2010.)
- Bird, K., Hulme, D., Moore, K., Shepherd, A. (2003). *Chronic Poverty and Remote Rural Area, CPRC*. Pieejams: http://www.chronicpoverty.org/uploads/publication_files/WP13_Bird_et_al.pdf (sk. 02.02.2010.)
- Bradley, H., Ericson, M., Stephenson, C., Williams, S. (2004). *Myths at Work*. London: Blackwell Publishers, Polity, p. 235.
- Cabus, p. (2001). The meaning of local in global economy: the „regions” advocacy of local interests as necessary component of current global/local theories. *European Planning studies*, vol. 9 (8), p. 1011-1030.
- Castells, M. (2000a). *The rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishing, p. 594.
- Castells, M. (2000b). *End of Millennium*. Malden: Blackwell Publishers, p. 448.
- Cloke, P. (1994). „Rural” In the dictionary of Human Geography. (Ed.) Johnston, R., Gregory, D., and Smith, D. 3rd edition. Oxford: Blackwell Publishers, p. 536-537.
- Cohen, R., Kennedy, P. (2000). *Global Sociology*. Macmillan Press, Great Britain, p. 29.
- Cooke, P. (2002). *Knowledge Economies: Clusters, Learning and Cooperative Advantage*. London: Routledge, p. 2-23.
- Copus, A., Hall, C., Barnes, A. (2006). *Study on Employment in Rural Areas (SERA)*. Pieejams: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/ruralemployment/sera_report.pdf (sk. 01.11.2010.)
- Desjardins, S., Halseth, G., Leblanc, P., Ryser, L. (2002). *Services, Social Cohesion and Social Capital: A Literature review, Prepared for New Rural Economy Project, University of Northern British Columbia*. Pieejams: http://nre.concordia.ca/_ftp2004/reports/nrelitworkeditecombine.pdf (sk. 09.09.2010.)
- Dijkink, G., Winnips, C. (2000). Alternative states: Regions and postfordism rethoric on the internet. *GeoJournal*, vol. 48, Kluwer Academic Publishers, Printed in Netherlands, p. 323-335.
- Dockery, A. (2000). Regional unemployment rate differentials and mobility of the unemployed. *International Journal of Manpower*, vol. 21, No. 5, p. 400-423.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press, p. 248.
- Etzioni, A. (2003). Communitarism. In: Christtensen, K., Levinson, D. (ed.) *Encyclopedia of Community: From the Village to the Virtual World*, vol. 1, A-D, SAGE Publications, Berkshire Publishing Group, vol. 4, p. 224-228.
- Gottdiener, M., Hutchinson, R. (2006). *The New Urban Sociology*. Westview Press, p. 408.
- Halseth, G., Rysert, L. (2006). Trends in service delivery: Exampels from rural and small town Canada, 1998 to 2005. *Journal of Rural and Community Development*, vol. 1, No. 2, p. 69-90. Pieejams: www.jrcd.ca (sk. 13.02.2009.)

- Hinderlink, J., Titus, M. (2002). Small Towns and Regional Development: Major Findings and Policy Implications from Comparative Research. *Urban Studies*, Taylor & Francis Group, vol. 39, No. 3, p. 379-391.
- Holloway, L. (2004). Ulrick Beck. In: Hubbard, P., Kitchin, R., Valentine, G. *Key Thinkers on Space and Place*. London: SAGE Publications, p. 42-46.
- Hubbard, P. (2004). Manuel Castells. In: Hubbard, P., Kitchin, R., Valentine, G. *Key Thinkers on Space and Place*. London: SAGE Publications, p. 356.
- Interreg SusSET: Sustaining Small Expanding Towns 2005–2007*. (2005). Pieejams: <http://www.britnett-carver.co.uk/susset/> (sk. 22.07.2008.)
- Kalleberg, A., Sorensen, A. (1979). The Sociology of Labour Markets. *Annual Review of Sociology*, vol. 5, p. 351-379.
- Keune, M. (2003). Capitalist Divergence and Labour Market Flexibility in Czech Republic and Hungary: Comparative Analysis of Standard and Non-Standard Employment. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, vol. 39, No. 6, p. 795-813. Pieejams: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/162e55d7ae4a950c51c0862bfce5c68e5475ce6e_505_64keune18.pdf (sk. 24.09.2010.)
- Kontuly, T., Tammaru, T. (2006). Population subgroups responsible for new urbanization and suburbanization in Estonia. *European Urban and Regional Studies*, vol. 13 (4), p. 319-336.
- Kostiainen, J., Sotara, M. (2003). Great Leap or Long March to Knowledge Economy: Institutions, Actors and Resources in the Development of Tampere, Finland. *European Planning Studies*, vol. 11, No. 4, p. 415-438.
- Krišjāne, Z., Bauls, A. (2005). Migrācijas reģionālās iezīmes Latvijā. Grām.: Zvidriņš, P. (red.). *Demogrāfiskā situācija šodien un rīt*. Rīga: Zinātne, 130.-148. lpp.
- Lamotte, B., Zubiri-Rey, J. (2008). New forms of labour Market segmentation, insecurity and professional relations. In: *International Working Party on Labour Market Segmentation, 29th annual conference 2008*. Pieejams: <http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/34/05/90/DOC/pub08020.doc> (sk. 04.11.2010.)
- Landscape Identification*. (2006). ECOVAST (Eiropas ciematu un mazo pilsētu padome), ERDF. Pieejams: http://www.ecovast.org/papers/good_guid_e.pdf (sk. 20.07.2008.)
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2004/2005: Rīcībspēja reģionos*. (2005). Galv. red. A. Zobena. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 148. lpp.
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006/2007*. (2007). Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta? Galv. red. A. Zobena. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 117. lpp.
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2008/2009: Atbildīgums*. (2009). Galv. red. J. Rozenvalds un I. Ijabs. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 226. lpp.
- Marsden, T. (2006). *New questions and challenges for rural development and agri-food policies: lessons and convergences from the european experience*. Paper presented at the Institute for Transport and Rural research, University of Aberdeen, p. 1-26. Pieejams: <http://www.find-whatyou-search.net/company-1583117-the-arleton-centre-for-rural-and-small-town-research> (sk. 12.02.2008.)
- Marsden, T., Smith, E. (2005). Ecological entrepreneurship: sustainable development in local communities through quality food production and local branding. *Geoforum*, vol. 36, p. 440-451.
- OECD. (1994). *Creating rural indicators for shaping territorial policy*. Washington: Publications and Information Centre, p. 93. Pieejams: <http://oecd.org> (sk. 21.07.2008.)

- Plesis, V., Beshiri, R., Ballman, R., Clemenson H. (2002). Definitions of „Rural”. In: *Agricultural and Rural Working Paper Series*, No. 12-601-ME-No.061. Pieejams: www.statcan.gc.ca/pub/21-601-m/2002061/4224867-eng.pdf (sk. 06.07.2008.)
- Ploeg, J. van der (2006). Rural development: a Challenging Assignment the Social Sciences. In: *Collection of papers of international conference Countryside – Our World*. Český Krumlov, p. 30-36.
- Rasnača, L. (2006). Mājoklis kā dzīves kvalitātes dimensija. Grām.: *Dzīves kvalitāte*. Zin. red. Bela, B., Tisenkopfs, T. Rīga: Zinātne, SPPI, 265.-294. lpp.
- Rasnača, L. (2010). Darba devēju un darba ņēmēju attiecību reģionālo atšķirību pētniecība Latvijā 21. gadsimtā. Grām.: Tisenkopfs, T. (sast. un zin. red.). *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 239.-254. lpp.
- Republikas pilsētas un novadi*. (2010). Pieejams: <http://www.rapl.gov.lv/uploads/filedir/Nozares/Pasvaldibas/word.doc> (sk. 02.08.2010.)
- Robinson, J. (2004). A world of cities. *The British Journal of Sociology*, vol. 55, Issue 4, p. 569-578.
- Rolfe, R. (2006). *Social Cohesion and Community Resilience: A Multi-Disciplinary Review of Literature for Rural Health Research*. Paper prepared for submission to Social Cohesion and Community Resilience Working Group of the Atlantic Canada Rural Centre. Pieejams: http://www.theruralcentre.com/doc/SCCR_Lit_Review.pdf (sk. 22.10.2009.)
- Rural and Small town programme*. (2006). Pieejams: <http://www.mta.ca/rstp/news.html> (sk. 19.07.2006.)
- Sassen, S. (2000). Territory and Territoriality in the Global Economy. *International Sociology*, vol. 15 (2). London: SAGE, p. 372-393.
- Sassen, S. (2001). *The Global City: New York, London, Tokio*. Princeton: Princeton University Press, p. 447.
- Savage, M., Warde, A. (2005). Modernity, Post-modernity and Urban culture. In: Kleniewski, N. (Ed.). *Cities and Society*. Blackwell Publishing, p. 72-80.
- Sehnbruch, K. (2008). From the quantity to the quality of employment: an application of the capability approach to the Chilean labour market. In: Comin, F., Qizillbash, M., Alkire, S. (Ed.) *The Capability Approach*. Cambridge University Press, p. 561-596.
- Sen, A. (1979). *Equality of What?* Pieejams: <http://culturability.fondazioneunipolis.org/.../1270288635equalityofwhat.pdf> (sk. 12.05.2011.)
- Stenning, A. (2005). Re-placing work: economic transformations and the shape of a community in post-socialist Poland. *Work, Employment & Society*, vol. 19, p. 235-259. Pieejams: <http://wes.sagepub.com/cgi/content> (sk. 02.07.2008.)
- Territorial Development Service, Redefining Territories: functional regions. (2002). In: *OECD Territorial Outlook*. Pieejams: <http://oecd.org> (sk. 12.06.2009.)
- Tönnies, F. (2002). *Community and Society*. Dover Publications, p. 304.
- Vītoliņš E. (2006). Demogrāfiskās attīstības tendences Latvijas reģionos. Grām.: *Demogrāfiskā attīstība Latvijā 21. gadsimtā sākumā*. Zin. red. Zvidriņš, P. Zin. pētn. raksti, Nr. 3 (9). Rīga: Zinātne, 147.-163. lpp.
- Wirth, L. Urbanism as a Way of Life. *The American Journal of Sociology*, vol. 44, No. 1. (Jul., 1938), p. 1-24. Pieejams: <http://links.jstor.org/sici?sici=0002-9602%28193807%2944%3A1%3C1%3AUAAWOL%3E2.0.CO%3B2-B> (sk. 10.09.2010.)

2. nodaļa

RADOT VIETU TĒLOS UN RĪCĪBĀ

Miķelis Grīviņš

„NAUDA SEKO SKOLĒNAM”: SOCIĀLO PAKALPOJUMU ORGANIZĀCIJA REĢIONĀ

Savā ikdienā indivīds ir atkarīgs no dažādiem pašvaldības nodrošinātiem sociāliem pakalpojumiem. Likumā „Par pašvaldībām” minēts daudz pašvaldības funkciju, kas dažādos veidos veicina indivīda labklājību un sniedz iespēju pildīt savus uzdevumus, rēķinoties ar teritoriālās pārvaldības atbalstu. Šajā darbā autors sociālo pakalpojumu nozīmi un pieejamību apraksta, izvēršot viena šāda pakalpojuma piemēra – lokālās izglītības sistēmas – analīzi. Te uzmanība tiek vērsta uz to, kā izmaiņas izglītības finansēšanas kārtībā veicina nepieciešamību pārdomāt un pārstrukturēt pakalpojuma organizāciju novadā, kā arī meklēt jaunas idejas, kā uzlūkot lokālo izglītības sistēmu.

Reformu „Nauda seko skolēnam” oficiālais mērķis ir padarīt pašreizējo izglītības sistēmu ekonomiski efektīvāku, uzlabot iegūtās izglītības kvalitāti un nodrošināt ciešāku saikņu veidošanos starp izglītības piedāvājumu un pieprasījumu. Reizē starptautiskā pieredze un vēsturiskās zināšanas par izglītības funkcijām iespējamos reformu rezultātus novada līmenī liek uzlūkot plašāk, ņemot vērā gan mazo skolu meklējumu rast izdzīvošanas stratēģijas, gan arī akceptējot, ka skolu nevar uzskatīt tikai par vietu, kurā skolēni apgūst zināšanas. Tā ir institūcija, kas lokālā, kopienas līmenī veic plašākas funkcijas. Šajā darbā, lai demonstrētu, kā makroizmaiņas pakalpojumu organizācijā veicina ļoti dažādu seku veidošanos mikrolīmenī, autors apskata izglītības finansējuma reformu mērķus un perspektīvu daudzveidību, kuri ir jāņem vērā, analizējot šādas reformas. Vienlaikus, lai pilnīgāk ilustrētu piemēru, darbā ir vērsta uzmanība uz sekām, kādas rada izglītības finansējuma reformas, aplūkojot skolu kā institūciju, kas nodrošina iespēju iegūt izglītību, un vēršot uzmanību uz skolu kā daļu no publiskās telpas. Visbeidzot, autors ilustrē piemēru, kā centralizētas izmaiņas likumdošanā rada plaši sazarotas un kompleksas sekas reģionā un novadā.

Atslēgvārdi: skola, decentralizācija, reformas, plānošana.

Ievads

Likumā „Par pašvaldībām” ir noteiktas funkcijas, kuras veic pašvaldība, – nodrošināt izglītību, mazināt bezdarbu, organizēt sabiedriskā transporta pakalpojumus, sniegt palīdzību iedzīvotājiem dzīvokļu jautājumu risināšanā utt. Te pieminētās funkcijas nav atlasītas pēc svarīguma, bet drīzāk iezīmē funkciju dažādību. Vairums funkciju pašas par sevi iekļaujas valsts līmeņa vai vēl plašākā tīklā – tās reprezentē daļu no institūcijām, kuru darbību sekmē pašvaldība. Tāpat arī mikroplānošanas līmenī tās savstarpēji savijas, veidojot savstarpēji saistītu sociālo pakalpojumu

tīklu, kurā katra no funkcijām tā vai citādi ietekmē pārējo pašvaldības pakalpojumu nepieciešamību un pieejamību. Tas, kā novada vai kādā citā administratīvā līmenī lokālā pārvalde spēs tikt galā ar jautājumiem, kas definē indivīda pieeju sociālajiem pakalpojumiem, noteiks indivīda ikdienas iespējas, drošību un, visticamāk, arī viedokli par šo teritoriju.

Lai izprastu šīs savstarpējās attiecības, kas veidojas sociālo pakalpojumu nodrošinājumā, nepietiek, ja uzmanību vērš tikai uz vienu funkciju vienā šaurā teritorijā. Šo pakalpojuma iekļaušanās vienotā tīklā gan teritoriāli (pārkāpjot administratīvi noteiktās robežas), gan arī veidojot saiknes ar citiem pakalpojumiem, liek tos aplūkot kā daļu no plašāka sociālo pakalpojumu nodrošinājuma – liek tos saistīt gan ar teritoriālu, gan institucionālu kontekstu. Gala rezultātā funkcijas mikrolīmenī veido strukturētu tiešu un netiešu ietekmju loku, kurā veidojas jaunas, valsts līmenī noteiktajiem pakalpojumiem neparedzētas īpašības un attiecības. Attiecīgi makroperspektīvas skaidrojums nav izmantojams, lai demonstrētu procesus, kas no identiskām iniciatīvām veidojas sociālo pakalpojumu nodrošinājumā reģionālā vai vēl šaurākā līmenī.

Ilustrējot šādu perspektīvu, darbā uzmanību vēršu uz vienu no pašvaldību funkcijām – nepieciešamību nodrošināt izglītību. Latvijā deviņu klašu izglītība ir obligāta un ir jāiegūst visiem iedzīvotājiem līdz 18 gadu vecumam. Savukārt pašvaldībai ir jānodrošina, ka iedzīvotājiem ir garantētas likumos noteiktās tiesības iegūt gan pamata, gan vispārējo vidējo izglītību, kā arī ir iespēja apmeklēt pirmsskolas izglītības iestādi. Izglītības institūciju un tās pieejamību pašvaldības līmenī es aplūkoju, saistot to ar izglītības finansējuma reformu.

Uzsākot analizēt vienu politisku lēmumu, kura rezultātā ir mainījušās attiecības starp pašvaldību un tās iedzīvotājiem, es iegūstu iespēju identificēt plašo saikņu loku, kas, veicinot katras konkrētās pašvaldības spēju efektīvāk pildīt tai izvirzītos pienākumus, ir izveidojies pašvaldības funkciju tīklā.

2009. gada 28. jūlijā Latvijas Ministru kabinets pieņēma noteikumus Nr. 837 „Kārtība, kādā aprēķina un sadala valsts budžeta mērķdotāciju pašvaldību vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestāžu pedagogu darba samaksai un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām” (MK, 2009a), kas paredz kārtību, kādā tiek piešķirtas mērķdotācijas pedagogu darba algām. (Šobrīd noteikumi vairs nav spēkā un ir aizstāti ar līdzīgiem Ministru kabineta noteikumiem Nr. 1616 „Kārtība, kādā aprēķina un sadala valsts budžeta mērķdotāciju pašvaldību un privātajām izglītības iestādēm bērnu no piecu gadu vecuma izglītošanā nodarbināto pirmsskolas izglītības pedagogu darba samaksai un pašvaldību vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestāžu pedagogu darba samaksai” (MK, 2009b) (šie noteikumi ir saglabājuši pamatizmaiņas).)

Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) noteikumu skaidrojumos, definējot to mērķus, ir norādīts, ka pēc izmaiņām pedagogu darba samaksas mērķdotāciju aprēķināšanas kārtībā skolēniem ir pieejama kvalitatīvāka izglītība, konkurētspējīgas skolas, daudzveidīgs izglītības piedāvājums. Tāpat novadu un pagastu pašvaldībām ir iespēja plānot optimālu skolu tīklu, resursi tiek novirzīti prioritātēm un finansējuma sadale ir caurskatāma (IZM, 2009, 5-6). IZM norāda, ka pašvaldībām šie noteikumi atvieglos pildīt to funkcijas.

Noteikumos ietvertās reformas netieši ierosina nozīmīgas izmaiņas novadu un pagastu izglītības iestāžu pārvaldības stratēģijās, jo paredz finansēšanas mehānismus pedagogu darba algām, bet nedefinē šī finansējuma sadalījumu skolām novadā/novados. Līdz ar to šie noteikumi izglītības iestādes padara atkarīgas no spējas piesaistīt skolēnus (IZM, 2009) un no novada spējas plānot izglītības sistēmu. Tomēr līdz ar izglītības tīkla pārstrukturēšanu ir nepieciešams veltīt lielāku uzmanību izglītības iestādes funkciju analīzei. Aplūkojot skolu tikai kā institūciju, kurā skolēni apgūst zināšanas, nevar pietiekami noskaidrot tās saikni ar konkrētu teritoriju.

Šajā darbā autors ierosina vairākas idejas, kuras var izmantot, domājot par izglītības procesiem. Rakstā kārtība, kādā tiek aprēķinātas pedagogu darba algas, tiek uzlūkota kā decentralizācija, kas izglītības iestādes padara atkarīgas no novada spējas plānot un organizēt izglītības procesus. Tāpat decentralizācija tiek interpretēta kā process, kas veicina konkurenci starp skolām un sekmē to meklējumus pēc jauniem, noturīgiem finansējuma avotiem. Autors analizē, kā izmaiņas politikas veidošanas līmenī – izglītības finansējuma pārstrukturēšana – rada izmaiņas lokālajā izglītības pārvaldībā un izglītības ieviešanā; kā novadu izglītības politika var mainīt izglītības pieejamību kādā konkrētā teritorijā; kādus ieguvumus vai zaudējumus reforma paver dažādu apdzīvotu teritoriju iedzīvotājiem. Darba mērķis ir analizēt procesus, kurus veicina izglītības reforma, un meklēt indikatorus, kas ļautu precīzāk runāt gan par izglītības iestādes un sistēmas efektivitāti, gan arī par izglītības sistēmas ietekmi uz telpu, kurā tā atrodas. Tāpat darba mērķis ir atspoguļot, kā izmaiņas izglītības reglamentējumā veicina dažādas izmaiņas mikrolīmenī un kā šīs izmaiņas ir saistāmas ar dažādām pašvaldības funkcijām.

Izglītības sistēmas reformas

Pēc Padomju Savienības sabrukšanas vēsturiskais mantojums un padomju laika izglītības redzējums noteica, ka Latvijā ir relatīvi blīvs un attīstīts izglītības iestāžu tīkls. Padomju Savienības izglītības sistēmai (tāpat kā vairumam padomju institūciju) raksturīgs augsts centralizācijas līmenis un minimālas iespējas ieviest izmaiņas, kas ļautu individuāli darboties vienai/atsevišķai izglītības iestādei (Grant, 1972). Šī pieeja Latvijas

Republikas izglītības sistēmā tika pārmantota, saglabājot strikti reglamentētu izglītības saturu un struktūru, tajā pašā laikā mazinot skolas iekšienē pastāvošo savstarpējo attiecību reglamentējumu (Grivins, 2013).

Skolu pārklājums, ko iesāka veidot pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas 1918. gadā (Purs, 2004), turpināja attīstīt Padomju Savienībā (Grant, 1972) un visbeidzot atkal pārmantoja (un turpināja paplašināt) Latvijas Republika, ir izrādījies dārgs un neefektīvs. Skolu skaits turpināja palielināties, bet skolēnu skaits kopš neatkarības atjaunošanas – samazināties. Šo abu faktoru ietekme acīmredzami noveda pie mazo skolu izplatības un augstas skolotāju proporcijas (Dedze, Heinemans, 2003, 8). Plašs skolu pārklājums teorētiskajā literatūrā tiek asociēts ar augstu izglītības pieejamību un attiecīgi ar vienlīdzīgām iedzīvotāju iespējām izglītoties (Hartley, 1994). Tomēr plašais pārklājums nav veicinājis skolēnu sekmju uzlabošanos. Izmaiņas skolēnu sekmēs ir minimālas un ne vienmēr pozitīvas (Geske et al., 2010).

Kopš neatkarības atjaunošanas izglītības politikas veidotāji ir bijuši spiesti risināt vairākus asus jautājumus dažādos izglītības līmeņos. Tā, piemēram, jau 90. gadu sākumā veidojas nozīmīgs konflikts starp pedagogiem un valsti, un tā redzamākā izpausme ir vēlākie skolotāju streiki. Konflikta centrā jau kopš pirmā streika 1994. gadā ir pedagogu atalgojums (Bokāns, 1996). Cits izglītības politikai aktuāls risināms jautājums ir etnisko minoritāšu izglītība un jautājums par mācību valodu Latvijā. Jau 1994. gadā Latvijas valdība lūdz Apvienoto Nāciju Organizācijas Attīstības programmas (UNDP) pārstāvniecību izstrādāt latviešu valodas programmu latviski nerunājošiem iedzīvotājiem, bet 1995. gadā sāk ieviest bilingvālās izglītības programmas (Rozenvalds, 2010, 44; Bokāns, 1996, 72-74). Tāpat no 90. gadu vidus aktualizējas arī pedagogu tālākizglītības nepieciešamība un jaunu pedagoģisko metožu ieviešana; nepieciešamība precīzi definēt dažādu izglītības līmeņu uzdevumus un savstarpējās attiecības; ieviest salīdzinošus rādītājus sistēmas kvalitātes novērtējumam; izstrādāt izglītības prasībām atbilstošu izglītības saturu un papildināt pieejamo informāciju par šiem jaunajiem metodoloģiskajiem risinājumiem.

Sorosa fonda – Latvija 2001. gada pārskatā par izglītību Latvijā tā autors norāda: „Sabiedrība un mācību iestādes joprojām vāji apzinās izglītības sistēmas saikni ar darba tirgu, sabiedrības labklājību un iespējas ar politikas palīdzību veicināt izglītības attīstību. Savukārt valsts reformu gaitu līdz šim galvenokārt raksturoja īstermiņa mērķu prioritātes un tiem atbilstošas stratēģijas, kas vairāk reaģēja uz akūtām, izglītības jomā tūlītēji risināmām problēmām, nevis ilglaicīgām sabiedrības vajadzībām.” (Catlaks, 2001, 6) Šim autora viedoklim līdz galam nevar piekrist, jo arī līdz 2001. gadam tiek pieņemti daudzi lēmumi, kuri ietekmē tālāko izglītības sistēmas attīstību. 2004. gada pārskatā par izglītību autori ir pielaidīgāki,

norādot, ka „Kopš neatkarības atgūšanas mūsu izglītības sistēma ir mainījusies, atbrīvojoties no vienveidīgā padomju mantojuma, kurā visiem skolēniem bija pieejami vienādi mācību resursi un programmas, kļuvusi demokrātiskai sabiedrībai piemērotāka ar daudzveidīgiem mācību resursiem un mācību metodēm” (Dedze et al., 2004, 7).

Kopumā izglītības politika un minētās reformas līdz pat 2009. gadam nespēj sniegt konkrētas atbildes, kā palielināt izglītības sistēmas efektivitāti. Diskusijas par to, ka Latvija kā valsts ar salīdzinoši mazu izglītības kopējo budžetu nevar atļauties neefektīvu izglītības sistēmu, norisinās jau no 90. gadu sākuma, un šajā laikā vairākas reizes ir ierosināts, ka nepieciešams izstrādāt pieejas, kas ļautu efektīvi izmantot ierobežotos resursus. Tomēr pastāvīgā skolu tīkla paplašināšanās un skolotāju atalgojuma paaugstināšana ir padarījusi sistēmu arvien dārgāku.

Valsts ekonomiskā lejupslīde, kas aizsākās 2008. gadā, un vēlāk starptautisko aizdevēju prasības samazināt budžeta deficītu lika pabeigt ieilgušo izglītības reformu. IZM norāda, ka ar reformām ir atrisināti divi pret-runīgi jautājumi: kā atbildēt uz sabiedrības un starptautiskajām prasībām uzlabot izglītības kvalitāti un vienlaikus samazināt izglītības izdevumus (IZM, 2009). Pieņemtais lēmums – izglītības daļēja decentralizācija – ir izraisījis diskusijas, bet, šķiet, vismaz īslaicīgi atrisina daļu no izglītības sistēmas problēmām.

Jaunā kārtība, kādā aprēķina un sadala valsts budžeta mērķdotāciju pedagogu darba samaksai, ievieš izglītības finansēšanā šādas izmaiņas.

Pirmkārt, tā definē optimālās skolēnu un skolotāju proporcijas. Izmaiņas nosaka noteiktu skolēnu skaitu, kas ir nepieciešams, lai saņemtu atalgojumu vienas pedagoģiskās likmes apmērā. Iepriekš saņemamais atalgojums bija piesaistīts pedagoģiskā darba apjomam, bet tagad tas ir piesaistīts arī skolēnu skaitam. Šāda sasaiste paredz samazināt skolotāju skaitu, optimizēt izglītības tīklu un koncentrēt skolēnus lielākās skolās. Tādā veidā tiek iegūts arī leģitīms iemesls, lai likvidētu mazās skolas, kas sevi ir pierādījušas kā mazefektīvas un dārgas.

Otrkārt, minētās izmaiņas paredz daudz lielāku atbildību finansējuma sadalē novada pašvaldībās. Tas nozīmē, ka novadā izglītības sistēmu var plānot atbilstoši iespējām un lokālajam redzējumam par izglītības attīstību.

Diskusija par finansējuma reformām

Rakstā jau ir minēti daži argumenti, ar kuriem IZM un daļa Latvijas izglītības plānošanas speciālistu pamato šādas reformas nepieciešamību. Galvenais arguments, ko IZM izmanto, runājot par reformu nepieciešamību, ir efektīva finanšu resursu izmantošana. 2008. gada pārskatā par IZM darbību tiek norādīts, ka no 2001. gada Latvijā ir konstanti

samazinājies skolēnu skaits, tajā pašā laikā skolotāju skaits ir palicis praktiski nemainīgs. Līdz ar to uz vienu pedagoga darba likmi Latvijā ir gandrīz divreiz mazāks skolēnu skaits nekā vidēji Eiropā – 6,3 skolēni (IZM, 2008). Te gan jāņem vērā, ka aprēķinātā skolēnu un skolotāju proporcija un tās atšķirības no identiskiem rādītājiem citur pasaulē var mainīties atkarībā no tā, kāda metodoloģija šādos aprēķinos tiek izmantota.

Skolai pieejamā finansējuma efektīvāks izmantojums ir atkarīgs arī no skolas izmēriem. Jo lielāka skola un lielāks skolēnu skaits, jo skola spēs efektīvāk darboties. Lielās skolās arī ir iespējams veidot vairākus klašu komplektus un ieviest dažādas izglītības programmas, kas skolēnam nosaka pieejamo izglītības kvalitāti un skolotājam – pieejamo mācību slodzi. Uzlūkojot izglītības sistēmu un tās efektivitāti novērtējot tikai ar faktoriem, kurus ierosina izmantot IZM, var secināt, ka valstī būtu nepieciešams attīstīt lielās skolas (turpat).

Lielo skolu efektivitāti uzsver arī starptautiski salīdzinošu pētījumu autori. Viens no zināmākajiem pētījumiem ir SSNP (Starptautiskās skolēnu novērtēšanas programmas) pētījums, un tā autori norāda, ka skolēnu sasniegumi gan lasīšanā, gan matemātikā ir atkarīgi no vietas, kurā atrodas skola. Pētījumā tiek norādīts: jo blīvāk apdzīvotā vietā atrodas skola, jo augstāki ir skolēnu vidējie rezultāti. Tāpat visaugstākie akadēmiskie rādītāji ir ģimnāziju un vidusskolu skolēniem, bet viszemākie – pamatskolu skolēniem (Geske et al., 2010).

IZM izglītības statistika liecina, ka 2010./2011. mācību gadā Latvijas lielajās pilsētās (Jēkabpilī, Valmierā, Daugavpilī, Jelgavā, Jūrmalā, Liepājā, Rēzeknē, Ventpilī un Rīgā) kopā vispārizglītojošās dienas skolās (neskaitot speciālās skolas un klases) mācās 105 035 skolēni. Pārējā Latvijā šajā mācību gadā izglītību iegūst 102 837 skolēni. Tajā pašā laikā Latvijas lielajās pilsētās ir tikai 204 pamatskolas un vidusskolas, bet ārpus lielajām pilsētām kopā ir 528 šādas skolas. Pēc minētajiem datiem var aprēķināt, ka lielajās pilsētās vidēji vienā skolā 2010./2011. mācību gadā mācās apmēram 515 skolēni. Ārpus lielajām pilsētām vidēji vienā skolā ir apmēram 195 skolēni. Šāds salīdzinājums dod ieskatu skolu izmēros, bet nedod iespēju pilnībā izprast atšķirības starp izglītības iestādēm.

Raugoties no šādas perspektīvas, var pieņemt, ka, veicinot lielo skolu darbību un radot visiem skolēniem apstākļus, kādi ir lielajās skolās, skolēnu mācību rezultāti uzlabosies. Te gan jānorāda, ka skolēnu sekmes ir tikai daļēji saistāmas ar klases lielumu. Sekmes būtu jāsaista arī ar dažādiem pakārtotiem faktoriem, kuri var ietekmēt skolas darbu (piemēram, skolēna iespējas piekļūt internetam skolā vai mājās), bet tās var tieši arī neattiekties uz skolas darbu. Tie var būt faktori, kas citādi ierobežo lauku iedzīvotājus un ar skolas darbu vispār nav saistīti. Tomēr finansējuma reformas sakarā tiek pieņemts, ka līdz ar lielo skolu spēju optimāli darboties ar tai pieejamajiem resursiem tās spēs atrisināt arī daļu problēmu, kuras

rodas ārpus skolas, un šajās skolās uzlabosies arī to skolēnu mācību darba rezultāti, kuru sekmes nav atkarīgas tikai no skolas.

Vēl viena diskusija par finansēšanas reformām

Līdz ar jauno noteikumu ieviešanu IZM publisko arī pārskatu par ieteikumiem, kuri var tikt izmantoti, lai atvieglotu izglītības tīkla pārklājuma plānošanu novada un skolu līmenī (IZM, 2009). Šis dokuments demonstrē dažādus veidus, kā pašvaldība var optimizēt izglītības izmaksas, neslēdzot skolas un saglabājot plašo skolu pārklājumu. Šāda perspektīva – nepieciešamība saglabāt skolu pārklājumu, savukārt, iezīmē otru skatījumu, kā uzlūkot neefektīvās lauku skolas.

Dilemma par lauku skolām parādās jau otrajā tautas attīstības pārskatā. Analizējot to, kāpēc lauku skolas nereti ir neefektīvas, Jānis Bokāns norāda, ka skola var būt vienīgais kultūras centrs pagastā un tās likvidēšana pagastu nolemtu vēl tālākai panīkšanai (Bokāns, 1996). Sniedzot gan iespējamo risinājumu, gan arī identificējot skolu nozīmi, Jānis Bokāns atzīmē: „Tā sauktās sabiedrisko attiecību prasmes nepieciešamas arī skolu vadītājiem, lai skola, it īpaši pagastos, veidotos par organisku vietējās sabiedrības sastāvdaļu, kas attīstās saskaņā ar tautas tradīcijām. Tieši vietējo iedzīvotāju ieinteresētība skolas jautājumu risināšanā un skolas kā kultūras centra attīstība lauku rajonos un mazpilsētās nodrošinās plašu izglītības pieejamību un sekmēs tautas attīstību.” (Turpat, 75) Lai arī šāds viedoklis šobrīd var tikt saukts par novecojušu un diskusijas par izglītības pieejamību pēc finansēšanas reformām ir atrisinātas (izglītības plānošanas pamatā ir efektivitāte, nevis pieejamība), tomēr šāds skatījums liecina, ka šobrīd gan pētnieki, gan politikas veidotāji ir piemirsuši, cik liela nozīme skolai ir lokālās kopienas dzīvē, komunikācijā, informācijas aprītē, zināšanu uzkrāšanā, attīstībā u. c.

Baltijas Sociālo zinātņu institūta pētnieki norāda, ka skola kopā ar tādām institūcijām kā pasts, bibliotēka, pagasta pārvalde, veikals ir nozīmīgs pagasta darba devējs (BISS, 2011). Pat tad, ja skolas nozīme netiek analizēta plašāk, tā tik un tā ir institūcija, kas nodrošina finansiālus ienākumus noteiktai iedzīvotāju daļai. Tomēr skolu nevar interpretēt tikai kā darba devēju. Tāpat nebūtu pareizi skolu interpretēt tikai kā vietu, kur var iegūt izglītību. Ir nepieciešams ņemt vērā sociālos procesus, kuru norisi veicina skola.

Pētījumā „Pašvaldības izglītības politika” autori šo domu formulē nedaudz citādi: „Aktuāls jautājums visās pašvaldībās ir izglītības iestāžu pastāvēšana un attīstība. Šo problēmu parasti pašvaldības cenšas risināt, apskatot tikai vienas vai otras skolas izmaksas, bet neiedziļinoties pamatīgākā situācijas analizē un necenšoties veikt nākotnes prognozes. Lai pamatotu konkrētas skolas ekonomisko izdevīgumu vai neizdevīgumu, bez

izmaksām, ko parāda grāmatvedība, ir jāveic rūpīga situācijas, kurā atrodas skola, analīze, ņemot vērā skolas kā kultūras centra nozīmi (it sevišķi laukos), darbavietas tajā un ar to saistīto nodokļu ienākšanu pašvaldības kasē, iedzīvotāju piesaisti noteiktai apdzīvotai vietai ap šo skolu un daudzi citi faktori.” (Upenieks et al., 2004, 8)

Aivars Tabuns pētījumā „Kultūrvides daudzveidības veicināšana un pārvaldība: nevalstiskās un privātās kultūras iniciatīvas” (2007, 67), aptaujājot pašvaldību kultūras darbiniekus tiešsaitē, secina, ka skola ir otrā biežāk minētā vieta, kur pašvaldībā norisinās kultūras un izklaides pasākumi. Katrs respondents varēja norādīt četras vietas, kur šādi pasākumi norisinās, un, summējot atbildes, visbiežāk tika norādīti kultūras/tautas nami (23% no visiem gadījumiem) un skolas (20% no visiem gadījumiem). Tātad skolu var interpretēt kā nozīmīgu lokālās kultūras dzīves elementu.

Nedaudz citu skatījumu uz izglītības iestādes iespējām sniedz arī sabiedriskā politikas centra *Providus* pārskats par izglītību, kurš publicēts 2003. gadā. Autori uzskata, ka „labas, pieprasītas skolas varētu dot iespēju ne tikai bērniem saņemt kāroto izglītību, bet arī zināmu finanšu stabilitāti pašvaldībai. Dobeles pašvaldības ieņēmumi no savstarpējiem norēķiniem par izglītības iestāžu pakalpojumiem 2002. gadā plānoti 137 tūkstošu latu apmērā, kas ir aptuveni 5% no pašvaldības kopējā gada budžeta, vai 8,6% no visiem izglītības izdevumiem” (Didže, Tivča, 2003, 47). Tātad izglītība var pati kļūt par konkurētspējīgu produktu, ko pašvaldība var nodrošināt. Lai arī šāda nostāja ir pilnīgi pretēja iepriekš paustajai par izglītības plašāku interpretāciju un tās ietekmi uz sociālo telpu, tomēr šis skatījums liecina par tiešo saikni starp skolu un pašvaldību.

Te aprakstītajā perspektīvā izglītība, skola un skolotāji tiek interpretēti plašāk, un viņi neasociējas tikai ar efektīvu zināšanu apgūšanu. Tā drīzāk ir skola, kurā zināšanu apgūšana ir tikai viena no funkcijām. Šāda perspektīva nedaudz sīkāk tiks aplūkota nākamajā nodaļā.

Skolas saikne ar teritoriju

Noteikt saistības, kas vieno izglītības iestādi vai iestāžu sistēmu kādā konkrētā ģeogrāfiskā teritorijā un pašu ģeogrāfisko teritoriju, ir praktiski neiespējami. Apzīmējums „ģeogrāfiska teritorija” šajā gadījumā ir maznozīmīgs vispārinājums, jo attiecības starp izglītības iestādi un teritoriju, kurā tā atrodas, pastāv neatkarīgi no teritorijas telpiskajām īpašībām. Atšķiras tikai juridiskās definīcijas – likumos un plānošanas dokumentos ietvertie skaidrojumi un norādes par atšķirībām starp tādām teritoriālām vienībām kā novads vai pagasts. Novada un pagasta attiecības ar izglītības iestādēm un institūcijām (vismaz līdz noteiktam līmenim) ir reglamentētas, ietverot tādus faktorus kā finansējums, plānošana, tiesības uz daļēju pārvaldību un (līdz noteiktam līmenim) arī kontrole. Šīs attiecības

ir vienpusējas, un konkrētās teritoriālās vienības tiek apskatītas tikai kā pakalpojuma sniedzējas, nevis kā institūcijas, kas gūtu labumu no izglītības iestāžu pastāvēšanas. Protams, eksistē arī mehānismi, kas dod iespēju teritorijai palielināt savu ietekmi uz izglītības iestādi, veidot sev izdevīgu izglītību, t. i., reproducēt sev izdevīgas zināšanas. Tomēr šajās attiecībās ir grūtāk identificēt konkrētas saistības starp teritoriju un izglītības iestādi.

Teorētiski var runāt arī par mijiedarbību, kas teritorijai, kurā izglītības iestāde atrodas, paredz daudz plašāku ieguvumu klāstu. Dažas no šādu attiecību sekām ir skaidri izmērāmas. Piemēram, absolventu skaits, izglītības iestādē radītās darbvietas, atmaksātais iedzīvotāju ienākumu nodoklis, izglītības iestādes uzturētie interešu pulciņi utt. Tajā pašā laikā daļu abpusējo ieguvumu – skolotāju klātbūtnes ietekmi uz vispārējo zināšanu līmeni konkrētā sabiedrībā, aprikotu telpu ietekmi un indivīdu pulcēšanās ietekmi uz kultūras dzīvi, lokālās piederības veidošanos ap izglītības iestādi un izglītības iestādē izveidoto tālāko, teritorijai noderīgo iniciatīvu sekas – ir grūti vai vispār neiespējami nomērīt. Te minētie faktori veicina iedzīvotāju iespējas pašrealizēt sevi, nodrošina attīstību un kopumā atstāj neizmērāmu iespaidu uz teritorijas attīstību.

Šādu attiecību aprakstā ir nepieciešams pieminēt arī izglītības mērķus vispār. Valsts politika, kurā tiek definēti izglītības mērķi, definē arī izglītības saturu un ieteicamās pedagoģijas formas (lietojot Bezila Bērnstaina (*Basil Bernstein*, 1924–2000) terminoloģiju – izglītības instrumentālo un ekspresīvo kārtību (Bernstein, 2003)), vienlaikus arī definējot tās vēlamos rezultātus. Izglītības mērķi var būt skaidri definēti, bet, no otras puses, vērtīborientējošā rakstura, visaptveramības vai kādu citu iemeslu dēļ tie var būt vispārīgi un diskutējami. Pirmajā gadījumā piemērs var būt reizrēķina pārzināšana, lasītprasme, spēja lietot latviešu vai kādu citu valodu utt. Otrajā gadījumā tās ir abstraktas, neizmērāmas pazīmes – attieksme pret valodu, vietu, izpratne par pareizo un nepareizo utt. Skolai ir instrumenti, un tā ir leģitimēta ietekmēt skolēna interpretāciju. Pedagoģs transformē skolēna interpretāciju par plašu jautājumu loku. Rezultātā izglītojoties var mainīties arī skolēna interpretācija par savu saikni ar kopieni un var tikt atražotas vērtību un citas lokālajai sabiedrībai nozīmīgas zināšanas.

Pirmās aprakstītās attiecības ir skaidri definējamas, vispārsalīdzināmas, un to pamatā ir likumos un noteikumos noteikts izglītības saturs, kas nemainīsies atkarībā no skolas klātbūtnes kādā konkrētā teritorijā. Arī gadījumā, ja skolas konkrētajā pagastā nav, pagasta pašvaldība ir spiesta pildīt pienākumus pret skolēnu un skolu, kurā skolēns mācās. Ja skola konkrētajā pagastā ir, pagasta sabiedrība nevar atcelt pagasta pienākumus pret to. Attieksmes, vērtības arī ir definētas mācību satura aprakstā. Tomēr praksē tās mainās atkarībā no katras teritorijas sabiedrības ekspektācijām un var būt veids, kā attīstīt vai izmantot katras izglītības iestādes

darba kārtību. Šādas lokālas adaptācijas vairumā gadījumu nav pretrunā ar kopējo juridisko izglītības reglamentējumu. Drīzāk var apgalvot, ka izglītību regulējošajos likumos pieļautā mērķu abstrakcija ļauj lokālajām izglītības iestādēm izglītošanās procesu papildināt ar ļoti dažādām lokālām zināšanām. Tieši tādēļ plašākie izglītības mērķi ir abstrakti – tie apkopo visu ieinteresēto pušu viedokļu daudzveidību. Mēģinot tos saistīt ar šauru konkrētu, pārbaudāmu, izmērāmu pazīmju loku, viss izglītības saturs varētu tikt pakļauts nevēlamām un nevajadzīgām diskusijām par izglītības sistēmas leģitimitāti (Elboim-Dror, 1970). Pēdējie apgalvojumi nozīmē, ka sabiedrībā vienoties par izglītības mērķiem ir viegli tikai līdz mirklī, kamēr tiek nosprausti vispārēji un nekonkrēti (abstrakti) mērķi. Jo lielāku precizitāti likumdevēji mērķos tieksies ieviest, jo lielākas grūtības viņiem būs vienoties ar sabiedrību.

Konkurence vispārējā izglītībā

Te būtu nepieciešams iezīmēt procesus izglītībā, kurus veicina ieviestās izmaiņas izglītības finansējumā.

Vismaz teorētiski novadam tiek pavērta iespēja salīdzinoši brīvi organizēt izglītības procesus, gan nodarbojoties ar formālo izglītību, gan arī veidojot dažādas izglītības atbalsta iestādes (piemēram, neformālās izglītības iestādes, bibliotēkas, bērnu un jauniešu centrus), kuras piesaistītu konkrētajai teritorijai papildu skolēnus (MK, 2001a). Galvenais plānošanas uzdevums ir spēt veidot balansu starp izglītības pieejamību un izglītībai piesaistīto finansējumu.

Pēdējais apgalvojums loģiski noved pie secinājuma, ka izglītības iestāžu pieejamība un kvalitāte katrā konkrētā novadā būs atkarīga no plānošanas. Katra teritoriālā vienība var veidot iekšējo formālās izglītības sistēmu, balstot to ne tikai uz to skolēnu apjomu, kas konkrētajā teritorijā dzīvo, bet mēģinot iegūt papildu resursus, piesaistot skolēnus no blakus esošajām teritorijām, pārstrukturējot finansējumu starp izglītības iestādēm, veicinot papildu pakalpojumu nodrošinājumu un ņemot vērā specifiskās teritoriālās īpatnības.

Līdz ar jauno finansējuma sadali starp izglītības iestādēm, lai tās spētu funkcionēt un nodrošināt pedagogiem konkurētspējīgu atalgojumu, veidojas konkurence, jo novads saņem finansējumu tikai par skolēnu skaitu, kuri apmeklē tajā esošās izglītības iestādes. Sekmīgi strukturējot finansējumu, var uzturēt lielāku skolu skaitu, kas, kā jau minēts, sniedz konkrētajai teritorijai dažādus tiešus un netiešus ieguvumus, kā arī veicina izglītības pieejamību. Novads var arī samazināt skolu skaitu un saglabātās skolās koncentrēt vairāk programmu, plašākus resursus un lielāku skolotāju skaitu, kas, savukārt, varētu uzlabot skolēnu sekmes. Jebkurā gadījumā iesaistītās puses (skolas, pašvaldība) ir spiestas rēķināties ar tādu

ierobežojumu kā skolēnu skaits. Vieglākais veids, kā palielināt pieejamo skolēnu apjomu, ir tos piesaistīt no blakus esošiem novadiem, pagastiem.

Teorētiski, ja domā par konkurenci, kādu var izraisīt cīņa par skolēniem, var pieņemt, ka izglītības darbinieki ir spiesti ievērot brīvā tirgus principus. Runājot par brīvā tirgus principu saikni ar izglītības piedāvājumu, pamatā ir iespējams identificēt divus galvenos faktoros, ar kuriem šo saikni raksturot (Whitty, Sally, 2007): (1) publiskā sektora iestādes sāk darboties kā privātais sektors, ar to reāli saprotot cīņu par pakalpojuma ņēmējiem; un (2) tiek veicināta privātu lēmumu pieņemšana (ģimene, vecāki vai skolēns nolemj, kurā skolā skolēns iegūs zināšanas). Abi faktori Latvijas izglītības politikā pieminēti arī pirms izglītības finansēšanas modeļa „nauda seko skolēnam” ieviešanas. Tomēr nepieciešamība samazināt skolu skaitu, visticamāk, minētos faktoros ir padarījusi nozīmīgākus.

Abi faktori, kas ietekmē izglītības tirgu, veicina lielāku privāto iniciatīvu izglītības iestāžu koordinēšanā (turpat, 222). Ar privāto iniciatīvu tiek domāti pakalpojuma ņēmēji – skolēni un viņu ģimenes. Skolēniem, viņu vecākiem būtu jāiesaistās izglītības iestāžu darbības koordinēšanā un plānošanā, tādā veidā demonstrējot savu spēju ietekmēt un virzīt izglītības procesus un palielinot savu interešu ietekmi pakalpojuma nodrošināšanā. Brigita Zepa, raksturojot centralizētas izglītības sistēmas īpatnības Latvijā, norāda: „Centralizēta izglītības sistēma veido distanci starp vecākiem un izglītības politiku. Vainojama arī likumdošana, kas paredz vecāku iniciatīvu un līdzdalību tikai saimnieciskos jautājumos. Tajā pašā laikā sabiedrībā trūkst priekšstata par līdzdalību, savukārt skolām nav pietiekami attīstītu prasmju darbam ar dažādu viedokļu paudžiem. Nereti tās neuzskata vecākus kā sociālus partnerus un mēģinājumus ietekmēt skolas dzīvi uztver negatīvi.” (Zepa, 2010, 203)

Centralizācijas apstākļos izglītības iestāde atskaitās tās dibinātājam – valstij vai pašvaldībai, kuras pārstāv Izglītības un zinātnes ministrija. Decentralizācijas apstākļos daudz lielākas iespējas tiek sniegtas skolēnam. Tomēr izglītības kopējās plānošanas izmaiņas nav tik nozīmīgas kā fakts, ka savstarpējā interakcijā starp izglītības iestādi un teritoriālo pārvaldību parādās jauns nozīmīgs aģents – iedzīvotājs, kurš atbilstoši savām prasībām ar savu rīcību nosaka finansējuma pārdali.

Šādā situācijā var apgalvot, ka izglītības iestādes tēls un sevis attēlošana kļūst par nozīmīgu izglītības iestādes pastāvēšanas priekšnosacījumu. Izglītības iestādei jāpievērš lielāka uzmanība tām kvalitātes prasībām, kuras konkrētajā mirklī izglītojamie (vai, precīzāk, vecāki) uzskata par svarīgām. Izglītības iestādei šo procesu sarežģītāku padara situācija, ka skolēnu vēlmes var būt dažādas un attiecīgi nozīmīga ir ne tikai izglītības kvalitāte. Drīzāk atsevišķos gadījumos kvalitāte var būt pat pilnīgi maznozīmīga un lielāku nozīmi iegūst tādi blakus esoši faktori kā bērna izklaides iespējas pēc mācību stundu beigām un pirms nokļūšanas mājās;

iespēja apgūt kādas noteiktas papildu iemaņas; skolas vispārējais novērtējums; iekšējā skolas kultūra; populāri, zināmi skolotāji; noteiktas vērtības, kuras ir izglītības iestādes pamatā utt.

Var prognozēt, ka skolēnu piesaistīšanas nolūkā skolas un skolēna attiecībām būtu jākļūst ciešākām, parādoties reāli funkcionējošām un spēcīgām vecāku pārstāvniecībām izglītības iestādēs. Tas, no vienas puses, nodrošinātu, ka skolēni iegūst tieši to, ko viņi ir vēlējušies, izvēloties izglītības iestādi, bet, no otras puses, nodrošinātu pastāvīgu izglītības iestāžu pārstāvju komunikāciju ar vecākiem. Starp skolu un vecākiem veidotos atgriezeniska saite. Šādu iespēju izmantošana gan ir tieši atkarīga no lokālās sabiedrības prakses, kas varētu nozīmēt, ka atkal ir iespējams noteikt atšķirības starp dažādām sabiedrības grupām.

Vienlaikus jānorāda, ka šāda situācija sniedz lielākas iespējas atsevišķām skolām, kuras jau iepriekš kādu iemeslu dēļ ir tikušas uzskatītas par atšķirīgām. Primāri tās ir skolas, kas jau iepriekš ir novērtētas kā labākas, ar spējīgākiem pasniedzējiem. Šādu atšķirību piemērs ir ģimnāzijas, kuras var iegūt savu statusu, pateicoties gan akadēmiskajiem sasniegumiem, gan arī daļēji stratēģiskai nozīmei, kuru saskata Izglītības un zinātnes ministrija, plānojot kopējo valsts izglītības politiku (MK, 2001b). Ģimnāzijas veido tikai nelielu proporciju no kopējā skolu skaita, un tās arī neatrodas visos novados, bet to izglītības kvalitāte, kas ar šīm skolām tiek asociēta, piesaista labākos skolēnus no plašām teritorijām.

Lai arī var pieņemt, ka reformas sniedz skolēniem iespējas, ir jāņem vērā, ka tās ne vienmēr varēs izmantot visas sabiedrības grupas. Lielākas izredzes tās izmantot ir to grupu pārstāvjiem, kuriem būs iemaņas un zināšanas, kas nepieciešamas, lai orientētos skolu piedāvājumā, un arī resursi, lai šīs iespējas pilnībā izmantotu. Citiem vārdiem, vecāku un skolēnu brīvā izvēle sniedz tik tālu, cik to neierobežo kādi praktiski nosacījumi. Skolēni, kas pārstāv noteiktas sociālas grupas, nespēs orientēties piedāvājumā, nespēs nokļūt līdz kādai konkrētai mācību iestādei, šāda nokļūšana nebūs fiziski iespējama, vai arī šīs grupas ierobežos kādi citi faktori, piemēram, tādi šai grupai pieejamie (vai nepieejamie) resursi kā ienākumi, zināšanas par piedāvājumu, zināšanas par izglītības sistēmu vispār un savām iespējām tajā.

Domājot par izglītības iestādēm, ir arī jāņem vērā, ka izglītības iestāde nav nodalīta no pašvaldības darbības, un, tā kā izglītības iestāde ir nozīmīga lokāla institūcija, var pieņemt, ka cīņā par skolēniem iesaistīsies ne tikai skolas, bet arī pašvaldības, kas ar pabalstiem vai, piemēram, skolēnu brīvpusdienām var piesaistīt skolēnus no izglītības iestādēm, kuras nav tās teritorijā.

Šāda iespēja, protams, vairāk ir attiecināma uz skolēniem, kuri nāk no ģimenēm ar zemāku sociālekonomisko statusu, jo tās izjūt lielāku atkarību no pašvaldības un šīs iestādes piešķirtās palīdzības. Pamatojoties

uz šiem argumentiem, var norādīt, ka pedagogu atalgojuma aprēķināšanas kārtības reforma, it īpaši Latvijas novados, var būt atteikšanās no vienlīdzības, lai nākotnē veicinātu izglītības kvalitāti.

Izglītība konkurences apstākļos

Latvija nav pirmā valsts, kas ir saskārusies ar šādām izmaiņām izglītības sistēmā. Izglītības sistēmas decentralizācija ir vispārpieņemts veids, kā risināt izglītības kvalitātes vai finansējuma problēmas un dažādām sociālām grupām nodrošināt tīkamāku izglītību, veicināt ģimenes iesaisti izglītības plānošanā un risināt daudzus citus jautājumus, kas saistīti ar izglītību. Lietuva un Igaunija jau sen ir praksē ieviesušas līdzīgu politiku (Grivins, 2013).

UNESCO, skaidrojot decentralizācijas popularitāti, norāda uz vairākiem aspektiem, kas to veicina (Welsh, McGinn, 1999): izglītības sistēmas attīstība un pieejamība arvien biežāk plānošanā tiek papildināta vai pat aizstāta ar jautājumiem par izglītības kvalitāti; izglītības plānotāji ir ieguvuši lielāku izpratni par dažādu regulatīvo instrumentu lietojumu, kas ļauj pašiem aktīvi neiesaistīties izglītības organizācijā; arvien lielāka nozīme tiek piešķirta izglītības izmaiņu ieviešanai. Otrais punkts būtu nedaudz precīzāk jāpaskaidro – tas ietver izglītības politikas attālināšanos no ieviešanas. Skolām un pašvaldībām ir lielāka brīvība, ieviešot politiku, bet patērētājiem, savukārt, ir lielāka ietekme uz šo procesu. Vienlaikus politikas veidotāji, uzturot vienotu izglītības saturu un gala pārbaudījumus, saglabā iespēju kontrolēt izglītības rezultātu (efektivitāti).

Dotot skolēna ģimenēm lielākas iespējas ietekmēt izglītības sistēmu, skolēns un viņa vecāki (kuri ir galvenie atbildīgie par izglītības iestādes izvēli) ir jāpārdefinē par patērētājiem ar dažādām vajadzībām, interesēm un mērķiem. No otras puses, katra atsevišķā skola un izglītības plānošanas teritorija šādā situācijā ir jāpārdefinē par biznesu (Hartley, 1994), kurā vairs neizmanto valsts protekcionismu. Finansējumu nesaistot ar skolēnu izvēli vai arī šo saikni padarot ļoti vāju (vismaz Latvijas gadījumā pirms noteikumu par mērķdotācijām pedagogu darba algām pieņemšanas), izglītības iestādes, ja tās atbilst vismaz minimālām valsts izglītības līmeņa prasībām, var neapdraudēti darboties, saņemot noteiktu finansējumu par katru skolēnu un fiksētu darba algu pedagogiem. Skolai nav jāuztraucas par pēkšņām izmaiņām tās darbībā un iespējamu negaidītu likvidāciju (lai gan šāda iespēja pastāv). Ar skolēnu kā lēmuma pieņēmēju skolai sava kvalitāte ir jāpierāda, piesaistot sev tādu skolēnu skaitu, kas spētu tai nodrošināt pedagogu un pārvaldes iestāžu atalgojumu (kas atsevišķos gadījumos, ņemot vērā skolas izmērus un tai pieejamo skolēnu skaitu, nav iespējams).

Centralizētas izglītības pamatā ir institūcija, kas tiek nodrošināta pret dažādām ārējām ietekmēm. Tā vienmēr būs nodrošināta ar „klientiem” un resursiem, kas tai ļauj savu darbību īstenot, neuztraucoties par nozīmīgu ārēju ietekmi. Pat gadījumos, kad sabiedrība pārdzīvo kādu nepatīkamu vai nevēlamu situāciju, izglītības sistēmai un iestādēm parasti tiks pausts atbalsts un saglabāta tās pieeja resursiem. No otras puses, izglītība (dažādās šī vārda interpretācijās) ir jutīga pret dažādām ārējām ietekmēm un arī pret iekšējiem procesiem. Tie neietekmē tās piekļuvi finansēm, bet pat nelielas izmaiņas akceptētajās zināšanās, izpratnē par skolēnu un skolotāju attiecībām vai vēlamajā izglītības struktūrā var būt par iemeslu nozīmīgām izmaiņām izglītībā (Elboim-Dror, 1970). Izglītības sistēma izjūt spiedienu, prasības un kritiku no ārpuses. Apgalvojumi par izglītības noturību un mainību ir savstarpēji saistīti, jo izglītība ir pasargāta no plašākām pārmaiņām tikai tik ilgi, kamēr sabiedrība uzticas izglītības sistēmai un tic izglītības nepieciešamībai. Savukārt, lai iegūtu šo uzticību, tai ir jāatbilst prasībām par izglītības kvalitāti, saturu un formu.

Decentralizācija ir mazinājusi izglītības sistēmas ekskluzīvās tiesības. Kopumā izglītības sistēma ir palikusi praktiski nemainīga. Tikai lokālajiem izglītības patērētājiem ir sniegtas lielākas iespējas paust savu attieksmi par katru konkrēto iestādi.

Šādu situāciju, kad tiek likvidētas mazāk apmeklētās izglītības iestādes, var vērtēt dažādi. Ņemot vērā, ka pašu reformu mērķis ir likvidēt neefektīvās skolas un palielināt skolēnu skaitu uz vienu skolotāju (IZM, 2009), šāds rezultāts ir tikai loģisks un neizbēgams. Tomēr ne vienmēr mazo skolu vienīgā iespēja ir tikt likvidētām. Atkarībā no novada izglītības politikas plānošanas, no izglītības iestādes spējas izmantot savas vēsturiskās priekšrocības, politikas veidotāju zināšanām par izglītības pieprasījumu bieži var tikt atrasti risinājumi, kā uzturēt arī mazākās skolas. Ar likumdošanā iestrādātiem mehānismiem (samazināto skolēnu skaits par likmi gadījumā, ja skolēnu skaits nepārsniedz noteiktu skaitu uz kvadrātkilometru, iespēja plānot interešu izglītību savā izglītības iestādē, iespēja vienoties par izglītības iestāžu vadības apvienošanu utt.) izglītības iestāde, sadarbojoties ar novadu vai pagastu, var nodrošināt lokālās izglītības sistēmas skolām nepieciešamo atbalstu.

Protams, var norādīt, ka noteiktas skolas tiek un tiks slēgtas. Šo procesu var analizēt, vērojot uzmanību uz jautājumu, cik tuvu vai tālu skola ir no katra skolēna dzīvesvietas. Tomēr nav šaubu, ka skolu slēgšanas radītās sekas ir daudz plašākas un var izraisīt gan iedzīvotāju emigrāciju un darbvietu zudumu, gan arī citus notikumus, kas var būt saistīti ar zināšanu uzkrāšanu, pārnesei vai specifisku, konkrētai sabiedrībai nozīmīgu attieksmju zudumu. Tomēr, ja šo procesu aplūko strikti no valsts izglītības politikas perspektīvas, slēgta skola vismaz teorētiski uzlabo kopējo izglītības kvalitāti, ļauj ekonomēt izglītības resursus utt. Reizē nepieciešamība

cīnīties par finansējumu veicina skolu iedziļināšanos patērētāju vēlmēs, specializāciju un jaunu papildu iespēju meklēšanu.

Izglītības finansēšanas modeļa „nauda seko skolēnam” ieviešanas sekas

Izglītības politikā veiktās reformas rosina domāt par sekām, kuras tās varētu veicināt. Pašas redzamākās reformu sekas ir skolu un pedagogu skaita samazinājums. Vislielākais skolu un skolotāju skaita samazinājums līdz šim un, visticamāk, arī turpmāk ir mazajās lauku skolās. Netieši finansējuma reformām vajadzētu veicināt skolas atvērtību, sekmējot skolās jauno funkciju īstenošanu. Laika gaitā modelim „nauda seko skolai” vajadzētu veicināt skolu specializēšanos, jaunu mācību programmu izstrādi, ciešāku komunikāciju ar pašreizējo un potenciālo skolēnu vecākiem un jaunu mijiedarbības veidu rašanos starp skolu un vidi, kurā tā atrodas. Reformu dēļ skolas ir spiestas meklēt jaunus finanšu avotus. Gala rezultātā finansēšanas reformām vajadzētu veicināt izglītības plānošanas varas maiņu, lielākas iespējas dodot novada pašvaldībai un skolēniem, bet samazinot valsts ietekmi.

Runājot par varas attiecību maiņu, jānorāda, ka līdz šim galvenās pašvaldību funkcijas izglītības organizācijā bija skolu uzturēšana, to dibināšana, likvidēšana un reorganizācija, skolu direktoru iecelšana, izglītības iespēju nodrošināšana, līdzdalība skolu akreditācijā, dalība mācību grāmatu nodrošināšanā, valsts pārvaldes darbu organizēšana, skolēnu nodrošināšana ar transportu līdz izglītības iestādei u. c. (IZM, 2009). Modelis „nauda seko skolai” papildina šo pašvaldību pienākumu sarakstu – reformas pašvaldībām liek pārplānot izglītības tīklu.

Aplūkojot sekas, ko radīs finansējuma aprēķināšanas kārtības maiņa, ir jāņem vērā, ka šīs reformas ir ieviestas periodā, kurā izglītības sistēma saskaras ar skolēnu skaita samazināšanos. Skolēnu skaita izmaiņu iemesls ir gan dzimstības līmeņa samazināšanās, gan (it sevišķi lauku teritorijās) emigrācija uz lielākiem centriem, pilsētām vai citām valstīm. Skolēnu skaita kritums liek skolām piesaistīt skolēnus no lielākām teritorijām.

Skolām (piemēram, valsts ģimnāzijām), kas tika augstu vērtētas jau pirms reformām, visticamāk, nepieciešamība piesaistīt skolēnus sagādāja mazāk problēmu. Tomēr arī šīs skolas ir spiestas mazāk kritiski izvērtēt katra pretendenta atbilstību konkrētās skolas prasībām un skolā pieņemt arī vājāk sagatavotus skolēnus.

Lielākās problēmas rada tieši vidusskolas klašu komplektēšana. Tiek pieņemts, ka pieaugot skolēns var veikt tālāku ceļu uz skolu vai atsevišķos gadījumos pat dzīvot kopmītnēs, lai iegūtu izglītību skolā, kuru pats sev izvēlēties. Vidusskolas klasēs ir nepieciešams lielāks skolēnu skaits (šis fakts gan būtu aplūkojams, jau sākot ar 5. mācību klasi), jo,

mācību saturam kļūstot daudzveidīgākam un mācību dienai garākai, palielinās arī nepieciešamo skolotāju skaits. Tāpēc, lai varētu nodrošināt nepieciešamo pedagoga darba likmi, ir jāveido pēc iespējas lielākas vidējās izglītības iestādes. Tāpat ir jāņem vērā, ka Latvijā obligāta ir deviņu klašu izglītība. Tas ļauj atsevišķai skolēnu daļai pēc pamatskolas beigšanas atteikties no izglītības iegūšanas, bet daļai turpināt to iegūt profesionālajās izglītības iestādēs. Šis process vēl vairāk samazina potenciālo skolēnu skaitu.

Lai šo faktoru ietekmi mazinātu, MK noteikumos Nr. 1616 (par mērķdotāciju pedagogu darba algām aprēķināšanas kārtību) ir noteikts, ka skolotāja likme tiek aprēķināta, skolēnu skaitu indeksējot: 1.–4. klasē lietojot indeksu 0,75, 5.–9. klasē – 1,00, bet 10.–12. klasē 1,25. Izmantojot šos indeksus, vismaz daļēji tiek regulētas sekas, ko rada noteikumi.

Pielāgojoties izmaiņām, skolas, visticamāk, izmanto daudz dažādu mehānismu, kuri tām palīdz iegūt nepieciešamo skolēnu skaitu.

1. Noteikumos noteiktas atšķirības starp laukiem un pilsētām. Primāri tās ir atšķirības starp likmi novados un republikas pilsētās. Novados tiek pielāgota attiecība astoņi bērni pret vienu pedagoģisko darba likmi. Republikas pilsētās šī attiecība ir 10,2 bērni pret vienu pedagoģisko darba likmi. Šis noteikumos iestrādātās atšķirības līdzsvaro novadu un republikas pilsētu skolu iespējas, vienlaikus lielākas izredzes dodot novadiem, kuri atrodas tieši blakus republikas pilsētām (piemēram, Grobiņas novads). No vienas puses, šos novadus vairāk skar lielo pilsētu skolu konkurence. No otras puses, tie var saņemt identisku finansējuma apjomu par mazāku skolēnu skaitu. Komentējot šī brīža politiku un nākotnes plānus, IZM norāda, ka nākotnē tiks palielināta indeksācijas atšķirība vienai likmei starp novadiem un republikas pilsētām (IZM, 2009).

Noteikumos ir iestrādāta arī norma indeksēt likmi par skolēnu ar indeksu 1,3 tām administratīvajām teritorijām, kurās dzīvo 0,5 skolēni vai mazāk skolēnu uz vienu kvadrātkilometru (piemēram, Amatas novads). Noteikumos ir paredzēts, ka skolēnu skaitu var indeksēt, arī veidojot specifiskas mācību programmas un specifiskas klases. Attiecīgi noteikumos ir iestrādātas atrunas, kuras var izmantot, lai veicinātu novada izglītības sistēmas sekmīgu funkcionēšanu.

2. Pēc reformu ieviešanas ārpus lielajām pilsētām izglītības pieejamība ir atkarīga no novada izglītības plānošanas politikas. Protams, atsevišķos novados izglītības plānošana nespēs atrisināt visas problēmas, bet citos bez plānošanas visām skolām būs iespējams iegūt nepieciešamo skolēnu skaitu. Tomēr vairumā gadījumu izglītības plānošana, līdzvērtīga skolotāju algu sadale un mazāko skolu saglabāšana būs atkarīga no izglītības politikas, kuru novads veicinās. Novadam būs jāparāda, vai tas spēs pārdalīt finansējumu tā, lai novada skolas spētu nodrošināt

konkurētspējīgu izglītību, un arī tā, lai skolēns ceļā uz skolu pavadītu saprātīgu laiku. Skolu tīklam arī pēc pārplānošanas ir jābūt tādām, lai visi skolēni spētu viegli un salīdzinoši ātri nokļūt skolā. Plānošana novada līmenī (vai plānošana, apvienojot vairākus novadus vienā kopējā izglītības struktūrā) var būtiski ietekmēt skolotāju atalgojumu, skolēna iespējas un izglītības pieejamību konkrētā novadā.

Plānojot var pārdalīt finansējumu, ko piesaistījušas lielākās skolas, mazākajām novada skolām. Tas radītu iespēju daļai mazo skolu (kuru saglabāšanu novads novērtē kā nozīmīgu) turpināt savu darbību pagastos un novadā. No otras puses, daļa (līdz 15%) mērķdotāciju ir nepieciešamas, lai uzturētu izglītības iestādes pārvaldi. Novads, apvienojot vairākas izglītības iestādes un pārveidojot tās par vienas iestādes vairākām filiālēm, spēj ietekmēt to finansējuma daļu, kas tiek tērēta administrācijai. Šādi un citi novada politikas lēmumi var tikt izmantoti, lai optimāli veidotu novada izglītības sistēmu. Tas nozīmē, ka turpmākajos gados izteiktāk parādīsies atšķirības starp dažādu novadu skolu piedāvājuma kvalitāti, izglītības pieejamību un veidiem, kā novadi apvienosies, lai uzlabotu savas izglītības sistēmas konkurētspēju.

Noteikumos iestrādātā skolēnu indeksācija un novada izglītības plānošana ir jāizvērtē arī kopskatā. Lai gan pētījumi par pedagogu reālo atalgojumu pēc likumdošanas izmaiņām nav veikti, var pieņemt, ka starp dažādiem Latvijas novadiem un republikas pilsētām atalgojums būtiski atšķiras. Atšķirības veidojas no novada spējas pārstrukturēt tam pieejamos izglītības resursus. Atalgojuma atšķirības, visticamāk, sekmē arī izglītības kvalitātes atšķirības. Arī turpmāk, ja netiks pieņemts papildu regulējums par pedagogu atalgojumu, pastāvēs skolas, kur būs augsts un zems atalgojums. Līdz ar to skolu kvalitātes atšķirības varētu tikai palielināties, veidojot nevienlīdzīgu izglītības piedāvājumu.

3. Skolām būtu jātiecas iesaistīt mācību procesā skolēni, kuri no mācību procesa ir atbiruši (skolas vecuma bērni, kuri skolu neapmeklē). Reforma var veicināt pielaidīgāku skolas attieksmi pret skolēniem, kuri ir skolā reģistrēti, bet to neapmeklē. Šādu skolēnu saglabāšana skolas oficiālajā uzskaitē mākslīgi palielina skolēnu skaitu un likmes pedagogu algām. Tāda situācija izglītības iestādei ir izdevīga, un, ja tāda ir izveidojusies, iestāde nebūs ieinteresēta atteikties no šāda skolēna.

Ir arī citi veidi, kā skola var mākslīgi palielināt tajā reģistrēto skolēnu skaitu. Piemēram, skolēni ar zemākajām sekmēm var tikt paturēti vienā klasē vairākus gadus.

4. Izglītības reforma varētu veicināt arī skolu specializāciju atbilstoši kādas noteiktas iedzīvotāju grupas interesēm. Tā varētu būt gan specifisku programmu izstrāde, gan specifiskas interešu izglītības pieeja, gan arī specifiskas infrastruktūras izbūve. Skolas var apvienoties, noslēgt sadarbības līgumus ar sporta, mākslas vai citu skolu un paralēli

vispārējai izglītībai darboties, piedāvājot kādu ļoti specifisku izglītības programmu. Tā var attīstīt infrastruktūru, lai izglītotu skolēnus ar īpašām vajadzībām. Skola var arī atvērt papildu programmas, kas paver iespēju augstākai skolēnu indeksācijai (piemēram, korekcijas klases), vai izstrādāt papildu interešu izglītības programmas.

Ir salīdzinoši plašas iespējas, kā specializēt izglītības iestādi, un šobrīd šo reformu kopējās sekas vēl nevar novērot un prognozēt. Tomēr var izteikt minējumu, ka mainīsies skolu specifika un atsevišķos gadījumos arī finansējuma avoti.

5. Reformas veicinās ciešākas saiknes starp skolu un skolēniem. Skolas ir ieinteresētas nodrošināt izglītību atbilstoši vecāku prasībām. Tas nozīmē, ka arī skolās būs izjūtama daudz lielāka vecāku ietekme.

Izaicinājumi Latvijas izglītības sistēmai

Pašreizējā politika ir ilgstošas izglītības plānošanas rezultāts. Pirmās idejas par izglītības finansējuma pārstrukturēšanu tika izteiktas jau 90. gados. Galu galā tās tika pieņemtas ārēja spiediena dēļ.

Pagastu un novadu pienākums ir nodrošināt skolēnu izglītošanu un iespēju piekļūt izglītības iestādei. Pašvaldības ir ieinteresētas savā teritorijā saglabāt izglītības iestādes, kas gan izglīto skolēnus, gan arī sniedz daudz citu labumu lokālajai sabiedrībai. Atsevišķās pašvaldībās jau pirms reformām skolu tiklu apdraudēja mazais skolēnu skaits. Tagad to papildus apdraud arī skolu savstarpējā konkurence. Nevarētu teikt, ka šāds iznākums pārsteidz, jo reformu izstrādātāji jau no pašiem ieceres pirmsākumiem paredzēja, ka atsevišķas skolas nāksies likvidēt (tāds bija šo reformu mērķis). Var pieņemt, ka šīs skolas būtu nācies likvidēt arī bez reformām, tikai tādā gadījumā tas būtu noticis lēnāk.

Ieviestā sistēma rada arī jaunas problēmas, ar kurām būtu jārēķinās, domājot par reformu efektivitātes novērtējumu un iespējamām sekām.

Galvenā problēma, ar ko nākotnē saskarsimies, ir nespēja novērtēt, cik sekmīga šī reforma ir bijusi. Ja izglītības plānotāju vienīgais mērķis ir bijis palielināt skolēnu proporciju uz vienu skolotāju, tas ir izdevies. Tomēr ir daudz blakus parādību, kas varētu ilustrēt, cik sekmīga vai nesekmīga ir bijusi reforma. Piemēram, vidējais laiks, ko skolēns pavada ceļā no mājām līdz skolai, pēc reformas ieviešanas noteikti ir palielinājies. Tāpat varētu būt ilgāks laiks, ko skolēni pavada, gaidot autobusu uz mājām. Lai arī var runāt par skolu konkurenci, visticamāk, ka vairumam skolēnu izvēles iespējas nav pieaugušas. Galu galā – kādi skolēnu sekmju uzlabojumi ir sagaidāmi? Šie jautājumi, domājot par sistēmas izvērtējumu, paliek neatbildēti, un droši vien arī turpmāk mēs nespēsīm objektīvi novērtēt, cik sekmīga ir bijusi šī reforma.

Līdz šim arī nav uzsākta diskusija par teritorijām, kurās skolas tiek slēgtas. Skolu likvidēšana tikai veicina pārvietošanos no teritorijām, kurās skolas nav. Šīs teritorijas ir pašvaldības un lokālie mazie centri. Līdz šim skolas šajās teritorijās veicināja sociālo dzīvi, nodrošināja daļu no pašvaldības ienākumiem un sekmēja intelektuālo dzīvi. Var minēt arī vēl grūtāk identificējamās skolas funkcijas: piederības, kontaktu un sociālo tīklu veidošana, lokālo kultūras īpatnību saglabāšana utt. Likvidējot skolu, lokālajai sabiedrībai zūd pieeja šiem resursiem. Skolas telpas, kuras mazākās pašvaldībās varētu būt vienīgās pieejamās un pienācīgi uzturētās telpas, līdz ar skolas slēgšanu netiks pienācīgi aprūpētas. Kādas alternatīvas šādām pašvaldībām var piedāvāt? Šādas sekas visspēcīgāk izjutīs iedzīvotāji, kam ir zemāks sociālekonomiskais statuss un kas paši spēj mazāk identificēt un nodrošināt savas vajadzības.

Rodas jautājums: cik kompetenta ir izglītības plānošana novada līmenī? Lai arī, plānojot izglītību, var saņemt IZM konsultācijas, tomēr novada līmenī ne vienmēr var atļauties domāt par skolu kā tikai par institūciju, kas nodrošina izglītību. Novada izglītības speciālisti nodrošina lokālās izglītības sistēmas efektivitāti, kā arī tās atbilstību novada iedzīvotāju vajadzībām.

Lauku skolu konkurētspēju varētu uzlabot, arī piešķirot tām lielākas iespējas ārpus formālās izglītības (tās jau daļēji tiek piedāvātas). Ja skolēns ir skolas klients, tad teritorijās ar mazāku skolēnu skaitu automātiski gan skolas, gan klients (skolēns) ir neizdevīgākā situācijā. Viena no izejām šīm skolām bez jau likumā iestrādātās skolēnu indeksācijas ir paplašināt savu potenciālo klientu loku (piesaistot arī citus pašvaldības iedzīvotājus).

Pašreizējā situācija norāda uz republikas lauku un pilsētu iedzīvotāju nevienlīdzību izglītības pieejamībā un izmantojumā. Var paredzēt, ka skolēni, kuriem izglītības iestādes būs tālāk, nespēs izmantot visas piedāvātās iespējas. Lai arī šobrīd ir grūti runāt par sekām, ir nepieciešams pievērst uzmanību tam, kā šādas problēmas novērst, ja tās radīsies.

Ir jādomā, kā panākt, lai cīņa par skolēniem neietekmētu skolēnu iespējas.

Secinājumi

Šai darbā autors izmanto izglītības reformu piemēru, lai demonstrētu, kā makrolīmeņa reformas var ietekmēt mikrolīmeņa prakses. Detalizēti tiek analizēts, kā reformas izglītības sistēmā var ietekmēt pašvaldības iespējas sekmīgi nodrošināt tai uzticētās funkcijas. Pieņemtie Ministru kabineta noteikumi Nr. 1616 „Kārtība, kādā aprēķina un sadala valsts budžeta mērķdotāciju pašvaldību un privātajām izglītības iestādēm bērnu no piecu gadu vecuma izglītošanā nodarbināto pirmsskolas izglītības pedagogu darba samaksai un pašvaldību vispārējās pamatizglītības

un vispārējās vidējās izglītības iestāžu pedagogu darba samaksai” (MK, 2009b) var dažādi ietekmēt izglītības iestāžu darbu Latvijā.

Reformu mērķis ir bijis palielināt skolēnu skaitu uz vienu skolotāju. Šis mērķis ir panākts. Vienlaikus MK noteikumi ir mainījuši arī attiecības, kādas pastāv starp novadu, izglītības iestādi un skolēnu. Skolēns pēc šo reformu ieviešanas var tikt uztverts kā klients, jo finansējumu saņems tā izglītības iestāde, kuru viņš uzskatīs par labāko un kurā izvēlēsies mācīties. Šāda situācija paredz, ka skolas, kas negūs pienācīgu popularitāti, tiks slēgtas.

Modeli „nauda seko skolēnam” var saukt par izglītības decentralizāciju. Tas nozīmē, ka patērētājs nosaka, kuras iestādes atbalstīt un kuras likvidēt, un ka valsts izglītības plānošanu nodod novadu pārziņā. Šādā situācijā izglītības nākotne ir atkarīga no novadā pieejamām plānošanas iespējām un izglītības iestāžu spējas ieviest klientu/patērētāju vēlmēm un vajadzībām atbilstošu izglītību.

Skolas ir spiestas arī veltīt papildu uzmanību jaunu skolēnu piesaistīšanai. Ņemot vērā dzimstības rādītājus un migrāciju, izglītības iestādes pēdējos gados ir saskārušās ar skolēnu skaita samazināšanos. Šis fakts liek skolām meklēt skolēnus ne tikai savā pagastā, novadā, bet arī ārpus tā. Tas arī nozīmē, ka skolas ir spiestas specializēties un uzlabot mācību kvalitāti. Tas saasina attiecības starp skolām un pašvaldībām, un konkurences apstākļos skolas var izmantot arī savu saikni ar pašvaldību, ietekmējot tās teritorijā dzīvojošos skolēnus ar resursiem, kas pieejami pašvaldībām.

Situācijā, kas ir izveidojusies pēc noteikumu pieņemšanas, izglītības sistēmā lielāka vara un pienākumi tiek piešķirti novadam. Novada pārstāvji, ņemot vērā novada iekšējo politiku, var pārdalīt pedagogu darba algām paredzētās mērķdotācijas un attiecīgi pārplānot izglītības sistēmu. Novadam tiek sniegti daudzi dažādi ieteikumi, kā sekmīgi īstenot izglītības politiku. No novada spējas tos izmantot ir atkarīgs, cik veiksmīga būs izglītības sistēma konkrētajā teritorijā.

Pieņemto noteikumu ietekmē norisinās pārmaiņas Latvijas izglītības sistēmā. Tipiska postsociālisma izglītības sistēma tiek asociēta ar vienlīdzīgām iespējām. Modeļa „nauda seko skolēnam” ieviešana var veicināt kvalitāti, bet mazina vienlīdzību. Šāds process ietekmē gan izglītības pieejamību, gan nevienlīdzības veidošanos. Šobrīd nav iespējams prognozēt, cik būtiski mainīsies izglītības kvalitāte, jo skolām, piesaistot skolēnus, ir jāspēj izpildīt valsts prasības, nodrošinot arī sabiedrības prasības un vajadzības pēc izglītības satura.

MK noteikumi Nr. 1616 paredz daudz ciešākas saiknes veidošanu starp skolēniem (vecākiem) un izglītības iestādi un daudz lielāku vecāku un skolēnu nozīmi izglītības iestādes funkcionēšanā. Tāpēc ar laiku skolās un pašvaldībās varētu veidoties iedzīvotāju organizācijas, kas pārstāvētu skolēnu un viņu vecāku intereses.

Reforma atstāj neatbildētus daudzus jautājumus gan par tās rezultātu izvērtēšanu, gan par iespējamo nevēlamo seku novēršanu. Īpaši šāda izvērtējuma trūkums ir jūtams, domājot par lauku teritorijām, kurās skolas nodrošina gan bērnu izglītību, gan arī novada kultūras dzīvi un citas funkcijas.

Lai spētu reflektēt par sekām, kuras izglītības sistēmā ir radījušas reformas, būtu nepieciešams vērst uzmanību uz šādiem jautājumiem:

- kā tiek plānota skolu politika novada līmenī;
- kādas sekas izjūt teritorijas, kurās skolas tiek likvidētas;
- vai un kā decentralizācija ietekmē dažādu sociālo grupu pieeju izglītībai;
- vai finansējuma reformas uzlabo izglītības kvalitāti;
- vai veidojas sadarbība starp vecākiem un skolu;
- kādus adaptācijas modeļus skolas izvēlas, lai izvairītos no likvidācijas.

Literatūra

- Bernstein, B. (2003). *Class, codes and control. Vol 3. Towards a Theory of Educational Transmission*. London: Routledge, p. 158.
- BISS. (2011). *Pētījums Sorosa fonda – Latvija iniciatīvas „Pārmaiņu iespējas skolām” ietekmes novērtējums*. Pieejams: http://www.sfl.lv/upload_file/2011%20gads/Parmainu_skolas_ietekmes_novertejums.pdf (sk. 27.09.2011.)
- Bokāns, J. (1996). *Izglītības reforma*. Grām.: Muižnieks, N. *Latvija. Tautas attīstības pārskats. Nabadzība, sociālā integrācija un reģionālās atšķirības*. Rīga: UNDP.
- Catlaks, G., Dedze, I., Krēšlīņš, K., Heinemans, S. (red.). (2001). *Ceļā uz sociālo saliedētību un labklājību. Pārskats par izglītību Latvijā 2000. gadā*. Rīga: AGB, 121. lpp.
- Dedze, I., Heinemans, S. (red.). (2003). *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: AGB, 128. lpp.
- Dedze, I., Heinemans, S., Austers, I., Lune, E. (red.). (2004). *Izglītības reformas Latvijas sabiedrības integrācijai un labklājībai. Pārskats par izglītību 2003./2004.* Rīga: Preses nams, 112. lpp.
- Didže, I., Tivča, B. (2003). *Latvijas administratīvi teritoriālās reformas ietekme uz izglītību*. Grām.: Dedze, I., Heinemans, S. *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību 2001./2002. gadā*. Rīga: AGB.
- Elboim-Dror, R. (1970). Some Characteristics of the Education Policy Formation System. *Policy Sciences*, vol. 1 (1), p. 231-253.
- Geske, A., Grīnfelds, A., Kangro, A., Kiseļova, R. (2010). *Ko skolēni zina un prot – kompetence lasīšanā, matemātikā un dabaszinātnēs. Latvija OECD valstu Starptautiskajā skolēnu novērtēšanas programmā 2009*. Rīga: Latvijas Universitāte, 163. lpp.
- Grant, N. (1972). *Soviet Education*. 3rd ed. Harmondsworth, Penguin Books, p. 190.
- Grivins, M. (2013). Pupil Grouping: Education Agent Interaction Influence on Education Results. *Multidisciplinary Journal of Educational Research*, vol. 3 (2), p. 46-71.

- Hartley, D. (1994). Mixed Message in Education Policy: Sign of the Times? *British Journal of Educational Studies*, vol. 42 (3), p. 230-244.
- IZM (2008). *Izglītības un zinātnes ministrijas 2008. gada publiskais pārskats*. Pieejams: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/1312-09aaa-2.pdf (sk. 27.09.2011.)
- IZM (2009). *Izglītības funkciju nodrošināšana pēc Administratīvi teritoriālās reformas un finansēšanas modeļa „Nauda seko skolēnam” ieviešanas. Ieteikumi pašvaldībām un izglītības darba vadītājiem*. Pieejams: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/rokasgramata-nauda-seko-skolenam-001.pdf (sk. 27.09.2011.)
- MK (2001a). *Interesu izglītības finansēšanas kārtība*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 382. Rīgā 2001. gada 28. augustā, 2009. gada 25. jūnija redakcijā.
- MK (2001b). *Ģimnāzijas un valsts ģimnāzijas statusa piešķiršanas un anulēšanas kārtība un kritēriji*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 129. Rīgā 2001. gada 20. martā, 2004. gada 7. augusta redakcijā.
- MK (2009a). *Kārtība, kādā aprēķina un sadala valsts budžeta mērķdotāciju pašvaldību vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestāžu pedagogu darba samaksai un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 837. Rīgā 2009. gada 28. jūlijā.
- MK (2009b). *Kārtība, kādā aprēķina un sadala valsts budžeta mērķdotāciju pašvaldību un privātajām izglītības iestādēm bērnu no piecu gadu vecuma izglītošanā nodarbināto pirmsskolas izglītības pedagogu darba samaksai un pašvaldību vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestāžu pedagogu darba samaksai*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 1616. Rīgā 2009. gada 22. decembrī, 2010. gada 1. septembra redakcijā.
- Purs, A. (2004). 'Unsatisfactory National Identity': School Inspectors, Education and National Identity in Interwar Latvia. *Journal of Baltic Studies*, vol. 35 (2), p. 97-125.
- Rozenvalds, J. (2010). Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība kopš neatkarības atjaunošanas. Grām.: Muižnieks N. *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 33.-60. lpp.
- Tabuns, A. (2007). *Kultūrvides daudzveidības veicināšana un pārvaldība: nevalstiskās un privātās kultūras iniciatīvas*. Pieejams: http://www.km.gov.lv/lv/doc/starpnozares/petijumi/kulturvides_daudzveidibas_veicinasana.docm (sk. 12.12.2011.)
- Upenieks, A., Malzubris, G., Austers, I. (2004). *Pašvaldību izglītības politika: Atšķirīgi viedokļi par vienām un tām pašām problēmām*. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/pilsoniska_sabiedriba/6124/ (sk. 27.09.2011.)
- Welsh, T., McGinn, N. F. (1999). Decentralization of education: why, when, what and how? Pieejams: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001202/120275e.pdf> (sk. 27.09.2011.)
- Whitty, G., Power, S. (2007). Marketization and Privatization in Mass Education Systems. In: Sadovnik, A. R. *Sociology of Education. A Critical Reader*. USA, New York: Routledge, p. 219-232.
- Zepa, B. (2010). Izglītība sabiedrības integrācijai. Grām.: Muižnieks, N. *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 193.-224. lpp.

Mareks Niklass

SOCIĀLĀS PALĪDZĪBAS RISKI: LABKLĀJĪBAS SLAZDS

Raksta mērķis ir noskaidrot, vai dažādu Latvijas pašvaldību sniegtā sociālā palīdzība veicina labklājības slazda veidošanos. Tā ir situācija, kad indivīdam ir izdevīgāk turpināt saņemt sociālo palīdzību nekā meklēt darbu un citus ienākumu avotus. Rakstā analizēta gan statistiskā, gan arī empiriskā pētījuma dati, kas iegūti 17 intervijās ar sociālo dienestu darbiniekiem un klientiem, kā arī Labklājības ministrijas un nevalstisko organizāciju pārstāvjiem. Datu analīzes rezultāti liecina, ka ievērojams risks nokļūt labklājības slazdā ir mātēm pēc bērnu kopšanas atvaļinājuma, jauniešiem ar zemu izglītību, daudz bērnu ģimenēm un pirmspensijas vecuma cilvēkiem.

Atslēgvārdi: labklājības slazds, sociālā palīdzība, pašvaldības.

Ievads

2001. gadā Latvijā reģistrētā bezdarba līmenis bija pakāpeniski samazinājies. Augstākais bezdarba līmenis tika reģistrēts 2010. gada martā – 17,3%, savukārt 2011. gada aprīlī tas bija 13,9% (NVA, 2011c). Neskatoties uz šo pozitīvo tendenci, tomēr 2010. gada pēdējā ceturksnī 37,8% no visiem reģistrētajiem bezdarbniekiem bija bez darba ilgāk par gadu (NVA, 2011b, 3). Vislielākais ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars bija Latgalē – 46,7% (turpat), un ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars bija pat nedaudz pieaudzis – 41,2% (NVA, 2011c). Tātad, lai arī reģistrētā bezdarba līmenis bija krities, tomēr ievērojama daļa cilvēku joprojām ilgstoši nevarēja atrast darbu.

NVA direktore Baiba Paševiča intervijā portālam *Baltic Business Service* norāda, ka 53% bezdarbnieku 2010. gadā nevarēja saņemt bezdarbnieka pabalstu, jo par viņiem nebija veiktas valsts obligātās sociālās iemaksas, kā arī viņiem nebija pietiekams darba stāžs, lai kvalificētos tā saņemšanai (Diena, 01.03.2011.). 2011. gada aprīlī tikai 20% bezdarbnieku saņēma šo pabalstu (turpat). Šo nelielo īpatsvaru var izskaidrot arī ar iepriekš minēto faktu par ievērojamo ilgstošo bezdarbnieku skaitu, starp kuriem varētu būt arī tādi, kam ir pārtraukta likumā noteiktā bezdarbnieka pabalsta izmaksa pēc deviņiem mēnešiem.

Bezdarbniekiem un citiem iedzīvotājiem, ja vien viņiem nav ievērojami uzkrājumi vai citi neregistrēti ienākumi, nākas griezties pašvaldību sociālajos dienestos, lai saņemtu dažādus sociālos pabalstus un pakalpojumus. Par šo parādību liecina gan informācija presē, gan arī citi dažādu institūciju apkopotī dati. Tā, piemēram, Rīgā sociālo pabalstu saņēmēju

skaits 2011. gada pirmajos piecos mēnešos bija palielinājies par 34%, salīdzinot ar attiecīgo laika posmu 2010. gadā. Dažādus pabalstus 2011. gada pirmajos piecos mēnešos bija saņēmuši 64 112 rīdzinieki (Rīgas domes Labklājības departaments (RD LD), 08.06.2011.). Savukārt, kā liecina Labklājības ministrijas apkopotā informācija, 2010. gada laikā t. s. GMI pabalstu saņēmēju skaits pieaudzis no 28,8 tūkstošiem gada sākumā līdz 69 tūkstošiem gada beigās (LR LM, 2011b, 2). Kopumā 2010. gadā dažādus t. s. ienākumu testētos pašvaldības sociālās palīdzības pabalstus (galvenokārt GMI un dzīvokļa pabalstus) saņēmuši aptuveni 300 tūkstoši iedzīvotāju (ieskaitot bērnus un pensionārus) (LR LM, 2011a).

Šī raksta mērķis ir noskaidrot, vai dažādu Latvijas pašvaldību sniegtā sociālā palīdzība (pabalsti un pakalpojumi) rada materiālus un cita veida stimulus, lai veidotos labklājības slazds, t. i., situācija, kad indivīdam ir izdevīgāk turpināt saņemt sociālo palīdzību nekā meklēt darbu un citus ienākumu avotus. Ilgstoša atrašanās labklājības slazda situācijā samazina indivīda rīcībspēju un stigmatizē viņu, tādējādi kavējot viņa atgriešanos vai iekļaušanos darba tirgū. Labklājības slazds rada papildu slogu valsts un pašvaldību budžetam, jo lielākas summas jāatvēl dažādu pabalstu izmaksai un pakalpojumu sniegšanai.

Šī raksta pamatā ir 2011. gada aprīlī un maijā veiktās intervijas ar sešiem sociālo dienestu klientiem dažādās pašvaldībās (Kolkā, Līvānos, Madonā, Ogrē, Rīgā), septiņiem sociālo dienestu darbiniekiem (Aizkrauklē, Cēsīs, Priekule, Salaspilī, Rīgā), diviem nevalstisko organizāciju pārstāvjiem un diviem Labklājības ministrijas darbiniekiem. Ņemot vērā analizēto jautājumu loku (neregistrētā nodarbinātība, pabalstu izkrāpšana, pašvaldību un valsts institūciju sadarbība), šo intervējamo personu vārdi un uzvārdi, kā arī amati šeit netiek atklāti. To arī paredz vienošanās ar intervējamajiem. Autors šajā rakstā tāpat izmanto citus avotus, piemēram, promocijas darbā „Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā” analizētos interviju un aptauju datus, kuri iegūti dažādos pētījumos no 2003. līdz 2010. gadam. Tiek izmantoti arī statistikas dati, ko apkopojušas dažādas institūcijas – NVA, Eurostat un Labklājības ministrija.

Labklājības slazds: definīcijas, skaidrojumi un statistika

Zinātniskajās publikācijās var identificēt dažādas labklājības slazda (*welfare trap*) definīcijas. Taču parasti ar labklājības slazdu apzīmē situāciju, kad indivīdi tiecas iegūt un saglabāt kādu noteiktu statusu, lai varētu saņemt dažādus labumus (pabalstus un pakalpojumus) no valsts vai pašvaldības. Tā, piemēram, kanādiešu nodarbinātības pētnieki Dags Tetrijs (*Doug Tattrie*) un Rūbins Fords (*Reuben Ford*) norāda, ka sociālo pabalstu un pakalpojumu saņēmējiem bieži vien nākas izvēlēties vai nu

turpināt paļauties uz sniegto sociālo palīdzību, vai arī samierināties ar zemākiem ienākumiem darba tirgū. To viņi raksturo kā klasisku labklājības slazda situāciju (Tattie & Ford, 2003, 7). Savukārt amerikāņu pētnieki Ričards Čeikovskis (*Richard Cheykowski*) un Lisa Pouela (*Lisa Powell*) secina, ka dažādas sociālā atbalsta programmas nestimulē individuus meklēt darbu īpaši gadījumos, kad potenciālie ienākumi ir zemi. Tas raksturīgs biežāk tiem, kuriem ir zema izglītība un nepietiekama darba pieredze (Cheykowski & Powell, 1999, 173-174).

Labklājības slazda identificēšanai zinātniskos pētījumos un statistiskajos apsekojumos izmanto divus indikatorus – bezdarba slazdu (*unemployment trap*) un nabadzības slazdu (*poverty trap*), ko bieži vien arī apzīmē ar zemas darba samaksas slazdu (*low wage trap*). 1. tabulā iekļauti Eurostat apkopotie bezdarba slazda rādītāji Latvijā, Igaunijā, Lietuvā un ES-27 valstu grupā. Tie ir aprēķināti personai bez bērniem, kura, atgriežoties darba tirgū, saņēmusi 67% no vidējās algas valstī.

1. tabula

Bezdarba slazds Latvijā, Lietuvā, Igaunijā un ES-27 valstīs no 2005. līdz 2009. gadam (%)

Valsts/valstu apvienība	2005	2006	2007	2008	2009
Latvija	88,00	88,00	87,00	85,00	87,00
Igaunija	64,00	64,00	63,00	63,00	62,00
Lietuva	81,00	79,00	80,00	82,00	86,00
ES-27	74,84	75,74	74,90	74,61	75,32

Avots: Eurostat

Britu zinātnieks Nīls Tērtons (*Neil Turton*) uzskata, ka bezdarba slazds, kas ir lielāks par 70%, rada ievērojamu risku, ka indivīds visdrīzāk izvairīsies no nodarbinātības (Turton, 2001, 288). Šādi interpretējot 1. tabulā iekļautos datus, jākonstatē, ka sociālās apdrošināšanas un palīdzības sistēma, kā arī nodokļu slogs Latvijā ievērojami veicina indivīdu izvairīšanos no nodarbinātības (vai savu darba attiecību legalizācijas). Salīdzinot ar vidējiem rādītājiem ES, Latvijā ir augsts risks indivīdam nokļūt bezdarba slazdā.

Zemas darba samaksas slazds ir vēl viens labklājības slazda indikators, kas var identificēt, cik lielā mērā sociālās apdrošināšanas un palīdzības sistēma veicina vai kavē atgriešanos darba tirgū tām personām, kuras saņem zemas darba algas. CSP zemas darba samaksas slazdu definē šādi: „Rādītājs parāda, cik liela daļa procentos no bruto ienākumu pieauguma tiek zaudēta, maksājot lielākus darba nodokļus un nesaņemot pabalstus vai saņemot tos mazākā apmērā, situācijā, kad nodarbinātās personas bruto darba samaksa pieaug.” (LR CSP, 2010) Šī indikatora aprēķinā papildus jāizmanto arī tādi lielumi kā GMI pabalsts, dzīvokļa pabalsts,

ģimenes valsts pabalsts, kā arī citi t. s. ienākumu testētie pabalsti. 2. tabulā iekļauti zemas darba samaksas slazda rādītāji Latvijā, kaimiņvalstīs un ES kopumā. Tie ir aprēķināti divu vecāku ģimenei, kurā ir divi bērni un viens nodarbinātais, kas saņem 33% no vidējās algas valstī.

2. tabula

**Zemas darba samaksas slazds Latvijā, Igaunijā, Lietuvā un ES-27 valstīs
no 2005. līdz 2009. gadam (%)**

Valsts/valstu apvienība	2005	2006	2007	2008	2009
Latvija	100,00	100,00	73,00	50,00	52,00
Igaunija	22,00	5,00	12,00	3,00	9,00
Lietuva	48,00	52,00	58,00	81,00	92,00
ES-27	57,78	60,06	57,50	57,05	59,84

Avots: Eurostat

Neskatoties uz zemas darba samaksas slazda raksturojošā indikatora samazināšanos pēdējos gados, tomēr Latvijā indivīdiem, it sevišķi ar zemiem ienākumiem, saglabājas ievērojams risks nokļūt zemas darba samaksas slazdā. Dati liecina, ka Igaunijā šāda slazda izveidošanās faktiski ir novērsta.

Šajā rakstā labklājības slazda jēdziens tiks lietots, lai apzīmētu gan bezdarba, gan arī nabadzības slazdu (zemas darba samaksas slazdu), jo tie ir savstarpēji saistīti jēdzieni. Kad indivīds atrod darbu, viņš zaudē iespēju saņemt bezdarbnieka pabalstu un bieži vien arī zaudē tiesības pretendēt uz citiem sociālajiem pabalstiem (GMI un dzīvokļa pabalstiem). Bezdarbnieka statusa zaudēšana nozīmē arī zaudēt ievērojamus ienākumus un citus labumus, īpaši tiem, kuriem ir zema izglītība, maza darba pieredze un kuri nevar pretendēt uz labi atalgotu darbu.

Ir svarīgi norādīt, ka visus sociālos pakalpojumus un pabalstus (labumus) nevar izteikt un aprēķināt naudas izteiksmē. Tas jāņem vērā, analizējot bezdarbnieku un sociālo dienestu motivāciju. Piemēram, trūcīgas personas var apmeklēt ārstu bez maksas. Bieži vien trūcīgu ģimeņu bērni var saņemt brīvpusdienas. Tas var labvēlīgi ietekmēt šo indivīdu veselību. Tāpat bezdarbnieka, trūcīgās personas statuss ļauj ietaupīt naudu apkurei un transporta izdevumiem, ko būtu jāatvēl indivīdam tad, kad viņš sāktu strādāt un nāktos iztikt bez sociālās palīdzības. Šo ietaupīto naudu viņš var atvēlēt citām vajadzībām (pārtikai, izklaidei, mācībām u. tml.).

Tāpat jāuzsver, ka daudzi politiķi, sabiedrības pārvaldes darbinieki un pat nodarbinātības eksperti nepietiekami novērtē izmaksas, kas saistītas ar nodarbinātību un ko nākas segt jebkuram bezdarbniekam, pieņemot darba piedāvājumu. Tie ir izdevumi par sabiedrisko transportu, papildu apģērbu, maltītēm un dzērieniem, kā arī dažādiem sociāliem pasākumiem. Ģimenēm, kurās aug nepilngadīgi bērni, jāatvēl ievērojami

līdzekļi par auklīti vai bērnudārza pakalpojumiem. Visi iepriekš minētie apsvērumi ir svarīgi, lai saprastu bezdarbnieku un sociālo dienestu klientu motivāciju, kā arī to, kāpēc Latvijā ir liels risks nokļūt labklājības slazdā.

Valsts un pašvaldību normatīvie akti

Sociālo palīdzības pabalstu un pakalpojumu klāstu, to piešķiršanas kārtību, kā arī sociālo dienestu klientu tiesības un pienākumus nosaka valsts institūciju un pašvaldību pieņemtie normatīvie akti. Ņemot vērā pabalstu un pakalpojumu, kā arī normatīvo aktu lielo skaitu, autors šajā rakstā analizēs tikai dažus galvenos aktus un visbiežāk piešķirtos sociālās palīdzības pabalstus (GMI un dzīvokļa pabalstus).

MK noteikumi Nr. 1489 „Noteikumi par garantēto minimālo ienākumu līmeni” (15.12.2009.), kas izdoti saskaņā ar Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumu, noteic, ka 2010. gadā garantētais minimālais ienākumu līmenis pilngadīgai personai ir Ls 40, bērnam – Ls 45 mēnesī. Savukārt 2009. gada MK noteikumi Nr. 550 norāda, kā aprēķināms un izmaksājams pabalsts GMI līmeņa nodrošināšanai (Kārtība, kādā aprēķināms ..., 2009). Šī pabalsta apmēru aprēķina kā starpību starp MK vai pašvaldības noteikto garantēto minimālo ienākumu līmeni katram ģimenes loceklim un trūcīgas personas (ģimenes) kopējiem ienākumiem.

Trūcīgās ģimenes (personas) statusu var iegūt personas, kas atbilst MK noteikumu Nr. 299 „Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu” (30.03.2010.) prasībām. Šie noteikumi noteic, ka ģimene (persona) atzīstama par trūcīgu, ja tās vidējie ienākumi katram ģimenes loceklim mēnesī pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz Ls 90 (Noteikumi par ģimenes ..., 2010). Tai arī nedrīkst piederēt lieli naudas līdzekļu uzkrājumi un vērtspapīri. Turklāt šai personai jāreģistrējas Nodarbinātības valsts aģentūrā (NVA) kā bezdarbniekam vai darba meklētājam (turpat).

Trūcīgai personai ir pienākums pildīt t. s. līdzdarbības pienākumus. Šie pienākumi bieži vien nozīmē reģistrāciju NVA, līguma slēgšanu ar pašvaldības sociālo dienestu par līdzdarbību, „vienojoties par pasākumiem pabalsta saņēmēja un viņa ģimenes sociālās situācijas uzlabošanai” (Kārtība, kādā aprēķināms ..., 2009). GMI pabalstu samazina vai pārtrauc izmaksāt, ja pabalsta saņēmējs ļaunprātīgi nepilda vienošanos, sniedz nepatiesas ziņas, neregistrējas NVA, neierodas sociālajā dienestā u. tml. (turpat). Trūcīgas personas statusu un pabalstus persona var zaudēt arī tādos gadījumos, kad ienākumi uz vienu ģimenes locekli pēdējo trīs mēnešu laikā pārsniedz normatīvajos aktos noteikto līmeni.

Nozīmīgs atspazds daudziem Latvijas iedzīvotājiem ir dzīvokļa pabalsts. To var saņemt gan tie, kas ieguvuši trūcīgas personas statusu, gan arī maznodrošinātās personas. Maznodrošinātās personas statusa

piešķiršanas kārtību nosaka katras pašvaldības saistošie noteikumi. Šie noteikumi nosaka atšķirīgu ienākumu līmeni, kurš ļauj pretendēt uz iepriekš minēto personas statusu un attiecīgi arī uz dzīvokļa pabalstu. Rakstā nav iespējams analizēt 118 Latvijas pašvaldību saistošos noteikumus. Te ir pieminēti tikai daži. Tā, piemēram, Cēsu novada pašvaldības saistošajos noteikumos ir norādītas trīs personu grupas, kuras var iegūt maznodrošinātās personas statusu:

- 1) personas darbspējas vecumā, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 60% no minimālās algas;
- 2) ģimenes ar pensionāru vai invalīdu, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 85% no minimālās algas;
- 3) vientuļie pensionāri un invalīdi, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 100% no minimālās algas (Par ģimenes vai atsevišķi ..., 2010).

Salaspils novadā savukārt ir noteikts cits ienākumu līmenis, lai iegūtu maznodrošinātās personas statusu. To var iegūt personas, kuru ienākumi uz katru ģimenes locekli trīs mēnešu laikā nepārsniedz Ls 126. Izņēmumi ir vientuļais pensionārs vai invaliditātes pensijas saņēmējs. Šādos gadījumos ienākumi nedrīkst pārsniegt Ls 162 mēnesī (Pašvaldības sociālās palīdzības ..., 2008).

Salīdzinot ar citām pašvaldībām, Rīgas pašvaldība ir visai dāsna sociālās palīdzības sniedzēja. Tā ir ievērojami paplašinājusi to personu loku, kas var pretendēt uz dzīvokļa pabalstu. Vispārējā kārtībā dzīvokļa pabalstu var saņemt personas, kuras vidējie ienākumi nepārsniedz Ls 200 uz vienu ģimenes locekli mēnesī. Atsevišķi dzīvojošiem pensionāriem un invalīdiem šis sliekšnis ir augstāks, t. i., Ls 250 mēnesī (Noteikumi par Rīgas ..., 2007).

2010. gadā Rīgas pašvaldība dažādām sociālajām grupām piešķir astoņus atšķirīgus pabalstus – pabalstu GMI nodrošināšanai, pabalstu veselības aprūpei, pabalstu aprūpes (mājās) nodrošināšanai, pabalstu mācību līdzekļu iegādei, pabalstu sociālās rehabilitācijas mērķu sasniegšanai, vienreizējo pabalstu ārkārtas situācijā, apbedīšanas pabalstu un jau pieminēto dzīvokļa pabalstu (turpat). Tā arī ir piešķirusi salīdzinoši lielu piemaksu pie garantētā minimālā ienākumu līmeņa Ls 50 mēnesī bērnam vecumā no pusotra gada līdz sešu gadu vecumam tajās ģimenēs ar bērniem, kur visi apgādājamie ir nepilngadīgi (turpat). Šādas piemaksas nav daudzās citās Latvijas pašvaldībās.

Tāda apjoma palīdzība ir ievērojama, salīdzinot ar iespējamiem ienākumiem no nodarbinātības, it sevišķi tām personām, kurām ir zema kvalifikācija un izglītība. Piemēram, jauna rīdziniece, kurai nav darba stāža (nav veiktas valsts obligātās sociālās iemaksas) un kura viena pati audzina bērnu līdz sešu gadu vecumam, nestrādā, negūst ienākumus no citiem pabalstiem, var saņemt uz rokas līdz pat Ls 135 mēnesī. Viņai ir arī

tiesības pretendēt uz dzīvokļa pabalstu (kas ir atkarīgs no dzīvokļa lieluma). Ņemot vērā viņas statusu un ierobežojošos apstākļus, NVA un sociālais dienests šai sievietei nevar noteikt tādus līdzdarbības pienākumus (piemēram, darbu ESF projektā „Darba praktizēšanas pasākumu nodrošināšana pašvaldībās darba iemaņu iegūšanai un uzturēšanai” jeb t. s. simtlatnieku programmā), kas liedz viņai audzināt un aprūpēt bērnu. Sieviete faktiski nevar gūt ienākumus no citiem pabalstiem un stipendijām. Ja viņa pieņemtu darba piedāvājumu, piemēram, par minimālo algu, tad viņa varētu nopelnīt tikai Ls 170,25 (aprēķinots izmantoti nodokļu likmes, atvieglojumi un ģimenes valsts pabalsts, kas ir spēkā 2011. gadā). Viņa arī zaudētu iepriekš minētos GMI pabalstu un piemaksu. Ja ņemtu vērā visus tiešos un netiešos izdevumus, kas saistīti ar nodarbinātību (transporta izdevumi, bērnudārza pakalpojumi), šīs sievietes neto ienākumi būtu mazāki par Ls 135. To var uzskatīt par labklājības slazdu.

Iepriekš minētais piemērs ilustrē situāciju, kad pašvaldības saistošie noteikumi, kuri nosaka dažādu pabalstu lielumu un to saņemšanas kritērijus, var ievērojami veicināt labklājības slazda veidošanos. Autors uzskata: lai arī, salīdzinot ar citām ES dalībvalstīm, sociālie pabalsti Latvijas pašvaldībās ir mazi, tomēr tie ir nesamērīgi lieli attiecībā pret iespējamo atalgojumu, ko var saņemt dažu sociālo grupu pārstāvji (vienkāršo profesiju pārstāvji, personas ar zemu kvalifikāciju un izglītību). Ja ņem vērā papildus radušos izdevumus, kas saistīti ar nodarbinātību (nodokļi, transporta izdevumi u. tml.), iespējamie neto ienākumi no darba bieži vien ir zemāki par ienākumiem no dažādiem pabalstiem. Nenoliedzami labklājības slazda veidošanos arī ietekmē citi faktori – jau pieminētais augstais bezdarbs un nodokļu slogs, tomēr šajā rakstā to ietekme netiks analizēta.

Sociālās palīdzības saņēmēju vispārējs raksturojums

Visaptverošu un detalizētu informāciju par visiem sociālās palīdzības saņēmējiem Latvijā nav iespējams iegūt. Pašvaldības ir noteikušas dažādus pabalstus atšķirīgām sociālām grupām un vajadzībām. Šobrīd šādu informāciju neapkopo neviena no valsts vai pašvaldības institūcijām. Pietiekami detalizētu, tomēr ne pilnīgi precīzu informāciju var iegūt par t. s. ienākumu testētiem pašvaldības sociālās palīdzības pabalstiem (visbiežāk par pieminētajiem GMI un dzīvokļa pabalstiem). Labklājības ministrijas apkopotā informācija liecina, ka no šo pabalstu saņēmējiem 42% bija vīrieši un 30% nepilngadīgas personas (LR LM, 2011a). Detalizētāka informācija par ienākumu testēto pabalstu saņēmējiem iekļauta 3. tabulā. Diemžēl nebija iespējams apkopot šo informāciju statistisko reģionu griezumā, jo atsevišķu novadu pašvaldības nebija iesniegušas pilnīgu informāciju par pabalstu saņēmējiem.

Ievērojama daļa (aptuveni 45%) ienākumu testēto pabalstu saņēmēju ir pilngadīgas darbspējīgas personas, kuras nevar atrast darbu vai arī kuras pat strādājot nevar saņemt pietiekami lielu algu. No pilngadīgām darbspējīgām personām, kuras saņēma ienākumu testētos pabalstus, 28% bija nodarbinātas un 66% nestrādāja. Kopumā šiem pabalstiem 2010. gadā bija atvēlēti aptuveni 42 miljoni latu (LR LM, 2011a). Lai arī rīdzinieku īpatsvars starp šo pabalstu saņēmējiem ir salīdzinoši neliels (19,5%), tomēr viņi ir saņēmuši disproporcionāli lielāku daļu no kopumā piešķirtajiem līdzekļiem pabalstu izmaksai, t. i., 34,6% (autora aprēķini). Tas varētu liecināt par jau pieminēto Rīgas pašvaldības dāsnumu, salīdzinot ar citām pašvaldībām Latvijā.

3. tabula

**Ienākumu testēto pašvaldības sociālās palīdzības pabalstu saņēmēju skaits
2010. gadā lielākajās pilsētās un novados Latvijā**

Lielākās pilsētas un novadi	Personas, kuras saņem ienākumu testētos pašvaldības sociālās palīdzības pabalstus	Tajā skaitā pilngadīgas darbspējīgas personas	No pilngadīgām darbspējīgām personām		
			strādājošas personas	nestrādājošas personas	personas bērna kopšanas atvaļinājumā
Daugavpils	13 326	4 728	1 557	2 929	242
Jelgava	9 070	3 691	1 159	2 253	279
Jēkabpils	2 839	1 402	559	816	27
Jūrmala	4 387	2 296	649	1 488	159
Liepāja	14 710	5 738	2 263	3 099	376
Rēzekne	5 900	2 673	755	1 745	173
Rīga	58 783	23 346	7 265	14 170	1 911
Valmiera	3 924	1 442	564	747	131
Ventspils	9 080	2 123	765	1 216	142
Novadi	178 601	89 467	22 704	61 828	4 935
Valstī kopā	300 620	136 906	38 240	90 291	8 375

Avots: LR Labklājības ministrija

Intervētie sociālo dienestu darbinieki vispārēji raksturoja, kādi, viņu prāt, ir tipiskākie sociālo dienestu klienti. Lielākā daļa intervēto nevarēja precīzi ar skaitļiem raksturot klientu struktūru. Kā norādījis Rīgas sociālā dienesta darbinieks, datubāze SOPA (Sociālās palīdzības un pakalpojumu administrēšanas datubāze), ar ko strādā sociālie darbinieki Latvijā, nav piemērota statistisko apsekojumu sagatavošanai. Šādu apsekojumu sagatavošana ir darbietilpīgs un sarežģīts darbs. To sagatavošanā jāiesaista

arī datubāzes izstrādātāji. Ikdienas atskaišu sagatavošana faktiski nav iespējama.

Intervijās izkristalizējās vairākas atšķirīgas klientu grupas:

- 1) mātes pēc bērnu kopšanas atvaļinājuma;
- 2) jaunieši bez darba pieredzes un izglītības;
- 3) daudzbērnu ģimenes;
- 4) pirmspensijas vecuma cilvēki;
- 5) pensionāri.

Klientu demogrāfiskā struktūra dažādās pašvaldībās ir ievērojami atšķirīga, līdz ar to atšķiras arī katras pašvaldības sniegto sociālo pakalpojumu un pabalstu klāsts. Kā norādījis Salaspils sociālā dienesta pārstāvis, viņaprāt, aptuveni 50% pabalstu saņem ģimenes ar nepilngadīgiem bērniem un 50% – ģimenes ar pilngadīgām personām, lai arī viņš atzīst, ka detalizēta klientu struktūras analīze šajā pašvaldībā nav veikta. Savukārt Rīgas sociālā dienesta darbinieks uzskata, ka atšķirības pabalstu klāstā ir skaidrojamas ar atšķirīgu iedzīvotāju vecuma struktūru dažādās pašvaldībās. Mārupē ir daudz jaunu ģimeņu ar bērniem, tāpēc pašvaldībai jādomā par atbilstošas infrastruktūras izveidi un pabalstiem. Savukārt Latgalē pašvaldībām vairāk jāatbalsta vecāki cilvēki.

Mātes pēc bērnu kopšanas atvaļinājuma nav motivētas vai arī viņām nav iespēju atgriezties darba tirgū. Par to liecina gan sociālo dienestu darbinieku teiktais, gan arī autora analizētie 712 16–25 gadus vecu NVA reģistrēto bezdarbnieku ar zemu izglītību aptaujas dati (Niklass, 2010). 74% aptaujāto sieviešu bija bērni pirmsskolas vecumā, tikmēr starp vīriešiem tādu respondentu bija tikai 15% (turpat, 126). Tam varētu būt vairāki izskaidrojumi. Ievērojama daļa NVA reģistrēto bezdarbnieku māšu reģistrējas sociālajos dienestos, lai saņemtu sociālo palīdzību. Reģistrācija NVA bieži vien ir tikai viens no līdzdarbības pienākumiem, kuri jāpilda, kļūstot par sociālo dienestu klientu. Tāpat mātei dažkārt ir grūti atrast saprātīgu risinājumu, kur atstāt bērnu, ja arī viņa sāktu strādāt. Ja ģimenē nav vecvecāku vai citu radnieku, kas varētu aprūpēt bērnu, vecākiem jāalgo auklīte vai jānodrošina vieta bērnudārzā. Šie pakalpojumi ir dārgi, turklāt dažās pašvaldībās Latvijā ir ievērojamas rindas, lai iegūtu vietu bērnudārzā. Autors veiktās intervijas ar Tukuma novada pašvaldības un uzņēmumu pārstāvjiem atklāj, ka Tukumā trūkst vietu bērnudārzos, tādēļ daudzām mātēm jāalgo auklītes vai rodas citas grūtības, piemēram, saskaņot darbu ar bērnu aprūpi (turpat, 120). Rīgas sociālā dienesta darbinieks uzskata, ka algots darbs sievietei ar nepilngadīgu bērnu faktiski neko nedod, it sevišķi tad, ja, piemēram, tas ir pārdevējas darbs. Tas var radīt tikai zaudējumus (turpat).

Jaunieši ar zemu izglītību un bez darba pieredzes ir tipiska sociālo dienestu klientu grupa. Vairāku sociālo dienestu pārstāvji teica, ka šie jaunieši nav ieguvuši sociālās prasmes, viņiem nav pienākumu un atbildības

sajūtas. Bieži vien viņi ir no t. s. sociāli nelabvēlīgām ģimenēm. Autora veiktās intervijas ar jauniešiem, kam ir zema izglītība, atklāj, ka daudzi no viņiem ir auguši nepilnās ģimenēs. Dažiem ir bijuši konflikti ar pieaugušajiem gan skolā, gan ģimenē, tāpēc nācies pamest skolu un meklēt darbu, lai varētu uzsākt patstāvīgu dzīvi (turpat, 131). Galu galā savas zemās izglītības un darba pieredzes trūkuma dēļ viņi vai nu nevar atrast darbu vispār, vai var atrast tikai mazkvalificētu un maz atalgotu darbu. Lai iegūtu kaut kādus iztikas līdzekļus, šie jaunieši reģistrējas NVA un sociālajos dienestos. Iepriekš minētās aptaujas rezultāti liecina, ka bezdarbnieku pabalstu saņem aptuveni 50%, savukārt sociālo palīdzību – 18% šādu jauniešu (turpat, 182).

Latvijā precīzu daudz bērnu ģimeņu skaitu, kas saņem pašvaldības sociālo palīdzību, šobrīd nav iespējams aplēst, jo neviena institūcija šādu informāciju neapkopo. Par šīs grupas problēmām var tikai pastarpināti spriest no sociālo dienestu pārstāvju teiktā, kuriem ikdienā nākas saskarties ar šīm ģimenēm. Daudz bērnu ģimenes Latvijā, salīdzinot ar citām iedzīvotāju grupām, ir ļoti trūcīgas. Sociālo dienestu darbinieki to skaidro ar lielām izmaksām bērnu aprūpei. Lielāki izdevumi rodas, kad bērnu jāpalaiž skolā, kas nozīmē papildu izdevumus apģērba un inventāra iegādei. Šajās ģimenēs dažkārt ir arī citas problēmas – vardarbība, alkoholisms, kas šo ģimeņu materiālo situāciju vēl tikai pasliktina. Kā norāda Cēsu novada sociālā dienesta darbinieks, dažas daudz bērnu ģimenes ir samierinājušās ar pašreizējo situāciju, vairs aktīvi nemeklē darbu un risinājumus savām problēmām. Līdz ar GMI pabalstu izmaksu ierobežojumu atcelšanu, kas notika 2009. gadā, dažas ģimenes mēnesī var saņemt pat Ls 250 (sk. Diena, 22.09.2009.). Tā ir ievērojama naudas summa, ko lauku apvidos ar darbu ir ļoti grūti nopelnīt. Tādā situācijā sociālām dienestam ir diezgan sarežģīti motivēt šo ģimeni meklēt darbu un citus ienākumu avotus.

Pirmspensijas vecuma cilvēkiem ir grūtības atrast darbu un tādējādi nodrošināt ienākumus vairāku gan subjektīvu, gan arī objektīvu iemeslu dēļ. Daudziem vecāka gadagājuma cilvēkiem ir veselības problēmas, kuru dēļ viņi nevar veikt fizisku darbu. Tāpat, kā norāda Priekuļu novada sociālā dienesta darbinieks, šiem cilvēkiem nav darba devēju pieprasītās izglītības un kvalifikācijas. Viņi var veikt tikai vienkāršu darbu. Ekonomiskajā krīzē daudzi vienkāršo profesiju pārstāvji zaudēja darbu. To arī apstiprina NVA dati par 15 profesijām, kurās bija vislielākais reģistrētais bezdarbnieku skaits. Piemēram, 2010. gada decembrī vislielākais bezdarbnieku skaits bija palīgstrādnieka, pārdevēja, apkopēja, šofera un sētnieka profesijā (NVA, 2011a). Kā norāda sociālais darbinieks, viņi šajā krīzē arī zaudēja tik nepieciešamo pārliecību par saviem spēkiem. Daudziem pirmspensijas vecuma cilvēkiem trūkst pašiniciatīvas, viņiem ir grūti mainīties. Šie cilvēki vēlas, lai kāds viņiem iedod un ierāda darbu.

Kā liecina LM apkopotie dati, 19% no tiem, kas saņēma ienākumu testētos pašvaldības sociālos pabalstus, bija pensionāri (LR LM, 2011). Precīzu informāciju par šo cilvēku ienākumu līmeni, nodarbinātību un dzīves apstākļiem nav iespējams iegūt. Aizkraukles sociālā dienesta darbinieks norādīja, ka pārsvarā tie ir pensionāri, kuri pensionējušies pēdējos 2–3 gados. Šie cilvēki saņem salīdzinoši mazas pensijas. Tie, kuri pensionējās pirms 10 gadiem vai kuriem t. s. treknajos gados bija lielas algas, saņem ievērojami lielākas pensijas. Daudziem pensionāriem visdrīzāk vēl tuvāko gadu laikā nāksies doties uz sociālo dienestu lūgt palīdzību. Šāda prognozi var pamatot ar lielo prognozēto deficītu sociālajā budžetā (Diena, 15.04.2011.).

Sociālie darbinieki arī norādīja, ka ir dažas riska grupas, kuras nav lielas, bet veido pastāvīgu sociālo dienestu klientu loku. Tie ir invalīdi un cilvēki ar dažādām atkarībām (alkoholisms un narkotiku lietošana). Invalīdi, salīdzinot ar citām sociālām grupām, saņem ievērojamu materiālu atbalstu no valsts un pašvaldības. Viņiem ir objektīvi vairāk nepieciešami dažādi resursi pamatvajadzību nodrošināšanai (speciālas ierīces, ratiņkrēsli, uzbrauktuves, rehabilitācijas pakalpojumi). Savukārt cilvēkiem ar dažādām atkarībām ir grūtības integrēties sabiedrībā un darba tirgū. Sociāliem darbiniekiem nākas veltīt lielu uzmanību, risinot šo cilvēku problēmas (mājas vizītes, pastāvīgu kontaktu veidošana, kontrole). Tomēr tās nav sociālās grupas, kam pašvaldības tērē visvairāk naudas pabalstu izmaksai.

Līdzdarbības pienākumu izpilde

Lai saņemtu sociālo palīdzību, klientam ir jāgriežas pašvaldības sociālajā dienestā. Sociālo dienestu klientam ir ne tikai tiesības saņemt palīdzību, bet arī pienākumi, kas noteikti normatīvos aktos. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums noteic, ka sociālais dienests un klients slēdz individuālu vienošanos par līdzdarbības pienākumu pildīšanu. Katra pašvaldība var noteikt atšķirīgus līdzdarbības pienākumus, bet parasti tie ietver prasību reģistrēties NVA, sniegt precīzu un patiesu informāciju par savu nodarbinātības statusu, ienākumiem un uzkrājumiem, pēc pieprasījuma ierasties noteiktā laikā sociālajā dienestā, kā arī atsevišķos gadījumos veikt konkrētu darbu (piedalīties uzkopšanas darbos pašvaldības teritorijā).

Vairums intervēto sociālo dienestu darbinieku secina, ka daudzi viņu klienti uzskata – viņiem sociālā palīdzība pienākas. Aizkraukles novada sociālā dienesta darbinieks atklāja, ka tieši pēdējos ekonomiskās krīzes gados klienti ir kļuvuši gudrāki, zina savas tiesības, prot formulēt savas prasības. Cēsu novada sociālā dienesta darbinieks arī norāda uz klientu attieksmes maiņu pret sociālo palīdzību. Kādreiz klients vispirms

prasija, vai pašvaldība nevar nodrošināt darbu, bet tagad vispirms prasa, kas viņam pienākas. Šos klientus ir ļoti grūti motivēt kaut ko darīt.

Daudzi klienti izvairās no tādu konkrētu pienākumu izpildes, kas no viņiem prasītu reālu piepūli un darbu. Kā norāda Aizkraukles novada sociālā dienesta darbinieks, ja klientam jāizvēlas strādāt piecas dienas mēnesī uzkopšanas darbos pašvaldībā, lai saņemtu GMI pabalstu, vai strādāt NVA organizētajā t. s. simtlatnieku programmā, daudzi izvēlas strādāt mazāku dienu skaitu, t. i., piecas dienas uzkopšanas darbos. LM pārstāvis kritiski vērtē daudzu sociālo dienestu klientu darbu simtlatnieku programmā. Daudzus klientus nākas atskaitīt no šīs programmas kavējumu un disciplīnas pārkāpumu dēļ (visbiežāk alkohola dēļ). Tāpat viņš negatīvi vērtē šo klientu darba ražīgumu un kvalitāti.

Divi intervētie sociālo dienestu klienti ir piedalījušies simtlatnieku programmā. Viņi to vērtē kā labu iespēju nopelnīt kaut kādus iztikas līdzekļus situācijā, kad nav citu alternatīvu (darba un naudas). Madonā dzīvojošais 34 gadu vecais vīrietis (precējies, pamatizglītība, divu pirmskolas vecuma bērnu tēvs) ir piedalījies teritorijas uzkopšanā. Savukārt Kolkas novadā dzīvojošā 54 gadu vecā trīs bērnu māte (precējusies, pamatizglītība) ir strādājusi pašvaldības bērnu dārzā par pavāra palīdzi. Līvānos dzīvojošā 43 gadu vecā trīs bērnu māte (precējusies, vidējā profesionālā izglītība, nav darba pieredzes) atzīst, ka viņai ir piedāvāta iespēja strādāt simtlatnieku programmā, bet veselības problēmu dēļ viņa nevarēja pieņemt šo piedāvājumu. Turpretī 57 gadu vecā ogrēniete (nav precējusies, vidējā profesionālā izglītība, pilngadīgs bērns) uzskata, ka darbs programmā viņai nav nepieciešams, jo viņa var sagādāt iztiku citā ceļā. Visi intervētie kopumā pozitīvi vērtē šo programmu. Tā ir vajadzīga, īpaši cilvēkiem, kuriem nav citu alternatīvu ienākumu gūšanai.

Kā atzīst abi intervētie NVO pārstāvji, simtlatnieku programma ir krīzes risinājums. Tā deva iespēju dažiem klientiem iegūt iztikas līdzekļus. Tomēr, kā norāda kāds NVO pārstāvis, negatīvi jāvērtē tas fakts, ka iesaistītie cilvēki nesaņēma sociālās garantijas. Arī viens no Rīgas sociālā dienesta darbiniekiem šo situāciju vērtē kritiski. Nav pieļaujama situācija, ka darbs programmā nav sociāli apdrošināts (nav maksāti darba devēja un ņēmēja nodokļi).

Intervijas ar sociālo dienestu klientiem arī atklāja visai pretrunīgi vērtējamu parādību, kas raksturo dažu sociālo dienestu darbinieku darbu. Intervētie sociālo dienestu darbinieki apgalvoja, ka viņi regulāri apmeklē klientus viņu dzīvesvietā, kontrolē, kā tiek pildīti līdzdarbības pienākumi, novērtē dzīves apstākļus un to, vai kādā konkrētā dzīvesvietā dzīvojošajiem ir kopīga vai šķirta māsaimniecība. Tas ir īpaši svarīgi, nosakot, vai persona var pretendēt uz trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusu, t. i., kādu palīdzību un pabalstus persona ir tiesīga saņemt.

Pieci no sešiem intervētajiem sociālo dienestu klientiem apgalvoja, ka vismaz pēdējā gada laikā sociālais darbinieks nav apmeklējis viņus dzīvesvietās. Tikai viens intervētais atzina, ka šāda vizīte ir bijusi pagājušajā rudenī. Divas intervētās sievietes atzina, ka viņām ir neregistrēta kopdzīve ar partneri, kurš faktiski ir uzskatāms par mājsaimniecības locekli un kurš dažādi palīdz sagādāt iztikas līdzekļus vai aprūpē bērnu. Vienā gadījumā autoram radās pārlicība, ka intervētā sieviete apzinās to faktu, ka viņa visdrīzāk nevarētu saņemt sociālo palīdzību, ja partnera ienākumi tiktu ņemti vērā, izvērtējot klienta atbilstību pašvaldības noteiktajiem trūcīgas vai maznodrošinātas personas kritērijiem.

Citas intervēto klientu atbildes liecina, ka saskarsme ar sociālo dienestu darbiniekiem, kā arī NVA darbiniekiem dažkārt ir visai epizodiska un pavirša. Madonas sociālā dienesta klients kopumā sociālo darbinieku darbu vērtē pozitīvi, taču atzina, ka nav jutis ieinteresētību un kaut kādu kontroli, ko veic sociālais dienests. Daži sociālo dienestu klienti došanos uz sociālo dienestu raksturo kā atzīmēšanos. Kāds klients Rīgā norāda, ka sociālais darbinieks nav iedziļinājies viņa lietā. Darbinieks ir noraidījis lūgumu pēc palīdzības formālu iemeslu dēļ. Nejaušu sakritību rezultātā klienta lieta nonāca cita darbinieka rokās, kurš tomēr labojis kolēģa kļūdu un nodrošinājis sociālās palīdzības saņemšanu. Citi gadījumi liecina, ka daži sociālie darbinieki vai nu nav bijuši pietiekami kompetenti, vai arī nav bijuši motivēti palīdzēt.

Šo vērtējumu var skaidrot ar vairākiem objektīviem faktoriem. Kā atzina vairāku sociālo dienestu darbinieki, viņiem ir ļoti liela administratīvā darba slodze. Lūdzot novērtēt, cik liela daļa darba dienas tiek atvēlēta dažādu „papīru lietu” kārtīšanai, viņi norādīja, ka tas prasa aptuveni no 30–50% darba laika. Daudz darba jāvelta dažādu iesniegumu izskatīšanai un atteikumu sagatavošanai. Daži darbinieki nevarēja pamatot, kāpēc viņiem ir jāreģistrē vieni un tie paši dati dažādos žurnālos un jau pieminētajā datubāzē SOPA. Aizkraukles sociālā dienesta darbinieks atzina, ka daži kolēģi strādā uz izdeģšanas robežas. Šādos apstākļos strādājot, maz laika atliek sociālam darbam ar klientu, kā arī pietrūkst uzmanības un motivācijas izskatīt katra atsevišķa klienta gadījumu.

Rīgas sociālā dienesta darbinieks atzīst, ka izkontrolēt, kā klienti pilda līdzdarbības pienākumus, un pārbaudīt, vai viņu sniegtās ziņas ir patiesas, lielās pilsētās, it sevišķi Rīgā, ir ļoti grūti. To arī apstiprina autora veiktās intervijas ar sociālo dienestu darbiniekiem dažādās Latvijas pašvaldībās. Mazākās pašvaldībās var diezgan viegli konstatēt, kāds ir klientu materiālais stāvoklis un dzīves apstākļi (cits citu pazīst jau ilgāku laiku). Rīgā faktiski nav iespējams pārlicināties, kāds ir klientu materiālais stāvoklis un nodarbinātības statuss.

Sociālo dienestu darbinieki pārbauda, vai klientu sniegtās ziņas par viņu ienākumiem, uzkrājumiem, īpašumiem un nodarbinātības statusu

atbilst patiesībai. Diemžēl viņiem jāpaļaujas vai nu uz klientu godaprātu, vai arī valsts institūciju rīcībā esošo informāciju (VID, VSAA, Valsts vienotās datorizētās zemesgrāmatas un CSDD datiem), kura ne vienmēr atspoguļo klientu faktisko materiālo stāvokli. Sociālo dienestu darbinieki atzīst, ka viņiem nav iespējams pārliecināties par naudas uzkrājumiem bankās vai īpašumā esošajiem vērtspapīriem, kā arī dažos gadījumos par īpašumtiesībām uz nekustamo īpašumu citās pašvaldībās.

Pieci intervētie sociālo dienestu klienti atzīst, ka viņi gūst ienākumus no neregistrētas nodarbinātības (gadījuma darbiem, haltūrām). Kāda sieviete strādāja par pārdevēju tirgū, kāda cita lasīja ogas un iepirka tās no citiem tālākai tirdzniecībai. Kāds klients pamanījās aizbraukt uz Lielbritāniju novākt dārzeņus. Vēl kāds strādāja radnieka lauku saimniecībā. Divi sociālo dienestu klienti strādāja oficiālu darbu nepilnu darba laiku. Intervijās nebija iespējams noskaidrot, cik lielu naudu klientiem izdodas nopelnīt. Dažas intervēto klientu atbildes tomēr liecina, ka šie ienākumi ir lielāki par pašvaldības sociālo palīdzību.

Vairāku sociālo dienestu darbinieki, kā arī LM pārstāvis atzīst, ka daudzi sociālo dienestu klienti faktiski strādā un gūst ienākumus no neregistrētas nodarbinātības, taču tajā pašā laikā norāda, ka viņiem nav VID vai citu tiesībsargājošo institūciju pilnvaru sodīt šos klientus vai atteikt palīdzību. Kā stāsta Aizkraukles novada sociālā dienesta darbinieks, ir klienti, kuri norādījuši, ka viņiem nav bijuši nekādi ienākumi, taču tajā pašā laikā viņiem nav nekādu parādu par komunālajiem pakalpojumiem. Lai arī darbinieks saprot, ka šāda situācija nav iespējama, tomēr viņam nav tiesiska pamata atteikt sociālo palīdzību.

Par tā saucamās pelēkās ekonomikas īpatsvaru un neregistrēto nodarbinātību precīzu datu nav, jo tā ir informācija, par kuru darba devēji un darba ņēmēji runā nelabprāt. Tomēr dažas pazīmes liecina, ka nodokļu nemaksāšana ir diezgan izplatīta parādība privātajā sektorā. CSP dati liecina, ka, piemēram, 2008. gada janvārī minimālo algu privātajā sektorā saņēma 24,1% strādājošo. Savukārt 2011. gada janvārī šādu strādājošo īpatsvars bija pieaudzis līdz 39,4% (LR CSP, 2011). To nevar izskaidrot vienīgi ar ekonomiskās krīzes ietekmi, jo citi ekonomiskās attīstības rādītāji pēdējā gada laikā ir stabilizējušies vai pat pieauguši (eksporta un ražošanas attīstība).

Autora analizētie NVA reģistrēto jauniešu ar zemu izglītību aptaujas dati liecina, ka 20,1% respondentu ir pakļauti ievērojamam riskam nokļūt labklājības slazdā. Viņi vienlaikus gūst ienākumus no bezdarbnieka pabalsta, sociālās palīdzības pabalstiem un gadījuma darbiem (Niklass, 2010, 183). Šajā pētījumā veiktās intervijas ar jauniešiem apstiprina tēzi, ka bezdarbnieka un sociālā statusa zaudēšana nozīmē arī ievērojamu ienākumu zaudēšanu, kurus var gūt no dažādiem pabalstiem (turpat). Šie un citi iepriekš norādītie fakti varētu izskaidrot, kāpēc daudzi sociālo

dienestu klienti sniedz nepatiesas ziņas par savu nodarbinātības statusu un ienākumiem, kā arī izvairās no līdzdarbības pienākumu pildīšanas.

Institūciju pārstāvju viedoklis par sociālo palīdzību

Ar institūciju pārstāvjiem šajā rakstā saprot sociālo dienestu, pašvaldību, NVO un Labklājības ministrijas pārstāvjus. Šīs institūcijas nosaka to, kam un cik lielā apjomā tiks piešķirta sociālā palīdzība. No šo institūciju lēmumiem ir arī atkarīgs, vai un cik lielā mērā sociālā palīdzība veicinās labklājības slazda veidošanos.

Pašvaldībām un LM ir atšķirīgas intereses un izpratne, kā būtu jāīsteno sociālā politika un kādus pabalstus un kādā apjomā vajadzētu piešķirt dažādām iedzīvotāju grupām. Daudzu pašvaldību pārstāvji uzskata, ka valdībai būtu jānodrošina lielāks līdzfinansējums GMI un dzīvokļa pabalstiem, kas šobrīd ir attiecīgi 50% un 20% (Delfi, 14.11.2010.). Saskaņā ar Sociālās drošības tīkla stratēģiju valdība pārtrauca šo līdzfinansējumu 2011. gada beigās. Tāpat labklājības eksministre Ilona Jurševska rosināja izmaiņas likumā, lai pašvaldībām ļautu izvērtēt katru situāciju individuāli un noteikt, „kāds palīdzības veids katram cilvēkam ir visvairāk vajadzīgs” (TVNET, 20.05.2011.). Viņa arī norādīja: ja kāda pašvaldība uzskatīs, ka ir vajadzīgs GMI pabalsts, tai jānodrošina 100% finansējums. Pret to iebilda vairāku pašvaldību vadītāji, īpaši kritiski to vērtēja Rīgas domes priekšsēdētājs Nils Ušakovs (turpat).

Šis un vēl citas pretrunas starp pašvaldībām un LM arī ir identificējamā autora veiktajās intervijās ar sociālo dienestu darbiniekiem un LM pārstāvjiem. LM pārstāvis uzskata, ka pašvaldībām vajadzētu piešķirt tikai tādus pabalstus, kas ir nepieciešami pamatvajadzību nodrošināšanai (dzīvoklis, ēšana, izglītība, siltums). Analizējot, kā tiek piešķirta sociālā palīdzība (pakalpojumi un pabalsti) dažās pašvaldībās, var konstatēt vairākus gadījumus, kad tiek piešķirti t. s. politiskie vai vēlēšanu pabalsti (vairākās intervijās nosaukti apzīmējumi). Tie ir dažādi vienreizēji pabalsti atsevišķām sociālām grupām (politiski represētiem, jaunpiedzimušā bērna vecākiem, pensionāriem). Dažos gadījumos pat netiek izvērtēti pabalstu saņēmēju ienākumi. Intervētais NVO pārstāvis norāda, ka tādā veidā pašvaldības deputāti (īpaši lielajās Latvijas pilsētās) nodrošina savu pārvēlēšanu.

LM pārstāvis arī uzskata, ka atsevišķu pašvaldību pabalsti ir nesamērīgi lieli un dublē VSAA piešķirtos pabalstus (piemēram, bērna piedzimšanas pabalstu). Ņemot vērā salīdzinoši lielākus pabalstus atsevišķās (parasti turīgākajās) pašvaldībās, daudzi Latvijas iedzīvotāji vēlas deklarēt savu dzīvesvietu tieši šajās pašvaldībās. Piemēram, Jelgavas Sociālo lietu pārvaldes vadītāja Rita Stūrāne laikrakstam „Zemgales Ziņas” stāsta, ka Jelgavā ir noteikti ierobežojumi sociālās palīdzības saņemšanai, t. i.,

personai jābūt gan deklarētai, gan jādzīvo šajā pilsētā vismaz pēdējos 12 mēnešus. Šāda prasība tika noteikta pašvaldības saistošajos noteikumos, jo, kā norāda vadītāja, „iepriekš ik uz soļa saskārāmies ar to, ka cilvēki, dzirdējuši, ka te ir laba sociālo pabalstu sistēma, ieradās Jelgavas pašvaldībā, šeit deklarējās un jau nākamajā dienā ieradās pēc sociālā pabalsta” (TVNET, 03.12.2009.). Līdzīgu viedokli arī pauda intervētais Rīgas sociālā dienesta darbinieks. Viņš uzskata, ka šie ierobežojumi ir nepieciešami, lai sociālā palīdzība nekļūtu par pirmo prioritāti, kāpēc cilvēks deklarē savu dzīvesvietu Rīgā. Citos pētījumā iekļautajos mazāk turīgu pašvaldību saistošajos noteikumos laika posms, kurā ir spēkā ierobežojumi saņemt pabalstu, ir isāks (3–6 mēneši).

Uz jautājumu, kāpēc dažādās pašvaldībās ir novērojamas tik nozīmīgas atšķirības (iepriekš minētie ierobežojumi, ienākumu līmenis maznodrošinātās personas statusa iegūšanai, pabalstu klāsts un lielums), autors ieguva visdažādākās atbildes. Gandrīz visi intervētie dažādu institūciju pārstāvji norādīja, ka pabalstu lielums un klāsts ir galvenokārt atkarīgs no pašvaldības budžeta lieluma. Daži intervētie pauda viedokli, ka tas ir saistīts arī ar tipiskāko apbūves veidu attiecīgajā pašvaldībā. Lauku novados dzīvokļa (mājokļa) pabalsti ir mazāki, jo tur ir privātmāju apbūve ar malkas apkuri. Pilsētās ar centralizēto apkures sistēmu iedzīvotājiem ir lielāki izdevumi par siltumu. Tur pašvaldībām ir jāatvēr lielāki budžeta līdzekļi dzīvokļa pabalsta izmaksām. Gan LM pārstāvis, gan arī Rīgas sociālā dienesta darbinieks arī uzsvēra, ka iedzīvotāju demogrāfiskā struktūra dažādās pašvaldībās var ievērojami atšķirties. Pierīgas novados ir vairāk ģimeņu ar bērniem, savukārt Latgales novados ir lielāks vecāku cilvēku īpatsvars. Tas var būtiski ietekmēt to, kādām vajadzībām un kādā apmērā pašvaldībai jāatvēr budžeta līdzekļi.

LM un sociālo dienestu pārstāvji nevarēja nosaukt, kādi kritēriji, aprēķini vai mērījumi tiek ņemti vērā, nosakot dažādu pabalsta lielumu un ienākumu līmeni maznodrošinātās personas statusa iegūšanai. Tāpat intervētie pārstāvji atzina, ka netiek mērīta sociālās palīdzības ietekme uz bezdarba un nodarbinātības rādītājiem attiecīgajā pašvaldībā. Uz autora repliku, ka sociālie pabalsti varētu rosināt daudzus klientus izvairīties no darba meklēšanas, tika iegūtas atšķirīgas atbildes. Daži sociālie darbinieki uzskata, ka tā varētu būt. LM pārstāvis norādīja, ka ne jau pašvaldības sociālie pabalsti ir lieli, bet drīzāk iespējamais atalgojums ir mazs. Neviens intervētais institūciju pārstāvis neminēja kādus jēdzienus vai indikatorus, kas varētu raksturot labklājības slazda situāciju (piemēram, zemas darba samaksas slazds, bezdarba slazds, ko aprēķina *Eurostat*).

Iepriekš minētie dažādu institūciju pārstāvju atšķirīgie un pretrunīgie viedokļi vedina domāt, ka Latvijā nav skaidras ekonomiski un sociāli pamatotas stratēģijas, kā būtu jānodrošina sociālā palīdzība (kādi būtu efektīvākie paņēmieni, palīdzības veidi). Intervētie pārstāvji atzīst, ka

daudzi sociālo dienestu klienti ir kļuvuši atkarīgi no pašvaldības sniegtās sociālās palīdzības, tomēr netika iegūtas skaidras atbildes, kā šo atkarību (labklājības slazdu) novērst.

Nobeigums

Šajā rakstā autors analizē, vai dažādās Latvijas pašvaldībās piešķirtā sociālā palīdzība stimulē labklājības slazda veidošanos un kā tas notiek. Labklājības slazds ir situācija, kad indivīdam ir izdevīgāk turpināt saņemt sociālo palīdzību nekā meklēt darbu un citus ienākumu avotus. Labklājības slazda identificēšanai var izmantot divus statistiskos indikatorus – bezdarba slazda un zemas darba samaksas slazda indikatorus. Šie indikatori parāda, kādu daļu ienākumu (pabalstus, atvieglojumus) indivīdi zaudē, uzsākot darba attiecības. Autors konstatē, ka Latvijā, salīdzinot ar vidējiem ES rādītājiem, ir liels risks nokļūt labklājības slazdā, jo nodokļu slogs cilvēkiem ar zemiem ienākumiem ir nesamērīgi liels, kā arī, uzsākot darba attiecības, viņi zaudē ievērojamu daļu savu ienākumu, ko gūst no dažādiem pabalstiem.

Lai identificētu labklājības slazdu un reģionālās atšķirības, autors analizē empīriskos datus, kas ir iegūti no vairākām intervijām ar dažādu Latvijas pašvaldību sociālo dienestu klientiem, sociālo dienestu darbiniekiem, NVO un Labklājības ministrijas pārstāvjiem. Dažādas pazīmes liecina, ka labklājības slazds ir diezgan izplatīta parādība. Intervētie sociālo dienestu klienti gūst ienākumus gan no sociāliem pabalstiem, gan arī no neregistrētas nodarbinātības. Tāpat daži no viņiem sniedz nepatiesu informāciju par saviem ienākumiem un nodarbinātības statusu. Šāda rīcība liecina, ka viņi apzinās to, ka, legalizējot savus ienākumus un statusu, viņi varētu zaudēt tiesības iegūt sociālo palīdzību. Sociālo dienestu darbinieki arī apzinās, ka daļa klientu faktiski ir nodarbināti un nevar pretendēt uz sociālo palīdzību. Viņi stāsta par dažādiem gadījumiem, kad klients sagraza informāciju vai sniedz nepatiesas ziņas par būtiskiem apstākļiem, kas var ietekmēt viņa sociālā dienesta klienta statusu.

Analizētie empīriskie dati liecina, ka ievērojams risks nokļūt labklājības slazdā ir mātēm pēc bērnu kopšanas atvaļinājuma, jauniešiem ar zemu izglītību, daudz bērnu ģimenēm un pirmspensijas vecuma cilvēkiem. Daudziem no tiem nav darba devēju pieprasītās kvalifikācijas un izglītības. Viņi nevar pretendēt uz salīdzinoši augstu atalgojumu. Ja arī viņi atrod darbu, tad tas visbiežāk ir maz atalgots un mazkvalificēts darbs.

Nelielais skaits interviju tomēr neļauj skaidri noteikt reģionālās atšķirības. LM un NVO pārstāvju teiktais vedina domāt, ka lielākās atšķirības sociālās palīdzības jomā tomēr ir vērojamas starp turīgām un mazāk turīgām pašvaldībām. LM apkopotie dati, kā arī veiktās intervijas ar sociālo dienestu klientiem un darbiniekiem liecina, ka Rīgas pašvaldība

atvēr salīdzinoši vairāk budžeta līdzekļu sociālajai palīdzībai nekā citas pašvaldības. Tāpat šajā pašvaldībā ir noteikts augstāks ienākumu līmenis dzīvokļa pabalsta saņemšanai, un tas ļauj pretendēt uz šo pabalstu lielākam iedzīvotāju skaitam. Dažādas pazīmes (augsts ienākumu līmenis maznodrošinātā statusa iegūšanai, plašs pabalstu un pakalpojumu klāsts, vājāka kontrole, kā tiek pildīti līdzdarbības pienākumi) liecina, ka Rīgā ir liels risks veidoties labklājības slazdam.

Autors arī konstatē, ka ne LM, ne arī pašvaldības neizmanto kādus mērījumus vai aprēķinus, lai noteiktu ekonomiski un sociāli pamatotu pabalstu lielumu un ienākumu līmeni maznodrošinātās personas statusa iegūšanai. Tāpat Latvijā netiek veikti mērījumi (pētījumi, aprēķini), kādu ietekmi sociālā palīdzība atstāj uz nodarbinātības un bezdarba līmeni attiecīgajā pašvaldībā. Šādu situāciju kopumā jāvērtē kritiski, jo bez skaidriem kritērijiem un mērījumiem nav iespējams īstenot tādu sociālo politiku, kas veicinātu nodarbinātību un ekonomisko attīstību.

Literatūra

- Chaykowski, R. P. E., & Powell, L. M. E. (1999). *Women and work*. Kingston: John Deutsch Institute for the Study of Economic Policy, Queen's University.
- Delfi. (14.11.2010.). *LPS prasa vairāk valsts naudas GMI un dzīvokļu pabalstiem*. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/lps-prasa-vairak-valsts-naudas-gmi-un-dzivoklu-pabalstiem.d?id=35165621> (sk. 12.06.2011.)
- Diena. (22.09.2009.). *No oktobra paaugstinās garantēto minimālo ienākumu līmeni*. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/no-oktobra-paaugstinas-garanteto-minimalo-ienakumu-limeni-689763> (sk. 11.06.2011.)
- Diena. (01.03.2011.). *Tikai 47% bezdarbnieku pērn varēja pretendēt uz pabalstu*. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/latvija-registreti-123-000-cilveku-bez-darba-un-iztikas-lidzekliem-775927> (sk. 11.06.2011.)
- Diena. (15.04.2011.). *Jurševska: neredzam iespēju atcelt pabalstu ierobežojumus*. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/jursevska-neredzam-iespeju-atcelt-pabalstu-ierobezojumus-775973> (sk. 12.06.2011.)
- EUROSTAT. (2011). *Tax rate on low wage earners – Low wage trap*. Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (sk. 11.06.2011.)
- EUROSTAT. (2011). *Tax rate on low wage earners – Unemployment trap*. Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (sk. 11.06.2011.)
- Kārtība, kādā aprēķināms, piešķirams, izmaksājams pabalsts garantētā minimālā ienākumu līmeņa nodrošināšanai un slēdzama vienošanās par līdzdarbību. MK noteikumi Nr. 550 (17.06.2009.). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97 (4083) (26.06.2009.). Pieejams: <http://www.likumi.lv> (sk. 12.06.2011.)
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010). *Bezdarba slazds. Zemas darba samaksas slazds* (nepublicēts materiāls).
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2011). *Darba ņēmēju skaita sadalījums pēc darba ienākumiem pa sektoriem. Datubāze*. Pieejams: <http://www.csb.lv> (sk. 12.06.2011.)
- LR Labklājības ministrija. (2011a). *Ienākumu testēto pašvaldības sociālās palīdzības pabalstu saņēmēju skaits 2010. gadā lielākajās pilsētās un novados Latvijā* (nepublicēts materiāls).

- LR Labklājības ministrija. (2011b). *Informatīvais ziņojums. Par Sociālās drošības tīkla stratēģijas ieviešanas gaitu*. Pieejams: <http://lm.gov.lv/text/1843> (sk. 11.06.2011.)
- Niklass, M. (2010). *Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā. Promocijas darbs socioloģijas nozarē*. Rīga: Latvijas Universitāte, 248 lpp.
- Noteikumi par garantēto minimālo ienākumu līmeni. MK noteikumi Nr. 1489 (15.12.2009.). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 201 (4187) (22.12.2009.). Pieejams: <http://www.likumi.lv> (sk. 11.06.2011.)
- Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu. MK noteikumi Nr. 299 (30.03.2010.). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 51/52 (4243/4244) (31.03.2010.). Pieejams: <http://www.likumi.lv> (sk. 12.06.2011.)
- Noteikumi par Rīgas pilsētas pašvaldības sociālajiem pabalstiem. Rīgas domes saistošie noteikumi Nr. 84 (03.07.2007.). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 127 (3703) (08.08.2007.). Pieejams: <http://www.likumi.lv> (sk. 11.06.2011.)
- NVA. (2011a). *15 profesijas, kurās 2010. gada 31. decembrī bija lielākais reģistrēto bezdarbnieku skaits. Statistika*. Pieejams: <http://www.nva.lv> (sk. 12.06.2011.)
- NVA. (2011b). *Bezdarbnieku sastāvs pēc dzimuma, bezdarba ilguma, vecuma, izglītības līmeņa, mērķa grupas un profesijas. Statistika*. Pieejams: <http://www.nva.lv> (sk. 11.06.2011.)
- NVA. (2011c). *Reģistrētais bezdarba līmenis valstī. Statistika*. Pieejams: <http://www.nva.lv> (sk. 11.06.2011.)
- Par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu vai maznodrošinātu un sociālās palīdzības pabalstiem Cēsu novadā. *Cēsu novada pašvaldības saistošie noteikumi Nr. 25* (22.06.2010.). Pieejams: <http://www.cesis.lv> (sk. 12.06.2011.)
- Pašvaldības sociālās palīdzības pabalsti Salaspils novada iedzīvotājiem. *Salaspils novada domes noteikumi Nr. 16/2008* (23.04.2008.). Pieejams: <http://www.salaspils.lv> (sk. 12.06.2011.)
- Rīgas domes Labklājības departaments. (08.06.2011.). *Rīgā arvien vairāk cilvēku pieprasa sociālo pabalstu*. Pieejams: <http://www.ld.riga.lv/relize/items/riga-arvien-vairak-cilveku-pieprasa-socialo-pabalstu.html> (sk. 11.06.2011.)
- Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. LR likums. (31.10.2002.). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743) (19.11.2002.). Pieejams: <http://www.likumi.lv> (sk. 11.06.2011.)
- Tattie, D. & Ford, R. (2003). Evaluation using random assignment experiments: demonstrating the effectiveness of earnings supplement. *National Institute Economic Review*, No. 186. Pieejams: <http://www.niesr.ac.uk/pdf/186.PDF> (sk. 11.06.2011.)
- Turton, N. (2001). Welfare benefits and work disincentives. *Journal of Mental Health*, vol. 10 (3), p. 285-300.
- TVNET. (20.05.2011.). *GMI pabalstiem Rīgai būtu nepieciešami papildus 5 miljoni*. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/378227-gmi_pabalstiem_rigai_butu_nepieciejami_papildus_5_miljoni (sk. 12.06.2011.)
- TVNET. (3.12.2009.). *Kā „izdeklarēt” pieaugušus bērnus?* Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/regionos/280676-ka_izdeklaret_pieaugusus_bernus (sk. 12.06.2011.)

Viola Korpa

ĢIMEŅU DZĪVESSTILS: STARP DZĪVES UN DARBA VIETU

Ģimene ir nozīmīgs sociālais institūts, kas nodrošina nācijas kontinuitāti. Ģimeņu dzīvesstils ir viena no nāciju raksturojošām iezīmēm, savukārt no ģimeņu rīcības spējas ir būtiski atkarīga nācijas ilgtspēja. Rakstā analizēts, kādi mūsdienu ģimeņu modeļi un dzīvesstili veidojas un kādi faktori ietekmē ģimeņu rīcības spēju un noteikta dzīvesstila izvēli. Galvenā uzmanība koncentrēta uz darba un ģimenes saskaņošanas aspektu analīzi. Rakstā aplūkotas teorētiskās nostādnes attiecībā uz indivīdu un ģimeņu rīcības spēju un dzīvesstilu ietekmējošiem faktoriem noteiktā telpā un laikā. Izklāsts strukturēts šādi: vispirms analizēts dzīvesstila jēdziens un raksturota rīcības spējas pieejas būtība un galvenie jēdzieni; pēc tam sniegts teorētisks ieskats mūsdienu ģimeņu formu daudzveidībā un parādīts, kāpēc un kādā veidā darba un ģimenes saskaņošanas iespējas ir ģimeņu rīcības spēju ietekmējošs faktors un nācijas ilgtspējas nosacījums; raksta noslēgumā aplūkoti ģimeņu rīcības spējas sekmēšanas atbalsta instrumenti un to nepieciešamība.

Atslēgvārdi: dzīvesstils, ģimene, rīcības spēja, darba un ģimenes saskaņošana.

Ievads

Priekšstatus par nācijas atributīvām iezīmēm un nācijas ilgtspēju var gūt arī, analizējot sabiedrībā dominējošos dzīvesstilus un rīcības spēju. Indivīdu un ģimeņu dzīvesstils ļauj identificēt noteiktā sabiedrībā un kopienā raksturīgās vērtības, attieksmes un rīcības modeļus, vienlaikus atsedzot sabiedrības ilgtspējīgas attīstības kontekstā būtiskus aspektus. Ģimeņu dzīvesstils un rīcības spēja ir sevišķi nozīmīgi, jo ģimenes institūts nodrošina sabiedrības pastāvēšanu un kontinuitāti. Darba un ģimenes dzīves saskaņošanas iespējas ir viens no būtiskākajiem faktoriem, kas ietekmē ģimeņu rīcības spēju mūsdienu sabiedrībā un ir noteikta dzīvesstila izvēles pamatā. Darba un ģimenes saskaņošana noris noteiktās laika un telpas attiecībās. Nepieciešamība saskaņot profesionālās karjeras veidošanu un ģimenes dzīves veidošanu kļūst nozīmīgs izaicinājums lielākajai daļai sabiedrības. Izvēles, ko izdara vīrieši un sievietes, lai apvienotu profesionālo, privāto un ģimenes aspektu savā dzīvē, lielākoties ir personiskas. Tomēr tas, kā indivīdi samēro pretrunīgās vajadzības, ietekmē sabiedrisko kārtību, iespaidojot, piemēram, dalību darba tirgū un dzimstību. Vienlaikus indivīdu izvēli ietekmē arī sabiedriskā kārtība, piemēram, likumā noteiktās tiesības uz atvaļinājumu, kas saistīts ar ģimeni, un publiskā sektora nodrošināta bērnu un citu apgādājamo personu aprūpe vai tādi faktori kā

veikalu darba laiks un mācību dienas ilgums skolā. Stratēģijas, kas palīdzētu izdarīt saskanīgas iepriekš minētās izvēles, pamatojas uz vairākiem komponentiem, un vairākiem dalībniekiem jāiesaistās to īstenošanā. Bērnu aprūpes pakalpojumi, tiesības uz atvaļinājumu un elastīgi darba laika noteikumi ir galvenie komponenti dažādās politikas jomās, savukārt pilnvaras ir sadalītas starp Eiropas, valsts un vietējo līmeni un Eiropas, valsts un nozaru sociālajiem partneriem (Communication from ..., 2008). Ir pamats pieņemt, ka tieši ģimeņu rīcībspējas sekmēšana var būt nācīgas ilgtspējīgas attīstības pamatā.

Dzīvesstila un rīcībspējas savstarpējība

Socioloģijā dzīvesstila jēdziens tiek lietots jau pasen. Pieņemts, ka viens no pirmajiem to sāka izmantot interpretācijās vācu sociologs Makss Vēbers (*Max Weber*), ierosinot, ka dzīvesstils ietver divus pamatkomponentus: 1) dzīves izvēles (*life choices*), ko saista ar cilvēku pašu brīvību izvēlēties, un 2) dzīves izdevības (*life chances*), kurām raksturīga strukturāla iespējamība. Dzīves izvēles komponenti mēdz raksturot ar dzīves vadīšanas jeb dzīves veduma jēdzienu, uzsverot vairāk vai mazāk, bet apzinātu dzīves organizēšanu un virzišanu, balstoties uz socializācijas gaitā iegūtiem vai pārņemtiem principiem. Savukārt dzīves izdevības jēdziens uzsver dzīves apstākļu iepriekš noteiktu iespēju īstenot šo izvēli. Attiecībā uz jautājumu, kas tad nosaka indivīda dzīvesstilu, – sociālais konteksts vai autonoma izvēle, M. Vēbers norāda, ka ir jāņem vērā gan indivīdu spēja pašiem izvēlēties, kā dzīvot, gan arī viņu dzīves apstākļi, kuri nosaka to, cik lielas ir iespējas šo izvēli īstenot praksē. Noteicošie ir tādi ekonomiskie apstākļi kā ienākumi, īpašums un iespēja nopelnīt, taču būtiskas ir arī tiesības, normas un sociālās attiecības. Cilvēkiem, kuriem ir pieejami lielāki resursi, ir lielāka varbūtība īstenot izvēlēto dzīvesstilu, līdz ar to viņi ir neatkarīgāki no ārējiem apstākļiem, savukārt tie, kam nav šo resursu, ir vairāk atkarīgi no ārējiem apstākļiem (Sīlis, 2011). Cilvēku brīvība izvēlēties ir nosacīta, jo to ietekmē strukturāli ierobežojumi.

Dzīvesstila jautājumus pētījis sociologs Entonijs Gidenss (*Anthony Giddens*) darbā *Modernity and Self-Identity* (Giddens, 1991), uzsverot, ka mūsdienu sabiedrība piedāvā ļoti plašas dzīvesstila izvēles iespējas, līdz ar to dzīvesstils ir noteiktu ieradumu un orientāciju sakopojums (Giddens, 1991). Vienlaikus jāņem vērā, ka izvēle nav indivīda brīvas gribas izpaušme, bet gan drīzāk pretēji – ļoti liela nozīme ir tam, ka vēlīnās modernitātes apstākļos indivīdi ne tikai seko dzīvesstiliem, bet arī to izvēle tiek uzspiesta, proti, nav citas izvēles, kā izvēlēties. Lai saglabātu savu identitāti, indivīds ir spiests izvēlēties un aktīvi konstruēt tai atbilstošu dzīvesstilu, ar kuru šī identitāte tiek iemiesota un attīstīta. Indivīda izvēle ir saistīta ar viņam pieejamām iespējām. Struktūra un indivīds ir atkarīgi viens no

otra – struktūra nevar pastāvēt neatkarīgi no indivīda rīcības, jo rīkojoties indivīdi vienlaikus reproducē apstākļus, kas padara šo rīcību iespējamu. Savukārt rīcība izriet no iepriekšējās rīcības rezultātā izveidotas struktūras. Tā kā struktūra ir rīcības līdzeklis un rezultāts, tad tā vienlaikus gan padara iespējamu, gan arī ierobežo indivīda rīcību (Gidenss, 1999; Silis, 2011).

Jēdziena „dzīvesstils” saturs ir daudzslāņains. Indivīdu un ģimeņu dzīvesstili ir kā mozaikas, kuras ietver dziļākos priekšstatus par sevi un pasauli. Amerikāņu futurologs Elvins Toflers norāda, ka dzīvesstils ir pašidentificēšanās veids. Dzīvesstils ir rīcības modeļi, kas atšķir cilvēkus. Dzīvesstils ļauj gūt priekšstatu par to, ko cilvēki dara un kāpēc viņi to dara, ko konkrēta rīcība nozīmē viņiem pašiem un citiem cilvēkiem (Chaney, 1996, 4). Raksturojot dzīvesstila komponentus, tradicionāli mēdz izšķirt dzīves ritmu (tempu), darba un brīvā laika attiecības, laika un enerģijas koncentrēšanu kādās noteiktās jomās, dažādu attiecību veidošanu un uzturēšanu. Dzīvesstils ietekmē cilvēku lēmumus par laika un citu resursu izlietojumu. Dzīvesstils izpaužas darba un brīvā laika pavadīšanas modeļos, rīcībā, attieksmēs, interesēs, uzskatos un vērtībās.

Dzīvesstila pētniecībā ir raksturīgi izmantot atšķirīgas pieejas. Viena no pieejām izceļ trīs dimensijas – rīcības dimensiju (*activities*), interešu dimensiju (*interests*) un uzskatu dimensiju (*opinions*). Rīcības dimensija ietver darbības manifesta formā (darbs, hobiji, pasākumi, brīvdienas, izklaide, iepirkšanās, iesaistīšanās kopienas dzīvē u. tml.). Interesu dimensija ietver ieinteresētību, uzmanības pievēršanu konkrētām lietām, notikumiem un procesiem (darbs, atpūta, ģimene, mājas, mode, pārtika, mediji, sasniegumi, notikumi kopienā u. tml.). Savukārt uzskatu dimensija ietver priekšstatus un pārliecību par sevi pašu, sociālajiem jautājumiem, dažādām dzīves jomām, politiku, ekonomiku, izglītību, kultūru, nākotni u. tml. Otra pieeja vērsta uz vērtību izpēti, pieņemot, ka dzīvesstils ir kāda noteikta vērtību kopuma paušana. Visbiežāk tiek izmantotas Milтона Rokiča (*Milton Rokeach*) un Šaloma Švarca (*Shalom Schwartz*) piedāvātās vērtību skalas un metodoloģija (Vyncke, 2002).

Dzīvesstila jēdziena konceptuālā būtība ir plaša, un tas ir izmantojams ne tikai indivīdu līmeņa pētniecībā, bet arī sociālo grupu un kopienu izpētē, kā arī ģimeņu pētniecībā. Teorētiskā analīze norāda uz dzīvesstila jēdziena kompleksitāti un objektīvu nepieciešamību ņemt vērā kontekstualitāti, jo kontekstuālie faktori nenoliedzami ietekmē noteiktu dzīvesstilu iespējamību un veidošanos. Arī dzīvesstili atstāj ietekmi uz vidi, kurā norit dzīvesdarbība. Dzīvesstila būtības izpratni lielākoties papildina sociālajās zinātnēs aktuālais rīcībspējas jēdziens, kas akcentē tieši cilvēku spējas un iespējas darboties konkrētā vidē.

Rīcībspējas jēdziens pamatā tiek saistīts ar sociālā zinātnieka Amartijas Sena (*Amartya Sen*) izvirzītajām nostādnēm par indivīdu subjektīvo labklājību (labbūtību) un sociālajiem nosacījumiem. Rīcībspējas pieeja

galvenā uzmanība tiek vērsta uz cilvēku iespējām un brīvību izvēlēties. Tiek atzīts, ka cilvēki atšķiras atkarībā no viņu spējas darboties konkrētā vidē, ņemot vērā individuālos un vietas (*locational*) faktorus, kā arī sociālos nosacījumus. A. Sena rīcībspēja sastāv no trim kategorijām:

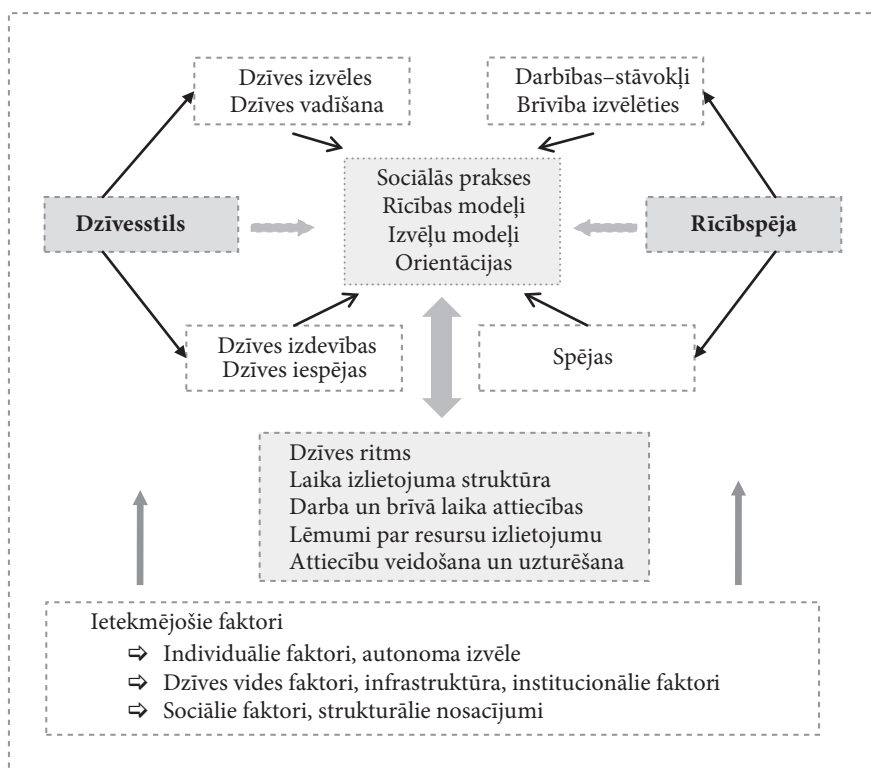
- pirmkārt, tie ir individuālie faktori, kas ietver tādas faktorus kā dzimums, etniskā piederība, vecums, inteligence utt.;
- otrkārt, dzīves vides faktori, ko saprot kā fiziskās apkārtnes, infrastruktūras, institucionālos u. tml. aspektus. Vides faktori var tikt skatīti šaurāk, tikai kā institucionālie faktori;
- treškārt, sociālie faktori, piemēram, sociālās normas, likumu normas un valsts politika, stereotipi utt.

Svarīgākie rīcībspējas pieejas komponenti tiek apzīmēti ar jēdzieniem „funkcionēšanas stāvokļi” jeb „darbības–stāvokļi” (*functionings*) un „spējas” (*capabilities*). Funkcionēšanas stāvokļi jeb darbības–stāvokļi ir indivīda veikums vai sasniegums: darīt un būt aspekti. Funkcionēšanas stāvokļi jeb darbības–stāvokļi ir „jumta” jēdziens, lai apzīmētu resursus, aktivitātes un attieksmes, ko cilvēki apzinās kā svarīgas, piemēram, paškontrolē, zināšanas, izglītība, labs darbs. Spējas ir saistītas ar pamatbrīvību izvēlēties tādu dzīvi, kas ir dzīvošanas vērtā. Rezumējot – funkcionēšanas stāvokļi jeb darbības–stāvokļi attiecas uz veikumu un sasniegumiem, bet spējas jeb potenciālās izvēles – uz iespēju/izdevību kopumu konkrētā telpā (Frediani, 2010). A. Sens nošķir „kaut kā darīšanu” (*doing x*) un „izvēli kaut ko darīt un tā darīšanu” (*choosing to do x and doing it*). Rīcībspējas pieejā ir iekļautas dažādu scenāriju un alternatīvu iespējas: tā mudina domāt par to, kas cilvēks var būt un ko var darīt – viņa/ viņas potenciāls un spējas kaut ko sasniegt. Rīcībspējas pieeja pasaulē tiek plaši izmantota nevienlīdzības pētījumos, piemēram, Robeyns, 2003, *Sen's Capability Approach and Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities*; Mitra, 2006, *The Capability Approach and Disability*. Tā tiek izmantota dzīves kvalitātes pētījumos, no kuriem visatpazīstamākais izdevums ir Nussbaum, Sen (Eds.), 1993, *The Quality of Life*. Ir daži pētījumi sociālās politikas analizē, kā arī ir iniciēta rīcībspējas pieejas izmantošana darba un ģimenes dzīves saskaņošanas kontekstā: Hobson, Fahlen, 2009, *Applying Sens Capabilities Framework to Work Family Balance within a European Context: Theoretical and Empirical Challenges*; Pandolfini, 2012, *Work-life balance in a capability perspective: an Italian case study of 'flexible couples'*. Sākotnēji rīcībspējas pieeja tika attiecināta tikai uz indivīdiem, bet ar laiku tika atklāta šīs pieejas priekšrocība, pētot arī mazākas un lielākas sociālas grupas un iedzīvotāju kategorijas un procesus konkrētos kontekstuālajos faktoros.

Latvijā rīcībspējas jēdziens izmantots un konceptualizēts pārskatā par tautas attīstību, kas veltīts rīcībspējai reģionos (Zobena, 2005). Indivīda rīcībspēja tiek definēta kā viņa spēja izmantot sabiedrības piedāvātās

darbības iespējas, un to nosaka vairāki faktori. Nosacīti tos var grupēt objektīvi dotos (dzīves vides resursi), no indivīda un citu sociālo aģentu darbības neatkarīgos faktoros – valsts ģeopolitiskais stāvoklis, dabas resursi, kultūrvēsturiskā attīstība, demogrāfiskais potenciāls u. tml., un subjektīvos faktoros (dzīvesdarbības iespējas) – valsts, pašvaldību, interešu grupu un citu sociālo aģentu mērķtiecīga darbība, kas rada priekšnosacījumus indivīdu rīcībspējas realizācijai. Cilvēku rīcībspēju nosaka dzīves vides resursi un dzīvesdarbības iespējas (Zobena, 2005). Redzams, ka šāda pieeja pamatojas uz Sena teoriju un izmantota indivīdu un kopienu analīzei Latvijas reģionos.

Latvijā ievērojamu devumu rīcībspējas konceptualizēšanā sniedzis sociologs Tālis Tisenkopfs kontekstā ar dzīves kvalitātes jautājumu analīzi, socioloģiski rīcībspēju definējot kā indivīda spēju veidot dzīvi sev vēlamā virzienā. Tā pamato darbību, ir priekšnoteikums dzīves apstākļu veidošanai un sasniegumu gūšanai. Rīcībspēja tieši saistāma ar mērķu izvirzīšanu, izvēlēm un praktisko darbību. Rīcībspējas raksturlielumi ir iniciatīva, aktivitāte, riska uzņemšanās, pielāgošanās, inovatorisms, spēja mainīties un citas pazīmes. Lai gan rīcībspējas avoti ir iekšēji, meklējami

Att. Dzīvesstila un rīcībspējas savstarpējības dimensijas

indivīda autonomijā un pašapziņā, tā aptver un integrē visus cilvēka rīcībā esošos iekšējos un ārējos resursus – izglītību, īpašumu, finanšu līdzekļus, sociālos sakarus u. tml. – un nosaka veidu, kādā cilvēks šos resursus izmanto. Rīcībspēja ir aktīvs dzīves satiklojuma mehānisms, kas savieno zināšanas ar praksi, resursus ar darbību (Tisenkopfs, 2006). Šādā skatījumā akcents nenoliedzami ir vērsts uz mikrolīmeņa analīzi, rīcībspēju attiecinot uz indivīdu.

Kopumā var secināt, ka rīcībspējas jēdziens papildina dzīvesstila jēdzienu. Dzīvesstils un rīcībspēja ir saistīti, no vienas puses, ar izvēles un rīcības aspektiem, bet, no otras puses, ar iespējām, apstākļiem un ierobežojumiem. Indivīda rīcība un izvēle iekļaujas plašākā sociālajā kontekstā. Ietvarā tiek integrēti individuālie resursi ar institucionālajiem un sociālajiem resursiem, tas savieno makrolīmeņa procesus ar mikrolīmeņa priekšstatiem un ar reālo praksi. Institucionālie aspekti ietekmē ne vien pieejamu resursiem, bet arī iedarbības subjektīvo stāvokli – ne tikai to, ko indivīds dara, bet arī iespējas būt un darīt. Attēlā ir mēģinājums shematiski atspoguļot dzīvesstila un rīcībspējas savstarpējības dimensijas.

Jēdzieni „dzīvesstils” un „rīcībspēja” ir konceptualizējami un operacionalizējami, izmantojot vairākas līdzīgas kategorijas. Taču jēdzienanalīze liecina, ka teorētiski dzīvesstils daudz vairāk ir atkarīgs no rīcībspējas, nevis otrādi. Tādējādi var pieņemt, ka dzīvesstils nav tikai izvēles jautājums un to ir nepieciešams aplūkot, analizējot arī rīcībspēju. Šajā rakstā uzmanība vērsta uz ģimeni kā analīzes vienību, aktualizējot ģimeņu dzīvesstila jautājumus, vispirms iztīrājot ģimenes jēdzienu un indivīdu kopdzīves formas.

Mūsdienu ģimeņu formu daudzveidība kā dzīvesstilu un rīcībspēju raksturojošs fenomens

Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 16. panta 3. apakšpunktā norādīts, ka „ģimene ir dabiska sabiedrības pamatšūniņa”. Gan sociālie zinātnieki, gan politikas veidotāji atzīst jēdziena „ģimene” definēšanas problemātiskumu, ģimenes saturisko būtību. Jautājumi par ģimenes jēdziena definīciju ir kļuvuši aizvien aktuālāki gan zinātniskajās diskusijās, gan kontekstā ar tiesību sistēmā un dažādos normatīvajos aktos esošo definīciju piemērotību un atbilstību realitātei. Latvijā plašāka diskusija ģimenes izpratnes kontekstā bija saistīta ar dokumenta „Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017. gadam” izstrādi. Minētajā dokumentā viena apakšnodaļa veltīta ģimenes jēdzienam. Tajā uzsvērta šī jēdziena tradicionālā izpratne, norādot, ka „laulībā balstīta ģimene ir visvēlamākais modelis tā tiesiskās prognozējamības apsvērumu dēļ” (Ģimenes valsts .., 2009, 12). Tiek norādīts, ka realitātē pastāv arī citas ģimenes formas – ne-reģistrēta kopdzīve, viena vecāka ģimenes un paplašinātās ģimenes, un

dokuments atsaucas uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas norādi, ka „bioloģiskā un sociālā realitāte ir prioritāra salīdzinājumā ar likumisko pieņēmumu” (turpat). Tradicionāli socioloģijā ģimene tiek definēta kā sociālais institūts un mazā sociālā grupa, kura dibināta uz laulības, radniecības vai adopcijas sakaru pamata un kuras locekļi ir saistīti ar sadzīves kopību, savstarpēju izpalīdzību un atbildību. Tradicionālās definīcijas uzsver formālās saites starp indivīdiem, taču tas izslēdz daudzas ģimenes formas, kas ir izplatītas mūsdienās. Tiek uzsvērts, ka nepieciešama plašāka izpratne par dažādiem ģimenes tipiem.

Ģimenes izpratnes dažādību vislabāk var raksturot, sniedzot pārskatu par daudzveidīgām ģimenes formām un tipiem, kas izplatīti sabiedrībā. Atkarībā no radnieciskās struktūras izšķir salikto jeb paplašināto ģimeni, ar ko saprot tādu ģimeni, kur kopā dzīvo un vienu saimniecību veido ne tikai laulāts pāris un bērni, bet vēl arī citi radnieki (Zepa, Zobena, 1996). Nukleāra ģimene ir tāda ģimene, kura sastāv no laulātajiem un viņu bērniem. Raksturīga uz asinsradniecību balstīta kopdzīve, kas aptver vīru, sievu un nepilngadīgos bērnus (Zepa, Zobena, 1997). Vairāki mūsdienu sociologi apgalvo, ka laulības šķiršanu skaita pieaugums norāda, ka cilvēki palēnām pāriet pie postnukleārā ģimenes modeļa. Paātrinās cikls „laulība – laulības šķiršana – jaunas partnerattiecības vai laulības”. Atkārtotas partnerattiecības mēdz būt visdažādākās – sākot ar 20 gadu veciem bezbērnu pāriem un beidzot ar pusmūža cilvēku savienībām, kuru bērni dzīvo patstāvīgu dzīvi. Tādējādi dažās ģimenēs nākas sadzīvot pieaugušiem bērniem no pirmās laulības, pusaugu bērniem no otrās un zīdaiņiem no trešās laulības (Bernardes, 2001). Šo mēdz dēvēt par postnukleāro ģimenes modeli vai par kompilācijas ģimeni (*patchwork family*), kas savā būtībā ir ļoti specifiska paplašinātās ģimenes forma. Iezīmējas tendence, ka izplatītas ir arī tā dēvētās iztrūkstošās paaudzes ģimenes (*skipped generation families*), kurās vecvecāki dažādu apsvērumu (piemēram, vecāku emigrācijas) dēļ audzina mazbērnus. Izteikta tendence sabiedrībā ir viena vecāka un bērna (bērnu) ģimeņu skaita palielināšanās. To dēvē arī par nepilno ģimeni, kas praksē biežāk ir mātes un bērnu kopdzīve vienā māj-saimniecībā. Pētījumos novērots, ka mūsdienās dažkārt sievietes mēdz izvēlēties audzināt bērnus vienas pašas. Tas ir apzināts lēmums. Pieaug arī jauno reproduktīvo tehnoloģiju nozīme.

Kopdzīve bez laulību reģistrācijas un šādās attiecībās dzimuši bērni statistiski ir ļoti izplatīts ģimenes modelis. Šādas attiecības tiek skaidrotas kā divu pieaugušu cilvēku attiecības, kuri dzīvo kopā kā vīrs un sieva, bet nav noformējuši šīs attiecības likumā noteiktā kārtībā. Sabiedrībā nav vienota apzīmējuma pāra kopdzīvei bez laulības reģistrācijas un šādām ģimenēm, bieži tiek izmantots civillaulības jēdziens, taču to ir nekorekti lietot šādā nozīmē, tāpēc ka civillaulība pēc būtības ir oficiāli reģistrēta savienība. Latvijā gan dažādās zinātnes nozarēs, gan ikdienas dzīvē atšķirīgi

mēdz dēvēt pāra kopdzīvi bez oficiālas laulību reģistrācijas, ar vai bez bērniem. Tiek lietoti dažādi apzīmējumi: kopdzīve bez oficiālas laulību reģistrācijas, neregistrēta laulība, laulības brīvā forma, izmēģinājuma laulība, konsensuālā savienība vai konsensuālā laulība. Kopā dzīvošana ir jauna attiecību forma, kas izrādījusies nopietna konkurente laulību institūcijai. Kopdzīve kā attiecību forma kļuva populāra studentu vidē 20. gs. 60. un 70. gados, laika gaitā tā izplatījās visā sabiedrībā. Mūsdienās jaunie cilvēki daudz ātrāk tiecas kļūt neatkarīgi no vecākiem, taču nesteidzas veidot savu ģimeni un stāties laulībā (Зидер, 2002, 197). Pašlaik kopā dzīvošana bez laulību reģistrācijas vairs nav raksturīga tikai jauniešiem. Šādu dzīvesstilu izvēlas gan jauni, gan nobrieduši cilvēki, gan tādi, kas nekad nav bijuši precējušies, gan arī tādi, kas (juridiski vai faktiski) ir šķīrušies, kā arī nodrošinātie un nabadzīgie (Calhoun, 1997, 308). Var minēt dažādus skaidrojumus šādu attiecību izvelei:

- Attiecības kā tradicionālās cerēšanās aizvietoājums vai draudzēšanās attiecības. Tāda kopā dzīvošana ģenerē cilvēkos tuvības sajūtu, pēc kuras nākamais loģiskais solis ir laulība. Kopdzīve tiek uztverta kā posms starp patstāvību un laulību (Coleman, 1984, 237).
- Attiecības kā izmēģinājuma laulība. Augstais pirmslaulību attiecību līmenis liecina, ka kopdzīve kā parādība ir plaši izplatīta un daudzi pāri izvēlas izmēģinājuma laulību pirms savu attiecību nokārtošanas juridiski. Šādu kopdzīvi var uztvert kā pārbaudes laulību, kuras laikā partneri cenšas saprast, vai ir nobrieduši nopietnām attiecībām un saistībām, kā arī vēlas būt pārliecināti, ka viņu izvēle ir pareiza un viņi spēj saprasties. Izmēģinājuma laulības laikā tiek risinātas tās pašas problēmas, ar kurām cilvēki parasti sastopas laulībā: noteikumi un lomu sadalījums, nauda, sadzīves organizēšana, intīmās attiecības, konfliktu risināšana (turpat, 237). Tātad izmēģinājuma laulības tiek uztvertas kā sadarbības variantu meklēšana, savstarpēja pielāgošanās un attiecību pārvērtēšana.
- Attiecības kā alternatīva laulībai. Pētījumos apstiprināts, ka ir pāri, kuri savas attiecības neregistrēs. Šāds attiecību modelis vairāk raksturīgs pusmūža vecuma cilvēkiem, biežāk tādiem, kas ir šķīrušies un laulību procedūru uzskata par neobligātu. Tas raksturīgs arī cilvēkiem, kuri nevēlas saistīt sevi ar otru cilvēku un tādējādi zaudēt savu brīvību (turpat, 237). Kopdzīves attiecību pētnieks E. Maklins uzskata, ka tā var būt gan īslaicīga, gan arī ilgstoša alternatīva laulībai (Macklin, 1980, 290).
- Attiecības kā īslaicīga gadījuma rakstura ērtība (turpat, 290).

Ir izskanējušas daudzas diskusijas par to, ka kopā dzīvošana ir jaunas attiecības, kurās partneri izveidos jaunu vienlīdzības un līdzdalības modeli (Bernardes, 2001, 136). Taču kopdzīve kā attiecību forma liek uztraukties tāpēc, ka tai nav juridiska aspekta – lielākoties nav likuma,

kas kontrolētu partneru uzvedību un noteiktu pienākumus pret bērniem (Смелзер, 1994).

Sabiedrībā izplatītas ir arī vientuļnieku ģimenes, kurās ģimenes locekļu skaits ir viens indivīds. Dzīve vienatnē tiek uzskatīta par normālu tikai noteiktos dzīves posmos. Dominējošās ideoloģijas uzsver, ka apprecēties ir normāli, bet pārlieku ilgi palikt vienam ir nenormāli (Gordon, 1994). Pirmslaulību attiecību pētnieks R. Ziders (Зидер, 2002, 199) min dažādus iemeslus, kāpēc cilvēki izvēlas dzīvot vieni. Viņi cenšas iegūt patstāvību no vecākiem, materiālo neatkarību. Viņiem ir citas vērtības (visbiežāk karjera) un laulība pagaidām nav iekļauta dzīves plānos. Cilvēks ir bijis precējies un tagad ir izšķīries un dzīvo viens. Cilvēks (visbiežāk gados jauni cilvēki) gaida, kad satiks savu īsto un tad piepildīs savus sapņus par ideālo un romantisko laulību. Cilvēkam ir partneris, bet viņi dzīvo atsevišķi, lai saglabātu savu neatkarību vai citu iemeslu dēļ. Cilvēks ir nolēmis, ka neprecēsies un vienmēr dzīvos viens, brīvs savā izvēlē.

Mūsdienās dzīvot vienam nepavisam nenozīmē būt vientuļam. No sociālās infrastruktūras viedokļa tas ir iespējams, pateicoties attīstītai pakalpojumu jomai. Mononukleāro ģimeņu pieaugums krasi izpaužas lielajās pilsētās, aizvien lielāks skaits vīriešu un sieviešu izvēlas dzīvot vieni (turpat, 199). Sabiedrība mainījusi savu uztveri attiecībā uz vientuļniekiem. Pagātnē dzīvot vienam nozīmēja būt vēl neprecētam. Gadījumā, ja savos vēlinajos divdesmit gados cilvēks vēl aizvien nebija precējies, viņš tika uzskatīts par neveiksminieku laulības tirgū un „atlieku”, kura nevienam nebija vajadzīga (Coleman, 1984, 223). Tātad ir mainījusies sabiedrības attieksme pret cilvēkiem, kas dzīvo vieni. Daļa cilvēku plāno nākotnē stāties laulībā, turpretī citi negatīvās laulību pieredzes dēļ vai iekšējas pārlicības dēļ laulību neuzskata par būtisku.

Eksistē arī ģimenes bez bērniem. Daļai ģimeņu nav bērnu bioloģisku vai medicīnisku iemeslu dēļ, citām tā ir dzīvesstila izvēle. Vērtību un prioritāšu maiņa sabiedrībā, karjeras iespējas un darba režīms, informētība par dzimstības regulēšanas paņēmieniem un to pieejamība ir cēlonis tam, ka indivīdi izvēlas partnerattiecības un dzīvi bez bērniem. Sociologi un sociālantropologi to apzīmē ar jēdzieniem *Child-free* nostāja vai *DINKI* modelis (*Double income no kids*)¹. Šāds modelis no nacionālās biopolitikas perspektīvas ir visnelabvēlīgākais nācijas ilgtspējīgas attīstības kontekstā.

Atsevišķas sociālās grupas ir aicinājušas sabiedrību publiski atzīt un akceptēt lesbiešu un geju partnerattiecības. Tiek diskutēts par homoseksuālu partneru ģimenēm kā jaunu ģimenes formu. Lai arī mūsdienās homoseksuālu pāru kopā dzīvošana tiek uzlūkota ar lielāku iecietību, ir sarežģīti iegūt statistisku informāciju par šādām ģimenēm.

¹ Autore atļaujas šos jēdzienus netulkot.

Vairākos zinātniskās literatūras avotos tiek minēts, ka mūsdienās aizvien vairāk sastopamas virtuālās ģimenes, ciemošanās laulības (*guest marriage*) un svārstmigrantu ģimenes (*commuter family*). Šie modeļi pārsniedz tradicionālās ekspektācijas attiecībā uz telpas un laika aspektiem ģimenes izpratnē (Beauregard et al., 2007). Šādam ģimenes modelim ir raksturīgi, ka (visbiežāk darba apsvērumu dēļ) kāds no ģimenes locekļiem (darba dienās vai atkarībā no darba grafikiem) dzīvo citā pilsētā, reģionā vai valstī, tiek uzturētas divas mājsaimniecības un ģimenes locekļi regulāri tiekas (Anderson, Spruill, 1993). Jāatzīst, ka migrācijas tendences Latvijā liek domāt par šāda modeļa aizvien plašāku izplatību.

Ģimenes formu dažādība atspoguļo daudzveidīgu dzīvesstilu iespējamību mūsdienu sabiedrībā un dažādu sociālās prakses kopumu esamību. Katra ģimenes forma ļauj spriest par kāda noteikta dzīvesstila esamību un faktoriem, kas ietekmē ģimenes rīcībspēju. Mūsdienu ģimeņu dzīvesstilu veidošanos lielākoties ietekmē nepieciešamība saskaņot darba un ģimenes dzīvi.

Darba un ģimenes dzīves saskaņošanas iespējas kā ģimeņu dzīvesstilu un rīcībspēju ietekmējošs faktors

Darba un ģimenes dzīves saskaņošanas iespējas ir atkarīgas gan no indivīda, gan konkrētas vides faktoriem. No vienas puses, liela nozīme ir indivīda paša spējām noteiktas dzīves kvalitātes nodrošināšanā, noteikta dzīvesstila izvēlē un uzturēšanā. Bet, no otras puses, nozīme ir normatīvajam ietvaram, institucionālajiem un sociālajiem aspektiem, kas iespaido indivīdu rīcībspēju konkrētā kontekstā un situācijā. Abi minētie aspekti ir savstarpējā mijiedarbībā un zināmā mērā tandēmā. Attiecības starp darba un ģimenes dzīvi ir nevis statisks stāvoklis, bet gan process, kas ietver mainīgus apstākļus un izvēles. Darba un ģimenes dzīves konflikts veidojas, ja uz cilvēku vienlaikus izdara spiedienu tās lomas, ko viņš pilda darbā un ģimenē un kas ir savstarpēji nesavienojamas vai ir grūti savienojamas (Greenhaus, Beutell, 1985). Vienas lomas pildīšanu ietekmē otra loma. Indivīdi, kas vienlaikus pilda vairākas lomas, piedzīvo kādu noteiktu resursu (laika, spēka) nepietiekamību, kas būtiski ietekmē lomu izpildi (Edwards, Rothbard, 2005). Raksturojot darba un ģimenes dzīves konfliktu, izšķirami trīs tipi:

- pirmkārt, konflikts, kura pamatā ir laika sadalījums (*time-based*). Laika resursi tiek izvirzīti priekšplānā. Laiks, kas tiek ieguldīts aktivitātēs, kuras saistītas ar vienu no lomām, kaut kādā mērā tiek atņemts otras lomas pildīšanai. Konflikta iespējamība pastāv gadījumos, kad vienas lomas laika noslogojums ir pretrunā ar otras lomas laika ekspektācijām;

- otrkārt, konflikts, kas saistīts ar izturēšanos, rīcību (*behavior-based*). Konflikts rodas, ja uzvedība, ko prasa vienas lomas pildīšana, nav savienojama ar otras lomas rīcības ekspektācijām. Lomu konflikta iespējamība palielinās tādos gadījumos, kad indivīds nav spējīgs savu rīcību pielāgot dažādo lomu ekspektācijām;
- treškārt, konflikts, kam pamatā ir stress un spriedze (*stress-based*). Spriedze vienā no lomām ietekmē otras lomas izpildi. Šo konflikta tipu netieši ietekmē darba un ģimenes laika konflikta cēloņi, t. i., nepietiekami laika resursi kādas lomas pildīšanai (Greenhaus, Beutell, 1985).

Darba un ģimenes dzīves līdzsvars tiek izprasts kā relatīva stabilitāte, kas rodas, ja tiek atrasts līdzsvars starp mainīgajām prasībām un vides un personiskajiem resursiem (Cooker, Smith, 2002). Priekšstati par darba un ģimenes dzīves saskaņošanu un līdzsvaru tiek atvasināti no to relatīvo prasību un resursu novērtējuma, kas ir saistīti ar darba un ģimenes lomu. Prasības ir strukturālas vai psiholoģiskas pretenzijas, kas saistītas ar lomu ekspektācijām un normām, kuras indivīdam jāapmierina vai pie kurām jāpielāgojas, liekot lietā psiholoģiskus vai garīgus pūliņus. Resursi ir strukturāls vai psiholoģisks kapitāls, kas var tikt izmantots, lai atvieglotu noteiktas darbības veikšanu, samazinātu prasības vai ģenerētu papildu resursus (Voydanoff, 2004). Resursu novērtējums atspoguļo, kā indivīds vērtē objektīvās prasības un resursus, kas atrodami vidē. Šis uzskats pievērš uzmanību priekšstatiem, nevis reālajām pazīmēm, kas varētu darboties ārpus indivīda apziņas, tādējādi šādi priekšstati parasti noder par starpniekiem starp objektīvu īpašību iespaidu un tā rezultātiem (Edwards, Rothbard, 2005). Starp darba prasībām un ģimenes resursiem jābūt atbilstībai, tāpat kā starp ģimenes prasībām un darba resursiem. Nesakrītība vai problēmas rodas atbilstības jeb kongruences starp indivīdu un vidi trūkuma dēļ, nevis katrai pusei atsevišķi. Atbilstībai ir divi tipi: prasību–spēju tips un vajadzību–piedāvājumu/uzkrājumu tips. Prasības ietver kvantitatīvas un kvalitatīvas darba prasības, lomu ekspektācijas un grupu un organizāciju normas, bet spējas ietver piemērotību, iemaņas, sagatavotību, laiku un enerģiju, kas tiek izmantoti prasību apmierināšanai. Atbilstība rodas tad, kad indivīdam piemīt tādas spējas, kas nepieciešamas vides prasību apmierināšanai. Spriedzei būtu jāpieaug, ja prasības ir lielākas par spējām un iespējām. Vajadzības aptver bioloģiskās un psiholoģiskās prasības, vērtības un motīvus, bet piedāvājumi/uzkrājumi sastāv no iekšējiem un ārējiem resursiem un atalgojuma, kas var apmierināt tādas cilvēka vajadzības kā pārtika, pajumte, nauda, sociālā līdzdalība un iespējas sasniegt savus mērķus. Atbilstība eksistē tad, kad vide sniedz nepieciešamos resursus cilvēka vajadzību apmierināšanai, bet stress rodas tad, kad vajadzību ir vairāk nekā piedāvājumu/uzkrājumu. Neatbilstība, kura rodas, kad prasību un

vajadzību ir vairāk nekā spēju un piedāvājumu/uzkrājumu, rada spriedzi, kā arī provocē izdzīvošanas uzvedību (Edwards, Rothbard, 2005). Balstoties uz iepriekšējiem atzinumiem, darba-ģimenes atbilstību var uzskatīt par starplomu kongruences formu, kurā resursi, kas saistās ar vienu lomu, ir pietiekami, lai apmierinātu citas lomas prasības tā, ka dalība otrajā lomā var būt efektīva. Darba-ģimenes atbilstībai ir divas dimensijas: darba prasību – ģimenes resursu atbilstība, ja ar ģimeni saistītie resursi ir adekvāti, lai apmierinātu darba lomas prasības, un ģimenes prasību – darba resursu atbilstība, ja ar darbu saistītie resursi ir pietiekami, lai apmierinātu ģimenes prasības. Divas dimensijas svārstās no atbilstības, kad prasības un resursi ir ekvivalenti, līdz neatbilstībai, kad pastāv pretruna starp prasībām un resursiem. Darba-ģimenes saskaņošanas sekmēšana ir lomu sinerģijas forma, kurā resursi, kas saistīti ar vienu lomu, sekmē jeb atvieglo otras lomas izpildi (Voydanoff, 2004). Konflikts un sekmēšana ir noderīgi, lai izprastu atšķirīgo jeb neatkarīgo prasību un resursu ietekmi, savukārt atbilstība un līdzsvars liecina par prasību un resursu mijiedarbību jeb apvienoto ietekmi. Darba prasību – ģimenes resursu atbilstība un ģimenes prasību – darba resursu atbilstība ietekmē darba-ģimenes līdzsvaru divos veidos. Pirmkārt, abas atbilstības dimensijas papildinoši apvienojas, lai radītu darba-ģimenes līdzsvaru, un, otrkārt, izmantojot robežu-etapu stratēģijas, tās darbojas tā, ka robežu-etapu stratēģijas samēro darba-ģimenes atbilstības ietekmi uz darba-ģimenes līdzsvaru. Šī pieeja atklāj, ka ļoti svarīgi ir pētīt ne vien tās prasības, kuras mazina darba-ģimenes atbilstību un līdzsvaru, bet arī resursus, kas tos palielina.

Institucionālās formas ir nozīmīgas individuālo resursu pārvēršanā par tiesību avotu un ļauj aģentiem izvīrīt prasības. Tās mazina risku un priekšstatu par drošību, mazinot individuālo līdzekļu un resursu iespaidu uz spēju izvīrīt prasības. Institucionālie resursi var veicināt normu izmaiņas ģimenēs un darbavietās atkarībā no tā, kā tās tiek konstruētas/formulētas politiskajā diskursā. Pamatojoties uz A. Sena piedāvāto rīcībspējas pieeju, var izveidot noteiktu modeli, kas akcentē individuālos resursus, vides/institucionālos resursus un sociālos/kopienas resursus. Individuālie resursi iekļauj indivīda līmenī gan nozīmīgus aspektus, gan arī aspektus, kas tieši saistīti ar indivīdu un viņa mikrovidi. Vides un institucionālie resursi ietver vairākas būtiskas pazīmes, sākot ar infrastruktūru, labklājības režīmu aspektus, pakalpojumu un pabalstu veidus, kas sekmē darba un ģimenes saskaņošanu, piemēram, politika pirmsskolas vecuma bērnu aprūpes jomā. Institucionālie resursi ir būtiski saistīti ar darba vides, darba tirgus aspektiem, kas tādējādi ietekmē iespējamību sasniegt saskaņotu darba un ģimenes dzīvi. Darba sociālās kvalitātes un atalgojuma aspekti spiež indivīdus strādāt ilgās darba stundas vai strādāt vairākās darbavietās. Darba laika aspekti ir vēl viena indivīda un

ģimenes rīcībspējas dimensija. Teorija nesniedz konkrētu iespēju un tiesību kopumu, kas būtu attiecināms uz jebkuru sabiedrību un lietojams jebkuras sabiedrības analizē, jo konteksta specifiskie faktori vienmēr ir būtiski un jāņem vērā.

Pētnieki norāda uz vairākām nozīmīgām tendencēm, kas ietekmē indivīdu un ģimeņu dzīvesstilus mūsdienās. Pirmkārt, turpina pieaugt divu pelnītāju un divkarjeru ģimenes. Otrkārt, vērojams māšu, kurām ir mazi bērni, pieaugums kopējā darbaspēka apjomā. Treškārt, vīriešu un sieviešu uzvedības modeļi darba tirgū kļūst aizvien līdzīgāki. Ceturtkārt, lielākā daļa vīriešu un sieviešu saskaras ar atbildību un rūpēm par saviem vecākiem. Darba un ģimenes dzīves saskaņošanas jautājumu aktualizēšanās sabiedrībā skaidrojama ar aizvien pieaugošu sieviešu iesaistīšanos darba tirgū, ar ģimeņu un indivīdu labklājības vairošanas centieniem, patērētāju kultūras spiedienu uz intensīvu strādāšanu un pelnīšanas iespējām. Iepriekš minētais norāda, ka intensificējas gan darbavietu izvirzītās prasības darbiniekiem, gan ģimeņu vajadzības un vēlme uzlabot dzīves kvalitāti un nodrošināt noteiktu dzīvesstilu. Sociālantropologs Tomass H. Ēriksens (*Thomas H. Eriksen*) grāmatā „Mirkļa tirānija” (2005) raksturo šo sabiedrību un darba un ģimenes dzīves saskaņošanas problēmas kā vienu no aktuālākajiem jautājumiem mūsdienu sabiedrībā. Viņš izvirza tēzi, ka „ģimenes dzīve tiek teilorizēta, iegūst konveijera raksturu, bet darba dzīve kļūst aizvien elastīgāka un bagātāka”. Socioloģe Sūzana Lūisa (*Suzan Lewis*) izvirza un pamato ideju, ka noteiktas darba formas un strādāšanas modeļi ir kļuvuši par mūsdienu brīvo laiku (*new leisure*), jo nodošanās darbam tiek vērtēta un izdzīvota kā aizraujoša, bet ilgas darba stundas bieži vien ir drīzāk izvēles, nevis nepieciešamības jautājums. Izvēle vēltīt vairāk laika un enerģijas darbam un mazāk citām aktivitātēm ir zināmā mērā skaidrojama ar to, ka mūsdienu sabiedrībā augstu tiek vērtēti sasniegumi un statuss, kas saistīti ar darbu, un darbs kļūst par būtisku pašvērtējuma un pašidentitātes avotu.

Sociālo, ekonomisko un demogrāfisko faktoru un procesu kopums priekšplānā izvirza jautājumus par to, kā balansēt starp indivīdu un sabiedrības vajadzībām, labklājības vairošanas centieniem un sabiedrības ilgtspēju. Stratēģijas un apsvērumi ģimenes un darba līdzsvarošanai veidojas milzīga normatīvu un strukturālu ierobežojumu kopuma iespaidā, kā arī potenciālo individuālo līdzekļu un resursu iespaidā. Lai izprastu ģimenes lēmumus darba un ģimenes dzīves saskaņošanas laukā un attiecībā uz atsevišķiem aģentiem, jāapsver, ka tas ne vien saistīts ar to, ko viņi dara, bet arī ietekmē indivīdu priekšstatus par to, ko viņi ir tiesīgi darīt. Kādi ir šo tiesību avoti, ieskaitot normas un vērtības, kas eksistē plašākā sabiedrībā, kāda ir darbavietas politika šajā jomā un tur eksistējošās normas, kādi ir likumi un politiskās nostādnes valsts un starpvalstu līmenī?

Darba un ģimenes dzīves saskaņošanas atbalsta instrumenti un to nepieciešamība

Eiropā atkarībā no valsts atbalsta ģimenēm dominē vairāki modeļi: franču modelis ir vērsts uz dzimstības rādītāju palielināšanu vai to krišanās novēršanu, tiek atbalstīta sieviešu nodarbinātība; anglosakšu modeļi ģimene tiek uzskatīta par privātu lietu, un tādējādi tas satur tikai nabadzības politikas elementus; Ziemeļvalstu modelis tiecas nodrošināt dzimumu līdztiesību un ģimeņu socializāciju, ietver daudzveidīgus instrumentus darba un ģimenes saskaņošanas sekmēšanai; ģermāņu modelis ir orientēts uz tradicionālu ģimenes izpratni, darba un ģimenes saskaņošana ir aprūtināta; savukārt Dienvideiropas modeļa pamatā ir neesoša vai neskaidra ģimenes politika, liela nozīme ir radu atbalstam (Šteinhena, 2007). Katram modelim ir savas priekšrocības, trūkumi un likumsakarīgas sekas.

Darba un ģimenes dzīves saskaņošanu veicinoši pasākumi ES līmenī ir noritējuši trīs posmos: (1) no kopienas aktivitāšu līmeņa tie pārvietojās uz (2) vienlīdzības politikas jomu un tad pārveidojās par (3) nodarbinātības politikas instrumentu (Jacquot, Ledoux, Palier, 2010). Pasākumu kopienas jomā „uzdevums ir nodrošināt visu ieinteresēto aģentu grupu ģimenes pienākumu saskaņotību ar profesionālajiem centieniem”, un tie skar „ģimenes un darba dzīves saskaņošanas jautājumus”. Tie pirmoreiz parādījās Eiropas darba kārtībā 1974. gadā, kad tika publicēta pirmā EK sociālās darbības programma. Tomēr tikai kopš pagājušā gadsimta 90. gadiem sāka veidoties instrumenti, kas ļautu īstenot šo nozīmīgo uzdevumu, un tas notika Eiropas dzimumu vienlīdzības politikas ietvaros. Tieši šīs jomas centrā soli pa solim, balstoties uz saistošiem un arī nesaistošiem lēmumiem, finansēšanas shēmām, tīkliem un institucionālo struktūru, veidojās darba un ģimenes saskaņošanas politika, ar kuras palīdzību apkaroja dzimumu nevienlīdzību, to aizvietojot ar vienlīdzību, it īpaši darba tirgū. Taču, ņemot vērā pieaugošo izaugsmes un ekonomiskās konkurences uzdevumu nozīmību Eiropas politiskajās prioritātēs, darba un ģimenes dzīves saskaņošanas jautājumi pakāpeniski tika atdalīti no vienlīdzības politikas un iekļauti nodarbinātības politikā.

Eiropas Savienībā kopš 2000. gada darba un ģimenes saskaņošanas veicināšanas nepieciešamība parādās kā diskursīvs refrēns kontekstā ar ES stratēģisko mērķu sasniegšanu. Tā tiek uzskatīta par pamatu un izaicinājumu tālākai sabiedrības attīstībai. Valstis tiek rosinātas ar dažādiem atbalsta instrumentiem atbalstīt ģimeņu rīcībspēju, jo sevišķi iespējas saskaņot darbu un ģimenes dzīvi. Tomēr, kaut arī ES ir izvirzījusi darba un nodarbinātības saskaņošanas jautājumus priekšplānā un aizstāv lielāku aprūpes un saimniecības pienākumu dalīšanu, kopumā stratēģijas ir vērstas uz lielāku sieviešu iesaistīšanu darba tirgū, nevis uz to, lai vīrieši uzņemtos lielāku slogu mājās un ģimenē. ES politika, kas tieši skar darba

un ģimenes saskaņošanu, „Direktīva par bērna kopšanas atvaļinājumu” deva abiem vecākiem, mātēm un tēviem tiesības uz atvaļinājumu pēc bērna piedzimšanas. Padarot bērna kopšanas atvaļinājumu neatkarīgu no vecāka dzimuma (pretstatā tam, ka kādreiz šādā atvaļinājumā varēja doties tikai māte), ES Direktīva 96/34 pirmo reizi vairākās valstīs sniedza vīriešiem iespēju izmantot savas vecāku tiesības uz bērna kopšanas atvaļinājumu. Un tomēr daudzās valstīs ģimenes locekļu aprūpe netiek pieskaitīta sociālajām tiesībām. Bērna kopšanas pabalsts mātēm vairumā valstu ir 60–100% no ienākumiem pirms došanās atvaļinājumā (balstoties uz 2001. gada aprēķiniem par ienākumu kompensācijas proporciju sievietēm kā ražošanas dalībniekiem), vecāku pabalsts vairumā ES valstu ir pabalsts ar zemu fiksētu likmi; dažās valstīs tas ir piesaistīts pie iztikas minimuma, bet vēl citās valstīs likumdošana neparedz nekādus pabalstus. Izņēmums ir vienīgi dažas Skandināvijas valstis, kur bērna kopšanas pabalsts sasniedz 80–100% no algas pirms aiziešanas atvaļinājumā. Protams, daļa tēvu (un arī māšu) gūst papildu ienākumus, pateicoties kolektīviem darba līgumiem vai uzņēmuma piekoptajai politikai. Un tomēr, nenoliedzami, vairumam Eiropas vīriešu ir ierobežotas iespējas izmantot tiesības uz bērna kopšanas atvaļinājumu, ņemot vērā minimālo ienākumu kompensācijas līmeni vīriešiem un negatīvo iespaidu, ko tas atstātu uz māsaimniecības ekonomisko stāvokli.

Divas citas ES direktīvas – Direktīva 97/81 par nepilnu darba dienu (*The Directive on Part Time Work*) un Direktīva 93/104/EC par darba laika ierobežojumiem (*Working-time Directive*) – arī attiecas uz darba un ģimenes saskaņošanu, radot iespēju atvēlēt vairāk laika ģimenes dzīvei. Direktīva par nepilnu darba dienu nenodrošina tiesības pieprasīt īsāku darba dienu, kaut arī tajā ir ietverts ieteikums darba devējiem veicināt nepilnas darba dienas ieviešanu visos līmeņos, kā arī rekomendācija dalībvalstīm mainīt savu sociālās drošības sistēmu, lai radītu iespēju strādāt nepilnu darba dienu. ES politikas veidotāji elastību darbalaika jautājumos uzskata par stratēģisku lietu, kas veicina vecāku darba un ģimenes līdzsvarošanu, taču vienlaikus šī stratēģija piedāvā darba devējiem pielāgot darba laiku ražošanas vajadzībām. ES valstīs pastāv nozīmīgas atšķirības, cik lielā mērā un kādā veidā tiek izmantotas darbaņēmēju tiesības strādāt īsāku darba dienu. Turklāt ļoti reti lietas praktiski tiek pakārtotas tā, lai vīrieši izmantotu šo iespēju. Tiesības strādāt īsāku darba dienu visbiežāk attiecas uz sievietēm, kurām nākas apvienot nodarbinātību un ģimeni. Daudzi pētījumi atklāj, ka iespēju strādāt nepilnu darba dienu izmanto daudzas sievietes, kuras pretējā gadījumā nebūtu spējīgas strādāt un audzināt bērnus; vienlaikus šīs iespējas izmantošana ietekmē sieviešu ienākumus un arī ienākumus visas dzīves garumā. Ņemot vērā faktisko darba laiku un darba un ģimenes saskaņošanu, ES Direktīvā 93/104/EC par darba laiku ir paredzēta norma par 48 stundām nedēļā kā maksimālo darba stundu

skaitu, un vairums dalībvalstu izvirza vēl stingrākas prasības. Kaut arī Eiropā cilvēki aizvien retāk strādā virsstundas, tas aizvien biežāk notiek jaunajās dalībvalstīs. Kaut arī ES-15 valstu grupā ligumstrādnieku darba laiks tiek diezgan strikti regulēts, faktiskais vīriešu darba laiks, ieskaitot ārpuslīguma virsstundas vakaros un nedēļas nogalēs, nemazinās attiecībā uz tēviem, kas strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā (Hobson, Fahlen, 2010).

90. gadu beigās darba un ģimenes dzīves saskaņošanas uzdevums pakāpeniski sarāva ciešo saikni ar vienlīdzības politiku, lai tiktu integrēts ES stratēģiskajās prioritātēs, kas tika definētas Eiropas Nodarbinātības stratēģijas dokumentos un apstiprinātas Lisabonas līgumā. Cīņā par sociālās aizsardzības modernizāciju darba un ģimenes saskaņošanas jomā jau piedāvā savus risinājumus problēmām, kas radījušas sarežģījumus pilnīgi visām sociālās aizsardzības sistēmām Eiropā un kas radušās, summējoties atšķirīgām interesēm. Balstoties uz to, sociālās politikas pasākumi, kas atbalsta darba un ģimenes saskaņošanu, tika racionalizēti un reorganizēti trijos principālos punktos: (1) ģimenes aprūpes atvaļinājumi, (2) bērnu aprūpe un ar to saistīto pakalpojumu nodrošināšana un (3) elastīgi darba apstākļi. Darba un ģimenes saskaņošana ES politiskajā kontekstā un ES diskursā tiek pasniegta kā optimālu stratēģiju veidošana, kas veicina ekonomisko efektivitāti, dzimumu līdztiesību un bērnu labklājību. Likumsakarīgi, ka rīcībpolitika vairāk attiecināma uz ģimeņu rīcībspējas, nevis dzīvesstila jēdzienu, taču, ietekmējot rīcībspēju pastarpināti, tiek ietekmēta arī noteikta dzīvesstila uzturēšana vai veidošana. Darba un ģimenes dzīves saskaņošanas nepieciešamība un iespējas kļūst par nozīmīgu, bieži vien pat par galveno faktoru, kas ietekmē ģimenes dzīvesstilu.

Secinājumi

Ģimeņu dzīvesstils un rīcībspēja ir interesants un daudzpusīgs izpētes objekts saistībā ar nācijas ilgtspējas nosacījumu analīzi. Individū un ģimeņu piesaisti vietai ietekmē labklājības nodrošināšanas un sociālās atzīšanas iegūšanas iespējas, kas ietver noteiktu dzīvesstilu izvēli. Individū un ģimeņu dzīvesstilu nosaka gan pašu subjektīva izvēle, gan ārēji apstākļi un strukturāli nosacījumi. Lai gan dzīvesstils ir saistīts ar izvēlēm un lēmumiem indivīdu līmenī, tomēr tas atstāj iespaidu uz sociālajiem procesiem un tendencēm sabiedrībā. Ģimeņu dzīvesstilu atklāj ģimenes formu variativitāte. Teorētiskās nostādnes izvirza vairākus jautājumus tālākai analīzei un izpētei. Kādus konceptuālos ģimeņu dzīvesstila tipus var izšķirt, un kādi faktori ietekmē to veidošanos mūsdienu Latvijā? Ko tie atklāj par nāciju? Kādas ir nācijas un atsevišķu reģionu ilgtspējas izredzes?

Ģimeņu rīcībspēja ir saistīta ar iespējām noteiktā telpā un laikā. Ģimeņu rīcībspējas analīze ietver daudzveidīgu faktoru sakopojumu un

mijattiecības. Darba un ģimenes saskaņošana šādā kontekstā ir nozīmīgs stūrakmens. Eiropas Savienības līmenī darba un ģimenes saskaņošanas problemātika ir caurstrāvojošs diskurss dažādās stratēģijās, intensīvi tiek popularizēta darba un ģimenes saskaņotības nepieciešamība. Rīcībspējas analīze ļauj meklēt un rast atbildes uz jautājumiem, kā institucionālais ietvars veido un iespaido ne vien individuālo praksi, bet arī priekšstatu par indivīda tiesībām izvirzīt prasības. Teorētiski priekšplānā izvirzās jautājumi par to, kas raksturo Latvijas ģimeņu rīcībspēju un kādas ir rīcībspējas paplašināšanas iespējas. Vai Latvijā apzinās darba un ģimenes saskaņošanu kā ģimeņu rīcībspēju ietekmējošu faktoru un nācījas ilgtspējas nosacījumu? Kādi ģimeņu rīcībspējas sekmēšanas atbalsta instrumenti ir nepieciešami? Turpmākā izpētē uzmanība jāvērs uz problēmu analīzi no dažādu iesaistīto aģentu grupu perspektīvas.

Literatūra

- Agarwal, B. (1997). Bargaining and Gender Relations: Within and Beyond the Household. *Feminist Economics*, vol. 3, No. 1, p. 51.
- Anderson, E. A., Spruill, J. W. (1993). The Dual-Career Commuter Family: A Lifestyle on the Move. *Marriage & Family Review*, vol. 19, Issue 1, p. 131-147.
- Beauregard, T. A., Ozbilgin, M., Bell, M. P. (2009). Revisiting the social construction of family in the context of work. *Journal of Managerial Psychology*, vol. 24, No. 1, p. 46-65.
- Beck-Gernsheim, E. (2002). *Reinventing the Family: In search of new Lifestyles*. Polity Press, p. 138.
- Becker, G. S. (1991). *A treatise on the family*. Cambridge, Mass. Harvard University Press.
- Bernardes, J. (2001). *Family studies*. London and New York: Routledge, p. 229.
- Calhoun, C., Leight, D., Keller, S. (1997). *Sociology*. New York, 319 p.
- Chaney, D. (1996). *Lifestyles*. London: Routledge.
- Coleman, J. C. (1984). *Intimate Relationships, Marriage and Family*. London: Bobbs Merrill Company, 253 p.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A better work-life balance: stronger support for reconciling professional, private and family life. COM/2008/0635 final. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0635:FIN:EN>*
- Edwards, J. R., Rothbard, N. P. (2005). Work and family stress and well-being. In: E. E. Kossek, S. J. Lambert (eds.). *Work and Life Integration*. Mahwah, N. J. Erlbaum, p. 211-242.
- Englis, Basil G. and Michael R. Solomon (1997). Where Perception Meets Reality: The Social Construction of Lifestyles. In: *Values, Lifestyles, and Psychographics*, eds. Lynn Kahle and Larry Ciagurus, Hillsdale, N. J. Lawrence Erlbaum, p. 25-44.
- Frediani, A. A. (2010). Sen's Capability Approach as a framework to the practice of development. *Development in Practice*, vol. 20 (2), p. 173-187.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Greenhaus, J. H., Beutel, W. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, vol. 10, p. 76-88.

- Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017. gadam. (2009). Pieejams: http://www.lm.gov.lv/LMPAM_VGP_2009-2017
- Hakim, C. (2000). *Work-life style choices in the 21st century: Preference theory*. Oxford University Press.
- Hobson, B. (1990). No exit, No Voice: women's economic dependency and the welfare state. *Acta Sociologia*, vol. 33, p. 235-250.
- Hobson, B., Fahlén, S. (2009). *Applying Sens Capabilities Framework to Work Family Balance with in a European Context: Theoretical and Empirical Challenges*, REC-WP 03/2009, Working Papers on the Reconciliation of Work and Welfare in Europe, RECOWOE Publication, Dissemination and Dialogue Centre, Edinburgh.
- Jacquot, S., Ledoux, C., Palier, B. (2010). The emergence and changing nature of a polysemic category. European resources in the field of reconciliation between paid work and private life. *Working Papers on the Reconciliation of Work and Welfare in Europe*. RECOWOE Publication, Dissemination and Dialogue Centre, Edinburgh. Pieejams: http://www.socialpolicy.ed.ac.uk/recwowe/pudiac/working_papers/
- Jagger, G., Wright, C. (ed.) (1999). *Changing Family Values*. London, New York, 344 p.
- Kan, M. Y. (2007). Work orientations and wives' employment Careers. An evaluation of Hakim's preference theory. *Work and Occupations*, vol. 34 (4), p. 45-66.
- Macklin, E. D. (1980). *Nonmarital heterosexual cohabitation*. Boston: Little Brown, p. 307.
- Proctor, I., Padfield, M. (1999). Work orientations and women's work: a critique of Hakim's theory of heterogeneity of women. *Gender and Work Organization*, vol. 13 (6), p. 152-162.
- Sīlis, V. (2010). *Latvijas iedzīvotāju veselības uzvedība un dzīves kvalitāte. Promocijas darbs socioloģijā*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 203 lpp.
- Šteinhena, E. (2007). Ģimenes politika Vācijā pēc atkalapvienošanās. Grām.: Bāra, D., Ikstens, J., Ulicāne, I. (zin. red.). *Alternatīva. Politikas zinātnes jautājumi V. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 182. lpp.*
- Tisenkopfs, T. (2006). Ko nozīmē laba dzīve mūsdienu Latvijā? Grām.: Bela, B., Tisenkopfs, T. (zin. red.). *Dzīves kvalitāte Latvijā*. Rīga: Zinātne, 430 lpp.
- Vispārējā Cilvēktiesību deklarācija.*
- Voydanoff, P. (2005). Toward a conceptualization of perceived work-family fit and balance: A demands and resources approach. *Journal of Marriage and Family*, vol. 67, p. 822-836.
- Vyncke, P. (2002). Lifestyle Segmentation. From Attitudes, Interests and Opinions, to Values, Aesthetic Styles, Life Visions and Media Preferences. *European Journal of Communication*. Copyright SAGE Publications, vol. 17 (4), p. 445-463.
- Wallace, C. (2002). Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope. *Journal of Social Research*. *Sociology*, vol. 36, p. 275-292.
- Zepa, B., Zobena, A. (zin. red.). (1996). *Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā: ievādkurss skolām un pašmācībai*. Rīga: LU Socioloģijas katedra, 208 lpp.
- Zepa, B., Zobena, A. (zin. red.). (1997). *Socioloģijas skaidrojošā vārdnīca: Skolām un pašmācībai*. Rīga: LU Socioloģijas katedra, 152 lpp.
- Zobena, A. (galv. red.). (2005). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005. Rīcībspēja reģionos*. Rīga: LU SPPI, 148 lpp.
- Зидер, Р. (2002). Золотой век и кризис семьи в Европе с 1960 г. до наших дней. В кн.: *Психология семьи*. Ред. Райгородский Д., с. 169-210.
- Смелзер, Н. (2002). *Семья. Книга: Психология семьи*. Ред. Райгородский, Д., с. 152.

Evija Zača

SKATS UZ VIETU: URBĀNĀ PIEREDZE

Šī raksta pamatideja ir iedvesmota no amerikāņu pilsētpētnieku grupas, kas savos darbos attīsta jēdzienu „ikdienas urbānisms” (*Everyday Urbanism*) (Chase et al., 2008). Šī jēdziena pamatā ir doma, ka pilsētā dzīvojošais cilvēks ik brīdī saskaras ar pilsētas vidi – vienalga, vai viņš atrastos privātajā vai publiskajā telpā. Šī saskarsme ir pastāvīga ikdienas prakse, kuras laikā cilvēks uztver, izdzīvo urbāno.

Urbānā pieredze, kas ir ik dienu un kas pastāvīgi nosaka cilvēka pozīciju telpā, nosaka arī viņa pozīciju dzīvē, jo katra urbānā pieredze rada savu ietekmi, piemēram, uz cilvēka vērtību sistēmu, prioritātēm. Tādēļ ir nepieciešams izpētīt, kas rada šādu nozīmīgu ietekmi.

Galvenais raksta uzdevums ir rast ieskatu par pilsētpētniecību un to, kā pilsētpētniecības kontekstā var vispārīgi raksturot Rīgu.

Atslēgvārdi: Rīga, telpa, ikdienas urbānisms, urbānā pieredze, publiskā telpa.

Pilsētas dzīve vienmēr ir visu triju laika dimensiju – pagātnes, tagadnes un nākotnes – saskarsme. Šodienas realitāti nosaka aizvadītajos gados tapušas tradīcijas un arī nākotnes vīzija. (Laķis, 2001)

Ievads

Pilsēta kā izpētes objekts ar visu tajā iekļaujošos elementu kopu ir vienmēr bijusi interesanta, bet tajā pašā laikā sarežģīta, jo šī lielā dažādo elementu koncentrēšanās vienuviet vai nu padara pilsētas pētījumus vispārīgus, vai arī parasti tiek izpētīts tikai viens no daudzajiem elementiem, kas ir atrodamī pilsētā – piemēram, sabiedrība, telpa, ekonomika, kultūra u. tml. Rīgas izpētei ir lemts tāds pats liktenis, kas parādās arī daudzos iepriekš veiktajos pētījumos.

Raksta uzdevums ir rast sākotnēju ieskatu Rīgas kā urbānās vides raksturojumā. Tāpēc raksta pirmajā daļā vispārīgi tiek aplūkots tas, kā pilsētpētniecība uztver pilsētu, vairāk aplūkojot tieši telpas jēdzienu. Tāpat arī apskatītas dažas atziņas, kas raksturo pilsētu vispār. Amerikāņu pētnieks Tomass F. Džīrins (*Thomas F. Gieryn*) pat aicina pilsētpētniecības pārstāvjus uztvert pilsētu kā laboratoriju, kur var tikt pētīti dažādi

objekti, ieskaitot cilvēku (Gieryn, 2006). Arī Rīga var pārtapt par laboratoriju, kas sniedz daudzpusīgu informāciju.

Jauno tūkstošgadi Rīga iesāka ar grandioziem astoņsimtgades svētkiem. Pilsēta ar 800 gadu ilgu vēsturi ir veidojusies ne tikai kā arhitektoniska, bet arī sociāla, ekonomiska un kulturāla telpa, kas, kā vēsta leģenda, nekad nebūs gatava. Un tas liekas pašsaprotami, redzot pastāvīgi mainīgo Rīgu, kas ģenerē dažādus procesus, tendences un vērtības visdažādākajās dzīves jomās. Tas viss kopumā ir izveidojis nozīmīgo Rīgas pozīciju valsts kontekstā un radījis arī tās tēlu, kas aizvien vilina cilvēkus, kuri nolemj atstāt savas mājas reģionos un doties uz Rīgu.

Rīga tiek saukta dažādi: Latvijas galvaspilsēta, Latvijas vizītkarte, Latvijas kultūras centrs, galvenais Latvijas centrs, pat Baltijas galvaspilsēta u. tml. Ir arī nievājoši apraksti – piemēram, ūdensgalva.

Bieži vien katram šim spriedumam ir dažāds pamatojums – cilvēki izmanto dažādas kategorijas, lai veidotu savu spriedumu par Rīgu. Turklāt šo spriedumu izteikšana ir ļoti atkarīga no tā, kas šos apzīmējumus lieto – pilsētās iedzīvotājs vai viesis, vai pat persona, kura nekad nav Rīgā bijusi. Tā kā vissvarīgākais varētu būt tieši rīdzinieku spriedums, tad šajā rakstā tiks aplūkots, kādā telpiskajā vidē dzīvo rīdzinieki un kas tad veido viņu urbāno pieredzi. Šajā rakstā pētāmās mērķauditorijas pārstāvji tiks apzīmēti ar jēdzienu „rīdzinieki”, kas nozīmē Rīgā pastāvīgi dzīvojošos cilvēkus (ne mācību vai darba nolūkos).

Vēl ir interesanti uzzināt ne tikai to, kāda ir šī telpa, kurā rīdzinieki dzīvo, bet arī to, kā paši rīdzinieki uztver pilsētu, kurā viņi dzīvo, – kuras Rīgas iezīmes rīdzinieki saskata kā pozitīvas, kuras – kā negatīvas. Tas tiks izpētīts raksta sadaļā „Rīgas telpa un tās cilvēki”. Te tiks sniegts ieskats par to, kā ir konstruēta Rīgas telpa, un aplūkot arī Rīgas pašvaldības pētījumā iegūtie rezultāti, kas atspoguļo dažādu apkaimju iedzīvotāju atbilstošu rezultātus par apmierinātību ar dzīvi savā apkaimē.

Bet, lai sāktu apskatu par Rīgu, vispirms jāpievēršas tam, kā pilsēt-pētniecības praksē ir pieņemts aplūkot pilsētu.

Pilsēta kā socioloģijas izpētes objekts

Ričards Florida (*Richard Florida*) savā grāmatā „Kas ir tava pilsēta?” (*Who's Your City?*) lasītājam liek padomāt par to, kas ir bijis nozīmīgākais lēmums viņa dzīvē. Autors paredz, ka cilvēki minēs savas profesijas izvēli, studiju vietas izvēli vai dzīves partnera izvēli. Tomēr autors tās neuzskata par galvenajām. Florida uzskata, ka galvenā ir viņu dzīvesvietas izvēle. Tiek izvēlēta būtībā stabilākā vērtība no visām, jo, atšķirībā, piemēram, no mīlestības vai darba, dzīvesvieta ir gandrīz vai monumentāla un to ir grūti pazaudēt bez paša gribas. Turklāt Florida norāda, ka dzīvesvietas

izvēle ietekmē arī darbu, mācību iespējas, draugu un partneru iepazīšanu (Florida, 2009).

Pilsētu par savu dzīvesvietu izvēlas aizvien vairāk cilvēku visā pasaulē – aptuveni 60 miljoni cilvēku ik gadu aizvien palielina pilsētu iedzīvotāju skaitu. 1990. gadā no desmit cilvēkiem pilsētā dzīvoja tikai gandrīz četri, bet 2010. gadā vairāk nekā puse pasaules iedzīvotāju dzīvoja pilsētās. Pasaules Veselības organizācijas (*The World Health Organization*) un ANO Iedzīvotāju apmetņu programmas (*United Nations Human Settlements Programme*) eksperti paredz, ka 2050. gadā pilsētās katrs septītais no desmit pasaules iedzīvotājiem dzīvos piepilsētā (World Health Organization, 2010).

Var rasties jautājums – vai vispār mums ir nepieciešams zināt par to, kāds ir šo cilvēku dzīvesstāsts? Mana atbilde ir apstiprinoša. Ir jābūt zināšanām par kopējām tendencēm noteiktas grupas, laika vai telpas dimensijā, lai pati sabiedrība un arī pētnieki spētu apzināt pašreizējās tendences un paredzamos iznākumus un varētu veicināt sabiedrības labklājību.

Mārgarita Kroforda (*Margaret Crawford*) dalījumā „laiks un telpa” saskata līdzības ar dalījumu „taktika un stratēģija”. Taktika pēc savas būtības ir darbošanās process bez noteiktas vietas. Būtībā taktika balstās uz atšķirīgos veidos iegūtām iespējām veiksmīgi izplānotā brīdī. Autore arī min to, ka taktika ir ikdienas radošuma forma un ka būtībā daudzas urbānās aktivitātes ir taktiskas. Pretēji taktikai stratēģija balstās uz konkrētu vietu (Chaseetal, 2008).

Šajā rakstā, runājot par pilsētu kā fizisku objektu, tiek aplūkota tieši telpas dimensija. Arī cilvēku savstarpējās attiecības ar telpu ir izpētes vērtas, jo šīs attiecības veido to pieredzi, ko amerikāņu pilsētpētniecības autori ir nosaukuši par ikdienas urbānismu (turpat). Atšķirībā no attiecībām indivīds–grupa attiecībās indivīds (grupa)–pilsēta tiek aplūktas divu pilnīgi atšķirīgu aģentu savstarpējās attiecības – viens aģents ir dzīvs objekts, bet otrs ir nedzīvs objekts. Tomēr šīs savstarpējās attiecības pastāv ik minūti – vienalga, kur indivīds atrodas, viņš ir kādā pilsētas telpas noteiktā segmentā. Pilsēta ir indivīdam visapkārt, un mijiedarbe ar to nav izslēdzama, novēršama. Tādējādi tā rada manāmu vai arī nemanāmu ietekmi uz cilvēku, viņa ikdienu, pati pārtopot par cilvēka ikdienu.

20. gadsimta pirmajā pusē pilsētu nozīmi cilvēku dzīvē novērtēja amerikāņu sociologi, kuri izveidoja jaunu zinātnes virzienu – Čikāgas skolu. Čikāgas skola savu nosaukumu ieguva, iedvesmojoties no pilsētas, kurā tika uzsāktas zīmīgas pilsētu izpētes tradīcijas. Tā pilsēta pārtapa gan par objektu, kas tiek pētīts, gan par vietu, kur tiek veikts pētījums. Tomass F. Džīrins pilsētu iedala divās kategorijās:

- 1) lauks (*field-site*);
- 2) laboratorija (*laboratory*) (Gieryn, 2006).

Franču sociologs Bruno Latūru (*Bruno Latour*) uzskata: „Lai pasaule kļūtu izprotama, tai ir jākļūst par laboratoriju.” (Turpat) Tātad pētnieks pārvērš pilsētu par savu laboratoriju, kurā viņš var veikt novērojumus un pat eksperimentus, var intervēt cilvēkus vai veikt kvantitatīvu pētījumu (piemēram, pētot cilvēku ģērbšanās stilu, var uzskaitīt cilvēkus, kas ir ģērbušies noteikta stila apģērbā). Pilsēta pārtop par vietu, kur pētnieks var veikt savu pētījumu, apskatot pētāmo objektu tā dabiskajā vidē.

Līdz ar to arī pastāv trīs galvenās atšķirības starp pilsētu un laboratoriju kā izpētes vietām.

Pilsēta		Laboratorija
<i>Atrasts</i>	←→	<i>Izveidots</i>
<i>Šeit</i>	←→	<i>Jebkur</i>
<i>Integrēts</i>	←→	<i>Atdalīts</i>

1. att. Pilsētas un laboratorijas salīdzinājums (Gieryn, 2006)

Pilsētā pētāmais objekts tiek atrasts, bieži vien šim procesam patērējot pat lielākus laika un finansiālos resursus. Tomēr, atšķirībā no laboratorijas, kur pētnieks vēlamu objektu var novērot sev vēlamajā laikā un vietā, jo pats izveido visu pētījumam nepieciešamo, pilsētas gadījumā svarīga ir vides unikalitāte un patiesā situācija, kādā objekts ir atrodams šajā vidē. Tādā veidā bez pētnieka iesaistīšanās tiek nodrošinātas cilvēka dabiskās uzvedības novērošanas iespējas, kas ir būtiski, lai tiktu iegūti pēc iespējas ticamāki dati. Tas pētniekam arī nozīmē aktīvu lauka darba izstrādi un veikšanu, jo pilsētu var izpētīt, vienīgi izstaigājot to, nevis izlasot par to kādos citos pētījumos.

Pilsēta kā izpētes objekts paver daudzas iespējas, kā tā varētu tikt pētīta. Kopumā, runājot par pilsētpētniecību, itāļu arhitektu Pipo Čorras (*Pippo Ciorra*) un Marko D'Anuntisa (*Marco D'Annuntiis*) piedāvātos desmit objektus pilsētpētniecībā no arhitektūras perspektīvas autore vēlas pielāgot socioloģiskajai perspektīvai (Ciorra, D'Annuntiis, 2000). Tie atspoguļo pilsētas uzbūvi, ko veido gan fiziski, gan sociāli, gan kulturāli objekti. Šie objekti ir

- 1) **pilsēta** – kā atsevišķu elementu veselums, kas tiek pakļauta izpētes procesam, un telpa, kur, iespējams, tiek pētīts tikai kāds viens objekts;
- 2) **publiskā telpa** – telpa, kas ir visiem pilsētas iedzīvotājiem pieejama un līdz ar to visvieglāk izpētāma. Publiskā telpa arī rada līdzīgas pieredzes prakses, kas ļauj runāt par noteiktām tendencēm, likumsakarībām. Bet šajā sakarā var tikt novērots konflikts ar

- pretēja tipa telpu – privāto telpu, jo bieži vien tās nozīme ir tikpat liela kā publiskās telpas nozīme (piemēram, cilvēku labsajūtas pētījumā), bet to nav iespējams apsekot, jo tā vairākumam cilvēku ir intīma telpa, kurā svešinieks netiek laists iekšā;
- 3) **ainava** – intensīvajā un bieži vien pieblīvētājā urbānajā vidē aizvien lielāku nozīmi iegūst t. s. zaļās zonas izveidošanas un uzturēšanas jautājums, kas ir svarīgs, runājot par cilvēku labsajūtu un rekreācijas iespējām;
 - 4) **infrastruktūra** – kā mobilitātes nodrošinātāja, kā informācijas aprites uzturētāja. Manuprāt, svarīgākā infrastruktūras loma ir cilvēku rīcībspējas sekmēšanā, jo tā ir vai nu cilvēku aktivitāti sekmējošs, vai arī traucējošs elements;
 - 5) **atklātā telpa** – tā ir telpa, kuru dažādu iemeslu dēļ netiecas apbūvēt, piemēram, tur nav izdevīgi veikt jebkāda arhitektoniska objekta būvniecību. Tā varētu būt publiska telpa, kas nenosaka nekādus privātīpašumu raksturojošus ierobežojumus un nenoslogo cilvēka skatu ar tēlu daudzveidību (ēkas, reklāmas izkārtnes, kultūrvēsturiskie pieminekļi). Šādu telpu arī varētu pieskaitīt pie telpas, kas nodrošina rekreāciju;
 - 6) „**mājas**” – kā cilvēku mītnes vieta, manuprāt, ir svarīgs izpētes objekts gan cilvēka identitātes, gan cilvēka rīcībspējas izpētē. Mājas kā privātā telpa, kas veido primāro cilvēka dzīves telpu un ar ko vairums cilvēku identificē savu pamata lokalizēšanos;
 - 7) **ieradums** – kaut kāda veida identificēšanās stāvoklis, kas paredz kaut kādu asociāciju iedarbības mehānismu, kas, savukārt, balstās uz iepriekšējo pieredzi. Tātad ieraduma jautājums ir jautājums par cilvēka identitāti – faktoriem, kas veido cilvēka vērtības un uzskatus, ietekmē viņa rīcību. Vietas kontekstā tas varētu izpausties kā, piemēram, cilvēka regulāra iegriešanās veikaliņā, kas atrodas divus kvartālus tālāk no mājas un kur katru rītu, ejot uz darbu, viņš nopērk tasi kafijas;
 - 8) **vēsture** – katrai ēkai, piemineklim, rituālam, vietai un cilvēkam ir sava vēsture, kas ir izveidojusi tagadni. Vēsture ir obligāts izpētes objekts, lai izprastu tagadnē notiekošo un vērstu savu skatienu uz nākotni. Līdz ar to, it īpaši identitātes kontekstā, vēsture ir obligāts izpētes objekts;
 - 9) **jaunais divainais** – ikkatri parādībai šajā sabiedrībā ir izņēmumi un pat deviantās atšķirības. Arī pilsētas telpā tādi elementi ir saskatāmi. Tā, piemēram, vēl aizvien tiek diskutēts par grafiti būtību – tā ir māksla vai vandālisms;
 - 10) **arhitektūra un māksla** – kaut arī šie ir tieši ar arhitektūru saistīti objekti, tomēr, pēc autores domām, tie ir arī socioloģiski svarīgi. Tas ir jautājums par telpas konstruktīvo uzbūvi un estētiku.

Tik daudzveidīgs ir objektu kopums, kas veido pilsētas telpu. Tāpēc, runājot par pilsētu, uzreiz nāk prātā kaut kāda noteikta telpa, kas tiek piepildīta ar dažādiem elementiem – ēkām, infrastruktūru, kultūras pieminekļiem, apstādījumiem, cilvēkiem utt.

Tomēr, specifiskāk iedalot pilsētas telpu, izceļas nozīmīgs izpētes objekts pilsētas pētniecības kontekstā – publiskā telpa, kas ir ikvienam pieejamā telpa ārpus savas individuālās dzīvojamās telpas. Šī telpa ir arī dažādu sabiedrisko aktivitāšu norises vieta. Tanī pašā laikā var novērot, ka katrā pilsētā, arī Rīgā, ir vietas, kuras aktīvāk tiek izmantotas kaut kādām sabiedriskajām aktivitātēm. Tas tad arī būs nozīmīgākais raksta izpētes objekts.

Kā sava darba „Pilsēta” (*Die Stadt*) pirmajā nodaļā norāda Makss Vēbers (*Max Weber*), pilsētu raksturo tieši cilvēki, kas dzīvo noteiktā, robežām noslēgtā telpā (Бергер, n. d.). Publiskā telpa pilsētā ir tā vieta, kur notiek publiski redzamās, vērtēšanai pakļaujamās norises, kas ietekmē arī plašāku sabiedrības daļu (piemēram, pat sētnieka uzkoptais trotuārs pozitīvi ietekmē vairumu cilvēku, nevis tikai šajā noteiktā teritorijā dzīvojošos). Tāpat arī publiskā telpa ir telpa, kas ir visredzamāk pakļauta pārmaiņām, ko var radīt cilvēku darbība.

Šīs pārmaiņas var veidoties gan ilglaicīgu, gan īslaicīgu darbību rezultātā. Pie ilglaicīgām darbībām var pieskaitīt būvniecības darbus. Savukārt par īslaicīgām darbībām varētu uzskatīt Barbaras Kiršenblatas-Gimbletas (*Barbara Kirshenblatt-Gimblet*) sniegto piemēru par kaut kādiem festivāliem, vienas dienas pasākumiem noteiktā pilsētas teritorijā vai, piemēram, vasaras sezonas kafejnīcu izveidi Doma laukumā, kas vasaras laikā laukumu vizuāli izmaina. Rīgas gadījumā piemērs varētu būt dziesmu un deju svētki, ikgadējais gaismas festivāls „Staro Rīga”, Rīgas maratons vai arī 2009. gadā aizsāktais pasākums *Go Blonde*. Līdz ar to publiskās telpas aplūkošana, izanalizēšana un novērtēšana ir svarīga, ja ir nepieciešams izpētīt cilvēku pilsētas vidē.

Tomēr attiecības starp cilvēku un pilsētu, publisko telpu nav vienvirziena. Pilsēta ietekmē arī cilvēku. Arī Ričards Florida norāda uz apkārtējās telpas lielo nozīmi cilvēku ikdienā.

„Ietekmīgākie autori, kas pētījuši pilsētvides vizuālo jomu, ir Kevins Linčs (*Kevin Lynch*), Kristofers Aleksandrs (*Christopher Alexander*) un Roberts Venturi (*Robert Venturi*). Šo pētnieku darbi pārstāv viedokli, ka sociālais spēks veido pilsētu.” (Liepa-Zemeša, 2010) Tas nozīmē, ka jauna telpiska objekta radīšanas procesā tiek ņemts vērā arī tāds faktors kā iespējamās cilvēku asociācijas ar noteikto objektu, kuru pamatā ir kaut kāda individuālā vai sabiedrības pieredze. Tāpēc var teikt, ka telpa tiek konstruēta, pamatojoties uz iekšējām psiholoģiskām projekcijām, ar tām papildinot vizuālās uztveres projekcijas. Tas, savukārt, liecina, ka noteikti fizisko telpu veidojošie objekti var emocionāli ietekmēt cilvēku, izraisot noteiktas atmiņas.

Ietekme var būt ne tikai psiholoģiska, bet arī sociāla. Kā atzīst daudzi autori (*Jane Jacobs, Christopher Lasch, Andres Duany, Elizabeth Plater-Zyberk, Jeff Speck* u. c.), pilsētas telpas var iedalīt divās kategorijās:

- 1) sociālos kontaktus veicinošās;
- 2) sociālos kontaktus neveicinošās.

Tas nozīmē, ka pastāv telpas, kuras labvēlīgi ietekmē cilvēkus, dodot iespēju iepazīties, satikties, aprunāties, kopīgi atpūsties. Tās ir plaša, daudzveidīgi iekārtota vide, kas rada labus apstākļus noteiktas darbības veikšanai.

Vēl kā faktoru, kas ietekmē cilvēkus, jāmin fakts, ka cilvēks arī ir spējīgs pielāgot pilsētas telpu dažādu personīgi izdevīgu funkciju veikšanai. Pilsētu var pat saukt par mediju, kas sniedz informāciju. Takāki Čikamori (*Takaaki Chikamori*) izteicies, ka „mediji vairs nav vienkāršs mehānisms, kā parādīt prezentējamus attēlus – tie aizvien vairāk ir saistīti ar arhitektūras struktūru pilsētā. Šis aizvien plašāk attīstošais mediju–arhitektūras komplekss, kam tiek piešķirts tituls „mediju pilsēta”, rada izšķirošu ietekmi uz mūsu pašreizējo sociālo un telpisko pieredzi” (Chikamori, 2009). Cilvēks atrod jaunus pilsētas vides izmantošanas veidus. Pilsēta vairs nav tikai dzīvesvieta, darba vieta vai atpūtas vieta – pilsēta ir kļuvusi par mediju, bieži vien pat par reklāmas plakātu. Pilsēta var tikt raksturota kā jauns informācijas avots un informācijas aprites nodrošinātājs, tā iesaistās mijiedarbībā starp cilvēku un cilvēku, starp cilvēku un cilvēku kopu, starp cilvēku un pašu pilsētu.

Attiecības, kurās ir iesaistījusies pilsēta, var aplūkot arī visplašākajā kontekstā. Atsaucoties uz Lindas Boudrijas (*Linda Boudry*) un Manuela Kastela (*Manuel Castells*) teorētiskajiem pārsapņiem, var secināt, ka pilsēta ir viens no elementiem triangulārajās attiecībās, kur pārējie divi elementi ir pasaule un nacionālā valsts (Groth, Corijn, 2005). No vienas puses, pilsēta it kā pakļaujas globālo pārmaiņu plūsmai, kas paredz pastāvīgas izmaiņas funkciju informācijas aprites un varas izpausmju ziņā. Bet, no otras puses, pilsēta piedzīvo kultūras un sociālās pārmaiņas, kas ir praktiski pilnībā nacionāls process. Piemēram, tajā pašā laikā, kad paaugstinās mobilitāte, aktualizējas identitātes jautājums – tas notiek gan situācijās, kad cilvēks atrodas citā pilsētā starp svešajiem, gan tad, kad viņš atrodas savā pilsētā starp svešajiem (tas, piemēram, varētu būt tādās kosmopolitiskās pilsētās kā Londona, Parīze, Ņujorka).

Globālā pieredze dažādās vietās, telpās ievieš globālas, bieži vien lokālajai vietai neizprotamas, iepriekš neiedomājamas tendences. Vācu sociologs Georgs Zimmels (*Georg Simmel*) jau 20. gadsimta sākumā paredzēja, ka cilvēkam pilsētā var rasties problēmas ar savas personības nostabilizēšanu telpā, kur valda daudzi no viņa neatkarīgi ārējie spēki. „Modernās dzīves visdziļākās problēmas izriet no indivīda prasībām saglabāt savas esības pastāvību un savdabību iepretim tam pārspēkam, kāds

ir sabiedrība, vēsturiskais mantojums, dzīves ārējā kultūra un tehnika, kas ir jaunākais veidojums cīņai ar dabu, ko fiziskās eksistences dēļ izcīnījis primitīvais cilvēks.” (Zimmels, 2000) Lai iegūtu sev aizvien plašākas teritorijas dzīvei un iekārtotu tās pēc savām aizvien pieaugošajām vajadzībām un vēlmēm, cilvēks, sev pašam nezinot, radījis gan fizisku, gan morālu slogu, kas bieži vien rada diskomfortu.

Tas ir skaidrojams ar izmaiņām pašas sabiedrības struktūrā. Mūsdienų sabiedrība piedzīvo izmaiņas savā būtībā. Kā norāda Daniels H. Pinks (*Daniel H. Pink*) savā grāmatā „Pilnīgi jauns prāts” (*A Whole New Mind*), līdz mūsdienām cilvēki ir izdzīvojuši trīs dažādus laikmetus – agrāro laikmetu, kur galvenie procesi virzītāji bija lauksaimnieki; industriālo laikmetu, kur galvenie sabiedrības veidotāji bija rūpnīcu strādnieki; informācijas laikmetu, kur svarīgi bija zinātnes un informācijas nozares darbinieki. Bet līdz ar 21. gadsimtu palēnām iestājas jauns laikmets – konceptuālais laikmets (*Conceptual Age*), kur atslēgpersonas ir lietu radītāji un domubiedri (*Creators and Empathizers*) (Pink, 2009). Parādās radoši dažādu jautājumu risinājumi, piemēram, iepriekš minētajā gadījumā jautājumam par iespējām daudzveidot mārketinga izpausmes. Cilvēkiem kļūst nozīmīgi pašiem veidot, piedalīties veidošanas procesā. Tas attiecas arī uz telpu sev apkārt. Kā piemēru var minēt jau par ikgadēju pasākumu kļuvušo gaismas festivālu „Staro Rīga”, kur savus objektus var pieteikt ne tikai juridiskas, bet arī fiziskas personas, un to viņas arī dara. Cilvēki piedalās talkās, koku stādīšanā un piemāju dobjū veidošanā – aktivitātēs, kas izmaina un uzlabo viņu apkārtējo vidi.

Šī līdzdarbošanās, iesaistīšanās var radīt diversifikāciju gan telpas, gan dažādu kopienu kontekstā, jo sāk veidoties kopienas ar līdzīgām interesēm, un tās sāk veidot sev apkārt esošo vidi atbilstoši savām vajadzībām, iecerēm.

Līdzīgi ikdienas urbānisma teorētiskajām nostādnēm, Tomass F. Džirins skaidro, ka ģeogrāfija un arhitektūra aizvien vairāk tiek izmantotas kā izskaidrojošais faktors zināšanu leģitimitātei. Tam par piemēru tiek minētas ļoti daudzās telpas (bārs, zooloģiskais dārzs, muzeji, tiesas zāles, muzeji, slimnīcas u. c.), kurās tika veikti pētījumi, lai atklātu noteiktus uzvedības modeļus, attieksmes, situācijas (turpat). Katrai noteiktai telpai ir piesaistīta sava noteikta cilvēku grupa ar noteiktiem uzvedības modeļiem. Dodoties uz kādu pasākumu, sabiedrisku vietu, cilvēks uzreiz veido kaut kādas asociācijas par to, kādus cilvēkus tur satiks vai nesatiks. Tāpēc arī rodas jautājums par to, vai pilsēta kopumā nav diversificējama attiecībā uz atšķirīgu cilvēku koncentrēšanos dažādās pilsētas apkaimēs.

Novērtējot sabiedrībā (piemēram, medijos) pastāvošos dažādos diskursus, var secināt, ka Rīgā šis jautājums arī ir aktuāls. Tā, piemēram, Maskavas forstatē un Centra apkaimē dzīvojošos var raksturot atšķirīgi – tiem ir dažādi tikumi, dažādi dzīvesstili, dažādas vērtības. Bet Rīga

šajā ziņā nav unikāla, jo katrā lielpilsētā ir sastopami savi biznesa centri, kultūras rajoni un „geto”.

Rīgas telpa un tās cilvēki

Rīga atrodas Rīgas jūras līča dienvidu piekrastē, Piejūras zemienes Rīgavas līdzenumā. Rīgas vēsturiskais centrs izvietots Daugavas labajā krastā, aptuveni 10 km no tās ietekas Rīgas jūras līcī. Jau vēsturiski Rīga ir atradusies teritoriāli izdevīgā vietā, kas veicināja Rīgas kā tirdzniecības pilsētas attīstību. Tādēļ gadsimtu garumā Rīga kļuva par dažādu valstu valdnieku vēlamo iekarojumu objektu. Vēstures gaitā Rīgā ir bijušas dažādas varas, dažādi laiki: vācu laiki (1201–1561), Rīgas brīvās pilsētas laiki (1561–1581), poļu laiki (1581–1621), zviedru laiki (1621–1710), krievu laiki (1710–1918), neatkarīgās Latvijas Republikas laiki (1918–1940), padomju laiki, līdz atkal kopš 1991. gada dzīvojam Rīgā, kas ir neatkarīgas Latvijas Republikas galvaspilsēta.

Stāvēt Skārņu ielas skvērā aiz Sv. Pētera baznīcas, cilvēks var aplūkot uzreiz trīs varenas celtnes, kas simbolizē dažādos spēkus, kuri dalīja varu viduslaikos. Pirmā ir Sv. Jāņa baznīca, kas simbolizē bīskapa dzīvesvietu. Otrā ir Sv. Jura baznīca (Dekoratīvās mākslas un dizaina muzejs), kas simbolizēja ordeņa varu. Bet trešā ir Sv. Pētera baznīca, kas vienmēr viduslaikos ir bijis pašu pilsētnieku simbols.

Kopš laikiem, kad ap pilsētu slējās apjomīgais aizsargmūris un ārpus tā sāka veidoties cilvēku apmetnes, pilsēta dalījās iekšpilsētā un ārpuspilsētā, kas atradās aiz iekšpilsētas mūriem un kur pārsvarā dzīvoja vai nu nacionālās minoritātes, vai mazturīgi cilvēki.

Rīga nekad nav bijusi tikai un vienīgi latviešu pilsēta. Pilsētas cēlāji vēlējās redzēt šeit kristīgi ģermāniskus vaibstus, bet poļi, zviedri un krievi papildināja Rīgas izskatu katrs ar sev vien raksturīgo savdabību un ienesa pārmaiņas tās kolorītā (Stašāne 2001). Ar vācu krustnešu un vēlāk tirgotāju apmešanos Rīgas teritorijā tiek uzsākta mūra arhitektūras būvniecība; t. s. zviedru laikos Rīgā tiek uzceltas aptuveni 160 noliktavas; tirgotāji no Holandes, kas pēc savas reliģiskās piederības ir kalvinisti, uzceļ sev baznīcu (Reformātu baznīca); Padomju Savienības laiks ienes citas vēsmas – Rīgas telpā notiek tipveida apbūve ar daudzdzīvokļu bloku namiem. Tātad, laikiem mainoties, mainījās gan Rīgas nacionālā struktūra, gan Rīgas telpiskā uzbūve. Vēl pat 20. gadsimta sākumā Lielo ģildi (tirgotāju un turīgu cilvēku apvienību) veidoja vienīgi vācieši, kuri savās rindās neuzņēma pat ļoti turīgus latviešus.

Par latviskas Rīgas izveidošanos varētu uzskatīt 19. un 20. gadsimta miju, kad tajā aizvien straujāk attīstījās ražošana. Šim nolūkam uz Rīgu tika aicināti cilvēki no Rīgas apkārtnes un arī no pārējiem Latvijas reģioniem, laukiem. Līdz ar to Rīgā mainījās arī nacionālais sastāvs.

1868. gadā 43% pilsētnieku bija vācieši un tikai apmēram 24% – latvieši, bet 1913. gadā latviešu īpatsvars jau bija 42,2%. Vēsturiskās gaitas rezultātā Rīga vairs nebija vāciešu pilsēta, kad Rīgā pārsvarā dzīvoja vācieši, bet latvieši – laukos vai piepilsētās.

Dažādu tautību pārstāvji dzīvo Rīgā arī pašlaik. Vēl 2005. gadā Rīgā dzīvoja nedaudz vairāk krievu (42,6%) nekā latviešu (42,3%). Tomēr pamazām ik gadu krievu skaits samazinājās, un jau 2013. gadā viņu procentuālais skaits bija 39,8%, savukārt latviešu skaits ir nemainīgs – 42,6%. Tomēr ir novērojama cita tendence – citu (nelatviešu – krievu, ukraiņu, baltkrievu, lietuviešu vai poļu) tautību pārstāvju skaita palielināšanās. 2005. gadā viņu procentuālais skaits bija 3,9% no kopējā iedzīvotāju skaita, bet 2009. gadā šis skaits jau bija 5,3% no kopējā Rīgas iedzīvotāju skaita (Centrālā statistikas pārvalde, n. d.).

Mūsdienās Rīga, vismaz oficiāli, vairs netiek dalīta starp dažādām varām vai pēc nacionālās piederības. Tagad pastāv tikai teorētiskais dalījums – Rīga tiek teritoriāli iedalīta apkaimēs.

Pēc platības Rīga ir lielākā pilsēta Latvijas Republikā. Rīgas teritorija ir 307 km², kuru veido šādas platības:

- apdzīvojamā platība 67,00 km² (21,8%);
- rūpnieciskā platība 52,45 km² (17,0%);
- ielas un ceļi 24,64 km² (8,0%);
- parki 57,54 km² (19,0%);
- ūdens 48,50 km² (15,8%).

Rīgas teritorija kopumā tiek iedalīta sešās teritoriālās vienībās:

- Centra rajons (3 km²);
- Kurzemes rajons (79 km²);
- Zemgales priekšpilsēta (41 km²);
- Ziemeļu rajons (77 km²);
- Vidzemes priekšpilsēta (57 km²);
- Latgales priekšpilsēta (50 km²) (Rīgas pašvaldības portāls b. g.).

Savukārt rajonu dalījums ir vēl sīkāks, to nosaka Rīgas teritoriālais dalījums 58 apkaimēs.

„Rīgas domes Pilsētas attīstības departaments apkaimes jēdzienu skaidro kā piemērota lieluma apdzīvotu vidi, kam ir sava apkalpe, identitāte un raksturs, kas izriet no apbūves veida, fiziskajām robežām, ainavas un iedzīvotāju kopības izjūtas.” (Rīgas Pilsētas .., 2010) Tomēr autore nepiekrīt lielākajai definīcijas daļai. Par daudzām apkaimēm nevar pateikt, ka tām ir sava identitāte un raksturs, jo tām ir līdzīga apbūve, kā arī varētu tikt apstrīdēts viedoklis par iedzīvotāju kopības sajūtu noteiktās apkaimes robežās. Tas ir jautājums, kas bieži vien balstās uz dažādiem stereotipiem, jo netiek izpētīts. Tāpat arī jautājums par apkaimju robežām pārsvarā ir skaidrs, vienīgi lūkojoties kartē – bez kartes šīs teritorijas nav apjaušamas, lai varētu runāt par, piemēram, kādas personu kopas piederību noteiktai

apkaimei. Piemēram, ar 11. tramvaju dodoties uz Mežaparku, cilvēkiem nerodas konkrēts priekšstats par to, kad tieši viņš ie brauc Mežaparkā, vai pat par to, kad viņš ceļā no Centra uz Mežaparku ir ie braucis Brasā un izbraucis cauri tai.

Tabula

Rīgas apkaimju uzskaitījums

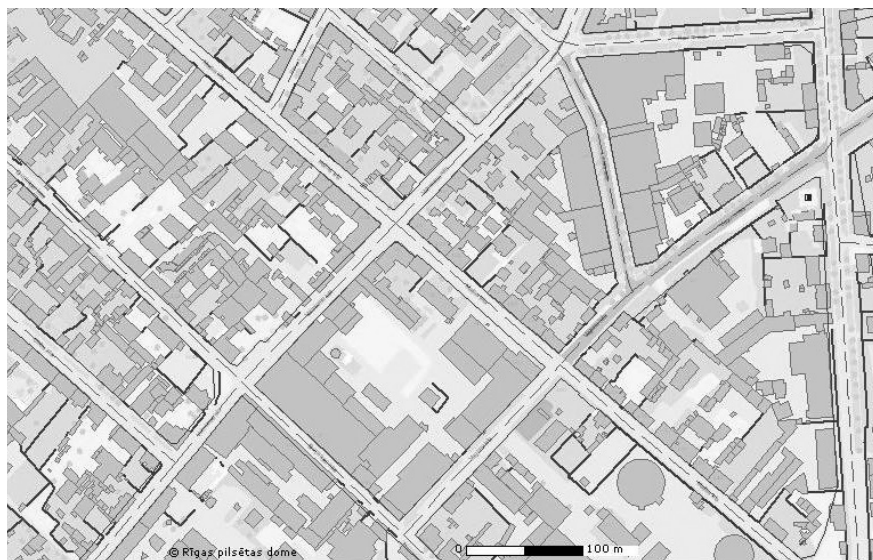
Bolderāja	Bišumuiža	Pētersala–Andrejsala	Purvciems
Daugavgrīva	Katlakalns	Sarkandaugava	Skanste
Dzirciems	Mūkupurvs	Trīsciems	Suntaži
Iļģuciems	Pleskodāle	Vecāķi	Teika
Imanta	Salas	Vecdaugava	Avotu iela
Kleisti	Šampēteris	Vecmīlgrāvis	Dārzciems
Ķīpsala	Torņakalns	Vecpilsēta	Dārziņi
Rītabuļļi	Ziepniekkalns	Centrs	Grīziņkalns
Spilve	Zolitūde	Berģi	Ķengarags
Voleri	Čiekurkalns	Brasa	Maskavas forštate
Zasulauks	Jaunciems	Brekši	Pļavnieki
Āgenskalns	Kundziņsala	Bukulti	Rumbula
Atgāzene	Mangaļsala	Dreiliņi	Šķirotava
Beberbeķi	Mežaparks	Jugla	Mežciems
Bieriņi	Mīlgrāvis		

Adžajs Gards (*Ajay M. Garde*) iedzīvotājus, kas pašreiz dzīvo pasaulē pilsētās, nosaucis par marginālās telpas paaudzi (*Generation of marginal spaces*). Viņš norāda, ka pilsētas aizvien aug pāri savām robežām, bet šī augšana notiek arvien haotiskāk un nekoordinētāk, nesabalansētāk (Garde, 1999). Pilsētu apbūvē bieži vien netiek ievērots sistemātiskums, ēku izkārtojuma loģika.

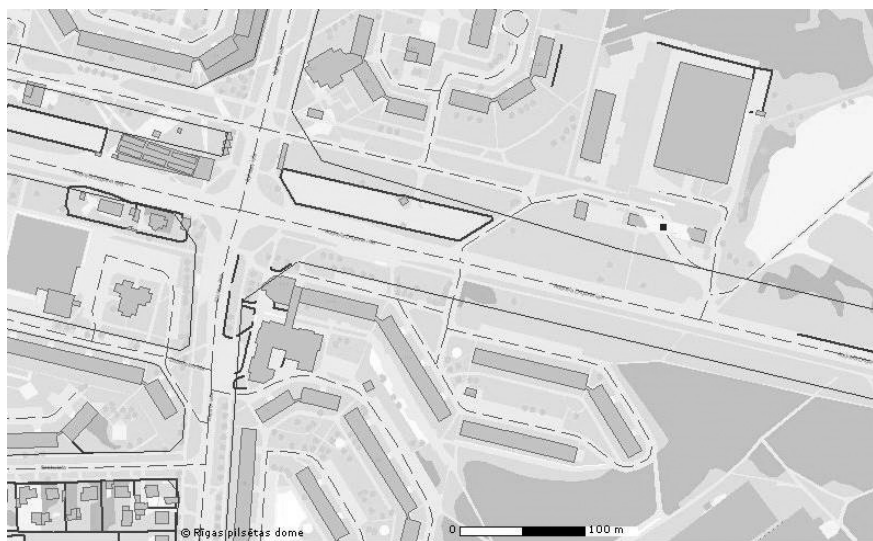
Aplūkojot Rīgas apbūves shēmu (sk. 2. attēlu), var secināt, ka arī Rīgas telpa aug aizvien haotiskāk. Tā, piemēram, Vecpilsētai un pilsētas centram, kur ir Rīgas teritorijas kodols un sākotnējais pamats, ir raksturīgs ģeometrisks sistemātiskums un blīva apbūve ap ielām un ceļiem.

Savukārt, piemēram, Pļavniekos (sk. 3. attēlu) apbūve ir salīdzinoši haotiska, neviendabīga. Tiek ierīkoti pagalmi, kas it kā veido pat noslēgtas telpas. Pašlaik šajos rajonos ir sastopamas plašas zaļās zonas. Tomēr, domājot par pilsētas attīstību un apbūvi ilgtermiņā, rodas bažas par telpas racionālu apbūvi.

Abos šajos attēlos ir redzamas apbūves atšķirības vienas pilsētas robežās, jo ir bijuši dažādi pilsētplānošanas principi, kas ir izstrādāti atšķirīgos laika posmos.

2. att. Rīgas Centra apkaimes ielu (Valmieras, Vagonu, Matīsa, Bruņinieku, Stabu ielas) kartogrāfiskais attēls

3. att. Rīgas Pļavnieku ielu (A. Deglava, Ilūkstes ielas) kartogrāfiskais attēls

Tas, no vienas puses, varētu liecināt, ka tomēr iepriekš citētā apkaimes definīcija būtu daļēji pareiza, jo apbūve atšķiras tieši apkaimes robežās. Tomēr 3. attēlā atspoguļotā apbūve ir raksturīga praktiski visām apkaimēm tālāk no Vecrīgas un Centra. Šo apbūvi varētu raksturot kā

neracionāli izmantotu telpu. Mājas te tiek būvētas ar salīdzinoši lielu atstatumu. Arī pēdējo gadu apbūve, piemēram, Dreiliņos, tiek veidota pēc tāda paša principa. Bieži vien pagalmi ir plaši, tomēr to lielāko daļu klāj asfalts, kas varētu būt paredzēts, piemēram, autostāvvietai. Arī pagalmi tiek veidoti caurejami, un tas neveicina noslēgtības sajūtu, kas varētu būt pagalma kopienas veidošanās procesa pamats.

Ja runā par Vecrīgas un Pļavnieku estētisko salīdzinājumu, arhitektoniskajā ziņā Vecrīgas vēsturiskais mantojums ir vērtējams augstāk nekā Pļavnieku daudzdzīvokļu tipveida nami. Tomēr Pļavniekos biežāk ir sastopamas zaļās zonas vai pat iepriekš minētās atklātās telpas, kas sekmē arī tādas rekreācijas iespējas kā pastaigas ar bērniem vai draugu kompānijā, futbola vai basketbola spēlēšana un pat sauļošanās.

Rīgas Pilsētas attīstības departaments veicis pētījumu „Rīgas iedzīvotāju apmierinātības ar pašvaldību atbilžu salīdzinājums apkaimēs”. Pamatoties uz pētījuma rezultātiem, var secināt, ka visnegatīvāk dabas vides (zaļo zonu, parku, skvēru u. tml.) apjomu un kvalitāti savā apkaimē vērtē tieši Vecrīgas iedzīvotāji (Rīgas Pilsētas attīstības departaments, 2010).

Šis pētījums sniedz svarīgu informāciju par pētāmo tēmu – par identitāti un rīcībspēju. Kopumā var secināt, ka visneapmierinātākie ar savu apkaimi ir Bišumuīžas iedzīvotāji. Otrie neapmierinātākie ir Vecrīgas iedzīvotāji un trešie – Maskavas foršates iedzīvotāji. Savukārt visapmierinātākie ir Juglas iedzīvotāji, otrajā pozīcijā ir Brekšu iedzīvotāji, bet trešajā – Zolitūdes iedzīvotāji. Šie rezultāti tika iegūti, liekot visu apkaimju iedzīvotājiem izvērtēt savu konkrēto apkaimi pēc 36 kategorijām (turpat).

Tāpat atšķiras dažādās apkaimēs dzīvojošo uzskati par to, vai kopumā viņi ir apmierināti, ka dzīvo un strādā Rīgā. Praktiski visu pētījumā aplūkoto apkaimju respondenti savu apkaimi vērtēja pozitīvi. Visaugstāk to novērtēja Vecrīgā un Dzirciemā dzīvojošie, viszemāk – Bišumuīžas iedzīvotāji.

Bet šie dati arī savā veidā lauž laika gaitā izveidojušos stereotipus par dažādu Rīgas apkaimju vērtējumu cilvēku starpā. Vecrīga un Centrs biežāk tiek uzskatīts par dzīvei labvēlīgu Rīgas apkaimi. Tomēr dati liecina, ka Vecrīgā un Centrā dzīvojošie cilvēki ir mazāk apmierināti ar dzīvi savā apkaimē. Savukārt Zolitūdes iedzīvotāji dzīvi šajā rajonā vērtē pozitīvi, lai gan vēsturiski izveidojušos aizspriedumu dēļ tas tika saukts par nelabvēlīgu. Tāpēc ir nepieciešams iegūt kvalitatīvu informāciju par to, kāpēc tas tā ir.

Šie dati liecina, cik daudzveidīga ir Rīga un cik atšķirīgi ir dažādas apkaimes ietekmējošie faktori Rīgas teritorijā. Dzīves apstākļi dažādās Rīgas apkaimēs ir nevienādi – kaut kur cilvēkiem vairāk ir pieejami vieni publiskās telpas un infrastruktūras resursi, citur atkal citi resursi; vienā apkaimē ir pieejams plašs kultūras un rekreācijas iespēju klāsts, bet citā – nav. Tāpēc rodas jautājums, vai cilvēks šajā daudzveidībā spēj orientēties

un veidot savu identificēšanās mehānismu, kas galarezultātā rada cilvēka identitāti. Bet turpmāko pētījumu jautājums ir: „Ar kurām telpiskajām vienībām (pilsēta, apkaime, iela, pagalms, mājoklis) cilvēks sevi identificē un ar kurām viņš to dara labprāt, vai otrādi?”

Telpiskā identificēšanās skar jautājumu par telpas izjušanu, attieksmi pret to. Katram rīdziniekam ir sava attieksme pret pilsētu, kurā viņš dzīvo. Un katra no šīm attieksmēm sakņojas pilnīgi atšķirīgās pieredzēs, kas saistās ar dzīvošanu Rīgā. Šīs atšķirības varētu noteikt arī apkaime, kurā cilvēks dzīvo. Kāds dzīvo ēkā, kas celta 18. gadsimtā baroka stilā vai 20. gadsimta sākumā jūgendstilā, cits – padomju laika tipveida daudzdzīvokļu namā; kādam vispieejamākā iepirkšanās vieta ir neliels veikals, citam – trīs dažādu tirdzniecības ķēžu veikali; kādam pagalms ir asfaltēta automašīnu stāvvietā, citam – parks ar apstādījuma daudzveidību; kāds pavada sabiedriskajā transportā ilgāku laiku, lai tiktu uz darbvietu, kas atrodas citā Rīgas apkaimē, bet cits aiziet līdz savai darbvietai piecu minūšu laikā. Tādā veidā var turpināt plašu uzskaitījumu, lai parādītu, cik atšķirīgas var būt cilvēku pieredzes vienā pilsētā, un Rīgā telpas fiziskais un sociālais raksturojums variē atbilstoši dažādām pilsētas apkaimēm.

Tomēr rīdziniekiem noteikti ir arī kopīgas pieredzes, bieži vien pat vienas apkaimes robežās. Piemēram, skaistā operas nama apmeklēšana, pastaiga pa Vecrīgas ielām vai gar Daugavas krastmalu, pastaiga pa apkaimes lielajām ielām (Imantā, piemēram, pa Kurzemes prospektu), dažādu kultūras vai sporta pasākumu apmeklēšana (piemēram, Rīgas svētku apmeklēšana). Šie objekti, telpas un pasākumi ir pieejami visiem – tie ir publiski. Tādējādi var secināt, ka šo kopīgo pieredzi rada publiskās vietas pilsētā.

„Starp apbūves raksturu un cilvēka dzīvesveidu pastāv visciešākais sakars, tieši apkārtējā vide ir tā, kas lielā mērā nosaka cilvēka dzīves procesu norisi.” (Treija et al., 2010) Līdz ar to ir nozīmīgi, cik daudzveidīga ir publiskā telpa, kas var veidot kopīgo pieredzi, un kādas iestādes to veido. Piemēram, Rīgā ir šādas ēkas, kas veido publisko telpu:

- 179 pirmsskolas izglītības iestādes (2009. gads);
- 153 vispārizglītojošās skolas (2010. gads);
- 46 augstskolas un koledžas (2008. gads), kā arī Zinātņu akadēmija un apmēram 30 nozaru zinātniski pētnieciskie institūti;
- 46 publiskās bibliotēkas (2009. gads);
- 15 kultūras un tautas nami (2009. gads);
- 61 muzejs (2010. gads);
- viens operas nams;
- astoņi teātri;
- četri kinoteātri;
- viens cirks;

- 16 parki un dārzi;
- viens botāniskais dārzs;
- viens zooloģiskais dārzs.

Var secināt, ka Rīgā ir izveidotas publiskas vietas, kas var tikt izmantotas gan rekreācijai, gan informācijas iegūšanai un apmaiņai, gan cilvēku savstarpējai saskarsmei. Tās ir vietas, kas veido publisko telpu un arī cilvēku kopīgo pieredzi. Ļoti daudziem cilvēkiem (un ne tikai rīdziniekiem) ir iespēja rast kopīgo pieredzi, apmeklējot, aplūkojot, izjūtot, uzklusot vai pat izbaudot (piemēram, kādā restorānā gatavoto desertu, kas ir gatavots vienīgi tur) vienu un to pašu objektu, jo tas atrodas zonā, kas ir pakļauta vispārējai, publiskai pieejamībai. Un šīs kopīgās pieredzes vairo arī kopīgu izpratni un attieksmi ne tikai pret šo konkrēto objektu, bet pret pilsētu kopumā.

Publiskās telpas uztveres konstruēšanā būtisks ir jautājums par telpiskās struktūras estētisko pusi. Vides estētiskā kvalitāte tiek novērtēta, balstoties uz diviem pamatelementiem:

- 1) uz formālām īpašībām, kas raksturo objekta fiziskās pazīmes un nosaka estētisko reakciju, piemēram, izmērs, forma, mērogs u. c.;
- 2) uz simboliskām jeb asociatīvām īpašībām, kas raksturo faktoros, kuri, pateicoties pieredzei, veido blakus nozīmes, piemēram, priekšstats, skaidrība, identitāte u. c. (Liepa-Zemeša, 2010).

Tātad katrs cilvēks individuāli projicē savu attieksmi pret konkrētu pilsētas telpas vienību. Cilvēks arī veido savu turpmāko individualitāti, pamatojoties jau uz esošo pieredzi. Tā kā arī elementu kombinācijas, kas ietekmē vērtējumu un attieksmi, var būt visdažādākās, mēs varam runāt par individualitāti ne tikai psiholoģijas un socioloģijas, bet arī pilsētpētniecības kontekstā, kurā individualitāte tiktu noteikta atkarībā no tā, kā pilsēta tiek uztverta un kā tās vide tiek emocionāli konstruēta. Tas būtībā ir urbānais dzīvesstils, kas katram cilvēkam var būt gan individuāls, gan atbilstošs grupai, pie kuras viņš sevi pieskaita.

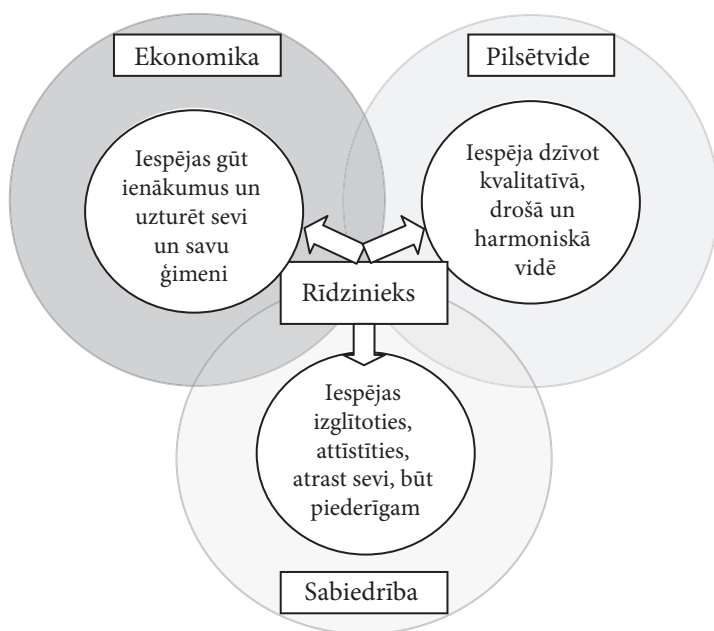
Dzīvesstils ir dzīvesveids, kas atspoguļo kāda cilvēka vai grupas attieksmes un vērtības. Dzīvesstils nosaka to, ka katrs indivīds izvēlas, kā veidot savu dzīvi. Tā, piemēram, Pjērs Burdjē (*Pierre Bourdieu*) runā par dzīvesstilu kā par elementu, kas raksturo noteiktu šķiru, turklāt šķiras „struktūru nosaka ekonomiskā un kultūras kapitāla patēriņš starp tās locekļiem. Katra šķiras daļa tiek raksturota ar šī patēriņa veidu, kuram atbilst noteikts dzīvesstils” (Bourdieu, 1984). Šajā reizē, runājot pilsētpētniecības kontekstā, cilvēkus arī var nosacīti iedalīt dažādās grupās, kas atšķiras savā starpā ar noteiktu urbānās telpas pieredzi, un tas nozīmē, ka atšķiras viņu urbānās vides patēriņš – tātad urbānais dzīvesstils.

Runājot par dzīvesstilu un par patēriņu, kopumā var noteikt vairākus iespējamus faktoros, kuri ietekmē rīdziniekus (vai pilsētniekus kopumā) un no kuriem savukārt var izcelt trīs galvenos, kas ir norādīti

arī Rīgas ilgtermiņa attīstības stratēģijā līdz 2025. gadam „Rīga – iespēja ikvienam!”.

Kā jau tika minēts, Rīga aizvien piesaista Latvijas iedzīvotājus, jo šeit ir plašākās darba iespējas valstī. Šīs iespējas, it īpaši, ja tās tiek izmantotas, rada pozitīvu ietekmi. Tā ir iespēja cilvēkam apmierināt savas fiziskās vajadzības pēc ēdiena, mājokļa.

Tāpat arī ekonomiskais stāvoklis var noteikt to, cik brīvi cilvēks var justies noteiktā vidē un cik plaši izmantot pilsētā sniegtos piedāvājumus – aiziet uz teātri, izstādi, ar draugiem apmeklēt kādu pasākumu, ar ģimeni pavakariņot restorānā. Bet tajā pašā laikā ekonomiskais stāvoklis var būt slikts un var radīt daudzus dažādus ierobežojošus apstākļus, kas var pat novest pie kaut kādas izolētības.

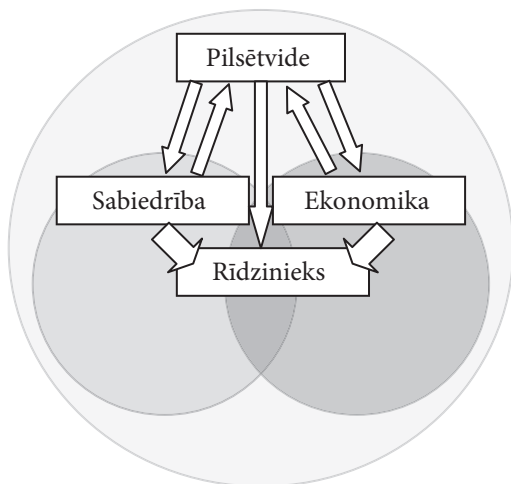

4. att. Trīs ārējie faktori, kas ietekmē rīdziniekus (attēlu veidojusi autore)

Katra pilsēta veido savu sabiedrību, kurā cilvēks iegūst vienu no identifikācijas pazīmēm – viņš identificējas ar pilsētniekiem. Šī identifikācija nosaka to, vai cilvēks ir vai nav, piemēram, rīdzinieks. Tāpat arī sabiedrība sniedz cilvēkam sociālo vajadzību (pēc komunikācijas, drošības) apmierināšanas iespējas.

Kā trešais ietekmējošais faktors tiek norādīta pilsētvide. Tā ir tā vide, kas veido telpisko ietvaru, kurā norit cilvēka ikdiena.

Tāpēc, pēc autores domām, 4. attēlā projicētās attiecības ir attēlotas diezgan vienveidīgi. Turklāt, atceroties raksta sākumā uzdoto Ričarda Floridas jautājumu, šis attēls būtu jāzīmē šādi:

5. att. Trīs ārējie faktori, kas ietekmē rīdziniekus (attēlu veidojusi autore)

Šis attēls precīzāk attēlo tās attiecības, kas ir izkristalizējušās visa šī raksta laikā – pilsētvide ir tas faktors, kas ietekmē visas jomas, kuras iekļaujas vienā pilsētā, arī sabiedrību un ekonomiku. Neuzskatu par pareizu visus trīs elementus attēlot kā vienlīdzīgus, jo pilsētvides ietekme ir plašāka – ar savām teritoriālām robežām tā aptver gan noteiktu sabiedrību (rīdziniekus), gan ekonomiku (kopā ar infrastruktūru – SIA „Rīgas satiksme”, AS „Rīgas siltums”, veikalu ķēdes u. tml.). Bultas ir vērstas uz abām pusēm, jo nenoliedzami ekonomiskais stāvoklis gan pilsētā, gan arī visā valstī ietekmē to, kāda ir noteiktā pilsētvide – tīrība uz ielām, mājokļu, ēkas fasāžu stāvoklis u. tml. Tāpat arī jāatceras iepriekš noteiktās attiecības starp cilvēku un pilsētu, kur ietekme ir abpusēja – gan pilsēta ietekmē cilvēka ikdienu, gan cilvēks veido pilsētu fiziski un sociāli.

Secinājumi

Iespējams, lasītājam radīsies sajūta, ka rakstā tiek uzdoti vairāki jautājumi, uz kuriem tā arī netiek sniegtas atbildes. Tomēr šis raksts ir sākums plašākai izpētei, kuras centrā būs Rīgas telpa, tās saistība ar rīdzinieku identitāti un rīcībspēju tajā.

Kopumā var secināt, ka pilsēta kā izpētes objekts ir interesants, daudzveidīgs, tomēr tajā pašā laikā sarežģīts, un tā analīze prasa daudzas

iešanas. Pilsētas telpā apzināti (piemēram, dalot apkaimēs vai publisko telpu apmeklētājos) vai neapzināti (piemēram, ja objektiem ir dažāda simboliskā nozīme) rodas atšķirības starp cilvēkiem – viņu ekonomiskajā un sociālajā stāvoklī, viņu vērtību sistēmā, viņu dzīvesstilos.

Tam par iemeslu ir dažādās pieredzes, ko cilvēki gūst, dzīvojot noteiktā vietā. Telpa pilsētā ir fiziska liecība tam, kā cilvēki ir dzīvojuši pagātnē un kā viņi dzīvo tagad. Aplūkojot Rīgas telpu, var secināt, ka telpa ir sadalīta, un tas arī rada zināmas atšķirības. Šīs atšķirības pārsvarā ir raksturojamas telpiski. Arī aplūkojot dažādo apkaimju iedzīvotāju novērtējumu par vidi un telpu viņu tuvumā, tātad apkaimē, var secināt, ka dažādās apkaimēs apmierinātība ar apkārtni ir dažāda, un pat izrādās, ka Vecpilsētas iedzīvotāji ir vieni no neapmierinātākajiem ar dzīves vidi kopumā.

Latvijas kontekstā Rīga ir vienīgā lielpilsēta, kas jau pirms 800 gadiem sāka izplesties gar abiem Daugavas krastiem. Rīga nekad nebūs gatava, un tās telpa, tās iedzīvotāji tiks pakļauti pastāvīgām pārmaiņām, kas pētniekiem nozīmēs aizvien jaunus izaicinājumus. Tomēr ir paredzams, ka šie izaicinājumi būs interesanti un aizraujoši, jo tie pavērs aizvien jaunus faktus, likumsakarības un pārsteigumus, kas ik dienas tiek izdzīvoti šajā pilsētā.

Literatūra

- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvards University Press, p. 613.
- Chase, J. L., Crawford, M., Kaliski, J. (2008). *Everyday Urbanism*. New York: Monacelli Press, p. 224.
- Chikamori, T. (2009). Between the 'Media City' and the 'City as a Medium'. *Theory Culture Society*, No. 26, p. 147-154.
- Ciorra, P., D'Annunzio, M. (2000). *New Italian Architecture*. Milan: Skira Editore S.p.A., p. 183.
- Florida, R. (2009). *Who's Your City?: How the Creative Economy Is Making Where You Live the Most Important Decision of Your Life*. New York: Basic Books, p. 374.
- Garde, A. M. (1999). Marginal Spaces in the Urban Landscape: Regulated Margins or Incidental Open Spaces? *Journal of Planning Education and Research*, No. 18, p. 201-210.
- Gieryn, T. F. (2006). City as Truth-Spot: Laboratories and Field-Sites in Urban Studies. *Social Studies of Science*, vol. 36/1 (February 2006), p. 5.
- Groth, J., Corijn, E. (2005). Reclaiming Urbanity: Indeterminate Spaces, Informal Actors and Urban Agenda Setting. *Urban Studies*, No. 42, p. 504-526.
- Hidden Cities: Unmasking and Overcoming Health Inequities in Urban Settings*. (2010) Kobe: The WHO Centre for Health Development, p. xviii, 126.
- Liepa-Zemeša, M. (2010). Pilsētas vizuālās viengabalainības veidošanas nosacījumi. Grām.: Krastiņš, J. (galv. red.). *Arhitektūra un pilsētplānošana* (sēr. Nr. 10, 4. sēj.). Rīga: RTU izdevniecība, 137.-140. lpp.
- Rīgas dome. (2005). *Rīgas ilgtermiņa attīstības stratēģija līdz 2025. gadam „Rīga – iespēja ikvienam!”*, 63. lpp.

- Rīgas iedzīvotāju apmierinātības ar pašvaldību atbilžu salīdzinājums apkaimēs. Stratēģijas uzraudzības sistēma.* (2010) Pieejams: http://www.sus.lv/files/rigas_iedzivotaju_apmierinatibas_ar_pasvaldibu_apkaimes.htm
- Stašāne, L. (2001). Rīgas noslēpums. Grām.: *Rīga 800. jaunā Rīga. Rīgas gadsimti.* Rīga: Aģentūra „Rīga 800”, 117.-120. lpp.
- Stepe, S. *Jaunais Latvijas tūrisma tēls popularizēs nesteidzīgu atpūtu Latvijā.* Pieejams: <http://www.7guru.lv/news/nozareszinas/article.php?id=65886> (sk. 18.03.2010.)
- Treija, S., Bratuškins, U., Suvorovs, E. (2010). Publiskās ārtelpas izmantošanas problēmas Rīgas lielmēroga dzīvojamajos rajonos. Grām.: Krastiņš, J. (galv. red.). *Arhitektūra un pilsētplānošana* (sēr. Nr. 10, 4. sēj.). Rīga: RTU izdevniecība, 131.-133. lpp.
- Zimmels, G. *Lielpilsētas un garīgā dzīve.* Grām.: Stepčenko, A. (2000). *Nauda. Dzīvesstils. Identitāte.* Rīga: Latvijas Universitāte, 27.-38. lpp.
- Бебер, М. Гопод. Pieejams: <http://www.politnauka.org/library/classic/veber-gorod.php>

Jānis Ķūsis

MAZPILSĒTAS REĢIONOS

Reģionu attīstībā un identitātes veidošanā Latvijā svarīga nozīme ir mazpilsētām. Taču, tāpat kā pasaulē un Eiropā, arī Latvijā joprojām nav vienotas izpratnes par to, kas tad ir mazpilsēta. Pētījumos tiek lietotas dažādas definīcijas un dažādas metodikas, kas apgrūtina iegūto datu salīdzināšanu un vienotas pilsētu politikas izstrādi. Tāpēc rakstā ir apkopotas un analizētas dažādas teorētiskās pieejas mazpilsētu pētniecībai reģionu rīcībspējas un identitātes kontekstā. Mazpilsētu definēšanā biežāk lietotie kritēriji ir teritoriāli demogrāfiskais, politiski administratīvais, ekonomiskais, sociostrukturālais un sociokulturālais. Rakstā tiek apskatīti atsevišķi reģionālās un vietējās jeb lokālās identitātes teorētiskie aspekti, kas būtu piemērojami mazpilsētu identitātes pētījumos Latvijas reģionos: attieksme pret pilsētu, pilsētas tēls. Pilsētas identitātes kontekstā interesanta ir G. Zimmela svešinieka socioloģija un P. Štompkas uzticības socioloģiskā koncepcija. Rakstā tiek analizētas dažādas pieejas lokālās un reģionālās attīstības konceptam un attīstības nodrošināšanas stratēģijām.

Atslēgvārdi: mazpilsēta, identitāte, attīstība, attīstības stratēģijas.

Ievads

Būtisku vietu Latvijā reģionālās identitātes un attīstības kontekstā ieņem mazpilsētas, kas pēc administratīvi teritoriālās reformas pabeigšanas ir kļuvušas par jaunizveidoto novadu funkcionāliem centriem, kuri pilda vispirms ekonomisko funkciju. Šeit tiek ražotas un patērētas preces un pakalpojumi, kas nepieciešami pilsētu un apkārtējo teritoriju iedzīvotājiem efektīvas darbības nodrošināšanai. Parasti mazpilsētās attīstās tradicionālās rūpniecības nozares, kas saistītas ar lauksaimniecības produktu pārstrādi, pārtikas ražošanu u. tml. Taču mūsdienās tehnoloģisko inovāciju un globalizācijas ietekmē būtiski mainās mazpilsētu ekonomiskās aktivitātes, savu nozīmi arvien vairāk zaudē funkcionālā darba dalīšana starp mazpilsētām un laukiem, notiek mazpilsētu ekonomisko aktivitāšu diversifikācija, līdz ar to tiek radītas lielākas iespējas ne tikai mazpilsētu, bet arī apkārtējo teritoriju iedzīvotājiem.

Tajā pašā laikā mazpilsētās ilgāk nekā lielajās pilsētās saglabājas vietējās atšķirības, kopienas tradīcijas, apbūves veids, ainava, kas piešķir tām raksturīgo šarmu un pievilcību un kalpo kā faktors, kas pievelk iedzīvotājus. Iedzīvotāju savstarpējās attiecības ir sirsnīgākas, tās vairāk balstās uz izpalīdzību un savstarpēju uzticēšanos. Mazpilsētās mazāk novērojama lielpilsētām raksturīgā atsvešinātība. Tādēļ, pētot dziļāk reģionālās identitātes problēmu, nepieciešams pievērst uzmanību arī mazpilsētu attīstības

sociāli kulturālajiem aspektiem. Tieši kultūras vērtības ir pamatā un izskaidro pilsētu ekonomisko, sociālo un ekoloģisko organizāciju. Tās ietekmē iedzīvotāju skaitu, blīvumu un heterogenitāti.

Mazpilsētu īpašā nozīme tiek uzsvēta arī Eiropas Savienības programmdokumentos, kas rosina Eiropas Komisiju paralēli sociālajam un pilsoniskajam dialogam pasludināt arī teritoriju dialogu (Ķūsis et al., 2008, 88).

Pasaulē un Eiropā (tātad arī Latvijā) joprojām nav vienotas mazpilsētas definīcijas, jo, lai gan pilsētām ir svarīga nozīme reģionu un visas valsts attīstībā un solīda pilsētu pastāvēšanas vēsture, tomēr to kompleksai izpētei sociālās zinātnes ir pievērsušās salīdzinoši neseno. 20. gadsimta pēdējā desmitgadē un 21. gadsimta sākumā pieaugusi politikas zinātnes, ģeogrāfijas, demogrāfijas un ekonomikas loma pilsētu izpētē, tiek pievērsta uzmanība mājokļa, kriminalitātes, etnisko attiecību un kultūras jautājumu analīzei. Starpdisciplināra pieeja ļauj vispusīgi izvērtēt dažādu, tai skaitā globalizācijas, procesu ietekmi uz telpisko, ekonomisko un sociālo pilsētu un to apkārtnes attīstības dimensiju (Perry, Harding, 2002, 847).

Dažādi autori akcentē pilsētas daudzveidīgās dzīves dažādas puses, tiek radītas dažādas pilsētu koncepcijas, taču tās visas iegūst socioloģisku raksturu, t. i., pilsēta tiek uztverta ne tik daudz kā apdzīvotības vai ražošanas forma, cik sociālās organizācijas forma, kurai raksturīga cilvēka dzīves un darbības dažādu veidu integrācija vienotā sistēmā ar saviem stabilitātes un kārtības nodrošināšanas mehānismiem.

Interese par pilsētu pētniecību izskaidrojama ar vairākiem iemesliem:

- pilsēta ir salīdzinoši jauns sociālais institūts;
- pilsētu attīstība ir viens no būtiskiem sociālās struktūras un sociālo pārmaiņu aspektiem;
- attīstības rezultātā pilsētas kļūst par sabiedriskās dzīves centriem visās attīstības izpausmēs (ekonomika, politika, kultūra, zinātne utt.);
- pilsētu attīstība nemitīgi rada jaunas problēmas, kas kļūst par bāzi jauniem pētījumiem un jaunām pieejām.

Arī Latvijā pilsētu socioloģiska izpēte ir jauns pētniecības virziens. Latvijas Universitātes zinātnieki T. Tisenkopfs un A. Zobena pētījuši mazpilsētas reģionālās attīstības kontekstā. 2007./2008. gadā tika veikts pētījums R. Ķīļa vadībā par Latvijas pilsētu sociālekonomiskās attīstības tendencēm.

Pētījuma mērķis bija izvērtēt pilsētu izaugsmes, konkurētspējas un valsts policentriskas attīstības veicināšanas potenciālu (Latvijas pilsētu ..., 2007–2008, 6). Viens no jaunākajiem ir 2009. gadā Valsts reģionālās attīstības aģentūras (VRAA) pabeigtais pētījums par pilsētu un lauku mijiedarbību. Tā galvenais mērķis bija sniegt priekšlikumus pilsētu politikas izstrādei, ņemot vērā pilsētu un lauku teritoriju mijiedarbību. Pilsētu un

lauku mijiedarbība pētījumā analizēta, balstoties uz dažādām plūsmām starp teritorijām, piemēram, uz cilvēku, preču, pakalpojumu, finanšu un informācijas plūsmu.

LLU Socioloģijas katedras zinātnieku grupa sadarbībā ar Ekonomikas fakultātes un Informāciju tehnoloģiju fakultātes speciālistiem kopš 2006. gada arī ir pievērsusies Latvijas mazpilsētu socioloģiskai izpētei, jo tieši tām ir svarīga nozīme gan valsts policentriskas attīstības koncepcijā, gan administratīvi teritoriālajā reformā, kas paredz mazpilsētu kā noteikta līmeņa centru attīstību. Galvenā vērība tika pievērsta tādiem jautājumiem kā iedzīvotāju piesaiste mazpilsētām un mazpilsētu attīstības stratēģijas ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai.

Raksta mērķis ir apkopot un analizēt mazpilsētu attīstības teorētiskos aspektus reģionu rīcībspējas un reģionu identitātes kontekstā.

Mazpilsētas definīcijas problēma

Sociologu devums pilsētu izpētē tradicionāli tiek saistīts ar Čikāgas skolas, neomarksisma un neovēberisma pieeju (20. gs. 60.–80. gadi) (Perry, Harding, 2002). Pilsētas pētniecībai pievērsušies tādi ievērojami sociologi kā E. Dirkeims (*Emila Durkheim*), Ē. Gofmans (*Erving Goffman*), M. Kastels (*Manuel Castell*), Dž. Logans (*John Logan*), G. Zimmels (*Georg Simmel*) u. c. Rezultātā radušās dažādas pilsētas interpretācijas un definīcijas. Pilsēta tiek pētīta gan kā sistēma, gan kā sociums ar tam raksturīgajām vajadzībām, spējām, darbībām, attiecībām un institūtiem.

Saskija Sasena (*Sasskia Sassen*) analizē galvenokārt pasaules lielpilsētu problēmas, tomēr netiek apietas arī mazpilsētas. Viņa norāda, ka globālās ekonomikas attīstības rezultātā tiek vājināta nacionālo un vietējo ekonomisko spēku un varu ietekme. Tādējādi daļu procesu iespējams ietekmēt nacionālā un vietējā līmenī, bet ir arī tādi, ar kuriem jārēķinās, bet kuri nepakļaujas vietējo/nacionālo varu kontrolei. Viens no šādiem procesiem ir starptautiskā migrācija un ar to saistītā darba tirgus attīstība (Sassen, 2000).

Manuels Kastels papildina S. Sasenas ideju par globālo procesu teritoriālajām izpausmēm ar sociālo tīklu darbību globālā kontekstā, jauno tehnoloģiju ietekmi sociālajā telpā. No vienas puses, IT ļauj nojaukt sociālās un fiziskās telpas robežas, no otras puses, starptautiskās informācijas un finanšu plūsmas savstarpēji pievelkas, koncentrējas, un tas vēl arvien notiek konkrētās vietās, visbiežāk attīstīto valstu globālajās pilsētās (Castells, 2001). Problemātisks ir jautājums par iespējām piekļūt informācijas plūsmām attālināto teritoriju (lauku un mazo pilsētu) iedzīvotājiem.

Globalizācijas procesiem kā būtiskākajam mūsdienu izaicinājumam, ar ko jāsastopas mazajām pilsētām, pievērsušies arī mazo lauku pilsētu

pētnieki. Tā, piemēram, ASV sociologs Dons Albrehts (*Don E. Albrecht*), analizējot pilsētu tālākās attīstības iespējas, izšķir trīs mazpilsētu attīstības posmus: mazpilsētu izolācija, mazpilsētas masu sabiedrībā un mazpilsētas globālā sabiedrībā (Albrecht, 2007).

Itāļu sociologs E. Manzini (*Ezio Manzini*) mazpilsētu raksturo kā relatīvi noslēgtu vidi, kur specifiskas vietas un kopienas iezīmes kombinējas ar globalizācijas procesiem. Vietējās kopienas mazpilsētās veido unikālas kultūras aktivitātes, organizācijas formas un ekonomiskos modeļus. Tā sauktā kosmopolitiskā lokālisma pieeja analizē iesakņotības sajūtas (*being rooted*) mijiedarbību ar atvērtību jaunām idejām (*being open*), kā arī iedzīvotāju prasmi identificēt, transformēt un izmantot vietējos resursus. Tādā veidā kopiena no relatīvi izolētas vienības kļūst par sociālo tīklu krustpunktu, kurā vienlaikus mijiedarbojas vietējās, iesakņotās un globālās saites.

Ilgtspējīga lokālās kopienas attīstība tiek saistīta ar efektīvu un plānotu tīklu sistēmas veidošanu, kurā liela nozīme ir gan horizontālās, gan vertikālās dimensijas sociālajiem aģentiem (Manzini, 2005).

Globalizācijas apstākļos cilvēks arvien vairāk pievēršas savas identitātes un sakņu apzināšanai. Šajā kontekstā īpašu nozīmi iegūst lokālā un reģionālā identitāte: „Reģionālā līmenī nepieciešamība pēc reģiona teritoriālās identitātes ir lielāka nekā pēc ekonomiskās izaugsmes, sociālās iekļaušanas un vides ilgtspējības. Faktiski reģionālā identitāte un reģionālais sociālais kapitāls bieži tiek uzskatīti par veiksmīgas sociāl-ekonomiskās un vides attīstības būtisku priekšnoteikumu.” (Regional identity .., 2004, 8)

Eiropas Savienībā mazo pilsētu problēmām veltīti, piemēram, šādi pētījumi:

- 1) 2006. gada projekts ASSET: Rīcība mazo Eiropas pilsētu stiprināšanai (*Action to Strengthen Small European Towns*). To koordinē ECOVAST: Eiropas Ciematu un mazo pilsētu padome (*European Council for Village and Small Town*) (Smalltowns, 2006);
- 2) Lauku un mazo pilsētu programma (*The Ruraland Small Town Programme*, 2005);
- 3) ESPON: Pilsētu un lauku attiecības Eiropā (*Urban-rural relations in Europe*) (Bengs, Schmidt-Thome, 2005) u. c.

Mazpilsēta ir apdzīvota vieta, kurai raksturīga sava vēsture, kurā pastāv savas tradīcijas, īpatnības un kura no lielajām pilsētām atšķiras ar to, ka tajā nav izteikts dinamiskums un atsvešinātība (Preservations-truggle, 2004). Tātad šeit nav attīstīta rūpnieciskā lielražošana, tiek veidoti mazie un vidējie uzņēmumi, kas izmanto vietējās izejvielas un ražo galvenokārt vietējam tirgum. Ražošanas process tradicionāli ir orientēts pārsvarā uz lauksaimniecības produkcijas pārstrādi un pārtikas ražošanu, kā arī pakalpojumu sniegšanu lauksaimniekiem.

Mazpilsētu sabiedrība ir homogēnāka, iedzīvotāju savstarpējās attiecības tuvākas, šeit nav vērojama lielpilsētām raksturīgā atsvešinātība. Šķiet, ka šī ir viena no Latvijas apstākļiem un pētījuma kontekstam piemērotākajām mazpilsētu definīcijām.

Kopumā minētajos darbos un pētījumos mazpilsētu definēšanā tiek lietoti dažādi kritēriji, bet visbiežāk figurē teritoriāli demogrāfiskais, politiski administratīvais, ekonomiskais, sociostrukturālais un sociokulturālais kritērijs.

Teritoriāli demogrāfiskais kritērijs fiksē mazpilsētas kvantitatīvās pazīmes: pilsētas platību, iedzīvotāju skaitu, koncentrāciju, teritoriālās organizācijas īpatnības, tomēr šie rādītāji nesniedz reālu priekšstatu par mazpilsētas būtību un neļauj noteikt precīzu robežu starp mazpilsētu un laukiem.

Politiski administratīvā kritērija pamatā ir pilsētas juridiskais statuss: par pilsētu tiek uzskatīta apdzīvota vieta ar noteiktu teritoriju, kurai valsts ir piešķirusi noteiktas administratīvās tiesības. Taču bieži tiek izmantoti dažādi kritēriji, pēc kuriem valsts izvēlas šīs apdzīvotās vietas. Nereti tas ir tas pats iedzīvotāju skaits, bet tie var būt arī politiskie, finanšu, reliģiskie vai pat tīri nejauši kritēriji.

Pilsētu pētniecībā visbiežāk tiek lietots **ekonomiskais kritērijs**: darba dalīšana, finansiāli ekonomiskās pazīmes, ražošanas veids u. tml. Ekonomiskā definīcija ir balstīta uz ekonomiskās motivācijas absolutizāciju un izriet no pamatpieņēmuma, ka galvenais urbanizācijas saturs ir darba funkciju diferenciacija un integrācija apdzīvotu vietu tīklā. Turklāt sabiedrība tiek uztverta kā funkcionāla sistēma, kurā katra grupa ieņem konkrētu vietu.

Sociostrukturālais kritērijs ļauj analizēt pilsētu kā sociālu struktūru (grupas un institūti) un lomu funkciju koncentrācijas vietu. Šeit akcents tiek likts uz sociālo grupu dažādību, anonimitāti un formālām attiecībām starp cilvēkiem. Tomēr pēc iedzīvotāju sociālās struktūras vien novilkt robežu starp pilsētu, lauku ciematu vai vasarnīcu rajonu būs grūti, jo mūsdienās var sastapt pilsētas ar viendabīgu iedzīvotāju sastāvu vai vienas profesijas pārstāvjiem, kamēr lauku ciematos var būt vērojams visai diferencēts iedzīvotāju sastāvs.

Sociokulturālā pieeja akcentē pilsētas pievilcību. Ekonomisti pievilcību saskata praktiski bezgalīgās rūpniecības attīstības iespējās. Taču cilvēkiem ir ne tikai vajadzība strādāt, lai iegūtu iztikas līdzekļus, bet arī vajadzība pēc izaugsmes un pašrealizācijas, sociāli psiholoģiskā komforta, kuru realizācijai pilsēta piedāvā lielākas iespējas (Пирогов, 2003).

Latvijā pilsētu pētniecībā līdz šim biežāk ir lietoti pirmie trīs kritēriji: teritoriāli demogrāfiskais, politiski administratīvais un ekonomiskais kritērijs.

Daļa autoru par galveno mazpilsētas kritēriju uzskata iedzīvotāju skaitu, ar mazpilsētu saprotot pilsētu, kur iedzīvotāju skaits ir līdz 50 000 (Bite, 2008). Taču šādā gadījumā par mazpilsētu būtu jāuzskata arī tādas pilsētas kā Ventspils, Jēkabpils, Valmiera un Rēzekne, kurām piešķirts republikas nozīmes pilsētas statuss. O. Krastiņš un E. Vanags atzīmē, ka 2002. gadā Latvijā bija 77 pilsētas ar ļoti atšķirīgu iedzīvotāju skaitu. Starp tām bija 7 republikas pilsētas, 20 lielākas pilsētas – rajonu centri. Pārējās var uzskatīt par mazpilsētām (Krastiņš, Vanags, 2004, 105).

2006./2007. gada „Pārskatā par tautas attīstību” autori par galveno teritoriju klasifikācijas kritēriju ir izvēlējušies politiski administratīvo kritēriju. Saskaņā ar to viņi apdzīvotās teritorijas iedala šādi: Rīga, republikas pilsētas, rajonu centri, pārējās pilsētas un lauki (Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006/2007, 117). Arī pieminētajā R. Ķīļa vadītajā pētījumā lietota līdzīga pilsētu klasifikācija, pilsētu izlase veidota no 38 pilsētām, starp kurām bija visas 9 republikas pilsētas, 18 rajonu centri un 11 mazpilsētas (Latvijas pilsētu ..., 2008, 15).

Ekonomiskais kritērijs ir noderējis par pamatu M. Rozītes piedāvātajai mazpilsētu klasifikācijai. Pēc viņas uzskatiem, līdz 20. gs. 90. gadiem mazpilsētas Latvijā varēja iedalīt 3 grupās:

- pilsētas, kuras attīstījušās kā (valsts nozīmes) rūpnieciski centri un kur vairāk nekā puse darba ņēmēju ir nodarbināti ražošanā. Šīs pilsētas ir būtiska valsts ekonomikas sastāvdaļa;
- pilsētas, kur attīstīta lokāla ražošana un ražošanā nodarbināti 30–50% iedzīvotāju (piena pārstrāde Cesvainē u. c.);
- pilsētas, kur ražošana nav attīstīta (ap 10% iedzīvotāju nodarbināti ražošanā) (Alsunga, Viesīte) un kuras vērtējamas kā lokāli lauku pakalpojumu centri.

Atsevišķu grupu veido pilsētas, kuras attīstījušās kā kūrortpilsētas (Baldone, Saulkrasti) (Rozīte, 1993, 1-4).

Zinātniskajā literatūrā sastopami arī citi kritēriji, kas raksturo mazpilsētu, piemēram, būvstruktūra, pakalpojumu līmenis, resursu pieejamība u. c. Taču kā svarīgākos jāatzīmē iedzīvotāju skaits un blīvums. Pēc blīvuma mazpilsēta stipri līdzinās lauku teritorijām. Turklāt Latvijā liela nozīme ir arī sociokulturālajiem un kultūrvēsturiskajiem faktoriem, it īpaši, ja runā par reģionu identitāti.

Tas nozīmē, ka mazpilsētu definēšanas kritēriji un to lietošana ne tikai valstīs, bet arī vienā valstī stipri atšķiras. Latvijas gadījumā mazpilsētas jēdziens ir kļuvis vēl sarežģītāks pēc administratīvi teritoriālās reformas, jo tagad bijušās mazpilsētas ir ieguvušas vienādu administratīvo statusu ar bijušajiem rajonu centriem.

Atšķirībā no attīstītajām pasaules valstīm Latvijā urbanizācijas rezultātā ir izveidojies nevis policentriskais modelis, kurā ražošana un pakalpojumi būtu vienmērīgi izvietojušies daudzās pilsētās, kas

vienmērīgi izvietotos visā valsts teritorijā, bet gan izteikts monocentrisms, kurā dominē viena lielpilsēta (parasti tā ir galvaspilsēta), kur koncentrējas lielākā daļa resursu, atrodas valsts pārvaldes iestādes, notiek resursu sadale.

Pēc administratīvi teritoriālās reformas Latvijā ir 76 pilsētas – 9 republikas pilsētas, bet pārējās ir novadu pilsētas jeb pilsētnovadi. Taču jāņem vērā, ka pēc būtības, sava administratīvā statusa un funkcionalitātes novadu pilsētas nav gluži vienādas. Tās var klasificēt vismaz trīs grupās:

- bijušie rajonu, tagad novadu centri;
- bijušās rajonu pilsētas, tagad novadu centri;
- bijušās rajonu pilsētas, tagad pilsētnovadi, kas nav novadu centri.

Visvairāk šādu pilsētnovadu, kas nav kļuvuši par novadu centriem, ir Talsu novadā – Sabile, Stende un Valdemārpils. Pa divām pilsētām ir Alojās, Ilūkstes, Salacgrīvas un Strenču novadā.

Mazpilsētas un reģionu identitāte

Identitātei piemīt milzīgs potenciāls, lai saliedētu cilvēkus noturīgās grupās, kas veidojas uz noteiktu vērtību pamata, kam ir līdzīga reakcija uz sociālajiem procesiem un vēlme darboties. Identitāte ir sabiedrību mobilizējošs spēks un ļauj atšķirt savējos no svešajiem. Tāpēc identitātes pētīšanai pievērsušies dažādu zinātņu pārstāvji. To pētījuši gan psihologi, gan politologi, gan sociologi. Taču sākotnēji identitāte tiek analizēta galvenokārt paškategorizācijas līmenī. Vietas identitātes konceptu viens no pirmajiem sāka lietot psihologs H. Prošanskis (*Harold Proshansky*). Viņš raksta, ka „pats” ir stabila, unificēta un integrēta sistēma un ka vietas identitāte ir šīs sistēmas substrukturā. Vietas identitāti viņš definē kā cilvēku apziņā radušos tagadējās, iepriekšējās un, iespējams, nākamās fiziskās vides atspoguļojumu. Šī apziņa atspoguļo atmiņas, idejas, jūtas, attieksmes, vērtības, izvēles un nozīmes, kā arī attieksmes un pieredzes koncepcijas (Taylor, 2010, 40). Vietas identitāti var analizēt dažādos līmeņos: globālā, Eiropas, nacionālā, reģionālā un vietējā (pagastu un pilsētu) līmenī. Šajā rakstā tiks apskatīti atsevišķi reģionālās un vietējās jeb lokālās identitātes teorētiskie aspekti, kas būtu piemērojami mazpilsētu identitātes pētījumos Latvijas reģionos.

Reģionus ir ierasts uzlūkot kā lielas ģeogrāfiskas telpas daļas, kurām raksturīga iekšēja vienotība dabas apstākļu nosacījumos, kultūras, saimnieciskajos un politiskajos procesos (Jordan et al., 1994).

Savukārt reģionālo identitāti var definēt kā piederības izjūtu konkrēta reģiona teritorijai. Reģionālo identitāti veido daudzi savstarpēji saistīti faktori: attiecības ar (dabisko un cilvēku veidoto) ainavu; attiecības ar vēsturi, tradīcijām, vērtībām, citiem cilvēkiem; attiecības ar reģiona sociālo

telpu (institucionālie un infrastruktūras aspekti); kā arī īpaša reģionālā pašapziņa (Latvija. Pārskats .., 2005, 16).

Tādējādi par reģionālo identitāti uzskatāms fenomens, kad cilvēki sevi identificē ar konkrētā reģiona sociālo sistēmu – ar tās cilvēkiem, kultūru, tradīcijām, dabas ainavām utt. Zinātniskajā literatūrā izšķir četras reģionālās identitātes formas:

- teritoriālā;
- simboliskā;
- institucionālā;
- iedzīvotāju sociāli telpiskā apziņa (Raagma, 2002).

Visas šīs formas veidojas vienlaikus, taču teritoriālā forma ir priekšnoteikums pārējām. Simboliskā jeb konceptuālā forma sastāv no kvalitātēm, ko veido reģiona vārds, vietējā valoda, fiziskās īpatnības un infrastruktūra, cilvēki, tradīcijas, celtnes utt. Cilvēki bieži savu dzīvesvietu uztver tieši emocionālā līmenī kā „garīgu vietu” vai *genium loci*. Nereti viņi saka „Es mīlu šo vietu, man šeit patīk!”, skaidri neapzinoties, kāpēc. Ilgāk dzīvojot vienā vietā, cilvēki identificējas ar šo vietu, kļūst par sava reģiona patriotiem (Pelše, 2007, 43). Vēsturē patriotisms un reģionālās identitātes apziņa ir bijusi viens no spēcīgākajiem kopienu mobilizējošiem spēkiem, līdz ar to var runāt par ekonomisko un sociālo mobilizāciju reģionu līmenī. Reģionālā apziņa un cilvēku kopības izjūta ir papildu motivācija institūciju darbībai un personību attīstībai (turpat, 43). Reģionam, kuram ir laba, iekšēji spēcīga reģionālā identitāte un augsta reputācija citos reģionos, ir lielākas iespējas piesaistīt investīcijas un jaunus iedzīvotājus (turpat, 43). Savukārt teritorijas, kurām ir vāja identitāte un nespēja novērtēt savu attīstības potenciālu priekšrocības, parasti nav interesantas ne pašiem iedzīvotājiem, ne tūristiem, ne investoriem. Tas nozīmē, ka iedzīvotāji var pamest šādas teritorijas, investoriem nebūs intereses ieguldīt līdzekļus un tūrisma nozare savos maršrutos šādas teritorijas neieklaus (VRAA, 2009, 99). Rezultātā veidosies depresīvās teritorijas, kurās nenotiks attīstība un kuras būs lemtas sociālam un ekonomiskam pagrimumam. Taču Latgales piemērs rāda, ka arī nelabvēlīgā sociālekonomiskā situācijā var pastāvēt spēcīga reģionālā identitāte. Acīmredzot vietējo pašvaldību vadītājiem reģionos ir jādomā, kā pēc iespējas stiprināt reģionālo identitāti, kas būtu reģiona ilgtspējīgas attīstības pamats.

Tādējādi reģionālā identitāte raksturo cilvēka attiecības ar konkrēta reģiona teritoriju, sociālo sistēmu un vēsturi – ar ainavu, iedzīvotājiem, kultūru, tradīcijām utt. Politisku pārmaiņu, administratīvu lēmumu un dažādu reformu rezultātā teritoriju robežas ir iespējams mainīt salīdzinoši īsā laikā, turpretī reģionālās identitātes veidošanās ir ilglaicīga (Latvija. Pārskats .., 2005, 25). Latvijas gadījumā reģionālās identitātes saglabāšanas jautājums aktualizējies Administratīvi teritoriālās reformas kontekstā, jo, veidojot jaunus novadus, teritoriju robežas tika mainītas, taču ne vienmēr

tika ievērota šo teritoriju kultūrvēsturiskās attīstības specifika, kā arī cilvēku piederības jūtas konkrētai teritorijai. Cilvēka un vietas attiecības ikdienā ietekmē tādi svarīgi faktori kā iespējas atrast darbu, nodrošināt veselības aprūpi, iepirkties, sabiedriskā transporta pieejamība, apkārtnē un dabas ainava (turpat, 44). Faktiski šeit ir runa par faktoriem, kas veicina iedzīvotāju piesaisti konkrētai vietai un tādējādi stiprina reģionālo identitāti. Sevišķi spēcīgi šie faktori darbojas mazajās pilsētās, kur veidojas sava lokālā jeb **pilsētu identitāte**, kas ir neatņemama reģionālās un nacionālās identitātes sastāvdaļa. Ja tai netiks pievērsta uzmanība, tad iespējams, ka tradicionālā apdzīvotuma struktūra un tradicionālās būvniecības formas (arhitektūra), tradicionālās kultūras un ekonomiskās aktivitātes var izzust modernizācijas un globalizācijas dēļ (VRAA, 2009, 99).

Svarīga nozīme pilsētas identitātes veidošanā un uzturēšanā ir arī vietas uztverei, kam kopumā ir izteikti subjektīvs raksturs. Tāpēc pilsētu fenomenoloģija ietver vismaz divus elementus: attieksmi pret pilsētu un pilsētas tēlu.

Attieksmes pret pilsētu pētīšanas mērķis parasti ir ne tikai dažādu subjektu attieksmes aprakstīšana, bet arī attieksmes intencionālo pamatu apzināšana, t. i., tiek meklēta atbilde uz jautājumu, kāpēc veidojas tieši šāda attieksme, kas to nosaka. Attieksmes pētīšanā var runāt par diviem aspektiem: pragmatisko aspektu (attieksme pret dzīvesvietu no lietderības viedokļa) un akseoloģisko aspektu (attieksme pret dzīvesveidu no personības struktūras viedokļa). Pragmātiskais aspekts ietver

- ekoloģisko faktoru;
- psihofizioloģisko faktoru (piemēram, trokšņa līmenis);
- sadzīves infrastruktūras faktoru (transporta, teritorijas labiekārtošana);
- nodarbinātības struktūru;
- rekreācijas struktūru;
- statusa faktoru (karjeras iespējas un pragmatiskie sakari).

Šo faktoru empīriskais rādītājs ir apmierinātība (Пирогов, 2003, 51).

Akseoloģiskais aspekts saturiski raksturo pilsētnieka personības pozīciju. Socioloģijas priekšmets šajā gadījumā ir sociāli tipisku (grupu) pamatojumu atklāšana un aprakstīšana. Akseoloģiskā aspekta empīriskie indikatori ir laika budžets, pilsētas vietu hierarhija, estētiskās references dominējošais tips, izteikumu par pilsētu semantiskās rindas, sociālo kontaktu raksturs u. c. (turpat, 51).

Savukārt **pilsētas tēls** ir semantiska konstrukcija, kas veido pilsētas uztveres shēmas, uz kuru pamata tiek atlasīti būtiskākie pilsētas dzīves aspekti un priekšmeti (turpat, 47).

Ar vietas tēlu saprot vienkāršotu, vispārinātu, bieži stereotipisku cilvēku iespaidu jeb impresijas par kādu vietu vai teritoriju. Vietas tēls tiek veidots, piemēram, no vietējās rūpniecības tēliem, dzīves stila tēliem,

komercdarbības tēliem un vides un arhitektūras tēliem, ainavām, lauku un dabas vērtībām. Vietas, reģiona vai pilsētu tēls veidojas no mērķtiecīgi izvēlētiem pilsētas identitātes aspektiem un specifiskām iezīmēm vai iedomātām vērtībām, pievienojot tam emocijas (vērtības, izjūtas, raksturu). Vietas tēls ir svarīgs iedzīvotājiem, jo ir mobilizējošs un vienojošs spēks un rada lepnumu un pozitīvu viedokli par savu vietu (VRAA, 2009, 66). Tādējādi tiek veidotas noturīgas piederības jūtas vietai. Lai šīs piederības jūtas uzturētu pietiekami augstā līmenī, nepieciešams veikt pasākumus pilsētas degradēto teritoriju revitalizācijai, pilsētu telpiskās un vizuālās identitātes saglabāšanai un attīstībai (pilsētas centrālo daļu sakārtošana), laikmetīgas kultūrtelpas attīstībai, publiskās infrastruktūras sakārtošanai, pilsētu zaļo zonu un publiskās telpas uzturēšanai, mobilitātes sekmēšanai starp dažādām pilsētas daļām un piepilsētu (Latvijas ilgtspējīgas ..., 2009, 73). Diemžēl Latvijā nav nacionālās diskusijas par teritorijas attīstības potenciāliem un to izmantošanas iespējām. Piemēram, ko nozīmē Latvijas sabiedrībai (ar laukiem vai pilsētām saistītās) tādas nacionālās vērtības kā piekraste, Vidzemes augstiene un citas augstienes, Pierīgas un citu pilsētu tuvumā esošie rekreācijā plaši izmantotie priežu sili, ābeļu aleju stādījumi Zemgales līdzenumā, tradicionālā būvniecība – krogi, tautas nami, skolas, dievnami, muižas, saglabājušās vēsturiskās dzīvojamās mājas, pilsētu publiskā telpa – galvenās tirdzniecības ielas, tirgus laukumi, parki, laukumi, kultūras celtnes utt. (VRAA, 2009, 99).

Tādad attieksmes jēdziens raksturo vairāk pašu pilsētas iedzīvotāju apmierinātību ar dzīvi pilsētā, bet tēla jēdziens atspoguļo to, kādu pilsētu redz citi: iebraucēji, tūristi, partneri, konkurenti u. c. Caur viņu skatījumu veidojas piederības jūtas konkrētai vietai.

Iepriekš veiktie pētījumi rāda, ka Latvijā cilvēka un vietas attiecībās visspēcīgāk tiek izjusta piederība valstij un tiešajai dzīvesvietai, bet piederība reģionam tiek vērtēta vispretrunīgāk un salīdzinoši vājāk. Izņēmums ir Latgale, kur piederību reģionam respondenti ir novērtējuši kā ciešāku nekā piederību savai tiešajai dzīvesvietai (Latvija. Pārskats ..., 2005). Tas parāda, ka reģionālās identitātes veidošanā un saglabāšanā Latvijas apstākļos liela nozīme ir tiešajai dzīvesvietai, arī mazpilsētām reģionos. Tādēļ, pievēršoties reģionālās identitātes analīzei, ir lietderīgi analizēt arī lokālo identitāti pagastu un pilsētu līmenī.

Analizējot mazpilsētas identitāti kopējās reģionālās identitātes kontekstā, interesanta ir G. Zimmela radītā svešinieka socioloģija. Galvenā svešinieka pazīme Zimmelam ir „tuvuma un attāluma vienotība”. „Tādējādi definīcija jau no paša sākuma paredz telpiskumu, no kura savukārt izriet tādu jēdzienu kā distance, robeža, kustīgums lietojums [...]. Zimmels svešinieku saprot kā kādas grupas locekli, kurš šajā grupā paliek distancēts. Šī distancētība grupas iekšienē ir saistīta ar to, ka svešinieks nav piederējis šīs grupas telpiskajai videi no paša sākuma, „ka viņš ienes

tajā kvalitātes, kuras nav un nevar būt radušās tajā” (Baņkovska, 2000, 127-128) Ļoti labi šī distancētība ir vērojama Latvijas mazpilsētās, kur starp iedzīvotājiem, kas ilgu laiku ir atradušies vienā telpā, veidojas salīdzinoši ciešāka mijiedarbība nekā lielajās pilsētās. Pret jaunpienācējiem iedzīvotāji sākotnēji izturas ar zināmām aizdomām, un svešinieks neizbēgami jutis šo Zimmela distancētību. Ir jāpaiet noteiktam laikam, lai mazpilsētas iedzīvotāji svešinieku pieņemtu un sāktu izturēties pret viņu kā pret savējo.

Distancētību par pamatu savam urbānisma konceptam ir izvēlējis arī viens no Čikāgas skolas pārstāvjiem – L. Virts (*Louis Wirth*), kurš runā par spriedzi starp iedzīvotāju fizisko tuvumu un sociālo distanci, kas pieaug, palielinoties pilsētai. Viņaprāt, pilsētas piespiež cilvēkus apvienoties, bet tajā pašā laikā rada starp viņiem dažādas sociālās distancēšanas pakāpes (Tonkiss, 2005, 12). Tas nozīmē – jo lielāka pilsēta, jo radniecības, kaimiņu un solidaritātes saites atslābst un tiek aizstātas ar konkurenci; starppersonu attiecībās arvien vairāk sāk dominēt virspusība, teritoriāli radniecīgo sakaru loma arvien samazinās, bet tradicionālā un sociālā kontrole kļūst arvien vājāka.

L. Virta priekštecis un Čikāgas skolas aizsācējs R. Pārks (*Robert Ezra Park*), balstoties uz savu pilsētas sociālekoloģisko koncepciju, 1916. gadā piedāvāja pilsētu pētniecības programmu, kas ietvēra vairākus jautājumus, kurus var izmantot par metodoloģisku pamatu atsevišķiem pilsētas identitātes pētniecības aspektiem arī šodien, piemēram:

- kādi ir pilsētu iedzīvotāju skaita pieauguma avoti;
- kas ir pilsētu apdzīvotības dabiskie areāli;
- kādi ir starp dažādiem kaimiņiem pieņemtie sociālie rituāli;
- kas ir vietējie līderi, un kāda ir viņu loma kopienā un ietekme uz to (Вагин, 2000).

G. Zimmela un Čikāgas skolas aizsākto tradīciju pilsētas identitātes pētniecībā turpina daudzi ievērojami mūsdienu sociologi. Ievēribu pelna P. Štoppkas (*Piotr Sztompka*) **uzticības** socioloģiskā koncepcija, kura vistiešākā veidā sasaucas ar Zimmela distancētības konceptu. Saskaņā ar Štoppku mums ir nepieciešama uzticība, ja mums nav pilnīgas kontroles pār nākotnes notikumiem, kuri ir atkarīgi no cilvēku rīcības (cilvēciskais faktors). Sociālajai pasaulei raksturīga kā epistemoloģiska (nav zināšanu par Citu, tā pilnīga „citādība”), tā ontoloģiska (cilvēka rīcības nedeterminētība un „brīvība”) nenoteiktība un nekontrolējamība. Runājot par uzticības ontoloģisko statusu, Štoppka piedāvā trīs uzticības mērījumus:

- 1) uzticība kā attiecību raksturojums – šis uzticības līmenis tiek pētīts galvenokārt racionālās izvēles teorijās;
- 2) uzticība kā indivīda personīga rakstura īpašība, kas tiek pētīta sociālās psiholoģijas perspektīvā;
- 3) uzticība kā kultūras aspekts.

Lēmums par uzticēšanos vai neuzticēšanos tiek pieņemts saskaņā ar kultūras kontekstu, normām, kuras kavē vai veicina uzticības izpausmi (Фрейк, 2008, 635). Tātad runa arī šeit ir par mazpilsētu iedzīvotāju sākotnējo neuzticēšanos svešiniekiem, kas tikai laika gaitā var tikt aizstāta ar uzticēšanos, t. i., svešinieks var kļūt par savējo.

Apkopojot rakstīto, mēs redzam, ka pilsētas identitāte veidojas kā savdabīga pašprezentācijas forma, kurā atsevišķs indivīds vai indivīdu grupa novērtē savu stāvokli attiecībā pret apkārtējo pasauli un kura būtiski ietekmē gan atsevišķu indivīdu uzvedību, gan pilsētas attīstību kopumā.

Mazpilsētu attīstība un rīcībspēja reģionos

Pateicoties administratīvi teritoriālajai reformai, pilsētas, arī mazās lauku pilsētas, ir kļuvušas par jaunizveidoto novadu administratīvajiem un ekonomiskajiem centriem. Tādējādi tām ir radusies iespēja palielināt savu ekonomisko kapacitāti un konkurētspēju, kā to paredz Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija. Stratēģijā pilsētām atvēlēta ne tikai atsevišķu reģionu, bet arī visas valsts attīstības virzītājspēka loma (Latvijas ilgtspējīgas ..., 2010, 68). Šajā rakstā ar reģionu rīcībspēju tiek saprasta to konkurētspēja un attīstības ilgtspēja, kas lielākoties ir atkarīga no tajos esošo pilsētu attīstības. Pilsētvides kvalitātes paaugstināšana nodrošinās estētiski un funkcionāli piemērotu un drošu dzīves telpu iedzīvotājiem, radīs priekšnosacījumus investīciju piesaistei, uzņēmējdarbības attīstībai un kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanai. Tāpēc ir jāpanāk pilsētas teritoriju sabalansēta attīstība, tostarp atjaunojot pilsētas degradētās teritorijas. Katrai pilsētai ir jāspecializējas, izmantojot savas unikālās īpatnības, stiprinot savu īpašo lomu un identitāti (turpat, 68). Principā runa šeit ir par policentriskas attīstības modeli, kuru nu jau vairākus gadus visai nesekmīgi mēģina ieviest Latvijā. Norādes uz šāda modeļa nepieciešamību un tā pozitīvu ietekmi uz reģionu rīcībspēju rodamas arī starptautiskos pētījumos, piemēram, informācijas tehnoloģiju kompānijas ESPON 2000.–2006. gadā veiktajā pētījumā par pilsētas un lauku attiecībām Eiropā. Cita starpā tajā minēti tādi policentrismam raksturīgi elementi kā

- dzīves kvalitātes uzlabošana pilsētās un pamesto un piesārņoto teritoriju rekultivācija;
- jauna veida sabiedriskā transporta attīstība, kas nodrošina vidējas un zemas intensitātes sasniedzamību mazajām pilsētām un savieno tās ar galvenajiem sabiedriskā transporta koridoriem (maģistrālēm);
- investīciju koncentrēšana mazajās pilsētās;
- mazo un vidējo pilsētu funkcionālā stiprināšana un to sadarbības veicināšana (Bengs, Schmidt-Thome, 2005).

Tādējādi, būdamas administratīvie centri, pilsētas pilda ne tikai teritorijas integrācijas funkciju, bet arī veicina apkārtējās teritorijas attīstību.

Taču, runājot par pilsētu kā teritoriju centru veidošanos un attīstību, jāpatur prātā, ka šādiem centriem ir tendence pārvietoties: vieni zaudē savu nozīmi, citi izvirzās. Latvijā tas ļoti labi vērojams pēc administratīvi teritoriālās reformas. Bijušo rajonu centru vietā veidojas jauni attīstības centri, kas ne vienmēr sakrīt ar iepriekšējo rajonu centriem. Tāpat veidojas jauni novadu centri, kas iepriekš ne vienmēr ir bijuši rajonu centri vai rajonu pilsētas. Tāpēc teorētiskā diskusijā ir svarīgi noskaidrot arī dažādas pieejas lokālās un reģionālās attīstības konceptam un attīstības nodrošināšanas stratēģijām.

Ilgu laiku attīstības koncepts tika skatīts tikai ekonomiskā aspektā. Šāda ekonomiska pieeja dominēja sociālajās zinātnēs praktiski visu 20. gadsimtu un balstījās uz atziņu, ka vietējā un reģionālā attīstība ir ekonomiskā attīstība, kas ietver izaugsmi, veselības nodrošināšanu, darbvietu nodrošināšanu; nodarbinātību, ienākumus, produktivitāti u. tml. Pakāpeniski ekonomiskā pieeja tika papildināta ar laika dimensiju (vēsturiskā attīstība) un ģeogrāfisko dimensiju (telpiskā attīstība). Lokālās vai reģionālās vietas, kurās notiek vai nenotiek dažāda attīstība noteiktā laikā, bieži ir teritoriāli ierobežotas vienības ar administratīvo, politisko un sociālo identitāti (Pike et al., 2009). Mūsdienās, kad arvien lielāku nozīmi iegūst vietas attīstības ilgtspēja, šāda tīri ekonomiska pieeja attīstības pētišanai vairs neapmierina, jo tā neņem vērā cilvēcisko faktoru, kā arī institūciju attīstības dinamiku un politikas ietekmi uz teritorijas attīstību.

Attīstības jēdzienam socioloģijā pirmie pievērta uzmanību E. Dirkems, Čikāgas skola un neomarksisti. E. Dirkems attīstības jēdziena pamatā liek specializāciju. Savā darbā „Par sabiedrisko darba dališanu” viņš raksta, ka cilvēki pilsētās veido grupas, kuru pamatā ir ne tik daudz radniecīgas, cik profesionālas saites. Tātad grupu veidošanās pamatā ir profesionālā specializācija, uz kuru balstās tālākā pašas pilsētas un visas valsts teritoriāli ekonomiskā specializācija. Tas palielina pilsētas kā koordinējoša centra lomu. E. Dirkems skata pilsētu kā saspiestu dzīves un darbības telpu. Šo domu tālāk attīsta Čikāgas skolas pārstāvji, sasaistot iedzīvotāju skaitu un blīvumu ar sabiedrības daudzveidību un attīstības iespējām (Пирогов, 2003, 59). Savukārt neomarksisti par pilsētas attīstības pamatu un sociālo bāzi uzskata ražošanas veidu. M. Kastels domā, ka pilsētas sociālās dzīves galveno saturu veido kapitāla ražošana (turpat, 62). Līdzīgus uzskatus pauž 20. gadsimta otrās puses franču sociologs H. Lefēvrs (*Henri Lefebvre*). Viņš pilsētu uzskata par naudas ražošanas mašīnu, taču nauda ir ne tikai ekonomikas, bet arī sabiedrības attīstības pamats, kas piesaista cilvēkus un rada pamatu ātrākai pilsētu augšanai, jo peļņa tiek ieguldīta pilsētas infrastruktūras attīstībā (kapitāla otrreizējās aprites koncepcija) (Lefebvr, 2009).

Turklāt M. Kastels uzsver tieši pilsētu un reģionu nozīmi attīstības nodrošināšanā mūsdienu apstākļos un parāda, ka Eiropas pilsētas un

reģioni arvien vairāk apvienojas institucionālos tīmekļos, kas, apejot nacionālās valstis, veido vienu no ietekmīgiem lobijiem, kurš vienlaikus darbojas gan Eiropas institūtu, gan nacionālo valdību labā. Pilsētas un reģioni iesaistās sarunās ar multinacionālajām korporācijām un kļūst par ekonomikas attīstības svarīgākajiem aģentiem, kamēr nacionālo valdību rīcību ierobežo Eiropas Savienības regulas (Regional Identity, 2004, 10). Tikai 20. gadsimta pašās beigās un 21. gadsimta sākumā izkristalizējās t. s. kompleksā pieeja attīstības jēdziena skaidrojumam. Attīstību sāka skatīt kā aktivitāšu kopumu, kas vērsts uz teritorijas ekonomiskās labklājības paaugstināšanu un ietver ekonomiskās attīstības stratēģijas, pētniecību, uzņēmējdarbību, darba tirgu, tehnoloģiskos jaunievedumus, politisko lobismu u. c. (Pike et al., 2009). Pamazām kompleksā pieeja paplašinās. Gedess (*Mike Geddes*) un Ņūmens (*Ines Newman*) šajā pieejā akcentē sociālos, ekoloģiskos, politiskos un kultūras aspektus. Savukārt Hotons (*Graham Haughton*) un Kaunsels (*Dave Counsell*) papildina šo pieeju ar tādiem rādītājiem kā sociālās nevienlīdzības mazināšana, vides ilgtspējības nodrošināšana, iekļaujošas pārvaldes un pārvaldības veicināšana un kultūras dažādības atzišana (turpat). Tātad kompleksā pieeja skata attīstību kā daudzšķautņainu un sarežģītu jēdzienu, kurš ietver ekonomisko, sociālo, politisko un kultūras dimensiju un „rada pamatu inovatīvai pieejai vietējās un reģionālās attīstības definēšanai šodien” (turpat, 24).

Lokālās un reģionālās attīstības veidi atšķiras gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi. Lokālās un reģionālās attīstības kvantitatīvā dimensija ietver tādus rādītājus kā IKP uz vienu iedzīvotāju, radīto darbvietu skaits, jauni investīciju projekti, nodibinātu jaunu uzņēmumu skaits u. tml. Kvantitatīvā pieeja objektīvi parāda absolūtās vai relatīvās pārmaiņas noteiktā teritorijā noteiktā laikā. Kvalitatīvā dimensija akcentē vietējās un reģionālās attīstības subjektīvo raksturu, piemēram, ekonomisko, sociālo un ekoloģisko ilgtspēju, izaugsmes veidus, nodarbinātības tipus un kvalitāti, investīciju iepilnšāšanu un ilgtspēju, jaunu uzņēmumu izaugsmes potenciālu un sektorus. Kvalitatīvā dimensija balstās vairāk uz subjektīviem viedokļiem, kas saistīti ar attīstības specifiskiem principiem un vērtībām (turpat, 40). Projekta „Savs kaktiņš, savs stūrītis...” pētnieki savukārt akcentē attīstības un dzīves vīzijas vai trajektorijas, norādot, ka tās pastāv līdzās un ne vienmēr saskaras, un uzsverot, ka dzīve ir plašāka kategorija, kas ietver attīstību (Dzenovska, 2012; Cimdiņa, Raubiško, 2012). Šie kvantitatīvie un kvalitatīvie attīstības rādītāji var būt metodoloģisks pamats arī Latvijas mazpilsētu attīstības un reģionu rīcībspējas kompleksai izpētei.

Pilsētu un reģionu attīstības novērtēšanai varētu izmantot arī stratēģijas, kuru zinātniskai analīzei pievērsušies tādi autori kā S. Robins (*Seymour Robbins*), M. Dž. Malkolms (*Moseley J. Malcolm*), Dž. Rofs (*James Rowe*), N. Ritsons (*Neil Ritson*) u. c. Stratēģijas ir integrējošu, loģisku un sabalansētu lēmumu un rīcības sistēmu kopums, kuru izstrādā,

lai noteiktu tos procesus, kas būtiski jāmaina, lai risinātu kādas specifiskas problēmas, uzlabotu darbību, kā arī noteiktu sabiedrības vajadzības un mainītu pakalpojumus. Pilsētu attīstībai reģionos varētu piemērot kādu no S. Robinsa piedāvātajiem stratēģiju modeļiem – izdevumu minimizācijas vai imitācijas modeli. Savu stratēģiju modeli S. Robinss balsta uz principiāli jaunu preču izlaišanas un principiāli jaunu pakalpojumu ieviešanas biežumu. Ar inovatīvo stratēģiju S. Robinss saprot stratēģiju, kas vērsta uz tiešām būtiskām, unikālām pārmaiņām. Organizācijas, kas izmanto izdevumu minimizācijas stratēģiju, parasti cenšas izvairīties no neobligātu inovāciju vai mārketinga izdevumu palielināšanas, tādējādi cenšoties palielināt peļņu. Organizācijas, kas izvēlējušās imitācijas stratēģiju, cenšas paņemt visu labāko no abām iepriekšējām grupām, t. i., tās cenšas minimizēt riskus un palielināt peļņu. Tās izlaiž jaunu produkciju vai ievieš jaunus pakalpojumus tikai pēc tam, kad novatori tos aprobējuši tirgū.

Līdzīgu stratēģiju modeli piedāvā arī M. Dž. Malkolms, kurš savu attīstības shēmu ir veidojis, pētot lauku problēmu risināšanu Lielbritānijā un citās Eiropas valstīs. Viņa piedāvātajā modelī tiek nodalītas divas stratēģijas: tradicionālā un inovatīvā stratēģija (Malcolm, 2000). Malkolms izšķir astoņas attīstības problēmu grupas, kuras attiecinā uz lauku sabiedrības imidžu, uzņēmējdarbību, darbvietu radīšanu, profesionālās apmācības izvērtējumu, iedzīvotāju blīvumu, teritorijas ekonomisko attīstību, lauksaimniecības un pārtikas preču tirgu, vides problēmām un tehnoloģijām, un atbilstoši katrai problēmu grupai viņš parāda gan iespējamo tradicionālo, gan inovatīvo risinājumu. Tipiski tradicionāla pieeja darbvietu radīšanā, pēc Malkolma domām, ir nodarbinātības palielināšana publiskajā sektorā, kā arī mēģinājumi piesaistīt brīvo industriju no citurienes, bet kā inovatīvus risinājumus viņš saskata jaunu darbvietu veidošanu kultūras un atpūtas jomā, privāto pakalpojumu jomā u. tml. (Malcolm, 2000). Tāpēc, lai nodrošinātu pilsētu attīstību, nepieciešams modernizēt un aktivizēt gan tradicionālās aktivitātes, gan ar jaunām prasmēm un zināšanām saistītās aktivitātes, nepieciešams ieinteresēt darbspēku pilsētu attīstībā.

Džeimss Rovs savu stratēģiskā jēdziena izpratni balsta uz tā saucamajām stratēģiskās domāšanas skolām. No tām var izcelt četras skolas.

Klasiskās stratēģijas skola (*Classical approaches*) apskata plānošanas struktūru un kontroli; rosina galīgos biznesa rezultātus sasniegt ar racionālu plānošanu (Teilors (*Frederick Taylor*), Ansofs (*Igor Ansoff*), Porters (*Michael Porter*), Bernards (*Chester Barnard*) u. c.). Tā paļaujas uz uzskatu, ka organizācija ir jāvada līdzīgi mašīnai, lai sakārtotu tās resursus, veicinātu aktivitātes un paaugstinātu ienākumus. Pēc Dž. Rova domām, šis ir racionāli ekonomiska cilvēka domāšanas modelis racionāli ekonomiskā vidē, kurā tiek organizēti resursi, lai sasniegtu optimālus ekonomikas

panākumus. Klasiskās ekonomikas stratēģijas modelī ir skaidri definēta hierarhija un spēcīgs kontroles mehānisms.

Petigrjū (*Andrew Pettigrew*) un Mincbergs (*Henry Mintzberg*), kuri pārstāv t. s. **procesuālo stratēģijas skolu** (*Processual approaches*), akcentē racionālu, analītisku un izzinošu pieeju stratēģijas veidošanai. Viņi uzskata, ka lēmumu pieņemšanā ir jāņem vērā vietējās problēmas un acīmredzamas vajadzības. Procesuālisti drīzāk atzīst ierobežotu racionalitāti un aizspriedumus nekā ideju par racionāli ekonomisku stratēģiju. Viņi uzskata, ka stratēģija veidojas no kompromisa risinājumiem un iekšējas procesa attīstības. Maz tiek meklētas alternatīvas mērķu sasniegšanai, tiek lietotas standarta vadības procedūras un likumi.

Evolucionārās stratēģijas skolas (*Evolutionary approaches*) pārstāvji Hanans (*Michael Hannan*), Frīmens (*John Freeman*), Buržuā (*Jay L. Bourgeois*) savas idejas ir aizguvuši no bioloģiskās vides. Arī viņi nepieņem uzskatu par racionālu plānošanu. Viņi tic, ka tirgus spēki nodrošinās peļņas maksimumu, ka izdzīvos tas, kurš ir vispiemērotākais un vistiprākais, un ka tieši tirgus nosaka vispiemērotāko stratēģiju. Viņi atzīst, ka ilgtermiņa stratēģijas sagraus īstermiņa stratēģijas it sevišķi tad, ja tās ir zemāku izmaksu stratēģijas.

Sistēmiskās stratēģijas skolas pieeja (*Systemic approaches*), kuras spilgtākais pārstāvis ir Granoveters (*Mark Granovetter*), pieņem ideju par organizācijas pārveidošanu ar sociālo, politisko un kultūras struktūru palīdzību. Šis stratēģijas teorētiķi netic peļņas maksimizācijai, kā to dara klasiskās skolas pārstāvji, viņi nepieņem arī procesuālo pieeju, kas paredz stratēģiju kā iekšējo kompromisu rezultātu. Šie teorētiķi tic, ka stratēģiju vada kultūras likumi, sociālas intereses un apkārtesošās vides resursi (Rowe, 2010).

Nīls Ritsons (*Neil Ritson*) analizē četrus stratēģiju modeļus: plānotās stratēģijas, negaidītās (*emergent*) stratēģijas, izdevīguma (*opportunistic*) stratēģijas, piespiedu (*imposed*) stratēģijas.

Plānoto jeb iepriekš apsvērto stratēģiju pamatā ir skaidri argumenti, precīzi nodomi. Tās ir pakļautas kontrolei, lai nodrošinātu to ieviešanu, pārskatītu, izvērtētu un izvēlētos labākās ieviešanas iespējas. Organizācijām, kas izvēlas šo stratēģiju, vajadzētu

- izvēlēties sistemātisku un strukturētu pieeju attīstībai;
- izvirzīt operatīvus mērķus;
- darboties vidē, kas ir paredzama un stabila;
- savākt iekšējo un ārējo informāciju un integrēt lēmumus visaptverošā stratēģijā;
- koncentrēties uz sistemātisku analīzi, it sevišķi uz izmaksu izvērtēšanu un konkurences labumiem.

Plānotā stratēģija ir veids, kā sagatavoties izmaiņām un nodrošināt organizācijas virzienu. Tā arī ļauj koordinēt tās aktivitātes iekšēji.

Negaidītās stratēģijas nav formāli uzrakstītas, bet var pēkšņi parādīties laika gaitā. Piemēram, organizācijai ir pēkšņi jāveic izmaiņas produkta pārdošanā un jāmaina tās stratēģiskais kurss.

Izdevīguma stratēģija paredz, ka uzņēmējdarbībai ir jāmeklē jaunas iespējas tirgū, jāpieņem drosmīgi lēmumi, jo organizācijas galvenais mērķis ir izaugsme. Uzņēmējdarbības videi ir jāprot pielāgoties tirgus apstākļiem. Parasti šāda stratēģija ir tipiska mazām un jaunām organizācijām.

Organizācijai stratēģija var būt uzspiesta. Tā ir piespiedu stratēģija. Valdības politika var ietekmēt organizācijas stratēģiju, piemēram, izmaksu samazināšanu, jaunu produktu aizstāšanu ar citiem utt. (Ritson, 2010).

Atsevišķi stratēģiju modeļi, kuri tiek aprakstīti organizāciju un menedžmenta literatūrā, ir piemērojami arī pilsētu, jaunizveidoto novadu un reģionu attīstības plānošanā. Pašvaldības savā darbā varētu izmantot tos stratēģiju modeļus, kas būtu piemēroti šī brīža ekonomiskajai situācijai un varētu sekmēt pašvaldību attīstību.

- Dž. Rova sistēmiskā stratēģija. Pašreizējos apstākļos ir sevišķi svarīgas sociālās intereses (nodarbinātība, sociālā palīdzība) un resursi, kas nodrošina pilsētas attīstību;
- N. Ritsona piespiedu stratēģija. Valdības krīzes pārvarēšanas pasākumi ir piespieduši samazināt finanšu resursus izglītības, kultūras, veselības, aizsardzības, sociālās drošības un citās pilsētas darbības jomās;
- M. Dž. Malkolma inovatīvās pieejas stratēģija – jaunu darbvietu radīšana, kultūras, atpūtas, brīvā laika izmantošanas iespējas, renovācija, projektu realizācija, iedzīvotāju iesaistīšana pasākumos, kas veicina viņu izglītošanu uzņēmējdarbībā;
- S. Robinsa stratēģiju modelis – izdevumu minimizācijas modelis. Krīzes apstākļos pašvaldību budžeta līdzekļi ir ierobežoti, tādēļ tie tiek stingri plānoti, lai spētu veikt pašvaldību funkcijas, maksimāli tiek ekonomēts viselementārākajās vajadzībās.

Stratēģijas izvēli nosaka gan tirgus un ar to saistītie riski, gan izaugsme un ieguvumi. Izvēlei vajadzētu būt racionālai un balstītai uz ienākumiem. Par stratēģijas izvēles pamatu mazpilsētām varētu būt gan to ģeogrāfiskais novietojums, gan pieejamie resursi – cilvēkresursi, finanses, dabas resursi un infrastruktūra. Parasti stratēģijas tiek ietvertas attīstības programmās, kuras izstrādā un īsteno katra vietējā pašvaldība saskaņā ar teritoriālo plānojumu.

Balstoties uz izvēlēto stratēģiju, „mazajām pilsētām ir jāpilda novadu nozīmes attīstības centru loma, sniedzot apkārtējo teritoriju iedzīvotājiem pakalpojumus un nodrošinot darba vietas [...], jākoncentrē pakalpojumi, kas nodrošina pievilcīgu dzīves vidi un priekšnosacījumus ekonomikas attīstībai” (Latvijas ilgtspējīgas ..., 2010, 69-70).

Novadu nozīmes attīstības centru (mazpilsētu, lielo ciemu) sekmīgai attīstībai nepieciešams nodrošināt dažāda veida infrastruktūras attīstību un tās kvalitātes uzlabošanu, pamata (izglītības, veselības, sociālo u. c.) pakalpojumu un kvalitatīvu mājokļu pieejamību, kultūras un brīvā laika pavadīšanas iespējas, kā arī uzņēmējdarbības aktivitāti, radot darba iespējas iedzīvotājiem gan attīstības centrā, gan tam piegulošajās lauku teritorijās (turpat, 73). Tas nozīmē, ka katrai pilsētai ir jāapzina savas priekšrocības un jāveic pasākumi fiziskās, ekonomiskās un sociālās infrastruktūras un pakalpojumu attīstībai, atsevišķu pilsētas daļu sasaistes uzlabošanai un degradēto teritoriju atjaunošanai (turpat, 74).

Tajā pašā laikā jāņem vērā arī faktori, kas ierobežo pilsētas attīstību, piemēram, būtiska nozīme ir teritorijas trūkumam, kas var novest pie visai agresīvas pilsētu izplešanās politikas jeb cīņas par telpu (*spacewar*), ko savā rakstā analizē Anderss Lunds Hansens (*Anders Lund Hansen*), apskatot Kopenhāģenas izaugsmi un attīstību (Hansen, 2003). Sākotnēji var likties, ka Latvijai šāda cīņa par telpu nedraud, sevišķi ņemot vērā demogrāfiskās tendences – iedzīvotāju skaita nemitīgu samazināšanos. Parasti ar teritorijas trūkumu nākas saskarties lielajām pilsētām un pilsētu aglomerācijām, ko Latvijas gadījumā varētu saistīt ar Rīgas un lielo pilsētu attīstību. Taču arī atsevišķās novadu pilsētās, piemēram, Smiltēnē, tiek atzīmēts teritorijas trūkums, kas būtiski apgrūtina jaunu investīciju pieņemšanu un infrastruktūras attīstību (Kūsis, 2008, 74). Tā kā ne tikai lielajām, bet arī novadu pilsētām, izstrādājot savus attīstības plānus un izvēloties attīstības stratēģijas, ir jāparedz šāda varbūtība un jau laikus jādomā par attīstības iespējām.

Kopumā mazpilsētu attīstības pētīšanā reģionu identitātes un rīcības spējas kontekstā būtu vēlams izmantot starpdisciplināru pieeju, kuras teorētiski metodoloģisko pamatu veido gan klasiskās un mūsdienu socioloģijas, gan citu zinātņu (ekonomikas, filozofijas, sociālās psiholoģijas, politoloģijas, demogrāfijas u. c.) pamatatziņas.

Secinājumi

1. Sociologi ir devuši būtisku ieguldījumu pilsētu, tai skaitā mazpilsētu, pētniecībā. Rezultātā ir izveidojušās dažādas pieejas, radušās atšķirīgas pilsētas definīcijas. Mēģinājumi radīt vienotu pilsētas definīciju līdz šim beigušies neveiksmīgi.
2. Latvijā mazpilsētu pētniecībai sociālās zinātnes ir pievērsušās salīdzinoši nesen. Tāpēc arī Latvijā, līdzīgi kā citviet Eiropā un pasaulē, nav izstrādāta vienota mazpilsētas definīcija. Dažādas valsts pārvaldes iestādes, zinātniskie institūti un atsevišķi pētnieki lieto dažādas pieejas un atšķirīgas pētījumu metodoloģijas, kas apgrūtina iegūto datu salīdzināšanu un vienotas pilsētu attīstības politikas izstrādāšanu.

Tāpēc būtu lietderīgi uzturēt akadēmisko diskusiju par šo jautājumu, par pamatu ņemot tādas pilsētas kritērijus kā teritoriāli demogrāfiskais, politiski administratīvais, ekonomiskais, sociostrukturālais un sociokulturālais kritērijs.

3. Pēc administratīvi teritoriālās reformas Latvijas novadu pilsētas var klasificēt trīs grupās: bijušie rajonu, tagad novadu centri; bijušās rajonu pilsētas, kas tagad kļuvušas par novadu centriem; un bijušās rajonu pilsētas, kas tagad atrodas kāda novada sastāvā, bet nav šī novada centrs.
4. Latvijā nepieciešama diskusija par teritorijas attīstības potenciāliem un to izmantošanas iespējām.
5. Pilsētu identitāti var uzskatīt kā pašprezentācijas formu, kurā indivīds vai indivīdu grupa novērtē savu stāvokli attiecībā pret apkārtējo pasauli. Mazpilsētu identitātes pētīšanā var izmantot tādas indikatorus kā attieksme pret pilsētu, pilsētas tēls, piederības jūtas pilsētai, iedzīvotāju savstarpējās attiecības (distancētība, uzticēšanās), pilsētas iedzīvotāju avoti, vietējie līderi un viņu loma pilsētas attīstībā.
6. Reģionu rīcībspēja Latvijā ir atkarīga no tā, cik sekmīgi izdosies realizēt policentriskas attīstības modeli, ar kuru tiktu stiprinātas mazpilsētas.
7. Attīstība ir daudzšķautņains un sarežģīts jēdziens, kura pētīšanā vispiemērotākā ir kompleksā pieeja, kas balstās uz tādiem rādītājiem kā ekonomiskās attīstības stratēģijas, uzņēmējdarbība, darba tirgus, inovācijas, kā arī uz sociāliem, ekoloģiskiem, politiskiem un kultūras aspektiem. Attīstības pētīšanā izmantojamas gan kvantitatīvās (absolūtās un relatīvās pārmaiņas noteiktā teritorijā noteiktā laikā), gan kvalitatīvās (pilsētas attīstības subjektīvais raksturojums) pieejas.
8. Lai nodrošinātu attīstību, teorijā tiek piedāvāts plašs stratēģiju klāsts. Mazpilsētu pašvaldības savā darbā varētu izmantot tos stratēģiju modeļus, kas būtu piemēroti konkrētai ekonomiskajai situācijai un veicinātu mazpilsētu attīstību. Stratēģiju izvēli nosaka tirgus, ģeogrāfiskais novietojums, pieejamie resursi un infrastruktūra.

Literatūra

- Albrecht, D. E. (2007). Small Townin Global Society. *Southern Rural Sociology*, vol. 22 (1), p. 1-14.
- Baņkovska, S. (2000). Marginalitāte un identitāte Zimmela darbos: par svešinieka socioloģiju. *LU Zinātniskie raksti*, 629. sēj. Nauda. Dzīvesstils. Identitāte. Veltījums Georgam Zimmelam – dzīves filosofam un sociologam. Zin. red. Stepčenko, A., 127.-136. lpp.
- Bengs, C., Schmidt-Thome, K. (eds.) (2005). *Urban-Rural Relations in Europe. ESPON 1.1.2 Final Report*. Helsinki: Helsinki University of Technology. Pieejams: http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/ESPN2006Projects/ThematicProjects/UrbanRural/fr-1.1.2_revised-full_31-03-05.pdf (sk. 04.09.2010.)

- Bite, D. (2008). Mazpilsētu pētniecība Latvijā. *LU Raksti*, 736. sēj. Socioloģija. Socioloģijai Latvijā – 40, 135.-147. lpp.
- Castells, M. (2001). *The Rise of Network Society*. Blackwell Publishing, 566 p.
- Cimdiņa, A., Raubiško, I. (2012). *Cilvēks un darbs Latvijas laukos: sociālantropoloģisks skatījums*. Rīga: Zinātne.
- Cimdiņa, A., Raubiško, I. (red.). (2012). *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne.
- Dzenovska, D. (2012). *Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos: starp zudušām un iespējamām nākotnēm*. Rīga: Biznesa augstskola Turība.
- Hansen, A. L. (2003). Urban Space Wars in “Wonderful” Copenhagen. Uneven Development in the Age of Vagabond Capitalism. In: Petersson, B., Clark, E. (ed.). *Identity Dynamics and the Construction of Boundaries*. Lund: Nordic Academic Press, p. 121-142.
- Jordan, T., Domosh, M., Rowentree, L. (1994). *The Human Mosaic*. New York: Harper Collins College Publishers, p. 557.
- Krastiņš, O., Vanags, E. (z. zin. red.) (2004). *Dažādā Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas*. Rīga: Latvijas Statistikas institūts, Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 539. lpp.
- Kūsis, J. (2008). *Municipality Officials about Small Town's Development Opportunities. New Dimensions in the Development of Society. Proceedings of the 4th International Scientific Conference*. Jelgava, p. 70-76.
- Ķūsis, J., Krūzmētra, Ž., Bite, D. (2008). Pašvaldību stratēģijas teritorijas ilgtspējīgā attīstībā. *Economic Science for Rural Development. Proceedings of the International Scientific Conference Rural and Regional Development*, No. 15. Jelgava, p. 88-94.
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004./2005. Rīcībspēja reģionos*. (2005). Galv. red. Zobena, A. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 148. lpp.
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006./2007. Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta?* (2007). Galv. red. Zobena, A. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 117. lpp.
- Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam*. (2010). Rīga: Latvijas Republikas Saeima. Pieejams: http://www.latvija2030.lv/upload/latvija2030_saeima.pdf (sk. 02.12.2010.)
- Latvijas pilsētu sociālās un ekonomiskās attīstības tendences. Ziņojums*. (2007–2008). VRAA, SIA „Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija”. Rīga: VRAA. Pieejams: http://www.tm.gov.lv/lv/noderigi/sabiedribas_integracija/06petijums_latvijas_pilsetu_sociali_ekonomiskas_attistibas_tendences_2_1.pdf (sk. 20.10.2010.)
- Latvijas pilsētu un lauku teritoriju mijiedarbības izvērtējums. Gala ziņojums*. (2009). VRAA, SIA „Konsorts” pētījums. Rīga: VRAA, 363. lpp.
- Lefebvre, H. (2009). *The Production of Space*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing, p. 454.
- Malcolm, J. M. (2000). Innovation and Rural Development. Some Lessons from Britain and Western Europe. *Planning Practice & Research*, vol. 15, No. 1/2, p. 95-115.
- Manzini, E. (2005). *A cosmopolitan localism. Prospects for a sustainable local development and the possible role of design*. Pieejams: www.dis.polimi.it/manzini-papers/ (sk. 06.11.2010.)
- Pelše, M. (2007). Reģionālā identitāte un sociālais kapitāls vietējo pašvaldību vadības un attīstības procesā. Grām.: *Sociālā kapitāla pētījumi Latvijas laukos*. Jelgava: LLU, 99. lpp.

- Perry, B., Harding, A. (2002). The Future of Urban Sociology: Report of Joint Sessions of the British and American Sociological Associations. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 26 (4), December, p. 844-853.
- Pike, A., Rodriguez-Pose, A., Tomaney, J. (2009). *Local and Regional Development*. London, New York: Routledge, p. 310.
- Preservation Struggle. (2004). *Canada & The World Background*, 11892102, May, vol. 69, Issue 6.
- Raagma, G. (2002). Regional Identity in Regional Development and Planning. *European Planning Studies*, vol. 10, No. 1, p. 55-76.
- Regional Identity in the Information Society. (2004). *BISER Domain Report*, No. 4, p. 38.
- Reģionu attīstība Latvijā. 2009 (2010). Rīga: VRAA. Pieejams: www.vraa.gov.lv/uploads/Regionu_attistiba_Latvija_2009.pdf (sk. 18.09.2010.)
- Ritson, N. (2008). *Strategic Management*. Ventus Publishing ApS, p. 56.
- Rowe, J. (2008). *Studying Strategy*. Ventus Publishing ApS, p. 161.
- Rozīte, M. (1993). The Role of Industry in the Development of Small Towns in Latvia. In: *Development Problems of the Small Towns in the Baltic States*. Rīga: University of Latvia, p. 1-6.
- Ruraland Small Town Programme. (2005). Mount Allison University. Pieejams: <http://www.mta.ca/rstp/news.html> (sk. 15.10.2010.)
- Sassen, S. (2000). Territory and Territoriality in the Global Economy. *International Sociology*, June, vol. 15 (2), p. 372-393.
- Smalltowns. (2006). The ASSET_Project/November. Pieejams: <http://dorfwiki.org/wiki.cgi?> (sk. 20.07.2008.)
- Taylor, S. (2010). *Narratives of Identity and Place*. London, New York: Routledge, p. 146.
- Tonkiss, F. (2005). *Space, the City and Social Theory. Social Relations and Urban Forms*. Cambridge, Malden: Polity Press, p. 170.
- Вагин, В. В. (2000). *Социология города*. Pieejams: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Vagin/index.php (sk. 12.11.2010.)
- Пирогов, С. В. (2003). *Конспект лекций по курсу Социология города*. Томск: Томский Государственный университет, с. 149.
- Штопка П. (2008). Доверие: социологическая теория. Реферат. В кн.: *Социологическая теория: история, современность, перспективы*. Альманах журнала *Социологическое обозрение*. Санкт-Петербург: Владимир Даль, с. 628-646.

Agita Līviņa

TŪRISMS UN VIETAS ZĪMOLS

Šajā rakstā autore aprakstīs vietu zīmološanas galvenos principus un paņēmienus, kurus realizējot kā vienu no teritorijas attīstības stratēģijā nospraustajiem instrumentiem pašvaldība vai reģions var sekmēt teritorijas ilgtspējīgu attīstību. Raksts pievērsīsies vietas zīmološanas jautājumiem, neapskatot preču, produktu un pakalpojumu zīmološanas praksi un teoriju. Rakstā ir apkopota un analizēta vietas zīmološanas teorija, ieskicēti atsevišķi citu valstu pētījumu rezultāti par vietas zīmola lomā teritorijas ilgtspējīgā attīstībā. Rakstā ir izvirzītas vietas zīmološanas problēmas Latvijā, kā arī aprakstīti atsevišķi Latvijas vietu zīmoli, kuri ir mērķtiecīgi radīti, un vietu zīmoli, kuri ir izveidojušies ilgākā laika posmā, balstoties uz vietas tradīcijām, uzņēmējdarbības veidiem un vēsturiskiem notikumiem. Galvenais secinājums par vietu un reģionu zīmološanu – vietas vai reģiona zīmola izstrādes procesā ir jāapzina unikālās vietas vai reģiona vērtības un šajā procesā jāiesaista vietējie iedzīvotāji, interesenti. Ieviešot vietas vai reģiona zīmola stratēģiju, ir jāorientējas ilgtspējīgā attīstības virzienā. Praksē līdzās pastāv un pienesumu vietas vai reģiona ilgtspējīgai attīstībai dod gan sen labi atpazīstami, gan arī jaunradīti zīmoli.

Atslēgvārdi: vietas zīmols, ilgtspējīga attīstība, pašvaldību plānošana.

Ievads

Šajā rakstā autore mēģinās rast atbildes uz šādiem trīs galvenajiem jautājumu blokiem: pirmkārt, kāpēc pasaules reģioni, valstis, valstu iekšējie reģioni un vietas tiek veicināti un tos mēģina padarīt atpazīstamus plašākai sabiedrībai jeb potenciālajam pircējam? Otrkārt, kāpēc pastāv reģioni un vietas, kuras cilvēkiem ir atpazīstamas bez īpašas veicināšanas? Treškārt, vai reģiona un vietas uztvere cilvēkiem mainās laika gaitā, nomainoties paaudzēm, attīstoties tehnoloģijām, paātrinoties cilvēku un preču mobilitātei laikā un telpā, kļūstot vietām, reģioniem un valstīm aizvien sasniedzamākām?

Raksta sadaļas iesākumā tiks doti skaidrojumi tādiem jēdzieniem kā „reģions” un „vieta”, „ilgtspējīga attīstība” un „reģiona zīmols” un „vietas zīmols”. Reģiona un vietas zīmološanai var izšķirt vairākas mērķgrupas: vietējos iedzīvotājus, dzīvesvietas meklētājus jeb potenciālos iedzīvotājus, esošos un potenciālos uzņēmējus, investorus un tūristus jeb ceļotājus. Izstrādājot vai nostiprinot reģiona un vietas zīmolu, jāapskata visas minētās mērķgrupas, tad, autores skatījumā, var attīstīt ilgtspējīgu reģiona un vietas zīmolu. Raksta nobeigumā tiks apkopoti galvenie secinājumi un izvirzīti turpmākie izzinošie jautājumi gan pētījumiem, gan katra cilvēka

domas attīstībai un meklējumiem par vietas un reģiona ilgtspējīgu attīstību un zīmola lomu tajā.

Daļa cilvēku izjūt piederību vietai un reģionam, kurā dzīvo un pavadā savu darba un brīvo atpūtas laiku. Raksta autore ir no Vidzemes Šveices¹, tādējādi viņa pauž savu piederību Siguldai un vienlaikus norāda, ka ir no Vidzemes. Vairākus gadus Latvijā līdztekus četriem vēsturiskajiem novadiem pastāv divu veidu reģioni: pieci plānošanas reģioni (kurus ir plānots likvidēt atbilstoši „Deklarācijas par V. Dombrovska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību” 13.3. punktam (Deklarācija par .., 2010)) un seši statistikas reģioni (atbilstoši Eiropas Savienības teritoriālās statistikas nomenklatūrai), pēc kuru dalījuma Sigulda neiekļaujas Vidzemē un siguldieši nepieder Vidzemei. Raksta autore uzskata, ka indivīdam ir iespēja izvēlēties savu piederību vietai un reģionam pēc savas motivācijas, dzīvesveida un piekritības noteiktam attīstības ceļam. Daļa cilvēku sevi identificē ar kādu vietu – tā var būt dzimtā vieta, dzīvesvieta vai darbavietā, vieta, kurā ir norisinājies cilvēka dzīvē kāds nozīmīgs notikums. Tajā pašā laikā cilvēks savu piederību var paust citai vietai, kurā šobrīd nedzīvo un nestrādā, piemēram, Latvijas situācijā, maksājot iedzīvotāju ienākuma nodokli pēc deklarētās dzīvesvietas (to brīvi izvēloties), tādā veidā viņš izsaka savu piederību un reizē arī finansiālu atbalstu konkrētās vietas attīstībai. Paustais viedoklis ir balstīts uz iedzīvotāju, vietējo pašvaldību darbinieku intervijām, autorei izstrādājot administratīvi teritoriālās reformas izpētes projektus un pašvaldību attīstības programmas no 1998. līdz 2002. gadam. Līdz ar to nozīmīga ir vietējo iedzīvotāju un citu interesentu iesaistīšanās reģiona un vietas zīmološanas procesā, lai sasniegtu reģiona un vietas ilgtspējīgu attīstību. Iniciatīvu par vietas un reģiona zīmološanu var izteikt gan vietējā pašvaldība, gan iedzīvotāji vai iedzīvotāju/uzņēmēju interešu grupas, nevalstiskās organizācijas, atsevišķi indivīdi, kam rūp vietas ilgtspējīga attīstība.

Reģiona un vietas skaidrojumi

Kopš Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas 1990. gadā Latvijā reģionu, vietu un reģionālās attīstības jautājumus no sociālekonomiskā skatu punkta ir pētījuši vairāki pētnieki: J. Kaktiņš, R. Karnīte, A. Kazinovskis, S. Keišs, O. Krastiņš, M. Krūzmētra, A. Līviņa, I. Marana, A. Melluma, A. Miglavs, O. Nikodemuss, A. Pilēģis, M. Pūķis, B. Rivža, A. Roze, D. Saktiņa, P. Šķiņķis, L. Švānberga, T. Tisenkopfs, I. Vaidere, E. Vanags, V. Vešpors, Ē. Zunda un daudzi jaunie pētnieki, īpaši Latvijas Lauksaimniecības Universitātē (Šļara, 2005). Tūrisma plānošanas un attīstības jautājumus Latvijā ir pētījuši K. Bērziņa, I. Druva-Druvaskalne,

¹ Vidzemes Šveice – Sigulda un tās apkārtnē.

R. Karnīte, A. Klepers, A. Mackevičs, A. Romānovs, M. Rozīte, J. Trušīņš, I. Siliņēviča, J. Smalīnskis, I. Stūre, A. van der Šteina, A. Zvaigzne u. c.

Jēdzienam „reģions” ir dažādi skaidrojumi. Vispārējā praksē pasaulē ir pieņemts, ka par reģionu var saukt jebkuru lielu Zemes virsmas daļu, kura pēc fiziski ģeogrāfiskām īpašībām vai cilvēka darbības rakstura ir atšķirīga no pārējām daļām. Reģions ir raksturojams kā iekšēji viendabīga telpa (Vanags, 2004).

Reģionus var iedalīt dažādās grupās pēc to pazīmēm jeb pēc reģiona iedalīšanas mērķa, piemēram, vēsturiskie, kultūrvēsturiskie, administratīvie, reljefa un klimata reģioni (kalnu, līdzenumu, tuksnešu, polārie u. c.), novietojuma (piekrastes, pierobežas, salas), valodas (līvu krasts), attīstības (plānošanas nolūkam, sadarbības attīstībai, pārrobežu, īpaši atbalstāmie reģioni) un nacionālo interešu reģioni (aizsargājamās dabas teritorijas, militāro objektu teritorijas). Latvijā vairāk pētīti un analizēti ir īpaši atbalstāmie reģioni, jo to attīstības veicināšanai no valsts un Eiropas Savienības finanšu līdzekļiem tika un tiek piešķirts atbalsts. Īpaši atbalstāmo reģionu programma bija vienīgā no reģionu attīstības programmām, kura tika kaut daļēji īstenota Latvijā. Kopš 2003. gada īpaši atbalstāmie reģioni un to attīstības izmaiņas Latvijā ir regulāri raksturotas un analizētas izdevumā „Reģionu attīstība Latvijā”. Plānošanas reģioni ir aprakstīti un to attīstības tendences vērtētas ikgadējā izdevumā „Pārskats par tautas attīstību”. 2010. gada nogalē „Deklarācijas par V. Dombrovskā vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību” 13.13. punktā (Deklarācija .., 2010) ir pievērsta īpaša vērība pierobežas reģionu attīstībai: „Atbalstīsim Latvijas pierobežas novadu sadarbību ar kaimiņvalstu pierobežas teritorijām, veicinot labas kaimiņattiecības, informācijas apmaiņu un vietējo uzņēmēju sadarbību.” Pierobežas reģionu problēmas un attīstības iespējas Latvijā ir pētījuši vairāki pētnieki: A. Melluma, D. Saktiņa, S. Albertiņa u. c. Gan pasaulē, gan Latvijā cilvēki biežāk identificē vēsturiskos un administratīvos reģionus, daudzkārt administratīvie reģioni sakrīt ar vēsturiskajiem reģioniem. Savukārt tūrisma nozarē reģionus bieži izmanto, lai vispārinātu kādas teritorijas atrašanās vietu, koncentrējot ģeogrāfijas zināšanas, kas palīdz ceļotājam ātrāk un ērtāk orientēties, kurā pasaules daļā un vietā konkrētais ceļojuma galamērķis atrodas. Tūrismā par ceļojuma galamērķi sauc ceļojuma maršruta tālāko vai nozīmīgāko vietu. Daudzu ceļojumu galamērķis ir vietas ar nozīmīgām tūristu piesaistēm (Tūrisma .., 2008). Teritoriālā mērogā reģioni pēc to platības ir ļoti atšķirīgi – no dažiem kvadrātkilometriem līdz vairākiem simtiem tūkstošu kvadrātkilometru, kas ietekmē reģiona zīmola veidošanu.

Jēdzienam „vieta” K. Milenbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīcā ir dažādas nozīmes. Daži skaidrojumi ir saistīti ar vietu kā telpas un teritorijas apzīmējumu: *tupi savā vietīnā kā piedzimusi, kā atnākusi!; ceļa mala, kruoga vieta; mājas vieta; tur būt laba muižas vieta*

(Mülenbachs, 1932). Savukārt Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķa Vanaga vadītā autoru grupa jēdzienu „vieta” izprot kā cilvēka ikdienas dzīves un pieredzes, tātad neliela mēroga telpu. Savukārt teritorija ir telpas apzīmējums, kuras galvenā pazīme ir robežas neatkarīgi no mēroga lieluma (Vanags, 2004). Jēdziena „vieta” lietojums mēroga izpratnē var būtiski atšķirties dažādās valstīs, bet kopējā vienojošā pazīme ir cilvēka ciešā saikne ar šo telpu. Rakstā tiks apskatīta gan reģionu, gan vietu zīmološana – vēsturiskie un plānošanas reģioni, vietējās pašvaldības, gan īpaši aizsargājamās dabas teritorijas, gan lauku teritorija, kurai ir kāda īpaša pazīme un robežas. Atkarībā no reģiona un vietas mēroga var atšķirties zīmološanas mērķgrupu nozīme.

Zīmola pirmsākumi un tā būtība

Zīmolvedības pirmsākumi aizved līdz Senajai Grieķijai un Senajai Romai, kuras var uzskatīt par zīmolvedības jēdziena izcelsmes vietām. Zīmolvedības aizsākumi ir saistīti ar orientēšanos konkrētā vietā, izliekot informatīvas norādes pilsētu, apdzīvoto vietu ielās, kas norādīja, kur atrodami meistari vai amatnieki (Room, 1993).

Mūsdienu izpratnē zīmolvedība un privātu zīmola vārdu lietošana attīstījās 19. gadsimtā. Zīmola nosaukuma galvenās īpašības bija: iegau-mējams, izrunājams, oriģināls, tāds, kas tieši vai netieši apraksta produk-tu. 19. gadsimtā zīmola nosaukumus varēja iedalīt septiņās kategorijās, no kurām divas var sasaistīt ar vietas zīmolu attīstību: zīmoli–nosaukumi, kas veidoti uz vietas nosaukuma pamata, un vārdi ar labām asociācijām, kuri bieži saistīti ar izcelsmi (turpat). Autores vērtējumā pirmā nosauktā zīmolu kategorija ir tieši saistīta ar vietas un reģiona zīmolu, bet otrā – pastarpināti, t. i., ja pakalpojuma, produkta izcelsme ir saistīta ar konkrētu vietu vai reģionu, tad šo zīmola kategoriju var uzskatīt par vietas vai reģiona zīmolu, piemēram, Latvijā daudziem iedzīvotājiem skaistākās ūdensrozes tiek saistītas ar Vecpiebalgu.

Profesore B. Kolba (*Bonita Kolb*) mūsdienās uzskata, ka veiksmīgam zīmolam ir jābūt autentiskam, saprotamam, atmiņā paliekošam un izmantojamam. Kolba arī norāda, ka zīmola veidotājiem tūrisma nozarē ir jāizvēlas identitāte, kas autentiski un patiesi atspoguļo to, ko šī pilsēta var piedāvāt tūristiem, pilsētas viesiem un, raksta autores skatījumā, arī vietējiem iedzīvotājiem, uzņēmējiem. Ja zīmolā pilsēta tiks atainota nepareizi, neatbilstoši reālajai situācijai, tad, kā norāda Kolba, tūristi ātri vien to pamanīs. Tas nozīmē, ka tūristi šeit ne tikai vairs ne-atgriezīsies, bet arī pastāstīs par to vēl daudziem citiem ceļot gribētājiem (Kolb, 2006). To var attiecināt arī uz pilsētu, ciematu iedzīvotājiem – ja radītais zīmols par patikamu dzīvesvietu neatbildīs realitātei, tad arī šāda informācija, īpaši mazapdzīvotā teritorijā, kāda ir Latvija, ātri izplatīsies

starp potenciālajiem dzīvesvietas meklētājiem. Šajā kontekstā ir nozīmīgs S. Grīna (*Stephen Green*) teiktais, ka zīmols nav tikai grafisks attēls, bet zīmološana saistās ar taustāmām un netaustāmām lietām, kas nozīmē, ka zīmols ietver daudz vairāk nekā logo un saukli (Green, 2005). Vietai vai reģionam ir jābūt papildītam ar zīmola saturu.

Būtisks ir jautājums, kā reģiona un vietas zīmolu papildīt ar saturu un padarīt individuālu, atšķirīgu. D. Ākers (*David Aaker*) norāda, ka zīmola individualitāte nodrošina saikni starp zīmola emocijām un pašizteiksmes ieguvumiem, no vienas puses, un pircēja–zīmola attiecības, no otras puses. Šajā diskusijā zīmola objektivitāte ir veidota, patērētājam piekrirot, ka zīmolam ir individualitāte, kas ir interesanti, un zīmola veidotāji pazīst patērētāju, kurš šādu zīmolu izmantos; tā ir abpusēja saprašanās starp zīmola veidotāju un tā izmantotāju (Aaker, 1996; Murphy et al., 2007). Dž. Ākera (*Jennifer Aaker*) individualizētā zīmola piecas pamatdimensijas ietver sirsnību, uztraukumu, kompetenci, izsmalcinātību un izturīgumu, kuras izveidotas, balstoties uz 42 atsevišķām individualizētā zīmola pazīmēm (Aaker, 1997; Murphy et al., 2007). S. Hosanī (*Sameer Hosany*) un J. Ekinci (*Yuksel Ekinci*) testēja Dž. Ākera piecu dimensiju piemērotību ceļojuma galamērķiem. Viņi atrada trīs derīgas individualizētā zīmola dimensijas: kompetenci, ekstravertumu un uztraukumu. Viņi secināja, ka ceļojuma galamērķa pozicionēšana var tikt uzskatīta par racionālu ieguvumu (kognitīvs imidžs) un dziļākā skatījumā par emocionālu ieguvumu (emocionāls imidžs) (Murphy et al., 2007).

Savukārt zīmolu eksperts S. Enholts (*Simon Anholt*) izšķir sešas vērtības, kas globālās sabiedrības acīs liecina par progresīvu, veiksmīgu, apbrīnas vērtu mūsdienu pasaules valsti: kultūru, tehnoloģiju attīstību, tūrismu, ekoloģiju, starptautiskās attiecības un kvalitāti (Anholt, 2007). Piecas no eksperta minētajām vērtībām, izņemot starptautiskās attiecības, var arī droši attiecināt uz reģiona un vietas attīstību. Starptautiskās attiecības kļūst nozīmīgas pierobežas reģionā un konkrētā vietā, piemēram, Piedrujā. Piedruja ir vieta, kur robežojas Latvija ar Baltkrieviju un robeža ir Daugava. Piedruja ir unikāla teritorija, jo tajā ir Eiropas Savienības ārējā robeža, kas izraisa ceļotāju interesi, diemžēl šai pierobežas reģionā pastāv arī ēnu ekonomika saistībā ar kontrabandu.

Diskusijas vērts temats ir globalizācijas pienesums vietas attīstībā un tas, kā globalizācija ietekmē reģiona un vietas zīmola veidošanos. Viedokļi šajā jautājumā ir krasi atšķirīgi. Vērtējot starptautiska uzņēmuma attīstību konkrētā teritorijā, jāapskata arī tādi jautājumi kā būvniecība un dizains. Galvenokārt šādu uzņēmumu attīstība un būvniecība notiek pēc uzņēmuma izstrādātās darbības koncepcijas, kas ir standarttipa projekts, tādējādi samazinot investīciju apjomu. Vai plānotais būvniecības objekts iederas konkrētajā vietā un ir saskaņots ar vietas tradicionālo, atšķirīgo apbūvi? Jāņem vērā, ka starptautisks uzņēmums

savai izaugsmei parasti izvēlas ekskluzīvas un unikālas vietas, kurām jau ir savs zīmols un atpazīstamība, bet pietrūkst investīciju, pieredzes. Vai ir citi veidi, kā vietas varētu attīstīties? Jā, viens no svarīgākajiem priekšnoteikumiem ir veidot sadarbību starp uzņēmējiem jeb pudurus, sadarbības tīklus (Messely, 2009). Sadarbības rezultātā vietējie uzņēmēji var kopīgi strādāt pēc pašu izraudzītas attīstības stratēģijas un ideālā variantā paši veido uzņēmuma franšīzi, tādējādi samazinot izdevumus un iegūstot to, ka nopelnītie ienākumi paliek reģionā, konkrētā vietā un ka tos var investēt reģiona un vietas attīstībā, tautsaimniecībā. Uzņēmumu vada vietējie uzņēmēji, ja nepieciešams, pieaicina atbilstošu speciālistu konkrētu funkciju veikšanai. Nodarbina vietējās apkaimes iedzīvotājus, ja viņi ir un grib būt darbspējīgi (turpat). Raksta autore redzējumā ieguvumus no starptautisku uzņēmumu attīstības vietas zīmola veidošanā dod uzņēmumi, kuri, veidojot starptautisku uzņēmuma filiāli, pārstāvniecību, ņem vērā starpkultūru komunikācijas jautājumus, teritorijas, apbūves īpatnības, tās izceļ un dara zināmas saviem klientiem, nevis unificē savu darbību.

Kopumā reģionu un vietas zīmološanā ir jāizmanto, jāsaģlabā un jāizceļ atšķirīgais, īpatnējais, vai arī tas jārada no jauna uz patiesām reģionu vai vietu raksturojošām vērtībām, lai ar izveidoto zīmolu reģionu, vietu padarītu ilgtspējīgu un dzīvīgu.

Vietas zīmološana

Zīmols tradicionāli asociējas ar patēriņa precēm, bet ceļojuma gala-mērķu, reģionu veicinātāji aizvien biežāk piemēro un izmanto šo pieeju (Henderson, 2000). Viens no vadošajiem vietas zīmološanas speciālistiem Pīters van Hams (*Peter van Ham*) atzīmē, ka veicināt var visu: ūdens pildīšanu pudelēs, kredītu ņemšanu (atdošanu) un datoru lietošanu. Viens un tas pats produkts var tikt izmantots, veidojot divus dažādus zīmolus. Bet kā tieši darbojas vietas un reģiona zīmološana? Kādēļ vietas un reģiona zīmološana kļūst par aktuālu diskutējamu jautājumu gan politikas veidotājiem, gan akadēmiķiem (van Ham, 2008)? Uz šiem jautājumiem autore centīsies tālāk rast skaidrojumus, papildinot ar būtisku jautājumu – ko iegūst vieta un reģions no zīmološanas?

Vietas zīmološana ir veicināšanas stratēģija, kas iekļauj visus pasākumus, kuri palielina vietas pievilcību darbam, dzīvošanai un brīvā laika pavadīšanai (van Ham, 2001). Tas parāda, ka ne tikai uzņēmēji, bet arī vietas konkurē savā starpā par pircēju, lai tajās notiktu attīstība, nevis lēna vietas izzušana. Ģeogrāfiski un telpiski vieta saģlabājas gan kartē, gan dabā, taču izmainītā ainaviskā vidē. T. Tisenkopfs esejā „Uzburtā vieta” raksta: „Katra vieta reiz piedzīvo brīdi, kad liktenis to pārvērš nebūtībā vai turpinājumā.” (Tisenkopfs, 2007)

Rakstā tiks apskatīta tikai vietas zīmološana, kaut arī zīmološana pirmām kārtām lielai daļai sabiedrības asociējas ar komercorganizācijām (Green, 2005).

Pasaules ekonomikā, kura ir arvien integrētāka, vietas kļūst par teritoriālajiem konkurentiem (Hospers, 2004). Daudzas vietas piedāvā patērētājam vienu un to pašu produktu vai pakalpojumu – teritoriju, infrastruktūru, izglītotus cilvēkus un gandrīz līdzīgu pārvaldības sistēmu, taču vietām savā starpā ir jākonkurē par investīcijām, tūristiem, iedzīvotājiem un politisko varu, bieži pat globālā mērogā. Šādā situācijā vietas un reģiona zīmološana kļūst arvien nozīmīgāka vietas attīstībā (van Ham, 2008). Zīmola individualitāte var veidot pamatu atšķirībām, ja konkurē ļoti līdzīgas, vienādas preces (Haigood, 1999). Reģionālais zīmols pozicionē reģiona labumus plašākā izpratnē: ainava, daba, kultūras mantojums, reģionālie produkti, reģionālā kulinārija, tradicionāli kvalitatīvi produkti u. c. (de Bruin, 2008).

Van Hams ir izveidojis galvenās vadlīnijas, kuras jāņem vērā vietas zīmološanā: nepļānojiet strauju un būtisku veiksmi, nepārmaksājiet konsultantiem un neuzspiediet viņu idejas, kā arī neesiet pārcentīgi vai pārāk vienkārši. Vietu vajadzētu pieņemt kā korporatīvu zīmolu, nevis vienkārši atsevišķu produktu. Būtiski ir vietu saglabāt ar tās identitāti bez tās daudzveidības pazaudēšanas. Vietas zīmološanā tiek iesaistīti dažādi interesenti, bieži ar konkurējošām interesēm. Atšķirībā no produktu zīmološanas vietas zīmološanā nav izteikta viena galvenā organizācija, kas to kontrolē (van Ham, 2008).

Ieskatoties Latvijas reģionu un vietu zīmološanā, var sacīt, ka zīmološanu koordinē un pārrauga dažādas sabiedriskās organizācijas, tai skaitā nozaru asociācijas, sadarbības grupas/organizācijas, kurām ir kopīgas intereses ezeru, upju apsaimniekošanā, kā arī vietējās pašvaldības vai pašvaldību sadarbības organizācijas, piemēram, sabiedriskā organizācija „Siguldas reģiona tūrisma biedrība”, pēc kuras iniciatīvas tika izveidota Siguldas reģiona atlaižu karte „Siguldas spieķis”, kura vairs nedarbojas un nav attīstīta. Vēl var minēt biedrību „Usmas krasts”, kas tika izveidota 2003. gadā, lai Usmas ezera apkārtējās teritorijās, kuras atradās dažādās administratīvās teritorijās, attīstītu un veicinātu projektus infrastruktūrā, dabas aizsardzībā, tūrismā, videi draudzīgā uzņēmējdarbībā un sekmētu reģiona iedzīvotāju sociālekonomisko labklājību. Usmas ezera piemērā vienojošais vietas elements ir ezers un tā apkārtnē. Abi minētie piemēri ir brīvprātīgas iniciatīvas, un šādu organizāciju darbībā ir gan aktivitātes kāpumi, gan kritumi, kas ir saistīti ar entuziasmu, finansējumu. Līdz ar to raksta autore uzskata, ka reģiona un vietas zīmola izstrādes procesu un tā ieviešanu vajadzētu koordinēt reģiona institūcijai, vietējai pašvaldībai vai dabas teritorijas gadījumā – tās administrācijai, nodrošinot nepārtrauktību un pēctecību, cieši iesaistot

šajā darbā gan sabiedriskās organizācijas, gan iedzīvotājus, uzņēmējus, interešu grupas.

Pašlaik vēl pārāgri analizēt pašreizējo pašvaldību sadarbības formas vietas un reģiona zīmološanā. Taču jauno novadu pašvaldības ir izstrādājušas un noteiktajā kārtībā apstiprinājušas savu pašvaldību ģerboņus. Ģerbonis apliecina nēsātāja piederību dzimtai, pilsētai, kopienai, valstij, organizācijai. Līdz ar to var secināt, ka vismaz pašvaldību vadītājiem un deputātiem ir svarīga piederības sajūta konkrētai vietai, administratīvajam novadam. Savukārt novadu iedzīvotāji atsevišķās intervijās ir pauduši, ka viņiem tas nav svarīgi, jo katrai apvienotai atsevišķai teritorijai – pagastam, pilsētai – ir bijis ģerbonis un to reti lieto ikdienā, lai paustu piederību konkrētai vietai. No tā izriet, ka jaunajos novados ģerboņu izstrāde vairāk ir saistīta ar varas demonstrējumu un mazāk ar vietas atpazīšanu, vērtību popularizēšanu, viedoklis balstīts uz atsevišķām intervijām, novērojumiem. Raksta autore skatījumā aktuāls ir jautājums, vai vieta saglabā savu identitāti laiku laikos, mainoties pārvaldei, teritoriālām robežām, dzīves vērtībām un dzīvesveidam, vai notiek vietas ilgtspējīga attīstība jeb attīstība, kas izmaina vietas identitāti, radot jaunus vietas vai reģiona zīmolus.

Vietas zīmols un pašvaldību attīstības plānošana

E. Hēgers (*Els Hegger*) savā maģistra darbā raksta, ka identitātes ir veidotas un attīstītas, nosakot reģiona specifiku un tā palielinot reģiona ekonomiskās iespējas. Nākamais loģiskais solis ir veidot identitāti un radīt iespēju atpazīt reģionu pārējā pasaulē, valorizējot reģiona resursus. Viņš norāda, ka zīmols var tikt izmantots kā instruments šādam procesam. Hēgers uzskata, ka reģiona zīmola veidošana un tā pārdošana ir lauku teritoriju iespēja (Hegger, 2007). Tajā pašā laikā tas norāda uz iespēju, ka vietas, kurās būs aktīvi iedzīvotāji un uzņēmēji, attīstīsies, savukārt citas vietas var palikt vēl nomaļākas, mazāk atpazīstamas valsts, reģiona iekšienē. Raksta autore ir nonākusi pie secinājuma – lai vieta attīstītos ilgtspējīgi, nepieciešams, lai tajā dzīvo visas paaudzes – gan jauni, gan pilnbrieda, gan veci ļaudis.

Arī Latvijā ir vērojama tendence, ka vietējās pašvaldības, arī apdzīvotās vietas vienas vietējās pašvaldības robežās, reģioni konkurē cits ar citu par valsts investīciju un ārējā finansējuma piesaisti (gan no ārvalstu investoriem, gan vietējām privātām investīcijām, gan Eiropas Savienības fondiem un citiem avotiem), un nenoliedzami par iedzīvotāju un tūristu piesaisti. Par šādu tendenci liecina projekta pieteikumu skaita un atbalsta saņēmēju skaita proporcija, kā arī iedzīvotāju dabiskā pieauguma rādītāji Latvijas pašvaldībās un reģionos (Reģionu attīstība Latvijā, 2009). Attīstoties gan teritorijas infrastruktūrai, gan ekonomikai, gan sociālajiem un

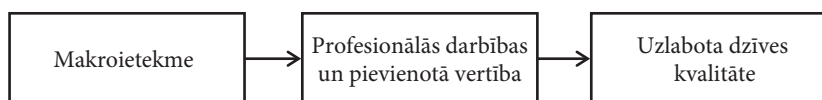
izglītības pakalpojumiem, pieaug iespēja, ka teritorijas attīstība tiks veicināta, lai piesaistītu cilvēkus šai vietai.

Lai pašvaldības un reģioni mērķtiecīgi attīstītos un strādātu pēc ilgtspējīgas attīstības principa, vietējās pašvaldības un reģioni izstrādā attīstības programmas. Latvijas situācijā tas ir vidēja termiņa attīstības plānošanas dokuments septiņu gadu periodam, citviet pasaulē šie dokumenti tiek saukti par stratēģijām, ekonomiskās attīstības programmām, taču mērķis šiem dokumentiem ir līdzīgs – teritorijas ilgtspējīgas attīstības sekmēšana. Latvijā ir izstrādāti „Metodiskie ieteikumi attīstības programmu izstrādei reģionālā un vietējā līmenī”. Iepazīstoties ar citu valstu pētījumiem par vietas zīmola attīstību un veidošanas procesu, kā būtisks faktors tika norādīta vietas zīmola kā instrumenta iekļaušana kopējā attīstības plānošanas dokumentā, lai veicinātu teritorijas integrētu attīstību, un otrs nozīmīgs faktors bija interesentu iesaiste procesā. Analizējot „Metodiskos ieteikumus attīstības programmu izstrādei reģionālā un vietējā līmenī”, autore secināja, ka plānošanas procesā kopumā ir ieteikts izmantot integrētu pieeju, bet nav minēts, ka attīstības programmas ieteicama sadaļa būtu zīmola izveide un ieviešana. Taču interesentu iesaiste plānošanas procesā ir aprakstīta un ir ieteikts, kā rīkoties (RAPLM, 2009).

Kingstonas uzņēmuma *Deegan-Sanglyn Commercial Real Estate* prezidents kādā biznesa žurnālā skaidro, kādēļ Kingstonas ielejas izaugsmei ir vajadzīgs reģionālais zīmols. Viņš stāsta, ka visi zina, kur atrodas Silīcija ieleja, bet par daudzu citu vietu nosaukumiem cilvēkiem nav nojaušmas, par ko ir runa, kas tiek domāts, piedāvāts. Viņš skaidro, ka mums ir vajadzīgs reģionālais zīmols; mums vajag, lai mūs uztver kā reģionu; mums vajag, lai mūs veicinātu kā reģionu (Fody, 2006). Svarīgi, kādus ieguvumus konkrētā vieta un reģions gūst un arī kādus zaudējumus piedzīvo, veidojot un popularizējot reģiona zīmolu, kādēļ tas ir nozīmīgs uzņēmējiem.

Vai reģiona un vietas zīmološana patiesi ir lauku teritoriju attīstības iespēja, turklāt ilgtspējīga attīstība, kas ietver četrus komponentus: dabas, ekonomisko, sociālo un institucionālo vidi (Druva-Druvaskalne, Līviņa, 2008)?

Grīns rakstā par Rietumdaļas Londonu akcentē, ka zīmols ir cieši saistīts ar vietas ekonomisko attīstību (Green, 2005). Izmantojot Grīna atziņas, autore ir izveidojusi šādu ķēdi vietas zīmola un vietas ekonomiskās attīstībai sasaistei (sk. attēlu).

Att. Vietas zīmola un ekonomiskās attīstības mijiedarbība

(attēlu veidojusi autore, izmantojot Green, 2005)

Uzņēmējdarbībā un izteikti tūrisma un viesmīlības nozarē ir pievērsta nozīme reģionu tirgvedībai, veidojot noteiktu reģiona zīmolu, lai reģionu padarītu atpazīstamu un pievilcīgu, kas tūrisma un viesmīlības nozarē piesaistītu vairāk viesu un ceļotāju konkrētajam reģionam. Lai veicinātu alternatīvus ienākuma avotus, viena no lauku ekonomikas dažādošanas iespējām kopš Eiropas Savienības pirmsstrukturālo fondu izmantošanas lauku attīstībai Latvijā bija tieši lauku tūrisma attīstība (SAPARD, 2000). SAPARD Lauksaimniecības un lauku attīstības programmā 2000.–2006. gadam norādīts: „Jo īpaši ir nepieciešams atrast īpašus un oriģinālus pakalpojumus, kas raksturīgi attiecīgajam Latvijas reģionam, kas atšķiras no citur Eiropā vai pasaulē sniegtajiem.”

Par konkurētspējīgas identitātes stratēģiju Latvijai Rīgas konkurētspējīgas identitātes kontekstā zīmolveidības eksperts S. Enholts teicis: „Pārējai Latvijai ir svarīgi vispirms definēt jeb atrast savu identitāti, lai skaidri parādītu savu vietu saistībā ar Rīgu un izmantotu iespēju popularizēt sevi.” (Anholt, 2007)

Vietas zīmola pētījumu apskats atsevišķās ārvalstīs

Šeit tiks apskatīti divi ārvalstīs veikti pētījumi par vietas zīmološanu – (1) Rietumu Londonas (*West London*) teritorijā (Green, 2005) un Īrijas dienvidreģiona Korkā, (2) Nīderlandes *Het Groene Woud* un dienvidrietumu Beļģijas provincē (Messely et al., 2009b) – un atsevišķi Latvijas piemēri, kā arī starpvalstu reģiona zīmološanas pasākumi.

S. Grīns ir pētījis Rietumu Londonas zīmola izstrādes procesu. Viņš norāda, ka zīmološanas procesā būtiski ir ņemt vērā, kā uzlabot zīmola atpazīstamības taustāmās un netaustāmās vērtības – padarīt zīmolu atšķirīgu ne tikai pēc dizaina izskata, bet gan daudz dziļāk zīmola būtībā, un to lielā mērā var panākt, zīmola stratēģiju sasaistot ar vispārējiem investīciju plāniem. Rietumu Londona ir ģeogrāfiska teritorija, kuras ekonomiskā izaugsme ir apmēram tāda pati kā Beļģijai. Pagaidām zīmols *West London* nav atpazīstams ekonomiskās attīstības ziņā. Teritorijā darbojas divi lieli uzņēmumi, kuri izprot zīmola komercijas perspektīvas svarīgumu. Šajā teritorijā ir daudz interesentu, ar kuriem zīmola stratēģijas izstrādes procesā ir jāsarunājas, jāsadarbojas, kas, protams, darbu padara komplicētāku (Green, 2005).

Šī pētījuma piemērā zīmola stratēģijas izstrāde bija integrēta Rietumu Londonas ekonomiskās attīstības stratēģijā, ar kuru nodarbojas Londonas attīstības aģentūra. Pētījuma rezultāti parādīja, ka zīmola stratēģijas izstrādāšanā ir jāpiesaista interesenti, kuri pārstāv dažādas intereses un teritorijas organizācijas līmeņus – no organizācijas un vietas līmeņa līdz Rietumu Londonai un Londonai, kā arī izstrādes procesā ir jāiesaista zīmola profesionālis. Pētījumā tika atzīts, ka pirms zīmola grafiskās identitātes

veidošanas ir jāizstrādā vadlīnijas, kurās tiek atbildēts uz šādiem pamatjautājumiem: kas ir zīmola stratēģija?, kādas ir tās īstenošanas izmaksas?, kur zīmola identitāte parādīsies?, kā tā tiks izmantota?, kas būs zīmola sargātājs/turētājs?. Kad interesenti bija vienojušies par Rietumu Londonas zīmola saturu, interesenti vienojās par grafiskā zīmola dizaina izvēli. Šajā pētījumā tika pieminēts arī Liverpūles pilsētas zīmols *Connecting Liverpool*, kuru izstrādāja *Fitch Group* vadošais dizaina konsultants. Liverpūle ieguldīja miljoniem mārciņu infrastruktūras uzlabošanā, un visi šie pasākumi bija daļa no jaunā zīmola. Pilsētai līdz ar zīmolu tika izveidota jauna identitāte. Var piekrist Grīna teiktajam, ka reģionam, vietai ir jābūt stingri noteiktai idejai, kas ir ietverta vietas zīmola, citādi ir grūti koordinēt ekonomiskās aktivitātes pasākumus. Grīns citē slaveno zīmola ekspertu Dž. Simonsu (*John Simmons*) par vietas zīmola stratēģiju: „Vietas zīmola stratēģija ir laba, protams, tikai to īstenojot.” (Clifton, Simmons, 2003; Brands and Branding, citēts pēc Green, 2005) Raksta autore pilnībā piekrīt Simonsa izteikumam par vietas zīmola stratēģijas efektivitāti.

Pētījumā, kurš tika veikts trīs valstu dažādos reģionos, kuros zīmološanas process tika īstenots no sākuma stadijas līdz briedumam, galvenais mērķis bija noteikt kritiskos veiksmes faktoros reģionālā zīmola veidošanā. Reģionu salīdzinošā analīze parādīja, ka nozīme ir tādiem faktoriem kā reģionu vēstnieki (interesu pārstāvji), un atklāja veiksmīgi koordinētus iekšējos tīklus reģionā. Pētījuma rezultāti apliecināja, ka teorētiskie aspekti darbojas praksē, ka katra reģiona zīmološana tiek balstīta uz specifiskajām fiziskām, sociālām, kultūras, vēsturiskām un institucionālām pazīmēm. Rietumu Korkā, uzsākot reģiona zīmološanas procesu, galvenais uzsvars tika likts uz lauku attīstību un izglītošanās pasākumi par reģiona unikalitāti tika stiprināti, turpretī *Het Groene Woud* reģionā pamatmotivācija reģionālās zīmološanas projektam bija ienākumu gūšana. *Het Groene Woud* reģionā iniciatīva par reģiona zīmološanas nepieciešamību nāca tieši no motivētas zemnieku grupas, bet Rietumu Korkā – no Līdera programmas iniciatīvas grupas. Rietumu Korkā nauda tika novirzīta individuāliem uzņēmējiem, lai viņi varētu turpināt savu uzņēmējdarbību, šo variantu pētījuma autori neuzskata par ekonomiski ilgtspējīgu. *Het Groene Woud* un *Pajottenland* lideru iniciatīvas grupas finansējumu novirzīja tikai asociāciju vai partnerību projektiem, lai šīs iniciatīvas grupas turpmāk varētu darboties bez šī atbalsta. Būtisks pētījuma secinājums par reģiona iekšējo veicināšanu ir, ka iedzīvotāji un vietējās organizācijas ir primārā mērķauditorija reģiona zīmološanas procesā (Messely et al., 2009b). Autore, strādājot Latvijā vairāku gadu garumā ar pašvaldību attīstības plānošana jautājumiem, ir secinājusi, ka Latvijā zīmola veidošanā vairāk tiek domāts par ārējās mērķauditorijas piesaisti, t. i., par investoriem no citiem reģioniem, valstīm, par potenciāliem iedzīvotājiem un reģiona, vietas apmeklētājiem/tūristiem.

Vietas zīmološanas prakse un pētījumi Latvijā

Latvijas situācijā tiks apskatīta Ventspils mārketinga stratēģija 2002.–2003. gadam. Ventspils bija viena no pirmajām pilsētām Latvijā, kurai tika izstrādāts vietas zīmols. I. Vilka (Vilka, 2004) savā promocijas darbā pirmo reizi Latvijā rakstīja par pilsētas (vietas) mārketinga lomu vietas attīstības sekmēšanā, izmantojot to kā vienu no pašvaldības darba organizēšanas metodēm. Ventspili var uzskatīt par jaunizveidotu tūrisma galamērķi Latvijā kopš 90. gadu beigām, kad šai pilsētā mērķtiecīgi tika īstenota tūrisma attīstības stratēģija, lai, samazinoties citām ražošanas nozarēm pilsētā un arī investējot ienākumus no tranzīta cauruļvadu darbības, tiktu attīstīta jauna pakalpojumu nozare – tūrisms. Tabula parāda atsevišķu uzņēmējdarbības jomu un kopīgo attīstības situāciju Ventspilī no 2002. līdz 2010. gadam, kad tika ieviesta pilsētas mārketinga stratēģija.

Tabula

Ventspils atsevišķi attīstības rādītāji no 1992. līdz 2010. gadam

Statistikas rādītāji	2002	2005	2008	2009	2010
Pastāvīgo iedzīvotāju skaits	44004	44017	43299	42963	42734
IKP uz 1 iedz., LVL	4164	6554	n/d	n/d	n/d
Ekonomiski aktīvās statistikas vienības	786*	1428	1844	2044	n/d
Apkalpoto personu skaits viesnīcās u. c. tūristu mītnēs	33066**	52359	87331	48181	73137

* Ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits.

** Summēts apkalpoto cilvēku skaits viesnīcās, kūrortviesnīcās, motelos, viesnīcām pielīdzinātās tūristu mītnēs un citās tūristu mītnēs.

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2002, 2011.

Astoņu gadu laikā Ventspilī kopš mārketinga stratēģijas īstenošanas uzsākšanas iedzīvotāju skaits ir samazinājies par 2,9%, kamēr vidēji Latvijā iedzīvotāju skaits šajā periodā ir samazinājies par 4,16%. Iekšzemes kopprodukta rādītāji uz vienu iedzīvotāju 2002. un 2005. gadā Ventspilī ir krietni virs vidējā rādītāja valstī. Ja ņem vērā L. Meselī (*Lies Messely*) un citu zinātnieku veikto pētījumu rezultātus, kuri parādīja, ka viens no būtiskiem vietas zīmološanas veiksmes faktoriem ir iekšējais reģiona tīklojums, tad ir vērts apskatīt, kā Ventspilī ir audzis fondu, nodibinājumu un biedrību skaits – no 86 organizācijām 2005. gadā līdz 154 organizācijām 2009. gadā (LR CSB, 2011). Nenoliedzami jāņem vērā, ka šajā laika posmā dzinulis jaunu sabiedrisku organizāciju veidošanai ir bijusi pieeja dažādu fondu finansējuma piesaistei tieši sabiedriskajām organizācijām. Tajā pašā laikā autore uzskata, ka tieši sabiedriskās organizācijas veido un nostiprina sadarbību starp interešu grupām to iekšienē, kā arī uztur sadarbības tīklojumus starp dažādām interesentu grupām. Sabiedriskās organizācijas

var arī papildus darboties kā pilsētas vēstnieki gan valsts iekšienē, gan ārvalstīs, piedaloties un pārstāvot savu pilsētu dažādos pasākumos, kā tas ir Ventspilī.

Uzņēmumu skaits Ventspilī no 2002. līdz 2009. gadam ir pieaudzis vairāk nekā divas reizes. Tas norāda, ka pilsētā notiek ekonomiskā attīstība, līdz ar to arī pieaug pilsētas iedzīvotāju labklājība un dzīves apstākļi, kas ir viens no vietas zīmološanas mērķiem. Tūrisma nozare, kas mārketinga stratēģijā bija viena no galvenajām, parāda izaugsmi apkalpoto cilvēku skaita apjomā viesnīcās un citās tūristu mītnēs – no 33 066 personām 2002. gadā līdz 73 137 personām 2010. gadā, neraugoties uz ekonomikas lejupslīdi kopš 2008. gada (LR CSB 2002, 2011). Kopumā var secināt, ka Ventspils zīmola ieviešana bija un turpinās kā integrēta aktivitāte pašvaldības kopējā attīstības stratēģijā, kā arī Ventspils izstrādātais zīmols pilsētai ir devis iespēju attīstīt jaunu tautsaimniecības nozari – tūrismu, kas līdz pilsētas zīmola izstrādei nebija aktuāla pilsētas kopējā attīstībā.

L. Šarķe-Fedjajeva savā maģistra darbā ir pētījusi produktu un pakalpojumu atpazīstamību Zemgales reģionā, rosinot nosaukt produktus, pakalpojumus, kurus cilvēki saista ar Zemgali, tātad ar konkrētu teritoriju. L. Šarķes-Fedjajevas veiktā pētījuma rezultāti parādīja, ka cilvēki vislabāk atpazīst tos produktus, kuru nosaukumā parādās vietas nosaukums, piemēram, Tērvetes alus, Jelgavas cukurs, Skrīveru gotiņas, Dobeles svecēs (Stubailova, 2010). Vietējie (Latvijas) iedzīvotāji ir uzticīgi zīmolēm jeb produktiem, kuri ir ieguvuši patērētāju uzticību ilgstošā laika posmā. Atklāts paliek pētījuma jautājums, kāda ir un būs patērētāja rīcība, ja produkta jeb ražotnes zīmols pastāvēs, produktu turpinās ražot ar šo zīmolu, bet ne vairs konkrētajā vietā? Piemēram, produktu zīmols „Limbažu piens”.

2005. gada Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta iedzīvotāju veiktajā aptaujā par ilgtspējīgu attīstību, analizējot datus pagastu griezumā, atklājās, ka, piemēram, Naukšēnu pagasta iedzīvotāji biodīzeļdegvielas ražotni savā pagasta teritorijā vērtē negatīvi, bet pārējā Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta teritorijā šo aktivitāti atpazīst un vērtē pozitīvi kā soli pretī saudzīgākai resursu izmantošanai un kā ražotnes darbību laukos (Druva-Druvaskalne u. c., 2008). Minētais piemērs par Naukšēnu pagastu apliecina bieži lietoto teicienu par latviešu skaudību (ja uzņēmums nepieder man, bet kādam citam, tad drīzāk tas ir slikti), diemžēl tas neveicina kopīgu iniciatīvu un rīcību rašanos un attīstību, īpaši lauku teritorijā.

Savukārt Latvijas tūrisma mārketinga stratēģijā 2010.–2015. gadam Tūrisma attīstības valsts aģentūra ir izstrādājusi tūristu profilu paraugus (kurus varētu saukt arī par zīmola saturu) četriem vēsturiskajiem novadiem un atsevišķi Rīgai kā galvaspilsētai atbilstoši reģionā dzīvojošo iedzīvotāju vērtībām. Tie veidoti, pamatojoties uz pētījuma rezultātiem par

Latvijas iedzīvotāju vērtībām. Piemēram, ieskicēti divu reģionu izveidotie tūristu profili:

Vidzeme. Vidzemē ir vieta dažādām izpausmēm, brīvai elpai un plašam skatījumam, bez mēģinājuma piedāvāt savu kā pareizo. Vieta, kur smelties iedvesmu no dabas – konkrētu un racionālu. Gaida tos, kuri vēlas būt sabalansēti, atjaunot līdzsvaru, ieraudzīt ierasto citā gaismā, vai jau tādi ir un meklē līdzīgus. Netiek gaidīti vides mainītāji, tradicionālo vērtību noliedzēji. Tajā pat laikā šeit jūtama tolerance pret atšķirīgo un brīvdomība. Šeit ir iespēja pakāpties kalnā un paskatīties pāri, tālumā un tajā pat laikā arī ielūkoties sevī.

Kurzeme. Kurzemē gaidīti viesi, kuri atzīst saimniekus, cienu viņu rūpes un grib redzēt, ko var sasniegt ar neatlaidību. Gaidīti tūristi, kuri saprot, ka ir ciemos un vai nu netraucē, vai arī apzinās, ka saimnieki te ir citi. Tie var būt „saimnieki”, kuriem ir svarīgi redzēt un iepazīties ar to, kā saimnieki citi – citā valstī un citā kultūrā, citos apstākļos, lai smeltos iedvesmu savai saimniecībai.” (Latvijas tūrisma .., 2010)

Aprakstītais reģionu tūristu profils ir jauna, atšķirīga pieeja Latvijā reģionu attīstības veicināšanai tūrismā. Līdz šim ir bijis ierasts, ka reģiona tūrisma piedāvājumu identificē ar noteiktiem produktiem un pakalpojumiem. Taču jaunā, uz tūristu/apmeklētāju/ciemiņu vērsta pieeja atšķiras no līdzšinējās produktu veicināšanas. Daļēji šī pieeja sasaistās ar Grīna veiktā pētījuma atziņām, ka zīmolam ir jābūt kā stipram lietussargam visam reģionam, kas apvieno kopīgu ideju (Green, 2005). Kādas ir galvenās atšķirības starp unikālā produkta/pakalpojuma zīmološanas pieeju reģiona mērogā un jauno zīmološanas pieeju reģiona mērogā, balstītu uz reģiona vērtībām?

Jaunā pieeja ir vērsta uz mūsdienu sabiedrības vēlmi piedalīties, izzināt, sevi pilnveidot. Šīs sabiedrības uzvedības tendences apraksta L. Dviers (*Larry Dwyer*) tūrisma nozares ārējās vides ietekmes analizē (Dwyer, 2009). Šajā mārketinga stratēģijā ir interesants atzinums, ka līdzīgs ar līdzīgu labāk sapratīsies, jo vēlmais tūrista profils ir veidots uz reģiona vietējo iedzīvotāju raksturojuma pamata. Taču pilnībā var piekrist, ka šāda reģiona veicināšanas pieeja ir cieši saistīta ar reģiona identitāti. Tas ir svarīgi reģiona zīmološanā, ja pati reģiona jeb vietas sabiedrība ir apzinājusies sevi, savu unikalitāti, šajā gadījumā savu raksturojumu/īpašības. Arī L. Meseli veiktā pētījuma rezultāti apstiprināja, ka vietas zīmols ir jāveido, pamatojoties uz reģiona specifiskajām iezīmēm. Šādi veidots reģiona zīmols sakņojas šī reģiona un vietas ilglaicīgās tradīcijās un saimniekošanas veidā, kas ir vēsturiski izveidojies, līdz ar to reģiona vai vietas zīmolam vajadzētu būt noturīgam laikā.

2005. gadā Latvijā, Burtnieku ezera apkārtnē, veiktā pētījuma par reģiona vizuālo identitāti rezultāti parādīja, ka no piecām vizuālās identitātes zīmēm vislabāk vietējie iedzīvotāji atpazīst Gaujas Nacionālā parka

logo (84%) un „Ekopuķītes” ekomarkējuma zīmi (48%). Taču visretāk vietējie iedzīvotāji atpazīna Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta vizuālo zīmi, un tas norāda, ka vietējie iedzīvotāji neidentificē paši sevi ar piederību Ziemeļvidzemes biosfēras rezervātam, kaut gan teritorija, kurā tika veikta aptauja, atrodas Ziemeļvidzemes biosfēras rezervātā (Druva-Druvaskalne, 2007). Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāts ir diezgan jauns salīdzinājumā ar Gaujas Nacionālo parku, jo ir izveidots 1997. gadā, bet Gaujas Nacionālais parks 1973. gadā. Tātad šis fakts arī apstiprina, ka ilglaicīgumam, vēsturiskajam aspektam cilvēka apziņas un viedokļa, attieksmes veidošanā pret apkārtējiem notikumiem un vietām ir būtiska nozīme. Līdz šim Latvijā ir nepietiekami izmantots īpaši aizsargājamo dabas teritoriju zīmols vietu un reģionu ilgtspējīgas attīstības sekmēšanā, proti, vietējie uzņēmēji pārāk reti lieto sava produkta, pakalpojuma piedāvājumā īpaši aizsargājamās dabas teritorijas logo un reti norāda priekšrocības, ko sniedz uzņēmuma atrašanās īpaši aizsargājamā dabas teritorijā, vai nepietiekami norāda, kā tas ietekmē produkta izveidi. Tā ir iespēja produktam, pakalpojumam pievienot papildu vērtību, kas ir nozīmīga laikā, kad sabiedrība arvien vairāk izglītojas un cenšas savā darbībā dzīvot ilgtspējīgi un zaļi (Evans, 2006; Dwyer, 2009), saglabājot resursus un unikālas vietas nākamajām paaudzēm, to apstiprina arī ekosertifikāta atpazīstamība. Dabas aizsardzības pārvalde savā tīmekļa vietnē ir izveidojusi sadaļu „Logo”, kurā nacionālo parku, dabas rezervātu un biosfēras rezervāta logo ir pieejami lietojamās formātos, un tos var lietot arī drukātiem materiāliem ar augstu logo izšķirtspējas kvalitāti. Autore uzskata, ka tas ir sava veida aicinājums uzņēmējiem, sabiedriskajām organizācijām sadarboties. Šī pētījuma rezultāti arī apstiprināja tās atziņas, kuras izskanēja iepriekš aprakstītajos ārvalstu pētījumos par interesentu iesaistes nozīmīgumu teritorijas zīmološanā, īpaši lauku teritorijās.

Kā vēl vienu piemēru var minēt apzīmējumu „Baltijas valstis”, kas bieži tiek lietots, lai ārvalstīs dzīvojošajiem paskaidrotu Latvijas valsts atrašanās vietu pasaulē un lai piedāvātu Latviju kā vietu investīciju ieguldījumiem un kā ceļojuma galamērķi.

„Deklarācijā par V. Dombrovska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību” minēts: „Attīstīsim Rīgu par Baltijas jūras reģiona pievilcīgu un konkurētspējīgu metropoli, biznesa, zinātnes un kultūras centru, tūrisma magnētu.” (Deklarācija par .., 2010) Baltijas jūras reģionu veido astoņas valstis, kuras atrodas Baltijas jūras krastos (Eiropas Savienības dalībvalstis: Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija, Vācija, Dānija, Zviedrija un Somija), un trīs valstis ārpus Eiropas Savienības: Krievijas Federācija, Norvēģija un Baltkrievija. Ir izstrādāta Baltijas jūras reģiona stratēģija, ko 2009. gadā ir akceptējusi Eiropas Komisija. Tūrismā ieguvumi no Baltijas jūras reģiona attīstības veicināšanas ir tūristu un ceļotāju piesaiste reģionam no tālajiem pasaules reģioniem. Tendences parāda, ka tūristi no tālajiem pasaules

reģioniem, ja viņi izvēlas ceļojumu uz Eiropu, ceļojuma galamērķi uzturas ilgāk nekā tūristi no Eiropas.²

Eiropas Komisija plānošanas dokumentā „Eiropa – pasaules ceļojumu galamērķis Nr. 1 – jauna politiskā struktūra tūrismam Eiropā” galvenais uzsvars ir likts uz Eiropu kā vienotu reģionu, lai palielinātu tā konkurētspēju kopējā starptautiskā tūrisma tirgū. Eiropas sociālo akciju tīkla galvenais mērķis ir vairot tūrisma nozares pieaugumu Eiropā, taču tam arī jābūt saistītam ar sociāliem jautājumiem, teritoriālo kohēziju un dabas un kultūras mantojuma aizsardzību. Vēl vairāk – nozarei ir jākļūst elastīgai pret klimata izmaiņu radītajām ietekmēm un jāatvieglo iespējamās strukturālās izmaiņas tūrisma dēļ. Šīs ir Eiropas politikas ambīcijas, kuras ir plānots sasniegt ar četrām rīcību prioritātēm: stimulēt konkurētspēju Eiropas tūrisma nozarē; veicināt ilgtspējīga, atbildīga un augstas kvalitātes tūrisma attīstību; konsolidēt Eiropas profilu un imidžu kā ilgtspējīgu un augstas kvalitātes ceļojuma galamērķi; Eiropas Savienības finanšu politiku un instrumentus piesaistīt tūrisma attīstībai (Communication .., 2010). Eiropas Savienība plāno veidot dažādus apzīmējumus un nosaukumus, izstrādājot kopīgus veicināšanas pasākumus visām Eiropas Savienības dalībvalstīm, tādējādi veicinot Eiropas kā vietas attīstību tūrisma un atpūtas nozarē. Piemēram, var minēt jau šādus apzīmējumus: EuroVelo, kultūras galvaspilsētas, EDEN (izcilāko tūrisma galamērķu tīkls). Grīns savā rakstā norāda, ka tādi starptautiski atpazīstami zīmoli kā Eiropas kultūras galvaspilsētas, olimpiskās spēles veicina teritorijas atpazīstamību un ekonomisko izaugsmi (Green, 2005).

Nobeiguma pārskats par vietas zīmološanas izaicinājumiem

Primārais mērķis reģiona un vietas zīmološanā, autoresprāt, ir ienesīgums un labāki dzīves apstākļi vietējiem iedzīvotājiem. Taču jāņem vērā, vai reģiona un vietas ienesīgums, atpazīstamība vienmēr arī nozīmē labāku dzīvi vietējam iedzīvotājam un vietējai sabiedrībai, veicina ilgtspējīgu reģiona un vietas attīstību.

Diskutējams ir jautājums par globalizācijas ietekmi uz reģionu un vietu ilgtspējīgu attīstību. Starptautiskie uzņēmumi, kuri ir plaši pazīstami visā pasaulē, rada drošības un pārliecības sajūtu par plānoto pakalpojumu un produktu klientam: gan pašvaldībai, gan uzņēmumam, gan indivīdam. Taču būtu jāpievērš uzmanība tiem apstākļiem, kas no ilgtspējīgas attīstības skatu punkta nav vērtējami pozitīvi. Autore pievieno V. Klančnika teiktajam par globalizācijas negatīvajiem aspektiem kā

² Diemžēl raksta tapšanas gaitā bija slēgta Baltijas jūras reģiona zīmolam speciāli izveidotā interneta vietne <http://www.brandingbsr.org/>, tāpēc sīkāk netiks aprakstīti Baltijas jūras reģiona zīmološanas pasākumi.

Rietumu kultūras imitāciju citviet pasaulē un standartizāciju (Klančnik, 2003). Vai mēs vēlamies kļūt vienādi? Nē, mēs meklējam atšķirīgo un unikālo savā vietā, reģionā un produktā, piegādātajā pakalpojumā, tādēļ šis reģiona un vietas unikālās vērtības ir jāiekļauj vietas un reģiona zīmola, īpaši tad, kad zīmolu īsteno.

Autore vērs uzmanību uz to, ka bez īpašas veicināšanas Latvijā un pasaulē jau ilglaicīgi pastāv vietu un reģionu zīmoli, piemēram, Lielais kanjons, Silīcija ieleja, Parīze, Jūrkalne, Sigulda, Piebalga, Tūjas jūrmala, Ērgļi. Šie zīmoli ir izveidojušies vēsturiski, balstoties uz dabas, kultūras (daiļliteratūras), vēsturiskām vērtībām un uz tautsaimniecības darbību. Uzskaitītie vietu zīmoli ir atšķirīgi un unikāli, dzīvotspējīgi vairākus gadu simteņus. Pastiprinoties konkurencei starp vietām un reģioniem, pašvaldības cenšas radīt jaunus zīmolus un lozungus, saukļus, lai šīs vietas cilvēki pamanītu.

Kādas asociācijas jums raisa vietas nosaukums „Sigulda”? Var uzskaitīt iespējamus variantus: ievziēds, zelta lapas, Turaida, Gaujas senleja, Gūtmaņala, Turaidas roze, kalnu slēpošanas trases, bobslejs, ziemas sporta galvaspilsēta, Rīgas „guļamvagns” utt. Taču svarīgākais, ka zīmols „Sigulda” ir atpazīstams gan Latvijā, gan Austrumeiropā, gan citviet pasaulē. Austrumeiropas valstīs atpazīst Baltiju kopumā kā reģionu un Rīgu un Siguldu kā ekskursiju vietas, citviet pasaulē Siguldas vārdu atpazīst televīzijas *Eurosport* programmas skatītāji, kuri vēro Pasaules kausa posmus kamaniņu sportā. No iepriekš aprakstītā var secināt, ka Siguldas zīmols ir spēcīgs, joprojām tūristi un vietējie iedzīvotāji galvenokārt vienas dienas atpūtai izvēlas apmeklēt Siguldu, jo pilsēta attīsta un pilnveido ciemiņiem pievilcīgu vidi, radot vides dizaina objektus dabā, piemērotas vietas fotografēšanai, lai iemūžinātu piedzīvotos mirkļus. Tajā pašā laikā Sigulda tiek popularizēta kā droša un stabila dzīvesvieta skaistā un tīrā dabas vidē, kas arī sekmē pilsētas, novada sociālekonomisko izaugsmi, rūpējoties par saviem iedzīvotājiem, viņu ērtībām un labklājību un kā jaunu pakalpojumu piedāvājot Siguldas novada identifikācijas kartes. Līdz ar to var secināt, ka Siguldas pašvaldība īsteno integrētu attīstības programmu, kurā zīmols ir papildīts ar saturu pēc būtības, bet balstīts uz senatnes dabas vērtībām. Jau raksta sākumā tika pieminēta Silīcija ieleja, kas savu atpazīstamību ieguva, attīstoties tehnoloģiju izpētei un ražošanai.

Pasaulē atsevišķos reģionos un vietās veidojas situācijas, kad, attīstot tūrismu (pārsvārā masu tūrismu), ceļojuma galamērķi veicinot ar masveida kampaņām vai uzsākot videi nedraudzīgu ražošanu, tiek panākts ļoti nelabvēlīgs rezultāts vietējiem iedzīvotājiem. Šādos atsevišķos gadījumos viņi izceļo no savas līdzšinējās dzīvesvietas, jo tajā vairs neļūtas ērti; arī šādos gadījumos nevar uzskatīt, ka vietas vai reģiona zīmološana ir veicinājusi ilgtspējīgu attīstību (Gunn, 1994).

Kāds Alojās iedzīvotājs no Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta iedzīvotāju aptaujā 2007. gada oktobrī šādi raksturoja savu izpratni par ilgtspējīgu attīstību: „Ilgtspējīga attīstība ir kā māja, kur viena paaudze ieliek pamatus un uzceļ ēku, katra nākošā to pilnveido, nenopostot iepriekš radīto.” (Druva-Druvaskalne u. c., 2008) Līdzīgi varētu bilst, ka šādu ilgtspējīgu attīstību ir jāasniedz arī uzlabotiem, papildinātiem vai jaunradītiem reģionu un vietu zīmoliem.

Īpaši vērtīgiem jābūt pašvaldībās, kur ir augsts bezdarba līmenis, sociālās problēmas un kur dažkārt ekonomiskās attīstības iespējas, pat ja tās tiek balstītas uz dabas vērtību mazināšanu, šķiet ir pieņemamas un tiek uzskatītas par gaismu tuneļa galā. Šādu viedokli intervijā 2010. gadā puda kādas Latvijas pašvaldības vadītājs, kurš, šķiet, tā īsti neapzinājās savu lēmumu ietekmi uz dabas vidi un cilvēkiem kopumā. Darbības un lēmumi, kas var degradēt apkārtējo dabas vidi, ir uzskatāmi par bezatbildīgu rīcību. Turklāt izmainīt vietas zīmolu un tādējādi mainīt sabiedrības viedokli par konkrētās vietas situāciju un nākotni ir grūti, dārgi un laiktīlpiģi. Piemēram, Pierīgas pagasts Getliņi visiem asociējas ar Rīgas atkritumiem. Jā, pašlaik Getliņi ir veiksmes stāsts un atkritumu poligons tiek apsaimniekots pēc labākās prakses un sirdsapziņas, bet kas notiek, kad ar Getliņu zīmolu tirgo tomātus?

Secinājumi

Raksta nobeigumā var apkopot galvenos secinājumus par vietas zīmološanu, tādējādi veicinot reģionu un lauku teritoriju attīstību Latvijā. Zinātnieki, pētnieki un praktiķi aizvien vairāk diskutē par vietas un reģionu zīmološanas jautājumiem; temats ir aktuāls, par to liecina zinātnisko publikāciju skaita pieaugums par šiem jautājumiem visā pasaulē. Meklējot atbildi uz jautājumu, kāpēc jāveido reģionu un vietu zīmoli, droši var atbildēt, ka primārais cēlonis ir pieaugoša konkurence starp vietām, reģioniem un valstīm reģionu un vietējo pakalpojumu, produktu pārdošanas veicināšanā, jo iedzīvotāji var izvēlēties gan ceļošanas vietu, gan dzīves un darba vietu. Latvijā reģionu un vietu zīmološana ir jauns instruments, kuru pirmā kopš 2002. gada praksē lietoja Ventspils. Vietu un reģionu zīmološanā Latvijā vēl ir daudz neatbildētu jautājumu pētījumiem, lai praksē sasniegtu labākos rezultātus vietu un reģionu ilgtspējīgas attīstības veicināšanā.

Pasaulē un arī Latvijā pastāv reģioni un vietas, kuras ir atpazīstamas valsts iekšienē un ārpus tās robežām, īpaši neveicinot to attīstību. Šo atpazīstamību nosaka, pirmkārt, unikālu dabas resursu un derīgo izrakteņu atrašanās šajās vietās. Otrkārt, daiļliteratūra, kino, kultūras vērtības, kas ir cieši saistītas ar šīm vietām. Treškārt, tādas vēstures liecības kā kara darbības zonas, kritušo piemiņas vietas, ietekmīgi valdnieki un politiķi ar

saviem lēmumiem un vēsture citādā traktējumā – kā sabiedrības un cilvēces pieredzējums, kā piedzīvotā atmiņas vairāku gadu tūkstošu, simtu un desmitu laika posmā. Un, ceturtkārt, bet šādu piemēru ir mazāk, reģiona un vietas zīmola atpazīstamība ir stingri balstīta uz saimnieciskās darbības nozarēm un sasniegumiem.

Taču apskatītie pētījumi apstiprina arī atziņu, ka, veiksmīgi veidojot jaunus reģionu un vietu zīmolus, to izstrādes procesā iesaistot vietējos iedzīvotājus un interesentus, var gūt panākumus vietas vai reģiona atpazīstamības paaugstināšanā, kas veicina ekonomisko attīstību. Īpaši ieteicams jauna reģiona vai vietas zīmološanā izmantot vietējos unikālos resursus, tos pašiem apzinoties un novērtējot, kā arī lietot jau atpazīstamus zīmolus kādam pasākumam, pakalpojumam ar nosacījumu, ka tas iekļaujas reģiona un vietas kopējā zīmolā.

Vai mūsdienu mainīgajā vidē, attīstoties tehnoloģijām, mainoties sociālajai uzvedībai, vērtību sistēmai, ekonomiskās attīstības tempiem, mainās vietas un reģiona zīmola uztvere? Par šo jautājumu autore līdz šim ir atradusi vismazāk pētījumu. Vairāk pētījumu ir par reģionālo identitāti, identitātes saglabāšanu, par vietas zīmološanu. Jautājumu par vietas un reģiona zīmola uztveres noturību un/vai izmaiņām cilvēka apziņā varētu izvirzīt nākamajam pētījuma posmam.

Literatūra

- Aaker, D. (1996). Measuring Brand Equity Across Products and Markets. *California Management Review*, vol. 38 (3), p. 102-120.
- Aaker, J. (1997). Dimensions of Brand Personality. *Journal of Marketing Research*, vol. 34 (3), p. 347-356.
- Anholt, S. (2007). *Latvija konkurētspējīgas identitātes meklējumos*. Rīga: Latvijas Institūts.
- Bushell, R., Eagles, P. (2007). *Tourism and protected areas: benefits beyond boundaries: the Vth IUCN world parks congress Oxfordshire: CABI, 2007*. Gateshead: Atheneum Press.
- COM (2010) 352. *Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social committee and the committee of the regions*. European Commission: Brussels.
- De Bruin, R. (2008). *Streekproducten en regionale herkomst kansen voor het platteland*. Streekwijzu Oktober 2008.
- Deklarācija par V. Dombrovska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību*. (2010). Rīga: Ministru kabinets.
- Druva-Druvaskalne, I., Šļara, A. (2007). Sustainable tourism development: Lake Burtnieks as destination or part of tourism activities in Latvia. *Handbook of lakes and reservoirs A Sustainable Vision of Tourism*, Ed. Nemeth, A., David, L. Hungary, Gyongyos, vol. 1, p. 46-55.
- Druva-Druvaskalne, I., Liviņa, A. (2008). *Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta ilgtspējīgas attīstības profils*. Rīga: Vidzemes Augstskola.
- Dwyer, L., Deborah, E., Mistilis, N., Roman C., Scott N. (2009). Destination and enterprise management for a tourism future. *Tourism management*, vol. 30. p. 63-74.

- Evans, N., Campbell, D., Stonehouse, G. (2003). *Strategic management for travel and Tourism*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Fody, E. S. (2006). Regional branding necessary for the Valley's growth. *Hudson Valley Business Journal*, July 24.
- Green, S. (2005). Defining West London a Case study of the initial stages of a strategic place branding exercise. *Co design*, vol. 1, No. 4, December 2005, p. 277-287.
- Gunn, Clare A. (1994). *Tourism Planning, 3rd ed.* New York: Taylor & Francis.
- Haigood, T. (1999). The Brand Personality Effect: An Empirical Investigation. In: *Proceedings of the American Marketing Association Winter Educators' Conference*. Chicago: American Marketing Association, p. 149-150.
- Ham, P. van (2001). The rise of the brand state: the postmodern politics of image and reputation. *Foreign Affairs*, vol. 80, p. 2-6.
- Ham, P. van (2008). Place Branding: The State of the Art. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 616, p. 126-149.
- Hegger, E. (2007). *Branding, banding & Blending. An explorative study into concepts and practice of region branding in the Netherlands: Master thesis*. Netherlands: Wageningen University, p. 11-12.
- Henderson, J. (2000). Selling places: the new Asia-Singapore brand. *Journal of Tourism studies*, vol. 11 (1), p. 36-44.
- Hospers, G. J. (2004). Place marketing in Europe: the branding of the Oresund Region, Intereconomics. *Review of European Economic Policy*, vol. 39 (5), p. 271-279.
- Klančnik, V. R. (2003). *Globalizacija turizma EU – nova priložnost za slovenski turizem*. Maribor. 6. slovenski turistični forum.
- Kolb, B. M. (2006). *Tourism Marketing for Cities and Towns: Using Branding and Events to Attract Tourists*. Butterworth-Heinemann: Amsterdam.
- Latvijas tūrisma mārketinga stratēģija 2010.–2015. gadam.* (2010). Rīga: Tūrisma attīstības valsts aģentūra.
- Messely, L., Dessein, J., Lauwers, L. (2009a). Regional identity as a driver for rural development. In: *113th EAAE Seminar „The role of knowledge, innovation and human capital in multifunctional agriculture and territorial rural development”*. Belgrade, Republic of Serbia, December 9-11.
- Messely, L., Dessein, J., Lauwers, L. (2009b). Regional identity in rural development: three case studies of regional branding. In: *Scientific Papers Applied Studies in Agribusiness and Commerce-APSTRACT*. Budapest: Agroinform Publishing House.
- Metodiskie ieteikumi attīstības programmu izstrādei reģionālā un vietējā līmenī.* (2009). Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija (RAPLM).
- Mülenbachs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. 1–4. sēj. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelins. XLIV burtnīca. Rīga: Kultūras fonda izdevums, 672.-673. lpp.
- Murphy, L., Moscardo, G., Benckendorff, P. (2007). Using Brand Personality to Differentiate Regional Tourism Destination. *Journal of Travel Research*, vol. 46, August 2007, p. 5-14.
- Raagmaa, G. (2001). Regional identity and social capital in regional economic development and planning. In: *ERSA conference papers*. Vienna: European Regional Science Association.
- Reģionu attīstība Latvijā 2009.* (2010). Rīga: Valsts reģionālās attīstības aģentūra.
- Room, A. (1993). History of Branding. Grām.: Murphy, J. M. *Branding: A Key Marketing Tool, 2nd Edition*. London: The Machmillan Press Ltd., p. 13.-14.
- SAPARD Latvijas lauksaimniecības un lauku attīstības programma 2000.–2006. g.* (2000). Eiropas Komisija lauksaimniecības ģenerāldirektorāts.

- Stubailova, G. (2010). *Kā rodas preču popularitāte. 2010. gada 14. augusts*. Pieejams: <http://lv.lv/?menu=doc&id=215016>
- Šļara, A. (2005). *Latvijas pašvaldību teritorijas attīstības programmu kvalitātes izvērtēšanas sistēma. Promocijas darba kopsavilkums*. Jelgava.
- Tisenkopfs, T. (2007). *Uzburtā vieta*. Rīga: Neputns, 252. lpp.
- Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca*. (2008). Rīga: LR Ekonomikas ministrija, 56. lpp.
- United Nations. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development*. The World Commission on Environment and Development.
- Vanags, E. (red.). (2004). *Dažādā Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas*. Rīga: Latvijas Statistikas institūts, Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 16. lpp.
- Vilka, I. (2004). *Pašvaldību reformas un reģionālā attīstība Latvijā. Promocijas darba kopsavilkums*. Rīga: Latvijas Universitāte, 31. lpp.

Vera Boroņenko

VIETĒJO RESURSU MOBILIZĀCIJA: SAPROPEĻA PIEMĒRS

Piedāvātā raksta zinātnisko novitāti veido resursu pieejas (*resources approach*) izmantošana vietējo resursu mobilizācijas izpētē, kas balstās uz šādu teorētiski metodoloģisko pamatnostādni: reģiona rīcībā esošie resursi to iedarbināšanas rezultātā var tikt pārveidoti reģiona aktīvos, kuri, savukārt, var dot reģionam sociālekonomisko atdevi, t. i., kļūt par reģiona kapitālu. Resursu–aktīvu–kapitāla pieejas izmantošanu var sastapt dažādos pētījumos socioloģijā, psiholoģijā, ekonomikā un citās sociālajās zinātnēs, dažreiz atklājot inovatīvus resursus vai inovatīvus to aktivācijas un kapitalizācijas veidus. Piedāvātā raksta ideja – reģiona resursu mobilizācijas, t. i., aktivācijas un kapitalizācijas, nosacījumi ir, pirmkārt, resursu esamība reģionā un, otrkārt, reģionālo aģentu spēja tos pārveidot reģiona kapitālā. Autore pieņem, ka reģionu rīcībā esošu un potenciālo resursu aktivācijas un kapitalizācijas sociālo tehnoloģiju vājā attīstība visvairāk bremsē Latvijas reģionu resursu mobilizāciju. Šī hipotēze tika pierādīta, empiriski nosakot Latvijas reģionu dažu resursu potenciālu un Latvijas statistikas iespēju robežās noskaidrojot, cik lielā mērā reģionu rīcībā esošie resursi tiek pārveidoti aktīvos un tālāk – labumu nesošajā kapitālā. Lietojot gadījuma izpēti metodi Latgales reģiona ezeros esošajā sapropeļa resursu aktivācijas un kapitalizācijas problēmu analizē, autore pierādīja sociālo tehnoloģiju nozīmi materiālo tehnoloģiju veiksmīgā ieviešanā, kā arī ieskicēja sociālās tehnoloģijas algoritmu Latgales reģiona sapropeļa resursa aktivācijai un kapitalizācijai.

Atslēgvārdi: resurss, aktīvs, kapitāls, resursu pieeja, resursu aktivācija un kapitalizācija, sociālās tehnoloģijas.

Ievads: pētījuma pamatnostādnes

Pētot vietējo resursu mobilizāciju Latvijā, autore izmanto resursu pieeju (Тихонова, 2006), kas balstās uz šādu teorētiski metodoloģisko pamatnostādni: reģiona (kā arī jebkura reģionālā aģenta – vietējās pašvaldības, uzņēmuma, mājsaimniecības, cilvēka u. c.) rīcībā esošie resursi efektīvas izmantošanas rezultātā var tikt pārveidoti reģiona aktīvos, kuri, savukārt, var dot reģionam sociālekonomisko atdevi, t. i., kļūt par reģiona kapitālu – vietējo resursu mobilizācijas rezultātu. Izpēti ģeogrāfiskais mērogs pāriet no Latvijas plānošanas reģioniem raksta otrajā – empiriskajā – daļā uz Latgales reģiona gadījumu raksta trešajā daļā.

Veiktā pētījuma pamatjēdzieni, uz kuriem balstās visa tālākā izpēte un kuri prasa precīzu definēšanu, ir šādi: resurss, aktīvs, kapitāls, resursu mobilizācija, sociālās tehnoloģijas.

Par **resursu** šajā pētījumā tiek uzskatīts materiāls (nauda, nekustamie īpašumi, izejvielas u. tml.) vai nemateriāls (cilvēku darbaspēja, laiks, uzticība, tiesības u. tml.) priekšmets, kas ir vai var būt reģiona (jeb reģionālo aģentu) rīcībā.

Par **aktīvu** šajā pētījumā tiek uzskatīts izmantojams jeb iedarbināts resurss, kas vēl nenozīmē, ka tas dod labumu, bet noteikti nozīmē, ka reģions (vai reģionālie aģenti) to reāli izmanto, lai gūtu labumu.

Par **kapitālu** šajā pētījumā tiek uzskatīts labumu nesošs aktīvs.

Ar **resursu mobilizāciju** autore saprot procesu, kura rezultātā vietējie resursi kļūst par aktīviem un tālāk – par reģionu kapitālu.

Sociālās tehnoloģijas autore raksturo, nedaudz konkretizējot Krievijas zinātnieka V. Ivanova formulējumu: „... tā ir sociālās sistēmas slēpto potenciālu noteikšanas un izmantošanas metožu inovatīvā sistēma, kas ļauj iegūt optimālo sociālo rezultātu ar zemākām menedžmenta izmaksām.” (Иванов, 1996, 4) Šī pētījuma mērķa sasniegšanas nolūkos autore atzīmē, ka sociālās tehnoloģijas aptver ne tikai slēptus, bet arī atklātus sociālās sistēmas potenciālus. Galvenais, ka sociālā tehnoloģija tos *nosaka un izmanto*, lai šī pētījuma gadījumā mobilizētu vietējus resursus, pārveidojot tos par reģiona kapitālu.

Resursu–aktīvu–kapitāla pieejas izmantošanu var sastapt dažādos sociālajos pētījumos socioloģijā, psiholoģijā, ekonomikā un citās sociālajās zinātnēs, piemēram, pētot sociālo un ekonomisko purvu izmantojamību Āfrikā (Maclean et al., 2003), katolisku mācību kā biznesa ētikas izveides resursu (McCann, 1997), cilvēku psiher un dvēseles resursu aktivāciju ciņā ar ciešanām (Thibault, 2010), un daudzos citos pētījumos, dažreiz atklājot netradicionālus, pat pārsteidzošus resursus, ko var izmantot un izmanto labuma gūšanai, kas noteikti ir vai varētu būt piesaistīti un lietoti arī Latvijas reģionos. Ir atrodami arī mēģinājumi pielāgot sociālā kapitāla koncepciju resursu–aktīvu–kapitāla pieejai, definējot sociālo kapitālu kā sociālajos tīklos iekļautus resursus, kuri ir pieejami un izmantojami (Pelše, 2007; Huber, 2009; Kaufmane, 2011).

Pamatojoties uz iepriekš minētu metodoloģisko pamatnostādni, autore savām un citu zinātnieku iepriekšējām iestrādēm reģionālās attīstības jomā (Коседовски, 2002; Меньшиков, 2002; Škapars, Šumilo, 2006; Boroņenko, 2007, 2009) pievienoja resursu–aktīvu–kapitāla pieeju, kas ļauj noskaidrot un – pats galvenais – izmērit vietējo resursu mobilizācijas līmeni. Tātad piedāvātā raksta ideja – reģiona resursu mobilizācijas nosacījumi – ir, pirmkārt, resursu esamība reģionā un, otrkārt, spēja tos efektīvi izmantot, pārveidojot reģiona kapitālā. Šis risinājums, kas balstās uz resursu–aktīvu–kapitāla domāšanu, ir lietderīgs ne tikai reģionam

kopumā, bet arī katram tā aģentam – uzņēmumam, mājsaimniecībai, atsevišķam cilvēkam, kura rīcībā arī ir resursi, un galvenais reģionālā aģenta uzdevums ir pārveidot šos resursus kapitālā, t. i., efektīvi izmantot, bet zinātnieka uzdevums ir palīdzēt reģionālajiem aģentiem noteikt savus resursus un atrast efektīvus, labumu nesošus to izmantošanas veidus jeb tehnoloģijas¹. Līdz ar to resursu–aktīvu–kapitāla pieeja var tikt izmantota arī socioloģiskajos pētījumos reģionālo aģentu resursu potenciāla un to efektīvās lietošanas reālo un potenciālo iespēju noskaidrošanai.

Raksts ir strukturēts trijās sadaļās.

Pirmajā sadaļā tiek piedāvāta autore konceptija resursu–aktīvu–kapitāla pieejas izmantošanai vietējo resursu mobilizācijas nosacījumu izpētē, kas ir balstīta gan uz autore iepriekšējām izstrādātnēm, gan uz citu zinātnieku idejām un koncepcijām.

Otrajā raksta sadaļā tiek aprakstīti daži piemēri tam, cik ārējo resursu – dabas, cilvēku, politisko – ir Latvijas reģionu rīcībā un cik lielā mērā tie pašlaik tiek aktivēti un kapitalizēti, t. i., mobilizēti.

Pēdējā raksta sadaļā tiek analizēts Latvijas reģionu rīcībā esošo resursu aktivācijas un kapitalizācijas process uz Latgales reģiona ezeru sapropeļa resursa gadījuma izpētes piemēra, un rezultātā tiek izstrādātas rekomendācijas sociālo tehnoloģiju izmantošanai Latvijas reģionu rīcībā esošo resursu pārveidošanai aktīvos un tālāk – reģionu kapitālā.

Resursu–aktīvu–kapitāla pieejas izmantošana reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas ekonomisko nosacījumu izpētē

Izmantojot resursu–aktīvu–kapitāla pieeju reģiona resursu mobilizācijas nosacījumu izpētē, jāatzīmē, ka resursu efektīvai izmantošanai ir vajadzīga ne tikai ārējo resursu (piemēram, derīgo izrakteņu vai kvalificētā darbaspēka) fiziskā pastāvēšana reģionā un efektīva to izmantošanas vide, bet arī reģionālo aģentu spēja tos aktivēt un kapitalizēt – vajadzīgi tā saucamie iekšējie resursi (Гиллер, 2006). Tādējādi resursu–aktīvu–kapitāla pieejas skatījumā reģionālās attīstības politikai Latvijā ir šādi savstarpēji saistīti uzdevumi:

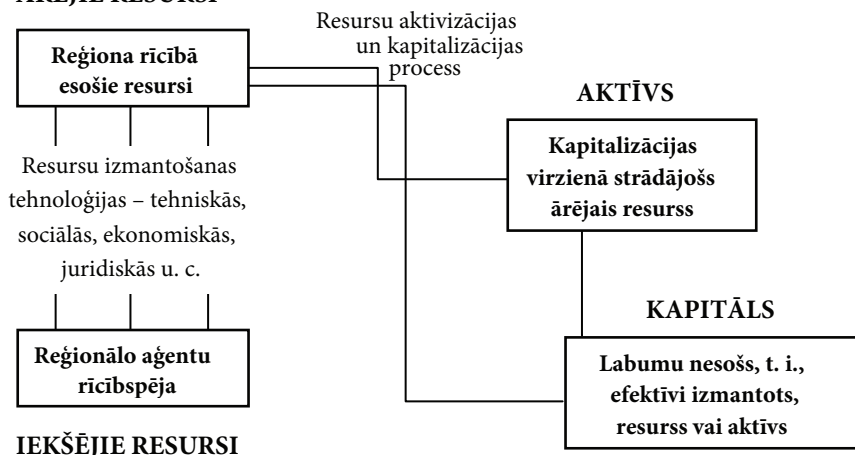
- 1) reģionu rīcībā esošo resursu, t. i., ārējo resursu, fiziskā apjoma palielināšana vai saglabāšana;
- 2) reģionālo aģentu iekšējo resursu, t. i., rīcībaspējas, paaugstināšana;

¹ Par spilgtu reālo piemēru, kad veselam reģionam tika atrasts efektīvs resursu ekonomiskās izmantošanas veids, var minēt Ēģiptes pilsētas Šarm eš Šeiha gadījumu, kur vienmēr bijusi saule un jūra, taču tikai pirms apmēram 50 gadiem pēc pēdējā kara ar Izraēlu ēģiptieši pārveidoja šos resursus reģiona un veselās valsts kapitālā, attīstot Šarm eš Šeihu kā kūrortvietu (pēc bijušo ienaidnieku padoma).

- 3) ārējo resursu un iekšējo resursu mijiedarbības mehānismu, t. i., ārējo resursu izmantošanas tehnoloģiju (gan inženiertehnoloģiju, gan arī sociālo tehnoloģiju), attīstība un ieviešana, nodrošinot resursu izmantošanas efektīvo vidi.

Pēdējo no šiem uzdevumiem autore uzskata par galveno vietējo resursu mobilizācijas elementu, uz kuru vajadzētu koncentrēties institūcijām, kas ir atbildīgas par reģionālo attīstību.

ĀRĒJIE RESURSI

1. att. Reģiona resursu aktivācijas un kapitalizācijas procesa modelis
(shēmu veidojusi autore, pamatojoties uz J. Gillera idejām (Гиллер, 2006))

Šajā rakstā apskatītajā pētījumā autore lieto jēdzienus šādā interpretācijā (sk. 1. attēlu):

- 1) **ārējais resurss** – materiāls (nauda, nekustamie īpašumi, izejvielas u. tml.) vai nemateriāls (cilvēku darbaspēja, laiks, uzticība, tiesības u. tml.) priekšmets, kas ir reģiona rīcībā;
- 2) **iekšējais resurss** – reģionālo aģentu spēja rīkoties ar ārējo resursu tā aktivācijas un tālākās kapitalizācijas nolūkā, piemēram, iedzīvotāju spēja izmantot savas politiskās tiesības, lai ietekmētu reģionam svarīgus valdības lēmumus;
- 3) **aktīvs** – kapitalizācijas virzienā strādājošs ārējais resurss, piemēram, darba tirgū nodarbināts speciālists vai izmantota derīgo izrakteņu atradne;
- 4) **kapitāls** – sociālekonomisko labumu nesošs, t. i., efektīvi izmantots, resurss vai aktīvs, piemēram, nodarbināts speciālists, kas sava darba rezultātā piesaista investīcijas savam reģionā funkcionējošam uzņēmumam;

- 5) **resursa izmantošanas sociālā tehnoloģija** – iekšējo resursu iedarbības algoritms uz ārējiem resursiem; iedarbības rezultātā tie tiek aktivēti (resursa aktivācijas tehnoloģija) un tālāk kapitalizēti (resursa kapitalizācijas tehnoloģija), piemēram, konkrēto darbību algoritms, kas ļauj reģiona iedzīvotājiem reāli izmantot savas politiskās tiesības, lai ietekmētu reģionam svarīgus valdības lēmumus;
- 6) **resursa aktivācija** – ārējā resursa pārveidošana aktīvā ar iekšējo resursu palīdzību, lietojot resursa aktivācijas tehnoloģiju, piemēram, konkrēto darbību algoritms, kas ļauj reģionālajiem uzņēmējiem uzsākt ieguves darbību līdz šim neaktīvajā derīgo izrakteņu atradnē;
- 7) **resursa kapitalizācija** – ārējā resursa pārveidošana kapitālā ar iekšējo resursu palīdzību, lietojot resursa kapitalizācijas tehnoloģiju, piemēram, konkrēto darbību algoritms, kas ļauj darba tirgū nodarbinātajam speciālistam ne tikai strādāt, t. i., būt aktīvam, bet arī sava darba rezultātā piesaistīt investīcijas savam reģionā funkcionējošam uzņēmumam.

Īpaša uzmanība jāpievērš tādām procesam kā resursa kapitalizācija, apejot resursa aktivācijas stadiju, ko autore nosauktu par mazrentablu resursa kapitalizāciju, kuru bieži izmanto vāji attīstīti reģioni, pārdodot savus resursus uz ārzemēm izejvielu veidā, kur, lietojot inovatīvas tehnoloģijas, notiek to aktivācija un tālāka kapitalizācija ar daudz lielāku rentabilitāti.

Autore pieņem, ka tieši reģionu rīcībā esošu un potenciālo resursu efektīvās izmantošanas tehnoloģiju – tehnisko, politisko, sociālo, juridisko, ētisko, ekonomisko, lingvistisko u. c. – vājā vai nesaskaņotā attīstība visvairāk kavē resursu aktivācijas un kapitalizācijas procesu. Un te ir īstais darbības lauks sociālo zinātņu pētniekiem un pārvaldes speciālistiem, jo dažreiz reģionā dzīvojošie cilvēki vienkārši nepieņem un neizmanto tehniski izcilu tehnoloģiju, jo tā ir pretrunā ar reģionā valdošajām tradīcijām vai arī ir vienkārši ekonomiski neizdevīga.

Latvijas reģionu resursi, to aktivācijas un kapitalizācijas pakāpe

Lai gūtu konkurences priekšrocības un attīstītos ilgtermiņā, visiem Latvijas reģioniem ir dažādu resursu – dabas, cilvēku, organizatorisko un citu – potenciāls, kas saskaņā ar resursu–aktīvu–kapitāla pieeju var būt izmantojams un pārveidojams reģiona aktīvos (aktīvets) un tā rezultātā – kapitālā (kapitalizēts). Kaut gan šajos divos resursu pārveidošanas posmos – no resursiem uz aktīviem un no aktīviem uz kapitālu – pāreju var bremsēt vai stimulēt pavisam dažādi faktori, pētnieciskajā praksē, strādājot ar empīrisku materiālu, bieži ir grūti un dažreiz pat neiespējami atdalīt resursu aktivāciju no resursu kapitalizācijas, tāpēc parasti nākas strādāt ar resursu izmantošanu, kas metodoloģiski tuvāka tieši to aktivācijai.

Reģionu resursu potenciāla analīzi parasti sāk ar dabas resursiem – derīgajiem izrakteņiem, zemes, ūdens u. tml. resursiem. Šīs raksta sadaļas mērķis ir parādīt Latvijas reģionu dažu resursu apjomu un to izmantošanas pakāpi, pamatojoties uz pieejamo statistiku. Datus par tādu Latvijas dabas resursu esamību un izmantošanu kā derīgie izrakteņi piedāvā Latvijas derīgo izrakteņu atradņu reģistrs. Šajā pētījumā analīzei tika ņemti dati tikai par būvmateriālu izejvielām (sk. 1. tabulu) – par atradņu skaitu katrā reģionā un to izmantošanas pakāpi procentos.

1. tabula

**Derīgo izrakteņu atradņu izmantošana Latvijas plānošanas reģionos,
būvmateriālu izejvielu atradnes 2010. gadā**
(LR Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas aģentūra, 2010)

Būvmateriālu izejvielu veidi	Rīgas reģions		Kurzemes reģions		Latgales reģions		Vidzemes reģions		Zemgales reģions	
	Atradņu skaits	Izmantošanas %	Atradņu skaits	Izmantošanas %	Atradņu skaits	Izmantošanas %	Atradņu skaits	Izmantošanas %	Atradņu skaits	Izmantošanas %
Ģipšakmens	13	9%	Nav		Nav		3	0%	2	0%
Kaļķakmens	Nav		13	8%	Nav		Nav		3	0%
Saldūdens kaļķis	20	0%	26	0%	62	0%	24	0%	7	14%
Šūnakmens	1	0%	1	0%	Nav		2	0%	1	100%
Dolomīts	48	19%	8	0%	31	10%	21	19%	47	13%
Laukakmeņi	Nav		1	0%	1	0%	Nav		1	0%
Smilts	326	24%	387	23%	442	22%	311	20%	282	27%
Smilts–grants	199	29%	356	24%	355	23%	233	22%	183	26%
Māls	19	5%	63	3%	42	98%	34	6%	72	6%
Kvarca smilts	4	0%	4	0%	Nav		14	14%	1	0%
Aleirīts	8	38%	3	33%	Nav		2	50%	4	75%
Smilšmāls	7	43%	6	67%	2	0%	1	0%	1	0%
Mālsmilts	6	33%	3	33%	1	0%	2	50%	4	25%
Kopā/vidēji	649	24%	871	21%	936	19%	647	19%	608	23%

Kā redzams no 1. tabulas datiem, derīgo izrakteņu izmantošanas vidējais līmenis Latvijas reģionos variē no 19% Latgales un Vidzemes plānošanas reģionā līdz 24% Rīgas plānošanas reģionā. Tas liecina par ārkārtīgi zemu derīgo izrakteņu resursu aktivāciju, nerunājot pat par to kapitalizācijas pakāpi. Dabas bagātība, viens no Latvijas reģionu resursiem, gandrīz

80% apmērā paliek neizmantoja (sk. 3. tabulu), un tā nav tikai Latvijas tradicionāli zemāk ekonomiski attīstīto reģionu problēma – derīgo izrakteņu resursus nepietiekoši izmanto visi Latvijas reģioni.

Derīgo izrakteņu atradņu neizmantošanas (t. i., dabas resursu nepārveidošanas aktīvos un tālāk – Latvijas reģionu kapitālā) problēmai ir dažādas nianšes, ko var nesaprast ģeoloģijas nespeciālists, taču, skatoties no ekonomikas viedokļa, šai situācijai var būt divi skaidrojumi: vai nu Latvijas reģioni neizmanto pilnībā savus dabas resursus, vai arī Latvijā nav adekvātas šo resursu uzskaites sistēmas.

Pētot situāciju dziļāk, izrādās, ka viens no derīgo izrakteņu atradņu neizmantošanas šķēršļiem var būt nesakārtotā likumdošana vides jomā. Tā, piemēram, LR Saeima tikai 2010. gada 17. jūnijā apstiprināja likumprojektu „Grozījumi likumā „Par zemes dzīlēm””, kas neizskatīts stāvēja gandrīz gadu (Bierande, 2010). Šajos grozījumos tiek precizēti zemes dziļu izmantošanas veidi un attiecīgi arī noteikti zemes dziļu izmantošanas termiņi, tiek apvienoti un atviegloti konkursa nosacījumi uzņēmējiem, kā arī licencēšanas un atļauju saņemšanas nosacījumi zemes īpašniekiem un pašvaldībām. No citas puses, ir arī ne pārāk iepriecinoši jaunumi zemes īpašniekiem – tā kā no likuma „Par zemes lietošanu un zemes ierīcību” izslēgtas normas, kas noteica zaudējumu atlīdzību zemes lietotājiem, šādas normas izslēgtas arī no likuma „Par zemes dzīlēm”. Zemes īpašniekiem netiks kompensēta arī nogabalu izpēte, kaut gan par izpētes darbu veikšanu zemes īpašniekam jāinformē valsts institūcijas. Vispārīgā situācijas izpēte ar dokumentu un ekspertu publicēto viedokļu analīzes metodi ļāva secināt, ka šajā likumdošanas un administratīvajā vidē nedz uzņēmējiem, nedz pašvaldībām Latvijas reģionos nav īpašas motivācijas izmantot un kapitalizēt viņu rīcībā esošos dabas resursus, kā arī ārzemju

2. tabula

Lauksaimniecībā izmantojamās zemes izmantošana Latvijas statistiskajos reģionos 2008. gadā

(autores aprēķini pēc LR Centrālā statistikas pārvaldes datiem, 2009)

Teritorijas	Lauksaimniecībā izmantojamā zeme, tūkst. ha	Izmantotā lauksaimniecībā izmantojamā zeme	
		Tūkst. ha	%
Pierīgas reģions	250,1	233,0	93,2
Vidzemes reģions	388,0	324,4	83,6
Kurzemes reģions	346,7	322,9	93,1
Zemgales reģions	402,6	382,3	95,0
Latgales reģions	446,5	399,8	89,5
LATVIJA	1834,0	1662,5	90,6

un iekšējiem investoriem nepietiek stimulu investēšanai derīgo izrakteņu atradņu izpētē un izmantošanā.

Vēl viens resurss, kas ir svarīgs reģionu konkurētspējai un attīstībai, ir lauksaimniecībā izmantojamā zeme. Un šeit galvenais rādītājs, kas ir analizējams resursu-aktīvu-kapitāla pieejas kontekstā, ir izmantotās lauksaimniecībā izmantojamās zemes (LIZ) īpatsvars Latvijas reģionos.

Kā redzams no 2. tabulas datiem, 9,4% Latvijas LIZ 2008. gadā netika izmantota, un šis lielums variē no 5% Zemgales reģionā līdz 16,4% Vidzemes reģionā. Taču dati par 2010. gadu, kā arī aktīvā diskusija medijos, konferences, pētījumi un 2010. gada 13. jūlijā pieņemtie Ministru kabineta noteikumi Nr. 635 „Kārtība, kādā apseko un nosaka neapstrādātās lauksaimniecībā izmantojamās zemes platību un sniedz informāciju par to”, un līdz 3% paaugstinātais nodoklis par neapstrādāto un neizmantoto LIZ liek domāt, ka LIZ resursa izmantošanas problēma Latvijas reģionos ir ļoti aktuāla un tai aktīvi meklē risinājumus. Salīdzinot Latviju ar citām Eiropas valstīm, dokumenta „Zemes politikas pamatnostādnes 2008.–2014. gadam” informatīvajā daļā izteikts atzinums: „Ja Latvijā par problēmu ir uzskatāma neefektīva zemes izmantošana un pārpalikums, tad citās Eiropas valstīs tiek runāts par izmantojamās zemes trūkumu.” (LR Ministru kabinets, 2008)

2010. gadā laika posmā no 1. septembra līdz 1. novembrim Lauku atbalsta dienests veica visu Latvijas LIZ platību apsekojumu, kura rezultāti parādīja, ka gandrīz 15% jeb 370 tūkstoši hektāru no LIZ netiek izmantoti, bet 20% no tiem ir pilnībā aizauguši. Apbraukājot 2,43 miljonus hektāru, kas reģistrēti kā LIZ, Lauku atbalsta dienesta darbinieki konstatējuši, ka visaizaugušākā teritorija ir ap Rīgu, bet simtprocentīgi sakopta LIZ ir Tērvetes novadā (Lasmanis, 2010).

Latvijā veiktie zinātniskie pētījumi par zemes resursu izmantošanas problēmu liecina, ka neizmantotā LIZ platība strauji palielinājusies, sākoties un attīstoties agrārājam reformai. 1994. gadā neizmantotās LIZ platība jau pārsniedza 0,5 miljonus hektāru, bet 2002. gadā sasniegusi gandrīz miljonu hektāru (Dobeles, 2004). Sējumiem un stādījumiem Latvijā tiek izmantoti tikai 36%, bet kopā ar ekstensīvi izmantotām pļavām un ganībām – 50% no LIZ kopplatības. Pārējā platībā – vairāk nekā miljons hektāros – aug nezāles un mazvērtīgi krūmi, daļa no tiem pavasaros tiek dedzināti (Dobeles, 2004). Neizmantotā LIZ rada ekonomiskus un sociālus zaudējumus gan atsevišķiem zemes apsaimniekotājiem, gan valstij un sabiedrībai kopumā.

Kā problēmas risinājumu A. Dobeles piedāvā zemes īpašniekiem sadarbībā ar Lauku atbalsta dienesta reģionālajām pārvaldēm pilnībā novirzīt Eiropas Savienības un nacionālo finansiālo atbalstu zemes izmantošanas jauno funkciju iedarbināšanai, piemēram, rekreācijas vajadzībām vai individuālajai apbūvei. Taču pagaidām vieniem zemes īpašniekiem nav

kapacitātes aktivēt un kapitalizēt savus zemes resursus, pārējiem katastrofāli trūkst LIZ platības darbības paplašināšanai, bet Lauku atbalsta dienesta darbība vairāk atgādina kontrolējošās un sodu uzliekošās, nevis atbalsta institūcijas darbību (Dobeļe, 2004). Šajā situācijā loģiska šķiet ierobežojumu atcelšana no 2011. gada 1. maija, kas ļautu ārzemniekiem pirkt zemi Latvijā. Tas varētu būt viens no risinājumiem Latvijas zemes resursa efektīvākai izmantošanai, taču jau tagad „lauksaimnieki ir nobažījušies, ka pēc nepilna gada, kad ārvalstu pilsoņiem nebūs ierobežojumu zemes iegādē, Latvijas laukus, pļavas, tīrumus un mežus izpirks ārzemnieki un Latvijas zemnieki būs spiesti nomāt zemi no svešzemniekiem” (Šteinfelde, 2010). Kaut gan šajā situācijā, kad Latvijas zemniekiem nepietiek kapacitātes (mazo lauku saimniecību² un zemās lauksaimnieciskā darba produktivitātes³ dēļ) pilnībā apsaimniekot zemi, tas liekas pietiekoši adekvāts un efektīvs problēmas ekonomiskais risinājums vietējo resursu aktivācijas un kapitalizācijas ziņā (uz kuriem šajā gadījumā aizplūst peļņa, – tas ir cits jautājums, bet, ja zemes resursi vienlīdz netiek aktivēti un kapitalizēti, peļņas Latvijas reģioniem nav tik un tā).

Nākamais Latvijas reģionu resurss, kas tiek analizēts šajā pētījumā, ir cilvēku darbaspēja. Tie ir tie resursi, kuri noteikti var dot kapitalizēto, t. i., materiālo, ieguldījumu Latvijas reģionu konkurētspējas celšanā un attīstības ilgtspējā, ražojot iekšzemes produktu preču un pakalpojumu veidā. Arī viens no pēdējiem LU Sociālo un politisko pētījumu institūta izstrādātajiem pārskatiem par tautas attīstību Latvijā jau savā nosaukumā ietver atzinumu „mans zelts ir mana tauta” (Zobena, 2007). Tā kā šis atzinums pārskata nosaukumā parādījās ar jautājuma zīmi, jāšaubās, vai Latvijā reāli tā ir. 3. tabula apkopo dažus statistiskus datus par cilvēkresursu izmantošanas efektivitāti Latvijas reģionos. Autore pārrēķināja LR Centrālās statistikas pārvaldes datus par iedzīvotāju ekonomisko aktivitāti, nosakot nodarbināto iedzīvotāju % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, kas parāda tieši *ekonomiski aktīvo* cilvēku darbaspējas izmantošanas līmeni, nevis no visiem iedzīvotājiem (ieskaitot tos, kam to darbaspējas resursu vienkārši nav – tātad nav ko izmantot), kā to parasti dara LR CSP, aprēķinot iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes līmeni.

² 2010. gadā Latvijas mazo lauku saimniecību (mazāk par 5 ha izmantotās LIZ) īpatsvars kopējā saimniecību skaitā bija 34,0%, bet lielu (vairāk par 50 ha izmantotās LIZ) – 6,5% (autore aprēķini pēc LR Centrālās statistikas pārvaldes datiem, 2012).

³ Lauksaimnieciskā darba produktivitāte (pievienotā vērtība uz 1 nodarbināto) ASV dolāros 2000. gada salīdzināmajās cenās 2005.–2007. gadā bija 3260, bet, piemēram, lauksaimnieciskā darba produktivitāte Somijā bija 11 reizes augstākā nekā Latvijā (World Bank, 2009).

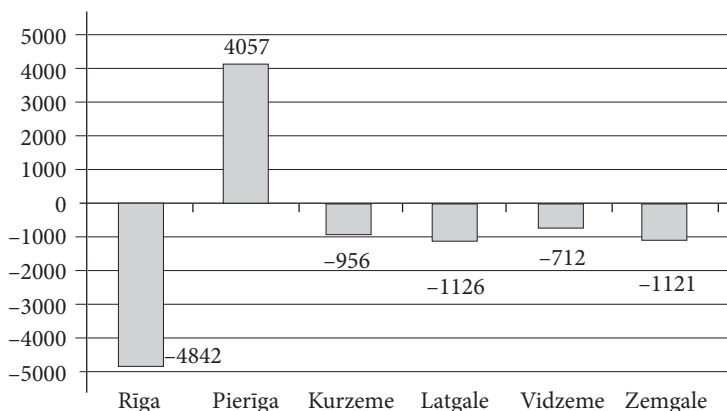
3. tabula

Cilvēku darbības izmantošanas efektivitāte
Latvijas statistisko reģionu darba tirgū 2005.–2009. gadā
 (autore aprēķini pēc LR Centrālā statistikas pārvaldes datiem, 2010a)

Cilvēkresursu izmantošanas rādītāji	2005. gads	2006. gads	2007. gads	2008. gads	2009. gads
<i>Rīgas reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	383,6	388,6	391,5	391,5	387,0
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	92,3	94,1	94,1	91,8	82,4
<i>Pierīgas reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	181,4	173,3	190,5	197,2	195,8
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	92,1	94,9	95,0	94,0	84,6
<i>Kurzemes reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	142,6	144,3	147,6	147,6	145,8
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	89,1	92,2	94,5	93,3	85,0
<i>Latgales reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	155,5	176,4	169,4	174,8	168,6
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	87,0	89,0	91,8	91,4	82,4
<i>Vidzemes reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	110,7	109,0	109,5	112,3	112,0
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	91,6	93,3	93,2	90,7	80,1
<i>Zemgales reģions</i>					
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku	126,9	134,5	138,1	144,2	143,5
Nodarbinātie iedzīvotāji, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	93,8	93,3	93,3	92,0	80,3

Kā parāda 3. tabulas dati par piecu gadu periodu, līdz ar krīzes iestāšanos visos Latvijas reģionos ievērojami samazinājās cilvēkresursu aktīvācijas pakāpe, un 2009. gadā tā bija robežās no 80,1% Vidzemes reģionā līdz 85,0% Kurzemes reģionā. Interesanti, ka arī saistībā ar cilvēkresursu izmantošanu situācija tradicionāli atpalikušajos Latvijas reģionos neatšķiras no situācijas Rīgas reģionā, kurš izmanto savus cilvēkresursus tādā pašā 82,4% apjomā kā Latgales reģions.

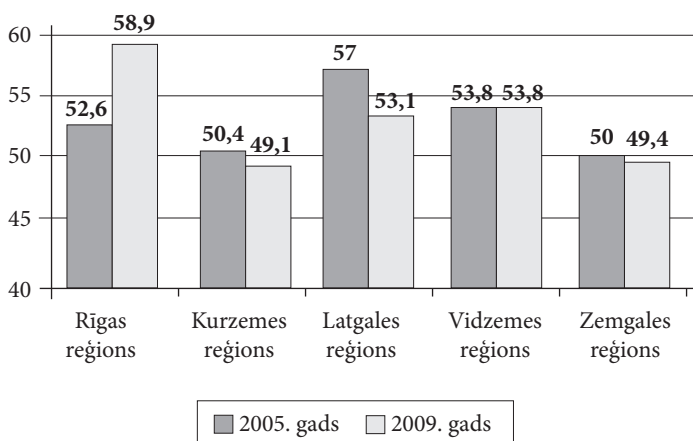
Taču līdz ar Latvijā dzīvojošo ekonomiski aktīvo cilvēkresursu izmantošanas līmeņa pazemināšanos notiek arī to aizplūde uz ārzemēm jeb ilgtermiņa migrācija, un tas ir vēl viens resursu zaudēšanas kanāls (sk. 2. attēlu).

2. att. Ilgtermiņa migrācija Latvijas statistiskajos reģionos, migrācijas saldo 2009. gadā (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2010b)

Kā parāda 2. attēla dati, migrācijas saldo 2009. gadā visos Latvijas reģionos bija negatīvs, izņemot Pierīgas reģionu, kurš vienīgais Latvijā pat krīzes laikā piesaista cilvēkresursus.

Bez tradicionāli pētāmajiem dabas, cilvēku un citiem resursiem ir arī tādi resursi, kuriem gan pētnieki, gan paši šo resursu īpašnieki parasti nepievērš uzmanību, piemēram, politiskais resurss, kas izpaužas tiesībās piedalīties vēlēšanās un balsot par to politisko spēku, kas atbilst bals īpašnieka interesēm. Vēlētāju aktivitāte, t. i., sava politiskā resursa izmantošanas pakāpe, 2005. un 2009. gada pašvaldību vēlēšanās Latvijas plānošanas reģionos atspoguļota 3. attēlā.

3. att. Vēlētāju aktivitāte 2005. un 2009. gada pašvaldību vēlēšanās Latvijas plānošanas reģionos (Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 2010)

Kā parāda 3. attēla dati, savu politisko resursu Latvijas reģionu iedzīvotāji izmanto ne visai aktīvi – 49–59% 2009. gadā. Turklāt Rīgas reģionā piecu gadu periodā iedzīvotāju politiskā resursa izmantošanas pakāpe palielinājās, bet vairākumā citu Latvijas reģionu, it īpaši Latgales reģionā, tā samazinājās.

Tātad šajā raksta sadaļā veiktā statistikas izpēte par dažiem Latvijas reģionu resursiem parādīja, ka tie tiek izmantoti nepilnīgi un veido kopējo vietējo resursu mobilizācijas prakses fonu Latvijas reģionos, kur notiek arī tālāk pētītā sapropeļa resursa aktivācijas un kapitalizācijas process. Turklāt ir vēl daudz resursu, kurus neaptver statistika, un diez vai Latvijas sabiedrība tos uztver par attīstības ilgtspējas resursiem, piemēram, laika resursi, kas ir viens no galvenajiem resursiem, kurus savai attīstībai izmanto bezdarbnieki. Kā parādīja Daugavpils Universitātes Socioloģisko pētījumu laboratorijas pētījumi, Latgales iedzīvotāji parasti neuztver laiku kā aktivējamo un kapitalizējamo resursu (Gorbaceviča, Boroņenko, 2005; Boronenko, 2006).

Latgales reģiona ezeru sapropeļa resursa aktivācijas un kapitalizācijas problēmas: gadījuma izpēte

Šajā raksta sadaļā autore uz pašlaik ļoti aktuālās un medijos plaši diskutējamās (Drēziņš, 2010; Lācis, 2011; Latgales reģionālā televīzija, 2011; Петкевич, 2011) tēmas piemēra – Latvijas reģionu ezeru sapropeļa resursa izmantošanas izaicinājumiem – parāda sociālo tehnoloģiju attīstības stāvokli Latvijā pretstatā biotehnoloģiju attīstības stāvoklim (uz Latgales reģiona piemēra).

Sapropelis ir organogēni ezera nogulumi, kas veidojas no ūdensaugu un ūdensdzīvnieku atliekām, kurām piejauktas minerāldaļiņas (smilts, māls, kalcija karbonāts un citi savienojumi) (Lācis, 2011). Vienkāršāk runājot, tās ir dūņas, kas sastopamas lielākajā daļā Latvijas ezeru un vairāk nekā trešdaļā purvu un izmantojamas lauksaimniecībā, medicīnā, rekreācijā, kosmetoloģijā utt.

Ezeru sapropeļa atradnes Latvijas teritorijā ir izvietotas nevienmērīgi. Lielākais sapropeļa atradņu skaits ir augstieņu rajonos (sevišķi Latgales augstienē). Visvairāk ezeru ar sapropeļa atradnēm ir Krāslavas, Rēzeknes, Daugavpils, Madonas un Ludzas rajonā (turpat) – vienā no Latvijā visvājāk attīstītajām teritorijām. Speciālisti uzskata, ka, piemēram, Ludza nākotnē varētu kļūt par pilsētu, kurā kā eksporta produktu ražotu Latgales melno zeltu jeb sapropeļa mēslojumu. Uzņēmējs, kurš uzsācis iegūt sapropeli, atzīst, ka tas ir perspektīvs bizness, jo Latgales ezeros ieguvei šīs vietas pietiks vismaz simts gadiem (Latgales reģionālā televīzija, 2011).

Informācija par sapropeļa apjomiem un izmantošanas iespējām ļauj pārliecināties par šī resursa sociālekonomisko potenciālu Latgales

reģiona konkurētspējai un attīstības ilgtspējai – tas ir eksporta produkts, kura ieguve un pārstrāde dos reģionam papildu ienākumus, ekonomiski aktīvus uzņēmumus un darbvietas. Pašlaik sapropeļa resursa aktivācijas un kapitalizācijas situācija ir tāda, ka Latgalē 2009. gadā uzceltās rūpnīcas gada ražīgums ir 18 tūkstoši tonnu gatavās produkcijas gadā. Jaunās rūpnīcas jauda, ko tika plānots ieviest ekspluatācijā 2010. gada beigās, ražīgums ir 40 tūkstoši tonnu *BioDeposit* produkta gadā. Turklāt pasaules tirgus pieprasījums tikai pēc sapropeļa mēslojumiem veido ap 500 miljonu tonnu gadā. Savukārt Latvijas ezeros sapropeļa koloīda krājumi veido 2,5 miljardus tonnu, no tiem var saražot līdz 5 miljardiem tonnu augsti kvalitatīva produkta (EHT Engineering, 2011).

Taču, izņemot paša resursa potenciālu, ir vēl tā aktivācijas un kapitalizācijas process, kas ir iedarbināms ar resursa izmantošanas tehnoloģijām ar reģionālo aģentu iekšējo resursu palīdzību (sk. 3. attēlu).

Pēc Latvijas Valsts ģeoloģijas dienesta speciālista A. Lāča sniegtās informācijas, 1990. gadā ģeologi uzsākuši sistemātiskus sapropeļa atradņu meklēšanas darbus Latvijas ezeros. Bet šobrīd Latvijā ir tikai nedaudz detāli izpētītu atradņu, kurās varētu uzsākt sapropeļa rūpniecisko ieguvu (Lācis, 2011). Tātad var secināt, ka ģeoloģiskās tehnoloģijas, kas ir vajadzīgas sapropeļa kā resursa aktivācijai un tālākai kapitalizācijai, ir izstrādātas un aprobežotas, taču nav plaši ieviestas (raksta beigās autore sniegs atbildi uz jautājumu: kāpēc?) Latvijas reģionos, un tas pašlaik arī kavē sapropeļa rūpniecisko ieguvu.

Biotehnoloģijas ir vienas no resursu izmantošanas tehnoloģijām. Latvijas SIA *EHT Engineering* izstrādāja, patentēja un Latvijā aprobežoja biotehnoloģiju, ar kuras palīdzību tā iegūst sapropeļa koloīdu no ekoloģiski nelabvēlīgiem ezeriem un ražo produktu *BioDeposit*, ko var plaši izmantot gan lauksaimniecībā kā mēslojuma un barības bagātinātāju (AGRO sērija), gan medicīnā kā SPA un ārstniecisko produktu (*Elixir* un SPA sērija) (EHT Engineering, 2011). Tātad patentētas biotehnoloģijas sapropeļa kā resursa aktivācijai un tālākai kapitalizācijai Latvijā ir.

Tālāk apskatīsim ekonomiskās tehnoloģijas, ko arī daļēji piedāvā kompānija *EHT Engineering* saviem potenciālajiem biznesa partneriem. Kompānija redz sapropeļa resursa aktivācijas un kapitalizācijas procesu Latgalē kā jaunu rūpnīcu būvēšanu ar ražošanas jaudām līdz 1 miljonam tonnu gadā. Tas ir īstenojams ar franšīzes līgumu slēgšanu par pilnīgi gatavu rūpnīcu nodošanu, piesaistot nopietnus investorus, spējīgus investēt ap 50 miljonu eiro (turpat). Tāds investors vēl jāatrod, un jāsaņem attiecīgo ezeru īpašnieku atļaujas. Tātad franšīzes līgums ir tikai ekonomiskās tehnoloģijas viena ķēde.

Līdz ar to var konstatēt, ka sapropeļa resursa veiksmīgai aktivācijai un kapitalizācijai Latgales reģionā ir izstrādātas un aprobežotas ģeoloģiskās un bioloģiskās tehnoloģijas, kā arī dažas ķēdes no ekonomiskās

tehnoloģijas. Bet ar to vien nepietiek resursa reālai pārveidošanai reģiona aktīvā un tālāk kapitālā. Kā spilgti parāda „Latvijas Avīzē” publicētie žurnālista A. Drēziņa izpētes rezultāti par notikumiem ap Notras ezeru (Viļānu novadā Latgales reģionā), no kura iecerēts iegūt sapropeli, ir vajadzīgas vēl sociālās tehnoloģijas (Drēziņš, 2010). Šajā gadījumā Viļānu novadā dzīvojošo pensionāri X apmeklēja uzņēmējs V. Podņebess un viņas zemi piedāvāja nopirkt par Latgalē pasakainu cenu, atklājot augstās cenas iemeslu: pie zemes piegulošo Notras ezeru, no kura iecerēts iegūt sapropeli. Pensionāres dēls Y zemi pārdot negribēja, tā vietā piedāvājot kopīgi attīstīt sapropeļa biznesu un noslēgt zemes nomas līgumu. Abi vīrieši nodibināja kopīgu uzņēmumu SIA „Eleonotra”, kas lūdza Viļānu domei atļauju ķerties pie Notras ezera izstrādes.

Un tad sākas notikumi, kas pierāda to, kā sociālo tehnoloģiju (kā ekonomisko, juridisko, psiholoģisko u. c. mehānismu tehnisko jauninājumu ieviešanai praksē) vājā attīstība var kavēt tehnisko tehnoloģiju ieviešanu. SIA „Eleonotra” iesniegums izskatīts jau divās Viļānu novada domes sēdēs un abās noraidīts. Pirmajā – lielākoties pašvaldības deputātes, iepirkumu komisijas priekšsēdētājas iebildumu dēļ, bet otrajā – tāpēc, ka Notras ezeru izmantot bija pieteicies vēl viens uzņēmums, AS „Lopkopības izmēģinājumu stacija Latgale”, kur par galveno grāmatvedi strādā iepriekš minētā pašvaldības deputāte. V. Podņebess pieļauj, ka viņa grib dabūt nomas tiesības uz ezera izmantošanu, lai tās pēc tam pārdotu viņam: „Neko citu jau viņa nevar. Tehnoloģiju no SIA *EHT Engineering* viņa nedabūs, tāpat es neticu, ka viņa dabūs naudu sapropeļa ieguvei pēc jebkuras citas tehnoloģijas.” (Drēziņš, 2010) Tas viss liecina par to, ka reģionālajiem aģentiem Latgalē nepietiek prasmes sadarboties reģiona konkurētspējas un attīstības ilgtspējas labā, jo šīs pretošanās rezultātā Notras ezera sapropeļa resursi paliek neaktīvēti un nekapitalizēti.

Cits Latgales reģiona spilgts piemērs, kas rāda sociālo tehnoloģiju vājo attīstību sapropeļa resursa aktivācijai un kapitalizācijai, ir Gubišces ezera piemērs (ezers atrodas Daugavpilī), ap kuru Daugavpilī izveidojās iniciatīvas grupa bijušā Daugavpils celtniecības arodskolas vadītāja A. Beinara vadībā. Tās mērķis ir glābt Gubišces ezeru ar sapropeļa ieguves palīdzību (Петкевич, 2011). Tā pati SIA *EHT Engineering* var pārdot sapropeļa ieguves un pārstrādes tehnoloģiju, kā arī aprīkot rūpnīcu, bet problēma ir tā, ka jāpiesaista investors. Tā kā Gubišces ezers nav pašvaldības īpašums, tad arī ES fondu naudu privātajam īpašumam Daugavpils pašvaldība piesaistīt nevar. Un Daugavpils iniciatīvas grupa organizē iedzīvotāju un speciālistu sanāksmes, aicinot glābt Gubišces ezeru un meklēt investoru.

Kas tomēr īstenībā traucē izmantot Latgales melno zeltu, sapropeli, tās attīstības ilgtspējas labā? Autores atbilde ir: zinātniski pamatotu sociālo tehnoloģiju vājums, kura dēļ reģionā esošie dabas resursi netiek aktīvēti un kapitalizēti Latgales reģiona attīstības labā.

Kā vienu no būtiskākām problēmām Latvijas sociālo tehnoloģiju attīstībā autore var atzīmēt sociālā tehnologa profesijas neesamību Latvijā un līdz ar to sociālo tehnoloģiju studiju programmu neesamību Latvijas augstskolu sociālo zinātņu fakultātēs⁴. Latvijas reģionos vienkārši nav speciālistu, kas spēj profesionāli rīkoties ar tehnisko inovāciju ieviešanas sociālajām barjerām. Latvijā pieņemto profesijas standartu izpēte parādīja, ka mums ir tādas profesijas kā vides tehnologs, pārtikas un dzērienu tehnologs, kokapstrādes tehnologs (Valsts izglītības satura centrs, 2011), taču sociālā tehnologa profesijas Latvijā nav. Un tas, pēc autore domām, izskaidrojams vispirms ar to, ka Latvijā šīs sociālās tehnoloģijas nav nedz pienācīgi izpētītas, nedz vispār nosauktas un sistēmiski apzinātas, kaut gan pasaulē sociālajām tehnoloģijām, tāpat kā visām citām eksakto zinātņu tehnoloģijām, ir gan savi nosaukumi, gan ir apzināti konkrēto lietojumu lauki. Kā piemēru var minēt GIS (*Geographic Information System*) tehnoloģiju, kas ir izmantojama reģionālajā dabas resursu pārvaldē, kura ļauj pārnest zinātniskās izstrādes reālajā praksē, kur pārsvarā strādā nezinātnieki (Wright et al., 2009), *Geospatial* un *Social Web* tehnoloģijas, kas ir izmantojamas saslīmšanu uzskaitē veselības aprūpē reģionos ar ierobežotiem finanšu resursiem (Cinnamon, Schuurman, 2010), kā arī diskusijas moderēšanas *DoTalk* tehnoloģiju, ko izmanto Vidzemes Augstskolā (Vidzemes Augstskola, 2011).

Līdz ar to var ieskicēt sociālās tehnoloģijas vispārīgu secīgo algoritmu Latgales reģiona sapropeļa resursa aktivēšanai un kapitalizēšanai:

- 1) pārliecināties un iegūt attiecīgo dokumentu par konkrēta ezera sapropeļa derīgumu rūpnieciskai ieguvei un pārstrādei (piemēram, gadījumā ar Gubišces ezeru Daugavpili iniciatīvas grupa grib sameklēt investoru un piespiest pašvaldību uzcelt rūpnīcu, kaut gan vēl nav analizēts Gubišces ezera sapropeļa ķīmiskais sastāvs, jo padomju laikos lielās rūpnīcas iepludināja šajā ezerā notekūdeņus ar smago metālu piejaukumiem un ir šaubas, vai šis sapropelis vispār ir izmantojams). Pārliecināties par sapropeļa ķīmiskā sastāva kvalitāti var, izmantojot Daugavpils Universitātes ķīmisko laboratoriju un tās pētnieku potenciālu (tādu zināšanu pārneses nozīmi veiksmīgi pamatoja un aprobēja Latvijas sociālie zinātnieki projektā „Augstskolu pētnieciskais potenciāls reģionālās attīstības veicināšanai” (Tisenkopfs u. c., 2011)), un sapropeļa labas kvalitātes

⁴ Kaut gan Latvijā no 1991. gada funkcionē pat Sociālo tehnoloģiju augstskola, kura joprojām negatavo sociālos tehnologus, bet realizē tādas programmas kā „Nekustamā īpašuma pārvaldīšana”, „Uzņēmējdarbības ekonomikas un administratīvais darbs”, „Tiesību zinātnes”, „Tulks – tulkotājs”, „Mazo un vidējo uzņēmumu vadība” (pieejams: www.sta-edu.lv).

- gadījumā var vērsties pēc dokumenta reģionālajā dabas resursu pārvaldē;
- 2) izstrādāt biznesa plānu sapropeļa aktivīcijai un kapitalizācijai, lai pārliecinātu potenciālo investoru, ka viņa nauda nevis glābs ezeru, bet dos viņam peļņu, jo tirgus ekonomikas apstākļos investoru ar miljoniem eiro ne īpaši interesē kāda ezera glābšana (nav pareizi domāt, ka nav investoru ar tādu lielu naudu, jo, piemēram, koncertzāles „Dzintari” remontam investors ar 8 miljoniem LVL ir, jo viņš ir pārliecināts, ka tas ir ekonomiski izdevīgs projekts, nevis koncertzāles glābšana). Biznesa plāna izstrādei var izmantot arī Daugavpils Universitātes ekonomistu–pētnieku un ekonomikas maģistrantu un doktorantu potenciālu;
 - 3) iegūt licenci uz sapropeļa ieguvu un atļaujas no ezera īpašniekiem (licenci var iegūt tā pati SIA *EHT Engineering*, kas izstrādājusi sapropeļa rūpnieciskas ieguves un pārstrādes tehnoloģijas);
 - 4) piedāvāt potenciālajam investoram sapropeļa aktivācijas un kapitalizācijas biznesa plānu ar visu papildu dokumentāciju (sapropeļa ķīmiskā sastāva analizēm, licenci, ezera īpašnieku atļaujām utt.);
 - 5) visu posmu garumā noteikti sadarboties un apmainīties ar pieredzi ar tām trim Latvijā funkcionējošām sapropeļa pārstrādes rūpnīcām, kurām jau ir reālā investoru meklēšanas un darba pieredze tieši Latvijas reģionu apstākļos.

Paliek jautājums: kam tas viss jādara un jāorganizē? Ideāli – profesionālam sociālajam technologam, izmantojot dziļas un gadu desmitiem ilgi uzkrātās zināšanas par Latvijas sabiedrības stratifikāciju un tajā notiekošajiem sociālajiem procesiem (Bela, Tisenkopfs, 2006; Rozenvalds, Ijabs, 2009; Tisenkopfs, 2010; Muižnieks, 2010). Bet, tā kā Latvijā tādus negatavo, tad jebkuram uzņēmīgam reģionālajam aģentam, kas nākotnē grib kļūt par rūpniecības vadītāju un ir ieinteresēts šī procesa veiksmē, veidojot sev augsti specializētu un kvalitatīvu darbvietu (kaut gan īstenībā tāds uzņēmējs veido darbvietais daudziem cilvēkiem un veicina reģiona konkurētspēju un attīstības ilgtspēju, bet, pēc klasiskās ekonomikas teorijas (Smith, 1970), viņš ir motivēts galvenokārt ar personīgajiem ieguvumiem – peļņu, darbvietais savai ģimenei, savu bērnu nākotni utt.)

Secinājumi

Latvijas reģionu vietējo resursu mobilizācijas izpētē autore piedāvā izmantot resursu–aktīvu–kapitāla pieeju, kuras pamatā ir ideja, ka divi galvenie faktori reģiona ilgtspējīgai attīstībai ir, pirmkārt, resursu esamība un, otrkārt, reģionālo aģentu spēja tos efektīvi izmantot, t. i., aktīvēt – ieviest pievienotās vērtības ražošanas procesā – un kapitalizēt tos – veiksmīgi iegūt no resursa šo pievienoto vērtību. Šī pieeja metodoloģiski

apvieno gan paša reģiona, gan tajā funkcionējošo reģionālo aģentu konkurētspēju un attīstības ilgtspēju, kā arī ļauj dziļāk un sistēmiskāk izprast situāciju Latvijas reģionos un meklēt efektīvākus un praktiskus risinājumus, pētot, kādu resursu un kādu to izmantošanas spēju un tehnoloģiju nepietiek Latvijas reģionos.

Empīriskās izpētes rezultāti parādīja, ka Latvijas reģionos ir dažādu resursu – dabas, cilvēku, politisko un citu resursu – potenciāls, kas tomēr nepietiekami efektīvi tiek izmantots, piemēram, derīgo izrakteņu resursu izmantošanas līmenis dažādos Latvijas reģionos svārstās no 19 līdz 24%, lauksaimniecībā izmantojamās zemes resursu izmantošanas līmenis – no 83,6 līdz 95,0%, darba resursu izmantošanas līmenis – no 80,3 līdz 85,0%, balsošanas tiesību resursa pašvaldību vēlēšanās izmantošanas līmenis – no 49,1 līdz 58,9%.

Pētot Latvijas reģionus un dažu to rīcībā esošo resursu zemas izmantošanas, t. i., aktivācijas un kapitalizācijas, līmeni, autore lietoja gadījuma izpēti, par objektu ņemot sapropeļa resursu potenciālu un izmantošanu Latvijas reģionos, īpaši Latgalē. Izpētes rezultāti parādīja, ka, pastāvot šo resursu aktivācijas un kapitalizācijas ģeoloģiskām, bioloģiskām un ekonomiskām tehnoloģijām, to ieviešanu bremzē sociālo tehnoloģiju zems izstrādes un lietošanas līmenis Latgalē.

Attiecībā uz resursu–aktīvu–kapitāla pieejas turpmāko lietošanu autore uzskata, ka visaktuālāk ir nepieciešams apvienot gan sociologu, gan ekonomistu, gan politologu, gan sociālo psihologu un citu sociālo zinātņu speciālistu zināšanas, jo reģionu rīcībā esošajiem resursiem, kuri šajā rakstā tiek dēvēti par ārējiem resursiem, vienmēr blakus stāv reģionālo aģentu – vietējās pašvaldības, uzņēmuma, mājsaimniecības, cilvēka u. c. – iekšējie resursi, kā arī resursu izmantošanas tehnoloģijas, kas var būt gan objektīvi, gan subjektīvi mazpieejamas reģionālo resursu potenciālajiem izmantotājiem. Lai noskaidrotu, kur tieši šajā ķēdē ir vislielākās problēmas, un meklētu adekvātus sistēmiskus risinājumus, kas ņemtu vērā gan reģiona rīcībā esošos resursus, gan reģionālo aģentu spējas tos izmantot, gan arī resursu izmantošanas tehniskās, ekonomiskās, juridiskās u. c. tehnoloģijas, ir vajadzīgi starpdisciplināri pētījumi.

Eksakto zinātņu izstrādāto tehnoloģiju ieviešanas problēmas, kas neveicina vietējo resursu mobilizāciju, kļūva par vienu no iemesliem šo tehnoloģiju apzināšanai sociālajās zinātnēs, meklējot risinājumus dilemmai: vai nu tehnisko artefaktu sociālā nozīme ir svarīgākais to praktiskās ieviešanas aspekts, kas jāmeklē un jāveido tehnisko inovāciju realizēšanas procesā, vai arī tehniskie artefakti paši par sevi jau ir sociālo attiecību objektīvētā forma (Schulz-Schaeffer, 1999). Autore uzskata, ka Latvijas sociālajām zinātnēm jāatrod atbilde uz šo dilemmu, attīstoties konkrēto un praksē lietojamo sociālo tehnoloģiju izstrādes virzienā, pirmām kārtām sagatavojot tādus profesionālus sociālus tehnologus Latvijas augstskolās,

kas ir spējīgi paši sev un arī citiem veidot darbvietas, tādējādi aktivējot un kapitalizējot Latvijas reģionu rīcībā esošus resursus.

Literatūra

- Bela, B., Tisenkopfs, T. (red.) (2006). *Dzīves kvalitāte Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- Bierande, R. (2010). Zemes dziļu izmantošanā – jaunas un labas nianses. *Latvijas Vēstnesis*, 21.07.
- Boroņenko, V. (2006). Working Time as an Economic Resource and Quality of Its Use. In: *XVI ISA World Congress of Sociology. The Quality of Social Existence in a Globalising World*. Abstracts. July 23-29, 2006, Durban, South Africa.
- Boroņenko, V. (2007). *Klasteru pieeja reģionu attīstībai zināšanu ekonomikas apstākļos*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”.
- Boroņenko, V. (2009). *Klasteru loma reģiona konkurētspējas paaugstināšanā: Promocijas darbs*. Jelgava: LLU Ekonomikas fakultāte.
- Cinnamon, J., Schuurman, N. (2010). Injury Surveillance in Low-Resource Settings Using Geospatial and Social Web Technologies. *International Journal of Health Geographics*, vol. 25 (9), p. 26-49.
- Dobeļe, A. (2004). *Zemes resursu izmantošana Latvijā: Promocijas darbs*. Jelgava: LLU Ekonomikas fakultāte.
- Drēziņš, A. (2010). Sapropeļa brīnums vai mīts. *Latvijas Avīze*, 06.05.
- EHT Engineering. (2011). Presentation BioDeposit. BioDeposit portāls. Pieejams: www.sapropel.lv (sk. 02.08.2011.)
- Gorbaceviča, L., Boroņenko, V. (2005). Darba laika efektīvas izmantošanas problēmas strādājošo latgales iedzīvotāju skatījumā. *Reģionālais ziņojums*, 2, 5.-75. lpp.
- Huber, F. (2009). Social Capital of economic Clusters: Toward a Network-Based Conception of Social Resources. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, vol. 100 (2), p. 160-170.
- Kaufmane, D. (2011). *Sadarbības sistēmas tūrismā: Zemgales reģiona piemērs: Promocijas darbs*. Jelgava: LLU Ekonomikas fakultāte.
- Lācis, A. (2011). *Sapropelis Latvijā*. Pieejams: www.ezeri.lv/blog/DownloadAttachment?id=666 (sk. 02.08.2012.)
- Lasmanis, J. (2010). *Novārtā pamesti 15% lauksaimniecībā izmantojamās zemes*. Pieejams: <http://db.lv/r/474-visas-zinas/231858-novarta-pamesti-15-proc-lauksaimnieciba-izmantojamas-zemes> (sk. 02.08.2012.)
- Latgales reģionālā televīzija. (2011). *Ludzā uzsākti pirmie mēģinājumi sapropeļa iegūšanai*. Pieejams: <http://www.lrtv.lv/node/240> (sk. 02.08.2012.)
- Lopez-Claros, A., Porter, M. E., Schwab, K. (eds.) (2006). *The Global Competitiveness Report 2005-2006: Policies Underpinning Rising Prosperity*. Geneva: World Economic Forum.
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2009). *LIZ izmantošana rajonos, novados, pagastos*. Pieejams: <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp> (sk. 02.08.2012.)
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010a). *Iedzīvotāji pēc ekonomiskās aktivitātes statistiskajos reģionos*. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/dati/statistikas-datubazes-28270.html-0> (sk. 02.08.2012.)
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010b). *Ilgtermiņa migrācija statistiskajos reģionos, republikas pilsētās un novados*. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/dati/statistikas-datubazes-28270.html-0> (sk. 02.08.2012.)
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2012). *Saimniecību skaits, izmantotās lauksaimniecībā izmantojamās zemes un lauksaimniecībā pastāvīgi nodarbināto skaits pēc saimniecību lieluma statistiskajos reģionos*. Pieejams: <http://data.csb.gov.lv/>

- DATABASE/laukskait_10/I%20EKONOMISKI%20AKT%C4%AAVO%20LAUKU%20SAIMNIEC%C4%AABU%20RAKSTUROJUMS/I%20EKONOMISKI%20AKT%C4%AAVO%20LAUKU%20SAIMNIEC%C4%AABU%20RAKSTUROJUMS.asp (sk. 02.08.2012.)
- LR Ministru kabinets. (2008). *Zemes politikas pamatnostādnes 2008.–2014. gadam. (Informatīvā daļa)*. Rikojums Nr. 613. Pieejams: http://www.zm.gov.lv/doc_upl/pamatnostadnes.pdf (sk. 02.08.2012.)
- LR Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas aģentūra. (2010). *Latvijas derīgo izrakteņu atradņu reģistrs*. Pieejams: <http://mapx.map.vgd.gov.lv:8082/Cadaster/13.asp> (sk. 02.08.2012.)
- Maclean, I., Tinch, R., Hassall, M., Boar, R. (2003). Social and Economic Use of Wetland Resources: A Case Study from Lake Bunyonyi, Uganda. *Working Paper – Centre for Social and Economic Research on the Global Environment*, vol. 1, p. 1-20.
- McCann, D. P. (1997). Catholic Social teaching in an Era of Economic Globalization: A Resource for Business Ethics. *Business Ethics Quarterly*, vol. 7 (2), p. 57-70.
- Meadows, D. H., Meadows, D. I., Randers, J., Behrens III, W. W. (1972). *The Limits to Growth: A Report to the Club of Rome*. Washington: Potomac Associates.
- Mesarovic, M., Pestel, E. (1974). *Mankind at the Turning Point: The Second Report of the Club of Rome*. New York: E. P. Dutton & Co., Inc.
- Muižnieks, N. (red.). (2010). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Pelše, M. (2007). *Sociālā kapitāla attīstības iespējas Zemgalē: Promocijas darbs*. Jelgava: LLU Ekonomikas fakultāte.
- Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.). (2009). *Pārskats par tautas attīstību. Latvija 2008/2009*. Rīga: LU SPPI.
- Schulz-Schaeffer, I. (1999). Technology and the Duality of Resources and Routines: On the Social Meaning of Material Technology. *Zeitschrift fur Soziologie*, vol. 28 (6), p. 409-428.
- Schwab, K. (ed.). (2011). *The Global Competitiveness Report 2010-2011*. Geneva: World Economic Forum.
- Smith, A. (1970). *The Wealth of Nations*. London: Dent.
- Smits, E. D. (1997). *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB.
- Škapars, R., Šumilo, Ē. (red.). (2006). *Latvijas ekonomikas un sabiedrības pārstrukturizācijas ietekme uz uzņēmējdarbības konkurētspēju un iedzīvotāju dzīves kvalitāti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Šteinfeldē, I. (2010). *Ārzemnieki izpērk Latgali*. Pieejams: <http://zinas.nra.lv/ekonomika/latvija/29980-arzemnieki-izperk-latgali.htm?cshow=1> (sk. 02.08.2012.)
- Tisenkopfs, T. (red.). (2010). *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Tisenkopfs, T., Bela, B., Kunda, I. (red.). (2011). *Augstskolas reģionos: zināšanu un prakses mijiedarbe*. Rīga: Zinātne.
- Thibault, J. M. (2010). Activating the Resources of the Soul: A Psycho-Spiritual Intervention for Pain and Suffering in Later Life. *Journal of Religion, Spirituality and Aging*, vol. 22 (4), p. 245-253.
- Valsts izglītības satura centrs. (2011). *Profesiju standarti. Valsts izglītības satura centra portāls*. Pieejams: http://visc.gov.lv/saturs/profizgl/stand_registrs.shtml (sk. 02.08.2012.)
- Valsts reģionālās attīstības aģentūra. (2010). *Reģionu attīstība Latvijā 2009*. Rīga: Valsts reģionālās attīstības aģentūra.

- Vidzemes Augstskola. (2011). *Tūrisma stratēģiskā vadība: Pieteikums studiju programmas akreditēšanai. AIKNC portāls*. Pieejams: www.aiknc.lv/zinojumi/lv/ViaTurSVL.doc (sk. 02.08.2012.)
- World Bank. (2009). *Implementing Agriculture for Development. World Bank Group Agriculture Action Plan: FY 2010-2012*. Pieejams: http://siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/Agriculture_Action_Plan_web.pdf (sk. 02.08.2012.)
- Wright, D. J., Duncan, S. L., Lach, D. (2009). Social Power and GIS Technology: A Review and Assessment of Approaches for Natural resource Management. *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 99 (2), p. 254-272.
- Zobena, A. (red.). (2007). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006/2007. Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta?* Rīga: LU SPPI.
- Волков, Ю. (2004). *Регионоведение*. Ростов-на-Дону: Феникс.
- Гиллер, Ю. (2006). *Социология самостоятельной личности*. Москва: Академический Проект.
- Иванов, В. А. (1996). *Социальные технологии в современном мире*. М.-Н.-Новгород.
- Коседовски, В. (2002). Методологические вопросы оценки конкурентоспособности региона (по материалам проекта „Конкурентоспособность региона в период перехода к рыночной экономике. Международный сравнительный анализ”). В кн.: *Reģiona konkurētspēja. 1. daļa: starptautiskās zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums. 2002. gada 6.–7. septembris, Daugavpils, Latvija*. Daugavpils: DU Sociālo zinātņu fakultāte; Toruņas Nikolaja Kopernika universitāte, Viļņas Pedagoģiskā universitāte, 8.-16. lpp.
- Меньшиков, В. (2002). Региональное развитие в условиях глобализации. В кн.: *Reģiona konkurētspēja. 1. daļa: starptautiskās zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums. 2002. gada 6.–7. septembris, Daugavpils, Latvija*. Daugavpils: DU Sociālo zinātņu fakultāte; Toruņas Nikolaja Kopernika universitāte, Viļņas Pedagoģiskā universitāte, 17.-25. lpp.
- Петкевич, О. (2011). Из Губища хотят добывать сапропель. *Сейчас*, 26 мая.
- Портер, М. (2000). *Конкуренция*. Санкт-Петербург, Москва, Киев: Вильямс.
- Тихонова, Н. (2006). Ресурсный подход как новая теоретическая парадигма в стратификационных исследованиях. *Социологические исследования*, 9, с. 28-41.

AD LOCUM: PLACE, IDENTITY AND CAPABILITY

A research project „National Identity and Capability” is one of the studies in the National Research Program “National Identity”. Its objective is to explore national identity, regional identities and capability as well as prepare a strategy for increasing capability at regional and community level. In the course of the project, a study is to be carried out to examine the development of capability at community level. The results of the study will be used to prepare a development strategy, conceptual models of regional capability, and to outline principles for strategy development and the approbation of the aforementioned models. This monograph points to a number of theoretical and practical tasks:

- A theoretical analysis of concepts like “national identity”, “regional identity” and capability in the 21st century in Latvia;
- Conceptualization of identities of a place as wells as place attachment praxis;
- Analysis of prerequisites for the sustainable development of regions and their competitiveness;
- Analysis of the interplay between the urban and rural areas in a context of regional identity and capability;
- Analysis of individual and collective strategies in the development of a place.

In the first part of the monograph „To conceptualize place in scale and action”, authors seek to find out theoretical explanations, create definitions to conceptualize the processes in a place. The main topic elaborated in this part is how to balance the scale of institutional organization of a place (region) with the opportunities and needs of different social subjects (individuals, communities and municipalities). **Ilze Lace’s article „Individual and place: significance of the topic in sociology in Latvia”** first explores the topic in this part.

Ilze Lace provides a detailed theoretical description how social sciences conceptualize a concept „place”. The author offers a broad theoretical perspective on place by looking at it as both a background for everyday activities and an agent that influences different processes. At the same time, the author also shows a link between place and individual manifested in phenomena like the sense of belonging, local identity, interaction etc. In the second part of the article, the author uses

the theoretical explanations to raise questions, which are to be answered when examining territorial processes in Latvia.

Anna Stepcenko's article „National, regional identities and interference of place structuration” seeks to look for a perspective of classical sociological theories to couple the concepts of place and national identity. Having based her reasoning on the works of Anthony Smith, Georg Simmel and Ferdinand Tönnies, the author provides a structured analysis of the relationships that might develop between place and identity. Her analysis mainly focuses on national identity. In the conclusion, the author characterizes „identity awareness” in contemporary Western society, points to the fragmentation of identity and emphasizes the subjective significance of identities.

Dina Bite's article „Interpretation of a concept „region” and overview of regional development theories” explores different ideas about region. There are different aspects, which are emphasized in various definitions of region, i.e. territorial peculiarities, administrative divisions, internal links within territories. The author describes different ways to classify regions as well as examines both classical regional development theories and regional development concepts from a new perspective of regionalism.

Jurijs Nikisins' article „Political capability and participation: theoretical and methodological aspects” examines political capability, its definitions and operationalization. The author also seeks to evaluate the most significant studies in the field by paying a particular attention to political capability at regional and local levels. He sees political participation as one of the elements of political capability. The author provides a critical assessment of different measurements of political participation. He concludes that local peculiarities determine the variety of political participation. Although he allocates a substantial space to describe individual and groups as factors, which may be useful to characterize political participation and capability, the author primarily carries out his analysis at institutional level.

Liga Paula's article „Capacity of ethnic communities from a perspective of praxis communities” focuses on the processes, which take place before participation and institutionalization. Each group has different resources that can be used to achieve the goals of a particular community. Both available resources and capacities as well as real actions to make use of them are to be defined as capability. The author interprets capability as a complex mixture of praxis, knowledge and instruments. To characterize the idea more precisely, the author emphasizes that capability should not be viewed as something fixed and permanent in all social fields. One needs to distinguish different dimensions of capability (cultural and social dimension, economic dimension and political dimension) with

distinct characteristics and internal relationships. Liga Paula shows that a number of praxis communities can be identified within one social group. These praxis communities may be or may not be mutually related.

Liga Rasnaca's article „Labor market in regions” seeks to find out a theoretical explanation to what dimensions of regional labor market should be paid a particular attention. The author looks at these dimensions from a rather general perspective of capability in a context of praxis communities. Liga Rasnaca first explores the link between labor market and regions basing her arguments on the works of such contemporary theorists as Zigmunt Bauman, Ulrich Beck and Manuel Castells. She shows various processes to be taken into consideration when contemplating changes in the labor market in regions as well as provides an overview on the changes in the interpretations of a place. In the second part of her article, Liga Rasnaca offers a detailed account of different ways of looking at the regionalization of labor market as well as of the differences between different regions. Furthermore, she points out to the specificity of labor markets in the urban and rural areas and the factors to be considered when analyzing the labor market of post-socialist societies. Finally, the author outlines the main issues to be discussed when analyzing the labor market in Latvia.

The second part of the monograph „To create place in images and action” explores different manifestations of capability in a wide variety of fields beginning from education policies to the use of sapropel. Authors also focus on different levels of analysis from state policies to individual strategies.

Mikelis Grivins' article „Money follows a student: organization of social services in regions” offers an overview of how social services are provided and evaluated at different level of analysis. An example of a school finance reform illustrates how a change in state-level policies facilitates changes at municipal level. The example above shows how macro-level changes may cause results that are the opposite to those intended. It also illustrates how a service organization intermingles with other services and how various agents with a wide variety of interests join together in providing a particular service. As a result, uniform reforms may not be successful in achieving the intended goals; therefore, it is necessary to consider more carefully the situation of each municipality.

Mareks Niklass' article „Risks involved in providing social help: a welfare trap” provides an explanation why social help provided by Latvian municipalities may create a welfare trap, i.e. a situation when it is more gainful for individuals to receive social help rather than look for a job. Individuals who have been caught in the welfare trap more often have to rely on the incomes from low-paid jobs in the labor market or to continue to receive social help from municipalities. Possible benefits

received by those entrapped should not be compared with merely the incomes from employment. For example, individuals who have been granted the status of a poor person are entitled to receive medical services without charge (a visit to a family doctor). Their children are provided free meals at school etc. The author also points out that labor market experts often underestimate work-related costs: need to buy clothing, meals, to cover public transportation costs, need to pay for a baby sitter etc. Although there are no significant differences in the structure of clients in various municipal social services, nevertheless, there are differences in the services and the amount of money provided and spent in Latvian municipalities.

Viola Korpa's article „Family lifestyle: between the place of residence and work-place” pays a particular attention to a family lifestyle specifically looking at the ways to reconcile family life and work in different spaces. The author provides a detailed account of different family lifestyles and forms how modern families may evolve. Viola Korpa interprets these different forms as family lifestyles chosen in the interplay of factors – individual knowledge, the interpretation of social processes and capability etc. Policies at local level are one of the factors that have a direct effect on a family's lifestyle. The author concludes that it also (or does not) ensures the continuation of a nation.

Evija Zaca's article „A view on place: urban experience” looks at a city as an environment that structurates the everyday activities of its residents and shapes their interpretation of social reality. In the introduction of the article, the author provides a comprehensive overview of various perspectives on city life. It encompasses the theoretical perspectives of classical sociologists like Max Weber and Georg Simmel as well as a more contemporary account of city environment. Evija Zaca illustrates various examples from daily activities in Riga and argues that social milieu influences the everyday activities of individuals and may become a factor that facilitates the development of social and economic life. Whether consciously or unconsciously, differences between various social groups and different opportunities open to them become more and more prominent in the city environment.

Janis Kuis' article „Small towns in regions” defines those roles (functions) that small towns play in the development of Latvian regions and their identities. The author tries to come up with a definition of a small town by looking at a number of different criteria often used to classify cities. They may be objective factors like administrative criteria and the size of a town. They may be also subjective criteria like the attractiveness of the town. The significance of small towns lies in their various characteristics. They are places with a strong image. They are

a source of identity that can be shaped by their residents. At last, small towns is an element that may increase the capability of their residents.

Agita Livina's article „Tourism and a brand of place” analyzes a brand of place by looking at it in various contexts of development, identity and capability. Place branding is one of the effective ways to facilitate tourism. By branding a place, it becomes possible to increase the life quality in a concrete territory and to boost its competitiveness. The author also examines some place-branding efforts in Latvia. Although various ideas of place branding are now very popular, residents should carefully assess available resources for place branding and should not destroy the uniqueness of a particular place.

Vera Boronenko's closing article „Mobilization of local resources: a case for sapropel” offers the interpretation of mobilization mechanisms of local resources. The author demonstrates how to prepare a sustainable and competitive strategy for the development of a region. The article offers a scheme how to conceptualize the development of capability by using such concepts as internal and external resources, available capital, the activation of resources and their capitalization. The author uses a case of sapropel extraction to back up her arguments.

Autori

Dina Bite, *Dr. sc. soc.*, Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas un sabiedrības attīstības fakultātes Sociālo un humanitāro zinātņu institūta docente. Pētnieciskās intereses – reģionālā socioloģija, pašvaldību sadarbība, mazpilsētas.

Vera Boroņenko, *Dr. oec.*, Daugavpils Universitātes Sociālo pētījumu institūta vadošā pētniece, Socioloģisko pētījumu laboratorijas vadītāja. Pētnieciskās intereses aptver reģionu, ekonomisko subjektu un cilvēku konkurētspēju, reģionālo attīstību, sociālo kvalitāti.

Miķelis Grīviņš, *Dr. sc. soc.*, Baltijas studiju centrs. Pētnieciskās intereses ietver izglītības socioloģiju un izglītības prakses, reģionālo attīstību, sociālo konstrukcionismu.

Viola Korpa, *Dr. sc. soc.*, Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas un sabiedrības attīstības fakultātes Sociālo un humanitāro zinātņu institūta docente. Pētnieciskās intereses saistītas ar sabiedrības ilgtspējīgas attīstības nosacījumu izpēti, ģimenes socioloģiju, kā arī organizāciju un darba socioloģiju.

Jānis Ņusis, *Dr. hist.*, Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas un sabiedrības attīstības fakultātes Sociālo un humanitāro zinātņu institūta asociētais profesors. Pētnieciskās intereses saistītas ar Latvijas mazpilsētu socioloģisku izpēti, novadu attīstību, pašvaldību darba organizāciju un organizāciju kultūru.

Ilze Lāce, *Mg. sc. soc.*, socioloģijas doktora zinātniskā grāda pretendente LU Socioloģijas nodaļā. Pētnieciskās intereses – lauku, teritoriālā un reģionu attīstība, migrācijas procesi, jaunatnes socioloģija.

Agita Līviņa, *Dr. oec.*, Vidzemes Augstskolas asociētā profesore. Pētnieciskās intereses aptver ilgtspējīgu attīstību un plānošanu īpaši aizsargājamās dabas teritorijās, vietējās pašvaldībās, reģionos un ilgtspējīgu tūrisma nozares attīstību, īpaši teritoriālā griezumā.

Mareks Niklass, *Dr. sc. soc.*, LU SPPI zinātniskais asistents. Pētnieciskās intereses – darba tirgus un sociālā politika Latvijā.

Jurijs Ņikišins, *Mg. sc. soc.*, LU Socioloģijas nodaļas doktorants. Pētnieciskās intereses – politiskā līdzdalība, starptautiskie salīdzinošie pētījumi, kvantitatīvās metodes sociālajās zinātnēs.

Līga Paula, *Mg. sc. soc.*, Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas un sabiedrības attīstības fakultātes Sociālo un humanitāro zinātņu institūta lektore, LU Socioloģijas nodaļas doktorante. Publikācijas un pētnieciskās intereses saistītas ar lauku un reģionu attīstības problemātiku, lauku partnerībām, prakses kopienām un zināšanu pārnesi, kopienu rīcībspēju un sociālajiem tīkliem.

Līga Rasnača, *Dr. sc. soc.*, LU Socioloģijas nodaļas docente, SPPI pētniece. Pētnieciskās intereses – darba tirgus, sociālā politika, pilsētu un reģionālā attīstība.

Anna Stepčenko, *Dr. phil.*, Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pētniece. Pētnieciskās intereses – socioloģijas teorija un vēsture, vardarbības socioloģija, novecošanas socioloģija, pilsoniskā līdzdalība un brīvprātīgais darbs.

Evija Zača, *Mg. sc. soc.*, LU Socioloģijas nodaļas doktorante. Pētnieciskās intereses – radošās industrijas, pilsētas socioloģija, kultūras socioloģija (humors, subkultūras, patērniecība).

Aija Zobena, *Dr. sc. soc.*, LU Socioloģijas nodaļas profesore, LU SPPI vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses – lauku un reģionālā attīstība. Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” projekta „Nacionālā identitāte un rīcībspēja” vadītāja.

LATVIJAS
UNIVERSITATE
ANNO 1919

ISBN 978-9984-45-817-5

9 789984 458175 >